శ్రీ

భద్రాపరిణయము.

(పద్యకావ్యము.)

అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిప్రణీతము.



ఇది

బ్రహ్మశ్రీ

పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రులుగారిచే

వ్రాయఁబడినవ్యాఖ్యానముతో

శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులయనుజ్ఞను

పిఠాపురమునందలి

శ్రీ విద్వజ్జన మనోరంజనీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1912.

వ్యాఖ్యాతృవిజ్ఞాపనము.

విద్వాంసులారా!

శ్రీపీఠికాపురమండలాధీశ్వరులు, మహోదారులు నాకుం బోషకులు నగుమహారాజరాజశ్రీ శ్రీ శ్రీరాజా రావు వెంకటకుమార మహీపతిసూర్యారావుబహదరుప్రభువువారు బ్రహ్మశ్రీ యల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు రచియించినభద్రాపరిణయ మనుకావ్యమున కామూలాగ్రముగఁ డీక వ్రాయు మని శ్రీమంతు లగువారిపీఠికాపురపాఠశాలయం దాంధ్రోపాధ్యాయుఁడను, నాస్థానమున నాంధ్రగ్రంథశోధకుఁడను, వ్యాఖ్యాతను నగునా కానతిచ్చిరి. నేను శ్రీమంతు లగువారి యాజ్ఞను శిరంబున వహించి నా తెల్వి ననుసరించి సుబోధిని యను పేర నీవ్యాఖ్యానమును గావించితిని. ఇందు నాయజ్ఞానమున నేని, ప్రమాదమున నేని దోషము లున్న మన్నింపుఁ డని మిమ్ము వినయముతోఁ బ్రార్థించెదను.

28-6-12
పిఠాపురము.

ఇట్లు విన్నవించువిధేయుఁడు,
పు. మ. శా.

తప్పొప్పులఁదెలుపుపత్రిక.

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
1	7	యేత్ అను	యేత్తను
2	30	మగువర్ణగణాదుల	మగునీవర్ణగణముల
3	9	ప్రత్యక్షమయ్యె	ప్రత్యక్షుఁడయ్యె
,,	15	,,	,,
,,	20	ప్రత్యక్షము	ప్రత్యక్షుఁడు
6	19	వట్రిమైన	వట్రువైన
8	22	నిషక్త	నిషక్తంబు
,,	,,	తగులుకొనిన	తగులుకొనినది
,,	,,	చిత్తప్రవృత్తి	ఐనచిత్తప్రవృత్తి
12	5	సేల	నేల
14	19	సముద్ధ	సముత్థ
15	1	వారణాళీ	వారణాశి
16	10	సముద్ధ	సముత్థ
,,	19	దుర్ణిరీక్ష్య	దుర్నిరీక్ష
18	01	శ్రవము	శ్రివము
20	5	ఇంద్రుదు	ఇంద్రుఁడు
35	21	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
44	3	ఖలపజ్క్తి	ఖల...బు. ఖలపఙ్క్తి
46	13	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
,,	,,	,,	,,

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య	తప్పు.	ఒప్పు.
47	2	లోతు	లోఁతు
,,	7	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
48	17	పొగడికయు	పొగడికను
61	5	వస్తువులును	వస్తువులను
,,	8	పితృవ్యుండు	పితృవ్యుండు
89	23	అధిక	యధిక
92	24	పరిమళములు	పరిమళములను
99	9	పట్టణము	పట్టనము
113	20	సల్లకీపల్లవములకు	సల్లకిపల్లవములకును
,,	27	సల్లకీ	సల్లకి
114	16	సంపంగి	సంపంగె
,,	18	చఱులు	చఱులను
,,	20	తీవయిండ్లును	తీవయిండ్లను
,,	23	రత్నములు	రత్నములను
115	23	భామా	భామా కామా భామా.
120	20	మాలికలమేనటికమాడ	మౌక్తికంబులనవఘటింప
122	23	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
125	18	పథము	పథము
130	1	బ్రాహ్మణులు	బ్రాహ్మణులఁ
,,	3	,,	,,
131	2	ముల్లోకములు	ముల్లోకములఁ
139	11	ముద్దుపిల్ల	ముద్దుఁబిల్ల

పుట సంఖ్య	బంతి సంఖ్య	తప్పు.	ఒప్పు.
139	14	ముద్దుపిల్ల.	ముద్దుఁబిల్ల
145	19	సరసంపు	సరసంపు గుత్తులు. సరసంపు
146	25	కాదగుదు	కాఁదగుదు
149	27	మునఁజేసివ, తా	మునఁజేసి, తావ
150	9	కుఁతెలియు	కుఁదెలియు
151	4	నేమిండ్రి	నేనిండ్రి
,,	19	ఏము	ఏను
157	24	బ్రతిమాలు	బతిమాలు
171	27	సొమ్ములు	సొమ్ములను
177	26	స్నాన	స్నాత
181	14	వాసప్రష్ఠ	వాసప్రస్థ
183	13	సంపంగి	సంపంగె
184	10	,,	,,
,,	,,	,,	,,
195	16	గ్రిక్కిరిసి	గ్రిక్కిఱిసి
196	9	,	,,
198	14	బ్రితిమాలు	బతిమాలు
204	12	బడినగలు	బడిసనగలు
205	15	సంపంగి	సంపెంగ
207	9	చంచలనయనా	చంచలనయనా...పంచా [యుధ. చంచలనయనా
211	6	పారి	పాఱి

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య	తప్పు.	ఒప్పు.
211	21	నవ్యా	నవ్య
,,	25	ప్రత్యక్షంబగుఁ	ప్రత్యక్షుండగుఁ
212	5	,,	,,
214	14	అనుగుంజెలువ	అనుఁగుంజెలువ
218	12	ప్రత్యక్షమైన	ప్రత్యక్షుఁడయిన
223	3	పూఁదోట	పూఁదోఁట
224	1	గాసనృత్య	గాననృత్య
228	14	ధృతి	ధృతికోమలులు
234	28	లఅం	అలం
241	23	చెట్లమొదటఁ బటికపు రాలతోఁ గట్టిన యరఁగుల	చెట్లమొదట నీరునిల్చుటకై పటికపురాలతోఁ గట్టిన పల్లముల
242	15	సహించ	సహింప
244	6	యౌవ్వన	యౌవన
252	3	మాలిక	మాలికా
,,	4	నెమళ్ల	నెమిళ్ల
258	8	(వస్తువులను,	(వస్తువులను)
259	25	తగదనుట	తగదనియర్థము
261	10	అంచిత	అంచిత ... సీమఁ. అంచిత
263	7	ప్రియాః	ప్రియా.
269	9	క్రొత్తదామర	క్రొత్తతామర
271	9	తేఁపు	తేపు

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
271	12	పట్టణము	పట్టనము
281	2	కర్త	కర్త్రి
288	28	విక్రమంబులు	విభ్రమంబులు
290	5	సేక	సేద
,,	28	భయుడుట	భయపడుట
305	19	దివశబ్ద	దినశబ్ద
311	12	నర్ధా	నర్థా
314	21	మతో	నుతో
318	17	మూాడు	మూఁడు
320	20	పలుమారు	పలుమాఱు
320	27	వింద్దాన	విందాను
323	7	పట్టణా	పట్టనా
325	6	నలకూబరునితో	నలకూబరునిశరీరముతో
,,	8	జయంతునితో	జయంతునిశరీరముతో
330	14	సంఘాతంబు	సంఘాతము
331	5	తామ్రమకుత	తామ్రమాకుత
332	12	యూథ	యూధ
,,	13	,,	,,
343	25	నిబ్బఱ	నిబ్బర
344	4	,,	,,
,,	13	పట్టణంబు	పట్టనంబు
348	10	కనుపడులట్లు	కనుపడునట్లు

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు	ఒప్పు.
348	11	పగలు	పగటి
350	24	పీరంబునన్ఘి	పీరంబునధి
351	4	సముదాయముయొక్కయు	సముదాయముయొక్క
352	3	నీరంధ్రంబులు	నీరంధ్రంబును
,,	14	పీఠంబునన్	పీఠంబున్
,,	,,	పీఁటయందున్	పీఁటను
,,	15	కూర్చుండెన్	ఎక్కెను
353	2	ముద్దుకూఁతు	ముద్దుఁగూఁతు
,,	,,	,,	,,
357	6	చక్కఁదనము	చక్కఁదనమును
,,	12	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
375	13	ఆఘశుఁడు	అధీశుఁడు

శ్రీ దేవాయనమః

ఉపోద్ఘాతము.

అవాఙ్మానసగోచరుండును, సర్వశక్తుండును నగుపరమేశ్వరుండు దృశ్యమానం బగునిమ్మహాప్రపంచమునందలిమానవహృదయక్షేత్రములు వివిధప్రజ్ఞాబీజసమన్వితంబులై యుత్పత్తిం గాంచునబ్బురపుటేర్పాటుం గావించి యున్నాఁడు. ఈక్షేత్రబీజములు మనుష్యశరీరములతోడనే జనన మందుచు, వానినే యాశ్రయించి యుండి, వానితోడనే వృద్ధిక్షయములఁ గాంచుచున్నవి. మఱియు నవి తమసంయోగమహిమచే నత్యద్భుతప్రభావసంపన్నంబులై, తాము రూపరహితములయ్యు, సృష్టియందలిరూపసహితపదార్థములలో ననేకములవిచిత్రతరనిర్మాణంబునకు హేతుభూతంబులై యొప్పారుచున్నవి. తొలుదొలుత హృదయక్షేత్రముల నణఁగియుండుప్రజ్ఞాబీజములు లోకసంబంధమనుజలాధారమ్మున మొలకలెత్తి, లోకపరిచితి, గురుజనశుశ్రూష, సత్సహవాసము, విషయగ్రహణప్రయత్నము, లబ్ధవిజ్ఞానమననము, మొదలగుదోహదక్రియలచేఁ గ్రమక్రమముగఁ బెరిఁగి, బహువిధకళ లను శాఖోపశాఖలు గలమహావృక్షమై, పిమ్మట నూహము లనుమొగ్గలు దొడిగి, యాలోచన లనుపుష్పముల వికసింపఁజేసికొని తుదకు నానావిధశక్తు లనుఫలములను గాంచుచున్నవి. ఇచ్చట 'శక్తి' యనఁగా దేహదార్ఢ్యము గాక మనస్సామర్థ్యమువలనఁ గృషి, వాణిజ్య, శిల్పాదికర్మములకు ననుకూలము లగుపదార్థముల నేర్పఱించుకొనుమార్గములఁ గనిపెట్టునొకజ్ఞానమై యున్నది. (మరుభూములయందలివిత్తనములవలెనే కొందఱుమానవులహృదయక్షేత్రములందలిప్రజ్ఞాబీజములు

మొలక లెత్తకయు, నెత్తినను వృద్ధినొందకయు, విజృంభింపకయు, ఫలింపకయు నిట్లనేకవిధముల వీసరపోవుచున్నవి. ఇందులకు నుత్పత్తిలోపము, దోహదలోపము మొదలగుకారణము లనేకములు గలవు. వానింగూర్చి వ్రాయుట కిది యదను గాదు గావున విరమింప నయ్యెను.)

పైని వ్రాయఁబడినరీతిని మానవులకు వివిధము లగుశక్తులు గలుగుచున్నవిగదా! అవి యన్నియు నాశ్చర్యానందకరములును, లోకోపకారములు నై యున్నవి. ఆశక్తు లన్నిటిలోను గవితాశక్తి యత్యద్భుతమైన దనియు, నిరుపమానమైన దనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఇక్కినశక్తు లన్నియు దానిలో నిమిడిపోవును. (ఒకానొకబుద్ధిమంతుఁడు ముం దెన్నఁడో యూహించి చేయఁగలయొకవిచిత్రపదార్థమును సైతము కవీంద్రుఁడు తనప్రజ్ఞచే దానిస్వరూపస్వభావాదులను దనమనసునందే సంకల్పించుకొని, ముందుగానే దానిని దనగ్రంథమునందు వ్రాసి పెట్టుచున్నాఁడు) ఇక్కారణమున నట్టిశక్తి గలసత్కవి దైవముచే నొసంగఁబడినయొకమహాత్ముఁ డని మనము నిశ్చయించుకొనవచ్చును. అతఁడు దైవసృష్టిలోనిపదార్థములను, వానిస్థితిగతులను దనగ్రంథపటమున వ్రాసి వానిని లోకులయెదుటఁ బెట్టి వారి నానందింపఁజేయును. ఎన్నెన్నో లోకదృష్టాంతసమన్వితంబు లగునీతులను బోధించి వారిని సన్మార్గప్రవర్తకులుగాఁ జేయును. తనబోఁటియితరకవులకుఁ దనగ్రంథ మూఁతగా నుండునట్లొనర్చును. ఇంక నిట్టివను లెన్నిటినో కావించును. ఇంచుమించుగ నీయర్థము నూహించియే కాఁబోలు సంకుసాలనృసింహకవి తనకవికర్ణరసాయనమున,

“చ. మనమున నున్న నెవ్వగలు ♦ మాన్పి ఘటింతురు, కావ్యసమ్మదం
బనఘకథాముఖంబున హి ♦ తాహితబోధ మొనర్తు రింపుగాఁ
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతము ♦ గా నెఱిఁగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు లెల్లవారికి న ♦ కారణబంధులు గారె సత్కవుల్.”

అని చెప్పియున్నాఁడు.

మఱియుఁ గవి చంద్రుఁడు భగవన్మహిమాప్రదర్శకుఁ డని చెప్ప నొప్పును. ఆతఁడు తనవిజ్ఞానచంద్రికలను సృష్టియందంతట లెస్సగా వ్యాపింపఁజేసికొని, వానిసాహాయ్యంబున నీశ్వరమహిమల నన్నిటిని బాగుగా గుర్తెఱిఁగి వానిని మానవులకుఁ దెలియఁజేయుచున్నాఁడు. ఇంకను దేవునిచే సృజింపఁబడి కాలక్రమమున నాశనముఁ జెందినయ నేకపదార్థములను దనకావ్యమునం దెక్కించి, వేలకొలఁదిసంవత్సరము లు గడచినపిమ్మట జనించువారికిసైతము దానిని జూపుచున్నాఁడు. శ్రీ రాముఁడు, సీత, శ్రీకృష్ణుఁడు, ధర్మరాజు మొదలగుసజ్జనులును, రావ ణుఁడు, జరాసంధుఁడు, దుర్యోధనుఁడు మొదలగుదుష్టులును దైవము వలన సృజింపఁబడి, కాలగతిఁ జెందియున్నను, వారిని గవి తనగ్రంథ మునందు వ్రాసి, వారిరూపములు, గుణములు, చర్యలు, మొదలగున వి వారితర్వాతఁ జిరకాలమునకుఁ గలిగినమనయెదుటఁ బెట్టుచు వారిని శాశ్వతనాములను జేయుచుండుట మనమెఱుంగుదుముగదా! ఇంత యేల? కవి వ్రాసియే యుండనియెడ వెనుకటివృత్తాంతము లెవ్వియుఁ బిమ్మటివారికి బొత్తిగఁ దెలియనే తెలియవు, కావునఁ గవీంద్రుఁ డీశ్వ రలీలలను బ్రకటించువాఁ డని చెప్పవచ్చును. దీనినుద్దేశించియే యొకా నొకమహమ్మదీయుఁడు "షైయిర్ కిలీదె దరే గంజె రాజె ఫితరతస్త్" (కవియొక్క వాక్కు సృష్టిరహస్య మనుధనాగారముయొక్క ద్వారము నకు బీగము.) అని చెప్పియున్నాఁడు.

కొందఱుబుద్ధిమంతులు కవి, దైవసృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టిచేయుమహా నుభావుఁ డని చెప్పుదురు. వారిమాట విశ్వసనీయమే. ఐనను దానికిని దీనికిని గొంతభేదము గలదు. భగవానుఁడు సృజించినవి దృశ్యమాన ప్రపంచములోనివి. కవి సృజించెడిది భావనాప్రపంచము. భగవత్సృ

పంచమునం గలపదార్థములు యథార్థములు. కవిప్రపంచములోనివి కల్పితములు. ఇట్లే తక్కినభేదములును నెఱుంగఁదగును. ఇట్లయ్యును గవిసృష్టి భగవత్సృష్టితోఁ గొన్నివిషయములయందు సమాన మగుచున్నది. ఎట్లన, శ్రీరామాదులు దైవసృష్టిలోనివా రని మనము విందుముగదా ! అట్టిశ్రీరామాదు లేకారణమున నైన సుఖదుఃఖాద్యవస్థలకు లోనైనట్లు మనమేవిధముగానైనఁ దెలిసికొన్నప్పుడు సంతోషవిచారాదివికారములపాలగుచున్నాము. అట్లే కవిసృష్టిలోనిపాత్రములకున్ను నెవ్వియైన నట్టియవస్థలు సంభవించినట్లు మనము చూచుటగాని, వినుటగాని తటస్థించినచో నట్టివికారములనే పొందుచున్నాము. మఱియు భగవత్సృష్టిలోనిపదార్థములవలెనే కవి కల్పించినవియు మనమనస్సులకు వింతను గొలుపుచుండును, ఒక్కొకప్పుడు నవ్వించును, ఱిచ్చవడఁజేయును, శిరఃకంపముచేయించును, ఇంకొకప్పు డాడించును. (గీతీయనుదొర శాకుంతలనాటకమును జదివి యయ్యానందము పట్టఁజాలక లేచి నృత్యముచేసెనఁట !) ఇట్లే తక్కినవి యూహ్యంబులు. ఈ హేతువుచేతనే,

> చ. కవి కమలాసనుండు, త్రిజగత్పతి యైనపినాకపాణియుఁ
> గవియె &c &c &c ”

అని యొకానొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

ఇట్టిమహనీయ మైనకవితాశక్తిని భగవంతుఁ డేర్పఱిచి పృథివియందుఁ బ్రప్రథమమున వాల్మీకిమహర్షిహృదయమునం బ్రవేశపెట్టెను. పిమ్మటఁ గాలక్రమమున నించుమించుగ నన్నిదేశములయందును, నన్నిభాషలయందును గవిత రచియింపఁగలమహాత్ము లుత్పత్తిఁ గాంచిరి. మనయాంధ్రులయందును గవిచంద్రు లుదయించిరి. అనేకగ్రంథము లాంధ్రమున నుద్భవించెను.

(మన) ఆదికవులు కవితాతత్త్వమును బాగుగ నెఱింగినవారగుటచేఁ, బ్రప్రథమముననే స్వకపోలకల్పితగ్రంథములను వ్రాసినచో వానిచేఁ బాఠకులను శ్రోతలను సంతోషపెట్టుట కష్టమని యెంచి, పూర్వము సంస్కృతభాషయందు వ్రాయఁబడి, సుప్రసిద్ధములై, నీతిదాయకములును, సన్మార్గబోధకములును నగుకథలు కలిగి వెలయుచుండు గ్రంథములనే తెలిఁగించుచు జనులయెదుటఁ బెట్టుచువచ్చిరి. భారత రామాయణాదు లీతెగలోనివే. పిమ్మటఁ గొందఱుకవులు సంస్కృతమునఁ గేవలగ్రంథరూపమున లేకపోయినను నక్కడక్కడఁ బురాణాదులలో వ్రాయఁబడియున్నవియుఁ, బెద్దలచేఁ బరంపరగఁ జెప్పఁబడుచుండునవియు, మంచిమంచినీతులను, మోక్షమార్గములను బోధించునవియు నగుకథలను గొన్నిటిని జేర్చి యొక్కొకగ్రంథముగాఁ గల్పించుచువచ్చిరి. మంచన కేయూరబాహుచరిత్రము, అనంతుని భోజరాజీయము మొదలగునవి యీతరగతిలోనివి. ఇంతవఱకును గలగ్రంథములు ఒహుజనసులభగ్రాహ్యములై, రసోచితములై, కథాచమత్కృతులు గలిగి, మనోహరాలంకారములతో నొప్పారుచుండెడివి. తరువాతి కవులు పురాణములలోని యేదియే నొకకథను దీసికొని స్వతంత్రగ్రంథముగా రచియించుచు వచ్చిరి. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న శకుంతలాపరిణయము, ప్రౌఢకవి మల్లన రుక్మాంగదచరిత్రము లోనగునవి యీజాతిలోనివి. ఇప్పటికిఁ గవులకు శృంగారరసమును విజృంభింపఁజేయునూహయుఁ, గవిత్వమునందుఁ బ్రౌఢిమను జూపుబుద్ధియు జనింపఁదొడఁగెను. సంస్కారము తలచూపెను. శబ్దాలంకారములును నర్థాలంకారములుమ ముదురఁ గషంగెను. నీతిబోధకవిషయములు వెనుకకు జాఱఁ జొచ్చెను. శృంగారరసాధిదేవత తాండవ మాడనారంభించెను. ఇంతగా వ్రాయనేల? అప్పటికావ్యరచనలోని యొకవిషయముం జూడుఁడు.

పౌ్రఢకవిమల్లన రచించినది రుక్మాంగదచరిత్ర మనుపేరు గలయేకాదశీ మాహాత్మ్యము. అది సామాన్యప్రజల కందఱకును భక్తిముక్తులను బోధింపవలసినగ్రంథముగా నుండవలయునుగదా! అట్టిదానిని దత్క వి పూర్వకవులపద్ధతిని విడిచి, తనకు ముందున్నవారికంటెఁ బ్రౌఢిమను జూపుచుఁ, దననాఁటికవులలో నతిగౌరవముఁ బడయనెంచికొంచెబోలు నందుఁ గేవలపండితజనైకవేద్యంబు లగుశబ్దార్థాలంకారములును, రసికజనహృద్యంబు లగుశృంగారవర్ణనములును గదుంగడుఁ జొప్పించియున్నాఁడు.

"సీ. బిసకాండ, పారీన, ♦పిక, సైకత, స్వర్ణ, కర, నేత్ర, భాషా, జ♦ఘన, శరీర

\+ \+ \+ \+

తారకా, శ్వేతదళ, సఖ ... (అశేఖ్యము)

\+ \+ \+ \+ "

ఇత్యాదిపద్యములతో మోహినీదేవిని మిక్కిలి పచ్చిగా వర్ణించియున్నాఁడు. ఏకాదశీమాహాత్మ్యమున కిదియా లక్షణము? ఈరీతిని గవితాశక్తికి బాహ్యవేషము మెండై యంతస్సారము క్షీణింపనారంభించెను.

ఇట్లు కాలము జరుగ జరుగ, 'అల్లసానిపెద్దన' కవీంద్రుఁడు బయలువెడలి (పైవారివలెనే) యొక (మార్కండేయ) పురాణములో నినీతిబోధక మగునొకకథను దీసికొని, దానిని బెంచి, నూతనపద్ధతి నవలంబించి, మనుచరిత్ర మనుపేర నొకప్రబంధముగా రచించి కృష్ణరాయలచే 'నాంధ్రకవితాపితామహుం' డనుబిరుదమును బొందెను. అప్పటికిఁ దాము నడచెడిది నాగరికమార్గ మనునూహ కవులకు జనించెను. పిమ్మట నాతనిశిష్యుఁ డనిచెప్పఁబడు భట్టుకవి పెద్దనకంటెను బ్రౌఢిమను జూపఁదలంచి కథావైచిత్రి గమనింపకయే, భారతమునం

దలి యొకకథను దీసికొని వసుచరిత్ర మను ప్రబంధమును వ్రాసి ' సాహిత్యరసపోషణుం ' డనుబిరుదు నందెను. ఈతనినాఁటనుండి నీతిబోధకవిషయాదులకు గ్రంథములలోఁ జోటు లేకపోయెను. శృంగారరసాధిదేవత విశృంఖలవృత్తిని విహరింపఁజొచ్చెను. ఈతనితరువాతికవులకుఁ బ్రౌఢత్వమును జూపికొనుటయందలిదృష్టి ముదిరిపోయెను. ప్రబంధ మనునది యొక్కొకకవీంద్రునినాలుకయందును నటింపఁదొడఁగెను. మహాకావ్య మనునది యిట్లే యుండవలయు నన కట్టుపా టేర్పడెను. గతానుగతికు లయినకవు లందఱును నీతనిమార్గమునే యవలంబించుచుండిరి. ఇక్కారణమునఁ గవితాప్రౌఢిమకే కాని కథావైచిత్రికి దిక్కు లేకపోయెను. పాత్రగుణపోషణము బొత్తిగ రూపుమాసెను. క్రమక్రమముగాఁ గవులు చిత్ర, గర్భ, బంధకవిత్వములను దమతమగ్రంథములలోని కెక్కించి వసుచరిత్రకారుని మించఁగలిగితిమిగదా యని సంతసించుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ద్వ్యర్థికావ్యరచన యను నొక నూతనమార్గము కనిపెట్టఁబడెను. మిగుల సమర్థత్వము గలకవులుకొంద ఱీమార్గమున కానందించి తమతమజన్మముల నెల్ల నిట్టిరచనక్రిందనే వ్యయపఱిచిరి. ద్వ్యర్థికావ్యరచనను గాని, ప్రబంధరచనను గాని, మఱిదేనినిగాని మొదటఁ గనిపెట్టినవారి ననవలసినపని లేదు. భాషలో నేదియో క్రొత్తమాదిరిగలగ్రంథమును వారు సృష్టించి తమప్రౌఢిమం జూపుదురు. తక్కినవా రందఱును వారి ననుసరించినచో నందు విశేష మేమియున్నది? విసుఁగుదలతప్ప వేఱేదియు నుండదు. ఆంధ్రద్వ్యర్థికావ్యరచనకు మార్గదర్శి పింగళిసూరనార్యుఁ డని కొందఱందురు. భట్టుకవి యని కొందఱందురు. ఎవ్వరైననేమి? తన్నిర్ణయమున కిది యదనుకాదు. ఈసూర్యుఁడు తననిండుజవ్వనమున నిట్టికావ్యమును వ్రాసినను వయసుతిరిగినతరువాతఁ దనజ్ఞాననేత్రము నొకసారిభాషాప్రపం

చేముపై లెస్సగాఁ బరఁగించి పురాతనకవులపద్ధతులను బాగుగా గ్రహియించి, తనకాలపుఁగవులపోకడలను నిరసించి, కొత్త మాదిరిగ నుండునట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, కళాపూర్ణోదయము నను రెండుదివ్యప్రబంధములను రచియించి భాషాదేవికినూతనాలంకారముల నిడెను. అయిన నీతనిమార్గము పిమ్మటికవులకు రుచించినది కాదు. ఏమి? అది చాలదుర్గమ మైనది. అందుఁ బాత్రగుణపోషణము. కథాచమత్కృతి, సందర్భశుద్ధి, రసోచితశైలి మొదలగువాని నన్నిటిని యనుసంధింపవలసియుండును. వసుచరిత్రమార్గ మైనచోఁ గవితాప్రాగల్భ్యము, శబ్దార్థాలంకారములు మొదలగువానిని స్వేచ్ఛగాఁ గూర్పవచ్చును. ఇట్టియూహయే వెనుకటికవులను బట్టి పీడింపఁగా వారందఱు నొక్కవిధముగానే గ్రంథములు వ్రాయుచువచ్చిరి. ఇప్పటికిని మనవారిలో వయసుచెల్లినవారు కఠినశైలిని లేనిపద్యముల నన్నిటిని జప్పగా నున్నవనుచుందురు. సులభశైలి వారికి గిట్టదు. దీర్ఘసమాసములతో నుండవలయును. ఇట్టిమహానుభావులలోఁ గొందఱు వసుచరిత్రము, ఆముక్తమాల్యద, శృంగారనైషధము మొదలగుగ్రంథములపేరు లేకాని ప్రభావతీప్రద్యుమ్న, కళాపూర్ణోదయములపేరుల నైన నెఱుంగరు. రాఘవపాండవీయమునే రచియింపకున్నచోఁ బింగళిసూరనార్యునిపేరు కూడ వీరికిఁ దెలిసియుండకపోవును. ఇందులకుఁ గారణము వానియందు శబ్దాడంబరాములు లేకపోవుటయే యని యెఱుంగవచ్చును. ఇంతయేల? ఆదికవులు సైతము తరువాతికవులకుఁ జాల రని మనవారిలోఁ జాలమందికి నభిప్రాయము గలదు. కావుననే వారిమార్గము నొకరైన నవలంబింపకపోయిరి. ఈశబ్దార్థాలంకారాదులమహిమ మేమోకాని యవి సర్వజనసుబోధములుగా నుండవలసిన వేదాంతగ్రంథములయందు సయితము ప్రవేశించి యాయాకవులచే నేకాక్షరద్వ్యక్షరనియమ

ముతోడిపద్యములు గలచిత్రకవిత్వమును, మఱియు గర్భబంధకవిత్వాదులను రచియింపఁజేసినది. (సీతారామాంజనేయాదులను జూడవచ్చును.) సామాన్యజనులకు నేతాదృశగ్రంథావలోకనము చేయుశక్తి చాలకుండుటచే వారు భారతభాగవతరామాయణాదులనే పట్టుకొని వ్రేలాడవలసినవారైరి (ఈకారణముచేతనే వానికి దేశమందు వ్యాప్తి మిక్కిలి కలిగెను. ఇదియును మేలే.) పిమ్మటిరాజులచరిత్రము లెవ్వియు గ్రంథముల నెక్కఁ జాలనివయ్యెను. పురాణములలో నుండునొకకథ దీసికొని దానిని దమవర్ణనల కనువుగ నుండునట్లు పెంచి యష్టాదశవర్ణనములతోడను నింపి వ్రాయునట్టి దృష్టిగల కవిపుంగవులకు దేశచారిత్రము లెట్లు రుచించును? అవి యెంత బాగుగ వ్రాయఁబడఁదగినవి! ఎన్నెన్నిరసములు, ఎన్నెన్ని భావములు వానియందు నింపఁబడియుండవలసినది! అట్లు వ్రాసియున్నచో దేశమున కెంతయుపకారము కలిగియుండును! అట్టియదృష్ట మీభాషకు లేకపోయినది. కృష్ణరాయవిజయము, నరపతివిజయము (రామరాజీయము) మొదలగునవి కొన్ని చారిత్రవిషయగర్భితము లగుకావ్యము లున్నవన్నను, అవి చరిత్రమార్గమునఁగాక ప్రబంధసాకమున రచియింపఁబడి యతిశయోక్త్యాద్యలంకారములతో నిండిపోయియుండుటచే వానియందు సత్యము లేశమాత్రమే యుండు నని తోఁచెడిని. ఈరీతిని గవితాశక్తి కంతస్సారము బొత్తిగ క్షీణించిపోయెను.

ఇక్కాలమున నాంగ్లేయప్రభుత్వముచే దేశమందంతటను విద్య విజృంభింపఁగా మనవారిలోఁ గొందఱు మహనీయు లన్యభాషాపరిచితింబట్టి యాయాభాషలలోనిగ్రంథముల నవలోకించి, యందలికథాచమత్కృత్యాదులం గాంచి, మనయాదికవులగ్రంథములను జదివి వారిమహిమలకచ్చెరువొంది వానిని వెల్లడించుచుఁ దరువాతికవులమార్గము

ల నధిక్షేపించుచు ననేకగ్రంథములయందును ననేకపత్త్రికలయందును వ్రాయను వ్రాయను, ఇప్పటికి నాంధ్రగ్రంథరచనకుఁ గొంతమాఱు పాటు గలుగనారంభించినది మధ్యాధునికకవులరచనలపై నిరసనభావము కలుగఁజొచ్చినది. పింగళిసూరనార్యునినామమునకు విశేషగౌరవము కలిగినది. క్రొత్తక్రొత్తరచనలపై నింపు జనించుచున్నది. ఇదంతయుఁ గాలముయొక్కమార్పుగదా!

పైని వ్రాయఁబడినవిషయముల నన్నిటిని బరికించుమీఁదుఁ, గవితాతత్త్వము రెండువిధము లైన దనియు, నందు మొదటిది నీతిబోధకసన్మార్గప్రదర్శకవిషయములను, గథాచమత్కృత్యాదులు నొప్పు గ్రంథములు గల దనియు, రెండవది కేవలము శబ్దార్థాలంకారాది భాషాప్రౌఢిమం జూపుగ్రంథములు గల దనియు విశదమై యే యుండును. మఱియు మొదటిది యప్పటికి, నిప్పటికి, నెప్పటికిని బూజనీయమైనదే యనియు, రెండవది తాత్కాలికసుఖము నమాత్రము గూర్చునదియై యుండు ననియు మీ రెఱుంగుదురు. అందు రెండవమార్గము నవలంబించినవారియభిప్రాయ మేమో యించుక విచారింపవలసియున్నది. కథాచమత్కృతి మొదలగునవి భారతాదు లగునుద్గ్రంథములలోఁ గలవుగదా యనియు, మఱియుఁ బెక్కిటిపురాణములయందును ననేకచిత్రకథలు పెద్దలచేఁ బరంపరగఁ జెప్పఁబడుచుండునుగదా యనియు భాషాచమత్కృతిం జూపుపొత్తముల నేల రచింపఁగూడదనియు నవి విద్యార్థులకు మిగుల నుపయోగకరములుగా నుండు ననియు వా రూహించి యట్లు గావించియుందు రని తోఁచుచున్నది. అట్టియూహ యొకరినిబట్టి యొకరికి వచ్చి క్రమక్రమముగా వృద్ధి నొందినది గాని యొక్కసారియే వచ్చినది కాదు. వా రుండెడికాలమే యట్టిమార్పు గలిగించినది. ఆయాకృతిపతులును వారివారి కారీతిగ్రంథముల రచిం

చుటకే ప్రోత్సాహ మిచ్చుచు నుండెడివారు. (కాని యీయూహ మతిమాత్రమై దేవునికిఁ గృతిగా నియ్యఁబడిన గ్రంథములుసైత మా విధముననే రచియింపఁబడెను!) ఈకారణమునఁ బ్రౌఢప్రబంధములు లెక్కలేనివి రచింపఁబడెను. అయినను “అత్యుచ్ఛ్రియః పతనహేతు” వనున్యాయమున కవి గుఱియయ్యెను. కవితాశక్తి కిప్పుడు నూతనప్రపంచము నిర్మింపఁబడుచుండెను. మధ్యకాలకవులగ్రంథము లన్న ననాదరము జనించుచుండెను. ఈనూతనప్రపంచము నిర్మింపఁబడుటకు నించుకముందే యనగా పై రెండవవిధము పరిపూర్ణవ్యాప్తిని జెందియున్న సమయముననే యీ

భద్రాపరిణయము

అనుప్రబంధము రచియింపఁబడెను. భద్ర యను పేరు గలకన్యారత్నమువొక్క పెండిలికథ యిందుఁ జెప్పఁబడెను గావున దీని కీనామము గలిగెను. ఈభద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునియష్టమహిషులలో నొకతె. దీనిం బట్టియే యిందలికథానాయకుఁడు శ్రీకృష్ణుఁ డని తేటపడుచున్నది. ఈగ్రంథమునకుఁ గృతిపతి

శ్రీరాజా రావు వేంకటమహిపతి

గంగాధరరామరాయబహద్దరుగారు

వీరు శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులు “శౌరతోదారతాద్యధికగుణకులం” బగుపద్మనాయకకులంబున జనన మందినమహాపురుషులు. పద్మనాయకకులజులనే “వెలమ” వారని చెప్పుదురు. వెలమవా రను పేరు గలుగుటంగూర్చి యొకానొకకవిచంద్రుఁడు తనగ్రంథమున నిట్లు త్ప్రేక్షించియున్నాఁడు.

“ చ. ఉరుతరపద్మనాయకకు ♦ లోద్భవు లైనకుమారు లందఱుక్
వైరవరులై, అయాంతకస ♦ విక్రములై, మహానీయులై నిరం
తరమును ముఖ్యవర్గగణి ♦ తం బగుపౌరుషనామధేయమే

వరబిరుదంబుగా <u>వెలమ</u> ♦ వా రన విశ్రుతి గాంచి రిమ్మహిన్."

(ఇది స్వభావోక్తియ యని చెప్పవచ్చును.)

ఆంధ్రభాషాయోషామణికిఁ జిరకాలమునుండియు నీపద్మనాయకప్రభువులయవలంబనమే విశేషముగా నున్నదనియు, నీవెలమవారిలో సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెంటియందుఁగాని యొకదానియందుఁగాని పాండిత్యమో, పరిశ్రమమో, పరిచయమో, యాసక్తియో, యభిమానమో లేనివారుండుట యరుదే యనియు నెల్లరునెఱింగినవిషయమే. వీరిలోఁ గొందఱు కవులును గలరు. వీరివంశావతారముంగూర్చి బహుగ్రంథములయందు విశేషముగ వర్ణింపఁబడియుండుటచే నది జగత్ప్రసిద్ధమయియే యున్నది. ఈగ్రంథమునందును బద్మనాయకవంశాభివర్ణనము గలదు. కావున దానింగుఱించి నే నిట వేఱుగ వ్రాయనక్కఱ లేదు.

ఏతత్కృతినాయకుఁ డగుశ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువరునింగూర్చి వ్రాయుటకు నస్మాదృశు లగుసామాన్యులు శక్తులు గానేర రనుట యతిశయోక్తి గాదు. ఆశ్రితజనసంరక్షణము, పండితజనాదరణము, కవిజనపోషణము మొద లగుసద్గుణము లీమహారాజునకు సహజములై యుండెడివి. ప్రజలయెడల వీరి కుండినయనుగ్రహ మనిర్వాచ్యమని వయసు చెల్లినవా రిప్పటికి నీప్రభువును వేనోళ్లఁ బొగడుచుందురు. మఱియు సత్కార్యాచరణమున వీరికి సాటియగుప్రభువు నాకాలమునఁ జూచియుండలే దని జనులు చెప్పుదురు. వేయేల? వితరణమునఁ గలియుగసూర్యపుత్త్రుఁడనియు, సాహసమున నభినవవిక్రమార్కుండనియు, విద్యయం దపరభోజుం డనియుఁ, బ్రజారక్షణమున రెండవయజాతశత్రుం డనియు నీరాజేంద్రుఁడు ప్రఖ్యాతివడసె నని స్వార్థపరాయణులుగాని వృద్ధు లిప్పటికిని బ్రస్తావవశమునఁ జెప్పుచుందు రన నీ

యనసుగూర్చి యెంతగ వ్రాయవచ్చునో యోజింపుఁడు.

పైని వ్రాసినవి యథార్థోక్తులు గాని యతిశయోక్తులు గావు. వాని కన్నిటికిని దృష్టాంతములును లేకపోలేదు. అయిన నవి యసంఖ్యాకములుగా నున్నవి. అవి యన్నియు వేఱుగ నొకపుస్తకరూపమున నుండఁదగినవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వానిలోఁ గొన్నిటిమాత్ర మిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

ఆశ్రితజనసంరక్షణము:—అనేకులగు నాశ్రితులకు దైనిక, మాసిక, వార్షికప్రదానముల నేర్పఱిచి, వారిని రక్షించుచుండిరి. మఱియుఁ గొన్నికుటుంబములకు సైతము తమసంస్థానంబున నెవ్వియైనఁ గార్యములు తటస్థించునప్పుడు మఱికొన్నియీవులు దయచేయఁబడుచుండునట్టియేర్పాటులుకూడఁ గావించియుండిరి. అం దనేకములు నేఁటిదనుక నేతత్సంస్థానంబున (ఇప్పటిప్రభువరునిదయాతిరేకంబున) నవిచ్ఛిన్నగతిని జరుగుచున్నవి. ఇంకను ననేకులకుఁ దమయనుగ్రహముమీఱ 'నిమేబడు' లనుపేరుగలభూములను విశేషముగ నిచ్చియుండిరి. ఇట్టివి యీరామరాయరాజ్యమునఁ బెక్కులు గలవు. మఱియు ననేకాశ్రితులకు విశేషభూములను దానముచేసిరి. పైని వివరింపఁబడిన వన్నియు నాయాయాశ్రితులచేతను, దత్సంతతులచేతను నిరంతరాయముఁలుగ ననుభవింపఁబడుచున్నవి. శాశ్వతము లగునిట్టియేర్పాటులను గావించిన యీప్రభువరుని వదాన్యతను దలంచుచో నొకానొకకవి చెప్పిన యీక్రిందిపద్యము జ్ఞప్తికి రాకమానదు.

"ఉ. భూతి ఘటింప మానవుల ♦ పుణ్యవశంబున ఫాలసీమలన్
ధాత లిఖించెనా, యొకరి ♦ నాఁటి, దదేటికి?, రావువంశజుం
డైతగురామరాయవసు ♦ ధాధిపుఁ డెవ్వరికై లిఖించు ? నా
వ్రాఁత తదాత్మజాత్మజప ♦ రంపర కెల్ల ఫలించు నెప్పుడున్ "

పండితజనాదరణము:—అనేకమండలంబులనుండి యసంఖ్యా

కు లగుపండితులు వచ్చి వీరిని సందర్శించుచుండిరి. వారివారిసామర్థ్యాదులనుబట్టి వారిని దత్కాలమందే ధనం బవారిగ నిచ్చి సత్కరించుచుండుటయే కాక, వారికి వార్షికబహుమానంబులుసయిత మేర్పాటు చేసి యాదరించుచుండిరి. అప్పుడప్పుడు పండితవర్యులచేత వాక్యార్థములు మొదలగునవి చేయించుచు నర్హరీతిని సమ్మానించుచు నుండెడివారు. పందొమ్మిదవశతాబ్దమున సుప్రసిద్ధ లైవబులును పాపయ్యశాస్త్రిగారు, ఇంద్రగంటివిశ్వపతిశాస్త్రిగారు, ఎడవిల్లిశ్రీరామశాస్త్రులుగారు, తణికెళ్లసుబ్బన్నశాస్త్రులుగారు, కనకదండిగోపాలశాస్త్రులుగారు మొదలగు ననేకపండితులు వీరివలన విశేషముగ గౌరవింపఁబడినవారే. ఇందుఁ గొందఱకు గొప్పభూదానములుగూడఁ జేసియున్నారు. వీరిసంస్థానంబునను కంచిభట్లసూర్యనారాయణశాస్త్రులువారు, పొక్కులూరి వేంకటశాస్త్రులువారు మొదలగువా రుండెడివారు.

కవిజనపోషణము :—వీరియాస్థానంబునఁ బలువురుకవీశ్వరులుండెడివారు. ఏతద్గ్రంథకర్త, కవిశిరోమణి సోంభట్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు, ఎఱ్ఱమిల్లిలక్ష్మీనారాయణకవి, దేవులపల్లిసుబ్బరాయశాస్త్రిగారు, వేంకటకృష్ణశాస్త్రులుగారు, వేంకటరాయకవి, మొదలగువా రనేకులు వీరిసభ నలంకరించుచు వీరిపోషణమున నుండెడివారు. మఱియుఁ బలుచోటులనుండి పలువురుకవీంద్రులు వచ్చి శ్రీరాజావారిని దర్శించుచుఁ దమతమప్రజ్ఞాదికములఁ గనఁబఱుచుచు వారివలన విశేషసన్మానములను బడయుచు నుండిరి. శ్రీమాన్ విద్వదభినవ పండితరాయ మాడభూషి వేంకటాచార్యకవి, శ్రీశిష్టుకృష్ణమూర్తికవివర్యుడు మొదలగువారు పలువురు వచ్చి వీరిని సందర్శించుచుఁ బలుమాఱు లర్హసత్కారంబులఁ గాంచుచువచ్చిరి. అనేకులకు నేఁటేఁట సమ్మానించునేర్పాటులుసయితము చేసి వీరు పోషించుచుండెడివారు.

సత్కార్యాచరణము.—గ్రామములఁ గట్టించుట, చెఱువులు త్రవ్వించుట, మొదలగుసత్కార్యము లెన్నియో వీరు చేయించియుండిరి. మఱియు, పేదసాదులయందలికారుణ్యమునకు మితియే లేకుండెడిదని తెలియవచ్చుచున్నది. పైతద్విషయములకుఁ దార్కాణము లనేకము లున్నను వానిలోఁ గొన్నిటినిమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను.

(1) గ్రామములఁ గట్టించుట.—తమరాజ్యములోనిదియు, గోదావరీమండలమునకు ముఖ్యపత్తనముగా నెన్నఁబడుచుండునదియు నగు కాకినాడపురంబును జేర్చి తమతండ్రిగారిపేరితో 'సూర్యారావుపేట' యనుగ్రామమును గట్టించిరి మఱియుఁ దమరాజధాని యగుపీఠికాపురమును జేర్చి యుత్తరదిశయందు 'కుమారనగరం' మనుక్రొత్తపేటను గట్టించిరి. వీనిం దెలుపుపద్యములలో నీగ్రంథమం దున్నవానినే వ్రాసెదను.

“ మ. అతులాబ్ధ్యంతిక కాకినాడనగరోపాంతస్థలస్థాపితా
యతనత్రాయత నదిసంకలిత సూర్యారాయపేటాఖ్య భూ
రితరగ్రామనిదాన ' &c &c ” తృతీయాశ్వాసము 119 ప.

(2) చెఱువుల త్రవ్వించుట.—తమరాజ్యమునందలిమల్లవర మను గ్రామమున నొకగొప్పచెఱువును ద్రవ్వించి, తత్ప్రాంతమున నుండు ప్రజలకు మహోపకారముం గావించిరి. పెద్దాపురముతాలూకాలో లింగమపర్తికడ నుండుతిమ్మరాజుచెఱు వొకటి తప్ప దీనితో సరివచ్చు పెద్దచెఱువు గోదావరీమండలంబున వేఱొకటిలేదు మఱియు సూర్యారావుపేటలోఁగూడ నొకపెద్దచెఱువును ద్రవ్వించియున్నారు. కాకినాడ, సూర్యారావుపేట, రామారావుపేట, జగన్నాథపురము, ఫాస్టరుపేట, పేరరాజుపేట అనుస్థలమ్ములలో నుండునసంఖ్యాకు లగుజనులకు జ

లయంత్రిములద్వారమున నవారిగ వారి నొసంగుటకు నీచెఱువే యి ప్పు డాధారమై యున్నది. కుమారనగరము మొదలగుచోట్ల నింకను ననేకతటాకములు వీరు త్రవ్వించినవి కలవు. మల్లవరపుఁజెఱువునుగూర్చి యీగ్రంథమున నిట్లువర్ణింపఁబడియున్నది.

" క. శ్రీమధ్వారిచరితజయఘ, మామా! చాహత్తిమల్ల! మల్లవరాఖ్య
గ్రామోపాంతవినిర్మిత, భూమహితాంభోధితులిత ♦ భూరితటాకా!"

చతుర్థాశ్వా. 104 పద్య

(3) ఆరామప్రతిష్ఠాదులు :—అనేకస్థలంబులలో ననేకఫలజాతులు గలయనేకారామంబులు వీరు వేయించిరి.ఇది మొదలగుకారణంబులం బట్టి యీపుడమిపై శాశ్వతము లగుననేకసత్కారములను జేయించి చిరతరయశంబును, నమేయసుకృతంబును సంపాదించినయీరాజచంద్రుఁడు,

" తే. ధరణిఁ బరఁగఁ గాఁగడ్త యెం ♦ దాఁక సంత
కాలమును బుణ్యలోకంబు ♦ గలుగు సంద్రు."

అనుభాంతవచనమునకు లక్ష్యభూతుఁ డగుచున్నాఁ డని సంతోషపూర్వకముగఁ దెలుపుడు సేయుచున్నాఁడను.

వితరణసాహసాదిసద్గుణములు :—పై వానివలననే యీవదాన్యశేఖరుని వితరణాదిసద్గుణములు దెలియుచున్నను, నింకొకముఖ్యవిషయముగూడ నిందుఁ జూపుచున్నాను. రావువంశముక్తావళిని రచియించి కృతిగా నొసంగినశ్రీ దేవులపల్లిసుబ్బరాయశాస్త్రిగారియెడ నీమహారాజు చూపినయౌదార్యము మిగులఁ గొనియాడఁదగినదియై యున్నది. అది చదువరులకు విశదమగుఁపొంటెఁ దత్కవికృతం బగుమహేంద్రవిజయమునందలికవిజీవితమునుండి కొన్నిపంక్తు లిచ్చట గ్రహించుకొనుచున్నాఁడను.

" రావువంశముక్తావళి యనుపేరిట విలసిల్లుతమవంశచారిత్రము ను (క్రీ.శ.) 1882 వ సంవత్సరమునందుఁగృతినంది, సాకల్యం బుగ గ్రంథ మంతయుఁ జిత్తగించి, తమపూర్వరాజన్యులమాన్యచారిత్రాకర్ణనమువలనను, ననల్పకల్పనాశిల్పనంబులం ద నరినకవితామాధుర్యంబునకును, నానందపరవశులై యిందుల కుం దగినసత్కారంబేఁ జేయఁగలనే యని నారాజ్యంబ మీకిచ్చితి నని యీకవిసార్వభౌముని సింహాసనాసీనుం గావించి, తమయభినవభోజరాజబిరుదాంకము నన్వర్థంబుగ నొనరించిరి. పిమ్మట నిక్కవితాపట్టభద్రుండు దేవా! యీరాజ్యభారంబు వహింయింప దేవరభుజాదండంబె సమర్థంబు గాని నే సమర్థుండనే యని తత్క్షణంబ వారిరాజ్యంబు వారికి సమర్పించి &c."

విద్యాధికత:—భాషాభిమానము, విద్యయం దభిరుచియు నుండ నిచోఁ గవులను బండితులను నాదరించుట యంతగాఁ బొసఁగదు. అనేకు లగుకవులను, బండితులను విశేషముగ గౌరవించియుండుటచేత నే యీనృపవర్యుఁడు విద్యాధికుఁడై యుండెనని చెప్పవచ్చును. ఇదిగాక యప్పుడప్పు డాయాకవులను, బండితులను వారివారిప్రజ్ఞలనుబట్టి యనేకము లగుప్రశ్నములు చేయుచు వారివారిప్రత్యుత్తరములసాధుత్వాసాధుత్వమునుగూర్చి వక్కాణించుచు వినోదించుచునుండెడివారఁట! ఒకప్పు డొకవిప్రుఁడు శ్రీయుతు లగువారిసన్నిధిని హరికథఁ జెప్పుచుఁ దాను గవియుఁగూడ నైనట్లు తనమిత్రులచే నాసభలో వెల్లడిచేయించుకొనఁగా, శ్రీప్రభువువారియనుజ్ఞ ననుసరించి తత్సన్నిధానవర్తులలో నొకరు "శ్రీరాజావారిమీఁద నొకపద్యము నాశువుగ రచింపుఁ డని కథానంతరమునఁ జెప్పినప్పు డక్కవి యొకసీసపద్యమును జదివెనఁట! అప్పు డారామరాయధరణీశ్వరుఁడు తనబహుగ్రంథదర్శిత్వా

ము వెల్లడికాఁ నక్కవితో "దాసుగారూ! ఇందలి మొదటియాఱుపాదములు నేనాయాగ్రంథములలోఁ జూచినవే. (ఆగ్రంథములపేరులు చెప్పిరఁట!) ఏడవపాదము నేను జదివినదే కాని యెందున్నదో యిప్పుడు జ్ఞప్తికి రాలేదు. ఎనిమిదవచరణమున నాపేరు గలసగము మాత్రము మీరు రచించినదే" యని వ్రాకుచ్చిరఁట! దీనింబట్టి యీప్రభుశిరోమణి కెంతభాషాజ్ఞానము నెంతగ్రంథావలోకనము నుండెడిదో యూహింపుఁడు వీరికి సంస్కృతాంధ్రములయందే కాక యాంగ్లేయ మహమ్మదీయభాషలయందును పరిచయ ముండెడిదని తెలియవచ్చుచున్నది.

ప్రజారక్షణము.—దీనింగుఱించి విస్తరింప నక్కఱ లేదు. ఈ మహారాజుపరిపాలనములోఁ బ్రజలకుఁ గలిగినసౌఖ్యమునకు మేరయే లేకుండె నని చెప్పుదురు. వీరు సర్వవిధములఁ బ్రజలకు లోటుపాటులు లేకుండఁగనుంగొని సంరక్షించుచుండెడివారఁట కావుననే

" సీ. సకలవిద్వచ్ఛ్రేణి ♦ రకములానందించె, విమతాననాబ్జసా ♦ ళి ముకుళించె
లలి మిత్రకువలయం ♦ బులు వికాసము నొందె, ఖలజనచక్రవా ♦ కములు గుందె
బంధుబృందానంద ♦ సింధువు లుప్పొంగ, దర్మేతరధ్వాంత ♦ తు లడంగ
సత్సంతతుల కభీ ♦ ష్టములెల్ల నీడేఱెఁ, గుమతిచోరప్రచా ♦ రములు జాఱెఁ
బీరికాపురవరదుర్గ ♦ పృథులసౌధ
సింహపీఠోదయాచల ♦ శిఖరభాగ
మధిగమించి యఖండరా ♦ జ్యరమఁ దాల్చి
రామరాయాఖ్యచంద్రుండు ♦ ప్రబలుచుండ" ప్రథమా. 86 ప 69 ప్రట

అనుపద్యము సార్థకమై వీరి ప్రఖ్యాతిని వెల్లడించుచున్నది.

ఈరాజేంద్రునకుఁ దనమాన్యచరిత్రము పూర్వరాజన్యుల చారిత్రములం బోలు నని బాగుగాఁ దెలియును. ఇక్కారణముననే కాఁబోలు,

"సీ. వాల్మీకి యాదికా ♦ వ్యంబొనర్పఁగఁ గదా, రామునిగుణకథల్ ♦ ప్రకట మయ్యె
ద్వైపాయనుఁడు భార ♦ తంబొనర్పఁ గదా, పాండవాదులప్రభా ♦ వములు దెలిసెఁ
గాళిదాసుఁడు కృతి ♦ ఘటనసేయఁగఁ గదా, భోజరాజు యశంబు ♦ దేజరిల్లె
ఘనత విద్యానాథ ♦ కవికబ్బమునఁ గదా, తనరెఁ బ్రతాపరు ♦ ద్రునిప్రసిద్ధి
యిలను రాజనరేంద్రుండు ♦ కృష్ణదేవ
రాయలాదిగఁగలమహా ♦ రాజు లెల్లఁ
గావ్యముఖమునఁ గాదె వి ♦ ఖ్యాతి గనిరి
కానఁ గృతిసాటి వేఱొండు ♦ గలదె తలఁప?" ప్ర. 16 ప. (22 పు.)

అని యిక్కవిని బిలిపించి తననామము శాశ్వతముగా నుండునట్లు కృతి రచింపు మని యానతిచ్చెను.

(ఇమ్మహారాజచంద్రునిగుణగణాదికముం దెలియఁజేయుదృష్టాంతము లనేకములు గలవు అవి యున్నియు నొకచరిత్రజ్ఞాపకముగ నుండఁదగినవై యుండుటచే నిందు సూత్రప్రాయముగ వ్రాయఁబడినవి.)

మహాత్ము లగువార లంతశ్శుద్ధితోఁ జేసినసత్కర్మములు వ్యర్థములు కావనునార్యోక్తి యుసివ్రోవకుండఁ జిరకాలముదనుక సంతానము లేనియీరామరాయప్రభువునకుఁ దత్సుకృతిఫలంబో యన, దశరథునకుఁ గౌసల్యయందు శ్రీరామచంద్రుండు వొలె, (పట్టమహిషియగు) శ్రీమంగయాంబాదేవియందు "శ్రీవేంకటకుమారమహీపతిసూర్యారావుబహద్దరువారు" (ఇప్పటిప్రభువరులు) జనన మొంది యపారానందము గలిగించిరి. ఈహేతువులం బట్టియుఁ, బైనివ్రాసినవానిం బట్టియు,

"క. తనయుఁడు, జెఱువును, గావ్యం । బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా
పనమును వను నీయేడును । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్."

అనురీతిని శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువువారు సప్తసంతానసంస్థాపకులై రనియు, శాశ్వతపుణ్యలోకనివాసులై నిరంతరసౌఖ్యము ననుభవించుచున్నా రనియు మనము దెలిసికొనఁగలము.

మఱియు,

“క. సంతానసప్తకములోఁ, జింతితఫలదాయకంబు ♦ చిరకీర్తికరం
బెంతయుఁ గృతి మాకది శ్రీ, కాంతకథాసుధనుగూర్పఁ ♦ గావలయుఁజుమీ”

అని యీప్రభువర్యుం డేతత్కృతికర్తతోఁ బలికి యీగ్రంథము గృతి నొందె నని మీకు విశదమే కదా!

ఇంతవఱకు నీభూమీంద్రునిగుణవిశేషములంగూర్చి సంక్షేపముగాఁ దెలిపియుంటిని. ఒకరిసుగుణము లిట్టి వని తెలిసికొనినపిమ్మట వారిరూపమెట్లుండునో యెఱుంగఁ గుతూహలపడనివారు సామాన్యముగా నుండరు. కావున వీరిరూపమునుగూర్చి యించుక వ్రాయుచున్నాను.

నాపిన్నతనమున నేనీమహారాజును బలుసారులు సందర్శించియుంటిని. ఈయనరూపము దివ్యరూప మని చెప్పవచ్చును. శరీరచ్ఛాయ స్వర్ణసదృశము. తేజ మనన్యసామాన్యము. ముఖము వికాసవంతమును, సలక్షణమును, కారుణ్యాదిసాత్త్వికగుణసూచకమును, గాంభీర్యాదిరాజసగుణద్యోతకమును నైయుండెను. ఫాలము మిగులవిశాలము. నేత్రములు పద్మదళసదృశములు. కటాక్షములు కరుణరసప్రవాహజనకములు. సంభాషణము మృదుమధురగంభీరము. దేహము బలిష్ఠము. అప్పుడు నేను జూచినయానిరుపమానసుందరవిగ్రహ మిప్పటికిని నాకన్నులయెదుట నున్నట్లే తోఁచుచు,

“శా. రామా రామ యని కించుఁబంచశరునా ♦ రామాభిరామం జాలు +
+ + + + +
రామారాయనిరూపవైభవము . . ” (ప్రథ. 85 ప)

అనుదానియం దతిశయోక్తి యేమియు లేదనిపించుచున్నది.

ఇవి మొదలగు హేతువులంబట్టి.

“కీర్తిప్రతాపసుభగః పుమర్థత్రయతత్పరః, ధురంధరశ్చ గుణవాన్ నాయకః పరికీర్తితః
మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా, తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వా
దయో గుణాః”

(కీర్తిప్రతాపములచే సుందరుండును, ధర్మార్థకామములయందుఁ దత్పరుండును, భూమండలాధిపతియు, సద్గుణములు గలవాఁడు నగుపురుషుఁడు కృతినాయకుఁడు గావలయును. మఱియు గొప్పవంశమునందలిజన్మము, చేయవలసినకార్యములయందు నైపుణ్యమును, తేజస్సును, ధర్మమునందే మనసు గలుగుటయును, మిగుల సౌందర్యము మొదలగు గుణములు కృతినాయకున కుండవలసిన వని యర్థము.)

ఏతాదృశమహనీయగుణగరిష్ఠుండును, అసాధారణసౌందర్యవిరాజితుండును నగునిట్టిరాజశ్రేష్ఠుని కీగ్రంథమును గృతిగా నొసంగి ధన్యత్వముం గన్నపురుషుఁడు,

అల్లమరాజుసుబ్రహ్మణ్యకవి.

ఇతఁడు 'ఆరామద్రావిడ' బ్రాహ్మణుఁడు. హారితసగోత్రుఁడు. నారాయణాచలమాహాత్మ్యమును రచించినరంగధామార్యునకుఁ బౌత్త్రుఁడు. ఎల్లనార్యునకుఁ బౌత్త్రుఁడు. ఇతనితల్లి గంగమాంబ. వైనతేయవిజయము, సత్యభామావిలాసము, కవిచకోరచంద్రోదయము మొదలగు ననేకప్రబంధములను రచియించిమించినరామకృష్ణకవి కితఁడు భిన్నోదరసోదరుఁడు (రామకృష్ణకవితల్లికూడఁ గవనము చెప్పెడిదఁట! నారాయణాచలమాహాత్మ్యములో నామె వ్రాసినపద్యములు కొన్ని గలవనియు, నవి యాగ్రంథమున నేర్పాటుగఁ దెలియుచుండు ననియుఁ జెప్పుదురు.) వీరిదిపండితవంశము వీరినివాసస్థలము పీఠికాపురమునకు సమీపమున నున్న చేబ్రోలనుగ్రామము. సుబ్రహ్మణ్యకవి వికృతిసంవత్సరమునకు సరియగు క్రీ.శ. 1831 వసంవత్సరమున జన్మించెను. ఈతఁడు స్వగ్రామముననే నాగాభట్లనరసకవివరునిచెంత నుభయభాషలయందును పాండిత్యము సంపాదించెను. గురువు పరలోకగతుండు కాఁగా సంస్కృతాంధ్రములం గలపెక్కులుత్కృష్టకావ్యములు తనంతఁ దానే

చదివికొని యుభయభాషలయందును సంపూర్ణపండితుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషయందు నీతనికాలమువఱకు నున్నగ్రంధములలో నీతఁడు చదువనిగ్రంథము లేనేలేదని చెప్పుదురు. మఱియు వసుచరిత్రము, ఆముక్తమాల్యదయు నీతని కభిమానగ్రంథములుగా నుండెడివఁట!

లక్ష్మీసరస్వతు లిరువురు నొక్కచోట నుండనేర రనునానుడి యిక్కవిపట్లనయథార్థమై యుండుటచేఁగాఁబోలు నీతఁడు కుటుంబపోషణము జరుగక కొన్నిచోటులకుం బోయియచ్చటచ్చటఁ గవనము చెప్పుచు దానివలన జీవయాత్ర గడపికొనుచుండెడివాఁడు. ఈతఁడు జ్యోతిషమునందుఁగూడ విశేషపరిశ్రమము గలవాఁడగుటచే నాప్రజ్ఞనయిత మీతనిధనార్జనశక్తికిఁ గొంత తోడుపడుచుండెను. ఇట్లు కవిత్వమే జీవనాధారముగ సంచారముచేయుచు నీతఁడొకప్పుడక్కాలంబున నాంధ్రభాషాపోషకుం డనిప్రసిద్ధింగాంచిన శ్రీకృష్ణభూపతి యనుమాడుగొల్లుసంస్థానాధినాథునిపై శతకము రచించి యాతనిసందర్శనము చేసెను. కవికులమందారం బగునామహారాజుసభయం దప్పుడు మంత్రిప్రగడసూర్యప్రకాశకవివరుఁడు మొదలగుసుప్రసిద్ధకవులు పలువు రుండిరి. సాధారణముగాఁ బండితులలోఁగాని, కవులలోఁగాని యొండొరులయెడల మాత్సర్యములేనివారుండుట యరుదు గావున నచ్చటివా రెట్లయిన నిక్కవి నోడింపఁ దలంపుఁగొని యీతని నచ్చటఁ గఠినముగాఁ బరీక్షింపఁగడంగిరఁట! పరీక్షకులు వయసుచెల్లినవారు ఈతఁడు లేఁతవయసువాఁడు. అయిన నీతఁ డాపరీక్షుల కెల్ల నోర్చి సదుత్తరము లిచ్చి యాకృష్ణభూపతిమెప్పుఁ గాంచెను. అక్కఠినపరీక్షలోని యొండురెండు విషయముల నుదాహరించుచున్నాను. శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములతోఁ గొన్నిపద్యము లాశువుగ రచింపఁ గోరఁగా నిక్కవి వానినెల్ల నిరాయాసముగ రచించెనఁట! అంతటఁ దనివిసనక యొకసమస్య నొ

సఁగి దాని నాశువునఁ బూరింపు మనుఁడు నిక్కవి కుంజరుం డిట్లు పూరించెను.

"ఉ. వస్త్రమవహారరత్నములు ♦ వన్నెనగల్ పులిమీఁద వచ్చునా
పుట్టి యటన్నరీతి జిగిఁ ♦ బొల్పగు మోచుక లీలఁ జూచుచుఙ్
దొట్రిలనేల? కేలఁగొని ♦ గోరుల నొక్కము నాథ! యంచుఁ దాఁ
గట్టరమెుకర్చె లేమ తన + ♦ బ్బలయుబ్బ సహింపలేమిచేఙ్"

తరువాత నీక్రిందిపద్యమున కర్థము చెప్పు మని పృచ్ఛకు లడుగ నాతఁడు వెంటనే చెప్పెనఁట!

"క. కమలాకరకమలాకర, కమలాకరకమలకమలకమలాకరమై
కమలాకరకమలాకా, కమలాకర మైనకొలను గనిరాసుదతుల్"

గ్రంథవిస్తరభీతిచేఁ బైపద్యమున కాతఁడువ్రాసినయర్థము నిచ్చటవ్రాయలేదు

పిమ్మటఁ గృష్ణభూవరుఁడు సుబ్రహ్మణ్యకవి పాండిత్యాతిశయమునకు సంతసించి, శతకమును విని, తద్రచనాకౌశల్యమునకు నాతని మిగులఁ బొగడుచు, దానిం గృతిగాఁ గొని, విశేషసత్కార మొనర్చి తనయాస్థానమునఁ గవిగా నుండునట్లు కోరెను. ఇక్కాలంబునంబోలె నాదినములయందు రాకపోకల కనువగుమార్గంబులు లేమింజేసియు, నాసంస్థానము తననివాసగ్రామమునకుఁ గడుదూరమున నుండుటంజేసియు నిక్కవి యచ్చట నుండుటకు నంగీకరింపక యాభూపతిం బ్రార్థించి సాంవత్సరికబహుమాన మిచ్చున ట్లొడంబఱచుకొని కొన్నినాళ్లిచ్చటనుండి మఱల స్వస్థానముం జేరెను ఇట్లు పదియాఱేఁడులదాఁక నీతనికి మాడుగొల్లుసంస్థానంబున వార్షికసమ్మాన మొసంగఁబడుచునే యుండెను. ప్రప్రథమమున నీతఁడు మాడుగొల్లు 1853 వ వత్సరమున నరిగె నని చెప్పుదురు.

ఇక్కవి క్రీ.శ. 1869 వ వత్సరమున శ్రీపీఠికానగరాధినాథుని

సంవర్శింపఁగా వా రీతనికి మాసవేతనము నొసంగు నేర్పాటు గావించిరి. ఇట్లు నాలుగేండ్లుగడచినపిమ్మట శ్రీరాజావారు భద్రాపరిణయము (ఈ గ్రంథము) ను గృతిగా నొసర్ప ననుమతియిచ్చిరి.

ఇక్కవి యనేకగ్రంథములను రచించెను. వానింగూర్చి యించుక వ్రాయుచున్నాను.

(1) శ్రీకృష్ణభూపతిలలామశతకము :—దీనింగూర్చి పైని వ్రాయఁబడియేయున్నది. ఇది మిగులఁబ్రౌఢమైనశతకము. కవి దీనిని (క్రీ.శ. 1853) దనయిరువదిరెండవయేఁట రచించెనఁట.

(2) శేషధర్మములు:—ఇది యాఱాశ్వాసములపద్యకావ్యము. ఇది శాలివాహనశతకము 1790 (క్రీ.శ. 1867) వత్సరమునఁ బ్రారంభింపఁబడినట్లు కవి యీగ్రంథమున వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

(3) పాపయమంత్రిశతకము :—ఇది పైగ్రంథము రచించుటకు నించుకపూర్వముననో తరువాతనో వ్రాయఁబడినది.

(4) ఆత్మబోధము :—ఇది శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యవిరచితసంస్కృతగ్రంథమునకుఁ దెలుఁగు. అందలియొక్కొకశ్లోక మొందొక్కొకపద్యముగాఁ దెలిఁగింపఁబడినది. ఈపుస్తకము శా. శ. 1798 (క్రీ. శ. 1875.) వసంవత్సరమునఁ బూర్తిగావింపఁబడినదని గ్రంథాంతమునఁ గవి వ్రాసియున్నాఁడు

(5) మణిధ్వజచరిత్రము :—ఈగ్రంథము లభింపమిచే దీనికాలముంగూర్చి వ్రాయవలనుపడలేదు.

(6) సింహాద్రిరామాధిపశతకము :—ఈశతకము శా.శ. 1799 (క్రీ.శ. 1876) వ సంవత్సరమున రచియించినట్లు కవియే యందు వ్రాసియున్నాఁడు. శంకరాచార్యవిరచిత మగుప్రశ్నోత్తరమాల యనుసం

స్కృత గ్రంథమునందలిముప్పదినాలుగు తెలుగుశ్లోకములును, వానికిఁ గవి చేసిన తెలుఁగుపద్యములును నీశతకమున నున్నవి.

(7) భద్రాపరిణయము :—ఇది శాలివాహనశకము 1801 (క్రీ.శ. 1878) వ వత్సరమున శ్రీగంగాధర రామరాయప్రభువర్యునకుఁ గృతిగా నీయఁబడుట మొదలగువిషయము లీగ్రంథమునందలిచరమపత్త్రమున నున్నసీసపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చును.

(8) శ్రీకృష్ణకల్యాణము :—హరివంశమునందలిగోవిందపట్టాభిషేకకథ ననుసరించి మూఁడాశ్వాసములపుస్తకముగా రచింపఁబడినది. ఇదియే యిక్కవిరచించినవానిలోఁ గడపటిగ్రంథ మని తోఁచుచున్నది. ఇది "శాలివాహనశకంబున వేయు నెనిమిదినూఱు లబ్దంబులు గడవ నడచిన బహుధాన్యవత్సరమునఁ" బ్రారంభింపఁబడినట్లు కవియే యవతారికలో వ్రాసికొనియున్నాఁడు. ఇది క్రీ.శ. 1878 వ సంవత్సరమగును.

(9) చాటుధారాచమత్కారసారము :—సంస్కృతభాషలోఁ జాటువులుగ నుండి పండితులచేఁ బరంపరగఁ జదువఁబడుచుండునవియు సామాన్యులకు నర్థము కానివియుఁ, జమత్కారముగా నుండునవియు నగుశ్లోకములకుఁ బరిపూర్ణవ్యాఖ్యానమును వ్రాసి యిక్కవియాగ్రంథమున కీపేరు పెట్టెను. ఇందుఁ బూర్వాధునికవిద్వత్కవివిరచితంబు లగు ననేకశ్లోకంబులును, వానికి వ్యాఖ్యానమును గలవు. మాడుగొల్లు సంస్థానంబున 'కమలాకర' అనుపద్యమున కర్థ మడుగంబడుటచేత నే యిక్కవి వాడుకలోనికరినశ్లోకంబుల నన్నిటిని జేర్చి యీగ్రంథముగ వ్రాసె నని చెప్పుదురు.

కవిగుణాదికము.

"విద్య గలచోట గర్వము వెలయుచుండు" నని సామాన్యముగాఁ జెప్పుదురు. ఇక్కవి శ్రేష్ఠుం డుభయభాషలయందును సంపూర్ణ

పాండిత్యము గలవాఁడై యుండియు గర్వముగాని, స్వాతిశయభావము గాని లేనివాఁడై, వినయసౌశీల్యాదిసద్గుణసంపన్నుండై, యెవ్వరేమని దూషించినను మాఱువల్కనిసజ్జనుఁడై యుండె నని తెలియుచున్నది. ఈహేతువుచేత నేకాఁబోలు ‘విఖ్యాతవినయుండ’ ననియు, ‘సత్కవివిధేయుఁడ’ ననియు, దనగ్రంథములయందు వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

కవిసామర్థ్యాదులు.

“క. అకలంకభారతీకరు, ణకుఁ శాస్త్రమునైవె సుధీజ ♦ నముచె నిల నె
న్నికఁ గంటివి సుబ్రహ్మ, ణ్యకవీంద్రా! సాహితీర ♦ సాంబుధిచంద్రా!”

(ఈపద్య మీతనిప్రబంధములయం దన్నిటియందును నున్నది.)

అని కృతిపతి తన్నుంగూర్చి సంబోధించినట్లు చెప్పికొనుటవలనను “చతురగర్భసీసాష్టవ్యస్తసంసబంధయమకకవితావిలాసు” నని శేషధర్మకావ్యముననను, “ఉభయభాషాకవిత్వవిలసితు” నని శ్రీకృష్ణకల్యాణముననను జెప్పికొనియుండుటవలనను నిక్కవికుంజరుం డుభయభాషలయందును నఖండపాండితీవిభవముగలవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఈతనిగ్రంథములలో వసుచరిత్రాదిప్రౌఢప్రబంధములలో నుండుపద్యములతోఁ బోల్పఁదగినపద్యము లనేకములు గలవు. మఱియుఁ జిత్ర, గర్భ, బంధకవిత్వముతోఁ గూడినపద్యములు, ఉభయభాషాకందాదులు, అనులోమవిలోమవృత్తాదులు, మొదలగుకవిత్వప్రౌఢిమను దెలుపుపద్యములును నీతనిగ్రంథములయందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. మఱియు గ్రంథస్థములు గాక యితరులమీఁదఁ జెప్పఁబడినప్రత్యేకపద్యములుకూడ మిగులఁ బ్రౌఢములై, శ్లేషయమకాద్యలంకారములతోఁ గూడినవై యున్నవి. అందుఁ గొన్ని యుభయభాషానులోమవిలోమాదినియమములతోఁ గూడినపద్యములునై యున్నవి. ఇంతియకాక మిక్కిలికఠినములగు శ్లోకములకు మేలైనవ్యాఖ్యానము గల ‘చాటు

ధారాచమత్కారసార' మీతనిసంస్కృతభాషాపాండిత్యమును, 'కళాపూర్ణోదయము, లంకావిజయము" మొదలైనగ్రంథములలోనియుభయభాషాకందములకు నీతఁడు వ్రాసినయర్థములతోడిపత్త్రికలు గల వేలకొలఁదిగ్రంథములు" (గలచిన్నపొత్తము) మీతనియాంధ్రభాషాపాండిత్యమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

కవిసామర్థ్యాదులను దెలుపుమఱికొన్నివిషయంబుల నిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

(1) ఇక్కవివర్యుఁడు 'ఇఁక" అనుపదముతోఁ బ్రారంభించి యొకకందపద్యముతో శ్రీరామరాయప్రభుచంద్రునికీర్తి నివర్ణింపుఁ డని యప్పుడప్పుడు కవీంద్రుల నడుగుచువచ్చెనఁట! ఈపదము హ్రస్వాక్షరము మీఁదియఱసున్న యున్నయక్షరము గలదగుటచేతను, మఱియుఁ గందపద్యద్వితీయపాదము గుర్వవసాయి యగుటవలన నట్టిగుర్వక్షరము పిమ్మట వచ్చుహ్రస్వాక్షరముపై నఱసున్న గలపదములొండు రెండుమాత్రమే యుండుటచేతను, (వెల్లఁకి, నాయఁకుఁడు . వారికవిస్ఫురింపకపోవుటచేఁగాఁబోలు) నితరకవులెవ్వరును దానిని రచియింపఁబూనకయుండిరఁట! ఇట్లుండఁగా నొకప్పుడు శ్రీవీరనగరసంస్థానంబునకు శతావధాని యగుశ్రీమాన్, మాడభూషి వేంకటాచార్యకవి తల్లజుఁడు రాఁగా నీసుబ్రహ్మణ్యకవి యాయనను గూర్చి పై రీతి నే యడిగెనఁట. తోడనే యయ్యాచార్యకవి యాశువున,

"క. ఇఁక నెవ్వఁడికీర్తులు నీ, ప్రకటగుణుం డైనరామ ♦ రాయక్ష్మాభృ
త్సుకృతిజనపోషకునికీ, ర్తికి సరిగా రావుసుమ్ము ♦ పృథ్వీస్థలిలోన్"

అని రచించి చదివెనఁట. అంతట సుబ్రహ్మణ్యకవి యాపద్యము సరిగా లేదనియు, నందుఁ దప్పు గల దనియుఁ బలికెనఁట! ఆచార్యులు బాగుగ నాలోచించి యందుఁ దప్పు లే దని వాదించిరఁట! అంత నీసు.

కవి శ్రీరాజావారిసన్నిధిని శతావధానిగారు మొదలగువా రుండఁగా నీక్రిందిపద్యము చదివెను.

"క. ఇఁక విను నీయశమునకుఁ ద, లఁకి శశికృశుఁ డయ్యెనుమఱ◆లఁ బెరుఁగ వేర్వె
ల్లఁకియుఁ గొనెసెనొ తొలిమలక, లఁకులను శ్రీరామరాయ!◆లలితశ్రేయా!"

అంత నాచార్యులుగారు తమపద్యమునఁ దప్పు లేదని వాదించి రఁట! (ఈయనకుఁ బ్రాసస్థానమున నఱసున్నలు కడవఱకు వచ్చునట్లు పద్యము రచియింపవలయు నను నూహ పొడకట్టలేదని తోఁచెడి, లేదా, యట్టిపద్య మీయనకుఁ గుదరకపోయెనేమో యనియైన నూహింపవచ్చును, కాక యట్లు చెప్పకపోయినను దోషము లేదని తలంచెనో యేమో!) తరువాత శ్రీప్రభువువారు వారివాదములను విని "ఆశుకవిత్వమున మీరు గొప్పవా" రని యాచార్యునితోడను, 'ప్రబంధకవిత్వమున మీరు గొప్పవా' రని సుకవితోడను బలికి వారిని సత్కరించి పంపిరఁట.

ఈవిషయమున నించుక చర్చింపవలసినవిషయ మున్నది. కొందఱిమతమున సబిందుకనిర్బిందుకప్రాససాంకర్యము చేయరాదు. కొందఱిమతమునఁ జేయవచ్చును. మఱియుఁ గొందఱు హ్రస్వాక్షరముపిమ్మట నున్నయరసున్నలనే కాని దీర్ఘాక్షరములపిమ్మటివానిని బాటింపనక్కఱలే దందురు. వీనికి లక్షణగ్రంథకర్తలు చూపినలక్ష్యము లనేకములున్నవి. అవి యప్పకవీయసర్వలక్షణసారసంగ్రహాదిలక్షణగ్రంథములు చూచిన గోచరించును. కావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట నుదాహరింపనైతిని.

"ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవస్యాత్" అనున్యాయమునుబట్టి యిట్టివానిసాంకర్యము చేయకుండుటయే కవియొక్క ప్రౌఢత్వమును, కవనముయొక్క దోషరాహిత్యమును సూచించును. కవిత్రయమువారి

మత మిదియ యని తోఁచెడి. ఈసుబ్రహ్మణ్యకవి యప్పటిపట్టుదలపై నట్లు వచించి తనప్రజ్ఞను జూపెను. కాని యేకారణముననో తనగ్రంథములయందును నిట్టిసాంకర్యమును గావించియే యున్నాఁడు.

దీర్ఘాక్షరముపై వచ్చునఱసున్నకు:—

"క. ఈగతి నప్పురి వెలువడి । యాగోవిందుండు కతిపయాధ్వగతిఁ జనం
గాఁ గేకయపురిచెంతం । బాగగ......" ద్వితీ 75 ప. (172 పు)

హ్రస్వాక్షరముపిమ్మటిదానికి:—

తగవువ...ది । న్యగురుని... । అగు...నం । చఁగ..." ప్రథ 84 పుట!

(2) శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువరునియనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన సూరపరాజుమల్లపరాజనునొకగృహస్థుని నిక్కవి చూడఁబోవ, నాతఁడు "శ్రీరావువేంకటమహీపతిగంగాధరరామారాయ" అనునామ మిమిడ్చి యొకకందపద్య మాశువునరచింపు మనుడుఁ దత్క్షణమ యిట్లు చెప్పెనఁట!

"క. శ్రీధర! శౌరీ! వైకుం । ఠా! ధరశ్రీరావువేంక ♦ టమహీపతిగం
గాధరరామారాయ । క్ష్మాధవునిం బ్రోవు మెపుడు ♦ కరుణాదృష్టిన్"

(3) ఒకసారి యిక్కవి కాట్రావులపల్లె యనుగ్రామమున నొకగృహస్థునింట స్నానముచేయుచు, నచ్చటినూతినీరు కడుఁ జేఁదుగా నుండె నని పలుకఁగా, నాగృహమేధి 'యీయూరనుండునూతులలో నియుదక మెల్ల నిట్లే యుండు ననియు, దీనింగూర్చి యొకపద్యము రచింపుఁ డనియుఁ గోరఁగా నీతఁ డీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట!

"క. దేవాసుర లబ్ధిఁ దరువ । నావిర్భూత మయి హాల ♦ హాల మపుడు మహా
దేవునకున్ భీతిలి కా । ట్రావులపలినూతులందు ♦ డాఁగనుజొండీ."

(4) మాదుగొల్లుసంస్థానంబున నొకప్ప డొకనియోగికవి "వైదికకవిత్వము వైదికకవిత్వము" అని యాక్షేపించుచురాఁగా వినివిని విసివినయిక్కవి యిట్లు పలికెనఁట!

"ఉ. చందనశాఖికన్న విర ♦ సంబుగ బూయగ మేలటన్న శ్రీ
విం దగినట్లు వైదికక ♦ విత్వసుధారసధారలెల్లఁ జె
ల్వొందఁగ భూతలంబున ని ♦ యోగికవిత్వముతోడ సాటిరా
దందురు పెట్టిదం బగు న ♦ టందురు కొందఱు మానవుల్."

కవిత్వశైలి

ఇది మహీధరశిఖరనిర్గళత్స్రవంతీప్రవాహంబుంబోలి యనర్గళ ప్రచారంబై మిగులఁ బ్రౌఢమై విరాజిల్లుచున్నది. ఈతనికవిత్వమునం దాంధ్రపదములకంటె సంస్కృతపదములే యెక్కుడుగా నుండును. ఈతనికవితాశైలి దెలియుటకై యొక్కొక్కగ్రంథమునుండి యొక్కొక్క పద్యముమాత్ర మిచ్చుట వ్రాయుచున్నాను.

కృష్ణభూపతిలలామశతకము

సీ. వినికియొక్కొకపద్య ♦ మునకు నీ వర్పించు, కరులఘీంకారబం ♦ ధురతకలిగ
యొకకల్పనమునకీ ♦ వొసఁగు సైంధవముల, బహుళహేషారవా ♦ గ్భటికిఁ దలఁకి
మొనసి నివొకశబ్ద ♦ మునకిచ్చు కాంచనాం, చితమణిపటలిదీ ♦ ధితికి వెఱచి
యతురంబున కొక్క ♦ లకుగా నర్పించు, ఘననిమ్నసంతతి ♦ ధ్వనులకడలి
యిరవు లేకున్కి విబుధుల ♦ యిండ్ల వెడలి
పాఱె వెనటికొ కాని ని ♦ ష్పచ్చగంబు
మత్స్యకులదీప! దివ్యమ ♦ న్మథసురూప!
పరమగుణధామ! కృష్ణభూ ♦ పతిలలామ!

శేషధర్మములు.

మ. తనయా! నీనగుమోముఁ జూపిమదిలో ♦ దైన్యంబు వోఁబెట్టి చ
క్కనిసెయ్యంబున ముద్దుఁబల్కులు వినం ♦ గాఁ బల్కవే నన్నుఁ బా
సినరత్నాభరణాంబరార్థగజవా ♦ జిస్యందనాందోళికా
ద్యనవద్యస్థితులేల? మందిరములే ♦ లా? నూఱువే లుండినన్? (తృతీయా)

(తామరపల్లితిమ్మయాభిధానుని శేషధర్మములనుండి యీయర్థమునే యిచ్చుపద్యము నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను. ఈరెంటి భేదమునరయుఁడు)

“ మ. కొడుకా ! యెక్కడకేగితే ! మొగము నా ♦ కంజూపి డెందంబులో
నడలుం బాపుమ ! నిన్నుఁ బాసిన మణుల్ ♦ హర్మ్యంబులున్ దోఁటలున్
గొడుగుల్ శర్కరలున్ ధనంబులు నగల్ ♦ కోటానకోట్లున్న నీ
నొడువుల్ వోలె మనోరథార్థవితతుల్ ♦ నూల్కొల్పవే వివ్వియన్ ”

పాపయమంత్రిశతకము

క. న్యాయగుణమునఁ దోడగు రఘు । నాయకునకుఁబోలె మృగము ♦ నంబు లయిన; న
న్యాయగుణుఁ దమ్ముఁ డైనం । బాయును రావణునిఁబోలెఁ ♦ బాపయమంత్రీ. 45 ప.

ఆత్మబోధము.

తే. విషయముల నింద్రియములు వ్యా ♦ పించుచుండ
నాత్మ వ్యాపించుగలిఁ దోఁచు ♦ నజ్ఞులకును
జలదములు మింటఁ జరఁగాఁ ♦ జందురుఁడు
పఱచుచున్న ట్లుంగనఁ ♦ బద్మనాభ '

(శ్లో. వ్యాపృతేష్వింద్రియేష్వాత్మా, వ్యాపారీవావివేకినామ్
దృశ్యతేఽభ్రేషు ధావత్సు ధావన్నివ యథా శశీ.) 19 వ శ్లోకము.

మణిధ్వజచరిత్రము.

శా. శ్వేతాఘూర్ణిత కీర్తిచంబు, కమలా ♦ విర్భావంబునంబాదిదం
భోధిస్పర్ధి నభాంతరాంబుజశరం ♦ బుల్ నుగ్గుగావించుచున్
వ్యాలోలద్రిపునారి నాగ్రివిభ్రుతా ♦ స్వాంబై మహీజాని పైఁ
గీలారించినజంత్రమ ♦ ట్లుఱక లర్థి ♦ ఘీంకించంబలోదగ్రితన్

సింహాద్రిరామాధపశతకము.

మ. మృగమెగ్గేమియొనర్చె లుబ్ధకునకున్ ? ♦ మీనంబు గీడేమి చే
సెఁ గడున్ జాలరి ? కేమి హాని యొనరించెం ♦ జెంజీర కీటాళి ? క
ట్లుగ నిర్హేతుకవైర మూని కుజనుం ♦ డున్ ఘాతుకత్వం బొన
ర్చు గతాఘుండగు సజ్జనోత్తముల్లఘున్ ♦, సింహాద్రి రామాధిపా ! 60 పద్య.

శ్రీకృష్ణకల్యాణము.

శా. నానాదేశమహీశబంధహితబృం ♦ దంబుం బ్రివేష్టింప నా
లోనన్ మాగధభూవరుండు శిశుపా ♦ లుండుం గలాహార్యసం
తానాంతస్థితిమేరుమందరగిరి ♦ ద్వంద్వంబురీతిన్ సుఖా
సీనుల్ గాఁగని మేను పేరిటను విచ్చే ♦ యం బనే మన్న నాన్, తృతీయా·

(భద్రాపరిణయమీపాత్తమేకావునసిందలిపద్య ముదాహరింపఁబడ లేదు.)

కథాకల్పనాదులు.

‘ కాశాదము పెద్దనసోమయాజి ’ యనుమహాకవి భద్రాపరిణయ మనునామాంతరముగల “ ముకుందవిలాస ” మనునొకప్రబంధముఁ వ్రాసినట్లు శ్రీ రాయబహద్దరు వీరేశలింగముపంతులుగారికవులచరిత్రమున నేను జదివియుంటిని గావున నీరెండుగ్రంధములకును గలతారతమ్యము ను గనుంగొనుటకు ముకుందవిలాసమునకై నే ననేకప్రియత్నములు చేసి తుదకుఁ దణుకుతాలూకాలో నాబంధువులొకరియొద్ద నొకపురాతనతాళపత్రిగ్రంధ మున్నట్లు విని దానిందెప్పించి చదివితిని. అది యనేకవిధముల మిగులఁ బ్రౌఢమై రసవంతమై యున్నది. శ్రీయుతవీరేశలింగముపంతులుగారు “ ఇక్కవి (పెద్దనసోమయాజి) సంస్కృతాంధ్రములయందు బహుసమర్థుఁడు. ఈతనిగ్రంథములో నున్నన్ని శబ్దాలంకారములును, చిత్రబంధకవిత్వపద్యములును మఱియేకవిగ్రంథములోను లేవు. ఈతనికవనము రసవంతమై కవిజనహృదయరంజకముగా నుండును ” అని తమయాంధ్రకవులచరిత్రము తృతీయభాగమున వ్రాసిన సంగతియు నొంతయుఁ దగియున్నది. ఇవి మొదలగుకారణములంబట్టియు, ‘ కకారము మొదలుమకారముదనుక నుండువర్ణము లిరువదియైదు ’ ను విడిచి యరలవాదిమితవర్ణములతో మాత్రమే “ శేషశైలేశలీల ” యనుపేరితో ‘ అపంచవర్గీయకృతి ’ ని రచియించియుండుటంబట్టియుఁ బెద్దనసోమయాజి యనేకవిషయములయందు మిగులఁ బ్రౌఢుఁడని చెప్పవచ్చును, “ శేషశైలేశలీల ” ను రచించువాఁ డెట్టివాఁడై యుండునో యోజింపుఁడు. అట్టి ‘ యపంచవర్గీయ ’ పద్యము నొకదానిం గనుఁడు.

సింహావలోకముక్తపదగ్రస్తకందము.

"క. సరసా వంశీసురవా, సురవారాశంసిశౌర్య ♦ సూరాశరహా
శరహారి హారి స్వరయా, స్వరయావహలీలయాస్య ♦ వశహా సరసా."

పెద్దనసోమయాజిభద్రాపరిణయమునుబట్టియే సుబ్రహ్మణ్యకవి కొలఁదిమార్పులతోఁ దనభద్రాపరిణయమును రచియించియున్నాఁడు. మఱియుఁ బెద్దనసోమయాజియందుఁ గలగౌరవముచే నిక్కవి కథాభాగమునే కాక యుంకలి యనేకపద్యములలోనిభావములనుగూడఁ దీసికొని యున్నాఁడు మఱియు నాతనిగ్రంథములోని కొన్నిపద్యములనుసయితము దీసికొని పెద్దనసోమయాజియం దమితగౌరవమును జూపియున్నాఁడు. ఏతద్విషయములనుగూర్చి సంగ్రహముగా నిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

(1) కథావిషయము:—యదువంశచక్రవర్తి యగుశ్రీకృష్ణుండు ద్వారకానగరంబున నుండి ప్రజలను నిరీతిగఁ బాలించుచు నొకనాఁడు పాండవులఁ జూడ నింద్రప్రస్థపురంబునకుఁ గతిపయపరివారముతో రథారూఢుండై చని మార్గమధ్యమున రోహణపర్వతము కానరాఁగా దానిపై డిగ్గి దాని నభివర్ణించుచు విహరించుచు నుండెను. (ప్రథమాశ్వాసము) అట్లొకింతసేపు విహరించి యొకచో విశ్రమించి యుండ నచ్చటికి శ్రుతిరంజని యనునొకయోగిని వచ్చి శ్రీకృష్ణునిదర్శించి యాతని స్తుతించి తనవచ్చినకార్యము విన్నవించునదియై యిట్లుపలికెను. "దేవా! కేకయపతి యగుధృష్టకేతుఁడు చిరకాలముదనుక సంతానము లేనివాఁడై శ్రుతకీర్తి యనుతనసతితో రమాదేవి నారాధించి యామెప్రసాదమున సంతర్దనుఁ డనుకుమారు నొకనిని, భద్ర యనుకూఁతు నొకదానిని గాంచెను. ఆభద్రాదేవికి లక్ష్మీదేవియాజ్ఞచే నేను సకలవిద్యలను నేర్పితిని. ఆమె మిక్కిలిసౌందర్యము గలది తండ్రి యొకనాఁడు భూలోకంబునం గలరాకుమారులరూపములను బట

ములందు ప్రాయించి యామెకు వానిం జూపఁగాఁ జూచి యందు ని న్నే కోరి యామె నీపై విరాళిం జెంది తపించుచున్నది కావున వేగము వచ్చి యామెను జేపట్టుము ". ఇట్లు శ్రుతిరంజని చెప్పఁగాఁ గృష్ణుఁ డు సంతోషించి 'ఇప్పు డింద్రప్రస్థపురంబునకుఁ బోవుచున్నా' ననియు 'కతిపయదివసములలో వచ్చి యామెం బెండ్లియాడెద ' ననియుఁ జెప్పి యామెను వీడ్కొలిపి తా నచ్చటనుండి పాండవు లున్నవీటికిం బోయి యచ్చటఁ గొన్నాళ్లు సుఖంబుండి భద్రాదేవికి స్వయంవరం బగునని విని కేకయపురింగూర్చి వెడలెను. అట్లు పోవుచుఁ గేకయపురకృతకా ద్రిపార్శ్వభాగంబున నొకరమ్యవనము గానవచ్చుటయే కాక యందుం డి యొకమనోహరవీణాగానమును వినవచ్చెను. అంతటఁ గృష్ణుండు త నపరివారము నచ్చట నిలిపి తానవ్వనంబుం బ్రవేశించి యచ్చట నొప్పు రత్నమందిరముచెంత నున్నద్రాక్షపందిరిలో నొకచంద్రకాంతశిలావే దికపై నిండారుచెల్వుతోఁ జెన్నారుచు నెచ్చెలులు దన్నుఁ బరివేష్టింప మాటిమాటికిఁ దనచిన్నారిద్రేళ్లను మీటుచు నతివిలాసంబుతో వీణ వాయించు నొకసుందరీతిలకముం గని, తన్మనోజ్ఞాకృతికి విస్మయమందు చు నచ్చటితీవెలచాటున నిల్చి యామెను వర్ణించుచు సంతోషాబ్ధిఁ దేలుచునుండెను. (ద్వితీయాశ్వాసము.) "ఓయలివేణీ! హిందోళపు రాగము నీవీణయందు మనోహరముగఁ బాడితివేని యీసమయమున మాధవుఁడు (వసంతుఁడు) సాక్షాత్కరించు" నని యొకచెలికత్తె పలు కఁగా నక్కన్నెమిన్న యట్లు కావించెను. శ్రీకృష్ణుండు దా నగపడుట కదే యద నని పొదరిల్లు వెలువడి వసంతుఁడో యన వారియెదుట ని లిచెను. ఆతనిం గాంచి యచ్చెలువలెల్ల విభ్రాంతలైరి. భద్రయు నా జగన్మోహనవిగ్రహుం గాంచి మోహపరవశురాలై యుండ, నచ్చటనే యున్న (పూర్వపు) యోగిని భద్రం గాంచి "చెలీ! నీభాగ్యరాశి యు

గు శ్రీకృష్ణుఁ డీతఁడే. నిన్నుఁ జూచుటకే వచ్చినాఁడు. కావున నీమహామహుని దర్శింపుము." అని పలుక నాభద్రాకన్య సిగ్గుపెంపున (విలాసవైఖరి నాతనిం గాంచుచు) నచ్చటిమేడలోనికిఁ బోయెను. అంతటఁ గృష్ణుఁడు ధృష్టకేతుని, నాతనిభార్యయుఁ, దనమేనత్తయు (వసుదేవుని సోదరియు) నగుశ్రుతకీర్తిని దర్శించి క్షేమాదులం దెలిపి యొకమందిరంబున విడిసి భద్రాదేవిం దలంచుచు నుండెను. భద్రయుఁ గృష్ణునిపై విరాళిచేఁ దపించుచు నుబుసుపోకకై యుద్యానంబున కేఁగి యచ్చట విరులపాన్పుపై మేనువాల్చి యున్నురనుచుండ నామెచెలి యొర్తు కృష్ణునిపటముం దెచ్చి యాతఁడే కృష్ణుఁ డని చెప్ప నాముగ్ధ కూర్మిచే దానిని దనయక్కునఁ జేర్చుకొని యుండెను. (తృతీయాశ్వాసము.) మఱునాఁడు సూర్యోదయము కాఁగానే ధృష్టకేతుఁడు తనకుమారుఁడైనసంతర్దనుని శ్రీకృష్ణునిసంసేవనమునకై పంప నాతనిం గాంచి శ్రీకృష్ణుఁడు తనపీఠముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని సరసాలాపంబు లాడుచుండ, నచ్చటికి నారదుఁడు వచ్చెను. వాసుదేవుఁ డమ్మునికి నమస్కరింప 'భద్రాప్తిరస్తు' అని దీవించి పిమ్మట నాతని శ్రీమహావిష్ణునిదివ్యావతారముగా బహుభంగుల స్తుతించి యాతనియనుజ్ఞం గొని యేగుచుండ మార్గమునందు భద్రాస్వయంవరమ్మునకు వచ్చువిందానువిందు లను నిద్దఱురాజులు 'సంయమివరా! భద్ర మాలో నెవ్వరిని వరించునో భావ్యర్థజ్ఞుండ వగునీవు వక్కాణింపుమా!'" యని తన్నడుగ నమ్ముని 'భద్ర రమాంశసంభూత కావున శ్రీకృష్ణునిఁదక్క నొరుల నెవ్వరిని వరింప' దని చెప్పి యథేచ్ఛముగఁ జనియెను. అంత స్వయంవరము జరుపఁబడెను. నానాదేశరాజులును జూచుచుండ భద్ర కృష్ణుని వరించెను. విందానువిందులు కృష్ణు నెదిరించి యోడి పాఱిపోయిరి. పిమ్మటఁ గృష్ణుఁడు భద్రను జేపట్టి సుఖముతో ద్వారకానగరంబున కరిగి య

సంతభోగంబుల ననుభవించుచుండెను. (చతుర్థాశ్వాసము.)

పైకథయంతయు నించుమించుగఁ బెద్దనసోమయాజిగ్రంథములోనిదే. అయినను నిందుఁ గొన్నిమార్పులు గలవు. సోమయాజిగ్రంథమున, శ్రీకృష్ణుఁడు ముందుగనే యింద్రప్రస్థమున కరిగి పిదపరైవతమహీధరంబున కరిగిన ట్లున్నది. ఇం దది తలక్రిందుగఁ జెప్పఁబడినది. (రైవతగిరి రోహణగిరిగా మార్పఁబడినది) మఱియుఁ బెద్దనపొత్తమున శ్రీకృష్ణునితో భద్రాదేవియుదంతము నొకచిలుక చెప్పినట్లుండఁ నీతఁడు దానిని యోగినిగా మార్చినాఁడు. ప్రథమమున నీతఁడు వ్రాసినగ్రంథమందును జిలుకయే చెప్పఁబడెను. కాని తిర్యగ్జంతువుచే మాట్లాడించుట యంతసరసమై యుండదనియో, మఱియేమోకాని తరువాతి ప్రతులలో దానిని యోగినిగా మార్చినాఁడు. పెద్దసోమయాజి వ్రాసినకథలలో ననేకభాగము లీతఁడు వదలివేసి కథను మిక్కిలి సంగ్రహపఱిచెను. కాని యావిడిచిపెట్టఁబడినభాగములలో నొక్కటిమాత్రమిందు లేకపోవుటచేఁ గథకంతకును లోపముఁ దెచ్చుచున్నది. అది యేది యన,

భద్రాశ్రీకృష్ణు లిరువురును మేనత్తమేనమామబిడ్డలు. అనఁగా భద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునితండ్రికిఁ (వసుదేవునకుఁ) దోఁబుట్టువగుశ్రుతకీర్తి యనునామెకుఁ గుమారిక. దీనింబట్టి యామె శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకూఁతురును, శ్రీకృష్ణుఁ డామెకు మేనమామకుమారుఁడు నగుచున్నారుగదా! అత్యంతసమీపబంధువు లయినయీవధూవరు లిరువురును దామిట్టిబాంధవము గలవార మని యెఱిఁగియున్నట్లు కవి యెచ్చటను జెప్పియుండలేదు సరియకదా, యతఁ డొకదేశపురాజకుమారుఁడుగా నామె తెలిసికొన్నట్లును, నామె యొకదేశపురాజకొమారితగా నాతఁడు విన్నట్లును చెప్పినాఁడు. ఇది మిగుల నసంభవము. ఎట్టివారును

మేనత్త మేనమామలబిడ్డలయుదంతము నైన నెఱింగియుండకపో రన్న చో నట్టియున్నతవంశజాతులే యెఱుంగకుందురా? ఈవిషయము కథకు మిక్కిలి లోపమును దెచ్చుచున్నది. పెద్దనసోమయాజి యీవిషయమును బాగుగఁ జెప్పియున్నాఁడు సుభద్రార్జునులవలెను, శశిరేఖాభిమన్యులవలెను వారు ప్రపథమముననే యొండొరుల నెఱింగియున్నట్లు సూచించియున్నాఁడు. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు గదుఁడనునొక యాదవకుమారునిఁ దోలుదోల్తఁ గేకయపురమునకుఁ బంపి వారిక్షేమము మొదలగువృత్తాంతముల నెఱింగి యున్నట్లు చెప్పినాఁడు. కథచివరనుగూడఁ గొలఁదిమార్పు లున్నట్టు తోఁచుచున్నది. కాని నాకు లభించినతాళపత్త్రగ్రంథము మిగులశిథిలమై యుండుటచే దానినేర్పఱించుటకు నా కిప్పుడు వలనుపడలేదు.

కేవలభాషాప్రౌఢిమనే చూపుటకు రచింపఁబడినయిట్టివానిలోఁ గథాకల్పనావైచిత్రిగాని, పాత్రగుణపోషణాదులుగాని పాటింపఁబడియుండ వని నేను మొదట వ్రాసియే యున్నాఁడను. కావున నిందలి కథనుగుఱించియు, నాయాపాత్రములగుణములనుగుఱించియు వ్రాయవలసినవిశేషవిషయము లెవ్వియును గాన్పింపలే దని వేఱుగ విస్తరింపనక్కఱలేదు.

(2) పద్యభావములు:—కవులు సామాన్యముగా, నితరుల గ్రంథములయందు మనోహరములైనభావములు తమకుఁ గనంబడెనేని యట్టివాని నచ్చటచ్చటఁ దమపాత్త్రములందు నెక్కించుకొనుచుందురు. లేదేని వానింబోలినవానినేని కల్పించుకొందురు. మఱియుఁ బురాణాదులనుండి కైకొనఁబడినకథను బెంచి ప్రబంధముగ వ్రాయునప్పుడుకూడ నందలిభావములుసయితము ప్రబంధములోనికి దొరలుచుండుటయు సహజమే. ఇట్టిచో నొకప్రబంధములోనిసంపూర్ణకథనే కైకొని యిం

కొక ప్రబంధమున వ్రాసినప్పు డందలి మంచిమంచి భావము లిందుఁ బ్రవేశించుట యాశ్చర్యముగాదు. అయిన నీగ్రంథమునం దవి యతిమాత్రముగాఁ గనంబడుచున్నవి. అట్టివానిలోఁ గొన్నిటి నిచ్చటఁ జూపుచున్నాను.

ద్వారకానగరమునందలి బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులవర్ణనము.

“సీ. శ్రుతిపదక్రమలీలఁ ♦ జూపనేరఁ డటంచు, శేషునిఁ గ్రిందుగాఁ ♦ జేయఁగలరు,
కావ్యసంపద నించుకయు నెఱుంగఁ డటంచు, గురునాదివిశ్రుతిగా ♦ నెరపఁగలరు,
కడుఁ బ్రభాకరయుక్తిఁ ♦ గనియుడంగునటంచు, ద్విజరాజు నొకటఁ గుం ♦ దింపఁగలరు
........................భూమిసురలనవ్వీటి ♦ భూమిసురులు.”

పెద్దనముకుందవిలాసము. ప్ర.

“చ. తగవున శేషునిన్ శ్రుతిప ♦ దక్రమలీలలు నేరఁ డంచు, ది
వ్యగురునిఁ గావ్యగోష్ఠి యిసు ♦ మంత యెఱుంగఁ డటంచు సద్వ్రితుం
డగుద్విజరాజునుం గడుఁబ్ర ♦ భాకరుమిక్కులఁ జిక్కనంచు నెం
చఁగఁగల రప్పురిన్ నిగమ ♦ శాస్త్రకళాచతురుల్ మహీసురుల్.

భద్రా పరి 106 పద్య

ఇట్లే తక్కినజాతులవర్ణనములు గలపద్యములభావములుసయితము గైకొనఁబడి వేర్వేఱుపద్యములుగాఁ జెప్పఁబడెను.

“శా. ధారారీతి సమీరపంచకము పా ♦ దశ్రేణికం బట్టగాఁ
నారాచంబులు నోడి పార్శ్వములనం ♦ టం గొల్వఁగా నాత్మవే
గారూఢిం గనురేవ దేవమణిమా ♦ ద్యత్కంఠభూషాద్యలం
కారంబుల్ బిరుదుల్ ధరించి పురిలోఁ ♦ గన్పట్టు ఘోట్టాణముల్.

పెద్దనముకుం. ప్రథ.

“చ ఒదవెడునాత్మవేగమున ♦ కోడి సమీరణపంచకంబు దాఁ
బదములఁ బట్టెనో యనఁగఁ ♦ బంచవిధాంచితధారలొప్పఁగాఁ
బ్రిదరము లట్టెమోడి యిరుపార్శ్వము ♦ లం దముఁ గొల్చుచుండ నాఁ
బొదు లిరుగ్రేవలం బొదలఁ ♦ బొల్చు మహాజవనాశ్వముల్ పురిన్.

భద్రాప. పరి 111 పద్య.

"ఉ. తారు సరత్నకుట్టిమశి ♦ తలంబులఁ దోఁప శశాంకరీతులన్
హారిమణీశిరోగృహము ♦ లందు ఫలింప విమానలీలలన్
హీరపుతాల జాతి చన ♦ నిచ్చెఁ దనంతట స్యందనస్థితిన్
దీపులు మీఱ నూరఁ దగుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగన్.

ముకుంద. ప్రథమా.

"చ. లలితమణీశిరోగృహము ♦ లన్ రహిఁ దోఁప విమానలీలలన్
దలముగ రత్నకుట్టిమశతంబులఁ ♦ దోఁప శశాంకరీతులన్
బలుసెలతాలజాతి పద ♦ పం జని హెచ్చఁగ స్యందనస్థితిన్
దెలుపుచు నూరఁ దీరుఁ గనుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగాన్.

భద్రా. ప్ర. 112 ప.

ఇట్లే పురవర్ణనమునను నచ్చటచ్చటఁ గన్పట్టుచున్నవి.

రాజవర్ణనము.

సీ. వసుదేవచిరభాగ్య ♦ వాసనాసారంబు, దేవకీకృతపుణ్య ♦ జీవనంబు
నందయశోదాజ ♦ నసంచితఫలంబు, బలదేవసుకృతసం ♦ బంధసీమ
దివ్యబృందావనా ♦ రామకేళిపికంబు, కంసాదిఖలతమః ♦ ఖరమరీచి
రుక్మిణీముఖవధూ ♦ రూపసరోహంస, శుకవాక్యమాణిక్య ♦ సూత్రసరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము
భూజనములకు బహుసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
మదనశతమూర్తి వల్లవీ ♦ మానవస్తు
చౌర్యవిస్ఫూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి   పెద్దనముకుందవిలాసము ప్రథ.

సీ. దేవకీవసుదేవ ♦ దివ్యతపఃఫలం, బలియశోదానంద ♦ హర్షసీమ
బలదేవచిరపుణ్య ♦ పరిపాకసమయంబు, రాధికాయూథికా ♦ శ్రావణంబు
కంసాదిఖలవృత్త ♦ గజసింహశాబంబు, వల్లవీజనమోహ ♦ వార్ధిరాజు
రుక్మిణీహృదయస ♦ రోవరహంసంబు, సత్యభామాముఖా ♦ బ్జాతతరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము,
భూజనములకుఁ జిరసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
నాగమాంతప్రవర్తియ ♦ నంతకీర్తి,
స్మరశతసుమూర్తి యదువంశ ♦ చకవర్తి.   భద్రా. ప్ర 117.

పెద్దనసోమయాజి తాను రచించెసిది భద్రాపరిణయము గావు

న సుభద్రాపరిణయ మగువిజయవిలాసములోని,

“ చ అతని నుతింప శక్యమె జ ♦ యంతునితమ్ముఁడు సోయగంబునన్
బతగకులాధిపధ్వజుని ♦ ప్రాణసఖుండు కృపారసమ్మునన్
క్షితిధరకన్యకాధిపతి ♦ కింబ్రతిజోదు సమిజ్జయంబునం
దతని కతండె సాటి చతు ♦ రబ్ధిపరీతమహీతలమ్మునన్.

అను పద్యముం జూచి దానిని మించునట్లు,

“ చ. సిరికి వరుండు భాగ్యమునఁ, ♦ జెల్వమున న్మరుఁ గన్న మేటి, ధీ
పరణి విరించికిం గురుఁడు, ♦ శౌర్యమునం బురభేది చూటమిం
బఱపినయట్టిజోదు, సిత ♦ భానునివియ్యము సత్కళాప్తి, సు
స్థిరకృప శౌరియే, మఱి ను ♦ తింపఁగ శక్యమె తద్గుణావళుల్? ”

పెద్దనముకుం. ప్ర. ఆ

అని చెప్పఁగా, మనకవి దీనిని మెచ్చుకొని కొంచెముమార్చి,

“ చ చెలువున మన్మథుం గనిన ♦ శ్రీనిధి, శ్రీకి వరుఁడు సంపదన్
గళల సుధాంశువియ్యము, మ ♦ గంటిమి నప్పురభేది వాజిలో
గెలిచినజోదు, బుద్ధి విధి ♦ కిం గురుఁ డబ్ధికి మామ సత్కృపా
కలనఁ దరంబె యేరికి న ♦ ఖండతదీయగుణాళు లెన్నఁగాన్.

అని తనగ్రంథమునఁ జేర్చుకొనియున్నాఁడు. ఇతఁడు కొత్తగా మార్చినవిశేషణమున రస మేమియుఁ గాన్పింపదు.

ఇట్లే గ్రంథము కడవఱకు వర్ణనభాగములలోఁ బర్వత, వన, స్త్రీ, మధుమాసాదివర్ణనములపట్టున భావములు గ్రహింపఁబడినపద్యము లనేకములు గలవు. ఇఁకఁ గొలఁదిమార్పులుగలిగినపద్యములు—కథాభాగములోనివి చూపెదను. ప్రథమాశ్వాసము.

“ ఈరీతి నీతి దైతే, యారాతి నిరీతిగాజ ♦ నావనభూమిన్
మీఱి సుఖస్థితి నెకనాఁ, డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తాదృతి నెఱయన్ ”

ముకుం. ప్ర.

“ క ఈరీతి నితి దైతే, యారాతి నిరీతిగా జ ♦ నావనముమదిం
గోరి యొసర్పఁగ నెకనాఁ, డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తాదృతి నెనసెన్ ”

భద్రా. ప. 128 ప.

ఎత్తుగీతి ఊర డించి-వారల ♦ నూఱడించి, యాలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి,

(ఈతరువాతిపాదము నాయొద్ద నున్నప్రతిములోనిదిశిథిలమైపోయినది)

... శూరకులు లంటిరాఁగ నా ♦ శూరకులుఁడు   ముకుంద. ప్రథ.

ఎత్తుగీతి. అలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి, యూరడించినవారల ♦ నూఱడించి
యన్న గరమునఁ గాపుంచి ♦ యన్నఁ గరము, శూరకులు లంటిరాఁగ నా ♦
శూరకులుఁడు   భద్రా ప్ర. 125.

ద్వితీయాశ్వాసము.

“క. ఈచందంబున నవ్వన, వైచిత్రిం గనుచు యాదవ ♦ ప్రభుఁ డోకచో
లో చనచకోరసమ్మద, సూచక మగునిందుకాంత ♦ సుందరవేదిన్” ముకుం ద్వి.

“క. ఆచందంబున నన్నగ, వైచిత్రిం గనుచు యాదవ ♦ పతిభుఁ డొకచో
లో చనసరోజసమ్మద, సూచక మగుసూర్యకాంత ♦ సుందరవేదిన్” భద్రా. ద్వి.

(చిలుకను యోగినిగా మార్చుపట్టున నిట్లున్నది.)

ముకుందవిలాసములోని చిలుక.

“సీ. అపరంజిమెఱుఁగుటం ♦ దపుముక్కుద్యుతిసంచు, జలజరాగచ్ఛాయ ♦ నెళవు సేయు,
కలికిచిన్నారిచా ♦ క్కుపుటెక్కులబెడంగు, మరకతాళిచ్ఛాయ ♦ నెలుక సేయు
వాకంరహృదయప ♦ ద్యంతకాంతిచ్ఛటక్, పుష్యరాగచ్ఛాయ ♦ పొందు సేయు
నలుదిక్కులీక్షించు ♦ నయనమరీచికల్, శకినీలచ్ఛాయ ♦ నవు సేయు
దివ్యమణిపుత్త్రియో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ బెనఁగొనఁ ♦ జూచువార
లా నసంగ జగన్మోహ ♦ నాంగమైన
యొక్కరాచిల్కఁ గనిమో దా ♦ మోదమందు.”   ముకుంద. ద్వి.

(భద్రాపరిణయములోని యోగిని)

సీ. అపరంజిమెఱుఁగుటం ♦ దపుశరీరచ్ఛాయ, దొలుకారుమించుల ♦ నెళవు సేయఁ
గలికినిద్దంపుఁజ ♦ క్కనిచెక్కులబెడంగు, మగరాలతళుకుల ♦ సొగసు గెలువ
వాణొంపునునుసోగ ♦ వేణీభరముసొంపు, వేల్పురారాలరీ ♦ విని హసింపఁ
గొలుకుల వెడలుక్రొం ♦ బెళుకుకన్గవమాపు, లతులమాలికల మే ♦ లతిక మాడ
దివ్యమణిపుత్త్రియో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ గన్నారఁ ♦ జూచువార

తానవంగ లసన్మంగ ♦ శాంగిరైన
యానలినగంధిఁ గాంచె హే ♦ మాంబరుండు　　　భద్రా ద్వి 5 ప.

" ఉ. కాంచి వశీజాంగనాహృదయ ♦ గౌరవచౌర్యధురీణ మోకటా
క్షాంచలపాళి బాళిఁబడి ♦ యాశుకలోకశిఖామణిన్ విమ
ర్శించి యపూర్వవిస్మయవి ♦ శేషము చిత్తమునందు సంభ్రమో
దంచితమై పెనంగ హరి ♦ దానివిలాసము నెంచి యిట్లనున్ "　ముకుం.ద్వి.

☞ ఈపద్యమున "బాళిఁబడి యాశుకలోకశిఖామణిన్" అనునది "హాళి మెయి నవ్వికచాంబుజలోచనన్" అనిమాత్రము మార్పఁబడి తక్కినదెల్లఁ గైకొనఁబడినది

(ఈభాగమునం దిట్లచ్చటచ్చట మార్పఁబడినపద్యములు కొన్ని యింకను గలవు.)

భద్రావృత్తాంతమున:—(కేకయరాజునకు లక్ష్మీదేవి సాక్షాత్కరించి సంతానము కలుగునట్లు వరమిచ్చినతరువాత)

" క. శ్రీవిభునిదేవిదయ వసు, దేవునిసోదరి కృపాలు ♦ దేవి దగియెగ
ర్భావేశవశత శశి, ర్భావేశత నెసఁగునుదయ ♦ యగుదిశ యనఁగన్ "
　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　ముకుం. ద్వి.

☞ ఇందు "శ్రీవిభునిదేవి", "ఆవనజాలయ" గను, "తగియె" "వెలసెఁ" గను, "ఉదయ" "పూర్వ" గను మాత్రము మార్పఁబడి యె. భ. ద్వి. 24

గీ ఆసుమారుని సంతర్ద ♦ నాఖ్యఁ జేసి, యారమాంశను గన్నతు ♦ మారికతును
భద్రగుణలక్షణములుచూ ♦ పట్టుకతన, భద్రయనునామ మొసఁగె భూ ♦ పాలమౌళి.
　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　ముకుందవిలాసము. ద్వి.

☞ ఈపద్య మొక్కయక్షరమున నైన భేదము గనఁకుండఁ గైకొనఁబడినది. భద్రా. ద్వి. 30.

ముకుందవిలాసమునఁ జిలుక కృష్ణునితో నిట్లు పలికెను.

" గీ. ఏమ దిర్యక్కులీన, వి ♦ ద్యానిరూఢ। నగుట శుద్ధాంతమున కేఁగి ♦ వర్ణనుచు

సకలవిద్యలఁ బ్రౌఢ గాఁ ♦ జలుపుమనుచు । నప్పుడఁతితఁడ్రిడితనయునా ♦ కప్పగింప.

శా. తూచా తప్పక యుండ నేర్పితిని హిం ♦ దోళాదిరాగావళీ
వైచిత్ర్యంబును నాట్యకౌశలముఁ గా ♦ వ్యప్రౌఢియుక్ నాటక
ప్రాచుర్యంబు నలంకృతిప్రతిభ శ ♦ బ్దజ్ఞానముక్ దర్కవి
ద్యాచాతుర్యము సత్కవిత్వరచనా ♦ ధౌరంధరీరేఖయుక్ " ముకుం. ద్వితీ.

భద్రాపరిణయమున యోగిని యిట్లు పలికెను. (భద్రా.ద్వితీ 36పద్య.)

" ఏను యోగిని నఖిలవి ♦ ద్యానిరూఢ, నగుట శుద్ధాంతగమనయో ♦ గ్య యని తలఁచి,
నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ ♦ నేర్పు మనుచు, నప్పుడఁతితండ్రి కొమరి నా ♦ కొప్పగింప.

" శా. సారం జెప్పడఁ జెప్పితిక్ సరసమా ♦ సంగీతనృత్యక్రియా
పారీణత్వము, కావ్యనాటకకళా ♦ ప్రాగల్భ్య మందౌనలం
కారప్రౌఢియు శబ్దశాస్త్రమును ద ♦ ర్కంబుం గుణోదారశృం
గారస్ఫారరసప్రబంధరచనా ♦ ఖండైకచాతుర్యముక్ " భద్రా ద్వి. 78

" క. ఆటలఁ బాటల సొగసుం, దేటల రూపనిధివమునఁ ♦ ద్రిభువనములలో
బోటులలోపల నిచెలి, బోఁటూను లే రనుచు దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా !"
ముకుంద ద్వితీ.

" క. ఆటలఁ బాటల మాటలఁ, దేటల రూపనిధివమునఁ ♦ ద్రిభువనములలో
బోటులలో నీక నిచెలి, బోఁటులు లే రనుచుఁ దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా !"
భద్రా ద్వి. 41

ఇట్లే యచ్చటచ్చట ననేకములు గన్పట్టుచున్నవి వానినెల్ల వివరించినచో నియ్యుపోద్ఘాతము మూలగ్రంథముకంటె నెక్కుడగునన్న భీతితో ముఖ్యము లగుపద్యముల నొండు రెంటినిమాత్ర ముదాహరించి యీవిషయమును విరమించుచున్నాను. (భద్రాకన్యావర్ణనము)

" మ. గతి మత్తేభము, నాస చంపక, మొగిం ♦ గాశ్యంబు కందంబు, సం
గతవాక్యంబులు మత్తకోకిలలు, దృ ♦ క్పాండిత్య మయ్యుత్పల
ద్యుతి, మో మంబురుహంబు, దేహరుచి వి ♦ ద్యున్మాలగా మానినీ
తతవృత్తస్థితు లెన్నఁగాఁ దనరె త ♦ ద్వాగ్జాతికైనం దగన్." ముకుంద.ప్రథ

(సరసమైన) ఈపద్యమే 'దృక్పాండిత్య' మనుచోట 'దృగ్వ్యాపార' మనియుఁ, 'దగన్', 'ధరన్' అనియుమార్పఁబడి లెక్కనదెల్లఁ

గైకొనఁబడియె. భ. ద్వి. 113

“ఒకయేటఁ జిక్కె మీన, మొక్కనెలకే చిక్కెఁ బద్మ♦మొకపగటికె తా
వికలతఁ జిక్కెను గుముదము, సకినయనసమంబు లగునె♦జడగతు లెపుడున్.”

ముకుందవిలాసము.

“గీ. ఉవిదనేత్రసామ్య♦మొందఁగాఁగడఁగి మీ, నొక్కయేటఁజిక్కె♦నొక్కనెలక
పద్మమోడె నొక్క♦పగటికె చెడెఁ గల్వ, సఫలవగు నెకోర్కె♦జడగతులకు”

భద్ర ద్వి. 107 ప.

“గీ. కుంభకుచ, మీన♦లోచన, గోనితంబ। యబ్జధామాస్య, హరిమధ్య♦యళిశిరోజ
చాపసుభ్రూర్యుగళ,నక్ర♦జంఘ,యతుల। కన్య,సరసక్రియలరాశి♦గాదెజగతి”

ముకుం ప్రి.

ఈపద్యమే భద్రాపరిణయమున (ద్వి. 112 ప.) నున్నది. ఇందు ‘జగతి’ యనునది ‘తలఁప’ అని మార్పఁబడినది. ‘జగతి’ యనుట యే సరసము. (ఇట్లు గ్రంథముకడవఱకు నచ్చటచ్చట నున్నవి)

ఈరీతి నిమ్మహాకవి పెద్దనసోమయాజియందుఁ గలయపారగౌరవమున నాతనిగ్రంథములోనిపద్యములననేకములను దీసికొని తనగ్రంథమునఁ జేర్చికొనియున్నాఁడు ఇంతమాత్రమున మన మీతనియందు గ్రంథచౌర్య మారోపింపరాదు. ఇక్కవియు మిక్కిలిసమర్థుఁడు గాని యల్పుఁడు గాఁడు అశేషపాండితీవిలసితుండును, బహుశాస్త్రపారంగతుండును, ననేకవిద్యాధురంధరుండును, నసాధారణశేముషీయుతుండును నగుగణపవరపువేంకటకవివర్యుఁడు తనప్రబంధరాజవేంకటేశ్వరవిజయవిలాసమునఁ బెక్కుస్థలంబుల భట్టుమూర్తినరసభూపాలీయములోనిపద్యములననేకముల నాతనియందలిగౌరవముచేఁ దీసికొనియుండలేదా? కాళిదాసునంతటివాఁడు శ్రీమద్రామాయణమునుండి కొన్నిభావములను, శ్లోకమును గ్రహింపలేదా? వెదకినచో నిట్లనేకులు కవులు పరులభావాదులను గ్రహించినవారు సమస్తభాషాగ్రంథకర్తలందును దొరకుదు. (శ్లేషయమకచక్రవర్తి యగు వేంకటాధ్వరిమహాకవి నైషధ

భారతచంపువులనుండి యనేకభావములను గ్రహించి తనగ్రంథములలోఁ జేర్చుకొన్నాఁడు) కావున నిక్కవిచంద్రునియందుఁ గళంకమున్నట్లూహింపవలదు

(☞ పెద్దనసోమయాజి క్రీస్తుశకము 1700 సంవత్సరప్రాంతమువాఁడై, యిక్కవికంటె 150 యేండ్లు ముందున్నాఁడు గావున నీతనిపొత్తమును జూచి యాతఁడు వ్రాసెనేమో యని యనుకొనుట పొసఁగదు.)

ఈభద్రాపరిణయమున నిక్కవి వసుచరిత్రాదిప్రబంధములయందలి శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములు గలపద్యములతోఁ దులఁదూఁగఁగలిగినపద్యముల ననేకములను జెప్పియున్నాఁడు. ఆవిషయము లెల్ల నీగ్రంథముం బఠించుమీకు విశదమగును గావున నిట వ్రాయలేదు.

ఈతనియితరగ్రంథములయందునయిత మితరులపద్యములం బోలినపద్యములు కొన్నిచోట్లఁగన్పట్టుచున్నవి. అందొక్కటి యిచ్చటఁ జూపెదను. (శేషధర్మములు.)

"సీ. దండం బఖండమా♦ర్తండమండలవిభా, మండితాఖండపి♦చండ నీకు
వందనం బజశతా♦నందసంక్రందన, వందితచరణార♦వింద నీకు
జోహారు దానవ♦వ్యూహదుర్మోహచె, ష్టాపహారిసాహసో♦త్సాహ నీకు
&c. &c చతుర్థాశ్వాసము.

"సీ. దండంబుశార్ఙ్గకో♦దండోగ్రకాండ, పరికాండఖండితదైత్య♦కాండ నీకు
జోహారుమదగజ♦ద్రోహగ్రహావహ, గ్రాహచ్ఛిదాహవో♦త్సాహ నీకు
వందనం బరవింద♦మందిరామందిర, త్సుందరోరస్థ్సలా♦లింద నీకు
&c. &c. కంకంటివారియుత్తరరామాయణము. ప్రథ. 322 ప.

మనోహరము లని తోఁచినయిట్టిపద్యములవంటిపద్యముల రచించుకొనుట కవులకు స్వభావమే. చూడుఁడు! కంకంటివారియీపద్యమునే చూచి యోగిరాలజగన్నాథకవివర్యుఁడు,

సీ. వందన మిందిరా♦సుందరీహృదయార, విందమధ్యచరన్మి♦లింద నీకు
దండము భుజగజ♦తుండామృణాళత్వి, చండరక్షోగళ♦కాండ నీకు
జోహారు నైగమ♦వ్యాహారవారము, క్ష్మాహారహారిణీ♦తరల నీకు
&c &c.

అని తనసుమనోమనోభిరంజనము (ద్వితీయోల్లాసము) నందుఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈమూఁడుపద్యములయందలిభేదమును జదువరు లారయఁగలరు. (జగన్నాథకవియు, సుబ్రహ్మణ్యకవియు సమకాలికులు.)

ఛందోవ్యాకరణాదులు.

ఇప్పటివారివలెఁ బూర్వకాలపువారికి సలక్షణము లైనయాయాగ్రంథములలోనిసుప్రయోగము లివి యనియు, లేఖకప్రమాదిజనితదోషము లివి యనియుఁ దెలిసికొనుటకును, దగినరీతిని వాదప్రతివాదములు సలిపి వానిం బరిష్కరించుకొనుటకును, నెద్దియో యొకటి నిర్ధారణముచేసికొనుటకును ననువగుసాధనసామగ్రిలు, అనఁగా, విద్యావిషయములు గలపత్త్రికలు, వానిరాకపోకలకు మార్గములు ముద్రణాదికార్యములు మొదలగునవి యాయాకాలములయందు లేకపోవుటచేతను, అప్పటిలేఖకులు తమయిచ్చవచ్చినరీతిని వ్రాసియిచ్చినతాటియాకులగ్రంథములే వారికి శరణములై యుండుటచేతను, ఒకొ్కకప్రబంధమున కొకొ్కకప్రతికంటె నెక్కుడు (భిన్న) ప్రతులు దొరకుట యప్పుడు కష్టముగా నుండుటచేతను, నింకను ననేకవిధము లగుకారణములచేతను బూర్వమధ్యాధునికకవులలో ననేకులగ్రంథములయందు లక్షణవిరుద్ధములైనప్రయోగములు కొన్ని కాన్పించుచున్నవి. ఒకొ్కక్కపుస్తకమునకు ననేకభిన్నప్రతులను దెప్పించి, వానిలోనిసారాంశముల నెల్ల సావకాశముగఁ బరిశీలించి తమతమజీవయాత్ర లన్నియు విద్యావ్యవసాయమునందే కడపి వానిలోనితప్పొప్పులనెల్ల నిర్ణయించి విశేషాయాసము నొందినవిద్వత్కవులు, అట్టివారితో మైత్రి నెఱపుచు వచ్చిన

సుకవులు మొదలగువారుమాత్రమే తమతమగ్రంథములను సలక్షణము గా రచియింపశక్తి గలవారైరి. ఇతరు లనఁగా, (విశేషపాండిత్యము గలవారే యైనను) నితరవ్యాపారములచేఁ బూర్వగ్రంథములఁ జక్కగఁ బరిశీలింప వలనుపడనివారు, లేఖకులు వ్రాసియిచ్చినగ్రంథముల యందలిపాఠపాటులను మహాకవిప్రయోగములుగా నెంచి గ్రహించుచువచ్చిరి. ఈహేతువుచేతనే బమ్మెరపోతన, పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరన్న, ప్రౌఢకవిమల్లన మొదలగుపూర్వకవులగ్రంథములయందును, కృష్ణరాయలు, ధూర్జటి, చేమకూర వేంకటపతి మొదలగుమధ్యకవులపుస్తకములయందును, కాకమానిమూర్తి, గణపవరపువేంకటకవి, కంకంటిపాపరాజు మొదలగునాధునికకవులకోశములందును, లక్షణవిరుద్ధములైనప్రయోగములు కానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రమున నాయాకవిచంద్రుల యందుఁ గళంకమున్న దని మనమెంచుట న్యాయము కాదు. అప్పటి వారి కవి సుప్రయోగములుగానే తోఁచియుండును. వారు వారు సలక్షణములుగా వ్రాసినప్రయోగములు కొన్ని యున్నను నవి కాలక్రమమున లేఖకుల దోషమునఁ దప్పులుగాఁ బడియున్న నుండవచ్చును. అందుఁ గొందఱు స్వాతంత్ర్యమునఁ బ్రయోగించినవియుఁ గొన్ని యుండును.

ఈసుబ్రహ్మణ్యకవి మొన్న మొన్నటివాఁ డగుటచేఁ గొన్ని కొన్ని విద్యావిషయికము లగుపత్త్రికలలోనివాదోపవాదములు, గొప్పపండితులచేఁ బరిష్కరింపఁబడి ముద్రితములై యుండుగ్రంథములపాఠములు మొదలగువానిని బాగుగఁ బరిశీలించి తప్పొప్పులను జాలవఱకు గ్రహించియున్నవాఁ డగుటచే నీతనిగ్రంథములయందు లక్షణవిరుద్ధప్రయోగము లంతఁగా గానంబడవు. పూర్వులలో ననేకులగ్రంథములయందుం బోలె నీతనిపాత్రములయందు, స్వార్థకేకారసంధులు, దుష్టసమాసము

లు, చేతుఁ, కోతుఁ, వంచుక, పట్టుక, తిట్టుకఁ, కొట్టుకఁ ఇత్యాద్యపశబ్దగ్రహణములు మొదలగువ్యాకరణదోషములును, అప్రశస్తయతిప్రాసములు మొదలగుఛందోదోషములును లేనే లేవని చెప్పవచ్చును ఈతఁడు శ్రీమాన్, మాడభూషి వేంకటాచార్య కవికృతమైన భరతాభ్యుదయమునందలి దోషములంగూర్చి 'రాజయోగి' యనుపత్త్రిక లో నొకవిమర్శనమును వ్రాసియున్నాఁడు. అందలికొన్ని యాక్షేపములు మిక్కిలి సమంజసములై, యుక్తాయుక్తములై యీతనిలక్షణవేత్తృత్వమును వెల్లడించుచున్నవి అయిన నిక్కవి స్థూలదృష్టిచేతనో, లేక తనకు సమ్మతములగుటచేతనో, కాక, యట్లుండవచ్చు ననుతలంపుచేతనో కొన్నియల్పదోషములకుమాత్రము తనగ్రంథములయం దెడమిచ్చియున్నాఁడు వానిలోఁ గొన్నిటి నిచ్చటఁ జూపుచున్నాను

(వ్యాకరణవిషయమున)

(1) సీ పా. తలిరుటాకులజొంప ♦ ములు దావశిఖలంచు
చెంచి యందులఁ బ్రవే ♦ శించఁజూచు   తృ 52

ఇందుఁ "బ్రవేశింపఁ" అనుటకుఁ "బ్రవేశించఁ" అని ప్రయోగింపఁబడినది.

(2) మ. తమ మేనత్తను నత్తతిన్   తృ. 34

ఇం దింకొకద్రుత మనవసరము.

(3) అలఘునవేణి యున్......గంగని,   ప్రి 2.

"గంగయని" యనుటకు "గంగని" యని ప్రయోగించినాఁడు.

(4) మఱియు "పనేమి" ఇత్యాదు లచ్చటచ్చటఁ గలవు.

శ్లేషను సమర్థించుపట్టున వసుచరిత్రాదులయందుంబోలె నీతని గ్రంథములయందును దోషములు గన్పట్టుచున్నవి. అందొకదానిని మాత్రము జూపెదను.

సీ. పా. తిలకింపు మెలతామ ♦ రలదండ లొసఁగుము,
నెనరొప్పఁ గావల ♦ సిననుగొనుము   ప్రథ 115 ప.

ఇందు వలచి యనుటకు వలసి యని ప్రయోగించినాఁడు.

ఛందమున.

(1) అఖండయతి —

(a) క. ఆ [illegible] గా । మారిలు దానము సరవికు ♦ మారు ల[illegible]యగాన్ ప్ర 61

(b) శా. [illegible] దు .. . .

క్రి [illegible] ష్ణవుంబలెఁ బుగ ♦ ధీశ్రీలోకరత్నంబులన్ ప్రి 83

(2) రేఫద్వయమైత్రి.—

క. తఱియాఁ [illegible] ననఁజెప్పలఁ । దొంగఁగాడు &c తృ 55

[illegible] తుఱు[illegible] ని । బ్రగవు &c. చ 61

ఇందుఁ గవి నాలుగును గురురేఫములుగనె వ్రాసియున్నాఁడు. కాని "[illegible]ము" అనునది శకటరేఫము కాదు (నిర్భరశబ్దభవము.)

"సీ. పా. [illegible] దేవరయుఁదా ♦ మరి కప్పురంబు చి,
త్తరువు నిబ్బరము [illegible] ♦ దురుఁడు నిదుర"

మొదలగునవి లఘురేఫము లని ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

"హరిచూచి ని। బ్బరముగ..." హరివంశ పూర్వ వతు

అఖండయతులకుఁగాని రేఫద్వయమైత్రికిఁగాని యిక్కవి యొప్పనివాఁ డని యీతనిగ్రంథము లన్నియుఁ జాటుచున్నవి. ఇవి స్థూలదృష్టిని బడియుండు నని తోఁచుచున్నది

(3) ప్రమాదము :—

(a) సీ. పా. అళులమాలికల మే ♦ నటికి మాడ &c ద్వి. 5

ఇందు యతి ప్రమాదపతితము. 'టికము' గాని 'అటికము' గాదు.

(b) క. సల్లకీపల్లవములకు . ప్ర 135

ఇది "సల్లకిపల్లవములకును" అని యుండనగును.

"ప్రబంధము నా జలరాశి దానిలో, పల నెరసుల్ గణింతురే యపారము లౌమణులెల్ల నుండఁగాః" అనునట్టిట్టిస్వల్పదోషముల నొకలెక్కలోనికిఁ దీసికొనిరాఁగూడదు. మధ్యాధునికకవులగ్రంథములలో ననేకులగ్రంథములకంటె నీతనిగ్రంథము లనేకవిధముల నిర్దుష్ట

ములుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి.

పాఠభేదాదులు

ఈగ్రంథమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసములోనికవిస్తుతి.

గీ. భారతంబు నంధ్రభాషఁ గ నొనరించి, వినుతిఁ గన్న సత్క ♦ వితతియమును
బెద్దనార్య సోము ♦ భీముని శ్రీనాథు, శంభుదాసు మదిని ♦ సంస్మరింతు ప్ర. 10

దీనికి వ్యాఖ్యాతగారివిమర్శనము మిగులస్తవనీయమై యున్నది. ఇందు శంభుదాసుఁ డను పదము శ్రీనాథునకు విశేషణముగాఁ జూపి త న్నాక్షేపించువారిని ధిక్కరించునభిప్రాయముతోఁ గవి దీనిని వ్రాసి యుండును అంతియకాని మిక్కిలిసాధునికుఁ డైనయీతఁడు శంభుదాసుఁ డనునది యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకు బిరుదనామ మని యెఱుఁగియుండక పోఁడు. అయిన నిట్టిసందేహమున కెడమీయ నేల యని కాఁబోలుఁ గవియే మఱల నింకొకప్రతిలో "సూరికవిని మదిని ♦ స్తుతియొనర్తు" నని సవరించికొనియున్నాఁడు. కావునఁ బాఠకులు తమయిచ్చవచ్చిన పాఠమును గ్రహింపవచ్చును

(2) భద్రాదేవిశ్రీకృష్ణునిఁబ్రప్రథమమునఁ గాంచినప్పు డామెకు

ఉ. కోరికలూరు, నెమ్మెయి గ ♦ గుర్పొడుచున్, గడకంటఁ దారకల్
సేరి పరిభ్రమించు, నునుఁ ♦ జెక్కులఁ జెమ్మట గ్రమ్మ, నెమ్మ ను
య్యారుపుఁజూపు లజ్జబెర ♦ యం (గను జక్కఁగ మోదుపొందుచున్)
సారెకు వెల్వడుం దొడరి ♦ శౌరిని జూచు నెడం బడంతికిన్ తృ 13

ఇందు మూఁడవపాదమునఁ గుండలీకరణము చేయఁబడినభాగము పలుప్రతులలోఁ గొఱవడి యున్నది కావుననే పైరీతిని బూరింపబడినది. అయినను గవియే వ్రాసినప్రతిప్రతి నొకదానిని సంపాదించి చూడఁగా నందు,

"మగుడున్, వలపూని క్రమ్మఱన్"

అనియున్నది. కావున నిట్లే చదువుకొనవలయును.

ఈగ్రంథము ప్రథమాశ్వాసమున 133 వపద్యమునందు

"గీ. తరణికిరణోష్మఁ గరఁగి &c" అనియున్నది

దీనివ్యాఖ్యానములో "నూష్మశబ్దమునకు మువర్ణలోపముచింత"

మని వ్రాయఁబడియున్నది. ముఖవర్ణలోపము గలుగున ట్లీకిందిప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. కాని వ్యాకరణసూత్రాధారము కాన్పింపదు.

మ. స్వనిదాఘాగ్రనిదాఘువైఖరిని యూ◆ష్మ న్మల్లికల్ &c. ఆముక్త ద్వి 58

మ. ఇనరశ్ముల్ తృషవార్ధిఁ జేరి జలమొ◆క్కించంతాన వాత్యోష్మక &c. ఆము చ 87

ఈగ్రంధము చతుర్థాశ్వాసము 10 వ పద్యమున,

శుకపికశారికల్ పలుకఁ ◆ జొచ్చె గృహాంతరపంజరంబులన్

అనుదానివ్యాఖ్యానమున "గోయిలలం బెంచుట యప్రసిద్ధము" అని వ్రాయఁబడియున్నది దీనికి శృంగారనైషధమునఁ బ్రథమాశ్వాసమునందుఁ "బోషితరాజకీరంబులు కైవారంబులుసేయఁ బ్రోదికోయిలలు మంగళగానం బొనర్ప" అనుప్రయోగము గానంబడుచున్నది, గాని సామాన్యముగ నీపద్ధతి గానరాదు గావున వ్యాఖ్యాతగారియభిప్రాయమే సమంజసమై యున్నట్లు తోఁచుచున్నది

శబ్దార్థాలంకారాదులు.

పెట్టుంజెట్టువలె నున్నదీనివ్యాఖ్యానమే బాలురకుసయితము సుబోధ మగునట్లు సర్వవిషయములను దెలుపుచున్నది గావున దీనింగూర్చి యిచ్చట వ్రాయలేదు. ఏతత్ప్రబంధమునకు వ్యాఖ్యాత,

బ్రహ్మశ్రీ పురాణపండమల్లయ్యశాస్త్రులుగారు.

వీరు పీఠికాపురములోనియున్నతపాఠశాలయందు నాంధ్రపండితులు. ఇంతకుమున్ను 'అమలాపురము' మున్నగుచోట్ల నుండునున్నతపాఠశాలలలోఁ బండితులుగా నుండి పిమ్మట నిచ్చటికి వచ్చిరి వీరు సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెంటియందును బరిపూర్ణపాండిత్యము గలవారు మఱియు వేదాంతాదిశాస్త్రములయందును వీరికి విశేషపరిచయము గలదు. ఏవిషయమునుగూర్చియైనను వీరు ప్రసంగించుచున్నపుడు వినువారికి, 'సద్యస్స్ఫురణ' మనునది వీరికి బాల్యముననే వెన్నతోఁ బెట్టఁబడినదిగాఁ దోఁపకమానదు వీరివలె నుభయభాషలయందును నికరమైనపాండిత్యము గలవారు మనయాంధ్రులలో నెందఱో కానరారు. వీరు మాసంస్థానప్రభువులయాదేశమునననుసరించి యనేకాంధ్రప్రబంధ

ములకు వ్యాఖ్యానములు రచించుచున్నారు అందుఁ బ్రభావతీప్రద్యు మ్నము సటీకము ముద్రింపఁబడుచున్నది శృంగారనైషధవ్యాఖ్యాన మిప్పుడు వ్రాయఁబడుచున్నది ఇఁకను 'ఉత్తరహరివంశము' మొదల గునుద్గ్రంథములకుఁ డీకల వ్రాయుదురు ఏతత్ప్రబంధవ్యాఖ్యానమునుబ ట్టియే వీరిపాండిత్యాతిశయము మీకుఁ దెలియఁగలదు. ఇందలియుభ యభాషాకందము, విలోమప్రసగ్విణీవృత్తము మొదలగువానికి నర్థము వ్రాయుట యెట్టికష్టమో చదువరు లూహింతురుగాక! మఱియు నిందలి " గోవిభవార్యాశ్రయమై, . ." ప్ర 90

అనుపద్యమునకును, శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములతోఁ గూడినయనేకపద్యములకును వీరు వ్రాసినవ్యాఖ్యానము బాలురకుస హితము సుబోధమై, హృదయంగమమై వీరిసర్వతోముఖపాండిత్యము ను వెల్లడించుచున్నది ఆంధ్రకవులలో ననేకులనాఁటినుండివచ్చుచున్న యొకపొరపాటునుగూర్చి వీరు ప్రథమాశ్వాసములోని 120 పద్యము యొక్కవ్యాఖ్యానములో వ్రాసియున్నారు అది సలక్షణమై, యుక్తి యుక్తమై యాంధ్రకవులెల్లరును ననుసరింపఁదగినదియై, సత్యమై యు న్నది. వీరు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములను బఠించువారికి ననేకవిషయములు కరతలామలకము లగుననుట యతిశయోక్తి కాదు వీరు 'ఆరామద్రా విడ' బ్రాహ్మణులు. కవియు నారామద్రావిడబ్రాహ్మణుఁడే స్వశాఖ నుద్భవించినపండితవరేణ్యుఁడు వ్యాఖ్య వ్రాయుటచే సుబ్రహ్మణ్యకవి పుణ్యము మిగులఁ గొనియాడఁదగినదిగా నున్నది ఈయనవయస్సు 58 సంవత్సరములు. వీరిజన్మభూమి తణుకుతాలూకా ఖండవిల్లి.

ఏతత్ప్రబంధమును సటీకముగ ముద్రింపించి యాంధ్రలోకము నకు నొసంగిన శ్రీరాజా రావు వేంకటమహీపతిసూర్యరాయప్రభువర్యు లకుఁ బరమేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యంబులఁ బరిపూర్ణంబుగ నొసంగఁ బ్రార్థించుచు నీయుపోద్ఘాతమును ముగించుచున్నాను.

ఇట్లు విద్వజ్జనవిధేయుఁడు,
నడకుదుటి వీరరాజు.



శ్రీ ర స్తు
శు భ మ స్తు.
అ వి ఘ్న మ స్తు

భ ద్రా ప రి ణ య ము.

ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీదివ్యం బగుభర్మహర్మ్యమున గో ♦ ష్ఠిన్ రుక్మిణీసత్యభా
మాముల్ గొల్వఁ దనీయహారమఖిలం ♦ దారూఢిఁ దాఁ దోఁప నా
హ్లాదం బందఁ గరందగౌ యొసఁగులీ ♦ లం బొల్చె నా నొప్పుల
క్ష్మీదేవింతి ప్రోచు రావుకులజున్ ♦ శ్రీరామరాయాధిపున్॥

—* వ్యాఖ్యానప్రారంభము. *—

పూజ్యుఁ డగుసుబ్రహ్మణ్యకవీశ్వరుఁడు "కావ్యం యశసే" యనునది మొదలగు నాలంకారికులవచనంబులు ప్రమాణంబులగుటవలనఁ గావ్యం బనేకశ్రేయంబులకు మూలం బనియును "కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్" అను (కావ్యాధ్యయనము మానవలసినది) నిషేధస్మృతికి నసత్కావ్యంబు విషయంబనియు నట్లు కాదేని శ్రవణాదులచే సకలపురుషార్థసాధనంబు లని తలఁచి వ్యాసుఁడు, వాల్మీకి మొదలగువారు రచియించిన భారతాదికావ్యంబులును, వ్యర్థంబు లగు నవియుఁ దెలిసి యుత్తమనాయకఘటితంబును మోక్షోపయోగికథానాయకంబు నగు భద్రాపరిణయం బను ప్రబంధంబు రచియింపఁ బూని చేయఁదలఁచిన గ్రంథంబునకు నిర్విఘ్నంబుగఁ బరిసమాప్తియు సంప్రదాయావిచ్ఛేదంబు ననుఫలంబులకు సాధనం బగటను "ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖ" మ్మను (దీవనయేని యిష్టదేవతానమస్కారమేని వస్తునిర్దేశమేని కావ్యాది) నాచార్యదండివచనంబునంజేసి యాశీరాదులలో నొక్కటి ప్రబంధముఖలక్షణంబు గావునను శ్రీదివ్యం బగునిత్యాదిపద్యంబులచే నాశీర్వాదరూపంబైనమంగళమును బ్రబంధాదియందు నిబంధించుచున్నాఁడు సంస్కృతభాషాకావ్యము పురుషార్థసాధనంబైన నగుంగాక "దేశభాషాపురాణాని రచితానిచ మానుషైః। శ్రుత్వా

కావ్యేతిహాసాంశ్చ భయ మాప్నోతి మానవ" యను (జనులచే రచియింపఁబడిన దేశభాషాకావ్యపురాణాదుల వినినవాఁడు భయము నొందును) నిషేధంబువలన నాంధ్రకావ్యరచనయందుఁ గవులకు నందలిరసగ్రహణమున సహృదయులకు నెట్లు ప్రవృత్తి గలుగు నని శంకింపవలదు. "యత్ర కుత్రాపి భాషాయాం శ్రూయతే చరితం శుభం। సా భాషా పాపసంహర్త్రీ" (ఏభాషయందైనఁ బుణ్యమైనచరితం బున్న నాభాష పాపముం బోఁగొట్టునది) యని విద్వాంసులు చెప్పుటచేతను నాంధ్రభాషం బ్రథమాచార్యుఁ డని ప్రసిద్ధి వడిసిన నన్నపార్యుఁడు "స్వస్థానవేషభాషాభిమతా స్సంతో రసప్రలుబ్ధధియః లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ" (రసాసక్తు లగుసత్పురుషు లితరదేశభాషాకావ్యముల విడిచి స్వదేశమునందలి వేషభాషలయం దాసక్తి కలవారై వైకృతకావ్యము లాదరింతురు) యనియును "విశ్వశ్రేయః కావ్య" మ్మనియును (కావ్యము కీర్త్యాదిసకలపురుషార్థసాధనంబు) దాను జేసిన వ్యాకరణంబునఁ జెప్పుటయె కాక భారతముం దెనుఁగింపం బూనుటచేతను ద్వితీయాచార్యుఁ డైనయాథర్వణుఁడు వికృతివివేక మనులక్షణగ్రంథమును రచియించుటచేతను లోకములకు మేలుగోరువాల్మీకి దేశభాషలకు లక్షణగ్రంథము రచియించుటచేతను, నిషేధము రసము పుట్టింపని యన్యదేశభాషాకావ్యపరము గాని దేశభాషాకావ్యసామాన్యపరము గాదు. ఇం దక్కడక్కడ నగిరాగ్నివాదివర్ణంబులు గలుగుట నిది మహాప్రబంధంబ యగు. ఈపద్యమునందు మొదట లక్ష్మి యధిదేవతగాఁ గలశవర్ణకారములయు నైశ్వర్యము నిచ్చునగ్ని దేవతగాఁ గలరేఫముయొక్కయు సంబంధమున నేర్పడిన శ్రీకారమును భూదేవతాకమై యైశ్వర్యము నిచ్చుమగణమును బ్రయోగించుటచే వర్ణగణశుద్ధి గలదు. "శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్యా" యనియును, (శుభము లగువర్ణములును శుభముల నిచ్చుశబ్దములును శుభముల నిచ్చుగణములు నే కావ్యాదిని బ్రయోగించునది) "వేదముల కెల్ల నోంకార ♦ మాదియైన। కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీ ♦ కారమాది। గానఁ గవివరు లెల్లను ♦ దానిఁ దక్క। నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల" ననియును, "శుభదేవతాత్రయంబును। శుభఖచరత్రయము గలిగి ♦ శుభవాచకమై। యభినుతి గాంచినకతమునఁ। శుభములు శ్రీకారమునను ♦ జొప్పడు టరుదే?" యనియును "మో భూమి స్త్రిగురు శ్శ్రియం వితనుతే" యనియును (భూదేవతాకమైనమగణము కృతినాయకునకు నైశ్వర్య మొసఁగును) వాగనుశాసనాదులు చెప్పుటచేతనను, మహాకవులు పెక్కండ్రు గ్రంథాదియం దీవర్ణము నీగణముం బ్రయోగించుటచేత నిక్కవియుఁ గృతినాయకునకును గర్తకును శ్రోతలకును శుభదాయక మగువర్ణగణాదుల నుపయోగించెను

శ్రీదివ్య.. మునన్, శ్రీ=శోభచేతను, దివ్యంబగు=మనోహరమైన, ధర్మహర్మ్యమునన్=బంగారుమేడయందున్, (ని) శ్రీర్వైభవరచనాశోభాసంపత్సరళశాఖిషు (సా). గాంగేయంభర్మకర్బురం, వార్త్యాదిగ్ధనినాంవాసః (అ) గోష్ఠిన్=సభయందున్, రుక్మి.. దుల్=రుక్మిణి సత్యభామ మొదలగువారు, కొల్వన్=ఉపచారము చేయుచుండగాన్, తదీయ.. లందున్=వారిసంబంధమైన ముత్యాలదండలయందలి రత్నములందున్, ఆరూఢిన్=స్పష్టముగాన్, తాన్=(కృష్ణుఁడు) తోఁపన్=ప్రతిఫలింపఁగాన్, అందఱకున్=తన్ను సేవించురుక్మిణి మొదలగుభార్య లెల్లరకును, అందఱై=అన్నియాకారములు ధరించి, ఆహ్లాదంబు=సంతోషమును, ఒసఁగులీలన్=ఇచ్చెడువిలాసముతో, పొల్చె నాన్=ప్రత్యక్ష మయ్యెనో యనునట్లు, ఒప్పు—పలి=ప్రకాశించెడుకృష్ణుఁడు, రావుకులజున్= రావువారివంశమున జన్మించిన, శ్రీరామరాయాధిపున్ = శ్రీమంతుఁడైనరామరాయప్రభువును, ప్రోచుతన్ = రక్షించుఁగాక. (హితము చేసి యహితముల నివారించుట రక్షణము)

మిగుల సుందరమైనబంగారుమేడలోనిసభయందు భార్య లూడిగములు చేయుచుండఁగా వారిహారమణులందుఁ బ్రతిఫలించుటచే వారిసంతోషమునిమిత్త మందఱకు నన్నియాకారములు ధరించి ప్రత్యక్షమయ్యెనో యనునట్లు ప్రకాశించుకృష్ణుఁడు శ్రీశబ్దార్థము లగుసంపదాదులు గలరామరాయప్రభువునకుఁ గీడుఁ దొలఁగించి మేలు చేకూర్చుఁగాక యని తాత్పర్యము

ఇందు లక్ష్మీదేవిపతి యనువిశేష్యము సంపద లిచ్చి రక్షించుటకుఁ దగినసామర్థ్యము గల దను తాత్పర్యమును బోధించుఁ గానఁ బరికరాంకురమును పెక్కండ్రకుం బెక్కురూపములు దరించి ప్రత్యక్షము గాకున్న నట్లుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షయు నలంకారములు

చ॥ అల ఘనవేణియున్ శుభక ♦ రాంచితకంకణనిక్వణోర్మికా
వళులు పయోధరస్థలుల ♦ వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్ రసా
కలితమరాళయాన మొసఁ ♦ గం గని గం గని గౌరిఁ గౌఁగిటన్
నిలుపుశివుండు సర్వధర ♦ ణీవిభుఁ జేయుత రామరాయనిన్॥ 2.

ఈపద్దెమున నీశ్వరుఁడు ధర్మసామ్యముచే గంగాపార్వతులకు భేదము నెఱుఁగక పార్వతిని గంగయను భ్రాంతిచే నాలింగనము చేసికొనినట్లు చెప్పుటచే రెండర్థములుగలవు

అలఘునవేణియున్ = అల=ప్రసిద్ధమైన, ఘన=గొప్పది యగు, వేణియున్= ప్రవాహమును, శుభ—వళులు —శుభకర=(దర్శనస్పర్శనములచే) మేలుచేయు నవియు, అంచిత=పూజింపఁబడుచున్నవియును (పావనమైనవనియర్థము) అగు, కంకణ=నీటితుంపురులయొక్క, నిక్వణ=ధ్వనితోఁ గూడిన, ఊర్మికావళులు = తరంగసముదాయములును; పయోధరస్థలులన్=నీటియడుగుప్రదేశములందున్, వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్=ఉండెడుముత్తియములసముదాయమును, (నదులందును ముత్తెములుపుట్టునని వసుచరిత్రాదులందుఁ బ్రసిద్ధము.) రసాక—నమున్ —రస=జలమునందు, ఆకలిత=వ్యాప్తమైన, మరాళయానమున్=హంసలయొక్కనడకయును, (ని) శృంగారాదౌ విషేవిర్యగుణేరాగేద్రవేరసః (అ) ఎసఁగన్=ప్రకాశింపఁగాన్, (ఇవి గంగయందుఁ గలధర్మములు) అలఘునవేణియున్ = అల=ప్రసిద్ధమైన, ఘన=మేఘమునుంబోలిన, వేణి=జడయును, (దీర్ఘమైనజడ యనియేనియర్థము) శుభ—వళులు —శుభ=దీప్తమైన, కర=హస్తమునందు, అంచిత=ప్రకాశించుచున్న, కంకణ=కడియములయొక్క, నిక్వణ=ధ్వనియును, ఊర్మికా=ఉంగరములయొక్క, ఆవళులు=సమూహములును, పయోధరస్థలులన్ =కుచములప్రదేశములందున్, వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్ = ఉండెడుముత్తియములహారములును, రసాక—నమున్ = సింగారముతోఁ గూడినయంచనడలను బోలిననడలును, ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్ (ఇవి గౌరియందలిధర్మములు) గౌరిన్ = పార్వతిని, కని = చూచి, గంగని = గంగ యని భ్రాంతి పొంది, కౌఁగిటన్ = భుజాంతరమునందున్, ఇలుపుశివుఁడు = ధరించుమమంగళప్రదుఁ డగుదేవుఁడు, రామరాయనిన్ = రామరాయని, సర్వధరణీవిభున్ = ఎల్లభూమికి నధిపతిని, చేయుతన్ = చేయును గాక

గంగయందలిప్రేమచే నామె నాలింగనము చేయఁ గోరి దైవవశమున నప్పుడు సన్నిహితయైన గౌరిం జూచి గంగాధర్మము లామెయందు నుండుటచే నామెయే గంగ యని భ్రమపడి శివుఁ డామెను గౌఁగలించెననియు నానందముతోఁ గూడినప్పుడితరులు కోరినకోరిక లీయఁ బ్రభువులు వేడుకపడుదురు గావున నట్టిశివుఁడు కృతినాయకునకు భూమండలాధిపత్య మీఁజాలును గాన నిచ్చుఁగాక యనియుం దాత్పర్యము.

ఇందు ఘనవేణి మొదలగుశబ్దము లర్థశ్లేషమహిమచే గంగయందుం బార్వతియందు నుండుధర్మములు బోధించును. ఈయర్థద్వయమునకు సంబంధము లేకున్నను శబ్దసామ్యముచే నభేదనిశ్చయము చేయఁగా భ్రాంతి పొడమెఁ గాన శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితభ్రాంతిమదలంకారము. ఇందువె గంగాపార్వతులకు సామ్యము గమ్యము

"గంగని" యనుచో నత్తునకు సంధిబహుళం బనుసూత్రమున బహుళగ్రహణముచే స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాంతములకు సంధిలే దని యెఱుంగునది యని బాలవ్యాకరణమున నున్నది కాని "గంగనుకాసె" "నెలతిచ్చె" "శ్రీరంగధర్త్మంమ" మొదలగుప్రామాణికప్రయోగము లుండుటచేతనను "వతిచి త్సంస్కృతీయస్య ప్రాణ స్యాత్ర చ్యుతి ర్భవేత్త" ని (తెలుగుభాషయం దొకానొకచోటఁ దత్సమశబ్దములందలియచ్చునకును సంధి యగును) వికృతివివేకమున నుండుటచేతనును సంధి నిర్దుష్ట మని తెలియవలయును

ఉ॥ రాజకళావతంససుర ♦ రాజముఖ స్తవనీయుఁ డబ్జినీ
రాజనిభప్రభుండు ఘన ♦ రాజమరాళరథుండు వాహినీ
రాజగభీరమూర్తి ఖగ ♦ రాజగనాభిభవుండు భారతీ
రాజు చిరాయుఁ జేయుఁ గవి ♦ రాజవిధేయుని రామరాయనిన్॥ 3.

రాజ—నియుఁడు రాజకళావతంస=శివుఁడు (చంద్రకళ శిరోభూషణముగాఁ గలవాఁడు) సురరాజ=ఇంద్రుఁడు (దేవతలకుఁ బ్రభువు) ముఖ=మొదలగువారిచే, స్తవనీయుఁడు=స్తుతింపఁబడఁదగినవాఁడు, అబ్జి—ప్రభుండు—అబ్జినీరాజ=సూర్యునితో, నిభ=సమానమైన, ప్రభుండు=కాంతిగలవాఁడును, (సూర్యునికాంతితోసమానమైనదేహకాంతికలవాఁడు) ఘన—రథుండు ఘన=గొప్పవియగు, రాజహంస=రాయంచలు, రథుండు=వాహనముగాఁ గలవాఁడు, (ని) రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితై స్సితాః॥ (అ) వాహినీ—మూర్తి. వాహినీరాజ=సముద్రునియొక్క, గభీరమూర్తి=గంభీరమైనయాకారమును బోలినయాకారము గలవాఁడు, (వార్షము నమర్షముం దెలియఁజేయువికారములు లేకుండుట గాంభీర్యము.) ఖగరాజగనాభిభవుండు=ఖగరాజగ=విష్ణువుయొక్క (పక్షులకురాజైనగరుడవాహనమునఁ బోవువాఁ డని యర్థము) నాభిభవుండు=బొడ్డుఁదామరఁ జనియించినవాఁడునగు, భారతీరాజు=బ్రహ్మ, (సరస్వతికింబతి) కవిరాజవిధేయునిన్=కవిశ్రేష్ఠులకు విధేయునిన్ (శృంగారాదిరసములు గలశబ్దార్థములం గూర్చి వర్ణించువాఁడు కవి యనంబడు) రామరాయనిన్=రామరాయప్రభువును, చిరాయున్=మిక్కిలి జీవితకాలము కలవానిని, చేయున్=కావించుఁగాక

ఇం దబ్జినీరాజనిభప్రభుం డన్నచో నుపమయు, వాహినీరాజగభీరమూర్తి యన్నచో నిదర్శనయుఁ గలవు

ఉ॥ అబ్జ జగన్ముదావహని ♦ జాననసుందరతానిరస్తరా
కాబ్జ లసత్ప్రవాళమృదు ♦ లారుణపాణిధృతప్రఫుల్లలీ
లాబ్జ సువృత్తమంగళగ ♦ ళాధికసౌష్ఠవధిక్కృతావదా
తాబ్జ నటించుఁ గాత మన ♦ యంబును మత్కృతినాథు నిమ్ములన్.

జగ—కాబ్జ జగత్ = లోకమునందలిజనుల కెల్లను ముదావహా = సంతసము పుట్టించెడు, నిజ = తనదియగు, ఆనన = ముఖముయొక్క, సుందరతా = అందముచేతను, నిరస్త = తిరస్కరింపఁబడిన, రాకాబ్జ = పున్నమనాఁటిచందురుఁడు గలది ("జయతి హసతీ" త్యాదులు సాదృశ్యవాచకము లని యాచార్యదండి చెప్పుటచే ముఖము చందురుని జయించు చున్నది ద్వేషించు చున్నది. పరిహాసము చేయు చున్నది. తిరస్కరించు చున్నది. మొదలగువాక్యములలో జయించు చున్నది. మొదలగుశబ్దములు చేతనధర్మమును జెప్పునవి గావునను బ్రకృతమున ముఖ మచేతనము గావునను ముఖ్యార్థముం జెప్పక యవి లక్షణచేఁ బోలికం జెప్పును మఱియు నిచట జగచ్ఛబ్దమును జడవాచకము గావున నే చేతనధర్మ మగుమోదము తనకు సంభవింపమిచే లక్షణచేత నే జనులను బోధించును ముఖ్యార్థమున కన్వయబాధ గలుగుటచే దానిసంబంధము గల యన్యార్థమునఁ గల్పింపఁబడిన శబ్దవ్యాపారము లక్షణ యనంబడు.)

లసత్ప్ర—లాబ్జ లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రవాళ = చిగురాకువలె, మృదుల = మెత్తనిదియును. అరుణ = ఎఱ్ఱనిదియు నగు, పాణి = హస్తముచేత, ధృత = పట్టుకొనఁబడిన, ప్రఫుల్ల = వికసించిన, లీలాబ్జ = విలాసార్థ మైనపద్మము గలది; సువృ.. తాబ్జ సువృత్త = మిక్కిలి వట్రమైన, మంగళ = ప్రశస్త మైన, గళ = కంఠముయొక్క, అధికసౌష్ఠవ = ఎక్కువచక్కఁదనముచేతను, ధిక్కృత = నిందింపఁబడిన, అవదాతాబ్జ = స్వచ్ఛ మైనశంఖము గలదియును (అగు) అబ్జ = లక్ష్మి (నీటఁ బుట్టిన దని యర్థము)

మత్కృ—నిమ్ములన్ = నాకృతికిం బతి యగురామరాయప్రభునిగృహములందున్, (నాథుయొక్క + ఇమ్ములన్ = నాథునిమ్ములన్, షష్ఠీసమాసమం దుకార ఋకారంబుల కచ్చుపరం బగునపుడు నుగాగమం బగు ' బాల. సంధి) అనయంబున్ = ఎల్లకాలమును, నటియింపుఁగాతన్ = నివసించుఁగాక, (కాతన్ + అనియె = కాతమనియె; ఎడుతల ద్రుతంబున కచ్చుపరం బగునపుడు మకారం బగు బా. క్రి.) ఇందుపమాలంకారము గలదు

సీ॥ ఏ రామ హిమవత్కు ♦ మారి యౌ టెఱిఁగించుఁ
దెల్ల మహానుల్లంపుఁ ♦ జల్లఁదనము
ఏ లేమ తెలివేల్పు ♦ నిల్లా లగుటఁ దెల్పుఁ
జిలుఁగువెన్నెల నవ్వు ♦ మొలకనవ్వు
ఏ సాధ్వి శ్రితజనా ♦ భీష్టదాయిని యౌటఁ
జాటించుఁ దనుపారి ♦ జాతవల్లి
ఏ తన్వి భువనైక ♦ మాత యౌటఁ గరంబు
ప్రకటించు చుండు నం ♦ బా సమాఖ్య
యట్టి సతి సర్వమంగళ ♦ యధికకరుణ
సర్వమంగళసంగతా ♦ ఖర్వసార్వ
భౌమత నొసంగుఁగాత శ్రీ ♦ రామరాయ
భూమితలపతి కతిదయా ♦ పూర్ణమతికి॥ 5.

తెల్లమౌ .. దనము = స్పష్ట మగుమనసునందలి చల్లఁదనము, ఏరామ = ఏమ హారాణి యగుపార్వతి, హిమవత్కుమారి యౌట = చలిమలకూఁతు రౌటను, ఎఱిఁగించున్ = తెలియఁజేయునో, (చల్ల + తనము = చల్లఁదనము ఉదంత స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబుల కుఁ దనంబుపరం బగునపుడు నుగాగమం బగు చల్లను + తనము = చల్లఁదనము ద్రుతప్రకృతికమునకు సరళము లగు. ఆదేశసరళమునకు ముం దున్నద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషంబులు విభాష నగు ఉల్లము + చల్లఁదనము = ఉల్లంపుఁజల్లఁదనము కర్మధారయంబున ముమ్మునకుం బుంపులగు సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులుఁ బహువచనంబులు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు బాల సం తక్కినది మీఁదటియట్లే) జిలుఁగువెన్నెలన్ = సన్నంపువెన్నెలను, నవ్వుమొలకనవ్వు = పరిహాసించుచున్నదహాసము, ఏలేమ = ఏ స్త్రీ, తెలివేల్పువిల్లాలు = శివునిభార్య, అగుటన్, తెల్పున్ = తెలియఁజేయునో, తనుపారిజాతవల్లి = శరీరమనెడుపారిజాతపుఁదీగ, ఏసాధ్వి = ఏపతివ్రత, స్వాశ్రిత— దాయిని = స్వ = తనయొక్క, (తన్నని యర్థము) ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన, జన = జనులకు, అభీష్టదాయిని = కోరినపదార్థముల నిచ్చునది యౌటన్, చాటించున్ = తెలియఁ జేయునో, (తనుపారిజాతవల్లి యనుచో రూపకసమాసము, ఉపమిత మయ్యెనేని

పూర్వపదము ప్రధానమగుటచేఁ దనుశబ్దమునకుఁ బ్రాధాన్యము రాఁగా నభీష్టదాతృత్వము సంభవించుట దుర్లభము రూపకమయ్యె నేని యుత్తరపద మైనపారిజాతవల్లి ప్రధానమగుటచే నభీష్టదానము సులభముగ సంభవించును రూపకాలంకారము) అంబాసమాఖ్య = అంబ యను పేరు, ఏతన్వి = ఏసన్నతాంగి యగుపార్వతి, భువనైకమాత = లోకమున కెల్ల నొక్కతెయే తల్లి, ఔటన్, కగంబు = మిక్కిలి, ప్రకటించుచుండున్ = స్పష్టపఱుచు చుండుతో, అట్టిసతి = అటువంటిసతి యని పూర్వజన్మమునఁ బేరొందిన, సర్వమంగళ = పార్వతి (ఎల్లశుభముల నిచ్చునది యని యర్థము) (ఈశ్వరునకుం బత్నియౌ దక్షునకుం గూఁతురు నగుసతి యను నామె తండ్రిచేసినయవమానమున మృతి నొంది పార్వతియై మఱల జన్మించె నని పౌరాణికులు చెప్పుదురు) అతిదయాపూర్ణమతికిన్ = అధిక మైనదయతో నిండినచిత్తముగల, శ్రీరామ—పతికిన్ = శోభావంతుఁ డైనరామరాయభూనాథునకున్, అధికకమనన్ = మిగులఁ గనికరముతో, సర్వమం—సార్వభౌమత, సర్వమంగళ = అన్ని శుభములతో, సంగత = కూడుకొనిన, అఖర్వసార్వభౌమతన్ = పూర్ణ మైనభూమండలాధిపత్యమును, ఒసంగుఁగాతన్ = ఇచ్చుఁగాక తండ్రింబోలి మిక్కిలి వల్లనియాత్మ గలదియు నెల్లవారలయభీష్టంబుల నీఁజాలునదియుఁ దల్లియుంబోలె నెల్లప్రజల రక్షించునదియు నగుపార్వతి నాకృతినాయకున కఖండభూమండలాధిపత్య మిచ్చుఁగా కని తాత్పర్యము

మ॥ తనవీణాక్వణనామృతంబున నిష ♦ క్తం బైనచిత్తప్రవృ
త్తి నిజేశుండు పయోధరభ్రమను ద ♦ త్సీమానటత్తుంబి కే
లను బట్టం గిలిగింత వెట్టె విభులీ ♦ లన్ నవ్వ నవ్వల్కుఁజ
వ్వని గంగాధరరామరాయవిభువా ♦ గ్దైవచిత్రి నిల్చుం గృపన్॥ 6.

తన. . . .బునన్ = తన = తనయొక్క, వీణాక్వణనామృతంబునన్ = వీణాధ్వని యనెడునమృతమునందు, నిషక్తంబైన—వృత్తిన్ = నిషక్త = తగులుకొనిన, చిత్తప్రవృత్తిన్ = చిత్తవ్యాపారముచేతను (అమృతసదృశ మైనవీణాధ్వనిశ్రవణమునఁ బరాధీన మైనమనోవ్యాపారముచే నని యర్థము) నిజేశుండు = తనభర్త (బ్రహ్మ) పయోధరభ్రమను = స్తనభ్రాంతిచేతను, తత్సీమా—త్తుంబిన్, తత్సీమా = ఆకుచములసమీపస్థలమందు, నటత్ = కదలుచున్న, తుంబిన్ = వీణెచివర నున్న యానుగుబుఱ్ఱను కేలన్ = హస్తముతో, పట్టన్ = దరింపఁగాన్, గిలిగింత వెట్టి = చక్కిలిగింతచేసి లీలన్ = విలాసముతో, విభున్ = మగనిని, నవ్వపల్కుఁజవ్వని = పరిహాసించెడుసరస్వతి

గంగా—వైచిత్రిన్ = గంగాధరరామనాయప్రభునియొక్క వాగ్విశేషమునందున్, కృపన్ = దయతో, నిల్చున్ = వసించుఁగాక

బ్రహ్మదేవుఁడు శ్రావ్యమైనతనవీణాగానము వినుటచేఁ బరాధీనమైనమనసుగలవాఁడై వీణాగ్రమున నున్నబుఱ్ఱను జూచి స్తనభ్రాంతిచే స్పృశింపఁగా నాయనభ్రమను దెలిసికొని పరిహాసము చేయుసరస్వతి కృతిపాణి యని నాల్కయందు వసించి వాక్చమత్కారముఁ గలిగించుఁగాక యని తాత్పర్యము

ఇందు వీణాధ్వనియందాయత్తమైనమనసు గలుగుటచే భ్రమపడినాఁడని చెప్పుటచేఁ గావ్యలింగానుప్రాణితమైనభ్రాంతిమదలంకారము.

శా. శ్రీలావణ్యసమగ్రతుండము రజః ♦ శ్లిష్టోత్తమాంగం బురః
ప్రాలంబోరుభుజంగపుంగవము శుం ♦ భత్కుంభయుగ్మస్థలీ
ఖేలత్కామగుణంబు నయ్యును విర ♦ క్తిబ్రహ్మచర్యవ్రత
శ్రీలం గ్రాలుగణేశరూపము మదిం ♦ జింతింతు నశ్రాంతమున్ ॥ 7.

శ్రీలావ——తుండము, శ్రీ = ఐశ్వర్యముతోడను, లావణ్య = సౌందర్యముతోడను, సమగ్ర = నిండియున్న, తుండము = ముఖము కలదియు, రజశ్శ్లి——ంగము, రజః = రజోగుణముతో, శ్లిష్ట = గూడిన, ఉత్తమాంగంబు = మనసు కలదియున, (ఉత్తమాంగ మనుమాటకు రూఢిచే శిరస్సని యర్థము గాని సర్వావయవములకు ముఖ్యమైనది గావున నిట శ్రేష్ఠమైన యవయవ మగుటచే మనసని చెప్పఁబడియె) ధూళితోఁ గూడినశిరస్సు గలదని యర్థాంతరము (ఏనుఁగలు శిరమున దుమ్ముఁ జల్లుకొనుట లోకప్రసిద్ధము) ఇతఁడును గజముఖుఁడు గావున నిట్లు చెప్పఁబడియె. ఉరః——పుంగవము, ఉరః = వ్యాపనములు, ప్రాలంబ = వ్యాపించిన, భుజంగపుంగవము = విటశ్రేష్ఠులు లదియును (మనసునం దలఁపఁబడినవిటులుగల దని యర్థము. బొమ్మనఁ జిన్నఁగ వ్రేలుచున్న మైనపాఁపతోఁడను గలది యని యర్థాంతరము) శుంభ——గుణంబు, శుంభత్ = ప్రకాశించెడు, కుంభయుగ్మస్థలీ = శిరసునందలి కుండలంబోలినమాంసపిండములజంటయందు, ఖేలత్ = ప్రకాశించుచున్న, కామగుణంబు = కోర్కె యనుగుణము గలదియు, కామగుణమునూచించుముఖముగలదని యర్థము (కుంభస్థలమునందుఁ గ్రీడించుతుమ్మెదలు గలదని యర్థాంతరము కామగుణము = మన్మథునినారి = తుమ్మెదలు (ని), స్మరాభిరూపయోః కామః నానా మౌర్వ్యాం ద్రవ్యాశ్రితేశుక్లసత్వరథాద్యాదికే గుణః (అ), అయ్యును = అయినను (అయినను యు

ననియు నర్థము) (ఏనుఁగులకుంభస్థలములందలి మదము పానముచేయుటకై తుమ్మెదలటసంచరించుచుండును) విరక్తి—శ్రీలన్, విరక్తి = విరాగమువలనఁగలిగిన, బ్రహ్మచర్యవ్రతశ్రీలన్ = బ్రహ్మచర్యవ్రతసంపత్తిచే (సుఖములయందు దాస మాని వివాహము మానుకొని యుండుటచే నని యర్థము) క్రాలు——రూపము = ప్రకాశించెడువిఘ్నేశ్వరునాకారమును, మదిన్ = మనసునందున్, అశ్రాంతమున్ = ఎల్లప్పుడును, చింతింతున్ = ధ్యానింతును. ఇందు విరాగమును బ్రహ్మచర్యవ్రతము పూనుటకు విరుద్ధమైనవరజోగుణము మొదలగునవి యున్నట్లు మొదటియర్థమునఁ గాన్పింపఁగా రెండవయర్థమున దానిఁ బరిహరించుటచే విరోధాభాసాలంకారము.

క॥ అనవద్యవిద్యు మద్గురు
ఘను నాగాభట్లనరస ♦ కవివరుఁ గవితా
భినవవ్యాసు మదగ్రజు
ననఘయశున్ రామకృష్ణ ♦ యాఖ్యు నుతింతున్॥ 8.

అనవద్యవిద్యున్ = పూజ్యమైనవిద్యగలవానిని, ఘనున్ = గొప్పవానిని, మద్గురున్ = నాయుపాధ్యాయుని, నాగాభట్లనరసకవివరున్, అనఘయశున్ = మంచికీర్తిగల, కవితాభినవవ్యాసున్ = కవిత్వమునం గ్రొత్తవ్యాసుఁ డనఁదగునట్టియు, రామకృష్ణాఖ్యున్ = రామకృష్ణయ్య యను పేరుగలట్టియు, మదగ్రజున్ = నాయన్నను, నుతింతున్ = స్తోత్రము చేయుదును.

శా॥ నీరేజాక్షసమానుఁడై వరతపో ♦ నిష్ఠాగరిష్ఠాత్మతన్
శ్రీరామాయణకావ్యరూపమున వా ♦ ణీక్షోణికిం బోణిమిం
పారం దెచ్చినవామలూరుతనయున్ ♦ ద్వైపాయనుం బాణునిం
జోరుం భారవికాళిదాసముఖులన్ ♦ స్తోత్రంబు గావించెదన్॥ 9.

నీరే——సమానుఁడై = విష్ణునితోఁ దుల్యుఁడై, వర——త్మతన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, తపః = ఉపవాసము మొదలగువ్రతములందు, నిష్ఠా = నిలుకడచేతను, గరిష్ఠ = మిగులం బూజ్యమైన, ఆత్మతన్ = మనసుగలవాఁ డగుటచేతను, శ్రీరామాయణకావ్యరూపమునన్ = శ్రీరాముని చరితముం జెప్పుటచే రామాయణ మని ప్రసిద్ధిం జెందియున్నకావ్యముయొక్క ఆకారముచేతను, వాణిన్ = సరస్వతిని, పోణిమి = (వినువారికి) సౌఖ్యము, ఇంపారన్ = కలుగునట్లు, తెచ్చినవామలూరుతనయున్ = తీసికొనివచ్చిన

వాల్మీకిని (పుట్టయందుఁ బుట్టినవాఁడు. (ని) వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పుం నపుంసకం (అ). ఇతఁడు భగవంతుని దలఁచుచుఁ జిరకాల మొకచోఁ గదల కుండె ననియును నపుడు మేనం బుట్టలువోసె ననియుఁ బిమ్మట నందుండి వెడలుటచే నీపేరు గలిగె ననియుఁ జెప్పుదురు.) ద్వైపాయనున్ = వ్యాసునిని, (ద్వీప ముత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవాఁ డని యర్థము. పరాశరునివలన యమునానదీద్వీపమున సత్యవతి యనుసామాంతరము గలమత్స్యగంధియం దితఁడు పుట్టె నని భారతము) బాణునిన్ = (కాదంబర్యాదులను రచియించి మిగులఁ బ్రసిద్ధి గన్న) బాణకవినిని చోరున్ = చోరుఁ డనుకవినిని, భా— —ముఖులన్ = భారవి = (కిరాతార్జునీయమను గ్రంథమునురచించిన) భారవి, కాళిదాసముఖులన్ = కాళిదాసుఁడు మొదలగుమహాకవులను,గూర్చి, స్తోత్రింబున్ = స్తుతిని, కావించెదన్ = చేసెదను

గీ॥ భారతంబు నాంధ్ర ♦ భాషఁగ నొనరించి
వినుతిఁ గనినసత్క ♦ విత్రయమును
బెద్దనార్యు సోము ♦ భీముని శ్రీనాథు
శంభుదాసు మదిని ♦ సంస్మరింతు॥ 10.

భారతంబున్ = సంస్కృతమున వేదవ్యాసుఁడు రచియించిన భారతాఖ్యానమును, ఆంధ్రభాషఁగన్ = తెలుఁగుభాషాకావ్యముగాన్, ఒనరించి = రచియించి, వినుతిన్ = స్తుతిని, కనిన—మున్, కనిన = పొందిన, సత్కవిత్రయమును = సత్ = శ్రేష్ఠులగు, కవి = కవులయొక్క, త్రయమును = ముగ్గురయొక్క సమూహమును (నన్నయభట్టారకునిని దిక్కనసోమయాజినిని నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ నని యర్థము) పెద్దనార్యునిన్ = (మనుచరిత్రకర్త యైన) పెద్దనను, సోమున్ = (ఉత్తరహరివంశము రచియించిన) సోమనాథకవినిని, భీమునిన్ = (కవిజనాశ్రయ మనులక్షణగ్రంథము చేసిన) భీమకవినిని, శ్రీనాథున్ = (కాశీఖండము మొద లగుగ్రంథములకుఁ గర్తయైన) శ్రీనాథకవినిని, శంభుదాసున్ = శంభుదాసునిని, సంస్మరింతున్ = తలఁతును

వీ రందఱును దెనుఁగుభాషం బ్రబంధములు నిర్మించి తర్వాతివారికిం గావ్యము నిర్మించుమార్గముఁ జూపిరి గావునఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా వీరిని స్తుతింతు నని తాత్పర్యము

ఇందుఁ గవిత్రయముకంటె వేఱుగా శంభుదాసుఁడు చెప్పఁబడియె. కవిత్రియములోని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకే శివభక్తుఁ డగుటచె శంభుదాసుఁ డనియును నరసింహపు

రాణ మనుప్రబంధమును నిర్మించుటచేఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ డనియును నామాంతరము లు గాని యీ పేరు గలకవి యొకఁడు లేఁ డని పెక్కండ్రు తలఁతురు కావున నిట నిట్లు చెప్పుట చింత్యము కాదేని శంభుదాసు ననుపద మిట శ్రీనాథు నన్న దానికి విశేషణమైనం గావచ్చును (శివభక్తుఁడైనశ్రీనాథు నని యర్థము)

గీ॥ అజ్ఞు లని కాకవులఁ దేల ♦ నాడ నేల ?
యెవ్వనికిఁ బూర్వకృతఫల ♦ మెంత గలుగు
నంతవిద్యయె వానికిఁ ♦ బ్రాప్త మగు భ
వుండు దక్కఁగ సర్వజ్ఞుఁ ♦ డొండు గలఁడె ?॥ 11.

కాకవులన్ = కుకవులను, అజ్ఞు లని = మూర్ఖు లని, తేల నాడన్ = నిందించుట, ఏల = ఎందులకున్ (వారిని నిందించుటవలనిప్రయోజనము లే దని యర్థము) ఎవ్వ నికిన్ = ఏమనుజునకు, పూర్వకృతఫలము = తొలి మేనఁ జేసినపుణ్యము, ఎంత = ఏప్ర మాణముగలది, కలుగున్ = ఉండునో, అంతవిద్యయె = ఆపుణ్యమునకుం దగినవిద్య యే, వానికిన్ = ఆమనుజునకు, ప్రాప్త మగున్ = దొరకినది యగును. భవుండు ద క్కఁగన్ = ఈశ్వరుఁడు వినాగ, సర్వజ్ఞుఁడు = అన్నియు నెఱిఁగినవాఁడు, ఒం డు = ఈశ్వరునికంటె బిన్నుఁడు, కలఁడె = ఉండునా ? (లేఁ డని యర్థము)

దేవుఁ డొక్కఁడు సర్వమును దెలిసినవాఁడు గాని యితరు లెల్లరుం గొంచెము తెలిసినవారు గావున బూర్వజన్మమునఁ జేసినపుణ్యము నంబట్టి విద్యాతిశయము ప్రా ప్తించును గాని యిప్పటిప్రయత్నముచేత నే కాదు గావునను గుకవులు నింద్యులు గా రని చెప్పుటచే వారు జన్మాంతరమునఁ బుణ్యముచేసినవారు గా రనియును నింద్యక ర్మములు చేసినవా రనియును నిందగమ్యము కాన వ్యాజస్తుత్యలంకారము

క॥ అని యిష్టదేవనతి కవి
జననుతియు నొనర్చి రసల ♦ సద్బంధురవా
గనుబంధ మొకప్రబంధం
బనుసంధింపం దలంప ♦ నాసమయమునన్॥ 12.

అని = ఈప్రకారము, ఇష్టదేవనతి = ఇష్టదేవతానమస్కారమును, కవిజననుతి యున్ = కవీశ్వరులైనజనులయొక్కస్తోత్రమును, ఒనర్చి = కావించి, రస—బంధము, రస = శృంగారాదిరసములచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, బంధుర = ఒప్పైన, వాగ

నుబంధము=శబ్దములయొక్క యనువర్తనముగలదానిని, ఒకప్రబంధంబున్=ఒకకావ్యమును, అనుసంధింపన్=కూర్చుటకున్, తలంపన్=ఆలోచింపఁగా, ఆసమయమునన్=ఆకాలమునందున్ (ముందు పద్యముతో నన్వయము.)

సీ॥ శ్రీనాథకాదంబ ♦ సానందవిహృతికి
మానసం బేధన్యు ♦ మానసంబు
నరవరాకారభా ♦ స్వరధర్మదేవతా
దర్శనం బేఱేని ♦ దర్శనంబు
నిత్యకల్యాణని ♦ ర్నిద్రసంపదలకు
మందిరం బేశౌరి ♦ మందిరంబు
సకలవిద్వజ్జన ♦ ప్రకరంబునకు సన్ని
ధాన మేవిభుసన్ని ♦ ధాన మరయఁ
నుతిఁ దగునతండు బుధమతా ♦ నుగుణానుగుణ
మణిగణాభరణప్రభా ♦ మండితాష్ట
దిగ్వధూటీలలాటాళి ♦ దృష్టవిమత
జనతమోహేళి యుర్వరా ♦ జానిమౌళి॥ 13.

ఏధన్యమానసంబు=ఏపుణ్యవంతునిమనసు, శ్రీనాథ——విహృతికిన్, శ్రీనాథ=విష్ణువనెడు, కాదంబ=హంసముయొక్క (ని) కాదంబః కలహంస స్స్యాత్ (అ) సానంద=సంతోషముతోఁగూడిన, విహృతికిన్=సంచారమునకు, మానసంబు=మానససరోవరమో, (హిమవంతంబునుత్తరంబున నొకకొలను గలదనియు బ్రహ్మదానిని మనసుచే నిర్మించుటచే మానసంబని పేరొందె ననియు నది హంసల కారోగ్యస్థానము గాన నచట హంసలు పెక్కు లుండు ననియుఁ బ్రసిద్ధి గలదు) మానససరస్సున హంస యుండునట్లు భగవంతుఁడు భక్తపరాధీనుఁడు గావున నెల్లకాల మీప్రభువునంతరంగమున నుండు నని భావము. ఏఱేనిదర్శనంబు=ఏరాజుయొక్క దర్శనము, నరవరా——దర్శనంబు, నరవర=రాజుయొక్క, ఆకార=స్వరూపము గల, భాస్వర=ప్రకాశించు, ధర్మదేవతాదర్శనంబు=ధర్మదేవతయొక్క దర్శనమో, ఈప్రభువు స్వరూపమును ధరించినధర్మదేవత యని భావము ఏశౌరిమందిరంబు=ఏరాజుగృహము, నిత్యకల్యా——సంపదలకున్=నిత్య=శాశ్వతమైన; కల్యాణ=మంగళ

ములచే, నిర్ణిద్ర=ప్రకాశించెడు, సంపదలకున్ = సిరులకున్, మందిరంబు = నివాసస్థాన మగునో, ఏవిభుసన్నిధానము = ఏప్రభువుయొక్క సమీపము, సకల—బుధులకున్ = ఎల్లవిద్వాంసులసముదాయమునకును, సన్నిధానము = మంచిద్రవ్యరాశియగునో; నుతిన్, స్తుతిచేతను, తగునతండు = తగియెడువాప్రభువును, బుధ—లలాటాళి, బుధ = విద్వాంసులయొక్క, మత = అభిప్రాయమునకు, అనుగుణ = సమ్మతమైన సుగుణమణిగణ = శ్రేష్ఠమైనగుణసముదాయ మనెడు, ఆభరణ = భూషణములయొక్క, ప్రభా = కాంతిచేత మండిత — అలంకరింపఁబడిన, అష్టదిక్ = ఎనిమిదిదిక్కు లనెడు, వధూటీ = స్త్రీలయొక్క, లలాటాళి = ముఖపంక్తిగలవాఁడును, (తనసుగుణము లనుచెప్పుకొనుటచే దిఙ్ముఖముల నలంకరించినవాఁ డని భావము) దృప్త——హేళి, దృప్త = గర్వించిన, విమతజన = శత్రు లనెడు, తమః = చీఁకటికి, హేళి = సూర్యుఁడును, ఉర్వరాజాళిమౌళి = ప్రభుశ్రేష్ఠుఁడును, ముందరివచనములోని శ్రీరావు—నరేంద్రుం డనువిశేష్యముతో నన్వయము సూర్యుఁ డంధకారమును దొలఁగించిన ట్లీయన పగవారిం దొలఁగించె ననిభావము

ఇందు విష్ణునందు హంసత్వ మారోపించుట మానసమునందు సరోవరత్వ మారోపించుటకుఁ గారణము గానఁ బరంపరితరూపకాలంకారము దృప్తజనతమోహేళియనువోటను నిట్లే

వ. వెండియు నఖండాఖండల సదోద్దండ వేదండ శుండాభ నిజభుజాదండ కుండలీంద్ర సంభృత భూమండలుండును, భూమండలశంకావహ విశంకట నిజవిజయ ధాటీ సమాటీకన సముద్ధత పరాగ పరంపరా పరివృత నభోమండలుండును, నభోమండల మధ్యగత చండకర కరమండలీ దుర్నిరీక్ష నిజకరాగ్ర తాండవిత మండలాగ్రధారోద్ధళీ విలోకనమాత్ర పలాయిత ప్రత్యర్థి సముదయుండును, ప్రత్యర్థి సముదయ కుముదప్రమదకర నిరంతర హరిదంతర విశ్రాంత విశ్రాణనేందూదయ సముజ్జృంభిత గంభీరాపార యశఃపూర క్షీరపారావార నిజసుగుణకల్లోల హల్లీసక సముల్లంఘితావధి కుధరుండును, కుధరచాప త్రిపుటభేదన భేదనోద్యమ సమున్నయనానలాభీల జ్వాలామాలికోపమ ప్రతాప తపనదారిత సమదారి ప్రమదాకుచలికుచ

నిచిత చకచకద్రుచిర ముక్తాహార తారకావారుండును, వారణాశీ ప్రముఖ దివ్యక్షేత్ర ప్రతిష్ఠాపితానేకసత్రుండును సత్త్రాణపరాయణ నారాయణ చరణ సేవాచరణ రతపరమభాగవతవతంస పూజానిరంతరాయుండును, రాయవేశ్యా భుజంగ జగనొబ్బగండకరవాల భైరవ ప్రతాప హనుమదాది బిరుదాభిశోభితప్రాభవుండును, భవాభవ వాహ మఘవ వాహ ఖవాహినీ కాశ నీకాశ యశోధుర్య సూర్యరాయాధిప తనూభవుండును, భవానీరమాసమాన శుభగుణాంక వేంకయాంబా గర్భపావనుండును, వనతటాకాది సప్తసంతాన సంస్థాపన శీలుండును సుశీలాంచిత రేచర్లగోత్ర పవిత్రుండును, నగుశ్రీరావు వేంకటమహీపతిగంగాధరరామరాయనరేంద్రుండొక్కనాఁడు దంభశాతకుంభస్తంభసంరంభసంభాసమాన రంభాసమాన కాంచనపాంచాలికాసమంచిత పంచశాఖాంచలమణిదీపికాపీరాజితంబై, పలువగలఁ జలువగలతొగలరాచట్టుజిగిజగిలెలం దొగరొల్కుక్రొందళ్కు తమ్మికెంపుటొరులయొరలం బెట్టునిగ్రముగ్గులై కట్టలుకట్టాణిముత్తెంపుజాలరులు గోప గారుత్మతతోరణంబుల సిరిమించుసభాభవనభాగంబున మాణిక్యభద్రాసనాసీనుండై సామంతులు, మంత్రులు పురోహితులు, హితులు, కవిప్రవరులు విప్రవరులు, పౌరాణికులు, వైశికులు నాదిగాఁ గలనిఖిలపరివారంబునుం గొలువ బృందారకబృందంబునడుమం దగుపురందరుచందంబునం, గులాచలమధ్యంబునం బొంపొందుమేరువుతీరునం బేరోలగంబుండి యున్నాఁడు

వెండియుఁ = మఱియును, అఖండ————భూమండలమందును; అఖండ = పూర్ణమైన, (ఇది మిగుల దూరమందున్నను భూమండల మనుదానితో నన్వయించును) అఖండల = ఇంద్రునియొక్క, మదోద్దండ = మదముచే నతిశయించిన, వేదండ = గజముయొక్క (ఐరావతముయొక్కయనియర్థము) శుండా = తుండముయొక్క, ఆభ =

కాంతివంటికాంతిగల, (తుండముం బోలిన దని యర్థము) భుజాదండ=హస్తమనెడు, కుండలీంద్ర=శేషాహిచే, సంవృత=ధరింపఁబడిన, భూమండలుండును=భూమండలము గలవాఁడును, ఏనుఁగుతుండమువలె దీర్ఘ మగుభుజ మనుశేషునిచే భూమండలము ధరించినవాఁ డని యర్థము ఇందు వేదండశబ్దము శుండాధ్వాన లలోని దగుటచేఁ బహురూపము వచ్చెను శేషుఁడుల నేద + అంద అని యుండుఁగా సవర్ణదీర్ఘము రాఁ లసియుండెను మఱియు వేదండశుండా వయనునో నిదర్శనము, భుజాదండకుండలీంద్రమనునో రూపకమనునలంకారములు గలవు భూమండల——మండలుండును, భూమండలశంకావహా=భూమండల మను సందియముఁ గలిగించెడు, విశంకట=విశాలమైన, నిజ=తనదియగు విజయ=జయార్థమైన, ధాటీ=దండయాత్ర పోవుటకై సైన్యముయొక్క, సమాటీకన=సంచారముచేతను, సముద్ధ=బయలువెడలిన, పరాగపరంపరా=ధూళీసముదాయముచేతను, పరివృత=ఆవరింపఁబడిన, నభోమండలుండును=ఆకాశము గలవాఁడును, ఈతని దండయాత్రలోని గుఱ్ఱములు మొదలగువాని పాదాహతిచే బయలువెడలిన ధూళి భూమియే యాకాశమునకుం బోవుచుండె నేమో యని శంక గలిగించుచు నాకాశము నావ్యాపించియుండె నని భావము (పరిఅ [illegible] ప్రవృత్తి ధాటి యనంబడు) అతిశయోక్త్యలంకారము

నభోమండల——సమగ్రయుండగు, నభోమండల=ఆకాశముయొక్క, మధ్య=నడుమ [illegible] మండలి=కిరణసముదాయముపలె దుర్నిరీక్ష్య=చూడ శక్యముగానియు, [illegible]=తెలియందు, తాండవిత=నాట్యము [illegible] ([illegible]) మండలాగ్ర=కత్తియొక్క, (ని) [illegible] (అ) ధారాద్యుతి=కాంతియొక్క, విలోకనమాత్ర=చూచుటచేతనే, పలాయిత=పారిపోయిన, ప్రత్యర్థి=శత్రులయొక్క, సముదయుండును=సమూహము గలవాఁడును, [illegible] నతిశయోక్తియుఁ గలవు.

ప్రత్యర్థి [illegible], ప్రత్యర్థిసముదయము—ఎల్లవారికి సముదాయము [illegible], కుముద=తెలుగలువ, ప్రమదకర=సంతసము నిచ్చు, [illegible]=ఎడము లేక [illegible], [illegible]=[illegible], విక్రాంత=అలుకట తిర్చి [illegible], (వ్యాపించిన యని యర్థము) విక్రాంత [illegible]=విక్రాంత=దావ [illegible], ఇందు—[illegible]యొక్క, ఉదయ=ఉదయించుటచేత, సముజ్జృంభిత=పొంగిన, గంభీర=అగాధమైన, [illegible]=కీర్తి [illegible], [illegible]=పా[illegible]

సముద్రమునందలి, నిజసుగుణ = తనవి యగుసద్గుణము లనెడు, కల్లోల = తరంగములయొక్క, హల్లీసక = నృత్యముచేతను, సముల్లంఘిత = అతిక్రమింపఁబడిన, అవధిధర యుండును = చక్రవాళపర్వతము గలవాఁడును, ఎల్లయాచకులకుం గోరికలు నిండ దానముచేయుటచె నీప్రభు వన్ని దేశముల వ్యాపించినకీర్తి సంపాదించె ననియును, దనసుగుణములచేత సూర్యచంద్రులకాంతి వ్యాపింపనిచక్రవాళపర్వతము నయితము నతిక్రమించె ననియుం దాత్పర్యము (కీర్తి తెల్లనిది యని కవిసమయము.) రూపకాలంకారము.

వధీర......తారకావాసుండును, కుధరచాప = ఈశ్వరునియొక్క, (పర్వతము ధనుస్సుగాఁ గలవాఁ డని యర్థము) త్రిపురభేదన = మూఁడుపురములయొక్క, (వి) పత్తనంపుటభేదనం (అ) భేదన = చీల్చుటయందు దైనను, (నశింపఁజేయుట యని యర్థము) ఉద్యమ = ప్రయత్నముచేతను, సముత్ = వికసించిన, నయనానల = కంటి యందలియగ్నియొక్క, అభీల = భయంకరమైన, జ్వాలామాలికా = మంటలవరుసయే, ఉపమ = సాటిగల, ప్రతాపతపన = తేజస్సనుసూర్యునిచే, దారిత = చీల్పఁబడిన (త్రెంపఁబడిన యని యర్థము) సమదారి = మదముగలశత్రువులయొక్క, ప్రమదా = స్త్రీలసంబంధమైన, కుచలికుచ = కమ్మరేఁగుఁబండ్లం బోలినస్తనములయందు, నిచిత = కూర్పఁబడిన, నికచకచిర = మిగుల సంచలించుచున్నవియు మనోహరమైనవియు ను (అగు) ముక్తాహార = ముత్తెములదండలయందలి, తారకావాసుండును = ముత్తెములగుంపు గలవాఁడును; మున్ను త్రిపురముల దహింపఁదలంచిన యీశ్వరునికంటిమండి, పుట్టించిచిచ్చుతో సమానమైనప్రతాపముచె నీరాజు గర్వించినశత్రుల సంహరించి వారి భార్యలకంఠభూషణములఁ దొలఁగించె నని తాత్పర్యము మున్ను మయునిచే నిర్మింపఁబడినవియు నెవ్వరికిం దెలియనిగమనాగమనములు గలవియు నయోమయము సువర్ణమయము రజితమయము నగురక్కసులపురములు మూఁడు దేవతలప్రార్థనచె శివుఁడు దహియించె నని భాగవతము. (ఉపమాలంకారము.)

వారణాసీ......సత్రుండును, వారణాశీప్రముఖ = కాశీ మొదలగు, దివ్యక్షేత్ర = పుణ్యక్షేత్రములందు, ప్రతిష్ఠాపిత = నిల్పఁబడిన, అనేకసత్రుండును = పెక్కుసత్రములుగలవాఁడును

సత్త్రాణ. ..నిరంతరాయుండును, సత్ = సజ్జనులయొక్క, త్రాణ = రక్షణమునందు, పరాయణ = ఆసక్తిగలవాఁడును, నారాయణ = విష్ణువుయొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, సేవా = సేవయొక్క, ఆచరణ = చేయుటయందు, (విష్ణుపాదము

లు సేవించుటయం దని యర్థము) రత=ఆసక్తిగల, పరమభాగవతవతంస=శ్రేష్ఠులైనభగవద్భక్తులయొక్క, పూజా=ఆరాధించుటయందు, నిరంతరాయుండును=ఎడతెఱిపిలేనివాఁడును

రాయ......ప్రాభవుండును, రాయవేశ్యాభుజంగ మొదలైనబిరుదములచేతను, అభిశోభిత=దీప్తమైన, ప్రాభవుండును=ప్రభుత్వముగలవాఁడును.

భవ .....తనూభవుండును, భవ=శివునియొక్కయు, అభవ=బ్రహ్మయొక్కయు, (అకారమునకు విష్ణు వని యర్థము. అతనివలన జన్మించినవాఁడు గాన నభవుఁడు=బ్రహ్మ:) (ని) అకారో బ్రహ్మ విష్ణ్వీశ కమఠేషు (నా) వాహ=వాహనములైనవృషభముతోడను, హంసముతోడను, మఘవవాహ=ఇంద్రునిగజ్జమైనయైరావతముతోడను, కాశ=ఱెల్లుఁబూవుతోడను, నికాశ=సమానమైన, యశోధుర్య=కీర్తినివహించిన, సూర్యరాయాధిపతనూభవుండును=సూర్యరాయప్రభువునకుం బుత్రుండును.

భవానీ......పావనుఁడు, భవాని=పార్వతితోడను, రమా=లక్ష్మితోడను, సమాన=తుల్యురాలును, శుభగుణాంక=సద్గుణము లనెడుభూషణములుగల (ని) అంకః స్థానాంతిక క్రోడ భూష ణోత్సంగ లక్ష్మసు (వి) వేంకియాంబాగర్భపావనుండును=వేంకయమ్మగర్భమును బవిత్రముచేయువాఁడును.

వన... .శీలుండును, వన=తోఁట, తటాక=చెఱువు, ఆది=మొదలుగల, సప్తసంతాన=ఏడువిధము లగుసంతతులను, సంస్థాపనశీలుండును=నిల్పుటయందు స్వభావము గలవాఁడును, (క॥ "తనయుఁడుఁ, జెఱువును, గావ్యం । బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా । పనమును ననునియేడును । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్ ")

సుశీ......పవిత్రుండును=సదాచారముచే నొప్పారెచల్లగోత్రమును బవిత్రముచేసినయతఁడును;

అగు శ్రీరావువేంకటమహీపతిగంగాధరరామరాయనరేంద్రుండు, ఒక్కనాఁడు=ఒకదినమునందు న్, (ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమయం దుండును. కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు బా కా.)

అదంభ . నీరాజితంబై, అదంభ=కృత్రిమము గాని (స్వచ్ఛమైన దని యర్థము.) శాతకుంభస్తంభ=బంగారుకంబములయొక్క, (శతకుంభ మనుపర్వతమునం బుట్టినది శాతకుంభము (ని) తపనీయం శాతకుంభం గాంగేయం భర్మ కర్బు

రం (అ) సంభార=సమువాయమందు, సంభాసమాన=ప్రకాశించుచున్న, రంభాస మాన=రంభ యనునచ్చరంబోలిన, కాంచనపాంచాలికా = బంగారుబొమ్మలయొక్క, (ని) పాంచాలికా పుత్త్రికా స్యా ద్వస్త్ర దంతాదిభిః కృతా. (అ) సమంచిత= ఒప్పుచున్న, పంచశాఖ = చేతులయొక్క, (ని) పంచశాఖ శ్శయః పాణిః (అ) అంచల = అగ్రమునందలి, మణిదిపికా = మాణిక్యప్రదీపములచేతను, నీరాజితం బై = ఆరతీయఁబడినది యై, సభాభవనమునందలిబంగారుకంబములం దున్న బొమ్మలు వారిచేతులయందలిమాణిక్యదీపములచే సభాభవనమునకు నీరాజన మిచ్చుస్త్రీలువలె నుండె ననియు నాసభ యాంతి యందమునదివలె నుండె ననియు నాశయము

పలువగలన్ = పెక్కురీతులచేతను, ఉలువ జగిలెలన్ = చలువ గల = చల్లఁదలము గల, తొగలరాచట్లు = చంద్రకాంతపురాలయొక్క, జిగి = కాంతి గల, జగిలెలన్ = తిన్నెలందున్, తొగ . యోరలన్, తొగ రొల్కు = ఎఱ్ఱకాంతిం బరిపరింపఁజేయు, క్రొందళ్కు = క్రొత్తకాంతి గల, తమ్మికెంపుటోమలయోరలన్ = పద్మరాగముల (చేఁజేయఁబడిన) యెత్తుపట్టెలయొక్క సొగ్సువములందున్, (క్రొత్త + తళ్కు = క్రొందళ్కు, క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుం గొన్నియెడల ను గాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదివాల్లునకు ద్విత్వంబు నగు కెంపు + ఓరులు = కెంపుటోరులు కర్మధారయంబునం దుత్తునకిచ్చుపరంబగు నపుడు టుగాగమం బగు బా సం) పెట్టుగ్రుగ్గులై, బిట్టు = అధికముగా, అలరుకట్టాణి జాలరులు, అలరు = ప్రకాశించెడు, కట్టాణి జాలరులు = ప్రశస్త మైనముత్తెములయొక్కజాలెలు, (కడు + ఆణి = కట్టాణి, మలుచిలు, కడు, నడు, నిడుశబ్దములు, పలక మ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు బా. సం) తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాను, గాజు కోరణంబులన్ = గముడపచ్చలతోరణములచేతను, సిరి . బునన్ = సిరిమించు = ప్రకాశించెడు, సభాభ బున్ = సభామండపప్రదేశమందున్, మాణిక్యభద్రాసనాసీనుం డై = మణులతోఁ గూర్చిన రాజపీఠముపైం గూర్చుండి, సామంతులు = సమీపదేశములరాజులు, (రాజులచే నూఱుగ్రామములఁ బాలింపనియుక్తు లగు నధికారు లనియేని యర్థము) మంతులు = మంత్రులు, (రాజకార్యాలోచనఁ జెప్పువారు) పురోహితులు = పురోధసులును, హితులు = ఆప్తులును, కవిప్రవరులు = కవిశ్రేష్ఠులును, విప్రవరులు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులును, పౌరాణికులు = పురాణములం జెప్పువారును, (ప్రపంచముయొక్క సృష్టిప్రళయములును, సూర్యచంద్రులవంశంబులు నావంశములందలిమహారాజులచరితంబును మనువులవృత్తములం జెప్పుగ్రంథములు పురాణంబులనంబడు ఇవి మిత్రులుంబోలె జనులకు హితాహితముల బోధించి దుర్మార్గమునుండి

మఱలించినసన్మార్గమునం బ్రవర్తింపఁజేయుఁ గాన సుహృత్సమ్మితము లనంబడు.) వైణికులుఙ్ = వీణాగానముచేయువారును, ఆదిగాఙ్ = మొదలుగా, కలనిఖిలపరివారంబును = కలయెల్లపరిజనమును, కొలువఙ్ = సేవింపఁగాఙ్, బృందారకబృందంబునడుమఙ్ = దేవతాసముదాయముయొక్కనడుమను, పురందరుచందంబునఙ్ = ఇంద్రుని యందముచేతఙ్ (ఇంద్రుడువలె నని యర్థము.) కులాచలమధ్యంబునఙ్ = కులపర్వతములమధ్యమందు, (శ్లో॥ మహేంద్రో మలయ స్సహ్య శ్శుక్తిమాఙ్ గంధమాదనః, వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥) పెంపొందుమేరువుతీరునఙ్ = ఔన్నత్యము నొందుబంగారుకొండవలెను, పేరోలగం బుండి = పెద్దసభయం దుండి, అప్పుడు = ఆకాలమున (ముందుపద్యముతో నన్వయము.) ఇం దింద్రాదులతో నీతికి సాదృశ్యము చెప్పఁబడెఁ గాన నుపమాలంకారము ఈవచనమునందు నాయకగుణంబు లగుకీర్తిప్రతాపాదులును మహాకులీనత మొదలగు నవియుఁ జెప్పంబడియె. («శ్లో॥ కీర్తిప్రతాపసుభగః పురుషార్థత్రయతత్పరః। ధురంధరశ్చ గుణవాఙ్ నాయకః పరికీర్తితః॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా। తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాదయో గుణాః»॥ కీర్తిప్రతాపములచె సుందరుఁడును, ధర్మార్థకామములందుఁ దత్పరుఁడును, భూమండలాధిపతియు, సద్గుణములుగలవాడు నగుపురుషుఁడు కృతినాయకుఁడు గావలయును మఱియు గొప్పవంశమునందలిజన్మము, చేయవలసిన కార్యములయందు నైపుణ్యమును, తేజస్సును, ధర్మమునందే మనసు గలుగటయును, మిగుల సౌందర్యము మొదలగుగుణములు కృతినాయకున కుండవలసిన వని యర్థము)

సీ॥ నిత్యసత్యవ్రత ♦ స్తుత్యుఁడౌ నెల్లనా
ర్యుని పౌత్రు హారితస ♦ న్మునిసగోత్రు
భారతీపురుషాన ♦ తార మారంగధా
మార్యునితనయు వి ♦ ఖ్యాతవినయు
సతతపుణ్యాచార ♦ యుతగంగమాంబికా
గర్భసంభవుఁ గళా ♦ కలితవిభవు
నల్లమరాజాన్వ ♦ యజుని సుబ్రహ్మణ్యా
కవినామధేయు స ♦ త్కవివిధేయు
శేషధర్మేతిహాసవి ♦ శేష మంత్రి

భాషగ నొనర్చి లింగమ • పర్తిధామ
రామమూర్తికి భక్తిన • ర్పణ మొనర్చి
నట్టినను దయ రావించి • యిట్టు లనియె॥ 14.

నిత్య..... స్తుత్యుఁడు; నిత్య = ఎల్లపుడు, సత్య = నిజము (పల్కుటయందు) వ్రత = నేమము గలవాఁడు గనుకనే, స్తుత్యుఁడు = స్తోత్రమునకుం దగినవాఁడు, ఔసెల్లనార్యునిపౌత్రుఁ, హారితసన్మునిసగోత్రుఁ = హారితుఁ డనునుత్తమమునికి సమాన మైనకులముగలవానిని, భారతీపురుషావతారము = సరస్వతియొక్క పురుషరూపము, ఔరంగధామార్యునితనయుఁ = అగురంగశాయికుమారునిఁ, విఖ్యాతవినయుఁ = మిగులఁ బ్రసిద్ధ మైనయడఁకువ గలవానినిఁ, సతత .....సంభవుఁ = సతత = ఎల్లపుడును, పుణ్యాచార = మంచినడవడితో, యుత = కూడుకొనిన, గంగమాంబికాగర్భసంభవుఁ = గంగమ్మ యనునామెగర్భమున నుప్పతిల్లినవానిని, కళాకలితవిభవుఁ = కళా = విద్యలచేత, కలిత = పొందఁబడిన, విభవుఁ = సంపదగలవానిని, అల్లమరాజాన్వయజున్ = అల్లమరాజువారివంశమునఁ బుట్టినవానిని, సత్కవివిధేయుఁ = మంచికవులకు లొంగినవానిని, సుబ్రహ్మణ్యకవినామధేయున్ (ఇచట ధేయ యనుప్రత్యయము స్వార్థమున వచ్చెను) నామ మన నెంతయర్థమో నామధేయ మనినను నంతయే యర్థము.) శేషధర్మేతిహాసము = శేషధర్మ మనుగ్రంథమును, ఆంధ్రభాషగఁ = తెనుఁగుకావ్యముగా, ఒనర్చి = చేసి, లింగమపర్తిరామమూర్తికిన్ = లింగమపర్తిలో నున్న రామదేవునకు, భక్తిఁ = అనురాగముతో (పూజ్యులయం దనురాగము భక్తి యనంబడు) అర్పణ మొనర్చినట్టినను = అప్పనము చేసినన్నుఁ, రావించి = పిలిపించి, దయఁ = కరుణతో, ఇట్టులు = ఈక్రిందిప్రకారము, అనియెఁ = అనెన్. ('ననుఁ' ఇది యీపద్యమున ననె ననుదానికప్రధానకర్మము గావున ద్వితీయ యం దుండెను తెలుఁగు షష్ఠియందేని తృతీయయందేని యుండును) వచ్యర్థాముఖ్య కర్మంబునకుఁ దోడకు వర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగ నగును (బా కా) అనెన్ అనుక్రియకు వెనుకటివచనమున నున్నప్రభువు కర్త

క॥ అకలంకభారతీకరు
ణకుఁ బాత్రమ వై సుధీజ • నముచే నిల నె
న్నికఁ గంటివి సుబ్రహ్మ
ణ్యకవీంద్రా ! సాహితీర • సాంబుధి చంద్రా॥ 15.

సాహితీరసాంబుధిచంద్రా = గుణములతో నలంకారములతోఁ గూడినశబ్దార్థజ్ఞానమను రసజ్ఞానము నను సముద్రమునకుఁ జంద్రుఁడా, సుబ్రహ్మణ్యకవీంద్రా = సుబ్రహ్మణ్యకవిశ్రేష్ఠుఁడా, అక .. .కరుణకున్ = నిర్మలమైనసరస్వతియనుగ్రహమునకున్, పాత్రమవై = తగినవాఁడవై, సుధీజనములచేన్ = విద్వాంసులచేతను, ఎన్నికన్ = గౌరవమును, కంటివి = పొందితివి

సీ॥ వాల్మీకి యాదికా ♦ వ్యంబొనర్పఁగఁ గదా
రామునిగుణకథల్ ♦ ప్రకట మయ్యె
ద్వైపాయనుఁడు భార ♦ తం బొనర్పఁగఁ గదా
పాండవాదులప్రభా ♦ వములు దెలిసెఁ
గాళిదాసుఁడు కృతి ♦ ఘటనసేయఁగఁ గదా
భోజరాజయశంబు ♦ తేజరిల్లె
ఘనత విద్యానాథ ♦ కవికబ్బమునఁ గదా
తనరెఁ బ్రతాపరు ♦ ద్రునిప్రసిద్ధి
యిలను రాజనరేంద్రుండు ♦ కృష్ణదేవ
రాయ లాదిగఁ గలమహా ♦ రాజు లెల్లఁ
గావ్యముఖమునఁ గాదె వి ♦ ఖ్యాతిఁ గనిరి
కానఁ గృతిసాటి వేఱొండు ♦ గలదె తలఁప॥ 16.

వాల్మీకి, ఆదికావ్యము = రామాయణమును, ఒనర్పఁగఁగదా = చేయుటచేతనే కదా, రామునిగుణకథల్ = శ్రీరామునిసద్గుణంబులుం జరిత్రంబును, ప్రకటమయ్యెన్ = ప్రసిద్ధము లయ్యెను (వాల్మీకి దీని నెల్లసంస్కృతకావ్యంబులపం బూర్వమున రచియించుటచె నాదికావ్యం బనంబడు.) ద్వైపాయనుఁడు = వ్యాసుఁడు, భారతంబు, ఒనర్పఁగఁగదా = రచియించుటచేతనే కదా, పాండవాదులప్రభావములు = ధర్మరాజు మొదలగువారిమహిమములు, తెలిసెన్, కాళిదాసుఁడు, కృతి = కావ్యమును, ఘటనసేయఁగఁగదా = కూర్చుటచేతనే కదా, భోజరాజయశంబు = భోజునికీర్తి, తేజరిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. (కాళిదాసుఁడు భోజునికీర్తికిం బ్రకాశకమగుగ్రంథము రచించిన ట్లిచటం జెప్పంబడె. కాని రఘువంశాదికావ్యములన్ రచించినకాళిదాసుఁడు భోజునికాలమున లేఁ డనియు విక్రమార్కునికాలమున నుండె ననియుఁ గొందఱు చెప్పు

దరు అది యట్లుండె భోజునికాలమునందే కాళిదాసుండినను నాయన చేసినకావ్యములలో నెచ్చటను భోజునినామము సయితము లేదు అయినను భోజునిపైఁ బెక్కండ్రుకవులు చెప్పినచాటుపద్యములతో నిండినభోజచరిత్ర మనుగ్రంథమునఁ గాళిదాసుఁడుం గొన్ని పద్దెములు చెప్పినట్లుండె. దానిం బట్టియే యీకవి యిట్లు చెప్పె నని తోఁచెడిని) విద్యానాథకవికబ్బమునంగదా = విద్యానాథకవి చేసినకావ్యము (ప్రతాపరుద్రీయము) చేతనే కదా, ఘనతన్ = గొప్పతనముతో, ప్రతాపరుద్రునిప్రసిద్ధి, ఇలన్ = భూమియందు, తనరెన్ = అతిశయించెను, రాజనరేంద్రుండు = రాజరాజనరేంద్రుండు (ఈయన భారతముం గృతినందినవాఁడు) కృష్ణదేవరాయలు = (మనుచరిత్రాదులకుం గృతినాయకుఁడు) ఆదిగన్ = మొదలుగా, కలమహారాజులెల్లన్ = కల గొప్పరాజు లందఱును, కావ్యముఖముననఁగాదె = కావ్యద్వారముచేతనే కదా, విఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, గనిరి = పొందిరి, కానన్ = అకారణముచేత, కృతిసతి = కావ్యమునందుటతో సమానమైనది, వేఱొండు = ఇంకొకటి, (కీర్తికరమైనది) తలఁపన్ = ఆలోచింపఁగా, కలదె? = ఉన్నదా? (లేదని యర్థము)

క॥ సంతానసప్తకములోఁ
జింతితఫలదాయకంబు చిరకీర్తికరం
బెంతయుఁ గృతి మా కది శ్రీ
కాంతకథాసుధను గూర్పఁ గావలయుఁ జుమీ॥ 17.

సంతాన ... లోన్ = సంతానము లేడింటిసమూహములోన్, కృతి = గ్రంథము, చింతితఫలదాయకంబు = కోరఁబడినఫలము నిచ్చునదియును, ఎంతయున్ = మిక్కిలిగా, చిరకీర్తికరంబు = శాశ్వతమైనయశముం గలిగించునదియును (అగును) అది = అట్టికావ్యమును, శ్రీకాంతకథాసుధన్ = విష్ణుచరిత మనెడునమృతముతోన్, (సంఘటించి) మాకున్, గూర్పఁగా వలయుంజుమీ = మాకియ్యఁగా వలయును జుమా (ఇచటఁ జుమీ యనుదాని కర్థము వేఱుగా లేదు గాని వెనుకటివాక్యార్థము ముఖ్య మని బోధించుశక్తి గలదు.)

వ. అని సబహుమానంబుగాఁ గర్పూరతాంబూల కనకాంబరాభరణాదు లొసంగిన నంగీకరించి మదీయకృతికన్యావతంసంబున కనుకూలనాయకరత్నసంఘటనంబు గలిగె నని సంతసించి యేతత్ప్రబంధనిబంధనంబునకుం బ్రారంభించితిం గావునం గృతిపతివంశావతారం

బభివర్ణించెద.

అని = ఇట్లుచెప్పి, సబహుమానంబుగాన్ = మిక్కిలిగౌరవముతోఁ గూడునట్లు, కర్పూర.....ణాదులు ; కర్పూరతాంబూల = కప్పురముతోఁ గూడినవిడెమును, కనక = బంగారు, (జలతారుగల) అంబర = వస్త్రములు, ఆభరణాదులు = భూషణములు మొదలగువానిని, ఒసంగినన్ = ఈయఁగాన్, అంగీకరించి = (నేను) వానిం బుచ్చికొని, కావ్యము వారికిచ్చుట కొప్పికొని, మదీయ .. ..సంబునకున్ ; మదీయ = నాసంబంధమగు, కృతి = కృతియనెడు, కన్యావతంసంబునకున్ = కన్యాశిరోభూషణమునకు, అను......సంఘటనంబు = అనుకూలుఁ డగునాయకుఁ డనెడురత్నముయొక్కకూర్పు, కలిగె నని = సందర్భించె నని (ఒకకాంతకే లోఁబడిననాయకుఁ డనుకూలుఁడు) సంతసించి = సంతోషపడి, ఏతత్ప్రబంధనిబంధనంబునకున్ = ఈకావ్యనిర్మాణమునకున్, సత్య మగుకథను గొని పెక్కు లగువర్ణనములతోఁ గూర్చి వ్రాయుకావ్యము ప్రబంధము (ని) ప్రంబంధః కల్పనాకథా (అ) ప్రారంభించితిన్ = మొదలువెట్టితిని, కావునన్ = ఆకారణముచేత, కృతిపతివంశావతారంబు = కృతినాయకుఁ డగురామరాయప్రభువుయొక్కవంశోత్పత్తిని, అభివర్ణించెదన్ = పొగడెదను.

సీ॥ త్రిదృగష్టదృక్సహ ♦ స్రదృగాదికోటీర
హాటకనీలరోలంబ ♦ పరివృతంబు
శ్రీరమాకరముద్రి ♦ కాంతస్ఫురుచిపుంజ
మంజులకింజల్క ♦ రంజితంబు
సముదితామరధునీ ♦ స్వచ్ఛామితమరంద
లహరీనిరంతరా ♦ లంకృతంబు
సనకసనందనా ♦ ద్యనఘసన్మునిమనః
కాసారదివ్యప్ర ♦ కాశదంబు
శ్రుతివధూటీశిర స్తటీ ♦ ధృతవతంస
మగుచు నలరారుహరిచర ♦ ణారవింద
మందుఁ జెన్నొందుశూరత్వ ♦ దారతాద్య
ధికగుణకులంబు పద్మనా ♦ యకకులంబు॥ 18.

హరిచరణారవిందము = విష్ణునిపాద మనెడుపద్మము, త్రిదృ... ...పరివృతంబు, త్రిదృక్ = శివుఁడు, (మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు) అష్టదృక్ = బ్రహ్మ (ఎనిమిదికన్నులు గలవాఁడు) సహస్రదృక్ = ఇంద్రుఁడు (వేయికన్నులు కలవాఁడు) ఆది = మొదలైన, దేవతలయొక్క, కోటీర = కిరీటములయందలి, హరినీల = ఇంద్రనీలము లనెడు, రోలంబ = తుమ్మెదలచేతను, పరివృతంబు = ఆవరింపబడినదియును, శ్రీరమా——రంజితంబు, శ్రీరమా = శోభతోఁగూడిన లక్ష్మీదేవియొక్క, కర = హస్తమందలి, ముద్రికా = ఉంగరములయందున్న, రత్న = మణులయొక్క, రుచిపుంజ = కాంతిసముదాయ మనెడు, మంజుల = మృదువైన, కింజల్క = అకరులచేత (పువ్వులోనిదారములచేత) రంజితంబు = ప్రకాశించునదియును, (లక్ష్మిభర్తకుఁ బాదము లొత్తుచుండఁగా నామె చేతులందలియుంగరములలోనిమణులకాంతి యందుఁ బ్రసరించుటచే నిట్లు చెప్పఁబడె) సముది —— లంకృతంబు, సముదిత = పుట్టిన, అమరధుని = ఆకాశగంగ యనెడు, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, అమిత = అధికమైన, మరంద = పూఁదేనెయొక్క, లహరీ = జాలుచె, అలంకృతంబు = అలంకరింపఁబడినదియును, సనక —— ప్రకాశదంబు, సనకసనందనాది = సనకుఁడు సనందనుఁడు మొదలగు, అనఘ = పాపములేని, సన్మౌని = గొప్పభగవద్భక్తులయొక్క, మనః = చిత్త మనెడు, కాసార = కొలఁకులకు, దివ్య = స్వచ్ఛమైన, ప్రకాశదంబు = ప్రకాశమును గలిగించునదియును

శ్రుతి —— వతంసము, శ్రుతి = వేదవాక్యము లనెడు, వధూటీ = స్త్రీలయొక్క, శిరస్తటీ = శిరములచేతను, (ఉపనిషత్తులచేత ననియర్థము) ధృత = ధరింపఁబడిన, వతంసము = భూషణమును, అగుచున్, అలరారున్ = ప్రకాశించును, అందున్ = ఆపాదపద్మమునందు (ఉత్పన్నమైన) శూరశౌ——శీలంబు, శూరత = పరాక్రమము, ఉదారత = దానము, ఆది = మొదలైన, అధికగుణశీలంబు = ఎక్కువ మంచిగుణములసముదాయము గల, పద్మనాయకకులంబు = వెలమవారివంశము, చెన్నొందున్ = ప్రకాశించును

ఇందు భగవంతునిపాదములయందు పద్మత్వ మారోపించి దానిధర్మము లగు భ్రమరసంపత్తి మొదలగునవి యెడతెగక నమస్కరించు దేవతలకిరీటరత్నాదులయందు నారోపించెఁ గాన సావయవరూపకాలంకారము

ఉ॥ అందుఁ బయోధిసప్తకము ♦ నందుఁ బయోంబుధిఫ్రౌలె వైభవం
బంది జగత్ప్రసిద్ధి వల ♦ రారుచుచుండెను రావువంశమం

దిందునిభంగి గాఁగ నుద ♦ యించె లసత్కరమండలాగ్రరు
క్సందళితారిదర్పుఁ డనఁ ♦ గా ననపోతమనీఁడు మేటియై॥ 19.

అందన్ = ఆకులమునందు, పయోధిసప్తకమునందన్ = సముద్రము లేడిటిస ముదాయమునందును, పయోంబుధివోలెన్ = క్షీరసముద్రమువలె, రావువంశము = రావు వారికులము, వైభవంబు = సంపదను, అంది = పొంది, జగత్ప్రసిద్ధిన్ = లోకప్రసిద్ధిచే తను, అలరారుచునుండెన్ = ప్రకాశించుచునుండెను, అందన్ = ఆరావుకులమునం దును, ఇందునిభంగిగాఁగన్ = చంద్రునిరీతివంటిరీతిగాన్ (అనఁగాఁ జంద్రుఁడువలె ననిభావము.) లస——దర్పుడు, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, కర = చెతియందలి, మండలాగ్ర = కత్తియొక్క, రుక్ = కాంతియనెడు, కరమండల = కిరణసముదాయ ముయొక్క, అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, రుక్ = కాంతిచేతను, సందళితారిదర్పుఁడు = చీల్పఁ బడిన శత్రువు లనుజక్కవలగర్వము గలవాఁడును (చీల్పఁబడిన యిది గర్వమునకు వి శేషణము.) చంద్రుఁడు తనకాంతిచేఁ జక్రవాకములమద మడఁచిన ట్లీరాజు తనచె తఁబూనినఖడ్గసంబంధమైనకాంతిచేత శత్రువులమద మడఁచె నని తాత్పర్యము. అనఁ గాన్ = అనునట్లు, ననపోతమనీఁడు, మేటియై = ప్రసిద్ధుఁడై, ఉదయించెన్ = పుట్టె ను ఇందు శ్లిష్టరూపకము ఇందునిభంగి యనుచో నిదర్శనాభేదము. రెంటికి సం గాంగిభావసంకరము.

గీ॥ పాణిఁ గ్రొమ్మించుకరణి కృ ♦ పాణి మెఱయ
వారువము నెక్కి యెదిరిన ♦ వారు వఱువ
రణము గుడిపెను రిపువిదా ♦ రణ మొనర్చి
యవ్విభుం డతనికి సాటి ♦ యవ్విభుండె॥ 20.

అవ్విభుండు = ఆరాజు, పాణిన్ = హస్తమునందున్, క్రొమ్మించుకరణిన్ = క్రొత్తమెఱుపువలె, కృపాణి = కత్తి, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, వారువ మున్ = అశ్వమును, ఎక్కి = ఆరోహించి, రిపువిదారణమున్ = శత్రుసంహారమును, ఒనర్చి = చేసి, ఎదిరినవారు = ఎదుర్కొన్నవారు, (పగవారు) పఱువన్ = పారిపో వఁగా, రణము = యుద్ధమును, కుడిపెన్ = అనుభవింపఁ జేసెను, అతనికిన్ = ఆతే నికి, సాటి = సమానుఁడు, అవ్విభుండే = ఆరాజె (అగును) ఇం దతని కతఁడే కాని యుపమానాంతరము లేదని చెప్పుటచే ననన్వయాలంకారము

క॥ అనవోతమధరణీ
జానికి సర్వజ్ఞసింగ ♦ జనపాలుఁడు తే
జోనిధి మాధవనీఁడును
సూనులు శివకేశవాంశ ♦ జులు పుట్టి రొగిన్॥ 21.

అనవోతమధరణీజానికిన్ = పైనఁ జెప్పిన అనవోతమరాజునకు, **శివకేశవాంశజులు** = శివకేశవులయొక్క యంశమువలనఁ బుట్టినవారును, తేజోనిధి = ప్రతాపమునకు స్థానమగు, సర్వజ్ఞసింగజనపాలుఁడును, మాధవనీఁడును, (అను) సూనులు = పుత్రులు, ఒగిన్ = క్రమముగాను, పుట్టిరి = జన్మించిరి

సీ॥ తనయశోనల్పక ♦ ల్పనగాటవికిఁ బయో
భృత్ప్రదం బాకపర ♦ భృతము గాఁగఁ
దనభుజాటోపప్ర ♦ తాపరూపాగ్నికిఁ
బరబలంబులు శల ♦ భములు గాఁగఁ
దనజయలక్ష్మిని ♦ తంబిని కఖలది
గ్వలభులు విహరణ ♦ స్థలులు గాఁగఁ
దననిరంతరదాన ♦ ధారానదికి సాగ
రములు గర్భజలాశ ♦ యములు గాఁగ
నవనిఁ బాలించి మిగులఁ బ్ర ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
జైత్రయాత్రాసమారంభ ♦ సమయవిజయ
భేరికాభాంకరణచల ♦ ద్విమతఫణిప
తంగవిభుఁ డైనసర్వజ్ఞ ♦ సింగవిభుఁడు॥ 22.

జైత్ర. ....విభుఁడు; జైత్రయాత్రా = జయశీలమైన దాడియొక్క, సమారంభసమయ = ఆరంభకాలమందు, విజయ = జయముం దెలిపెడు, భేరికా = భేరులయొక్క, భాంకరణ = "భాం" అనుశబ్దముచేతను, చలత్ = వణఁకుచున్న, విమత = శత్రులనెడు, ఫణిసర్పములకు, పతంగవిభుఁడు = గరుడుఁడు, గరుడుఁడు పాములం జంపునట్లే ప్రభువుశత్రుల సంహరించు నని తాత్పర్యము. ఐనసర్వజ్ఞసింగవిభుఁడు, పయోభృ

త్పదంబు = ఆకాశము (మేఘము లుండుచోటు) తన——వికిన్ = తన = తనయొక్క, యశః = కీర్తియను, అనల్ప = అధికమైన, కల్పకాటవికిన్ = కల్పవృక్షములవనమునకు, ఒకపరభృతము = ఒకకోయిల, కాఁగన్ = అగుచుండఁగా, (కల్పవృక్షములు గలతోఁటలోఁ గోకిల యున్న ట్లీరాజుకీర్తియందు నాకాశ ముండెననిభావము. కీర్తి మిగులగొప్పది యనిఫలితార్థము) పరబలంబులు = పగవారిసేనలు, తన——అగ్నికిన్ = తనభుజాటోప = తనచేతులబలము గొప్పతనమువలన (గలిగిన) ప్రతాప = ప్రతాపమనెడు, అగ్నికిన్ = చిచ్చునకు, శలభంబులు = మిడుతలు, కాఁగన్, అఖిలదిగ్వలభులు = అన్నిదిక్కులనెడు శిరోగృహములు (మేడమీఁదియిండ్లు) తన——నితంబినికిన్ = తనజయలక్ష్మి యనెడుస్త్రీకి, విహారస్థలులు = విహరించుచోట్లు, కాఁగన్; సాగరములు = సముద్రములు, తనదానధారానదికిన్ = తనయొక్క (తాను) దానము చేయునప్పుడు విడిచినజలమువలనఁ గలిగినయేటికిన్, గర్భజలాశయములు = లోపలనున్న మడుఁగులు, కాఁగన్, అవనిన్ = భూమిని, పాలించి = రక్షించి, మిగులన్ = అధికముగాను, ప్రఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను

సర్వజ్ఞసింగమహీపాలుఁడు భూమిం జక్కఁగఁ బరిపాలించి లోకమం దంతట వ్యాపించినయశము సంపాదించె ననియు నగ్ని మిడుతలంబోలె శత్రువుల ననాయాసముగ సంహరించి దిక్కులన్ వశపఱుచుకొనె ననియు దానజలముచే సముద్రముకంటెఁ బెద్దనదుల నుత్పాదించె ననియుఁ దాత్పర్యము

రూపకము నతిశయోక్తియు నలంకారములు

మ॥ వనజాక్షీవనజాస్త్రుఁడై గుణమణీ ♦ వారాశియై సజ్జనా
వనవిశ్వంభరుఁడై భుజార్జితధరా ♦ వాల్లభ్యలభ్యోరుశో
భనలక్ష్మీవిబుధేంద్రుఁడై హరిపదా ♦ బ్జాతార్పితస్వాంతుఁడై
కనియెన్ మాధవనీఁడు రంగశయనా ♦ గ్రస్థాననిత్యస్థితిన్॥ 23

మాధవనీఁడు = సింగభూపాలునితమ్ముఁడు, వనజాక్షీవనజాస్త్రుఁడై = వనజాక్షీ = స్త్రీలకు, (తామరపూవులవంటి కన్నులుగలవారు) వనజాస్త్రుఁడై = మన్మథుఁడై, (తామరపువ్వు లాయుధములుగాఁ గలవాఁడు) యువతులమనసు హరించుచందము గలవాఁడనిభావము గుణమణీవారాశియై = గుణము లనెడురత్నములకు సముద్రుఁడై, సముద్రమున నెల్లరత్నము లున్న ట్లెల్లసద్గుణము లీరాజునందుండెనని యాశయము సజ్జ——భరుఁడై, సజ్జన = సత్పురుషులయొక్క, అవన = రక్షించుటయందు, విశ్వంభరుఁడై = విష్ణుఁడై, విష్ణువుంబోలె సజ్జనులను రక్షించు నని తాత్పర్యము.

భుజా......దేంద్రుఁడై, భుజ=బాహుబలముచే, ఆర్జిత=సంపాదింపఁబడిన, ధరావాల్లభ్య=భూమండలాధిపత్యముచే, లభ్య=ప్రాప్తమైన, ఉరుశోభనలక్ష్మి=మిగుల దీప్తమైనసంపదచే, విబుధేంద్రుఁడై=దేవేంద్రుఁడై, బాహుబలమున భూమి సార్జించి సంపదచె నింద్రుని బోలినవాఁ డని భావము హరి——స్వాంతుఁడై, హరి=విష్ణువుయొక్క, (భక్తులపాపములను నశింపఁజేయువాఁడు) పాదాబ్జాత=పద్మములంబోలినపాదములందు, అర్పితస్వాంతుఁడై = నిలుపఁబడినమనసు గలవాఁడై, రంగ——స్థితిన్, రంగశయన = రంగనాయకస్వామియొక్క, అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, స్థాన=నివాసమందు, స్థితిన్=ఉనికిని, కనియెన్=పొందెను శ్రీరంగమున నుండె ననియర్థము.

మ॥ ఘనుఁ డాసింగమనీనికాత్మజులు వె ♦ క్కుం డుద్భవంబంది ర
య్యనఘుల్ గాంచి రనేకపుత్రకుల వా ♦ రస్తోకదోర్విక్రమా
ర్జునులై యావెలుగోటిపట్టణవర ♦ క్షోణీస్థలిన్ రాజ్యపా
లనముం గొండ యొనర్చి రుజ్జ్వలగుణా ♦ లంకారధౌరంధరిన్॥ 24.

ఘనుఁడు=గొప్పవాఁడు (అగు) ఆసింగమనీనికిన్ = ఆసింగభూపాలునకు, (ఇచటసింగమనీని కనుషష్ఠ్యంతమునకు ఘనుఁ డనుప్రథమాంతము విశేషణము ఒకానొకచో విశేషణంబున షష్ఠికిం బ్రథమ విభావనగు (బా కా) ఆత్మజులు=కొమరులు, వెక్కండ్రు=అనేకులు, ఉద్భవం బందిరి=జన్మించిరి, అయ్యనఘుల్ = ఆపుణ్యాత్ములును, అనేకపుత్రకులన్ = వెక్కండ్రు కొమరులను, గాంచిరి=ఉత్పాదించిరి వారుకొండఱు, అస్తో——రులై, అస్తోక=అధికమైన, దోర్విక్రమ=బాహుపరాక్రమముచేతను, అర్జునులై=అర్జునుంబోలినవారై, ఉజ్జ్వలగుణాలంకారధౌరంధరిన్ = ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, గుణ=శౌర్యాదిగుణములను, అలంకార=అలంకారముల యొక్క, ధౌరంధరిన్=ధరించుటచేత, వెలు——స్థలిన్ = [illegible] యొక్క మంచిభూమియందు (వెలుగోటిపట్టణమం దనియర్థము) రాజ్యపాలనమున్ = ప్రభుత్వమును, ఒనర్చిరి=చెసిరి.

గీ॥ అందు శ్రీరంగరాయనృ ♦ పాగ్రగణ్యుఁ
డతిబలమదాంధయవనభూ ♦ పతుల నతుల
సమరమునఁ ద్రుంచి వారిరా ♦ జ్యంబు లైన
మెతుకుగ్గైలాసకోట లు ♦ ద్ధతిని గొనియె॥ 25.

అందుఁ = ఆపుత్రులలో, శ్రీరంగరాయనృపాగ్రగణ్యుఁడు = సంపద గలరంగ రాయశ్రేష్ఠుఁడు, అతులసమరమునఁ = సాటిలేనిపోరియందు, అతి——పతులఁ = అతి = ఎక్కువైన, బల = దార్ఢ్యమువలనను, మద = క్రొవ్వువలనను అంధ = గ్రుడ్డివారైన, యవనభూపతులఁ = తురకప్రభువులను, త్రుంచి = సంహరించి, వారిరాజ్యములు = వారిదేశములు, ఐనమెతుకుపుగైలాసకోటలు = మెతుకుకోట, కైలాసకోట యనువానిని, ఉద్ధతిఁ = గర్వముతో, కొనియెఁ = వశపఱుచుకొనియెను.

క॥ ఆరంగారాయమహా
శూరున కుదయించె నహిత ♦ సూదనుఁ డగుధ
ర్మారాయశౌరి యతనికి
శ్రీరమ్యుం డైనలచ్చ ♦ నృపతి జనించెఁ॥ 26.

ఆరంగారాయమహాశూరునకుఁ = మీఁదఁ జెప్పినరంగరాయప్రభు వనుగొప్పపరాక్రమశాలికి, అహితసూదనుఁడు = శత్రువులసంహరించువాఁడు, అగుధర్మారాయశౌరి, ఉదయించెఁ = పుట్టెను, అతనికిఁ = ఆయనకు, శ్రీరమ్యుండు = సంపదచేత మనోహరుఁడు, ఐనలచ్చనృపతి, జనించెఁ = పుట్టెను

క॥ అచ్చరలకు నవ్వరుల
నిచ్చును, నతరిపుల కభయ ♦ మిచ్చు ; నభీష్టం
బిచ్చుఁ ద్విజతతి కదనన్ ,
లచ్చనృపకృపాణి కల్ప ♦ లతయన భళిరే !॥ 27.

లచ్చనృపకృపాణి = లచ్చరాయప్రభువుయొక్క ఖడ్గము, (ని) కర్తర్యాంఛురికాయాంచకృపాణీస్యాత్ (నా నా) కల్పలతయనఁ = దేవవృక్షమువలెఁ, అదనన్ = తగినసమయమందు, అచ్చరలకుఁ = స్వర్గమందలివేశ్యలకు, నవ్వరులన్ = క్రొత్తపెండ్లికొడుకులను, ఇచ్చుఁ = ఒసఁగును, నతరిపులకుఁ = నమస్కరించినపగఱకున్ అభయము = అభయదానము, ఇచ్చున్, ద్విజతతికిఁ = బ్రాహ్మణసముదాయమునకుఁ, (ద్విజ = జన్మముచేతను గర్మముచేతను రెండుసారులు జన్మించువారు.) (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః (అ) అభీష్టంబు = కోరినధనాదికమును, ఇచ్చున్, భళిరే = ఎంత స్తుతింపఁ దగును (ఇది ప్రశంసనార్థక మగునవ్యయము)

లచ్చరాయప్రభువుపగవారిని సంహరించి వారికి స్వర్గమును, శరణాగతుల కభయమును, బ్రాహ్మణుల కెల్లకోరికలును నొసఁగు నని తాత్పర్యము. ఉపమాలంకారము.

ఇందుఁ గృపాణి కరణమైనను (పనిచేయువాని కుపయోగించుపనిముట్టు) క్రియాసౌకర్యము (పనియొక్క చులకఁదనము) దెలుపుటకై కర్తగాఁ జెప్పఁబడె.

గీ॥ అవ్విభుఁడు కొండమాంబిక ♦ యందుఁ గనియె
సుతుల ముమ్వురి నసమ తే ♦ జోవిలాస
ధరుల సద్ధర్మనిరతుల ♦ ధర్మరాయ
మాధవధరాధినాధ వే ♦ మనరపతుల॥ 28.

అవ్విభుఁడు = ఆప్రభువు, అసమ——ధరులన్ = అసమ = సాటిలేని, తేజః = ప్రతాపముయొక్కయు, విలాస = సింగారముయొక్కయు, (ఇచటఁ గర్మార్థమున షష్ఠి = తేజమును సింగారమును ననియర్థము) (ని) తేజోబలేప్రతాపేగ్నౌ నా. నా.

ధరులన్ = ధరించినవారిని, సద్ధర్మనిరతులన్ = మంచి నడవడియం దాసక్తి గలవారిని, ధర్మ——పతులన్ = ధర్మారాయఁడు, మాధవరాయఁడు వేమరాయఁడునను పేరులుగల, ముమ్వురన్ సుతులన్ = ముగ్గురు పుత్రులను, కొండమాంబికయందున్, కనియెన్,

ఉ॥ ఆధరణీధవత్రితయ ♦ మందు మహీపరిపాలసంబున
న్మాధవునిన్ విభూతిని ను ♦ మాధవునిన్ మతి వాక్స్వరూపబా
మాధవునిన్ విలాసమున ♦ మాధవునిన్ సదుదారతం దిరియా
మాధవు నుర్విఁ బోలఁ దగు ♦ మాధవరాయనృపాలుఁ డెన్నఁగన్॥

అధరణీధవత్రితయమందున్ = ఆరాజులముమ్వురిసముదాయమందున్ మాధవరాయనృపాలుఁడు, ఎన్నఁగన్ = పరిశీలింపఁగాన్, మహీపరిపాలనంబునన్ = భూమిని జక్కఁగాఁ బరిపాలించుటచేన్, మాధవునిన్ = విష్ణుని, (మధువను యదువంశస్థునిగోత్రమునఁ బుట్టినవాఁడు) లక్ష్మియొక్కభర్త యనియేని యర్థము. (ని) ఇందిరా లోకమాతమా (అ) ధవాఃపతినరద్రుమాః. నా. నా.

విభూతిన్ = ఐశ్వర్యముచేతను, ఉమాధవునిన్ = పార్వతీపతిని, (ని) ఉమా కాత్యాయనీగౌరీ (అ) మతిన్ = బుద్ధిచేతను, వాక్స్వరూపభామాధవునిన్ = బ్రహ్మను (భాషారూపమైనస్త్రీకిం బతిని) విలాసమునన్ = శృంగారముచేతను, (వలపించుటచేత ననియర్థము) మాధవునిన్ = వసంతునిని, (ని) విష్ణావసంతేవైశాఖేమాధవః నా. నా

సముదారతన్ = గొప్పదాతృత్వముచేతను, త్రియామాధవునిన్ = చంద్రునిని, (రాత్రికింబతి) (ని) రాత్రి స్త్రియామా త్రిణదాక్షపా (అ) ఉర్విన్ = భూమియందు, పోలఁదగున్ = పోలుటకు నొప్పును. చంద్రుఁడు తనకళలను దేవతలకు దానముచేయు ననివేదములం బ్రసిద్ధము ఇందుశబ్దాలంకారము యమకము అర్థాలంకారముపమ.

గీ॥ ఆఘనుఁడు గుర్వమాంబిక ♦ యందుఁ గనియెఁ
దనయులను నల్వుర గురుప్ర ♦ తాపనిధుల
గురువరాయవసుంధరా ♦ వరునిఁ దెనుఁగు
రాయని నృసింహవిభు రంగ ♦ శౌయిఘనుని॥ 30.

ఆఘనుఁడు = ఆమాధవరాయప్రభువు, గుర్వమాంబికయందున్, గురుప్రతాపనిధులన్ = గొప్పతేజమున కునికిపట్టయినవారిని, నల్వురన్ తనయులన్ = నల్వురు కొమరులను, కనియెన్, తక్కినది సుగమము.

వ. అందగ్రజుండు.

అందున్ = ఆనల్వురలో, అగ్రజుండు = మొదటివాఁడు, (ముందుపద్యముతో నన్వయము)

క॥ గురుతరభుజశక్తియు సుర
గురునిభధీయుక్తి విప్ర ♦ గురుభక్తియు మా
గురునిభధృతిప్రసక్తియు
గురువప్రభువునకు సహజ ♦ గుణములు ధాత్రిన్॥ 31.

(అగు) గురువప్రభువునకున్ = గురువరాయనికిన్, గురు———యున్, గురుతర = మిక్కిలియధికమైన, భుజశక్తియున్ = బాహుబలమును, సుర———యున్ = సురగురు = బృహస్పతి (బుద్ధితో) నిభ = సమానము (అగు) ధీయుక్తియున్ = బుద్ధికలిమియును, విప్ర———యున్ = విప్ర = బ్రాహ్మణులయందును, గురు = ఉపాధ్యాయులయందును, భక్తియున్ = అనురాగమును, ఉమాగురునిభధృతిప్రసక్తియున్ = ఉమాగురు = హిమవంతునితో (పార్వతికిఁదండ్రి) (ని) గురుస్తుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠేగురౌ పితరిదుర్భరే .. నిభ = తుల్యమైన, ధృతిప్రసక్తియు = = ధైర్యసంబంధమును, ధాత్రిన్ = భూమియందు, సహజగుణములు = కూడఁబుట్టినగుణములు (అయ్యెన్)

మ॥ స్వసమగ్రోదయలీలఁ గాంచుచును స ♦ చ్చక్రంబు లత్యంతమో
దసమృద్ధిన్ విలసిల్ల లోకతమ ము ♦ ద్యచ్చండతేజంబున
న్వెసఁ బోఁ జిమ్ముచుఁ గీర్తిపద్మినిని బూ ♦ నెన్ ఖడ్గనారాయణాం
కసమేతుండు దెనుంగురాయవసుధా ♦ కాంతాబ్జబంధుం డిలన్ ॥32.

ఖడ్గనారాయణాంకసమేతుండు = ఖడ్గనారాయణుఁ డనుబిరుదముతోఁ గూడినవాఁడు, తెనుంగు——బంధుండు, తెనుంగురాయ = తెనుఁగురాయఁ డను పేరుగల, వసుధాకాంత = రాజనెడు, అబ్జబంధుండు = సూర్యుఁడు, ఇలన్ = భూమియందు, స్వ——లీలన్ = స్వ = తనయొక్క, సమగ్ర = పూర్ణమైన, ఉదయలీలన్ = గొప్పతనము నొందుట యనునుదయక్రియను, కాంచుచును = పొందుచును, సచ్చక్రంబులు = సజ్జనులసముదాయము లనెడుసానువు లగుచక్రవాకములు, అత్యంత——సమృద్ధిన్ = అత్యంత = అధికమైన, మోద = సంతోషముయొక్క, సమృద్ధిన్ = సంపదతో, విలసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, లోకతమము = జనులయజ్ఞానమనుప్రపంచమునందలి చీఁకటిని, ఉద్య——బునన్ = ఉద్యత్ = అభివృద్ధినొందుచున్న, చండ = తీక్ష్ణమైన, తేజంబునన్ = ప్రతాపమనుకాంతిచేత, వెసన్ = వేగముతోన్, పోఁజిమ్ముచున్ = నివారించుచు, కీర్తిపద్మినిన్ = కీర్తికాంత యనెడుపద్మినిని, పూనెన్ = అవలంబించెను (వశపఱుచుకొనె ననియర్థము) సూర్యుఁడు తనయుదయముచేఁ జక్రవాకములు సంతోషపెట్టి, కాంతిచేఁ బ్రపంచమునందలి చీఁకటిని బోఁగొట్టి పద్మలత నలరించిన ట్లీమహారాజు తనయభివృద్ధిచే జనుల కానందముఁ గల్పించి ప్రతాపముచే నజ్ఞానముం బోఁగొట్టి కీర్తి సంపాదించె నని తాత్పర్యము

అలంకారము శ్లిష్టరూపకము

క॥ స్థిరనిజభుజాగ్రపీఠియు
నరసం బగుతనదుసూక్తి ♦ సరసియు నెన్నన్
వరహితవసుధాశ్రియుమై
నరసింహారాయధీరు ♦ నకుఁ దనరారెన్॥ 33.

నరసింహారాయధీరునకున్ = విద్వాంసుఁ డైననరసింహారాయప్రభువునకు, (ఇచటఁ గువర్ణకము సంబంధార్థమున వచ్చెను) ఒకానొకచోట సంబంధమునను గవర్ణకంబగు బా. కా.

స్థిర...పీఠియుక్, స్థిర=నిలుకడైన, నిజ=తనదియగు, భుజాగ్రపీఠియుక్=బుజముకొనయనుపీఁటయును, సరసంబు=మనోహరమైనది, అగుతనదునూక్తిసరణియుక్= అగు తనసంబంధమైన మంచిమాటలధోరణియును, వర———శ్రయమై; వర=శ్రేష్ఠులైనవారికి, హిత=మేలుచేయునదియు, వసుధా=భూమికి, (మణులేని ధనమేని దీననుండు ననియర్థము.) ఆశ్రియమై=ఆధారమైనదియునై, వరహిత = వకారముతో శూన్యమైన, వసుధా = అమృతమునకు ("వసుధా" యనుదానియందు వకారము పోఁగా 'సుధా' మిగులుంగాన నమృతమనియర్థము.) ఆశ్రయమై = ఉనికిపట్టై, తనరారెన్=(ఒప్పెను) ప్రకాశించెను ఈప్రభువు సజ్జనులకు మేలుచేయు తనచేతియందు భూమిని, మాటలయం దమృతమును ధరించె ననియర్థము. బాహుపరాక్రమమున సజ్జనుల రక్షించుచు భూమిం బాగుగఁ బరిపాలించెననియు నమృతముంబోలు వాగ్మాధుర్యము గలవాఁడనియు భావము. శ్లేషయు రూపకము నలంకారములు

గీ॥ హస్తముల శంఖచక్రచి ♦ హ్నము లలరుట
సిరియు ధరణియు వశగతిఁ ♦ జెలఁగుచుంట
నసమసాలాంతరస్థితి ♦ పొసఁగుచుంట
రంగశాయికి సాటియౌ ♦ రంగశాయి॥ 34.

హస్తములన్=చేతులందున్, శంఖచక్రచిహ్నములు=పాంచజన్యము సుదర్శనము ననునాయుధము లనుగుఱుతులు, (శంఖచక్రాకారము లైనరేఖ లనియర్థాంతరము) అలరుటన్=ప్రకాశించుటచేతనును, సిరియున్=లక్ష్మీదేవియును, ధరణియున్=భూదేవియును, (సంపదయు, భూమండలము ననియర్థాంతరము) వశగతిన్=లోఁబడినస్థితిచేత, చెలఁగచుంటన్=ఒప్పుచుండుటచేతనను, అస———స్థితి, అసమ=బేసిసంఖ్యగల, సాల=ప్రాకారములయొక్క, అంతరస్థితి=లోపలనునికి (సాటిలేనికోటలోనునికి యని యర్థాంతరము.) పొసఁగుచుంటన్=లభించుటచేతను, రంగశాయి=మాధవరాయనిప్రత్తిలోఁ గనిష్ఠుఁడు, రంగశాయికిన్=రంగనాథస్వామికి, సాటి=సమానుఁడు, ఔన్=అగును

ఇందు భగవంతుఁ డగురంగనాథునిహస్తమునందు శంఖచక్రములు గలవు. రాజుచేతులయందు వానింబోలినరేఖలు గలవు లక్ష్మియు భూదేవియు రంగనాయకుని భార్యలు గాన నాయనవశమం దుండిరి ప్రభు వగుటచె సంపదయును భూమండలమును రాజునకు వశమయ్యెను రంగస్వామియుఁ గావేరీతీరమున సప్తసాలములమధ్య ను

న్నవాఁడు. ఈరాజును సాటిలేనికోటలో నున్నాఁడు. ఇట్లిద్దఱకును శ్లేషచే సాదృశ్యము చెప్పుటచే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితోపమాలంకారము.

క॥ ఆరంగశాయినామక
శౌరికిఁ గోనాంబయందు ♦ జనియించిరి దో
స్సారచణుఁడు రామన్న యు
దారుఁడు నీలాద్రిరాయ ♦ ధరణీపతియున్॥ 35.

ఆరంగశాయినామకశౌరికిన్ = మీఁదఁ జెప్పినరంగశాయి యను పేరుగలప్రభువునకు, (శౌరి యను పేరు విష్ణునకుం బ్రసిద్ధము, గాని ప్రభువులాయంశమును ధరించువా రనునభిప్రాయమునఁ గాఁబోలును దెనుఁగుకవులు తఱుచుగ నాపదము వారికి వాడుచున్నారు) దోస్సారచణుఁడు = బాహుబలముచే నిపుణుఁడు, (అయిన) రామన్న, ఉదారుఁడు = దానశీలుఁడు (అగు) నీలాద్రిరాయధరణీపతియున్, గోనాంబయందున్, జనియించిరి = పుట్టిరి.

వ అందగ్రజుండు.

అందున్ = ఆయిద్దఱలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు (అగు)

క॥ కాముఁడు రూపంబున బల
రాముఁడు భుజశక్తిఁ బరశు ♦ రాముఁడు దృఢసం
గ్రామమున విజయమున రఘు
రాముఁ డితం డనఁగ రామ ♦ రాయఁడు చెలఁగున్॥36.

రామరాయఁడు, ఇతండు = ఈప్రభువు, రూపంబునన్ = చక్కఁదనమునందు (ఈరాదు లగునలంకారములచె నలంకరింపఁబడకున్న నలంకరింపఁబడినట్లు ప్రకాశించునది రూపము.) కాముఁడు = మన్మథుఁడును, భుజశక్తిన్ = బాహుబలమునందున్, బలరాముఁడు = బలభద్రుఁడును, దృఢసంగ్రామమునన్ = బలమైన యుద్ధమునందు, పరశురాముఁడు = భార్గవరాముఁడును, (ఈయన బ్రాహ్మణుఁడయ్యు నొకనిమిత్తమునఁ బెక్కుసారులు రాచవారితో యుద్ధముచేసి జయించె ననిభారతము) విజయమునన్ = పగవారి నమోఘముగ) జయించుటయందు, రఘురాముఁడు, అనఁగన్ = (చూచువారు) అనునట్లు, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

శా॥ తూలించెన్ సమరాంగణంబున రిపు ♦ స్తోమంబులన్ హేతిచేఁ
దోలించెన్ నిజరాజ్యసీమ వెడలం ♦ దుష్టాత్ములం జోరులన్
బాలించెన్ బ్రజలన్ సుధర్మమున సం ♦ పత్సౌఖ్యము ల్వర్ధిలం
దేలించెం బ్రమదంబునన్ సుజనులన్ ♦ నీలాద్రిరాయం డిలన్॥ 37.

నీలాద్రిరాయండు = రంగశాయిరెండవపుత్త్రుఁడు, సమరాంగణంబునన్ = యుద్ధభూమియందున్, రిపుస్తోమంబులన్ = శత్రుసముదాయములను, హేతిచేన్ = ఆయుధముచె, (ని) హేతిర్జ్వాలాయుధాంశుషు నా నా. తూలించెన్ = తొలఁగఁజేసెను

దుష్టాత్ములన్ = చెడుకార్యములఁజేయుమనసుగలవారిని, చోరులన్ = దొంగలను, నిజరాజ్యసీమన్ = తనదేశపుసరిహద్దునుండి, వెడలన్ = వెలుపలికిఁబోవునట్లు, తోలించెన్ = తఱిమించెను, ప్రజలన్ = జనులను, సంపత్సౌఖ్యముల్ = సంపదయు సుఖమును, వర్ధిలన్ = అధికమగునట్లు, సుధర్మమునన్ = మిక్కిలిన్యాయముతో, పాలించెన్ = రక్షించెను, సుజనులన్ = సత్పురుషులను, ఇలన్ = భూమియందున్, ప్రమదంబునన్ = సంతోషమునందున్, తేలించెన్ = ఓలలాడించెను

క॥ నరసింహరాయమణికి
న్వరమతి వెంగాంబకును ద ♦ నయు లుదయం బం
దిరి చిన్నశౌరియును సాం
ద్రరుచులు నీలాద్రిరాయ ♦ రామమహీశుల్॥ 38.

నరసింహరాయమణికిన్ = ముప్పదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడిన నరసింహప్రభుశ్రేష్ఠునకున్, (ఇది యుపమితసమాసము కాన నిందు మణిశబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము.) (ని) సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః (అ) (ఉత్తరపదములగు సింహశార్దూలాదిపదములు శ్రేష్ఠార్థకములని యర్థము) వరమతి = మంచిబుద్ధిగల, వెంగాంబకున్ = వెంగమ్మకును, చిన్నశౌరియును, సాంద్రరుచులు = అధికమైనకాంతిగల, నీలాద్రిరాయరామమహీశుల్ = ఈపేరులుగల, తనయుల్ = కొమరులు, ఉదయంబు = పుట్టువున, అందిరి = పొందిరి (జన్మించిరని యర్థము)

గీ॥ తతయశోదాంచితానంద ♦ తనయుఁ డగుచు
సాధుబృందావనహితప్ర ♦ చార మొసర

లలితవంశకలాపుఁడై ♦ లలిఁ జెలంగెఁ
జిన్నశౌరికిఁ బ్రతియనఁ ♦ జిన్నశౌరి॥ 39.

చిన్నశౌరి = చిన్నప్రభువు, తత. ....తనయుఁడు = తత = అధికమైన, యశః = కీర్తియు, దా = దానమును, (ని) దఃపుంసిదాతరిఛేదేదాస్త్రియాంశ్మాంతి దానయోః. నా నా అంచిత = పూజింపఁబడిన, ఆనంద = సంతసమును, తనయుఁడు = కుమారులుం గలవాఁడు, అగుచున్, సాధు... . చారము, సాధు = సత్పురుషులయొక్క, బృంద = సమూహముయొక్క, అవన = రక్షణమునకు, హిత = అనుకూలమైన, ప్రచారము = నడవడి, ఒనరన్ = ఒప్పుఁగాన్, లలిత. ...పుఁడై, లలిత = మనోహరమైన, వంశకలాపుఁడు = వంశమునకు భూషణమైనవాఁడు, కలాపో భూషణే బర్హే కాంచ్యాం సంహతి తూణయోః నా నా ఐ, చిన్నశౌరికిన్ = బాలకృష్ణునకున్, ప్రతియనన్ = సదృశుఁ డనునట్లు, లలిన్ = ఉత్సాహముతోన్, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను

ఇటు రాజు బాలకృష్ణునకు సదృశుఁ డనుటచె రాజవిశేషణము లన్నియుఁ గృష్ణునకును శ్లేషచె నన్వయించును గాన నిక్రిందిరీతిని రెండవయర్థము చెప్పవలయును.

తత తనయుఁడు, తత = (అంతటను) వ్యాప్తుఁడును, యశోదాంచిత = యశోద (యనుభార్య) చెనలంకరింపఁబడిన, ఆ = స్థానము, (గృహము) గల (ని) ఆకారస్తుపదేభావేపరితాపేపితామహే నా నా నందతనయుఁడు = నందుఁ డనువానికిఁ గొమారుఁడు, అగుచున్, సధు చారము, సాను = చక్కనిది యగు, బృందావన = తులసీవనమునందు, హిత = అనుకూలమై., ప్రచారము = సంచారము, ఒనరన్ = ఒప్పునట్లుగాన్ (బృంద యనునొక్కసియొక్క శ్మశానమునందలిమృత్తికం బుట్టుటచే దీనికి నీపేరు కలిగె నందురు) లలిత . పుడు, లలిత = మనోహరమైన, వంశ = గానసాధనమైన వేణువును (పిల్లనగ్రోవి) కలాప = నెమిలిపురియుం గలవాఁడు (అగు) చిన్నశౌరికిన్ = (అయిన) బాలకృష్ణున కని యన్వయము.

శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

క॥ నీలాద్రివిభుఁడు భావిత
నీలాద్రివిభుండు భూరి ♦ నిజధైర్యలస
చ్ఛీలాద్రివిభుఁడు సదుదయ
లీలాద్రివిభుండు మహిఁ ద ♦ లిర్చె నధికుఁడై॥ 40.

భావితనీలాద్రివిభుఁడు ; భావిత = ఉపాసింపఁబడిన, నీలాద్రివిభుఁడు = నీలపర్వతమందలిస్వామి గలవాఁడు, (జగన్నాథస్వామి యని యర్థము) భూరి......విభుఁడు = భూరి = అధిక మైన, నిజ = తనదియగు, ధైర్య = ధైర్యముచేతనున, లసచ్ఛీల = మంచినడవడిచేతనును, అద్రివిభుండు = మేరువు (మేరువుం బోలినవాఁడును), సదు......విభుండు = సదుదయలీలా = మంచియభివృద్ధి యగునదుదయక్రియచేతను, అద్రివిభుండు = సూర్యుఁడును, (ప్రతిదినము నుదయము నందుటచే సూర్యుంబోలినవాఁ డని భావము. ఉదయశబ్దమునకు రాజపక్షమున నభివృద్ధి యని యర్థము) (ని) అద్రయో ద్రుమ శైలార్కాః (అ) (అయిన) నీలాద్రివిభుఁడు = నరసింహరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, అధికుఁడై = గొప్పవాఁడై, మహిన్ = భూమియందు, తలిర్చె = వృద్ధిఁ జెందెను.

క॥ అమితకమలోదయంబై
యమితాబ్జప్రభవ మగుట ♦ నంబుధి దెగడన్
గొమరగిరిపురమునఁ దటా
కము నీలాద్రిప్రభుండు ♦ ఘనముగ నిలిపెన్॥ 41.

నీలాద్రిప్రభుండు, కొమరగిరిపురమునన్ = కొమరగిరిపట్టణమునందున్, అమితకమలోదయంబై = అమిత = పరిమాణములేని (అధికమైన) కమలోదయంబై = పద్మముల యుత్పత్తిగలదియై, (ఉదకములకు వాసస్థాన మని యేని యర్థము) (ని) సలిలం కమలం జలం, సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయం (అ) (లక్ష్మ్యుత్పత్తి గలదియై యని యర్థాంతరము) (ని) కమలా శ్రీర్హరిప్రియా (అ) అమి .... కము = అమిత = మేరలేని, అబ్జ = తామరపువ్వులకున్, ప్రభవము = ఉత్పత్తిస్థానము. (చంద్రోత్పత్తిస్థాన మని యర్థాంతరము.) (ని) శంఖేధన్వంతరౌచంద్రే పుంస్యబ్జః క్లీబమంబుజే నా. నా అగుటన్ = కావుటచేత, అంబుధిన్ = సముద్రమును, తెగడన్ = నిరాకరించునట్లు, తటాకము = చెఱువును, ఘనముగన్ = గొప్పగాను, నిలిపెన్ = త్రవ్వించెను.

సముద్రమున నేక కమలోదయ మయ్యెను (లక్ష్మి యొక్కతెయె పుట్టెను) ఈరాజు త్రవ్వించినచెఱువునం దనేక కమలోదయ మయ్యెను. (జలములు పెక్కులుండెను) మఱియు సముద్రమునం దబ్జశబ్దార్థములు (చంద్రాదులు) కొన్నియె పుట్టెను. ఈకాసారమున నవి (పద్మములు) పెక్కులు పుట్టెను. కాన నిది సముద్రముం దిరస్కరించుచుండె నని భావము.

ఇందు సముద్రముకంటెఁ జెలువున నాధిక్యము స్ఫుట మయ్యెం గాన వ్యతిరేకాలంకారము, అది శ్లేషసంకీర్ణము.

క॥ అ న్నీలాద్రిప్రభునకు
సన్నుత కేసాంబయందు ♦ జనియించిరి సం
పన్నులు నరసన్నయు బు
చ్చన్నయు వెంకన్న చిన్న ♦ జనపాలుండ్రున్॥ 42.

సన్నుత = స్తోత్రము చేయఁబడినది

సంపన్నులు = సంపదగలవారు తక్కినది సుగమము.

చ॥ పొనరఁ దెనుంగురాయనికిఁ ♦ బుత్రులు గల్గిరి సేసమాంబయం
దనఘుఁడు మాధవప్రభుఁ డ ♦ హార్యసుధైర్యుఁడు వేంకటప్రభుం
డును ఘనుఁడైన చిన్ననృపుఁ ♦ డున్ సరసుం డగుచంద్రశౌరి జ
గ్గనృపుఁడు కృష్ణరాయఁ డధి ♦ కప్రతిభుం డగురంగశాయియున్॥

తెనుంగురాయనికిన్ = ముప్పదియైదవ పద్యమునం జెప్పఁబడిన తెనుంగురాయప్రభువునకున్, పొనరన్ = ఒప్పునట్లుగన్, అనఘుఁడు = పాపము లేనివాఁడు, (అగు) మాధవప్రభుఁడు, అహార్యసుధైర్యుఁడు = పర్వతముం బోలిన మంచిధైర్యము గలవాఁడు, (ని) అహార్యధరపర్వతాః (అ) వేంకటప్రభుండును, ఘనుఁడు = ఉత్తముఁడు, ఐనచిన్ననృపుఁడున్, సరసుండు = విద్వాంసుఁడు, అగుచంద్రశౌరి, జగ్గనృపుఁడు, కృష్ణరాయఁడు, అధికప్రతిభుండు = ఎక్కువ బుద్ధి గలవాఁడు, అగురంగశాయియున్, పుత్రులు = కొమరులు, సేసమాంబయందున్, కల్గిరి = జన్మించిరి

సీ॥ గురవరాయేంద్రున ♦ కిరువురు సతులు భ
ద్రాంబికయును లచ్చ ♦ మాంబ యనఁగ
నం దగ్రమహిషికి ♦ నందనుల్ మాధవ
ప్రభుఁడు లక్ష్మీపతి ♦ రామరాయఁ
డనఁగ ముప్వురు గల్గి ♦ రాద్వితీయద్వితీ
యకుఁ గల్గె సుతుఁడు సీ ♦ తన్న యనఁగ

నం దగ్రజుఁడు పాండ ♦ వాగ్రజుఁ డట్లుగ
సత్యధర్మక్షమా ♦ సహితుఁ డగుచు
నవనిఁ గలపద్మనాయకు ♦ లందు నిరుప
మానవిఖ్యాతి నలరారె ♦ మానధనుఁడు
గురవరాయతనూజుండు ♦ సరసవచన
పన్నగవరుండు మాధవ ♦ ప్రభువరుండు॥ 44.

గురవరాయేంద్రునకున్ = గురవరాయప్రభువునకున్, భద్రాంబికయును, లచ్చమాంబ, అనఁగన్ = అనునట్టి, ఇరువురుసతులు = ఇద్దఱు భార్యలు, కలరు = ఉండిరి అందున్ = వారిలో, అగ్రమహిషికిన్ = పెద్దభార్యకున్ (ని) కృతాభిషేకామహిషీ భోగినీ చాన్యాస్తుపత్న్యః (అ) మాధవప్రభుఁడు, లక్ష్మపతి, రామరాయఁడు, అనఁగన్ = అనునట్టి, మువ్వురు, నందనుల్ = ముగ్గురుతనయులు, కల్గిరి = జన్మించిరి, ఆద్వితీయద్వితీయకున్ = ఆ రెండవ భార్యకున్, సీతన్న, అనఁగన్, సుతుఁడు = పుత్త్రుఁడు, కల్గెన్ = పుట్టెను, అందున్ = ఆ పుత్త్రులలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు, గురవరాయతనూజుండు = గురవప్రభుపుత్త్రుఁడును, (అగు) మాధవప్రభువరుండు, మానధనుఁడు = చిత్తౌన్నత్యమే సొమ్ముగ గలవాఁడును, సరసవచనపన్నగవరుండు = మనోహరమైన మాటలచేత శేషుఁడును, వాగ్ధోరణిచె శేషుం బోలినవాఁడని యర్థము.

పాండవాగ్రజుఁడట్లుగన్ = ధర్మరాజువలె, సత్య ... హితుఁడు, సత్య = నిజముతోడను, ధర్మ = సత్కర్మములతోడను, క్షమ = ఓరుపుతోడను, సహితుఁడు = కూడినవాఁడును, అగుచున్, అవనిన్ = పుడమియందున్, కలపద్మనాయకులందున్ = ఉన్న వెలమవారియందున్, నిరుపమానవిఖ్యాతిన్ = సాటిలేని ప్రసిద్ధితోన్, అలరారెన్ = ప్రకాశించెను

చ॥ అతనికి రంగమాంబకుఁ గు ♦ లాద్రులరీతి జనించి రాత్మజుల్
స్తుతమతి గుర్వశౌరియు య ♦ శోనిధి తిర్మలరాయఁ డార్యస
మ్మతుఁ డగువెంగళన్న నృప ♦ మాన్యుఁడు రామవిభుండు తిర్మల
క్షితిపతి వేంకటప్రభుఁడు ♦ శ్రీనిధి తిమ్మనృపాలమౌళియున్॥ 45.

అతనికిన్ = ఆమాధవరాయనికిని, రంగమాంబకున్, స్తుతమతి = స్తోత్రము చేయఁబడినబుద్ధిగల, గుర్వశౌరియున్, యశోనిధి = కీర్తికిస్థానము (అగు) తిర్మలరా

యుఁడు, ఆర్యసమ్మతుఁడు = పెద్దలకు సమ్మతుఁడు, అగు వెంగళక్ష్మా, నృపమాన్యుఁడు = రాజులకుం బూజ్యుఁడు, (అగు) రామవిభుండు, తిరుమలక్షితిపతి, వేంకటప్రభుఁడు, శ్రీనిధి = లక్ష్మికి వాసస్థానమైన, తిమ్మనృపాలమౌళియున్ = తిమ్మరాయశ్రేష్ఠుఁడును, ఆత్మజుల్ = పుత్త్రులు, కులాద్రులరీతిన్ = కులపర్వతములరీతిం బోలినరీతి చేతను, (కులాద్రులవలె ననియర్థము) జనించిరి = పుట్టిరి

గీ॥ అలఘువిభవుఁడు తెనుఁగురా ♦ యనికుమారు
లందు సౌందర్యవిజితార ♦ విందబాణుఁ
డగుచు నకలంకకీర్తిచే ♦ నతిశయిల్లె
మాధవనిభుండు మాధవ ♦ క్ష్మావిభుండు॥ 46.

తెనుఁగురాయనికుమారులందున్, మాధవనిభుండు = విష్ణువుతో సదృశుఁడు, మాధవక్ష్మావిభుండు = మాధవభూపాలుఁడు, అలఘువిభవుఁడు = గొప్పసంపద గలవాఁడును, సౌం—ణుఁడు = సౌందర్య = చక్కఁదనమున, విజిత = ఓడింపఁబడిన, అరవిందబాణుఁడు = మన్మథుఁడు గలవాఁడును, (అరవిందబాణుఁడు = తామరపూవులు బాణములుగాఁ గలవాఁడు) (శ్లో) అరవిందమశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా నీలోత్పలం చ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకాః॥ (ఆ) అగుచున్, అకలంకకీర్తిచేన్ = స్వచ్ఛమైనకీర్తిచేన్, అతిశయిల్లెన్ = గొప్పవాఁడయ్యెను

సీ॥ నాఁడుగా పెనుఁగాఁపు ♦ ఱేఁడు చాఁ దలయెత్తి
నిజభోగిసభోగ ♦ నిష్ఠఁ డయ్యె
నాఁడుగా దిక్కరీం ♦ ద్రంబు లిచ్ఛారీతి
నలవశానుగతిచే ♦ మెలఁగుచుండె
నాఁడుగా కూర్మితోఁ ♦ క్రీడావినోదంబు
గైకొనియెను వృద్ధ ♦ కమఠవిభుఁడు
నాఁడుగా కిటిరాజు ♦ పోఁడిమిఁ దనప్రియు
రాలితోఁ సుఖలీలఁ ♦ దేలుచుండె
ధర్మపరిపాలనమున సం ♦ తసము గలిగి
తనదుభుజపీఠమున వసుం ♦ ధర వహించి

తెనుఁగురాయనిమాధవా ♦ వనివిభుండు
దృఢబలపరాక్రమోన్నతి ♦ నేలుచుండ॥ 47.

తెనుంగురాయనిమాధవావనివిభుండు = తెనుఁగురాయనికిం బుత్త్రుఁడైనమాధవభూపాలుఁడు, తనదుభుజపీఠమునన్ = తనబాహువనుపీఁటయందున్, వసుంధరన్ = భూమిని, వహించి = ధరించి, ధర్మసరణిపాలనమునన్ = న్యాయపరిపాలనచేతను, సంతసము = సంతోషము, కలిగి = పొంది, దృఢ... ..న్నతిన్, దృఢ = అధికమైన, బల = శక్తిచేతనును, పరాక్రమ = శౌర్యముయొక్క, ఉన్నతిన్ = ఆధిక్యముచేతను, ఏలుచుండఁగ = (భూమిని) పాలించుచుండఁగాన్, నాఁడుగా = ఆయన రాజ్యమున్నప్పుడే కదా, పెనుఁబాఁపఱేఁడు = గొప్పవాఁడగుసర్పరాజు, తాన్ = తాను, తలయెత్తి = శిరసునెత్తి, మున్ను బరువుండుటచే శిరసునెత్తవలనులేదయ్యె ఇప్పుడది లేదు గావున నెత్తెననిభావము నిజ ఘ్నుఁడు = నిజ = తనవారైన, భోగిని = నాగకాంతతోడి, భోగనిఘ్నుఁడు = సుఖమునొందుటయందు నాసక్తిగలవాఁడు, అయ్యెన్, నాఁడు గా = అప్పుఁడే కదా, దిక్కరీంద్రంబులు = దిక్కుల నుండు నేనుఁగులు, శ్లో॥ ఐరావతః పుండరీకో వామనః కుముదోంజనః పుష్పదంతస్సార్వభౌమస్సుప్రతీకశ్చదిగ్గజాః॥ అ ఇచ్ఛారీతిన్ = కోరికకుం దగినట్టిరీతిచేత, వశానుగతిచేన్ = వశ = ఆఁడేనుఁగలయొక్క (ని) కరిణీధేనుకావశా (అ) అనుగతిచేన్ = అనుసరించి పోవుటచేన్, మెలఁగుచుండెన్ = సంచరించుచుండెను నాఁడుగా = ఆకాలముననే కదా, వృద్ధకమఠవిభుఁడు = ముదుసలితాబేటిఱేఁడు, కూర్మితోన్ = భార్యతోన్, (ఇష్టముతో ననియు నర్థము) కూర్మశబ్దము మీఁద స్త్రీత్వవివక్షయందు జీప్రత్యయము రాఁగాఁ గూర్మీ యనియును హ్రస్వము రాఁగాఁ గూర్మి యనియు నిష్పన్నమయ్యె క్రీడావినోదంబు = విహారమందలి వేడుకన్, కైకొనియెన్ = పొందెను. నాఁడుగా = ఆకాలమందే, కిటిరాజు = ఆదివరాహమూర్తి, తనప్రియురాలితోన్ = తనభార్యతో, పోఁడిమిన్ = ఎక్కుదనముతో, సుఖలీలన్ = సుఖమైనక్రీడచేతను, తేలుచుండెన్ = తృప్తినొందుచుండెను

శేషుఁడు నాదికూర్మము దిగ్గజములు మొదలగునవి భూమిని మోయుచుండె నని పురాణములు చెప్పుచున్నవి కాఁబట్టి యివి యెల్లకాలము భూమిని వహించుటచే సుఖము చెందుట కవకాశము లేదయ్యె ఇప్పు డీమాధవరాయప్రభువు భూమండలమును దనభుజముమీఁద ధరించుటచే మున్ను భూమిని వహించినవియెల్ల విశ్రాంతి గలిగి సుఖము నొందుచుండె నని తాత్పర్యము ఈప్రభు వెల్లవారికి సుఖము గలుగునట్లు తన బాహుబలమున భూమి నార్జించి న్యాయమునఁ బాలించె ననిఫలితము

క॥ చటులతరవిజయధాటీ
పటుపటహాధమన్నినాద ♦ పరికంపితది
క్తటకుటిలారిబలుఁడు వేం
కటపతిరాయఁడు దనర్చు ♦ ఘనవిక్రముఁడై॥ 48.

చటుల......బలుండు చటులతర = మిక్కిలివడిగల, విజయ = జయార్థమైన, ధాటీ = దాడియందలి, పటు = దృఢమైన, పటహ = తప్పెటలయొక్క, ధమన్నినాద = ధమధమలాడుచున్న ధ్వనిచేతను, పరికంపిత = వణకింపఁబడిన, దిక్తట = దిక్కులయందలి, కుటిల = చెడుస్వభావముగల, అరిబలుఁడు = శత్రువులయొక్క సైన్యములు గలవాఁడు, (అగు) వేంకటపతిరాయఁడు, ఘనవిక్రముఁడై = ఎక్కువ పరాక్రమము గలవాఁడై, తనర్చున్ = ప్రకాశించును.

క॥ క్రొన్నెలకన్నను బున్నమ
వెన్నెలకన్నను శరాళి ♦ వెన్నెలకన్నన్
వన్నెలఁజెన్నలరారెం
జిన్నారాయాగ్రగణ్యు ♦ చిరకీర్తిధరన్॥ 49.

చిన్నారాయాగ్రగణ్యచిరకీర్తి = శ్రేష్ఠుఁడైనచిన్నారాయనియొక్క శాశ్వతమైనపొగడ్త, ధరన్ = భూమియందున్, క్రొన్నెలకన్నను = క్రొత్త కప్పురముకంటెను, పున్నమవెన్నెలకన్నను = పున్నమనాఁటి చంద్రకాంతికంటెను, శరాళివెన్నెలకన్నన్ = తెల్లగుంపులయొక్క పువ్వులకంటెను, వన్నెలన్ = (తెల్లని) కాంతులతోన్, చెన్నలరారెన్ = ప్రకాశించెను. (వన్నెలచెన్ను = (తెల్లని) కాంతులయొక్కయందముచేతను తృతీయార్థమునఁబ్రథమ అలరారెన్ = ప్రకాశించె ననియేని చెప్పందగు)

గీ॥ పద్మనాయకసత్కులా ♦ భరణ మగుచు
నిలబుధులఁ బ్రోచి ఖలపఙ్క్తి ♦ గలఁచుదంబు
డిందుపడఁ దుంచి భూజనా ♦ నంద మొనయ
రామవిభులీల నేలె నా ♦ రామవిభుఁడు॥ 50.

ఆరామవిభుఁడు = ఆచిన్నారాయనితమ్ముఁడగు రామచంద్రప్రభువు, పద్మనాయకసత్కులాభరణము = వెలమవారికి యగుమంచివంశమునకు అలంకారము, అగుచున్, బుధులన్ = విద్వాంసులను, ప్రోచి = రక్షించి, ఖలపఙ్క్తి = దుర్జనసముదాయముని, కలమదంబు = ఉన్నగర్వము, డిందుపడన్ = పోవునట్లు, త్రుంచి = సంహరించి, భూజనానందము = భూమియందలి జనులసంతోషము, ఎసఁగన్ = అభివృద్ధి పొందఁగా, రామవిభులీలన్ = దశరథపుత్త్రుఁడగు రామునివిలాసము వంటివిలాసముతో, ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను, ఇందు రామునివిలాసము వంటివిలాసముతోఁ బాలించె నని చెప్పుటచేఁ బద్మనాయకాదిపదములు శ్లేషచే రామునకు నన్వయించును

(రాముఁడు) పద్మనాయకసత్కులాభరణము = సూర్యవంశమున కలంకారము, అగుచున్, బుధులన్ = దేవతలను, ప్రోచి = రక్షించి, (ని) గీర్వాణాశ్చాంద్రసుగాం బుధాః (అ) ఖలపఙ్క్తిగలమదంబు = ఖల = జనస్థానవాసి యగు రావణుని సేనానాయకుఁడైన ఖరుఁడను రాక్షసునియొక్కయు, (ఇచ్చట గ, ల, ల కభేదము) పఙ్క్తిగళ = రావణునియొక్కయు, మదంబు = గర్వము, డిందుపడన్ = అణఁగునట్లు, త్రుంచి = వారిద్దఱను సంహారించి, భూజన్ = సీతను, ఆనందము = సంతోషము, ఎసఁగన్ = పొందుచుండఁగా,

ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను

మున్ను సూర్యవంశాలంకారమై దేవతల రక్షింప ఖరుఁడు రావణుఁడు మొదలగురక్కసులం జంపి సీత కానంద మతిశయింపఁగా రామవిభుఁడు భూమిం బాలించెను. ఈరామవిభుఁడును వెలమవారివంశమున కలంకారమై విద్వాంసుల రక్షించి భూమిజనులకు సంతోషము గల్గ రామునిలీలతోఁ బాలించె ననితాత్పర్యము

శ్లేషాలంకారము

47 వ పద్యమునం జెప్పఁబడినచంద్రశౌరియే యిచట రామశౌరియని చెప్పఁ బడియె ముందుపద్యమునఁ జెప్పఁబడురామచంద్రశౌరియు నీయనయె కావున వెనుకటి చంద్రశబ్దము నిచట రామశబ్దమును గూడ నామైకదేశన్యాయమున రామచంద్రశౌరినే చెప్పుచున్న వని సందర్భమున గ్రహింపం దగును

క॥ ఆరామచంద్రరాయధ
రారమణునిదేవి యింది • రాదేవి యనం
గా రుచిరరూపసంపద

దారగుణకదంబ తిమ్మ ♦ మాంబ చెలంగున్॥ 51.

ఆరామ దేవి = పైఁజెప్పఁబడినరామచంద్రభూపాలునిభార్యయు, రుచి .. కదంబ, రుచిర = మనోహరమైన, రూపసంపత్ = ఎక్కువ చక్కఁదనములు, ఉదార గుణకదంబ = గొప్పగుణములసముదాయమును గలదియు (అగు) తిమ్మాంబ, ఇందిరా దేవియుఁ బోలె = లక్ష్మీదేవివలె, చెలంగున్ = ప్రకాశించును

మ॥ నిరతంబుం గులదైవతం బనుచుఁ గుం ♦ తీమాధవుం గొల్చి సు
స్థిరతం బీఠపురాధిరాజ్యవిలస ♦ త్సింహాసనాధ్యాసియై
కరముల్ మోడ్చుచు మన్నెపుందొరలవ ♦ ర్గం బాజ్ఞలో వర్తిలన్
సిరితో నేలెఁ దెనుంగురాయసుతుఁ డౌ ♦ శ్రీజగ్గరాయం డిలన్॥ 52.

తెనుంగురాయసుతుఁడు = తెనుంగురాయప్రభునికుమారుఁడు, ఔ శ్రీజగ్గరాయండు, నిరతంబు = ఆసక్తిగలుగునట్లు, కులదైవతంబు = వంశపరంపరచేఁ బూజింపఁబడు దైవము, అనుచున్, కుంతీమాధవున్ = పీఠికాపురమునందలి కుంతిమాధవస్వామిని, (ఈ స్వామి కుంతి యనునింతిచేఁ బ్రతిష్ఠితుఁడు గాన నీపేరు గలిగె నందురు) కొల్చి = సేవించి, సుస్థిరతన్ = మిక్కిలిస్థైర్యముతో, పీఠ .. ధ్యాసియై, పీఠపుర = పీఠికాపురసంబంధమైన, అధి = అధికమైన, రాజ్య = ప్రభుత్వముయొక్క, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింహాసన = సింగపుగద్దెను, అధ్యాసియై = ఎక్కినవాఁడై, మన్నెపుందొరలవర్గంబు = (సన్మానించి తా నిచ్చినభూభాగముల ననుభవించువారిసముదాయము) కరములు = హస్తములను, మోడ్చుచున్ = ముకుళించుచున్, దోసి లొగ్గి యనియర్థము. ఆజ్ఞలోన్ = (తన) ఆనతియందు, వర్తిలన్ = మెలఁగుచుండఁగాను, సిరితోన్ = సంపదతో, ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

సీ॥ అలికాక్షుకను వెచ్చ ♦ నంటనిరతిరాజు
గురుశాప మొందని ♦ కువలయాప్తుఁ
డవిలోనఁ దొడరి బాం ♦ కనిధర్మజుం డబ్ధి
లోన మునుఁగనిమం ♦ థానశిఖరి
కుంభమార్పుగ నిచ్చు ♦ కొననికానీనుండు
బంధనం బొందని ♦ సింధురాజు

స్వారాజ్యభోగంబు ♦ వాయనిసురభర్త
పండభావంబు గాం ♦ చనికిరీటి
చారురూపకళాసత్య ♦ ధీరభావ
వితరణగభీరతాభోగ ♦ విక్రమముల
నీతఁడన భూతలమున వి ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచెఁ
దెనుఁగురాయనికృష్ణరా ♦ యనృపమౌళి॥ 53.

తెనుఁగురాయనికృష్ణరాయనృపమౌళి = తెనుఁగురాయనిసమానుఁడగుకృష్ణరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, చారు. . . విక్రమములన్ = చారురూప = సుందరమైనయాకారముచేతను, కళా = విద్యలచేతను, సత్య = నిజము (పల్కుట) చేతను, ధీరభావ = బుద్ధిస్థైర్యముచేతను, వితరణ = దానముచేతను, గంభీరత = గాంభీర్యముచేతనును, (సుఖదుఃఖములం దెలుపువికారములు లేకుండుట) భోగ = సుఖానుభవముచేతను, విక్రమములన్ = పరాక్రమముచేతను, ఈతఁడు = ఈకృష్ణరాయప్రభువు, (వరుసగా) అలికాక్షుకనువెచ్చన్ = శివునికంటిచిచ్చను, అంటనిరతిరాజు = స్పృశింపనిమన్మథుఁడును, గురుశాపము = ఒజ్జయైనబృహస్పతివలనిశాపమును, ఒందనికువలయాప్తుఁడు = పొందనిచంద్రుఁడును, అనిలోనన్ = యుద్ధమునందున్, తొడరి = యత్నించి, బొంకనిధర్మజుండు = అసత్యమాడని ధర్మరాజును, అబ్ధిలోన్ = సాగరమునందున్, మునుఁగనిమంథానశిఖరి = మునుఁగనికవ్వపుఁగొండయు, కుండమార్పుగన్ = ఒకటిఁ బుచ్చికొని మఱియొకటిచ్చుట యగునట్లు, ఇచ్చుకొననికానీనుండు = దానముచేయని కర్ణుఁడును, (కన్నెకొడుకు కానీనుఁడు) (ని) కానీనఃకన్యకాజాతః (అ) బంధనంబు = కట్టును, (సేతువు) ఒందనిసింధురాజు = పొందనిసముద్రుఁడు, స్వారాజ్యభోగంబు = స్వర్గసంబంధమైన సుఖమును, పాయనిసురభర్త = విడువనియింద్రుఁడు, పండభావంబు = నపుంసకత్వమును, కాంచనికిరీటి = అనుభవింపనియర్జునుఁడును, అనన్ = అనునట్లు, భూతలంబునన్ = భూమియందు, ప్రఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను.

మన్మథుఁడు మిగులఁజక్కనివాఁడ కాని మున్ను దేవతలప్రార్థనచే నీశ్వరునకుఁ బార్వతిం గూర్ప యత్నించినపు డాయననేత్రాగ్నిచేఁ గాల్పఁబడెను చంద్రునకుఁ గళాసమృద్ధి కలదు, గాని యొకనిమిత్తముచేఁ గురుశాపము నొందెను. ధర్మరాజు సత్యము పల్కువాఁడె కాని యుద్ధమున నొకపుడు గురునితో నసత్య మాడెను. మందరపర్వతము స్థిరమైనదే కాని సముద్రమును మథించునపు డది మునిఁగెను. దానము

నం కర్ణుఁడు మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడే కాని యింద్రునకుం గవచకుండలము లిచ్చునపు డా తనివలన శక్తింగొని మఱి యిచ్చెను సముద్రుఁడు మిగుల గంభీరుఁడు, (అతనిలోతు నేవారు నెఱుఁగ రనిభావము) గాని లంకాప్రయాణమున రామునిచే బంధింపఁబడెను ఇంద్రుఁడు మిగుల సుఖానుభవము గలవాఁడే కాని వృత్రాసురుని జంపినపుడు స్వర్గప దమునుండి భ్రష్టుఁ డాయెను అర్జునుఁడు మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁ డైనను స్వర్గము న నున్నపు డూర్వశి యిచ్చినశాపమునఁ గొంతకాలము నపుంసకుఁ డయ్యెను. ఇట్లు పైవారియందు గుణములు దోషములు కలసి యుండెను. మన్మథుఁడు మొదలగువారి యందుఁ గలచక్కఁదనము మొదలగునవి యీరాజునందును గలవు, గాని వారియం దుఁ గలదోషములు లేవని తాత్పర్యము.

ఇందు రాజునకును మన్మథుఁడు మొదలగువారికిని జక్కఁదనము మొదలగువా నిచే సామ్యమును, శివునికంటెమింట నంటుమి మొదలైనవారిచె వైలక్షణ్యమును స్ఫుట మయ్యెం గాన వ్యతిరేకాలంకారము

గీ॥ అమరఝురి నిందునందుల ♦ నపహసించె
రహిఁ దెనుఁగురాయసుతుఁ డగు ♦ రంగశాయి
నరవరునికీర్తి తద్ధైర్య ♦ గరిమ గెలిచె
నవిపరము తత్ప్రతాప మ ♦ య్యవిని మించె॥ 54.

తెనుఁగురాయసుతుఁడు = తెనుఁగురాయనికిఁ బుత్రుఁడు, అగురంగశాయినర వరుకీర్తి = ఆరంగరాయప్రభువుయొక్క యశము, అమరఝురిన్ = ఆకాశగంగను, ఇందునందులన్ = చంద్రునిని, (శివుని వాహనమైన) వృషభమునును, రహిన్ = బాగు గాను, గెలిచెన్ = జయించెను (మిగుల స్వచ్ఛమైనకీర్తి గలవాఁడనియర్థము) తద్ధైర్యగరిమ = ఆయనధైర్యముయొక్క గొప్పతనము, అవిపమున్ = (పర్వతములలో శ్రేష్ఠమైనదానిని) మేరుపర్వతమునను, తత్ప్రతాపము = ఆయనతేజము, అయ్యవిన్ = (ఆ + అవి అయ్యవి) ప్రసిద్ధుఁ డగుసూర్యునిని, మించెన్ = అతిశయించెను (ని) అవయశ్శైలమేషార్కాః (అ) (ధైర్యముచే మేరువును, ప్రతాపముచె సూర్యుని నీప్రభు వు జయించె నని యర్థము.)

క॥ వారలలోపల నగ్రిజుఁ
డై రాజిలుచున్నమాధ ♦ వాధిపునకుఁ దే

వేరులు సిరిధరణియుఁబలె
నైరౌగి జానకియుఁ గోన ♦ మాంబామణియున్॥ 55.

వారలలోపలన్ = పైఁజెప్పిన తెనుఁగురాయనిపుత్త్రిలలో, అగ్రజుఁడు = పెద్దవాఁడు, ఐ, రాజిలుచున్నమాధవాధిపునకున్ = ప్రకాశించుమాధవరాయప్రభువునకు, (మాధవాధిపునకున్ = విష్ణునకున్) సిరిధరణియుఁబలెన్ = లక్ష్మీదేవివలెను, భూదేవివలెను, జానకియున్, కోనమాంబామణియున్, దేవేరులు = భార్యలు, ఒగిన్ = క్రమముగా, ఐరి,

ఉపమాలంకారము

చ॥ అతనికి జానకీతరుణి ♦ యందు జనించెఁ దెనుంగురాయభూ
పతి రహిఁ గోనమాంబ యను ♦ భామినియందు జనార్దనాహ్వయ
క్షితిపతి పుట్టె నందుఁ జిర ♦ కీర్తియు సద్విజదైవభక్తియ
ద్భుతభుజశక్తి ధర్మరతిఁ ♦ బూనెఁ దెనుంగునృపాలుఁ డున్నతిన్॥

అతనికిన్ = ఆమాధవరాయప్రభువునకున్, జానకీతరుణియందున్ = జానకి యను భార్యయందున్, రహిన్ = బాగుగాను, తెనుంగురాయభూపతి, జనించెన్ = పుట్టెను. కోనమాంబ యనుభామినియందున్ = కోనమ్మ యనుభార్యయందున్, జనార్దనాహ్వయక్షితిపతి = జనార్దనుఁ డనుపేరుగలప్రభువు, పుట్టెన్, అందున్ = ఆయిద్దఱిలోన్, తెనుంగునృపాలుఁడు, చిరకీర్తియున్ = స్థిరమైనపొగడికయును, సద్విజదైవభక్తి = మంచిబ్రాహ్మణులందు దేవతలందు ననురాగమును, అద్భుతభుజశక్తి = ఆశ్చర్యకరమైనబాహుబలమును, ధర్మరతిన్ = సత్కార్యములయం దాసక్తిని, ఉన్నతిన్ = గొప్పతనముతో, పూనెన్ = ధరించెను

ఆమాధవరాయనికిఁ బెద్దభార్యయం దొకకొమరుఁడును రెండవభార్యయం దొకకొమరుఁడును గలిగిరనియు నందుఁ బెద్దకుమారుఁడు కీర్తియు దేవబ్రాహ్మణభక్తియుఁ గల్గి ధర్మాసక్తుఁడై వర్తిల్లె ననియుం దాత్పర్యము

మ॥ రణకోలాహలగర్జితాహితభటా ♦ భ్రభ్రశ్రేణిఝంఝాపవిస్ఫా
రణమై వైరిసగంధసింధురధరా ♦ ధ్రధ్వంసదంభోళిజృం
భణమై ద్విడ్డహరాభిమానతిమిర ♦ బ్రధ్నప్రచండోస్ఫ్రిరిం
ఖణమై యొప్పుజనార్దనాధిపభుజా ♦ గ్రస్ఫాగ్రఖడ్గం బనిన్॥ 57.

జనార్దన ఖడ్గంబు = జనార్దనాధిప = జనార్దనుఁ డను పేరుగల ప్రభువుయొక్క, భుజాగ్ర = చేతియందు, స్థ = ఉన్న, ఉగ్ర = భయంకరమైన, ఖడ్గంబు = కత్తి, అనిన్ = యుద్ధమునందున్, రణ . ప్రసారణము, రణ = యుద్ధమునందు, కోలాహల = కేకలనెడు, గర్జిత = ఉఱుములుగల, అహితభట = శత్రుసైనికులనెడు, అభ్ర = మేఘములయొక్క, శ్రేణి = సముదాయమునకున్, ఝంఝాప్రసారణము = గాలియొక్క సంచారము, ఐ, వైరి ... జృంభణము, వైరి = పగవారియొక్క, సగంధ = మదముతోఁగూడిన, సింధుర = గజములనెడు, ధరాధ్ర = పర్వతములయొక్క, ధ్వంస = నాశము చేయుటయందు, దంభోళిజృంభణము = వజ్రాయుధవిలాసము, ఐ, ద్విడ్దహా... ఖణమై, ద్విట్ = విరోధులయొక్క, దహర = హృదయమునందలి, అభిమాన = గర్వము నెడు, (బలైశ్వర్యాదులచేఁ దాను గొప్పవాఁడ ననుకొనుట గర్వము) తిమిర = అంధకారమునకు, బ్రధ్న = సూర్యునియొక్క, ప్రచండ = తీక్ష్ణమైన, ఉస్ర = కిరణముల యొక్క, రింఖణమై = ప్రసారమై, ఉప్పున్ = ప్రకాశించును

మాధవరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁ డగు జనార్దనరాయని ఖడ్గము యుద్ధమునందుఁ గేకలను నుఱుములు గలపగవారిబంట్లను వాయువు మేఘములంబోలెఁ గటిమె ననియును శత్రులమదగజములను వజ్రము కొండలంబోలె నశింపఁజేసె ననియును పగవారిగర్వమును సూర్యకాంతి చీఁకటింబోలె నివారించె ననియుఁ దాత్పర్యము

ఇందు ఖడ్గమునందు వాయుత్వము మొదలైనవాని నారోపించుట శత్రువులయందు మేఘత్వారోపణము మొదలగువాని కారణము లగుటచే మాలారూపమైన పరంపరితరూపకాలంకారము

క॥ హరిశౌర్యుఁ డాజనార్దన
ధరణీపతి గనియె సుతుల ◆ ధర్మాంబికయం
దురువిభవజిష్ణు విష్ణు
వరు వేంకటకృష్ణరాయ ◆ వసుధారమణుల్॥ 58.

హరిశౌర్యుఁడు = సింహపరాక్రమముగలవాఁడు, (ని) యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా కపిలేత్రిషు (అ) ఆజనార్దనధరణీపతి = ఆజనార్దనప్రభువు, ధర్మాంబికయందున్, ఉరువిభవజిష్ణున్, ఉరువిభవ = గొప్ప యైశ్వర్యముచేతను, జిష్ణున్ = ఇంద్రుని (బోలినవానిని) విష్ణువరున్ = విష్ణురాయనిని, వేంకటకృష్ణరాయవసుధారమణున్ = వేంకటకృష్ణరాయఁ డను పేరు గల పుడమిఱేనినిని, సుతులన్ = కుమారులను, కనియెన్

క॥ ఆ రామచంద్రరాయ
క్ష్మారమణుఁడు తిమ్మమాంబి ♦ కారత్నమునం
దారూఢయశుని మాధవ
భూరమణుని నారసింహ ♦ భూవిభుఁ గనియెన్॥ 59.

ఆ రామచంద్రరాయక్ష్మారమణుఁడు = ఆరామచంద్రరాయప్రభువు, తిమ్మాంబికారత్నమునందున్ = శ్రేష్ఠురాలగుతిమ్మాంబయందున్, ఆరూఢయశునిన్ = ప్రసిద్ధమైనకీర్తిగల, మాధవభూరమణున్ = మాధవరాయనిని, నరసింహభూవిభున్ = నరసింహరాయనిని, కనియెన్.

సీ॥ రామచంద్రావని ♦ రమణున కనుజుఁడై
పరఁగుకృష్ణారాయ ♦ సరివరుండు
సర్వమాంబికయందుఁ ♦ జతురుల వేంకట
రాయవిభుఁ దెనుంగు ♦ రాయఘనుని
గనియె నం దగ్రజుం ♦ డనుపమబలధైర్య
శౌర్యగాంభీర్యసౌం ♦ దర్యకలితుఁ
డగుచు సద్ద్విజనాళి ♦ కమరభూజంబన
దాతృత్వమహిమ వి ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
రెండవకుమారుఁ డలరె ను ♦ ద్దండకీర్తి
రెండవ కుమారుఁ డనఁగఁ గో ♦ దండముక్త
చండకాండప్రకాండవి ♦ ఖండితారి
మండలుం డిద్ధవైభవా ♦ ఖండలుండు॥ 60.

రామచంద్రావనీరమణునకున్ = రామచంద్రనామముగలప్రభువునకున్, అనుజుఁడు = తమ్ముఁడు, ఐ, పరఁగుకృష్ణారాయసరివరుఁడు = ఒప్పెడుకృష్ణరాయప్రభువు, సర్వమాంబికయందున్, చతురులన్ = నేర్పరులను, వేంకటరాయవిభునిన్, తెనుంగురాయఘనునిన్, కనియెన్, అందున్ = ఆయిద్దఱలో, అగ్రజుండు = జ్యేష్ఠుఁడు, అనుపమ.... కలితుఁడు, అనుపమ = సాటిలేని, బల = శరీరశక్తితోడను, శౌర్య = పరాక్రమముతోడను, గాంభీర్య = గంభీరతతోడను, సౌందర్య = చక్కఁదనముతోడను,

కలితుఁడు=కూడుకొన్నవాఁడు, అగుచున్, అర్థిజనాళికిన్=యాచకజనసముదాయమునకున్, కల్పభూజంబునన్ = కల్పవృక్షమునట్లు, దాతృత్వమహిమన్ = దానముయొక్కగొప్పతనముచేన్, విఖ్యాతిన్=ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను రెండవకుమారుఁడు, కోదండ . . .మండలుండు, కోదండ=ధనుస్సునుండి, ముక్త=విడువఁబడిన, చండ = తీక్ష్ణమైన, కాండప్రకాండ = ప్రశస్తమైనబాణములచేతను, విఖండిత=ముక్కలు చేయఁబడిన, అరిమండలుండు = శత్రుసముదాయము గలవాఁడును, ఇద్ధ .. ఖండలుండు, ఇద్ధ=దీప్తమైన, వైభవ=సంపదచేత, ఆఖండలుండు=ఇంద్రుఁడును, (ఇంద్రుంబోలినవాఁడనియర్థము) (అయి) ఉద్దండశక్తిన్ = గొప్పశక్తిచేతను, (శక్తి కుమారస్వామియాయుధమును, శరీరబలమును) రెండవకుమారుఁడనఁగన్ = మఱియొకకుమారస్వామివలె, అలరెన్ = ప్రకాశించెను

ఉపమాలంకారము

క॥ ఆరామచంద్రరాయకు
మారులు సమరమున హరికు ♦ మారులు లీలన్
మారులు చిరభూతిం గా
మారులు దానమున రవికు ♦ మారు లరయఁగాన్॥

ఆరామచంద్రరాయకుమారులు, అరయఁగాన్ = ఆలోచింపఁగాన్, సమరమునన్=పోరియందున్, హరికుమారులు=అర్జునులు, (సింహపుఁబిల్లలనియేని యర్థము) లీలన్=విలాసమునందున్, మారులు=మన్మథులు, చిరభూతిన్ = శాశ్వతైశ్వర్యమునందున్, కామారులు=శివులు, దానమునన్=ఈవియందున్, రవికుమారులు=కర్ణులు, (అగుదురు) ఉల్లేఖాలంకారము

వ అందు

సీ॥ ఉరమందుఁ జేర్పక ♦ చరమాంగమునఁ జేర్చు
కొనుపల్లదాసరిఁ ♦ గూడ నేల
బహుమదోన్మత్తతఁ ♦ బ్రబలి మే నెఱుఁగని
యాశాంతకరులస ♦ ఖ్యం బ దేల
పటుభోగినులఁ గూడి ♦ కుటిలవృత్తిఁ జరించు
నలభుజంగాధిపు ♦ చెలిమి యేల

కదలలేక మహాశ్మ ♦ హృదయాప్తి జడతఁ గై
కొనునహార్యాళితో ♦ నెనయ నేల
యనుచుఁ గమఠహారిద్విర ♦ దాధినాధ
కులగిరులకూటములు రోసి ♦ లలితరాగ
సుగుణసద్వృత్తవిమలాత్మ ♦ శోభి మాధ
వాధవుభుజంబున వసించె ♦ నవనికాంత॥ 62.

అవనికాంత = భూమి యనుస్త్రీ, ఉరమునందున్ = భుజమధ్యమునందున్, చెర్వక = చూర్పక నెరిమాంగిమునన్ = వీఁపునందన్, చేర్చుకొనునల్లదాసరిన్ = ధరించెడు తాఁబేటిని, కూడన్ = కలియుట, ఏల = ఎందులకున్, నల్లని దాసరివాని నని యునర్థము (వక్ష మిచ్చి యాలింగనము చేసికొనక వీఁపున నెక్కించుకొనినవానిం గూడినఁ బ్రయోజనము లేదనియర్థము) ఆదికూర్మము వీఁపున భూమిని ధరించు ననిభావము. బహుమదోన్మత్తతన్ = బహు = అధికమైన, మద = క్రొవ్వనెడు, (గర్వమనియు నర్థము) ఉన్మత్తతన్ = వెఱ్ఱిచేతను, ప్రబలి = అతిశయించి, మేను = శరీరమును, ఎఱుఁగని = తెలియని, ఆశాంతకరుల = దిగ్గజము లను నాశావిఘాతుకులయొక్క, (ఆశ = దిక్కు, కోర్కి) సఖ్యంబు = చెలిమి, అది = ఆసఖ్యము, ఏల = ఎందునకున్, (ఉపయోగించును) (గర్వముచే నొడ లెఱుఁగక యాశానాశము చేయువారిమైత్రివలనం బ్రయోజనము లేదనియర్థము) మదముచే మే నెఱుఁగక యెక్కుడనై యున్న దిగ్గజముల చెలిమి నిష్ప్రయోజన మనిభావము పటుభోగినులన్ = పటు = నేర్పుఁగత్తెలగు, భోగినులన్ = నాగకాంత లనెడుభోగస్త్రీలను, (వేశ్యలను) కూడి = కలసికొని, కుటిలవృత్తిన్ = వంకరనడక లనెడు చెడునడవడిచేతను, చరించు

చెలిమి, చరించు = సంచరించెడు, అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, భుజంగాధిపు = శేషుఁ డనువిటకానియొక్క, చెలిమి = స్నేహము, ఏల = ఏమి లాభ మిచ్చును (వేశ్యలం గూడి చెడునడవడి గలవిటకాండ్రచెలిమి గూడ దనియర్థము) నాగకాంతలం గూడువక్రగతి గలశేషునిచెలిమి యుక్తము గా దనిభావము. కదలలేక = సంచరించుశక్తి లేక, మహాశ్మహృదయాప్తిన్ = మహత్ = గొప్పలగు, అశ్మ = రాలవంటి (రాల నెడునని యు నర్థము) హృదయాప్తిన్ = మనసు గలుగుటచేతను, జడతన్ = కదలలేమి యనుమొఱకుఁదనమును, కైకొనునహార్యాళితోన్ = కైకొను = గ్రహించెడు, అహార్యాళితోన్ = పర్వతసముదాయముతోన్, ఎనయన్ = పొందియుండుట, ఏల = ఎందునకు, (కదలఁ

దగినశరీరశక్తి లేనికఠినహృదయు లగుమూర్ఖులనెయ్యము తగ దనియర్థము) స్థావరము లగుపర్వతములతో సంబంధము తగ దనిభావము అనుచున్ = ఇట్లూహించుచు, క మఠ......కూటములు = కమఠ = కూర్మముయొక్కయు, హరి = సర్పరాజుయొక్కయు, ద్విరదాధిపాధ = ఏనుఁగులయొక్కయు, కులగిరుల = కులపర్వతములయొక్కయు, కూట ములు = స్నేహములను, రోసి = విడిచి, లలిత ...భుజంబునన్ = లలిత = మనోహ రుఁడును, రాగ = ప్రేమచేతను, సుగుణ = మంచిగుణములచేతను, సద్వృత్తి = మంచిన డవడిచేతను, విమలాత్మ = నిర్మల మైనమనసుచేతను, శోభి = ప్రకాశించెడు, మాధవా ధిపు = మాధవరాయప్రభువుయొక్క, భుజంబునన్ = భుజమునందున్, వసించెన్ = నిల్చెను

కూర్మము రాగిల్లక విముఖమయ్యెను (ఆశాంతకరు లాశాంతకరులు. దిగ్గజము లాశావిఘాతము చేయుచునవి.) శేషుఁడు కుటిలవృత్తి కలవాఁడు పర్వతములు మిగు లం గఠినములు కావున భూకాంత వానినెయ్యమును రోసి తనయందు రాగము, మం చిగుణములు సత్ప్రవర్తనము, మంచిమనసుఁ గలమనోహరుఁ డైనయీరాజుయొక్క చేతియందు వసించె ననితాత్పర్యము

శ్లిష్టరూపకానుప్రాణితవ్యతిరేకాలంకారము

క॥ సరసాలంకారధ్వని
భరితాంధ్రవచోవిలాస ♦ వాసవదత్తా
పరిణయకృతికిం బతియై
వరకీర్తి వహించె మాధవ ♦ ప్రభుఁ డుర్విన్॥ 63.

మాధవప్రభుఁడు, సరసా .. కృతికిన్ = సరస = శృంగారాదిరసములతోడ ను, అలంకార = ఉపమాద్యలంకారములతోడను, ధ్వని = వ్యంగ్యార్థముతోడను, భ రిత = నింపఁబడిన, ఆంధ్రవచోవిలాస = తెలుఁగుపదములపొంకుగల, వాసవదత్తాపరిణ యకృతికిన్ = వాసవదత్తాపరిణయ మనుగ్రంథమునకున్, పతియై = నాయకుఁడై, ఉర్విన్ = భూమియందున్, వరకీర్తిన్ = మంచియశమును, వహించెన్ = సంపాదించెను.

ఈప్రభువు సంస్కృతమున సుబంధు వనుకవి రచించినవాసవదత్త (వాసవ దత్త యనుస్త్రీయొక్కవివాహాదులను వర్ణించుప్రబంధము) యనుగద్యకావ్యమును తెనిఁగింపఁ జేసి దానికిం గృతినాయకుఁ డయ్యె ననియర్థము.

చ॥ లలి మెఱుఁగొప్పుకొప్పు చప ♦ లాలతఁ గెల్వఁగ నోపురూపు మేల్
చెలువముఁ బూనుకౌను గడుఁ ♦ జెన్నగుకన్నులు దూపుఁజూపులుం
గలిగి లసద్గుణంబు నెసఁ ♦ గన్ నరసింహనృపాలుమూఁపునం
దలరుధనుర్మతల్లిక భు ♦ జాశ్రిత యగుజయలక్ష్మికైవడిన్॥ 64

ధనుర్మతల్లిక = శ్రేష్ఠమైనధనువు, (ని) మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ (అ) మెఱుఁగొప్పుకొప్పు = (తళతళలాడుకాంతిచే) మనోహరమగునగ్రభాగ మనెడుకేశపాశమును, (రి) కొప్పుఁ దగుఁజాపాగ్రము నొప్పుగుధమ్మిల్లమును అం స చపలాలతన్ = మెఱుపుఁదీవను, గెల్వఁగన్ = జయించుటను, ఓపురూపు = తగినయాకారమును, ఇచట వృద్ధధూర్తాదిశబ్దము లకారాంతము లయ్యును దెలుఁగున నుకారాంతములుగ నైనము వ్యవహరింపఁబడునని యాథర్వణుఁడు చెప్పుటచే రూపశబ్ద ముకారాంత మయ్యెను

మేల్చెలువమున్ = ఎక్కువ యందమును, పూనుకౌను = ధరించునట్టినడు మనెడునడుమును, కడున్ = మిక్కిలి, చెన్నగుకన్నులు = మనోహరము లగుగనుపులక్రిందిగుంట లనెడునేత్రములును, తూపుఁజూపులున్ = బాణము లనెడుదృష్టిప్రసారములను, కలిగి = పొంది, కలుగుధాతు విట సకర్మకము లసద్గుణంబును = ప్రకాశించునారియనుగుణము, ఎసఁగన్ = శోభిల్లఁగాను, భుజా కైవడిన్ = భుజాశ్రిత = బాహుపరాక్రమము నాశ్రయించినది, ఔజయలక్ష్మికైవడిన్ = అగుజయలక్ష్మివలె, నరసింహనృపాలుమూఁపునందున్ = నరసింహప్రభునిబుజమునందు, అలరున్ = ప్రకాశించును శ్లిష్టరూపకాలంకారము

జయలక్ష్మి యాయనబాహుపరాక్రమము నాశ్రయించి యాయనయొద్ద నుండెననియును దానికి మూలమైనధనువు పరాక్రమమును దెలుపుచు బుజమున వ్రేలుచుండెననియుం దాత్పర్యము

చ॥ అతులితధైర్యమేరునగ ♦ మై జనియించె నృసింహశౌరికిన్
వితతయశోధురంధరుఁడు ♦ వేంకటరాయఁడు శౌర్యసూర్యసం
హృతకితవాహితప్రతత ♦ హృత్కుహరాంచదఖర్వగర్వగా
ఢతమతమస్సమాజుఁడు దృ ♦ ఢప్రతిభుం డతఁ డేలె ధారుణిన్॥

నృసింహశౌరికిన్ = నిరాఁదటిని సింహప్రభువునకున్, వితతయశోగంధవహుఁడు, వితత = అంతటను వ్యాప్తమైన, యశః = కీర్తియొక్క, గంధవహుఁడు = భారమును వహించినవాఁడు, కీర్తిమంతుఁ డనియర్థము వేంకటరాయఁడు, అతులి నగమై = అతులిత = సాటిలేని, ధైర్య = ధీరతచేత (మనస్థైర్యముచేత) మేరునగమై = మేరుపర్వతమై, జనించెన్ = పుట్టెను శౌర్య .. . ప్నమాజుఁడు, శౌర్య = పరాక్రమమనెడు, సూర్య = సూర్యునిచే, సంహృత = నశింపఁజేయఁబడిన, కితవ = కపటులగు, అహిత = శత్రువులయొక్క, ప్రతత = అధికమైన, వ్యాప్తగర్వ = వ్యాపియగు గర్వమందు, అంగత్ = ఒప్పుచున్న, అఖర్వ = విస్తారమైన, గర్వ = దర్పమనెడు, గాఢతమ = మిక్కిలిదట్టమైన, తమస్సమాజుఁడు = చీఁకట్లసముదాయము గలవాఁడు, (సూర్యుఁ డంధకారముం బోఁగొట్టునట్టిరాజు శత్రువులగర్వముం బోఁగొట్టు నని భావము) దృఢప్రతిభుఁడు = ఎక్కువ ప్రజ్ఞగలవాఁడును, (అగు) అతఁడు = ఆ వేంకటరాయఁడు, ధారుణిన్ = భూమిని, ఏలెన్ = (తండ్రియనంతరము) పాలించెను రూపకాలంకారము

సీ॥ ఆతం డపుత్రికుం ♦ డగుట నప్పిమ్మటఁ
దత్పితామహునిఁ ♦ దండ్రి యైన
పూర్వోక్తనరసింహ ♦ భూవిభునకు ద్వితీ
యాత్మజుండైన నీ ♦ లాద్రినృపుని
రెండవపుత్త్రుండు ♦ పండితమిత్త్రుండు
దండితశత్త్రుండు ♦ ఖండశౌర్యుఁ
డఖిలార్థిజనులకు ♦ ననుపమోదారుఁ డానిధనుఁడు
డమరవిభవుండు ♦ వినుతధైర్యుఁ
డగుచు ధర్మార్థకాములు ♦ లలితలీలఁ
బ్రజలు సుఖియింప విబుధ ♦ ప్రస్తుతముగఁ
జెనఁటులు దలంక రాజ్యపా ♦ లనముఁ జేసె
హరినిభుండైన బుచ్చనా ♦ హ్వాయవిభుఁడు॥ ౬౬.

ఆతండు = వేంకటరాయప్రభువు, అపుత్త్రికుండు = కొడుకులు లేనివాఁడు, అగుటన్ = కావుట చేత, అప్పిమ్మటన్ = అతనియనంతరకాలమున, తత్పితామహునితండ్రి = ఆతనితాతతండ్రికిం దమ్ముఁడు, ఐన పూర్వోక్తనరసింహభూవిభునకున్ = మునుపు చెప్పఁబడిన

పద్యమునం జెప్పఁబడిన నరసింహాప్రభునకున్, ద్వితీయాత్మజుండు = రెండవపుత్త్రుఁడు, ఐననీలాద్రిప్రభునిరెండవపుత్త్రుండు = నలువదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడిననీలాద్రిప్రభువునకు రెండవకుమారుఁడు, బుచ్చనామాత్యవిభుండు = బుచ్చన యను పేరుగలప్రభువు, పండితమిత్త్రుండు = విద్వాంసులకు నెయ్యుఁడును, దండితశత్త్రుండు = శిక్షింపఁబడినశత్త్రువులు గలవాఁడు, (ఎవ్వనిచే శత్త్రులు దండితులో యతఁడు దండితశత్త్రుఁడు.) అఖండశౌర్యుఁడు = అధికమైన పరాక్రమము కలవాఁడును, (ఎవ్వని కఖండమైన శౌర్యము కలదో యతఁ డఖండశౌర్యుఁడు) అఖిలార్థిజనులకున్ = ఎల్లయాచకులకును, అమరభూరుహనిభుండు = కల్పవృక్షముతో సమానుఁడును, (అమర = దేవతలయొక్క, భూరుహము = వృక్షము) వాక్సనిభుండు = విష్ణుకోఁ దుల్యుఁడును, అనుపమవిభవుండు = సాటిలేనిధనము గలవాఁడును, వినుతస్థైర్యుఁడు = స్తుతింపఁబడినస్థైర్యము గలవాఁడును, అగుచున్, ధర్మార్థకామంబులు = త్రివర్గము, అతిశయింపన్ = వృద్ధియగునట్లును, ప్రజలు = తనదేశమందలిజనులు, సుఖయింపన్ = సుఖపడునట్లును, విబుధవర్గము = దేవతలసముదాయము, నుతింపన్ = స్తోత్రము చెయునట్లును, వైరులు = దుష్టులు, చలింపన్ = భయపడి తొలఁగిపోవునట్లును, రాజ్యపాలనమున్ = దేశసంరక్షణమును, ఒనర్చెన్ = చేసెను, ఔర = ఎంతయాశ్చర్యము

క॥ పొందెను బుచ్చనవిభుఁ డర
విందపురందరహయేందు ♦ విశదాభ్రధునీ
కుందశతానందసుతా
మందశతారనిభకీర్తి ♦ మహిమోన్నతులన్॥ 67.

బుచ్చనవిభుఁడు, అరవింద . మోన్నతులన్, అరవింద = తెల్లదామరపువ్వులతోడను, పురందరహయ = ఇంద్రునిగుఱ్ఱముతోడను (క్షీరసముద్రమునం బుట్టినయుచ్చైశ్శ్రవ మను పేరుగల తెల్లగుఱ్ఱముతోన్) ఇందు = చంద్రునితోడను, విశదాభ్రధునీ = స్వచ్ఛమైనయాకాశగంగతోడను, కుంద = మొల్లపూవులతోడను, శతానందసుత = నారదునితోడను (శతానంద = బ్రహ్మయొక్క, సుత = పుత్త్రుఁడు) (ని) శతానందశ్శతధృతిర్ద్రుహిణోజోవిరించనః (అ) అమంద = అధికమైన, శతార = వజ్రాయుధముతోడను, (శత = నూఱు, అర = అంచులుగలది.) నిభ = సమానమైన, కీర్తి మహిమోన్నతులన్ = కీర్తియొక్కగొప్పతనమును, గౌరవమును, పొందెన్ = సంపాదించెను.

గీ॥ ఆశమాదికనిధియాతఁ ♦ డాశమాంబ
యందు నందనుఁ గాంచె నా ♦ నందనంద
నసమమూర్తిని జగదంచ ♦ దసమకీర్తిఁ
జిన్నమాధవరాయు నా ♦ శ్రితవిధేయు॥ 68.

ఆశమాదికనిధి = ఆ = ప్రసిద్ధమైన, శమ = ఓర్పు, (మనసును వశపఱుచుకొనుట యనియర్థము) ఆదిక = మొదలగువానికి, నిధి = ఉనికిపట్టు, ఆతఁడు = ఆయిచ్చనప్రభుఁడు, ఆశమాంబయందుꣳ, ఆనందనందనసమమూర్తిꣳ = ప్రసిద్ధుఁ డగుకృష్ణునితోఁ దుల్యమైనయాకారము గలవానిని, జగదంచదసమకీర్తిꣳ = ప్రపంచమునందుఁ బ్రకాశించు సాటిలేని కీర్తిగలవానిని, ఆశ్రితవిధేయుꣳ = ఆశ్రయించినవారికి వశుఁడగువానిని, చిన్నమాధవరాయుꣳ, కాంచెꣳ = కనెను

ఇందు మాధవరాయు ననుచోట రాయశబ్దము మగాదిగణములోనిదేయైన నుత్వము రాదు. మఱియు ద్వితీయాదులందు నిగాగమము నిత్యముగ రావలయును కావున నీరాయశబ్దము సంస్కృతసమముగాని తెలుఁగుశబ్దము కాదు. గనుక నిదియును రాముꣳ, హాయꣳ, అనునదివలెనే సాధువని యెఱుంగునది

క॥ చినమాధవరాణ్మణి గనె
ననఘుఁ బెదమహీపతిరాయు ♦ నాతఁ డసుతుఁ డౌ
ట నతని పెదతాతకు నం
దనుఁ డగునీలాద్రినృపతి ♦ ధారణి నేలెన్॥ 69.

చినమాధవరాణ్మణి = శ్రేష్ఠుఁ డగుచిన్నమాధవరాయఁడు, అనఘుꣳ = దోషము లేనిఁగని, పెదమహీపతిరాయుꣳ, కనెꣳ, అతఁడు = ఆపెదమహీపతిరాయప్రభువు, అసుతుఁడౌటꣳ = కుమారులు లేనివాఁడగుటచేత, అతనిపెదతాతకుꣳ = మహీపతిరాయనితాత యగుబుచ్చనప్రభువుకు కన్న యగునరసప్రభువునకుꣳ, (నరసప్రభువు నలువదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడెను) నందనుఁడు = కుమారుఁడు, అగునీలాద్రినృపతి, ధారణిꣳ = భూమిని, ఏలెꣳ = పాలించెను

గీ॥ అవ్విభుండు జగ్గ ♦ మాంబవలనఁ బెద్ద
వేంకటవిభు నెల్లి ♦ వేంకటపతి

బుచ్చివేంకటాధి ♦ పుని ముద్దువేంకట
ప్రభునిఁ గనియెఁ బుణ్య ♦ విభవ మెసఁగ॥ 70.

అవ్విభుండు=ఆనీలాదిప్రభువు, జగ్గమాంబవలనన్, పుణ్యవిభవము=పుణ్యాతిశయము, ఎసఁగన్=ప్రకాశింపఁగాను, పెద్దవేంకటవిభుని, ఎఱ్ఱవేంకటపతిన్, బుచ్చివేంకటాధిపునిన్, ముద్దువేంకటప్రభునిన్, కనియెన్

వ. అందగ్రజుండు = ఆనలుగురిలోఁ బెద్దవాఁడు.

మ॥ ఘనుఁడై యాపెదవేంకటప్రభుఁ డొగిన్ ♦ క్ష్మామండలం బేలె స
జ్జనరక్షాపరుఁడై మహోగ్రరిపురా ♦ ట్సంగ్రామగాండీవి యై
వినయోపేతనితాంతదానమహిమా ♦ విర్భూతసత్కీర్తిచం
దనచర్చాధవళీకృతాఖిలహరి ♦ ద్బాలాకపోలాళి యై॥ 71.

ఆపెదవేంకటప్రభుఁడు, ఘనుఁడై=దిటవు గలవాఁడై, సజ్జ . . పరుఁడై=సజ్జన=మంచివారియొక్క, రక్షా=కాపాడుటయందు, పరుఁడై=ఆసక్తి గలవాఁడై, మహో.....గాండీవియై, మహోగ్ర=మిగులభయంకరమగు, రిపురాట్=శత్రురాజులయొక్క, సంగ్రామ=యుద్ధమందు, గాండీవియై, అర్జునుఁడై, (గాండీవ మనువిల్లుగలవాఁడు గాండీవి. ఈచాపము మున్ను విశ్వకర్మచె బ్రహ్మకై నిర్మింపఁబడియె. పిమ్మట నతనినుండి ప్రజాపతియు, వానివలన నింద్రుండు, నతనివలన సోముండుఁ జంద్రునివలన వరుణుండును బ్రచేతసునివలన నగ్నియు గ్రహించిరి. పిమ్మట ఖాండవందేర్చునపు డగ్నిదేవుం డర్జునున కిచ్చెను) ఈరాజు రణమున నర్జునుఁడుంబోలె మిగుల నేర్పరి యనిభావము. వినయో. . కపోలాళియై, వినయ=అడఁకువతో, ఉపేత=కూడిన, నితాంత=ఎడతెగని, దానమహిమ=దానాధిక్యముచేతను, ఆవిర్భూత=ఉత్పన్నమైన, సత్కీర్తి=మంచియశస్సనెడు, చందనచర్చా=గంధపుంబూఁతచేత, ధవళీకృత=తెల్లవిగఁ జేయఁబడిన, అఖిల=సమస్తమైన, హరిత్=దిక్కులనెడు, బాలా=స్త్రీలయొక్క, కపోలాళి=గండప్రదేశములయొక్కసముదాయములు గలవాఁడు, ఐ, అడఁకువతోఁ గూడినదానముచె నెల్లదిక్కుల వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁ డనియర్థము. కీర్తి తెల్లనిది యనికవిసమయము. ఒగిన్=క్రమముగాను, క్ష్మామండలంబున్=భూమండలంబును, ఏలెన్=పాలించెను.

క॥ పెదవేంకటవిభుతేజము
నుదితయశము జగమునందు ♦ నుప్పొంగఁగ వి
ల్లిది యనిపూనఁ గడఁగు ని
ల్లిది యనినివసింపఁ దలఁచు ♦ వృషభాంకుఁ డొగిన్॥

పెదవేంకటవిభుతేజమున్ = పెదవేంకటరాయనిప్రతాపమును, ఉదితయశముస్ = ఉత్పన్నమైనకీర్తియును, జగమునందున్ = లోకమునందు, ఉప్పొంగన్ = అభివృద్ధినొంది యంతటను వ్యాపింపఁగాన్, వృషభాంకుఁడు = శివుఁడు (వృషభచిహ్నము జెండాయందుఁ గలవాఁడు.) ఒగిన్ = క్రమముగాను, ఇది = ఈప్రదేశము, విల్లు = ధనువు, అని = తలఁచి, పూనన్ = ధరించుటకు, కడఁగున్ = యత్నించును. ఇది = ఈప్రదేశము, ఇల్లు = గృహము, అని = తలఁచి, వసింపన్ = ఉండుటకున్, తలఁచున్ = ఎంచును.

ఈపెదవేంకటపతిభునికీర్తిప్రతాపములు లోకమం దెల్లెడల వ్యాపించుటచే నెల్లవియు బంగారుకాంతితోడను, రజతకాంతితోడను గూడియుండుటచే శివుఁడు మేరువది కైలాసమిది యనునానవాలు నెఱుఁగక యన్నియు మేరువు లనిధనువుగా గ్రహింపను నెల్లవియుఁ గైలాసము లనినివసింపను దలఁచుచుండె ననిభావము.

ఇచట జగము తనకాంతిని విడిచి కీర్తిపతితాపములయుత్కృష్టకాంతిని గ్రహించునట్లు చెప్పుటచే దద్గుణాలంకారమును దానిచే ననుప్రాణితమైన భ్రాంతిమదలంకారమును గలదు. పతితాపము స్వర్ణకాంతి గలదియని కవిసమయము.

గీ॥ పెద్దవేంకటవిభునకు ♦ వెంగమాంబ
యందు జనియించె సుగుణ ♦ రత్నాకరుండు
పటుయశుండు కుమారవేం ♦ కటమహీపతి
రాయశేఖరుఁ డధికసా ♦ మ్రాజ్యధరుఁడు॥ 73.

పెద్దవేంకటవిభునకున్, వెంగమాంబయందున్, సుగుణరత్నాకరుండు = మంచిగుణము లనురత్నములకు సముద్రుఁడు (సముద్రమున రత్నము లుండిన ట్లీయునయందు సుగుణములు పెక్కు లుండె ననిభావము) పటుయశుండు = అధికమైనకీర్తి కలవాఁడు, అధికసామ్రాజ్యధరుఁడు = గొప్పపతిభుత్వమును వహించినవాఁడు, కుమారవేంకటమహీపతిరాయశేఖరుఁడు, (శేఖరము = శిరసునం జుట్టుకొనుపూలదండ, ఇచట శ్రేష్ఠార్థకము) జనియించెన్

సీ॥ తనదానగరిమ సం ♦ తత మర్థిజనపుత్త్రి
పౌత్త్రాన్వయావన ♦ ప్రౌఢి నమరఁ
దనచేతిహేతి దృ ♦ ప్తవిపక్షవక్షఃక
వాటపాటనపాట ♦ వంబు నెఱపఁ
దనధైర్యపటిమ మం ♦ దరధరాధరవర
స్థిరవిస్ఫురణతోడఁ ♦ జెలిమి సేయఁ
దనవాగ్విలాసంబు ♦ ఘనసుధారసఝురీ
పృథుమాధురీసాధు ♦ రీతి నొనరఁ
దనవిమలసన్నిధానంబు ♦ తతమనీషి
జనమునకు సన్నిధానమై ♦ సకలవాంఛి
తార్థము లొసంగ విలసిల్లె ♦ నార్యవినుత
రమ్యగుణహారి మహిపతి ♦ రాయశౌరి॥ 74.

ఆర్య ... హారి = ఆర్య = పెద్దలచేత, నుత = స్తోత్రము చెయఁబడిన, రమ్య = మనోహరమైన, గుణ = శౌర్యధైర్యాదులచె, హారి = మనోహరుఁడు, మహిపతిరాయశౌరి, తనదానగరిమ = తనయీనియొక్క గొప్పతనము, సంతతము = ఎల్లపుడును, అర్థి... ప్రౌఢి = అర్థి = యాచకజనులయొక్క, పుత్త్రి = కుమారులు, పౌత్త్రి = మనుమలు, (మొదలైన) అన్వయ = సంతానముయొక్క, అవన = రక్షణముయొక్క, ప్రౌఢిన్ = నేర్పుచేతను, అమరన్ = ఒప్పఁగాన్, ఈప్రభు వొక్కనికి దానముఁ జేసిన నావంశమువారెల్ల దాననే జీవించునట్లు చెయుననియాశయము

తనచెతిహేతి = తనచేత నున్న యాయుధము, దృప్త.. ...పాటవము. దృప్త = గర్వించిన, విపక్ష = పగవారియొక్క, వక్షఃకవాట = తలుపువంటి ఱొమ్ముయొక్క, (ఉపమితసమాసము) పాటన = చీల్చుటయందు, పాటవము = నైపుణ్యమును, నెఱపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, తనధైర్యపటిమ = తనధీరత్వముయొక్క సామర్థ్యము (ఎక్కువధైర్య మనియర్థము.) మందర ... .తోడన్ = మందరధరాధర = మందర మనుపేరుగలపర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, స్థిరవిస్ఫురణతోడన్ = స్థిరవైభవముతోన్, చెలిమి = స్నేహమును, చెయన్ = కావింపఁగాన్, తనధైర్యము మందరపర్వతమును బోలఁగా నని భావము తనవాగ్విలాసంబు = తనమాటలనేర్పు, ఘన. ...రీతిన్ = ఘన = అధికమై

న, సుధారససఝరీ = అమృతప్రవాహముయొక్క, పృథుమాధురీ = గొప్పమాధుర్యము యొక్క, సాధురీతిన్ = లెస్సయైనప్రకారముచేతను, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, తన భాషణము లమృతముం బోలఁగా ననిభావము. తనవిమలసన్నిధానంబు = తనస్వచ్ఛమైన సామీప్యమే, తతమనీషజనమునకున్ = గొప్పవిద్వాంసులకున్, సన్నిధానమై = తఱుఁగనిద్రవ్యరాశియై, సకలవాంఛితార్థములు = అన్ని కోరఁబడినవస్తువులును, ఒసంగన్ = ఈయఁగాన్, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ శ్రీయుతుఁ డగునమ్మహిపతి,
రాయగ్రామణియనంత ♦ రమునఁ బితృవ్యుం
డై యెసఁగు బుచ్చివేంకట
రాయనినీలాద్రివిభుఁడు ♦ రాజ్యము నేలెన్॥ 75.

శ్రీయుతుఁడు = సంపదతోఁ గూడినవాఁడు, అగు......నన్ = అయినయామహిపతిరాయప్రభుశ్రేష్ఠునియొక్కతరువాతికాలమునందున్, పితృవ్యుండు = ఆయనతండ్రికిం దమ్ముఁడు, ఐ, ఎసఁగుబుచ్చివేంకటరాయనినీలాద్రివిభుఁడు = ప్రకాశించుబుచ్చివేంకటరాయనికుమారుఁ డైననీలాద్రిప్రభువు, రాజ్యమున్ = దేశమును, ఏలెన్ = పాలించెను.

సీ॥ శారదాభ్రశితార ♦ తారకాశరకాండ
కాండజాసనకాండ ♦ ఘనయశుండు
రమణీయనలరాజ ♦ రాజరాజకుమార
మారసన్నిభసుకు ♦ మారమూర్తి
రమ్యచింతారత్న ♦ రత్నాకరభమిత్ర
మిత్రజద్యుద్రిమా ♦ మితవితీర్ణి
జ్వలితదావజ్వాల ♦ జాలాంబురుహబంధు
బంధుప్రతాపశో ♦ భావిభాసి
రాజమాత్రుండె నిఖలది ♦ గ్రాజవినుత
బహుళధర్మైధితామేయ ♦ భాగధేయ
ధుర్యతార్క్ష్యేందుమౌళిగాం ♦ భీర్యముఖ్య
రాజితగుణాళి నీలాద్రి ♦ రాయమౌళి॥ 76.

శార.....యవుండు. శారద=శరత్కాలమునందలి, (ఆశ్వయుజ, కార్తిక
ములు) అభ్ర=మేఘము, శతార = వజ్రాయుధము, తారకా = నక్షత్రములు, శర
కాండ = రెల్లుఁబూలసముదాయము, (ని) శరోదధ్యాద్యగ్రసారే బాణే కాండేత్ప
ణాంతరే. నా. నా. కాండో స్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు (అ) కాండజాస
నకాంత=హంసలు (కాండ=నీటియందు, జ=పుట్టినది. పద్మము. అదియే, ఆసన=
పీఠముగాఁగలవాఁడు; అనఁగాఁ బద్మాసనమున నున్నవాఁడు=బ్రహ్మ. అతనియొక్క,
కాండ=అశ్వము. బ్రహ్మకు హంస వాహన మనిసుప్రసిద్ధము.) వీనింబోలిన, ఘనయ
శుండు=గొప్పకీర్తి కలవాఁడు; లుప్తోపమాలంకారము. రమణీయ.......మూర్తిః
రమణీయ=మనోహరుఁడైన, నలరాజ=నలరాజుతోడను, రాజరాజకుమార=నలకూ
బరునితోడను, (రాజరాజ=కుబేరునియొక్క, కుమారుఁడు=పుత్త్రుఁడు (ని) రాజ
రాజోధనాధిపః. అ) మార=మన్మథునితోడను, సన్నిభ=సమమైన, సుకుమార =
మృదువైన, మూర్తి=ఆకారముగలవాఁడును, రమ్య.....వితీర్ణి. రమ్య=మనోహ
రమైన, చింతారత్న = చింతామణికివలెను, సముద్రమున నుత్పన్నమైనదియు నెవ్వ
రేమికోరిన నిచ్చునదియు నగుస్వర్గమునందలియొకమణి రత్నాకర=సముద్రునకువలె
ను, ఇతఁడు విష్ణునకుఁ గన్యాదానమును, దేవతలకు వనదానము నన్నదానమును, నిం
ద్రునకు గజాశ్వాదిదానములు చేసెను భమిత్ర=చంద్రునకువలెను, (భ=నక్షత్రము
లకు, మిత్రుఁడు=చెలికాఁడు) ఇతఁడు స్వదేహమును దేవతలకు దానముఁ జేయు
ను. మిత్రజ=కర్ణునకువలెను, (మిత్ర=సూర్యునివలన, జ=పుట్టినవాఁడు) ద్యుద్రు
మ=మందారము మొదలగుస్వర్గమునందలి వృక్షములకువలెను, అమితవితీర్ణి=పరిమాణ
ము లేనిదానము కలవాఁడును, జ్వలిత.....విభాసి=జ్వలిత=మండుచున్న, దావ=
అడవినిప్పుయొక్క, జ్వాలజాల=మంటలసమూహమునకును, అంబురుహబంధు=సూ
ర్యునకును, బంధు=తుల్యమైన, ప్రతాప=తేజముయొక్క, (ధనమువలనను సేనవలన
ను గలుగుతేజము ప్రతాపము) శోభా=దీప్తిచే, విభాసి = ప్రకాశించువాఁడును,
నిఖిల.....మాళి=నిఖిల=అందఱగు, దిగ్రాజ=దిక్పతులచేతను, వినుత=స్తుతింపఁ
బడిన, బహుళ=అధికమైన, ధర్మ=సత్కర్మములచే, ఏధిత = వృద్ధిపొందింపఁబడిన,
అమేయ=కొలఁదిలేని, భాగధేయధుర్యతా=ఐశ్వర్యమును వహించుటయందు, అర్ధేం
దుమాళి=శివుఁడు, (దిక్పతులచె స్తుతింపఁబడిన సత్కర్మములఁ జేయుటచే నభివృద్ధి
పొందినయైశ్వర్యముచే శివుంబోలినవాఁడని యర్థము.) (గాంభీ..... గుణాళి=గాం
భీర్య=గంభీరత, ముఖ్య=మొదలైన, రాజిత=ప్రకాశించెడు, గుణాళి=గుణసముదా
యము గలవాఁడును (అగు) నీలాద్రిరాయమాళి = నీలాద్రిరాయప్రభువు, రాజమా

(తుండే = సాధారణుండు డగురాజా ? కాడనియర్థము)

శా॥ నానామానధనాగ్రగణ్యనుతపు ♦ ణ్యస్వచ్ఛచారిత్రుఁ డౌ
నానీలాద్రివిభుండు దాఁ గనియె భా ♦ వాంబాలలామంబునం
దానాళీకహితోపమప్రభుని సూ ♦ ర్యారాయధాత్రీంద్రు స
త్యానూనప్రతిభుం గుమారమహిప ♦ త్యాఖ్యావనీవల్లభున్॥ 77.

నానా...చారిత్రుఁడు, నానా = పెక్కండ్రగు, మానధన = చిత్తౌన్నత్యము గల వారిలో, అగ్రగణ్య = మొదట లెక్కింపఁదగినవారిచే, నుత = స్తుతింపఁబడిన, పుణ్య = పవిత్రమైన, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, చారిత్రుఁడు = చరిత్రగలవాఁడు ఔ నానీలాద్రివిభుండు, తాన్, భావాంబాలలామంబునందున్ = శ్రేష్ఠురాలగు భావాంబయందున్ (లలామము = భూషణము. ఇచట శ్రేష్ఠ మనియర్థము.) ఆనాళీ ....ప్రభునిన్, ఆ, నాళీకహిత = సూర్యుఁడు (నాళీక = తామరలకు, హిత = మేలు చేయువాఁడు) ఉపమ = సాటిగల, ప్రభునిన్ = కాంతిగలవానిని, (సూర్యుని తేజమువంటి తేజముగల వానిననియర్థము) ఉపమాలంకారము. సూర్యారాయధాత్రీంద్రున్, సత్యానూనప్రతిభున్ = సత్య = నిజమునందు, అనూన = పూర్ణమైన, ప్రతిభున్ = మనసుగల, (నిజమునం దత్యంతము మనసు గలవానినని యర్థము) కుమారమహిపత్యాఖ్యావనీవల్లభున్ = కుమారమహీపతి యనునామము గలప్రభువును, కనియెన్

వ. అందగ్రజుండు = వారిద్దఱిలోఁ బెద్దవాఁడు,

సీ॥ సరసిజాక్షుఁడువోలె ♦ సిరితోడ నలరి భ
ర్గునిభంగి నార్యాను ♦ కూలుఁ డగుచుఁ
గందర్పురీతిఁ జ ♦ క్కని, రూపు గల్గి య
బ్జునిమాడ్కి గురుకళా ♦ పూర్ణుఁ డగుచుఁ
బరమేష్ఠిగతి మంజు ♦ భాషాఢ్యుఁ డై సరి
త్పతిపోల్కి నిమ్నస్వ ♦ భావుఁ డగుచు
సూర్యునిపగిదిఁ దే ♦ జోమహత్త్వముఁ గాంచి
ఘనునికై వడి దాన ♦ కలితుఁ డగుచు

మహితలోకైకజేగీయ ♦ మానవిభవ
సాంద్రుఁ డనుపమభోగదే ♦ వేంద్రుఁ డనఁగ
సూర్యరాయనరేంద్రుండు ♦ క్షోణితలము
రహిని పాలించెఁ బ్రకృతివ ♦ ర్గము సుఖింప॥ 78.

సరసిజాక్షుఁడువోలెన్ = విష్ణువువలె, సిరితోడన్ = లక్ష్మితోన్, అలరి = ప్రకాశించి, సంపదతో ననిభావము భర్గునిభంగిన్ = శివునిరీతిచేత, ఆర్యానుకూలుఁడు = పార్వతికనుకూలనాయకుఁ డనిశివపరమైన యర్థము సజ్జనులకు సహాయము చేయువాఁ డని రాజపరమైన యర్థము (ని) ఆర్యాదాక్షాయణీచైవగిరిజామేనకాత్మజా, మహాకులకులీనార్యసభ్యసజ్జనసాధవః. (అ) (ఒకకాంతయందే రాగము గలవాఁ డనుకూలుఁడు కావ్యాలం) అగుచున్, కందర్పురీతిన్ = మన్మథునిరీతిచేతను, మన్మథుఁడువలెననియర్థము. చక్కనిరూపు = మనోహర మగునాకారమును, కల్గి = పొంది, అబ్జునిమాడ్కిన్ = చంద్రునివిధముగా, గురుకళాపూర్ణుఁడు = ఎల్లకళలతో నిండినవాఁ డనియర్థము సకలవిద్యలు నేర్చినవాఁ డనిభావము. అగుచున్, పరమేష్ఠిగతిన్ = బ్రహ్మరీతిచేతను, బ్రహ్మవలె ననియర్థము మంజుభాషాఢ్యుఁడై = మృదు వగుసరస్వతికిం బ్రభువై, మృదువు లగుమాటలు గలవాఁడై యనిభావము. సరిత్పతిపోల్కెన్ = సముద్రునిసామ్యముచేత, నిమ్నస్వభావుఁడు = అగాధమైనస్వభావము గలవాఁడు, గంభీరుఁ డనిభావము అగుచున్, సూర్యునిపగిదిన్ = సూర్యునిప్రకృతిచేత, తేజోమహత్త్వము = అధికతేజస్సు ననియర్థము ప్రతాపాతిశయము ననిభావము కాంచి = పొంది, ఘనునికైవడిన్ = మేఘునివిధముచేతను, దాత = దానముచేయువాఁడు, అగుచున్, మహిత .సాంద్రుఁడు, మహిత = పూజ్యులైన, లోక = జనులచేతను, ఏక = ముఖ్యముగాను, జేగీయమాన = స్తుతింపఁబడుచున్న, విభవసాంద్రుఁడు = సంపదచేతసమగ్రుఁడు, సూర్యరాయనరేంద్రుఁడు, అనుపమభోగదేవేంద్రుఁడు = సాటిలేనిసుఖానుభవముచే నింద్రుఁడు, అనఁగన్ = అనునట్లు, ప్రకృతివర్గము = మంత్రిసముదాయము, సుఖింపన్ = సుఖపడునట్లు, రహిన్ = సంతోషముతో, క్షోణితలమున్ = భూమిని, పాలించెను

ఇందునిదర్శనాలంకారము గలదు

చ॥ పదుగురు చైత్రులైన నల ♦ పంకజవైరులు సూర్యులైన న
మ్మదనులు వేవురైన శత ♦ మన్యుకుమారులు లక్షయైన న

ర్థదజులు కోటియైన వసు ♦ ధాస్థలిఁ బోలుదురే సురూపసం
పద సుకుమారతాకరుఁ గు ♦ మారమహీపతిరాయశేఖరున్॥ 79.

చైత్రులు = వసంతులు, పదుగురు = పెక్కండ్రు, ఐనన్, అలపంకజవైరులు = ప్రసిద్ధులగుచంద్రులు, నూర్గురు = అనేకులు, ఐనన్, అమ్మదనులు = ఆమన్మథులు, వేవురు = వేయిసంఖ్యగలవారు, ఐనన్, శతమన్యుకుమారులు = జయంతులు, లక్షయైనన్ = లక్షసంఖ్యగలవారైనను, అర్థదజులు = నలకూబరులు (కుబేరపుత్త్రులు) కోటియైనన్, సుకుమారతాకరున్ = సౌకుమార్యమునకునిధి (యగు) కుమారమహీపతిరాయశేఖరున్, సురూపసంపదన్ = ఎక్కువ చక్కఁదనపు (ఎక్కువ చక్కఁదనము చేత ననియర్థము) సంపదచే, వసుధాస్థలిన్ = భూమియందు, పోలుదురే = సాటియగుదురా కారనియర్థము.

ఈప్రభువు నిరుపమానమైనసౌందర్యము కలవాఁడనిభావము

మ॥ ఘనశౌర్యుం డగుసూర్యరాడ్విభుఁడు వెం ♦ కయ్యాంబికారత్నమం
దనఘశ్రీకమనీయమూర్తి యగునీ ♦ లాద్రీశు శ్రీరామతు
ల్యుని గంగాధరరామరాయజనపా ♦ లున్ సూర్యనారాయణా
ధిపున్ వేంకటరాయభూరమణు భా ♦ స్వత్ప్రజ్ఞుఁ గాంచెన్ రహిన్॥

ఘనశౌర్యుండు = గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు, అగుసూర్యరాడ్విభుఁడు, వెంకయ్యాంబికారత్నమందున్, అనఘ . . మూర్తి, అనఘ = పాపములేనిదియు, శ్రీ = శోభచేత, కమనీయ = మనోహరమైనదియు, (అయిన) మూర్తి = ఆకారముగలవాఁడు, అగునీలాద్రీశున్, శ్రీరామతుల్యునిన్ = శ్రీరామునితోసమానుని, గంగాధరరామరాయజనపాలున్, సూర్యనారాయణాధిపున్, భాస్వత్ప్రజ్ఞున్ = ప్రకాశించుబుద్ధిగల, వేంకటరాయభూరమణున్, రహిన్ = ఆనందముతో, కాంచెన్ = కనెను

వ తదనుజుండు = ఆయనతమ్ముఁడు

గీ॥ రహిఁ గుమారమహీపతి ♦ రాయశౌరి
నందనుల లక్ష్మినరసయ్య ♦ యందుఁ గాంచె
నధికతరపుణ్యు సూర్యరా ♦ యాగ్రగణ్యు
నార్యజనగేయు ధర్మరా ♦ యాభిధేయు॥ 81.

కుమారమహీపతిరాయశౌరి, లక్ష్మీనరసయ్యయందున్, అధికతరపుణ్యున్ = ఎక్కువపుణ్యముగలవానిని, సూ॥ సూర్యగణ్యున్ = సూర్యరాయప్రభుశ్రేష్ఠుని, ఆర్యజనగేయున్ = సజ్జనులచే స్తుతింపఁబడఁదగిన, ధర్మరాయాభిధేయున్ = ధర్మరాయనామముకలవానిని, నందనులన్ = పుత్త్రిలను, రహిన్ = సంతసముతో, కాంచెన్.

క॥ వీరాగ్రణి యగునలసూ
ర్యారాయధరామరేంద్రు ♦ నాత్మజుఁడు మహో
దారుఁడు నగునీలాద్రిధ
రారమణాగ్రగునంత ♦ రమున నధిపుఁడై॥ 82.

వీరాగ్రణి = పరాక్రమముగలవారిలోముఖ్యుఁడు, అగు .....నాత్మజుఁడున్ = అగుసూర్యారాయఁడను పేరుగలభూలోక దేవేంద్రునకుఁ గుమారుఁడును, మహోదారుఁడు = మిగులదాతయును, అగు. ....ననంతరమునన్ = అగునీలాద్రిరాయప్రభుశ్రేష్ఠుని యొక్కతరువాతికాలమందున్, అధిపుఁడై = ప్రభువై, (ముందరిపద్యములోనిరామరాయమూర్ధన్యుఁ డనుదానితో నన్వయము.)

శా॥ క్ష్మాలోకేంద్రుఁడు సూర్యరాడ్విభునిరా♦మారాయమూర్ధన్యుఁ డా
శ్రీలాసీలల విష్ణువుంబలెఁ బురం ♦ ధ్రీలోకరత్నంబులన్
హాళిన్ మువ్వురఁ బెండ్లియాడెనొగి మం♦గయ్యాంబికన్ సీతయాం
బాలావణ్యవతీవతంసమును సు ♦ బ్బయ్యాంబికారత్నమున్॥ 83.

క్ష్మాలోకేంద్రుఁడు = భూలోకమున కింద్రుఁడు, (ఈలోకమున నింద్రునింబోలినసంపదగలవాఁ డనియర్థము.) సూర్యరా... .ధన్యుఁడు = సూర్యరాయనిపుత్త్రిఁడైనరామారాయప్రభువు, ఆశ్రీలాసీలలన్ = ఆలక్ష్మీదేవిని, భూదేవిని, నీలాదేవినిని, విష్ణువుంబలెన్ = విష్ణుమూర్తివలెనే, పురంధ్రీలోకరత్నంబులన్ = స్త్రీసముదాయములో శ్రేష్ఠురాండ్రను, (పురంధ్రీ = గృహముం గాపాడునట్టిది.) మంగయ్యాంబికన్, సీతయాంబాలావణ్యవతీవతంసమున్, సుబ్బయ్యాంబికారత్నమున్, మువ్వురన్, ఒగిన్ = క్రమముగాను, హాళిన్ = ఆసక్తితో, పెండ్లియాడెన్ = వివాహముచేసికొనెను.

సీ॥ భవునివైఖరిఁ బద్మ ♦ భవునివైఖరి భవ్య
భూతిచె శేముషీ ♦ బాతిచేతఁ

జంద్రుకైవడి హారి • శ్చంద్రుకైవడిఁ గళా
యుక్తిచే వరసత్య • సూక్తిచేత
నింద్రుపోలిక భూధ • రేంద్రుపోలిక భోగ
పూర్తిచే ధైర్యవి • స్ఫూర్తిచేత
మిత్రుచాడ్పునఁ జైత్రి • మిత్రుచాడ్పున భూరి
దీప్తిచే లలితరూ • పాప్తిచేత
నలరి పొగడొందునిజహృద • యారవింద
కందళితభక్తినందిత • నందగోప
నందనుఁడు సూర్యరాయేంద్రు • నందనుండు
ప్రథితసుగుణాళి శ్రీరామ • రాయమౌళి॥ 84.

నిజ . నందనుఁడు = నిజ = తనసంబంధమైన, హృదయారవింద = పద్మము వలె కారమైన హృదయమునందున్, (తామరమొగ్గంబోలిన మాంసపిండము రొమ్ములోనఁ గలదనియు నది ధ్యానము చేయఁదగిన యీశ్వరునివాసస్థానమనియు నదియె హృదయమనియు వేదాంతములం బ్రసిద్ధము) కందళిత = అంకురించిన, భక్తి = అనురాగముచేతను, నందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, నందగోపనందనుఁడు = కృష్ణుఁడు గలవాఁడు, ప్రథితసుగుణాళి = ప్రసిద్ధికెక్కిన దానదాక్షిణ్యాదిసద్గుణములుగల, శ్రీరామరాయనృపమౌళి = శోభాశాలి యగు రామరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, భూతిచేన్ = ఐశ్వర్యముచేతను, శేముషీభాతిచేన్ = బుద్ధిప్రకాశముచేతనును, భవునివైఖరిన్ = శివునిరీతి చేతనును, పద్మభవునివైఖరిన్ = బ్రహ్మయొక్కరీతిచేతనును (అలరి యనుక్త్వార్థకముతో నన్వయము ఈప్రభు వైశ్వర్యమున శివునివలె బుద్ధిచే బ్రహ్మను బోలినవాఁడని భావము. అన్వయము నభిప్రాయము నిట్లే ముందు నెఱుంగునది) కళాయుక్తిచేన్ = కళాసంపత్తిచేతను (విద్యాసంపత్తిచేత ననియర్థము) సత్యసూక్తిచేతన్ = నిజము పల్కుటచేతను, చంద్రుకైవడిన్ = చంద్రునివిధమునను, హరిశ్చంద్రుకైవడిన్ = హరిశ్చంద్రువిధమునను, భోగపూర్తిచేన్ = సుఖముల పూర్ణతచేతనును, (ఎక్కువసుఖముల ననుభవించుటచే ననియర్థము) ధైర్యవిస్ఫూర్తిచేతన్ = ధీరతయొక్క వికాసముచేతను, (అతిధైర్యముచేత ననియర్థము.) ఇంద్రుపోలికన్ = ఇంద్రసామ్యమునను, భూధరేంద్రుపోలికన్ = పర్వతసామ్యముచేతను, భూరిదీప్తిచేన్ = అధికమైనతేజస్సుచేత

ను, లలితరూపాప్తిచేఁ = మనోహరమైనయాకారము గల్గుటచేతను, మిత్రుచాడ్పునఁ = సూర్యునివిధమునను, చైత్రమిత్రుచాడ్పునఁ = మన్మథునివిధమునను, అలరి = ప్రకాశించి, పొగడు = స్తుతిని, ఒందుఁ = పొందును.

క్రమాలంకారము

శా॥ రా మారా యని కంచుఁ బంచశరు నొ ♦ రా మార్కొనం గోరు నో
రామా రా యని యాహలాయుధుని బో ♦ రం జీరు నోపద్మభూ
రామా రా యని మిన్కుముద్దియను జే ♦ రం బిల్చుఁ బెన్నుద్దికిన్
రామారాయనిరూపవైభవము, దో ♦ ర్దర్పంబు, సత్కీర్తియున్॥

రామారాయనిరూపవైభవము = రామరాయప్రభువుయొక్క రూపసంపద, (చక్కఁదనమనియర్థము) దోర్దర్పంబు = బాహుగర్వము, (బాహుబలాతిశయమనియర్థము) సత్కీర్తియున్ = మంచియశస్సును, (క్రమముగా) మారా = ఓమన్మథుఁడా, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, రా = రమ్ము (ఇది వచ్చుధాతువుయొక్క ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషము.) అంచున్ = పల్కుచున్, పంచశరున్ = మన్మథుని, (అరవిందాదులైదుబాణములు కలవాఁడు.) మార్కొనన్ = ఎదుర్కొనుటకు, కోరున్, ఈప్రభువుసౌందర్యము మన్మథుని యుద్ధమునకుఁ బిల్చుననియర్థము మన్మథునికంటె నెక్కుడుచక్కఁదనము గలవాఁడని భావము. రామా = ఓబలరాముఁడా, రా = రమ్ము, అని, ఆహలాయుధునిన్ = ఆబలరాముని (నాఁగలియాయుధముగాఁగలవాఁడనియర్థము) పోరన్ = యుద్ధముచేయుటకు, చీరున్ = పిలుచును ప్రలంబాదుల సంహరించినబలభద్రునికంటె నధికబలశాలి యనియాశయము ఓపద్మభూరామా = ఓసరస్వతి! (తామరపువ్వునం బుట్టినవానియింటి విష్ణువునాభీకమలమునఁ బ్రహ్మ యుదయించెననిపురాణములం గలదు) పెన్నుద్దికిన్ = పోలికకున్, రా = రమ్ము, అని, మిన్కుముద్దియన్ = పలుకులవెలఁదిని, చేరన్ = సమీపించుటకున్, పిలుచున్ ఈప్రభువు కీర్తిధావళ్యగుణముచే సామ్యమునకు రమ్మని సరస్వతినింబిలుచున్నది యనియర్థము ఈప్రభువు సరస్వతిని మించినతెల్లనికీర్తి గలవాఁడనితాత్పర్యము. ఇందు శబ్దాలంకారము యమకముసు, అర్థాలంకారము యథాసంఖ్యమును గలవు

సీ॥ సకలవిద్వచ్చకో ♦ రకము లానందించె
విమతానసాబ్జపా ♦ ళి ముకుళించె

లలిమిత్రకువలయం ♦ బులు వికాసము నొందె
ఖలజనచక్రవా ♦ కములు గుందె
బంధుబృందానంద ♦ సింధువు లుప్పొంగె
ధర్మేతరధ్వాంత ♦ తతు లడంగె
సత్సంతుల కభీ ♦ ష్టము లెల్లనీడేరెఁ
గుమతిచోరప్రచా ♦ రములు జాఱెఁ
బీఠికాపురవరదుర్గ ♦ పృథులసౌధ
సింహపీఠోదయాచల ♦ శిఖరభాగ
మధిగమించి యఖండరా ♦ జ్యరమఁ దాల్చి
రామరాయాఖ్యచంద్రుఁడు ♦ ప్రబలు చుండ॥ 86.

రామరాయాఖ్యచంద్రుఁడు = రామరాయప్రభు వనుచంద్రుఁడు, పీఠి .. .. భాగము, పీఠికాపుర = ఈ పేరు గలపట్టణముసందలి, వర = శ్రేష్ఠమైన, దుర్గ = కోటయం దుండెడు, పృథులసౌధ = పెద్దమేడయందున్న, సింహపీఠ = సింహాసనమనెడు, ఉదయాచలశిఖరభాగము = ఉదయపర్వతముయొక్క యగ్రభాగమును, అధిగమించి = పొంది, అఖండరాజ్యరమన్ = పూర్ణమైనరాజ్యసంపదను, దాల్చి = ధరించి, ప్రబలుచుండన్ = వృద్ధి నొందుచుండఁగా, సత్కవివిద్వచ్చకోరికములు = అందఱువిద్వాంసులనెడువెన్నెలపులుఁగులు, ఆనందించెన్ = సంతసించెను. చంద్రోదయమునఁ జకోరములు సంతసించిన ట్లీప్రభువు వృద్ధి నొందుచుండ విద్వాంసు లానందించి రనిభావము. రిపు .. పాళి = అమిత్ర = శత్రువులయొక్క, ఆస్య = మోములనెడు, అబ్జ = తామరలయొక్క, పాళి = సమూహము, ముకుళించెన్ = ముగిడెను, చంద్రునుదయమునఁ దామరలుముడిఁగిపోవున ట్లీప్రభువుకాలమున శత్రువుల మోములు ముడిఁగిపోయె ననియాశయము. మిత్రకువలయంబులు = నెయ్యురనుకలువలు, లలిన్ = ఉత్సాహముతో, వికాసమున్, బొందెన్ = వికసించెను. ఖలజనచక్రవాకములు = దుర్మార్గులనుచక్రవాకములు, కుందెన్ = ఖేదపడియెను. చక్రవాకములకుఁ బవలు సంయోగము రాత్రివియోగము గలుగుఁగాన నవి చంద్రోదయమునఁ గుందును. అట్లే యీప్రభువుకాలమున దుష్టులు తమచెడుపనులు సాగమిచే ఖిన్నులై రనిభావము. బంధు .. సింధువులు = బంధుబృంద = చుట్టములయొక్క, ఆనంద = సంతోషమనెడు, సింధువులు = సముద్రములు,

ఉప్పొంగెన్ = విజృంభించెను చంద్రునుదయమున సముద్రము లభివృద్ధి నొందిన ట్లీప్రభువు రాజ్యకాలమునఁ జుట్టములు సంతసిల్లి రనియాశయము. ధర్మేతరధ్వాంతతతులు = ధర్మేతర = పాపకార్యములనెడు, ధ్వాంత = చీఁకట్లయొక్క, తతులు = సముదాయములు, అడంగెన్ = నశించెను సత్సంతతులకున్ = సజ్జను లను నక్షత్రములకు, అభీష్టములెల్లన్ = కోర్కు లన్నియు, ఈడేరెన్ = ఫలించెను (ని) సన్నత్యేవిదుషిశ్రేష్ఠే సాధౌభవతిచత్రిషుసత్స్త్రీబమ్మృక్షే. నా. నా కుమతిచోరప్రచారములు = చెడుబుద్ధిగలదొంగలసంచారములు, జాఱెన్ = నశించెను చంద్రుఁడు ప్రకాశించుచుండఁ దమ సంచారము వెల్లడియగు నని చోరులు సంచరింపరు. ఈప్రభువుకాలమున 'దండభయమునఁ జోరులు సంచరింప మాని రనియాశయము సావయవరూపకాలంకారము

శా॥ అక్షివ్యాజమునన్ వృషాంకునొసలన్ ♦ వ్యాపించి పాథోధిరా
ట్కుక్షిం బాడబకైతవం బెసఁగ నా ♦ టోపించి మింటన్ జగ
చ్చక్షుఃప్రక్రియ సంచరించి జలము ♦ గ్జాలంబునన్ వైద్యుతా
గ్న్యక్షీణాకృతి రామరాయవిభుశౌ ♦ ర్యం బుండు లోకంబునన్॥

రామరాయవిభుశౌర్యంబు = రామరాయవిభుప్రతాపము, వృషాంకునొసలన్ = ఈశ్వరునిఫాలమునందు, అక్షివ్యాజమునన్ = (మూఁడవ) కన్నునెపముచే, వ్యాపించి = అలముకొని, పాథోధిరాట్కుక్షిన్ = సముద్రమధ్యమునందున్, బాడబకైతవంబు = బడబాగ్ని యనుమిష, ఎసఁగఁగాన్ = కలుగఁగాన్, ఆటోపించి = ప్రబలి, మింటన్ = ఆకాశమునందున్, జగచ్చక్షుఃప్రక్రియన్ = సూర్యునియధికారముతో, సంచరించి, జలముగ్జాలంబునన్ = జలముక్ = మేఘములయొక్క, జాలంబునన్ = సముదాయమునందు. వైద్యుతాగ్న్యక్షీణాకృతిన్ = వైద్యుత = మెఱుపులసంబంధమైన, అగ్ని = అగ్నియొక్క, అక్షీణ = పూర్ణమైన, ఆకృతిన్ = ఆకారముతోన్, (మెఱుపు లనెడు మిషచేత ననియర్థము.) లోకంబునన్ = లోకమునం దంతటను, ఉండున్ = వసించును.

ఈప్రభువుప్రతాపమే యీశ్వరునినొసటఁ గంటియాకారముతోడను సముద్రమున బడబాగ్నిరూపమునను నాకాశమున సూర్యరూపమునను మేఘములమెఱుపురూపమునను వ్యాపించి లోకముల నన్నిటి నాక్రమించె ననియర్థము. ఇచట సూర్యాదులయందు స్వరూపముం గప్పి ప్రతాపత్వము కల్పించుటచే నపహ్నవాలంకారము.

సీ॥ తతదివ్యచంద్రికా ♦ ధవళాంశుకంబుతో
గగనగంగాకంచు ♦ కము దలిర్ప

హిమశైలరజతశై ♦ లము లనుపాలిండ్ల
పైఁ దారకాహార ♦ పటలి మెఱయ
నమరశాఖిసుమాళి ♦ యవతంసముగఁ గ్రాల
వీణాశ్రుతిని నల్వ ♦ రాణి పాడఁ
గలశాంబునిధితరం ♦ గమ్మృదంగనిస్వనం
బలరమహానటుం ♦ డాటఁ గఱప
ఘనశరద్ఘన మనుతిర ♦ స్కరిణి మించి
చంద్రవదనంబు దోఁప ని ♦ చ్చలు నటించు
రావుశ్రీరామరాయభూ ♦ రమణుకీర్తి
మహితనర్తకి బ్రహ్మాండ ♦ మండపమున॥ 88.

రావు .. ..నర్తకి = రావువారివంశమున జన్మించినశ్రీమంతుఁ డగు రామరాయ ప్రభునిపూజ్యమైనకీర్తి యనునటి, తత.. ..కంబుతోన్, తత = విశాలమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయను, ధవళ = తెల్లని, అంశుకంబుతోన్ = వస్త్రముతో, గగనగంగాకంచుకము = గగనగంగా = ఆకాశగంగయను, కంచుకము = రైక, తలిర్పన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, హిమశైల . . పైన్ = మంచుకొండయు వెండికొండయునను స్తనములమీఁదను, తారకాహారపటలి = నక్షత్రము లనుముత్యాలదండలవరుస, మెఱయన్ = భాసిల్లఁగాన్, అమరశాఖాసుమాళి = కల్పవృక్షములయొక్క పూలసముదాయము, అవతంసముగన్ = చెవిమీఁదిభూషణముగా, క్రాలన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నల్వరాణి = చతుర్ముఖునిభార్య (సరస్వతి), వీణాశ్రుతిన్ = వీణయొక్క శ్రుతితో, పాడన్ = పాడుచుండఁగా, కలశా......నంబు = కలశాంబునిధి = క్షీరసముద్రముయొక్క, తరంగ = అల లనెడు, మృదంగ = మద్దెలయొక్క, నిస్వనంబు = ధ్వని, అలరన్ = ఒప్పఁగాన్, మహానటుండు = శివుఁడు, ఆటన్ = నాట్యమును, కఱపన్ = నేర్పఁగాను, ఘనశరద్ఘనము = గొప్పది యగుశరత్కాలమందలి మేఘము, అనుతిరస్కరణికన్ = అనుతెరను, మించి = దాఁటి, చంద్రవదనంబు = చంద్రుఁ డనుముఖము, తోఁపన్ = కనుపడఁగా, నిచ్చలు = ఎల్లకాలమును, నటించున్ = నాట్యము చెయును

ఇందుఁ గీర్తియందు నాటకత్తెతనము కల్పించి మిక్కిలి తెల్లనివి యగువెన్నెల మొదలగువానియందు నటి కలంకారము లగువస్త్రత్వాదుల నారోపించుటచె సావయ

వరూపకాలంకారము. ఈప్రభునినిర్మలకీర్తి భూమియందంతటను వ్యాపించి యాకాశమందును బ్రహ్మలోకమునందును గూడ నిండి యుండెనని తాత్పర్యము.

చ॥ రసికుఁడు రామరాయనృప ♦ రత్నము రత్నధనాంబరాదు ల
ర్థిసమితి కీయ దాఁచికొ న ♦ దివ్యమణుల్ దనలో సముద్రుఁ డ
ర్థసముదయంబు ప్రాఁతఅల ♦ దాఁచె ధనాధిపుఁ డంబరం బదృ
శ్యసరణిఁ గాంచెఁ గాచికొ న ♦ నయ్యమరావళి మేరుశైలముఙ్॥

రసికుఁడు=విద్వాంసుఁడు, రామరాయనృపరత్నము=రామరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, అర్థిసమితికిఙ్=యాచకులసముదాయమునకు, రత్నధనాంబరాదులు=రత్న=మణులను, ధన=సొమ్మును, అంబరాదులు=వస్త్రములు మొదలగువానిని, ఈయఙ్=దానముచేయుచుండఁగాను, (దానముచేయుటచేతననియర్థము) సముద్రుఁడు, తనలోఙ్=తనమధ్యమునందు, దివ్యమణుల్=మంచిమణులను, దాఁచికొనెఙ్, ధనాధిపుఁడు=కుబేరుఁడు, అర్థసముదయంబు=ద్రవ్యసముదాయమును, ప్రాఁతఅలఙ్=నిధులయందుఙ్, దాఁచెఙ్ = కనుపడకుండునట్లు రక్షించెను అంబరంబు = ఆకాశము, అదృశ్యసరణిఙ్=కనుపడనిరీతిని, కాంచెఙ్=పొందెను (ని) అంబరంవ్యోమ్నివాససి (అ) (అంబరశబ్దము వస్త్రమునకును జేరగుటచే నామసామ్యమునఁ దన్నుసైత మీప్రభువు దానముసేయునని యాకాశము దాఁగెనని భావము.) అయ్యమరాళి=అద్దేవతలసముదాయము, మేరుశైలముఙ్=బంగారుకొండను, కాచికొనెఙ్ = రక్షించుకొనెను

ఈప్రభువు మేరుపర్వతమును సైతము దానముసేయునని దేవతలు భయపడి రక్షించుకొనుచున్నా రనిభావము

ఇందు సముద్రమున మణులుండుటయును, ఆకాశమున కదృశ్యసరణియును దేవతలకు వాసమగుటచె మేరువును గాచియుండుటయును, కుబేరుఁడు ద్రవ్యమును బ్రాఁతఅలం దాఁచుటయును సహజమైయుండఁగా నీప్రభువు మిగుల దానముచేయుటచే నిట్లయ్యె ననియుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము

క॥ గోవిభవార్యాశ్రియమై
శ్రీవల్లభశివవిరించి ♦ జిష్ణుతరణిప్రా
ఖోవాహామదనలీలల
రావుసువంశమణి రామ ♦ రాట్ప్రభువమరుఙ్॥ 90

రావుసువంశమణి = రావువారిమంచివుల మను వేణువునకు ముత్తియము, (అగు) రామరాట్ప్రభువు = రామరాయప్రభువు, గోవిభ .....మై, గో = భూమికిని, విభవ = సంపదకును, ఆర్య = సజ్జనులకును, ఆశ్రియమై = ఉనికిపట్టై, (ఈప్రభువు సజ్జనులం బోషించు ననియు సంపదలకు వాసస్థానమనియు భూమి కాధారమనియుభావము) శ్రీవల్లభ .. .లీలన్ = శ్రీవల్లభ = విష్ణువుయొక్కయు, శివ = సాంబమూర్తియొక్కయు, విరించి = బ్రహ్మయొక్కయు, జిష్ణు = ఇంద్రునియొక్కయు, తరణి = సూర్యునియొక్కయు, పాథోవాహ = మేఘముయొక్కయు, మదన = మన్మథునియొక్కయు, లీలలన్ = విలాసములం బోలువిలాసములతో, అమరున్ = ప్రకాశించును

ఇందు గోవిభవార్యాశ్రియువిశేషణసామర్థ్యముచే, రాజు విష్ణువుమొదలైనవారి విలాసమునం బ్రకాశించె ననిచెప్పుటచే నావిశేషణము వారికిం జెందును

గోవిభ . .ము, గో = భూదేవియొక్క, విభవ = సంపదకును, అరి = చక్రాయుధమునకును, ఆశ్రియము = ఆధారము (విష్ణువు)

గోవిభ. .. .ము, గోవిభవ = నందీశ్వరునియైశ్వర్యమునకును, ఆర్యా = పార్వతికిని, ఆశ్రయము = ఆస్పదము (శివుడు)

గోవిభ ము, గోవిభవ = సరస్వతీదేవిసౌభాగ్యమునకును, ఆర్య = బ్రహ్మర్షులకును రాజర్షులకును, ఆశ్రయము = ఆధారము (బ్రహ్మ)

గోవిభ . .ము, గోవిభవ = స్వర్గసంపదకును, ఆర్య = బృహస్పతికిని, ఆశ్రయము = అండ, (ఇంద్రుడు)

గోవిభ ము, గోవిభవ = కిరణాతిశయమునకును, అరి = చక్రవాకములకును, ఆశ్రయము = నివాసముం బోషకుడును, (సూర్యుడు)

గోవిభ . ము, గో = వజ్రముయొక్క, విభ = కాంతిగల, (తెల్లకాంతిగల) వారి = ఉదకమునకు, ఆశ్రయము = ఉండుతావు, (మేఘము)

గోవిభ . డు, గోవిభవ = దృష్టిసంపదయును, (నేత్రములశోభ)

గోవిభవ = బాణసంపదగల, ఆర్యా = యువతులు, ఆశ్రియము = సహాయముగలవాడు, (మన్మథుడు) ఈయర్థమున నిది బహువ్రీహిసమాసము. మన్మథుడు లోకముల జయించునపుడు బాణములం బోలినవాడిచూపులు గలజవ్వనులే సహాయము కలవాడై యుండును గాన నిట్లుచెప్పబడెను రామరాయప్రభువును గోవిభవార్యాశ్రయుడు విష్ణువుమొదలైనవారు నట్టివారు కాబట్టి వారిలీలలతో ప్రకాశించెనని తాత్పర్యము ఇందు విష్ణువుమొదలగువారిలీల వారియందద యుండును గాని యితరుల

యందు సంభవింపమిచే వారిలీలం బోలినలీల యనియర్థము ప్రాప్తించుచుండగానఁ బదార్థవృత్తినిదర్శనాలంకారము ఇది శ్లేషమహిమను బ్రాప్తించుచుండగాన శ్లేషానుప్రాణితము. ఈతనికిని విష్ణువుమొదలగువానికి నౌపమ్యము (సామ్యము) గమ్యము (ని) స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలేలక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రియాంపుంసిగౌః (అ)

క॥ నారాయణాంశభవుఁ డగు
శ్రీరామారాయశౌరి ♦ చిరవిభవముతోఁ
ధారణిఁ బాలించుత మా
తారాచంద్రార్కముగ సు ♦ ధర్మాభిరతి౯॥ 91.

నారాయణాంశభవుఁడు = విష్ణువునంశమునజన్మించినవాఁడు, శ్రీరామారాయశౌరి, చిరవిభవముతో౯ = శాశ్వతమైనయైశ్వర్యముతో, ఆతారాచంద్రార్కముగ౯ = చుక్కలుం జంద్రుఁడు సూర్యుఁ డున్నంతకాలము, ధారణి౯ = భూమిని, సుధర్మాభిరతి౯ = న్యాయమునందాసక్తితో, పాలించుత౯ = రక్షించెడుఁగాక



షష్ఠ్యంతములు.

క॥ ఏతాదృశగుణమణికి న
రాతిమదద్విరదసృణికి ♦ బ్రహ్మాండకటా
హాతీతయశోధఃకృత
శీతఘృణికి మార్గణౌఘ ♦ చింతామణికి౯॥ 92.

ఏతాదృశగుణమణికి౯ = మీఁదఁ జెప్పినమంచిగుణములుగలిగిన, అరాతి ..... సృణికి౯ = అరాతి = శత్రువులను, మదద్విరద = మదపుటేనుఁగులకు, సృణికి౯ = అంకుశమగువానికిని, బ్రహ్మాండ.....ఘృణికి౯ = బ్రహ్మాండకటాహ = కటాహముం బోలినప్రపంచమును, అతీత = దాఁటిన, యశః = కీర్తిచేతను, అధఃకృత = తిరస్కరింపఁబడిన, శీతఘృణికి౯ = చంద్రుఁడు గలవానికిని, చెఱకుపానకము మొదలైనవానిం గాఁచుపాత్రము కటాహము ఈప్రపంచము నంతె నతిక్రమించినయీతనికీర్తి యీలోకము నతిక్రమింప లేనిచంద్రుం దిరస్కరించె నని భావము. మార్గ.....మణికి౯ =

మార్గణౌఘ = యాచకసమూహమునకు, చింతామణికిన్ = చింతామణి యైనవానికిన్, ఇందలివిశేషణములను ముందరిపద్యములయందలివిశేషణములను "నవరసరసికయుగళ" పద్యములోని 'రామరాయాగ్రణికిన్' అనువిశేష్యముతో నన్వయము.

క॥ భూవిదితసర్వవరమున
దేవాలయగోపురప్రతిష్ఠాపనదీ
క్షావిధికి సకలసజ్జన
సేవధికి వదాన్యతాహ ♦ సితవారిధికిన్॥ 93.

భూవిదిత ... మునన్ = భూమియందుఁ బ్రసిద్ధమైనసర్వవరమను పట్టణమునందున్, దేవాలయ ... విధికిన్ = దేవాలయ = కోవెలయొక్క, గోపుర = (వాకిలి) గోపురముయొక్క, ప్రతిష్ఠాపన = కట్టించుటయందు, దీక్షావిధికిన్ = గొప్పనియమము కలవానికిన్, సకల ... సేవధికిన్ = ఎల్లసాధువులకు ద్రవ్యరాశిం బోలినవానికిన్, వదాన్య ... రిధికిన్ = వదాన్యతా = దాతృత్వముచే, హసిత = పరిహసింపఁబడిన, వారిధికిన్ = సముద్రము గలవానికిని, సముద్రముఁబోలె దాత యైనవాని కని భావము

క॥ రంభాకుచకుంభపరీ
రంభానందద్విపక్ష ♦ రాణ్ణుతశౌర్యా
రంభునకున్ శుంభజ్జయ
సంభావితనిజభుజాసి ♦ సంరంభునకున్॥ 94.

రంభా ... రంభునకున్, రంభా = స్వర్గమం దుండునొకానొకవేశ్యయొక్క, కుచకుంభ = కుంభములం బోలిన స్తనములయొక్క, పరీరంభ = కౌఁగిలింతచేత, ఆనందత్ = సంతసించుచున్న, విపక్షరాట్ = శత్రురాజులచేతను నుత = స్తుతింపఁబడిన, శౌర్యారంభునకున్ = పరాక్రమమునందలివేడుక కలవానికిన్, యుద్ధమునం దీయనచే మృతులైనపగవారు స్వర్గమునకుం జని యచట రంభ నాలింగనము చేసికొని యప్పటి యానందముచే, దానికిం గారణ మగు నిరాజుశౌర్యమును బొగడుచున్నా రని భావము యుద్ధమున మరణము నొందినవారికి స్వర్గము వచ్చు నని స్మృతులం గలదు. శుంభ... ..రంభునకున్, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, జయ = గెలుపుచే, సంభావిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, నిజ = తనది యగు, భుజ = చేతియందలి, అసిసంరంభు

నకున్ = కత్తియొక్క వేగిరపాటు కలవానికిన్, ప్రసిద్ధ మగు చున్న గెలుపుచే స్పష్టము చేయఁబడినటన చెలియందలికత్తియొక్క యాటోపము కలవాని కని యర్థము.

లోకమందుఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్న యీయనజయమే భుజమునందలికత్తియొక్క సామర్థ్యమును బ్రకటించు చున్న దని భావము.

క॥ సేతుహిమాచలమధ్య
స్థాతతదివ్యస్థలాది ♦ యాత్రాసుకృతా
న్వితపునీతాంగునకున్
ఖ్యాతవిలాసాతిశయజ ♦ తానంగునకున్॥ 95.

సేతు . తాంగునకున్, సేతు = (రాముఁడు లంకాప్రయాణకాలమున దక్షిణసముద్రమున రామేశ్వరమునొద్దఁ గట్టిన) గట్టునకును, హిమాచల = మంచుకొండకును, మధ్యస్థ = నడుమ నున్న, ఆతత = గొప్పవి (అగు) దివ్యస్థలాది = పుణ్యక్షేత్రాదులకు, యాత్ర = పోవుటచే (కలిగిన) సుకృత = పుణ్యములతో, అన్విత = కూడినవాఁడు గనుకనే, పునితాంగునకున్ = పవిత్రము చేయఁబడినశరీరము గలవానికిని, ఖ్యాత . నంగునకున్ = ఖ్యాతి = ప్రసిద్ధమైన, విలాసాతిశయ = శృంగారచేష్టలయతిశయముచే, జిత = జయింపఁబడిన, అనంగునకున్ = మన్మథుఁడు కలవానికిని, శృంగారచేష్టలచే మన్మథుని గెలిచినవాని కని యర్థము

క॥ నవరసరసికశిఖామణి
కవిరళనిజభుజభుజంగ ♦ నాధిపధృతభూ
యువతీమణికిన్ విద్వ
త్ప్రవరనలఘను శిక రామ ♦ రాయాగ్రణికిన్॥ 96.

నవ .. కిన్ = నవరస = శృంగారాదులయొక్క, రసిక = విద్వాంసులలో, శిఖామణికిన్ = శిరోభూషణ మైనవానికిన్, “శ్లో॥ శృంగార హాస్య కరుణా రౌద్ర వీర భయానకాః। భీభ త్సాద్భుత శాంతా శ్చ నవ నాట్యే రసా స్మృతాః॥” శృంగారాదిరసముల నెఱిఁగినవారిలో శ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము అవి . . మణికిన్ = అవిరళ = దృఢమైన, నిజ = తనదియగు, భుజ = చెయి యనెడు, భుజంగమాధిప = శేషునిచే, ధృత = ధరింపఁబడిన, భూయువతీమణికి = భూమి యనెడు స్త్రీరత్నము గలవానికిని, శేషుఁడు ఫణామండలమున భూమిని ధరించినట్లీరాజు తనభుజముల ధరించె నని భావ

ము విద్వ ఖమణికిన్ = విద్వత్ప్రవర = శ్రేష్ఠు లగువిద్వాంసు లనెడు, నల = తామరపూవులకు, ఖమణికిన్ = సూర్యుఁ డైనవానికిన్ (ఖమణి = ఖ = ఆకాశమునకు, మణి = మణిం బోలినవాఁడు; విన్ను మానికము, సూర్యుఁడు) సూర్యుఁడు తామరల కుంబోలె విద్వాంసుల కీప్రభువు సంతోషహేతు వని భావము రామరాయాగ్రణికిన్ = రామరాయప్రభువునకున్, ముందువచనముతో నన్వయము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నారచియింపంబూనిన భద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునకుం గథావిధానం బెట్టి దనిన.

అభ్యుదయ .. .వృద్ధి = అభ్యుదయ = శుభములయొక్క, పరంపర = వరుసల యొక్క, అభివృద్ధి = పెంపు, కాన్ = అగునట్లు, నారచియింపంబూనిన . బునకున్ నారచియింపన్ = నాయొక్క రచియించుటకు, (ఇచటఁ గర్త్రర్థమున షష్ఠి) నేరచియించుట కని యర్థము, పూనిన = ఆరంభించినభద్రాపరిణయం బనుమహాప్రబంధంబునకున్, కథావిధానంబు = కథాప్రకారము, ఎట్టి దనినన్

గీ॥ హరిచరిత్రంబు శ్రోతృక ♦ ర్ణామృతముగఁ
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ దెల్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ తెలుపఁదొడఁగె॥ 97.

తొల్లి = పూర్వకాలమునన్, సూతుండు = (నైమిశారణ్యంబున మహార్షులకు సత్రయాగకాలంబున సకలపురాణములం జెప్పినవ్యాసశిష్యుఁడు.) శ్రోతృకర్ణామృతము = వినువారిచెవుల కమృతముం (బోలినది) కన్ = అగునట్లు, శౌనకాదులకున్ = శౌనకుఁడు మొద లగుఋషులకు, తెలిపినట్టిరీతిన్ = చెప్పినప్రకారముచే, శుకయోగి = వ్యాసపుత్త్రుఁడు, పరిక్షి. తిలకమునకున్ = పరిక్షిత్తుఁ డనురాజశ్రేష్ఠునకు, మున్నశ్వత్థామ ప్రయోగించినానారాయణాస్త్రముచే గతప్రాణుఁడై యుత్తరాగర్భంబునఁ బుట్టుటచే నీరాజునకుఁ బరిక్షిత్తను నామంబు గలిగె ఇట్లు = ఈక్రిందిప్రకారముగా, హరిచరిత్రంబు = కృష్ణునిచరిత్రమును, తెలుపఁదొడంగెన్ = చెప్ప మొదలిడెను

సీ॥ ఏవీట సౌధాగ్ర ♦ సౌవర్ణకలశంబు
లబ్జకోశంబు లౌ ♦ సమరథునికి
నేవీట సతులత ♦ నూవిలాసంబులు

ప్రార్థనీయంబు లౌ • నచ్చరలకు
నేవీట హర్మ్యమ • ణీవిభావిభవ మ
భావంబొనర్చువి • భావరులకు
నేవీటఁ జంద్రశా • లావితానస్థహా
రములు తారావళీ • భ్రాంతి నొసఁగుఁ
దుంగతరరోహణాచల • శృంగతులిత
గురురుచిరరత్నకీలిత • గోపురంబు
సెలఁగు బహువిధసంపద్వి • శేషహసిత
గోపురం బగునాద్వార • కాపురంబు॥ 98.

ఏవీటన్=ఏపట్టణమున, (కల) సౌధా...సంబులు=సౌధ=మేడలయొక్క, అగ్ర=కొనయందలి, సౌవర్ణ=బంగారువికారమైన, కలశంబులు=కుండలు, అమరధునికిన్=ఆకాశగంగకును, అబ్జకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఔన్; ద్వారకాపురమునందలి మేడ లాకాశము నంటుచున్నవి గనుక వానిచివర నున్న బంగారుకుండలు స్వర్గలోకమం దున్న నదిలోని తామరపువ్వు లంబోలె నుండె నని యాశయము. ఇందు మేడలమీఁద నున్న బంగారుకుండలకు నాకాశగంగలోనియబ్జకోశత్వము సంబంధింపకున్న నట్లు చెప్పుటచేన్ అతిశయోక్త్యలంకారము

తక్కినమూఁడుచరణంబులం దిట్లు సంబంధాతిశయోక్త్యలంకార మని యే యెఱుంగునది. ఏవీటన్=ఏపట్టణమున, సతుల....సంబులు=సతుల=స్త్రీలయొక్క, తనూ=శరీరములయొక్క, విలాసంబులు=చక్కఁదనములు, అచ్చరలకున్=రంభమొద లగువారికిన్, ప్రార్థనీయంబులు=కోరఁబడఁదగినవి, ఔన్, ఈపట్టణమందలి స్త్రీలు రంభాదులకంటె సొగసుకత్తెలని భావము ఏవీటన్=ఏనగరమున, హర్మ్య..విభవము=హర్మ్య=మేడలయందలి, మణీ=రత్నములయొక్క, విభా=వెలుఁగుయొక్క, విభవము=సంపద, విభావరులకున్=రాత్రులకు, అభావంబు=నాశము, ఒనర్చున్=చేయునో, ఇందలి మేడలయందలిమణులకాంతిచే రాత్రియుం బవలుగా నుండె నని తాత్పర్యము ఏవీటన్=ఏపురమునందున్, చంద్ర...హారములు, చంద్రశాల=మేడలమీఁదియిండ్లయందలి, వితానస్థ=మేలుకట్టులయందలి, హారములు=ముత్యాలజాలరులు, తారావళీభ్రాంతిన్=నక్షత్రసముదాయమనుభ్రమను, ఒసఁగున్=ఇచ్చునో, మేడలు మిగుల నున్నతము లగుటచే నందలి మేల్కట్లయం దున్న జాలరుల

సౌధముల్ గర్భస్థ ♦ శైలములు గ
శశికాంతకృతచతు ♦ ష్పథములు ఝురులు గాఁ
గరిఘటల్ మకరసం ♦ ఘాతములు గ
నుత్తాలసాలంబు లుల్లోల ♦ తతులు గాఁ
దతపతాకములు మ ♦ త్స్యములు గాఁగ
నఖిలాంగనాజనం ♦ బప్సరోగణము గాఁ
బురలక్ష్మి కల్మిపూ ♦ బోఁడి గాఁగ
సతతమంగళతూర్యని ♦ స్వనము లెల్ల
ఘనతరంగరవంబు లై ♦ కడలుకొనఁగ
క్షీరవారాశి యో యనఁ ♦ జెలువు మిగిలి
హరికి శుభకర మై యొప్పు ♦ నప్పురంబు॥ 100.

గారుత్మతవితర్దికలు = గారుత్మత = గరుడపచ్చలయొక్క, వితర్దికలు = అరఁగులు, (మరకతమణులతోఁ గట్టినయరఁగు లని యర్థము) సైకతములు = ఇసుకతిన్నెలు, కాన్ = కాఁగా, సౌధముల్ = మేడలు, గర్భస్థశైలములు = (సముద్రము) లోపలనున్న పర్వతములు, కన్, శశికాంత ..థములు = శశికాంతకృత = చంద్రకాంతపురాళ్లతోఁ (పటికపురాళ్లతోఁ) గట్టఁబడిన, చతుష్పథములు = నాలుగుత్రోవలు గలసినచోట్లు, (ఇచట మార్గము లనియే యర్థము) ఝురులు = సెలయేళ్లు, కాన్, కరిఘటల్ = ఏనుఁగులగుంపులు, ఏనుఁగలసముదాయము ఘట యనంబడు. (ని) కరిణాం ఘటా ఘటా (అ) మకరసంఘాతములు = మొసళ్లగుంపులు, కన్, ఉత్తాలసాలంబులు = ఎత్తైనప్రాకారములు, ఉల్లోలతతులు గాన్ = పెద్దతరంగములు గాన్, అఖిలాంగనాజనంబు = ఎల్లస్త్రీలసముదయము, అప్సరోగణము గాన్ = అచ్చరలసముదాయము గాన్, పురలక్ష్మి = నగరశోభ, కల్మిపూబోఁడి = లక్ష్మీదేవి, కాఁగన్, పువ్వు + మేను = పూబోఁడి. బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకు బోఁడి యగు బా స సతత...... లెల్లన్ = సతత = ఎడతెగని, మంగళ = శుభసూచకములైన, తూర్యనిస్వనములు = భేరులమ్రోఁతలు, ఘనతరంగరవంబులు = గొప్పతరంగముల ధ్వనులు, ఐ, కడలుకొనఁగన్ = దిక్కులను వ్యాపింపఁగా, అప్పురంబు = ఆద్వారక, క్షీరవారాశియో యనన్ = క్షీరసముద్రమువలె, చెలువు = కాంతిచే, మిగిలి = అతిశ

యించి, హరికిన్ = కృష్ణునకు, శుభకరమై = సంతసము గల్గించునది యై, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

పాలసముద్రమునుకలిగిన్నిలు మొదలైనవానిచే మిగుల మనోహరమైనది గావున నం దెప్పుడు విష్ణువు వసించుచుండును. ఆవిష్ణువే యిప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడై యిందు వసియించెఁ గాన నిదియుఁ దనధర్మములచేఁ బాలసముద్రముంబోలి సంతసము గలిగించుచుండె నని యాశయము

ఉ॥ మేలిపసిండిమువ్వగమి ♦ మించుపతాకలు చిత్రరత్నపాం
చాలిక లబ్జరాగకల ♦ శద్యుతుల్ గలచంద్రశాలికా
జాలము వ్రేల్చుఁ బట్టణపు ♦ సంపదఁ గన్గొన నిల్చునిర్జర
స్త్రీలవిశాలనవ్యమణి ♦ దివ్యవిమానవితానమో యనన్॥ 101.

మేలి..... గమిన్ = ప్రశస్తమైనబంగారుచిఱుగంటలయొక్క గుంపుచే, మించుపతాకలు = ప్రకాశించుటెక్కెములును, చిత్రరత్నపాంచాలికలు = చిత్ర = వ్రాఁతపటములయందలి, రత్నపాంచాలికలు = రత్నపుంబొమ్మలును, (ని) పాంచాలికా పుత్రికా స్యాద్వస్త్ర దంతాదిభిః కృతా (అ) అబ్జ.. ద్యుతుల్, అబ్జరాగ = పద్మరాగములయొక్క, (కెంపులతోఁ జేయఁబడిన) కలశ = కుండలయొక్క, ద్యుతుల్ = కాంతులును (ఇవి ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమలు) కల..... జాలము = పొందినమేడలమీఁదియిండ్లు, పట్టణపుసంపదన్ = నగరశోభను, కన్గొనన్ = చూచుటకు, నిల్చు .....మోయనన్ = నిల్చు = ఉండెడి, నిర్జరస్త్రీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, విశాల = విరివిగల, నవ్య = నూతనమైన, మణి = రత్నములయొక్క (రత్నములచేఁ జేయఁబడిన) దివ్య = ఆకాశముననున్న, విమానవితానమో యనన్ = విమానసముదాయమో యనునట్లు (విమానము = అంతరిక్షమున దేవత లెక్కి సంచరించెడురథము) వ్రేల్చున్ = ప్రకాశించును.

ఇప్పట్టణమునందలి మేడలమీఁదియిండ్లయం దున్న ప్రతిమలు పట్టణసౌందర్యముం జూడవచ్చిన దేవకన్యలువలె నాయిండ్లు మిగులం బొడవు గలవి యగుటచే నాకాశముననున్న వారివిమానములువలెను బ్రకాశించుచుండె నని తాత్పర్యము

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

చ॥ అరుణగభస్తిమున్న హర ♦ హంబును నంబరవీధి నేగఁగాఁ
బురవరభర్మహర్మ్యచయ ♦ ముల్ గమనంబున కడ్డమైనచోఁ

విని, (పెక్కుసారులు వినుటచే నేర్చి యని యర్థము.) తాన్, ధాత్రిన్ = భూమియందు, కళానిధియనన్ = విద్యలకు వాసస్థాన మనునట్లు, (చంద్రునిపదియాఱవభాగము కళ యనంబడు అట్టివానికి వాసస్థానము) ప్రసిద్ధిన్ = ఖ్యాతిని, చెందెన్ = పొందెను. చంద్రుఁడు ప్రతిదినము రేలాపురమార్గమునం బోవుచు నచట నున్న స్త్రీలు చేయుకావ్యగానాదిగోష్ఠులను విని తా నేర్చి కళానిధి యనుపే రొందె నని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ జంద్రునికిఁ బేరైనకళానిధిశబ్దమునకు యోగమున (అవయవశక్తిచే) వేరర్థమును గల్పించుటచె నిరుక్త్యలంకారము

చ॥ లలితజలోర్ధ్వయంత్రఝరు ♦ లం బస పాడఁగ ధూపధూమకుం
తలములు కేతుహస్తకల ♦ నన్ నగరేందిర విప్పి సొమ్ములం
దళియల నుంచెఁ బ్రోవులుగ ♦ నాఁ బొలు పొనవరత్నరాసుల
న్విలసిలుఁ గాంచనాంచితవ ♦ ణిగ్విపణీరమణీయహట్టముల్॥ 104.

నగరేందిర = పురశోభ యనులక్ష్మి, లలిత లన్, లలిత = సుందరమైన, జలోర్ధ్వయంత్రఝరులన్ = నీటిని మీఁదికిఁ జిమ్ముగ్రోవులవలనఁ గలిగినప్రవాహములందున్, పసపాడఁగన్ = పసపు పూసికొని స్నానము చెయుటకున్, కేతుహస్తకలనన్ = టెక్కెము లనుచేతులవ్యాప్తిచేన్, (చేతులఁ జాచి యని యర్థము) ధూపధూమకుంతలములన్ = పరిమళముకై కాల్చుకృష్ణాగరు మొదలైనవానిపొగ లనుముంగురులను, విప్పి, సొమ్ములన్ = తనదేహమునందలి యాభరణములను, ప్రోవులుగన్ = రాసులుగాను, తళియలయందున్ = పళ్లెరములందున్, ఉంచెనాన్ = ఉంచెనో యనునట్లు, పొలుపొనవరత్నరాసులన్ = ఒప్పెడువజ్రములు మొదలైనవానిరాసులతోన్, కాంచనాంచిత రమణీయహట్టముల్ = కాంచన = బంగారముతోన్, అంచిత = ఒప్పుచున్న, వణిగ్విపణీ = బజారులందలి, రమణీయ = మనోహరములు (అగు) హట్టముల్ = అంగడులు, విలసిలున్ = ప్రకాశించును

ద్వారకాపురమునందలిబజారులు పురలక్ష్మి స్నానము చెయుటకై యూడ్చి పళ్లెరముల నుంచినయాభరణములువలె నున్నరత్నరాసులతోడను బంగారురాసులతోడను నెల్లపుడు నిండి యుండు నని తాత్పర్యము.

చ॥ నవరము లంచు మబ్బు నట ♦ చందురుఁ జందురువంక యంచు సాం
కవ మని తత్కళంకము ని ♦ గారవుహారము లంచుఁ దారకా

నివహము నెంచి తాల్చుటకు ♦ నేర్పునఁ జేకొనఁ బోవఁ బ్రౌఢ లౌ
నువిదలు మాన్ప మాని యిటు ♦ లుందురు మేడల ముగ్ధసుందరుల్॥

ముగ్ధసుందరుల్ = ముగ్ధ లగు స్త్రీలు, (క్రొత్తజవ్వనము గలనాయిక ముగ్ధ యనంబడు.) మబ్బుల్ = మేఘమును, చమరము లంచున్ = చమరీవాలము లని భ్రమించుచున్) అలచందురుల్, (ఇచట లక్షణచే లేఁతచందురు నని యర్థము) చందురువంక యంచున్ = ఱేఁడువారు శిరసున ధరించుకొను నాభరణ మనియును (చంద్రవంక), తత్కళంకముల్ = చంద్రునిలోనినల్లనిమచ్చను, సాంకవ మంచున్ = జవ్వాది యనియును, తరకానివహముల్ = నక్షత్రసముదాయమును, నిగారపుహారము లంచున్ = శ్రేష్ఠమైనముత్యాలదండ లనియును, ఎంచి = తలఁచికొని (భ్రాంతిపొంది యని యర్థము) తాల్చుటకున్ = ధరించుటకు, నేర్పునన్ = నైపుణ్యముతో, చేకొనఁబోవన్ = చేతితోఁ బుచ్చుకొనుటకు యత్నింపఁగాన్, ప్రౌఢలు = నిండుజవ్వనము గలవారు, లౌనువిదలు = ఐన స్త్రీలు, మాన్పన్ = వానిస్వరూపమును జెప్పి నివారింపఁగా, మాని = విడిచి, ఇటులు = ఈప్రకారము, ఉందురు

అట్టి పురమున నున్న ముగ్ధలు మేడలు మిగుల నున్నతములై యుండుటచే సమీపమున నున్న మబ్బు మొదలగువానిం జూచి యలంకారము లని భ్రమపడి ధరింప యత్నింపఁగాఁ బ్రౌఢలు వానిస్వరూప మెఱిఁగినవారు గావున మాన్పుచుండి రని భావము

ఇందు ముగ్ధలకు మబ్బు మొదలైనవానియందు భ్రాంతి గలుగుటచే భ్రాంతిమదలంకారము

చ॥ తగవున శేషునిన్ శ్రుతిని ♦ దక్షుని లీలలు నేరఁ డంచు ది
వ్యగురుని గావ్యగోష్ఠి నిసు ♦ మంత యెఱుంగఁ డటంచు సద్వ్రతుం
డగుద్విజరాజునుం గడుఁ బ్ర ♦ భాకరుమిన్కులఁ జక్కనంచు నెం
చఁగఁగల రప్పురిన్ నిగమ ♦ శాస్త్రకళాచతురుల్ మహీసురుల్॥

అప్పురిన్ = ఆద్వారకాపురమునందు, నిగమ . చతురుల్ = నిగమ = వేదములచేతను, శాస్త్ర = మీమాంస మొదలగువానిచేతను, కళా = గానాదులచేతను, చతురుల్ = నేర్పరులు, (విద్వాంసు లని యర్థము) (చేయవలసినకార్యములను, జేయఁగూడనిదుష్కార్యములను బోధించునది వేదము) మహీసురుల్ = బ్రా

హ్మణులు, తగవునన్ = (విద్యానిమిత్తమైన) జగడమునందు, శేషునిన్ = వేయినోళ్లు గలిగి వ్యాకరణభాష్యము రచియించినసర్పరాజును (విష్ణు వీయనయందుఁ బరుండుటచే నీయన కీపేరు గలిగెను) శ్రుతి... లీలలు = శ్రుతి = వేదసంబంధమైన, పదక్రమ = పదముయొక్కయుఁ గ్రమముయొక్కయు, లీలలు = విలాసములను, నేరఁ డంచున్ = తెలిసికొనలేఁడనియును, వేదమున మిక్కిలి గొప్పవి యగుజట, ఘన యటుండఁ బెక్కండ్రు నేర్చుదుపదక్రమములుసైతము నేరఁడని యర్థము చెవులయొక్కయుఁ బాదములతోడినడకయొక్కయు విలాసములు లేనివాఁడని భావము (శ్రుతి = చెవి, పదక్రమ = పాదములతోడినడక,) పాములకుఁ జెవులును బాదములతోడినడకయును లేవని స్పష్టము దివ్యగురునిన్ = స్వర్గమున నున్నవారి కొజ్జయైన బృహస్పతిని, కావ్యగోష్ఠిన్ = రామాయణాదిగ్రంథములయొక్క ప్రసంగమును, ఇసుమంతయున్ = కొంచెమైనను, ఎఱుంగఁ డటంచున్ = నేర్చినవాఁడు కాఁడనుచు నని యర్థము శుక్రునితో సహవాససంభాషణాదుల నెఱుఁగనివాఁడని భావము కావ్యుఁడు = శుక్రుఁడు, (ని) శుక్రో దైత్యగురుః కావ్యః (అ) సద్వృత్తుండు = పుణ్యకర్మములు గలవాఁడు (నక్షత్రములయం దాసక్తి కలవాఁడనియు నర్థము) అగుద్విజరాజును = అగుచంద్రుఁడును, (బ్రాహ్మణప్రభు వనియు నర్థము) ప్రభాకరుమిన్కులన్ = పూర్వమీమాంసావాక్యముల నని యర్థము సూర్యకాంతులచేత నని భావము చిన్కన్ = లొంగున. కృశించు నని భావము అంచున్, ఎంచఁగఁగలరు = లోపముల నెన్నుటకు సమర్థులగుదురు

వేదములను, గావ్యములను, సంగీతాదివిద్యలను నెఱిఁగిన ద్వారకాపురవాసులగబ్రాహ్మణులకుఁ బదక్రమము తెలియఁగనిశేషుఁడును, గావ్యగోష్ఠి నెఱుఁగనిబృహస్పతియుఁ బ్రభాకరునకు జడియుద్విజరాజును దిలువులుగా రని తాత్పర్యము సకలవిద్యల నేర్చినబ్రాహ్మణు లప్పురమునఁ గల రని ఫలితార్థము

శ్లేషాచ్ఛాదితవ్యతిరేకాలంకారము

సీ॥ సమదారిబలభిదా ♦ చణులై మహామాన
భాగసద్యము లొచుఁ ♦ బరఁగెపిల్లి
యనుజాతశౌర్యాప్త ♦ ఘనతరైశ్వర్యులై
దివ్యకల్పు లగుచుఁ ♦ దేజరిల్లి
గురుహితార్థప్రదా ♦ నరతులై పరమేఘు

రమణీయహాయు లౌచు ♦ రమణ కెక్కి
సకలస్తుతపవిత్ర ♦ సద్గోత్రు లై పాలి
తాఖిలవిబుధు లై ♦ యతిశయిల్లి
స్థిరసుధర్మాధిగతు లయి ♦ చిరవినోద
కరసదారంభు లగుచు భా ♦ స్వరతఁ దనరి
సారతరభోగితతయశ ♦ స్సాంద్రు లగుచు
నింద్రులన నొప్పు చుండ్రు రా ♦ జేంద్రులచట॥ 107.

ఈపద్యమున రాజులకు నింద్రునకుఁ బోల్కి చెప్పుటచే విశేషణము లన్నియు రెండర్థముల నిచ్చును మొదట రాజపరమైనయర్థమును బిమ్మట నింద్రపరమైనయర్థమును వ్రాయఁబడును

అచటన్ = ఆద్వారకాపురమునందున్, రాజేంద్రులు = రాజశ్రేష్ఠులు, సమదా . లై = సమద = గర్వముతోఁ గూడిన, అరిబల = శత్రుసేనలయొక్క, భిదా = చీల్చుటచే, చణులై = నేర్పుగలవారై, (గర్వముతోఁ గూడినశత్రుఁ డగుబలుఁ డనురక్కసునిఁ జీల్చుటచె నేర్పుగలవారలు. ఇంద్రులు) మహా . . సద్యములు, మహత్ = గొప్పది యగు, ఆహవ = యుద్ధాసక్తియు, భాగ = భాగ్యమును, సద్యములు = మంచివి యగుసత్యాదిగుణములు గలవారు, ఔ మన్, పరిఢవిల్లి = ప్రకాశించి, (మహత్ = గొప్పవి యగు, ఆహవ = యజ్ఞములయందలి, భాగ = పాలియందు, సద్యములు = మంచి యేర్పాటుగలవారు) అనుజాత . లై, అనుజాత = సహజమైన (తోడఁబుట్టిన) శౌర్య = పరాక్రమముచేతను, ఆత్త = సంపాదింపఁబడిన, ఘనతరైశ్వర్యులై = గొప్పసంపద కలవారై (తమ్ముఁడైన వామనునియొక్క పరాక్రమముచె సంపాదింపఁబడినయైశ్వర్యము కలవారై అనుజాత = తమ్ముఁడు) మున్ను బలి యింద్రునైశ్వర్య మపహరింపఁగా నతనితల్లి విష్ణువుతో మనవిచేసికొనె నవియు నాతఁ డదితికశ్యపులకు నుపేంద్రుఁడై జన్మించి బలి నడిగి యైశ్వర్యముం బరిగ్రహించి మరల నింద్రుని కిచ్చె ననియు భాగవతము.

దివ్యకల్పు లగుచున్ = దేవతలతోఁ దుల్యులగుచున్, తేజరిల్లి = ప్రకాశించి, (దేవలోకమందలియుత్పత్తి కలవా రగుచుఁ బ్రకాశించి) గురు . లై, గురు = ఉపాధ్యాయునకును, తండ్రి మొద లగుపూజ్యులకును, హిత = మేలైన, అర్థ = వస్తువులయొక్క, ప్రదాన = యిచ్చుటయందు, రతులై = ఆసక్తులై, (బృహస్పతికి మేలైన

వస్తువుల నిచ్చుటయం దాసక్తి గలవారు.) వర......లౌచుఁన్ = వర = శ్రేష్ఠమైన, మేఘ = మబ్బుం బోలిన, రమణీయ = మనోహరమైన, హయములు = గుఱ్ఱములు గలవారు ఔచుఁన్, రమణ కెక్కి = ప్రీతి నొంది (మేఘము లనెడుమనోహరమైన గుఱ్ఱములు గలవాఁడు (ని) తురాషాణ్మేఘవాహనః. అ) సకల . . లై = సకల = ఎల్లవారిచేతను, స్తుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, పవిత్ర = పావనమైన, సద్గోత్రులు = మంచికులము గలవారు, ఐ, (సకల = ఎల్లవారిచేతను, స్తుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, పవి = వజ్రాయుధముచె, త్రిసద్గోత్రులు = జడియుచున్న పర్వతములు గలవాఁడు.) పాలి . లై, రక్షింపఁబడినయెల్లవిద్వాంసులు గలవారై, (రక్షింపఁబడినయెల్లదేవతలు గలవాఁడు) అతిశయిల్లి = ప్రబలి, స్థిరసుధర్మాధిగతు లయి = శాశ్వతమైనపుణ్యకార్యముల నెఱిఁగినవారై, (శాశ్వతమైనసుధర్మ యనుసభను బొందినవారై (ని) స్యాత్సుధర్మా దేవసభా అ) చిర. . .లగుచుఁన్ = చిర = శాశ్వతమైన, వినోదకర = సంతసమును గలిగించెడు, సదారంభులు = సత్కార్యములు గలవారు, అగుచుఁన్, (చిరకాల మానందము గలిగించువారును నెల్లప్పుడు రంభ గలవారును.) భాస్వరతఁన్ = ప్రకాశించుస్వభావముతో, తనరి = ఒప్పి, సార .. లగుచుఁన్ = సారతర = మిగులం బ్రశస్తమైన, భోగ = సుఖానుభవముచేతను, తతయశః = అధికమైనకీర్తిచేతను, సాంద్రులు = నిండినవారు, అగుచుఁన్, ఇంద్రు లనఁన్ = ఇంద్రులువలె, ఒప్పు చుంద్రు = ప్రకాశించు చుంద్రు

ఇందు శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము

చ॥ మును దనపూర్వు లాకులల ♦ ముల్ దిని కాలము పుచ్చుచుండ మై
 కొని యొకదిక్కునన్ నవతఁ ♦ గొన్ని నిధుల్ సమకూర్చుకొంచు ని
 ల్గొనరుకు బేరుఁ బేరుకొన ♦ కుందురు బేరులు పట్టణంబునం
 దనిశ నవాధికార్థనిధు ♦ లంచిత దానకలాకళానిధుల్॥ 108

పట్టణంబునందుఁన్ = ద్వారకయందుఁన్, అనిశ. .. నిధుల్ = అనిశ = ఎల్లప్పుడును, (తండ్రి తాతలనాఁటినుండియు నని యర్థము) నవ = తొమ్మిదికంటె, అధిక = ఎక్కువసంఖ్య గల, అర్థనిధులు = ద్రవ్యరాసులు గలవారు, కుబేరునకు స్వార్జితములైనతొమ్మిది ద్రవ్యరాసులు కలవు ఈపట్టణమున నుండువైశ్యులకుఁ బూర్వకాలమునుండియు ననేకము లగుద్రవ్యరాసులు గల వని యాశయము అంచిత...నిధుల్ = పూజింపఁబడినదానవిద్యం జంద్రుం బోలినవారు, బేరులు = వైశ్యులు, మును = పూర్వ

కాలమునందు, (ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమ యయ్యెను.) కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. టీ కా తనపూర్వులు = తనతండ్రితాతలు, (విశ్రవసుఁడు మొద లగువారు) ఆకు లలముల్ = ఆకులఁ గూరలను, తిని = భక్షించి, కాలము పుచ్చుచుండఁగ = కాలక్షేపము చేయుచుండఁగా, మైకొని = అంగీకరించి, (కుబేరుఁడు ధనము గలవాఁ డయ్యును దండ్రితాత లగుఋషులు తగినపదార్థములు సంపాదింపలేక యాకులు మొద లగువానిని భక్షించుచుండ నూరక చూచు చుండె నని యర్థము వారు తపస్వులు గావున నట్టిపదార్థముల భక్షించు చుండి రని భావము ఒకదిక్కునన్ = ఒకచోటను, (ఉత్తరదిశయం దని భావము.) నవతన్ = (ఉపవాసాదులఁ) గృశించుటచే, (తొమ్మిదిసంఖ్యచేత నని యర్థాంతరము) కొన్ని నిధుల్ = కొన్ని ద్రవ్యరాసులను, సముపార్జించుచున్ = సంపాదించుకొనుచున్, ఇట్లొనరుకుబేరున్ = ఇట్లుండుకుబేరుని, పేరుకొన కుందురు ఉచ్చరింప కుందురు. ఆపురమునందలి వైశ్యులు పూర్వమునుండియు ననేకద్రవ్యరాసులు గలవారునువృద్ధులకు సౌఖ్యము గలుగునట్లు వ్యయపఱుచువారును దానము సేయువారును గాన దాను మిగులం గృశించి తండ్రితాత లాకులఁగూరలు దినుచుండఁగా నూరకుండి క్రొత్తగాఁ గొన్ని ద్రవ్యరాసులు సంపాదించినకుబేరుని పేరుసైతము దలంప నిష్టపడ రని యర్థము. వ్యతిరేకాలంకారము

క॥ హలరేఖలు లక్ష్మీకర
విలసనములు బహుళభద్ర ♦ విభ్రమగతులుం
గలిగి హరిచరణసదృశత
నలరుచు రలఘుబల మొప్ప ♦ నప్పురిశూద్రుల్॥ 109.

ఇందు శూద్రులు తమజన్మస్థాన మైనవిష్ణుపాదముంబోలి యున్నా రని చెప్పుటచేఁ జెప్పఁబడుపదములకు రెం డర్థములు గలవు

అప్పురిశూద్రుల్ = అప్పట్టణమం దున్నశూద్రులు, హలరేఖలు = నాఁగలిచాళ్లును, నాఁగలియాకారము గలరేఖ లని పాదపర మైనయర్థము అచటిశూద్రులు పెక్కునాఁగళ్లు గలవా రనియును భగవంతునిపాదమునందు నాగళ్లం బోలినరేఖలు గలవనియును నర్థము లక్ష్మీకరవిలసనములు = ఐశ్వర్యము గలిగించుచేష్టలును, లక్ష్మీదేవియొక్కచేతియందలి ప్రకాశము లని యర్థాంతరము శూద్రులు సంపదలను గలిగించుపనులఁ జేయువా రనియును లక్ష్మీదేవి విష్ణునకుఁ బత్ని గావున నాయనపాద మొత్తునపు డామెచేతికాంతు లందుఁ బ్రసరించు చుండె ననియు నర్థము బహు ....

గతులున్ = బహుళ = అనేకము లగు, భద్రి = శుభములయొక్కయు, విభ్రమ = భూషణములు మొద లగువానిని ధరించుటచేఁ గల్గుకాంతియొక్కయు, గతులు = ప్రాప్తులను, అనేకము లగు సిద్ధులయొక్క విలాసములని యని యర్థము. (బహుళ = అధికమైన, భద్రి = శుభముల నిచ్చెడు, వి = పక్షియొక్క (గరుడుని) భ్రిమ = సంచారముచేత, గతులు = గమనములను. గరుడవాహనమునం బోవునది యని పాదపరమైనయర్థము) కలిగి = పొంది, అలఘుబలము = గొప్పదార్ఢ్యము, ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁగా, హరిచరణసదృశతన్ = విష్ణుపాదముతోడిసాదృశ్యముచేత, నలరుదురు = ప్రకాశింతురు. శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము

గీ॥ బలవదుత్తుంగరూపవై ♦ భవ మతిస్థి
రాభరణలీల తతగండ ♦ శోభితరుచి
శ్రితఘనాళి సదావన ♦ శ్రీయుఁ గలిగి
పొలుచుభూభృన్నిభంబు ల ♦ ప్పురి నిభములు॥ 110.

ఈపద్యమున నేనుఁగులకుఁ బర్వతములతో సాదృశ్యము చెప్పుటచేఁ దక్కిన పదము లన్నియు నుభయధర్మములం జెప్పను

భూభృన్నిభములు = పర్వతములతో సమానములు, ఇభములు = ఏనుఁగులు, బలవ. . వైభవము = బలవత్ = మిక్కిలి బలము గల, ఉత్తుంగ = మిక్కిలి యెత్తైన, రూపవైభవము = ఆకారముయొక్క యతిశయమును (ఇది రెంటికి సమము) అతి లీల = అతి = మిక్కిలి, స్థిరా = భూమిక, ఆభరణలీల = భూషణములయొక్కశోభ యని యేనుఁగుపరము అతి = మిక్కిలి, స్థిరా = భూమియొక్క, భరణలీల = మోచుట యను క్రియ యని పర్వతపరము తత రుచి = తత = విశాలమైన, గండ = చెక్కులయొక్క, శోభిత = దీప్తమైన, రుచి = కాంతి యని యేనుఁగుపరము. తత = విశాలము లగు, గండ = రాతిపలకలయొక్క, శోభిత = దీప్తమైన, రుచి = తేజస్సు నని పర్వతపరము. శ్రితఘనాళిన్ = ఆశ్రయించిన అధికమైనతుమ్మెదలను, ఇచట నళిశబ్దము జాత్యేకవచనము ఆశ్రయించినమేఘసముదాయము నని పర్వతపరము. సదావనశ్రీయుక్ = ఎల్లప్పుడు మదోదకశోభ యని యేనుఁగు పరమైనయర్థము సదావనశ్రీయనుచో, సదా = దాయనునక్షరముతోఁ గూడినదియు, అవ = వకారముతో శూన్యమైనదియు, 'న' యనుదానియొక్క శోభ యని యర్థము సదావన యనుదానియందు 'దా' యనునక్షరము నుంచి వకారమును దీసి 'న' యనుదానిం గలుపఁగా దాన యని యుండును. దానశబ్దమునకు మదజల మని యర్థము (వి) సదా దానం (అ) ఎప్పుడును

వనశోభ యని పర్వతపరము. కలిగి=పొంది, అప్పురిన్=ఆపట్టణమునందు, పొల్చున్=ప్రకాశించును ఇం దలంకారము వెనుకటియట్లే యెఱుంగునది

చ॥ ఒదవెడు నాత్మవేగమున ♦ కోడిసమీరణపంచకంబు దాఁ
బదములఁ బట్టెనో యనఁగఁ ♦ బంచవిధాంచితధార లొప్పఁగాఁ
బ్రదరములట్ల యోడి యిరు♦ పార్శ్వములం దముఁ గొల్చుచుండె నాఁ
బొదు లిరుగ్రేవలం బొదలఁ ♦ బొల్చు మహాజవనాశ్వముల్ పురిన్॥

మహాజవనాశ్వముల్=మిగులవడి గలగుఱ్ఱములు, ఒదవెడు నాత్మవేగమునకున్=తగునట్టితమయొక్క (గుఱ్ఱములయొక్క) శీఘ్రగమనమునకు, ఓడి=అపజయము నొంది, సమీరణపంచకంబు=ప్రాణాదివాయువులు, పదములన్=(అశ్వములయొక్క) పాదములను, పట్టెనో యనఁగన్=ఆశ్రయించెనో యనునట్లు, పంచవిధాంచితధారలు=పంచవిధ=ఐదువిధములచేత, అంచిత=ఒప్పుచున్న, ధారలు=గమనవిశేషములు, (ని) ఆస్కందితం ధోరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం గతయోఽశ్వానాం పంచధారాః అ అతివేగము నతిమందము గాని సమమైనగతి యాస్కందితము అంతకంటె నధికమై చతురమైనగతి ధోరితకము తాళగతితోఁ దిరుగుట రేచితము వేగముతోఁ గూడి కాళ్లు మీఁదికిఁ గదలించుచుఁ బోవుట వల్గితము పోవునంతదూరమును సమముగా వేగముగాఁ బోవుట ప్లుతము ఒప్పఁగాన్=ప్రకాశింపఁగాన్, అట్లు=ఆవాయువులవలెనె, ప్రదరములు=బాణములు, ఓడి=అపజయము నొంది, ఇరుపార్శ్వములన్=రెండుప్రక్కలయందును, తమున్=ఆయశ్వములను, కొల్చుచుండె నాన్=సేవించుచున్నవో యనునట్లు, పొదులు=తూణములు, ఇరుగ్రేవలన్=రెండుపార్శ్వములయందును, పొదలన్=ప్రకాశింపఁగాన్, పురిన్=పట్టణమునందున్ పొల్చున్=ప్రకాశించును

ఇందు ధారలను గమనవేగమున కోడి పాదములం బడిన వాయువు లని యుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము

చ॥ లలితమణీశిరోగృహము ♦ లన్ రహిఁ దోఁప విమానలీలలన్
దల మగురత్నకుట్టిమశి ♦ తంబులఁ దోఁప శతాంగరీతులం
బలునెలరాలఁ జాటి పిద ♦ పం జని హెచ్చఁగ స్యందనస్థితిం
దెలుపుచు నూరఁ దీరు గనుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగాన్॥

తేరులు = అరదములు, లలిత . లన్, లలిత = సుందరమైన, మణీశిరోగృహములన్ = మణులసంబంధమైన (మణులతోఁ గట్టఁబడిన) మేడమీఁదియిండ్లయందున్, రహిన్ = బాగుగా, తోఁపన్ = ప్రతిఫలించుటచే, విమానలీలలన్ = విమానములయొక్క విలాసములను, దలము = తిఱము, అగురత్నకుట్టిమశతంబులన్ = అగురత్నములయొక్క కట్టడపునేలలయొక్క నూఱులందున్ (అనేకము లగుమణులు దాపినభూములయం దని యర్థము) తోఁపన్ = ప్రతిబింబించుటచే, శతాంగీతులన్ = నూఱుశరీరములయొక్క ప్రకారములను, చలువఱాలన్ = పెద్దచంద్రకాంతపుఱాలయందున్, జాఱిచని = జరిగిపోయి, పిదపన్ = తరువాతను, హెచ్చుగన్ = అతిశయముగాను, స్యందనస్థితిన్ = జాఱుటయొక్క రీతిని, తెలుపుమన్ = ప్రకటించుచు, పేరులు = రథనామములు (విమాన, శతాంగ, స్యందననామములు) సార్థకంబుగన్ = అర్థముతోఁ గూడిన వగునట్లు, ఊరన్ = ద్వారకాపురమునందు, తిరమున్ = సొగసుగనుండును.

ఆపురమునందలిరథములు మేడలమీఁదియిండ్లయందుఁ బ్రతిఫలించుటచే విమాననామమును, రత్నపునేలలయందుఁ బ్రతిబింబించుటచే శతాంగనామమును, బటికపుఱాలయందు జాఱుచుం బోవుటచే స్యందననామమును సార్థకము చేసికొనె నని యర్థము. విమానము — గమనమునందుఁ బక్షితో సాదృశ్యము గలది. ఈపేరు రథములు మేడలమీఁదిభాగమునఁ బ్రతిఫలించుటచే సార్థకమయ్యెను. ఆకాశమునం బోవునట్లుండె నని భావము. శతాంగము = నూఱంగములు గలది. ఈశబ్దమునకు నూఱు అవయవములు గల దని యర్థమైనను బ్రకృతమున నూఱు శరీరములు గల దని గ్రహింపవలెను. ఈపేరు రత్నపునేలలయందుఁ బ్రతిఫలించుటచే సార్థకమయ్యెను. ఒక్కొక్కరథమే పెక్కుస్థలములఁ గాన్పించుటచేఁ బెక్కు లాకారములు గలట్లు కనుపడె నని భావము. స్యందనము = జాఱుచుం బోవునది. ఈపేరు నున్ననిస్ఫటికపుఱాలమీఁద జాఱుటచే సార్థవంత మయ్యెను.

సీ॥ సంగీతనృత్యకౌ ♦ శలము మెచ్చఁగ రాణ
గాంచున్నలేఖ్యకౌ ♦ శలములు గనిగి
దంతిదంతాయతా ♦ దములు చెల్వెసఁగ నే
కువలసౌధగవాక్ష ♦ కోటులఁ దూఱి
స్వాంతవశీకృతపుష్ప ♦ గంధులచే బలెరతి
శ్రాంతాంగనాస్యఘ ♦ ర్మజల మూసి

సాంకవమృగమద ♦ చంద్రసౌరభములు
గైకొనంగబలెనం ♦ గళ్ల మెలఁగి
పురతురంగమగమనచా ♦ తురికి నోడి
వింతసిగ్గునఁ దనయొక్క ♦ రింత వడిఁగ
నడవమి నసంగ జడ నగు ♦ నడక లరర
నంబాలయు మందమలయమం ♦ దానిలుండు॥ 113.

మలయ .. ..లుండు=మలయపర్వతసంబంధ మగుమందవాయువు (దక్షిణపుగాలి) అందుఁ=ఆపురమున, సంగీ . .శలము=సంగీత = గానముయొక్కయు, నృత్య = (అవయవములచే భావము సూచించు) ఆటయొక్కయు, కౌశలము=నైపుణ్యము, మెచ్చఁగబలెఁ=మెచ్చుటవలెను, గాయ ములు, గాయన్నటీ=పాడుచున్న నర్తకులయొక్క, కైశికములు=కేశపాశములను, నిమిరి=స్పృశించి, మెప్పు గలుగునట్లు విద్యావిశేషముం జూపినవారికిరమేని శరీరమేని స్పృశించుట లోకదృష్టము. వేఁవలన్=తెల్లవారుజాములందుఁ, దంపతి.. . దములు=దంపతి=భార్యాభర్తలయొక్క, ప్రణయవాదముల=పొలయలుకలను, తీర్పబలెఁ=తీర్చుటవలె, సౌధగవాక్షకోటిఁ, సౌధ = మేడలయందలి, గవాక్షకోటిఁ=కిటికీలసముదాయమును, దూఱి=ప్రవేశించి, పొలయల్కచె మాట్లాడక మిడినభార్యాభర్తలు మన్మథోద్దీపన మైనచల్లగాలి సోఁకినంతనె మానము విడిచి యభిముఖులగుటచె లేఁతవాయువులు వారికలకం దీర్చుట కందుఁ బ్రవేశించెనో యను- ల్లుత్ప్రేక్షించెను.

స్వపథ .. చేఁ, తనమార్గాయాసముఁ గలిగినదప్పిచెతను, బలెఁ=వలెఁ రతి .. .జలము. రతి=సంభోగముచేతను, శ్రాంతా=అలసిన, అంగనా=స్త్రీలయొక్క, ఆస్య=మోమునందలి, ఘర్మజలము=చెమటనీటిని, ఆని=త్రావి, క్రీడలచే నలసినస్త్రీలచెమ్మట లాఱునట్లు వారిమోమునఁ బ్రసరించి యని యర్థము. సాంక . .ములు = సాంకవ = జవ్వాదియొక్కయు, మృగమద = కస్తూరియొక్కయు, చంద్ర=కప్పురముయొక్కయు, సౌరభములు=పరిమళములు, (ని) ఘనసార శ్చంద్రసంజ్ఞః అ. కైకొనంగబలెఁ=చేకొనుటవలె అంగళ్లన్ = బజాఱులయందు, మెలఁగి=సంచరించి, తనయొక్కరింత = తనవాహనమైనదుట్టి, పుర..... చాతురికిన్ =పుర=పట్టణమునందలి, తురంగము=గుఱ్ఱములయొక్క, గమనచాతురికిఁ=నడకలనేర్పునకుఁ, ఓడి, వింతసిగ్గునఁ=అపూర్వమైనసిగ్గుచెతను, నడవమి నసంగఁ=

నడవక పోవుటచేతనో యనునట్లు జడంగుంనడకలు = మెల్లనినడకలు, అడర్ = కలుగంగా, ఒలయుచుండుణ్ = సంచరించుచుండును ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

సీ॥ అమితరసప్రౌఢి ♦ నలరెడు సరసుల
నెనయుటవలనఁ బ ♦ ద్మిను లనంగ
లలితబంధవిశేష ♦ ములమహాభోగులఁ
దనుపుటవలన భో ♦ గిను లనంగ
ఘనతరాగములపెం ♦ పెనసి పల్లవలాభ
గరిమ దాల్చుటఁ గల ♦ కంఠు లనఁగఁ
దజ్ఞులు వినుతింపఁ ♦ దగువేల లందించు
మనుటచే సురుచిర ♦ మణు లనంగఁ
బ్రబలి తతమంజులాస్యవి ♦ భ్రమసమృద్ధి
నలరఁ బ్రీతిభరతరహాస్య ♦ ములను వలపు
లొసఁగుచు రంభాదులను గెల్చు ♦ సొగసునఁ బురి
నటులు చెలువొంద వారసుం ♦ దరులు భళిరె॥ 114.

అమితరసప్రౌఢిణ్ = అమిత = కొలఁదిలేని, రస = అనురాగమనెడుజలముయొక్క, ప్రౌఢిణ్ = ధరించుటచేతన్, అలరెడుసరసులణ్ = ప్రకాశించెడురసికులనుకొలఁకులను, ఎనయుటవలనన్ = పొందుటవలనను, పద్మినులు = పద్మినిజాతిస్త్రీలు, (తామరలతలు,) అనంగణ్, లలితబంధవిశేషములణ్ లలిత = సుందరమైన, బంధవిశేషములణ్ = వేర్వేరుబంధములచేత, మహాభోగులణ్ = గొప్పసుఖము గలవారినుసర్పములను తనుపుటణ్ = తృప్తినొందించుటచేత, భోగినులు = (వేశ్యలు) భోగస్త్రీలు, (నాగకాంతలు,) అనంగణ్ = అనునట్లును, ఘనత . పెంపు, ఘనతణ్ = గొప్పతనముచేత, రాగములపెంపు = కల్యాణి మొదలగురాగములగొప్పతన మనెడు (ఘనతర = మిక్కిలిగొప్ప లగు, అగ = వృక్షములయొక్క, పెంపు = అభివృద్ధిని,) ఎనసి = పొంది, పల్లవలాభగరిమణ్ = విటు లనుచిగురుటాకులయొక్కప్రాప్తివలనిగౌరవమును, తాల్చుటణ్ = ధరించుటచేత, కలకంఠులు = మధురమైనకంఠధ్వని కలవారు (కోయిలలు) అనఁగన్ = అనునట్లుగా, తజ్ఞులు = తెలిసినవారు, వినుతింపన్ = స్తుతింపఁగా, తగువె

లలు = తగినవిలువలను, అందుచున్ = పుచ్చికొనుచున్, మనుటచేన్ = సుఖముగ నుండుటచె, సుమచిగమణులు = మంచికాంతి గలస్త్రీలు, (సురుచిరమణులు = మనోహరము లగుమణులు) అసంగన్ = అనునట్లును, పరిబలి = ప్రఖ్యాతిగాంచి, తతధ్రులు తత = విశాలమైన, మంజుల = ఒప్పిదమైన, ఆస్య = ముఖముయొక్క, విభ్రమసమృద్ధులు = విలాసాతిశయములు, (తత = వీణాదివాద్యములయొక్కయు, మంజు = మృదువైన, లాస్య = నృత్యముయొక్కయు, విభ్రమసమృద్ధులు = విలాసములు,) అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ప్రతిభన్ = బుద్ధివిశేషముచేతను, గతరహాస్యములను = క్రీడలయందలికిటుకులందు, వంతులు = నేరుపుగలవారు (ప్రతి . . లన్ = ప్రతి = ఎల్లవియునగా, భ = భావములయొక్కయు ర = రాగములయొక్కయు, త = తాళములయొక్కయు, " శ్లో॥ భకారో భావవాచీస్యా ద్రకారో రాగవాచకః తకారో తాళవాచిస్యా త్రియంభరతముద్యతే " హాస్యములన్ = కింకురులందు, వలంతులు = నేర్పరులు) రంభాదులన్ = రంభ మొదలగువారిని, గెల్చుసొగసునన్ = గెల్చుసౌందర్యముతోన్, వారసుందరులు = వేశ్యలు, ఖరిన్ = శ్యాకు మించన్, వఱలు చుందురు = ప్రకాశించుచుందురు ధళీరె = ప్రశంసనార్థకము. శ్లిష్టరూపకాలంకారము

సీ॥ కలికి యొత్తుల కేలు ♦ కలువ నివిపు డిమ్ము
వేరే యిడుమ నింపుఁ ♦ గోరఁ దగదు
చెంగున మల్లికల సు ♦ స్థితిఁ జూపు మది తావు
లంటి చూపినఁ దోఁచు ♦ నమగి చేల
తిలకింపు మొలతావు ♦ దలపండ లోనఁగుము
నెల గొప్పఁగా వల ♦ పిడను గానుము
పిలువఁ జేకొని యొప ♦ సలుగుబంతులు నిమ్ము
చను బంతు లిప్పు డం ♦ టినను గంను
ననుచు నర్మోక్తిరచనల ♦ నను మవేళ్ళఁ
దిమ్ము గల దిమ్ము మేటిచె ♦ ప్రియమ్ములఁ గవి
సరసతలు చూపువిటులకు ♦ సరము లిడుచుఁ
బుష్పలావికలుండు నా ♦ ప్పారమునందు॥ 115.

ఈపద్యమునందుఁ బువ్వు లమ్మునింతులకును వారిం గొనవచ్చినవిటులకును జరిగి నసంభాషణము రెండర్థములతోఁ జెప్పఁబడియె

కలికి = ఓసుందరీ, ఎత్తులకుఁ = పూలదండలకుఁ, (పురుషుని వలచి యువిద లిచ్చుసొమ్మున కని యర్థాంతరము) ఏమి? కలువఁ = కలువపూవును, ఈవు = నీవు; ఇపుడు, ఇమ్ము = ఒసఁగుము (కలువఁ = నీతోఁ గలియుటకు, నీవి = పోఁకముడిని, (నీవి) స్త్రీకటీవస్త్రబంధమైన నీవి పరిపణోపేత అ ఇపుడు, ఇమ్ము = ఒసఁగు మని రెండవయర్థము) 'కలువఁ' అనునది రెండర్థములను గ్రాహ్యము ఇది విటులవచనము వేరే = మతియొకప్రకారముచేత నే, ఇత్తుదున్ = (నీవడిగినకలువపూవు) నిచ్చెదను. ఇందుఁ = ఈదండయందుఁ, (దండయం దున్నకలువపూవు నని యర్థము) కోరఁ = అపేక్షించుట, తగదు = యుక్తముకాదు. (వే = శీఘ్రముగఁ, రే = రాత్రికాలమునందుఁ, ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమ యయ్యెను ఇత్తుదుఁ = (నీవి) నిచ్చెదను, ఇందుఁ = అంగడియందుఁ (పగటికాలమం దనియేని యర్థము.) కోరఁ = నీవి నపేక్షించుట, తగదు = యుక్తము కాదు) ఇది పుష్పలావికావచనము. ఇట్లే ముందు నెఱుంగునది. చెలువ = ఓప్రియభాషిణీ, మల్లికలన్ = మల్లెపూవులను, సుస్థితిఁ = మంచియునికితో, చూపుము = కనుపఱుపుము చెలువ యనుపదమును రెండవయర్థమున ముందరిమువ్వ్యురుతోఁ గలిపి చెప్పుటచె వెనుకవాక్యమునందలి సంబోధనమే యిందు గ్రహింపవలెను ఓకలికి అల్లికలఁ = బంధములందుఁ, చెలువము = చక్కఁదనమును, సుస్థితిఁ = మంచినిలుకడతో, చూపుము = కనుపఱుపుము) పఱువము దప్పనిమల్లెపూవులం జూపు మని యర్థము బంధనైపుణ్యముం దెలుపు మని యర్థాంతరము అది = ఆపుష్పసముదయము, బంధనైపుణ్య మని యర్థాంతరము తావులు = పరిమళములను, అంటి చూచినఁ = పరీక్షించినయెడఁ, తోఁచుఁ = కాన్పించును, (తావులు = కళాస్థానములను, అంటి చూచినఁ = స్పృశించి చూచినయెడల, తోఁచుఁ = కాన్పించును) అడుగఁ = ప్రశ్న సేయుట, ఏల = ఎందులకుఁ, పరిమళముల నుబట్టి చూచిన మల్లియలు మంచిస్థితియం దున్నవో లేవో తెలియును ప్రశ్నముతో నేమిప్రయోజన మని యర్థము తావు లంటిచూచిన చెలువ మున్నదియో లేదో తెలియును ప్రశ్నముతో నేమిప్రయోజన మని రెండవయర్థము

తిలకింపుము = ఇటు చూడుము ఎలతామరలదండలు = వాడనితామరపూవుల దండలను, ఒసఁగుము = ఇమ్ము [మెలఁతా! = ఓ స్త్రీ! మరలఁ = నే వెనుకకుఁ బోను తిలకింపు = ఇటు చూడు దండలు = నీప్రాపులను (బహువచన మాధిక్యముం దెలుపును) ఒసఁగుము = ఇమ్ము.] వాడనితామరపూలదండ లిమ్మని యర్థము. నీప్రాపు

గలిగిన మరలి యింటికిఁ బో నని యర్థాంతరము. నెనరు=ప్రేమము, ఒప్పన్=ఒప్పు నట్లుగా, కావలసినన్=అవశ్య మైనచో, కొనుము=(తామరదండలను) వెలయిచ్చి పుచ్చికొనుము. (నెనరు=కృతజ్ఞత, ఒప్పఁగా=ఒప్పునట్లుగా, వలసినన్=ప్రేమిం చినయెడల, కొనుము=నాప్రాపును గ్రహింపుము ఈయర్థమున నిది 'వలచినన్' అని యుండవలెను) అవశ్య మైనం దామరదండల నిచ్చెద నని యర్థము ప్రేమిం చినం బ్రాపిచ్చెద నని యర్థాంతరము విలువన్=వెలచేతను, వెల యిచ్చి యని యర్థ ము చెకొనియెదన్=కొందును, అలరుబంతులన్=పూవుచెండ్లను, ఇమ్మి, (విలు వన్=వెలను, చెకొని=ముందు గ్రహించి, ఎదన్=రొమ్మునందు, అలరుబంతులన్= ప్రకాశించుబంతులం బోలినపదార్థములను (స్తనములను) ఇమ్మి) వెల యిచ్చికొం దును పూలబంతుల నిమ్మని యర్థము వెల ముందు పుచ్చికొని బంతులం బోలినవాని నిమ్మని యర్థాంతరము

చనుబంతులు=యుక్తము లగుపూలబంతులు, ఇపుడు=ఈకాలమున, అంటి నన్=స్పృశించినయెడల, కందున్=వాడిపోవును (చనుబంతులు=బంతులం బోలి నకుచములను, ఇప్పుడు, అంటినన్=ముట్టికొనినయెడల, కందున్=చూతును.) పూ లబంతు లిపు డంటిన వాడిపోవు నని యర్థము స్తనములు స్పృశించినం జూతు నని యర్థాంతరము

అనుచున్=ఇట్లు పలుకుచున్, నర్మోక్తిన్=పరిహాసపుమాటలచేతను, రచన లన్=పూవుదండలఁ గూర్చుటయందలి నైపుణ్యముచేతను, ననుమవేడ్కన్=మొల చెడుకుతూహలముతో, తమ్మిన్=(పుష్పలావికలను) అలరమ్మిమేటిచెయ్దమ్ములన్= అలరు=పువ్వులను, అమ్మి=అమ్మెడునట్టి, మేటిచెయ్దమ్ములన్=గొప్పచెప్తలను, (అ లరు=పువ్వులు, అమ్మి=బాణములుగాఁ గల, మేటి=శూరునియొక్క, చెయ్దమ్మి లన్=వికారములను, మన్మథవికారముల నని యర్థము) కని=చూచి, సరసతలు= శృంగారాదిరసజ్ఞానమును, మాపువిటులకున్=కనుపటిచెడుసొగసుగాండ్రకు, సరము లు=పూలదండలను, ఇడుచున్=అమ్ముచున్, అప్పురమునందున్=ఆద్వారకయందు, పుష్పలావికలు=పువ్వు లమ్ముస్త్రీలు, ఉందురు నివి+ఇపుడు=నివిపుడు. నీవి య నునది ఏమ్యాదులలోనిది యగుటచే వైకల్పికసంధి గల్గెను ఏమ్యాదులయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగ నగు బా. సం తిలకింపుము+మెలత=తిలకింపుమెలత ప్రార్థ నార్థకమధ్యమపురుషముకర్ణంబునకు హల్లు పర మగునపుడు లోపము వైకల్పికము. బా. సం.

ప్రకృతశ్లేషాలంకారము.

మ॥ సురసాంచద్ఘనపుష్పపూరితము లై ♦ సొంపొంది దృప్తాండజో
త్కరసంచారపటుత్వముల్ గలిగి రం ♦ గద్భృంగసంగీతముల్
పరఁగన్ సారససౌరభానిలసదా ♦ భంగాగమంబుల్ దగన్
బురి నుద్యానములున్ సరోవరములుం♦బొల్చున్ సమత్వంబునన్॥

పురిన్ = ద్వారకాపురమునందున్, ఉద్యానములున్ = పూఁదోఁటలును, సరోవరములున్ = శ్రేష్ఠ మైనకొలఁకులును, (చివర నున్న ద్రుతము సముచ్చయార్థకము.) సుర పూరితములై, సు = మంచి, రస = మకరందముతో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న ఘన = అధిక మైన, పుష్ప = పూలచే, పూరితములు = నింపఁబడినవి, ఐ, పూఁదేనెతో నిండిన పెక్కుపూలతోఁ గూడిన వని యుద్యానపర మైనయర్థము (సురస = మంచి రుచితో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఘనపుష్ప = ఉదకముతో, పూరితములు = నిండింపఁబడినవి, ఐ, మంచిరుచితోఁ గూడినయుదకములతో నిండిన వని సరఃపర మైనయర్థము) (ని) శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః అ మేఘపుష్పం ఘనరసం అ సొంపు = సొగసును, ఒంది = పొంది, దృప్త .. ముల్, దృప్త = గర్వించిన, అండజోత్కర = పక్షిసముదాయముయొక్క, సంచారపటుత్వముల్ = సంచరించుటకుం దగినపాటవమును, (అండజ = చేపలయొక్క, తక్కినది రెంటికిని సరి) రంగ .. .ముల్, రంగత్ = ప్రకాశించుచున్న, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, సంగీతముల్ = గానములు, పరఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (ఇది రెంటికిని సమము,) సారస... ..ముల్, సార = శ్రేష్ఠ మైన, ససౌరభ = మంచివాసనతోఁ గూడిన, అనిల = వాయువును, సదా = ఎల్లపుడును, అభంగ = పూర్ణ మైన, అగమంబుల్ = వృక్షములును గలవి. (ని) పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః. అ ఆయుద్యానములో మందమారుత మెప్పుడు నుండు ననియును బూవులు మొదలైనవానితో నిండినవృక్షములు గల వనియు నర్థము. (సారస = పద్మములయొక్క, సౌరభ = మంచివాసనతోఁ గూడిన, అనిల = వాయువుచేత, సదా = ఎల్లపుడు, భంగ = తరంగములయొక్క, ఆగమంబుల్ = ప్రాప్తులు గలవి, చెఱువులందుఁ దామరపూవులవాసనతోఁ గూడినవాయు వెప్పుడు నుండుటచే నలలు పుట్టు చుండు నని యర్థము) సమత్వంబునన్ = సమ మైనస్థితిచేన్, తగన్ = బాగుగా, పొల్చున్ = (ఉద్యానములును, చెఱువులును) ప్రకాశించును. ఇందుఁ బ్రకృతశ్లేషాలంకారము

సీ॥ దేవకీవసుదేవ ♦ దివ్యతపఃఫలం

బతియశోదానంద ♦ హర్షసీమ
బలదేవచిరపుణ్య ♦ పరిపాకసమయంబు
రాధికాయూథికా ♦ శ్రావణంబు
కంసాదిఖలమత్త ♦ గజసింహశాబంబు
వల్లవీజనమోహ ♦ వార్ధిరాజు
రుక్మిణీహృదయస ♦ రోవరహంసంబు
సత్యభామాముఖా ♦ బ్జాతతరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము
భూజనమునకుఁ జిరసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
నాగమాంతప్రవర్తి య ♦ సంతకీర్తి
స్మరశతసుమూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి॥ 117.

దేవకీ . ...బు, దేవకీవసుదేవ = దేవకీవసుదేవులయొక్క, దివ్య = ఒప్పిదమైన తపఃఫలంబు = నోములపంట, దేవకీవసుదేవులు పూర్వజన్మమున మహాతపంబుఁ జేయ విష్ణుండు సాక్షాత్కరించి వరంబు వేఁడుఁ డన నిన్నుం బోలినపుత్త్రుండు గావలె నని కోరి రనియు నానిమిత్తమున విష్ణుండు కృష్ణుండై వారికి జన్మించె ననియు భాగవతము. అతి......సీమ, అతి = అధికమైన, (ఇది హర్షవిశేషణము) యశోదానంద = యశోదయు నందుఁడు ననువారియొక్క, హర్ష = సంతోషమునకు, సీమ = హద్దు బల... ...బు, బలదేవ = బలరామునియొక్క, చిరపుణ్య = చాలఁ గాల మార్జించినపుణ్యము యొక్క, పరిపాకసమయంబు = ఫలకాలము రాధికా .. . బు, రాధికా = రాధ య ను పేరుగలగోపిక యను, యూథికా = అడవిమొల్లకు, శ్రావణంబు = శ్రావణమాసము. వర్షాకాలమం దడవిమొల్ల పూచినట్లు కృష్ణునియం దీమె సంతసించు నని తాత్పర్యము కంసాది......బు, కంసాది = కంసుఁడు మొదలగు, ఖల = క్రూరు లనెడు, మత్తగ జ = మదపుటేనుఁగులకు, సింహశాబంబు = సింగపుఁబిల్ల, వల్ల .. ..రాజు, వల్లవీ జన = గోపికలయొక్క, మోహ = వల పనెడు, వార్ధి = సముద్రమునకు, రాజు = చంద్రుఁడు, చంద్రోదయమున సముద్ర ముప్పొంగిన ట్లీయనవలన గోపికలకు మోహ మతిశయిల్లు నని యాశయము. రుక్మిణీ......సంబు = రుక్మిణీదేవిమన సనెడుకొలఁకునకు రాయంచ, సత్య......తరణి = సత్యభామయొక్కమో మనెడుపద్మమునకు సూర్యుఁ

డు, ఆగమాంతపవిత్రి=వేదాంతముల నుండువాఁడు, వేదాంతములచేఁ దెలియఁబడు వాఁ డనియర్థము. అనంతకీర్తి=అంతములేనియశము గలవాఁడు, స్మరశతసుమూర్తి= మన్మథులు నూఱుగురయొక్క యాకారముం బోలినమంచియాకారము గలవాడు. యదువంశచక్రవర్తి=(అగు) యాదవప్రభుఁడు (కృష్ణుఁడు) భూజనమునకున్=లోకమండలిజనసముదాయమునకున్, కరము=మిక్కిలి, చిరసౌఖ్యభాజనము=శాశ్వతమైనసౌఖ్యప్రాప్తి, కన్=అగునట్లు, మేలునయానన్=అధిక మైననీతితో, నయము+నన్=నయానన్, ఉలనలు పరంబు లగునపు డాగమమువర్ణంబునకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు బా త అనగరము=ఆద్వారకాపట్టణము, ఏలున్=పాలించుచుండును ఇందుఁ గృష్ణునందు శ్రావణత్వము మొదలగు న వారోపించుటకు రాధికాదులందు యూధికాత్వాద్యారోపము కారణము గావున మాలాపరంపరితి రూపకాలంకారము చెప్పంబడినయుపమానోపమేయముల కభేదప్రతిపత్తి యారోప మని యాలంకారికులు

సీ॥ కనకంపువన్నెచ ♦ క్కని టెక్కగవపక్కి
దొరజక్కి వగ నెక్కి ♦ తిరుగువాఁడు
కలిమిముద్దులగుమ్మ ♦ వల పిమ్మడిగ నెమ్మ
దిని గ్రిమ్ము నురముపై ♦ నునుచువాఁడు
కిడలే కడరుపాల ♦ కడలిమీఁగడ లోందు
తెలిదీవికడ లీల ♦ మెలఁగువాఁడు
తొలిమిన్కు లుడ్డమో ♦ ముల నిడ్డముద్దుబి
డ్డనిబొడ్డుఁదామరఁ ♦ గనినవాఁడు
కార్మొయిలడాలువాఁడు జ ♦ గంబు లేలఁ
జాలువాఁ డంఘ్రి నొదవిన ♦ జాలివాఁడు
జాళువాసేలువాఁడు జే ♦ జేలజేజె
పుడమి విహరించె యదుకులం ♦ బున జనించి॥ 118.

కనకంపు .. ..జక్కిన్, కనకంపు=బంగారముయొక్క, వన్నె=రంగుగల, చక్కని=మనోహర మైన, టెక్కగవ=టెక్కెజంట గల, పక్కిదొర=పక్షిరాజనెడు (గరుడుఁడు) జక్కిన్=గట్టిమును, వగన్=విలాసముతో, ఎక్కి=ఆరో

హించి, తిరుగువాఁడు = సంచరించువాఁడు గరుడవాహనుఁ డైసంచరించువాఁ డని యర్థము కలిమిముద్దులగుమ్మన్ = భాగ్యములయొక్క స్త్రీని, (భాగ్యముల కధిదేవత యగులక్ష్మి యనియర్థము) నెమ్మదిన్ = మనసునందు, వలపు = కోరిక, ఇమ్మడిగన్ = రెట్టింపుగా, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగా, ఉరముపైన్ = ఱొమ్మమీఁదను, ఉనుమవాఁడు = నిలుపువాఁడు (లక్ష్మిం బ్రేమాతిశయమున వక్షమున ధరించినవాఁ డనియర్థము) కడలేక = అంతములేకుండన్, అడరు మీఁగడలు, అడరు = కలిగెడు, పాలకడలి = పాలసముద్రసంబంధమైన, మీఁగడలు = తెట్టెలను, ఒందు తెలిదీవికడన్ = పొందెడుశ్వేతద్వీపమునందున్, లీలన్ = విలాసముతో, మెలఁగువాఁడు = సంచరించువాఁడు. భగవంతుఁ డగువిష్ణువు పాలసముద్రములోని తెలిదీవియం దుండి భక్తులకు సులభముగ సాక్షాత్కరించు ననిభారతము.

తొలిమిన్కులు = వేదములను, ఉడ్డమోములన్ = నాలుగుమోములందును, ఇ.. ని, ఇడ్డ = ధరించిన, ముద్దుబిడ్డని = చక్కనినిసువును, చతుర్ముఖబ్రహ్మ ననియర్థము బొడ్డుఁదామరన్ = నాభిపద్మమునందున్, కనినవాఁడు = జన్మింపఁజేసినవాఁడు, కారొమ్మయిలడాలువాఁడు = నీలమేఘములచాయగలవాఁడు, జగంబు లేలఁజాలువాఁడు = జగంబులను రక్షించుటకుఁ దగినవాఁడు, అంఘ్రిన్ = పాదమునందున్, ఒదవిన = పుట్టిన, జాలువాఁడు = నదిగలవాఁడు. ఆకాశగంగ హరిపాదమునం బుట్టె ననిప్రసిద్ధి జాళువా నేలువాఁడు = బంగారుదుప్పటము గలవాఁడు (అగు) జేజేలజేజె = దేవతలకుఁబ్రభువు, (దేవదేవుఁడు) యదుకులంబునన్ = (యయాతికిం బెద్దకుమారుఁడగు) యదువనురాజుకులంబునన్, జనించి = పుట్టి, పుడమిన్ = భూమియందు, విహరించెన్ = సంచరించెను

చ. చెలువున మన్మథుం గనిన ♦ శ్రీనిధి శ్రీకి వరుండు సంపదన్
గళల సుధాంశువియ్యము మ ♦ గంటెమి నప్పురభేది నాజిలో
గెలిచినజోదు బుద్ధి విధి ♦ కిం గురుఁ డబ్ధికి మామ సత్కృపా
కలనఁ దరంబె యేరికి న ♦ ఖండతదీయగుణాళు లెన్నఁగాన్ ॥119.

(ఆకృష్ణుఁడు) చెలువునన్ = చక్కఁదనమునన్, మన్మథున్ = కాముని, కనిన శ్రీనిధి = కన్నశోభావంతుఁడు (మిగులసుందరుఁ డగుమన్మథునిం గన్నవాఁడు గావున నాతనికంటె నధికసౌందర్యము గలవాఁ డనిభావము) సంపదన్ = ఐశ్వర్యమునందు, శ్రీకిన్ = లక్ష్మికిన్, వరుండు = భర్త, (ఎల్లవారికిం దనకటాక్షమాత్రమున నై

శ్వర్య మింజాలినలక్ష్మి కళత్రమై యీయనకటాక్షము నపేక్షించుచుండుటచె నీయన సంపద వర్ణింప నలవిగానిది యనిభావము) కళలన్ = విద్యలందున్, సుధాంశువియ్యము = చంద్రునకుం జొట్టము బాంధవ్యము సమానులక సంభవించుం గావున నీయన పెక్కుకళలు నేర్చినవాఁడు గావుననే కళానిధి యైనచంద్రునిబాంధవ్యము గలిగె నని భావము ఇటఁ గళలకును విద్యలకు నభేదాధ్యవసాయము) మగంటిమిన్ = శౌర్యమునన్, పురభేదిన్ = శివునిని. (రక్కసులపురముల మూఁటిని నశింపఁజేసినవాని నని యర్థము.) అనిలోనన్ = యుద్ధమునందు, గెలిచినజోదు = జయించినవీరుఁడు. మున్ను శివుండు బాణాసురునితపంబునకు మెచ్చి యతఁడు గోరినప్రకార మతనిగృహంబుననుండి యొకనిమిత్తమున నతనితో యుద్ధము సేయవచ్చినకృష్ణునితోఁ బోరి యోటువడియె ననిభాగవతము. బుద్ధిన్ = తెలివియందున్, విధికిన్ = బ్రహ్మకున్, గురుండు = తండ్రి ఎట్టిబుద్ధిమంతులైన నిది యిట్టు లయ్యె నని యూహింపలేని యీప్రపంచనిర్మాణము చెయఁగలబ్రహ్మను సృష్టించినవానిబుద్ధి మిగులగొప్పది యనిచెప్ప నేలయనిభావము. సత్కృపాకలనన్ = మంచిదయకలిమిని, అబ్ధికిన్ = సముద్రునకు, మామ = చుట్టము, ఏరికిన్ = ఎట్టివారికైనను, అఖండ... ..ళులు = పూర్ణమైన యాకృష్ణునిసంబంధమైన సద్గుణములను, ఎన్నఁగాన్ = వర్ణించుట, తరంబె = శక్యమా ? (కాదనుట)

చ॥ ననిపెడుదైవ మంచుఁదను ♦ నమ్మినరాజును ధర్మమూర్తిగా
ననుపమమైత్రిఁ దన్నెనసి ♦ నట్టినరున్ విజయప్రసిద్ధుఁ గాఁ
దను నతిభక్తి వేఁడినన ♦ దైన్యుని భూమిసురేంద్రుఁ గా నొన
ర్చెను వసుదేవసూనుఁడు వి ♦ చిత్రము లెన్నఁగఁ దచ్చరిత్రముల్॥

వసుదేవసూనుఁడు = కృష్ణుఁడు, ననిపెడుదైవము, ననిపెడు = (భక్తులందు) న నురాగ మొందెడు, దైవము = ఈశ్వరుఁడు, అంచున్, తనున్, నమ్మినరాజున్ = విశ్వసించినన్రుపునిని (ధర్మరాజు ననియుందోఁచును) ధర్మమూర్తిగాన్ = ధర్మస్వరూపుఁడగునట్లును, అనుపమమైత్రిన్ = సాటిలేనిస్నేహముచె, తన్నున్ = (కృష్ణునిన్) ఎనసినట్టినరున్ = పొందినమనుజునిని, సేవించినవాని ననియర్థము. (అర్జును ననియును ధ్వనించును) విజయప్రసిద్ధుఁ గాన్ = గెలుపుచేఁ బ్రసిద్ధి గలవాఁడుగాన్ (విజయుఁ డను పేరుచేఁ బ్రసిద్ధి గలవాఁడుగా ననియుందోఁచును) ఈచోటను ' గాన్ ', అనునది యసమాపకక్రియ గాన దీనికిఁ గర్త యుండవలెను. క్రియ యగుంగాని కర్త లేదనుట యన్యాయము. కాఁబట్టి దీనికిం బూర్వపదము కర్తృవాచక మైనప్రథమయయుండుట తగును. ద్వితీయ నున్నప్పు డర్థముం బొసఁగదు. ఈభావయం బిట్టిప్రయోగ

ములు కలవు గాని యిది చింత్యము తనుక్ = (కృష్ణుని) అతిభక్తిన్ = మిక్కిలియను రాగముతో, వేఁడినసద్దైన్యునిక్ = ప్రార్థించినదీనునిని, దరిద్రుని ననియర్థము. భూమిక్ = ఈలోకమునను, సురేంద్రుఁగాన్ = ఇంద్రుఁ డగునట్లును, ఒనర్చెను = చేసెను (కుచేలుని భాగ్యవంతునిం జేసె ననియుఁదోఁచును) తచ్చరిత్రముల్ = ఆయననడవడులు (ఆయన చేయుపనులు) ఎన్నఁగన్ = గణించఁగక్, విచిత్రములు = ఆశ్చర్యకరములు (అగును)

క॥ కొలువున నివ్వెఱపడి తను
దలఁచుచుఁ బ్రార్థించుద్రుపద ♦ తనయాధృతరా
ష్ట్రుల కరుదుగ వారి యొసఁగె
న్విలసితనవ్యతరదివ్య ♦ నేత్రములు దయక్॥ 121.

కొలువునక్ = సభయందుక్, నివ్వెఱపడి = మిగులభయపడి, తనుక్ = (కృష్ణునిని) తలఁచుచుక్ = స్మరించుచుక్, ప్రార్థించు . . .లకుక్, ప్రార్థించు = వేఁడుకొనెడు, ద్రుపదతనయా = ద్రౌపదికిని, ధృతరాష్ట్రులకుక్ = ధృతరాష్ట్రమహారాజునకును, అరుదుగక్ = (మామవారి) కాశ్చర్యముపుట్టునట్లు, దయక్ = కనికరముచేతను, (ఇతరులకుఁ బ్రాప్తించుదుఃఖముఁ బోఁగొట్టునిచ్ఛ దయ యనంబడు) విలసిత . లు, విలసిత = ప్రకాశించుచున్న, నవ్యతర = మిగుల నూతనమైన, దివ్య = సుందరమైన, నేత్రములు = వస్త్రములను, (కన్నుల ననియర్థాంతరము) (ని) స్యాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రం. అ ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను ద్రౌపదికి వస్త్రములను ధృతరాష్ట్రునకుఁ గన్నుల నిచ్చె ననియర్థము

మున్ను దుర్యోధనుఁడు జూదంబు గల్పించి ధర్మజు నోడించి సకలంబు హరియించి యింకను నవమానింపం దలంచి యతనిభార్యవస్త్రముల నొలిపించుచుండ నామె భక్తిపూర్వకంబుగఁ గృష్ణుం బ్రార్థింప నపరిమితంబు లగువుట్టంబు లనుగ్రహించె ననియు ధర్మరాజు జూదంబాడునపుడు చేసినప్రతిన ననుసరించి యరణ్యవాసంబు నజ్ఞాతవాసంబుఁ గావించి తనపాలపేక్షింప దుర్యోధనుం డీననఁ బోరునిశ్చయించునపుడు కృష్ణుండు దూతయై ధృతరాష్ట్రుసభకుం బోయి మాటలాడుచుండ దుర్యోధనుండు గృష్ణు బంధించినఁ బాండవులు జితులగుదు రనియత్నంబు సేయుచుండ నది యెఱింగి కృష్ణుండు విశ్వరూపంబు చూపెననియు నపుడు ధృతరాష్ట్రుండు తన్నుం జూడఁబ్రార్థింపఁ గన్ను లిచ్చెననియు భారతమునఁ గలదు.

గీ॥ కుజనమర్దనంబు ♦ సుజనాళిసంరక్ష
ణంబు సల్పి భూభ ♦ రంబు మాన్ప
ద్వారకాపురమున ♦ వసియించి దిక్పాల
పాలకుండు జగము ♦ లేలుచుండు॥ 122.

దిక్పాలపాలకుండు=(కృష్ణుఁడు) ఇంద్రాదుల రక్షించువాఁడు, కుజనమర్దనంబు=దుర్మార్గులయొక్క నాశనంబును, సుజనాళిసంరక్షణంబు=మంచిజనులసముదాయముయొక్క సంరక్షణమును, చల్పి=చేసి, భూభరంబు=భూమియొక్క బరువును, మాన్పన్=పోఁగొట్టుటకు, ద్వారకాపురమునన్, వసియించి, జగములు=లోకములను ఏలుచుండున్=పాలించుచుండున్

క॥ ఈరీతి నీతిదైతే
యారాతి నిరీతిగా జ ♦ నావనము మదిం
గోరి యొనర్పఁగ నొకనాఁ
డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తాదృతి నెనసెన్॥ 123

దైతేయారాతి=(కృష్ణుఁడు) రక్కసులకుం బగివాఁడు ఈరీతిన్=ఈప్రకారముచే, నీతిన్=న్యాయముతో, నిరీతిగాన్=ఈతిబాధలు లేకుండునట్లు, « శ్లో॥ అతివృష్టిరనావృష్టిర్మూషకాశ్శలభాశ్శుకాః । అత్యాసన్నాశ్చ రాజానషడేతా ఈతయస్స్మృతాః॥ » జనావనము=జనులరక్షణమును, మదిన్=మనసునందు, కోరి, ఒనర్పఁగన్=చేయుచుండఁగా, ఒకనాఁడు, ఆరూఢప్రీతిన్=ఉత్పన్నమైనప్రీతిచేత, మతి=బుద్ధి, హితాదృతిన్=మిత్రులయందలిప్రేమను, ఎనసెన్=పొందెను

శా॥ ఇంద్రప్రస్తరసన్నిభాసితవిభా ♦ భృద్దివ్యదేహుండు దే
వేంద్రప్రస్తుతవైభవాఢ్యుఁ డగుశ్రీ ♦ కృష్ణుండు స్నేహార్ద్రుఁడై
యింద్రప్రస్థపురంబునన్ సకలభూ ♦ భృద్వంద్యసామ్రాజ్యని
స్తంద్రానందులఁ బాండునందనులఁ గాం ♦ చంగోరి యుద్యుక్తుఁడై॥

ఇంద్రప్రస్త.....హుండు, ఇంద్రప్రస్తర=ఇంద్రనీలపురాతితో (ని) పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలాదృషత్ అ సన్నిభ=సమానమైన, అసిత=నల్లని, విభా=కాంతిని, భృత్=ధరించిన, దివ్యదేహుండు=సుందరమైనదేహము కలవాఁ

దును, దేవేంద్ర......డు. దేవేంద్ర=సురపతిచె, ప్రస్తుత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, వైభవ=సంపదచే, ఆఢ్యుఁడు=పూర్ణుఁడును, అగుశ్రీకృష్ణుండు, స్నేహార్ద్రుఁడు=స్నేహముచేఁ దడిపినవాఁడు (స్నేహమునఁ గరఁగినమనసు గలవాఁడు) ఐ, ఇంద్రప్రస్థపురంబునన్, సకల... ...స్తంద్రానందులన్, సకల=అందఱు, భూభృత్=రాజులకును, వంద్య=నమస్కరింపఁ దగిన, సామ్రాజ్య=భూమండలాధిపత్యముచె, నిస్తంద్రానందులన్=ప్రకాశించుసంతసము గలవారిని, పాండునందనులన్=పాండవులను, కాంచంగోరి=చూడనపేక్షించి, ఉద్యుక్తుఁడై=ప్రయాణమునకు యత్నించువాఁడై, ముందుపద్యముతో నన్వయము రాజసూయ మనుయాగము చెసి హిమవత్పర్వతమునకు సేతువునకు నడుమ నున్న రాజులను వశపఱచికొని యాదేశమున కధిపతియైనయతఁడు సమ్రాట్టనియు నతనిరాజ్యము సామ్రాజ్యమనియుఁ జెప్పంబడు (ని) యేనేష్టం రాజసూయేనమండలశ్యేశ్వరశ్చయఃశాస్తియశ్చాజ్ఞయారాజ్ఞ స్సమ్రాట్. అ

సీ॥ తల్లుల సాధ్వీమ ♦ తల్లులఁ గని మ్రొక్కి
యానకదుందుభి ♦ యాన వడసి
గురుల సుధీదేవ ♦ గురుల సంభావించి
హితుల సంతోషాభి ♦ హితులఁ జేసి
తమ్ములఁ బ్రియభాషి ♦ తమ్ముల నియమించి
భటుల విక్రమసము ♦ ద్భటుల నెంచి
మతిని రుక్మిణియును ♦ మతి నింపునవహించి
సత్యానుకూలత ♦ సత్యఁదనిపి
యులవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి
యూఱడించినవారల ♦ నూఱడించి
యన్నగరమునఁ గాపుంచి ♦ యన్నఁగరము
శూరకులు లంటి రాఁగ నా ♦ శూరకులుఁడు॥ 125

సాధ్వీమతల్లులన్=మిక్కిలిపతివ్రతలగు, తల్లులన్=దేవకి, రోహిణిమొదలగువారిని, కని=చూచి, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, ఆనక .....యానవడసి, ఆనకదుందుభి=వసుదేవునియొక్క, ఆన=అనుజ్ఞను, పడసి=పొంది, కృష్ణుజననకాలమం

దీయనయింట దేవతలచే ఆనకములు (మద్దెలలు) దుందుభులు (భేరులు) ను వాయిం పఁబడుటచే నీపేరు కల్గెను అ. సుధీదేవగురులన్ = మంచిబుద్ధిచే బృహస్పతింబోలిన, గురులన్ = పెద్దలను, సంభావించి = గౌరవించి, హితులన్ = మిత్రులను సంతోషాభి హితులన్ = సంతసముచేఁ జెప్పఁబడినవారిని, చేసి = సంతోషమున వారితోఁ జెప్పి యనియర్థము తమ్ములన్ = సాత్యకి మొదలగుయదుకుమారులను, ప్రియభాషితమ్ము లన్ = ఇష్టవచనములతో, నియమించి = (తనతోరమ్మని) ఏర్పాటుచేసి, విక్రమసము ద్భటులన్ = పరాక్రమముచేభయంకరులను, భటులన్ = జోదులను, మతిన్ = మంచి బుద్ధితో, వించి = తనతోరావలసినవారలను వేరుచేసి, రుక్మిణియనుమతిన్ = రుక్మిణియొ క్క సమ్మతిని, ఇంపునన్ = ఇష్టముతో, వహించి = గ్రహించి, సత్యానుకూలతన్ = నిజమైనయొద్దికతో, సత్యన్ = సత్యభామను, తనిపి = తృప్తిఁబొందించి, అలవరించిన చెలులన్ = ప్రసిద్ధముగఁ దన్నుఁ గామించినస్త్రీలను, లోన్ = మనసులందు, అలవ రించి = సంతోషపెట్టి, ఊరన్ = గ్రామమునందు, డించినవారలన్ = విడిచినవారిని, ఊఱడించి = (కొలఁదిదినములలో వత్తు నని, విచారముపోఁగొట్టుమాటలనుఁ జెప్పి, ఆ న్నగరమునన్ = ఆపట్టణమునందున్, అన్నన్ = బలరామునిని, కాపుంచి = రక్షించుట కేర్పాటుచేసి, శూరులు = సాత్యకి మొదలగువారు, కరము = తనహస్తమును, అంటి = స్పృశించి, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగాన్ ఆశూరకులుఁడు = కృష్ణుఁడు (శూ రునికులమునం బుట్టినవాఁడు.) ముందరిపద్యములోని వెడలె ననుదానితో నన్వయము.

క॥ మాగధవందిజనస్తుతి
వాగారవములు చెలంగ ♦ ద్వారము వెడలెన్
ధాగధగీచాకచకీ
నిగనిగీరుచుల భూష ♦ ణంబులు వెలుఁగన్॥ 126.

మాగధ రవములు, మాగధ = వంశముల స్తోత్రముచేయువారియొక్కయు, వందిజన = తనపరాక్రమమును స్తుతిసేయువారియొక్కయు, స్తుతివాగారవములు = స్తు తిశబ్దములయొక్కధ్వనులు, చెలంగన్ = మ్రోయుచుండఁగా, భూషణంబులు = (కృ ష్ణుఁడు శరీరమునధరించిన) యాభరణములు, ధాగ .. .రుచులన్ = ఇందు మొదటి మూడు ననుకారిశబ్దములు కన్నులఁ జలింపఁజేసెడుకాంతులతో ననియర్థము. వెలుఁ గన్ = ప్రకాశింపఁగా, ద్వారమున్ = గుమ్మమునుండి, వెడలెన్ = బయలువెడలెను.

సీ॥ పద్మరాగసువజ్ర ♦ బద్ధచక్రప్రభల్

రవిచంద్రకిరణవై ♦ భవము సూప
భరితనానావిధ ♦ భరమైన హేమకూ
బరము మేరునగంబు ♦ భంగి నొనర
హారినీలముక్తామ ♦ యంపుఁజప్పర ముడు
నిబిడ మౌనుప్పరం ♦ బుబలె నొప్ప
ఘనపదక్రమములు ♦ గలచతురాయతా
శ్వములు వేదంబుల ♦ సరణిఁ దనరఁ
దగుమహోచ్ఛవిపుంగవ ♦ ధ్వజము గూర్చి
భూమి విఖ్యాతి గనుతేరు ♦ పొలుపు మీఱ
దారకుఁ డుదారవిధిలీలఁ ♦ దేర దాని
నధిగమించెఁ బురారి నా ♦ నమ్మురారి॥ 127.

పద్మరాగ. . .భల్, పద్మరాగ = తమ్మికెంపులచేతను, సువజ్ర = మంచివజ్రములచేతను, బద్ధ = కట్టఁబడిన, చక్రప్రభల్ = బండికండ్లయొక్క కాంతులు, రవి......వైభవము, రవి = సూర్యునియొక్కయు, చంద్ర = చంద్రునియొక్కయు, కిరణ = కిరణములయొక్క, వైభవము = సంపదను, చూపఁగా = కనుపఱుపఁగాఁ, కెంపులతోఁ జేయఁబడినచక్రకాంతి సూర్యకిరణవైభవమును, వజ్రములతోఁ జేయఁబడిన చక్రకాంతి చంద్రకిరణవైభవమును జూపఁగా ననియర్థము దారకుఁడు (కృష్ణునిసారథి) కృష్ణునకు సిద్ధముచేసిన బండిచక్రములు తమయందలి మణులకాంతిచె ము న్నీశ్వరుఁడు త్రిపురాసురులం గొట్టఁబోవునపు డెక్కినయరదమునకుం జక్రము లైనసూర్యచంద్రులతేజము వెదగల్లుచున్న వనిభావము భరిత. ...భరము, భరిత = నింపఁబడిన, నానావిధ = పెక్కువిధములుగల, భరము = బరువుగలది, ఆయుధములు మొదలగువానిచె నింపఁబడిన దనియర్థము ఐనహేమకూబరము = ఐనబంగారునొగ, మేరునగంబుభంగిన్ = మేరుపర్వతముయొక్కరీతిచేత, ఒనరన్ = ఒప్పఁగాఁ, కృష్ణునియరదపునొగ సాంబమూర్తిరథమున ధను వైయున్నమేరువువలె నుండె ననిభావము. హారి......జప్పరము, హారినీల = ఇంద్రనీలములయొక్కయు, ముక్తామయంపు = ముత్తెములయొక్కయు వికారమైన, చప్పరము = మీఁదికప్పు, ఉడునిబిడము = నక్షత్రములతో నిండినది. ఔనుప్పరంబుబలెన్ = ఐనయాకాశమువలె, ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁ

గాన్, ముత్యాలు దాపిన యింద్రనీలపు గాలతోఁ జేయఁబడిన బండిమీఁదికప్పు నక్షత్రములతోఁ గూడినమిన్నువలె నుండె ననియర్థము ఘనపదక్రమములు, ఘన = గొప్పవియగు, పదక్రమములు = నడకలను, కలచతు . .ములు = కలిగిన నేర్పు గలపెద్ద గుఱ్ఱములు, ఘన, పదము, క్రమమునను వేదభాగవిశేషములు గలనాలుగుగుఱ్ఱము లనియర్థాంతరము వేదసరణిన్ = వేదములరీతిని, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగాను, ఘనమైనపదక్రమములు (నడకలు) గలయశ్వములు ఘన, పద, క్రమములు గలిగి యీశ్వరునిరథమునకు గుఱ్ఱము లైనవేదములవలె నుండె ననిభావము. దారుకుఁడు, ఉదారవిధిలీలన్ = గొప్పయేర్పాటుయొక్కవిలాసముతో, (గొప్పవాఁడగుబ్రహ్మవిలాసముతో ననియర్థాంతరము) ఈశ్వరునకు మున్ను సారథి యైనబ్రహ్మవలె ననియర్థము. తగు ....ధ్వజము, తగు, మహోచ్ఛ = మిగులందెల్లని, విహంగవధ్వజము = పక్షిరాజైనగరుడునిచిహ్నము గలటెక్కము నని, కృష్ణపరము. మహోచ్ఛవి = గొప్పకాంతిగల, పుంగవధ్వజము = వృషభచిహ్నము గలటెక్కము నని శివపరమైనయర్థము కూర్చి = ఘటించి, భూమిన్ = పుడమియందు, విఖ్యాతి = కీర్తిని, కనుతేరు = పొందినరథమును, (భూమివిఖ్యాతి గనుతేరు = భూమి యనుపేరు గలరథము ననిశివపరము) శివునకు మున్ను భూమియే యరద మయ్యె నని ప్రసిద్ధము తేరన్ = తిసికొని రాఁగా, దానిన్ = ఆరథమును, పురారినాన్ = శివుఁడువలె, అమ్మురారి = ఆకృష్ణుఁడు, అధిగమించెన్ = ఎక్కెను కృష్ణుఁడు పురము వెడలి దారుకుఁడు మున్ను త్రిపురసంహారమునకు శివుఁ డేగునపు డెక్కినరథముం బోలినరథమును దీసికొని రాఁగా దాని శివుడువలె నెక్కె ననితాత్పర్యము ఇందు శివకేశవులకు సమానమైనరథారోహణముచే సామ్యము చెప్పఁబడెను; గావున శ్లేషానుప్రాణిత మైనయుపమాలంకారము

క॥ ఈరీతి రథము నెక్కి ము
రారాతి పురంబు వెడలె ♦ నపుడు సమదగం
భీరులరులు భీరులుగా
భోరున భేరులును మొరసెఁ ♦ బురమార్గమునన్ ॥128

మురారాతి = (మురుఁ డనురక్కసునిం జంపినవాఁడు) కృష్ణుఁడు, ఈరీతిన్ = ఈవిధము (చేత) గా ననియర్థము రథమున్ = బండిని, ఎక్కి = ఆరోహించి, పురంబున్ = పట్టణమును, వెడలెన్ = బయలువెడలెను. అపుడు = ఆకాలమున, సమదగంభీరులు = గర్వముతోఁ గూడినవారును లోఁతైనమనసుగలవారును (అగు) అరులు = పగవారు, భీరులు = భయపడినట్టివారు, కాన్ = అగునట్లు, పురమార్గమునన్ = పట్టణ

మునందలి పెద్దవీధియందు, భేరులు = వాద్యవిశేషములు, భోరునన్ = పెద్దధ్వనితో, మొఱసెన్ = మ్రోఁగెను

వ॥ ఇట్లు నిర్గమించి మించినజవంబున నంబరచుంబిశిఖరగోపురంబు లగు పురంబులును, వికచకమలకుముదసముదయాకరంబు లగుసరోవరంబులును, నగణితఖగమృగాదిజీవనంబు లగువనంబులును, వివిధగోవృషవృషలాదిజనఘోషంబు లగుఘోషంబులును, ననంతపాంతరంబు లగునగాంతరంబులును, మణిసుందరంబు లగుకందరంబులును, నగోచరమార్గంబు లగుదుర్గంబులును గడచి చనఁజన వనజనయనునకు నగ్రభాగంబున, 129.

ఇట్లు = పైప్రకారముగా, నిర్గమించి = (పురమునుండి) వెడలి, దీనికి వెనుకటి పద్యమునందలి 'మురారాతి' కర్త మించినజవంబునన్ = అధికమైనవేగముతో, ముం దున్న 'చనన్' అనుసమాపకక్రియతో నన్వయము. అంబర.... పురంబులును, అంబర = ఆకాశమును, చుంబి = తాఁకుచున్న, శిఖర = అగ్రములుగల, గోపురంబులు = సింహద్వారములుగలవి, అగుపురంబులును = అయినపట్టణంబులును, వికచ... రంబులును, వికచ = వికసించిన, కమల = తామరలయొక్కయు, కుముద = కలువలయొక్కయు, సముదయ = సమూహమునకు, ఆకరములు = ఉత్పత్తిస్థానములు, అగుసరోవరంబులును = అయినకొలఁకులును, అగణిత . . జీవనంబులు, అగణిత = లెక్కింప శక్యముగాని, ఖగ = పక్షులకును, (ఆకాశమునం బోవునవి) మృగాది = మెకములు మొదలగువానికిని, జీవనంబులు = రక్షకంబులు, అగువనంబులును = అగుతోఁటలును, వివిధ .... ఘోషంబులును, వివిధ = పెక్కుతెఱఁగులగల, గోవృష = ఆవులయు నెద్దులయు, వృషలాది = గొల్లలు మొదలగ జనులయొక్కయు, ఘోషంబులు = ధ్వనులుకలవి, అగుఘోషంబులును = అయినపల్లెలును, అనంత .. రంబులును, అనంత = అంతములేని, పాంతరంబులు = అడవులుగలవి, ఎడారులుగలవి యనియేని యర్థము అగునగాంతరంబులను = అగుపర్వతమధ్యభాగంబులును, మణి .రంబులును, మణిసుందరంబులు = మణులచే నందముగలవి, అగుకందరంబులును = అయినకొండగుహలును, అగోచర ... ర్గంబులును, అగోచరమార్గంబులు = తెలియనిత్రోవలుగలవి, అగుదుర్గంబులును = అయినచొరరానికోటలును, (ఇవి యన్నియు ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమలు) కడచి = అతిక్రమించి, చనఁజనన్ = పోఁగాఁబోఁగా, వనజనయనునకున్ = కృష్ణునకు,

అగ్రిభాగంబునన్ = ఎదుటను, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ భ్రమరీజలదజాల ♦ సమరీతిరతిఖేల
దమరీగళితవాల ♦ సమితినీల
మతికాంతమణికూట ♦ తతికాంతరితఖేట
గతికాంతరుచిఝాట ♦ గగనవాట
మమితాచ్ఛసుమపూగ ♦ నమితాగమపరాగ
శమితాభనలరాగ ♦ సానుభాగ
మసమానసురగాన ♦ రసమానసమసూన
లసమానరువదాన ♦ నసదళీన
మలఘుహారిణధరోపల ♦ ఫలకఫలిత
లలితసితకరకిరణమం ♦ డలవిసాళ
యానటత్తటసితగిరు ♦ దగ్రసరసి
మైనరోహణనగమౌళి ♦ గానసయ్యె॥ 130.

భ్రమరీ . నీలము, భ్రమరీ = తుమ్మెదలతోడను, జలదజాల = మేఘసమూహములతోడను, సమ = తుల్యమైన, రీతి = స్థితిగల, (ఇది కేశపాశమునకు విశేషణము, రతి = అనురాగముచె, ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న, అమరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, గళిత = జాఱిపోయిన, వాల = కేశములయొక్క, సమితి = సముదాయముచేతను, నీలము = నల్లనిది, దేవతాస్త్రీలిచ్చ వచ్చినట్లు క్రీడించుచుండ జాఱిపోయిన వారిధమ్మిల్లకాంతిచె నల్లనైనదని యర్థము అతికాంత . వాటము, అతికాంత = మిగుల సుందరమైన, మణికూట = మాణిక్యశిఖరములయొక్క, తతికా = సముదాయముచేతను, అంతరిత = కప్పివేయఁబడిన, ఖేట = గ్రహాదులయొక్క, గతి = సంచారము గల, కాంత = సుందరమైన, రుచిఝాట = కాంతిసమూహమును, గగనవాటము = ఆకాశప్రదేశమునుగలది పొడవగుశిఖరములచేతను, నాకాశమునఁ బోవుగ్రహములనడకను గాంతిని నాకాశమునుగూడఁ గప్పివేసిన దనియర్థము అమితాచ్ఛ . భాగము, అమితాచ్ఛ = మిగుల నిర్మలమైన, సుమపూగ = పువ్వులసముదాయముచేత, నమిత = వంగిన, అగము = వృక్షములయొక్క, పరాగ = ధూళిచేతను, శమిత = నివారింపఁబడిన, అభ = కాంతిగల, నలరాగసానుభాగము = పద్మరాగమణిమయమైన దాపునేలలుగలది. (ని) స్నిగ్ధప్రస్థస్సాను

రస్త్రియాం. ఆ పువ్వులచె వంగినవృక్షములనుండి జాఱుచున్న పుష్పొడిచేఁ గప్పఁబడి నపద్మరాగమణిమయము లగుమీఁదిచదరపు వేలలుగలది. అసమాన.....సదళీనము. అసమాన=సాటిలేని, సురగాన=దేవతలసంగీతముయొక్క, రస=మాధుర్యముయొక్క మాన=కొలఁదికి, సమ=తగునట్లు, (ఇది రువత్తనుదానితో నన్వయించును) సూన=కుసుమములందు, లసమాన=ప్రకాశించుచున్న, రువత్=ధ్వనిచేయుచున్న, ఆనన=ముఖములుగల, సత్=శ్రేష్ఠమైన, అళీనము=భ్రమరరాజములుగలది. ఇందలి వృక్షములయం దున్నతుమ్మెదలు దేవతలు చక్కఁగా గానముచేయుచుండఁగా నా గానమాధురికిఁ దగినట్లు సుతి పట్టుచున్నట్లు కూయుచుండె ననిభావము. (అళి+ఇన=అళీన. (ని) ఇనస్సూర్యేప్రభౌ. అ) అలఘు....సరసి, అలఘు=గొప్పవైన, హరిణధరోపల=చంద్రకాంతపురాలయొక్క, ఫలక=పలకలయందు, ఫలిత=ప్రతిబింబించిన, లలిత=మృదువగు, సితకర=చంద్రునియొక్క, కిరణమండల=కాంతిసముదాయమందున్, బిసాశయ=తామరతూండ్లనుభ్రాంతిచేత, ఆనటత్=మిగుల నాట్యము సేయుచున్న, తట=ఒడ్డునందలి, సితగరుత్=హంసలుగల (తెల్లఱెక్కలుగలది) అగ్రిసరసి=శ్రేష్ఠమైనకొలఁకులుగలది. (ని) హంసాస్తుశ్వేతగరుతః అ వివరోహణనగవరాళి=వివరోహణ మనుపర్వతశ్రేష్ఠము, కానవయ్యెన్=కాన్పించెను చంద్రకాంతపురాలం బ్రతిబింబించిన చంద్రకిరణములను జూచి తామరతూండ్లనుకొని వానికై నాట్యము చేయుచుండు బావు తిరమునందలి హంసలు గలకొలఁకులు గలరోహణము కృష్ణునకుఁ గాన్పించె ననియర్థము ఇందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము; అతిశయోక్తియు భ్రాంతిమంతమును నర్థాలంకారములు

మ॥ పవిధారం దెగి నట్టిచెట్టుపలు పై ♦ పై రాయిడిం జిందునైం
దవబింబామృతబిందురాజిఁ బునరు ♦ త్పన్నంబులై యుత్కట
చ్ఛవులం గాఱొక్కెనో యనంగ గిరిపా ♦ ర్శ్వచ్ఛన్ననీరంధ్రవే
ణువనంబుల్ శుకవర్ణపర్ణతతులం ♦ దోఁచెన్ దదగ్రిస్థలిన్॥ 131.

పవిధారన్, పవి=వజ్రాయుధముయొక్క, ధారన్=అంచుచేత, (ని) కులిశంభిదురంపవిః. అ తెగినట్టిచెట్టుపలు=కొట్టివేయఁబడిన ఱెక్కలు, రాయిడిన్=గాసిడిచేత, పైపైన్=ఱెక్కలు పోయినప్రదేశములమీఁదను, చిందు . . . రాజిన్, చిందు=పడియెడు, ఐందవబింబ=చంద్రమండలసంబంధమైన, అమృతబిందురాజిన్=అమృతపుఁజుక్కలసముదాయముచేతను, పునరుత్పన్నంబులై=(ఱెక్కలు) తిరిగి పుట్టినవై, ఉత్కటచ్ఛవులన్=అధికమైనకాంతులచేత, కాఱొక్కెనొయనంగన్=

నల్లఁబడినవో యనునట్లు, గిరిపార్శ్వ.. ...నంబుల్, గిరిపార్శ్వ = పర్వతముయొక్క ప్రక్కలయందు, చ్ఛన్న = డాఁగిన, నీరంధ్ర = దట్టమైన, వేణువనంబుల్ = వెదురుటడవులు, శుకవర్ణపర్ణతతులన్ = చిలుకవన్నె గలయాకులసముదాయముతో, తదగ్రస్థలిన్ = ఆపర్వతముయొక్క ముందుభాగమందు, (కృష్ణునిముందుభాగమం దనియేనియర్థము) తోఁచెన్ = కాన్పించెను. ఆపర్వతము మిగులఁ బొడవైనదగుటచే శిఖరములు దాఁకఁగాఁ జీలినచంద్రబింబమునుండి జాఱినయమృతపుఁజుక్కలచె మున్ను వజ్రాయుధముచే గొట్టఁబడినఱెక్కలు మఱల జిగిర్చి క్రొత్తకాంతిచె నొప్పుచున్నవో యనునట్లు నల్లని వెదురుపొదరులు కాన్పించె నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ॥ రంగదహార్యశృంగనల ♦ రాగవిభాగతరాగ యై వియ
ద్గంగతరంగపంక్తి దవు ♦ దవ్వుల మింట ననంతకాంతి య
య్యెం గురుచిత్రలీల గగ ♦ నేందిర దాల్చినయింగిలీకపుర్
రంగు తెఱంగునం గడుహొ ♦ రంగగుచీర చెఱంగులో యనన్॥

వియ.. . .పంక్తి = ఆకాశగంగయొక్క యలలవరుస, (ఇది తత్సమసమాసము గావున గంగాశబ్దము హ్రస్వాంత మయ్యెను.) రంగ .యై, రంగత్ = ప్రకాశించుచున్న, అహార్య = (శోహణ) పర్వతముయొక్క, (ని) అహార్యధరపర్వతాః అ శృంగ = శిఖరమునందలి, నలరాగ = పద్మరాగములయొక్క, విభా = కాంతిచేతను, గత = ప్రాప్తమైన, రాగయై = ఎఱుపు గలదియై, గగనేందిర = ఆకాశలక్ష్మి, గురుచిత్రలీలన్ = అధికమైనవింతవిలాసముతో, తాల్చిన... ..తెఱంగునన్, తాల్చిన = ధరించిన, ఇంగిలీకపున్ రంగు తెఱంగునన్ = ఇంగిలీకపువన్నెయొక్క రీతిచేతను, (ఎఱ్ఱకాంతిచేత ననియర్థము) ఇంగిలీకము + రంగు = కర్మధారయంబున మువర్ణకంబునకు బుంపులగు = ఇంగిలీకపురంగు బా సం (పిమ్మట) నుదంతస్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుఁ బరుషసరళములు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు ననుసూత్రముక్రింద సుకాసుకచో స్థిరము పరంబగునపుడు నియోగమంబుగానం బడియెడి నని బా. సం. వఁ జెప్పుటచే నుగాగమము రాఁగా నీరూపము నిష్పన్న మయ్యెను కడున్ = మిక్కిలి, హొరంగగుచీర చెఱంగులోయనన్ = సుందరములగుకోకకొంగులవలె, దవుదవ్వులన్ = దూరదూరమున, మింటన్ = ఆకాశమున, అనంతకాంతి = మేరలేనికాంతికలది, అయ్యెన్ ; ఈపర్వతమునందలి కెంపులకాంతి మిన్నేటితరంగములలోఁ బ్రసరించుటచే నవి యాకాశలక్ష్మి ధరించినయెఱ్ఱవస్త్రముకొనలువలె మిగులం బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

గీ॥ తరణికిరణోష్మఁ గరఁగి యి • ధ్మములఁ దొఱఁగి
వజ్రఫలకము లంటుజ • వ్వాది వలచు
తీవయిండులు కానన • దేవతాళి
కేళికాశాలికలభంగి • గిరిఁ జెలంగె॥ 133

తరణికిరణోష్మన్ = సూర్యకిరణములయొక్క యావిరిచేతను, (వేఁడిచేత నని యర్థము.) (ఇచట మువర్ణలోపము చింత్యము.) కరఁగి, ఇధ్మములన్ = కట్టెలనుండి, తొఱఁగి = జాఱి, వజ్రఫలకములు = మగరాలపలకలను, అంటుజవ్వాదిన్ = తగులొకొనుసంపుమదముచేతను, వలచుతీవయిండ్లు = పరిమళించుపొదరిండ్లు, గిరిన్ = పర్వతమునందు, కానన .....భంగిన్, కాననదేవతాళి = వనదేవతాసముదాయములయొక్క, కేళికాశాలికలభంగిన్ = క్రీడాగృహములవిధమునను, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

సీ॥ తతశిఖామరకత • ద్యుతులు దూర్వాంకుర
శంక మేయఁగ నెల • జింక గదురఁ
గటకగారుడములఁ • గన్గొని భీతిమై
రవిరథభుజగర • జ్జువులు జాఱ
నమితేంద్రనీలగం • డముల కిభభ్రాంతి
నురుదరీసుప్తోత్థ • హరులు దుముక
ఘనవజ్రశృంగాట • కములు గంగాఝరు
లనుచు దేవర్షులు • మునుఁగఁ దొడరఁ
బ్రకటితాధిత్యకాపుష్య • రాగములకు
సురుచిరాగమనుమపరి • చ్యుతమరంద
బిందుసందోహతృష్ణచేఁ • బృథుమిళింద
బృంద మందంద మూఁగఁ జె • న్నొందు చున్న
యన్నగమువన్నె మది నెన్న • వెన్నుఁ డపుడు॥ 134

నెలజింక = చంద్రునిలోనిలేడి, తత. ......ద్యుతులు, తత = పొడవులగు, శిఖా = అగ్రములుగల, మరకత = పచ్చలలయొక్క, ద్యుతుల్ = కాంతులను, దూ

శ్యామాంకురశంకన్ = గఱికె మొలకలయొక్క భ్రాంతిచేతను, మేయఁగన్ = మేయుటకు, కదురన్ = సమీపింపఁగాన్, కటకగారుడములన్ = కొండనడుమల నున్న గరుడపచ్చలను, (ని) కటకో స్త్రీనితంబోద్రేః అ. రవిరథభుజగరజ్జువులు, రవిరథ = సూర్యునిరథసంబంధమైన, భుజగరజ్జువులు = సర్పములను త్రాడులు, కన్గొని, జాఱన్ = జాఱిపోఁగాన్, సూర్యునిరథమునందుం ద్రాడు లైయున్న పాము లాపర్వతమం దున్న గరుడపచ్చలం జూచి గరుడుని తేజ మని భ్రమించి జాఱిపోవు చున్న వనిభావము సూర్యునిరథము మోయుగుఱ్ఱములకుఁ బాములు పగ్గము లని ప్రసిద్ధి. ఉరుదరీ ....హరులు, ఉరు = గొప్పవియగు, దరీ = గుహాలయందు, సుప్తోత్థ = నిద్రఁబోయి లేచిన, హరులు = సింగములు, ఇభభ్రాంతిన్ = గజము లను భ్రాంతిచేతను, అమితేం .. ములకున్ = పెద్దవి యగునింద్రనీలపురాలకు, దుముకన్ = ఉఱుకఁగాన్, దేవర్షులు = దేవలోకమందలిఋషులు, ఘన . కములు, ఘన = విశాలమైన, వజ్రశృంగాటకములు = మగఱాలయొక్క పెక్కు త్రోవలు గూడుచోట్లు, (ని) శృంగాటక చతుష్పథే అ గంగాఝురులనుచున్ = నదీప్రవాహము లని భ్రమించుచు, మునుఁగన్ = స్నానము సేయుటకు, తొడరన్ = యుత్నింపఁగాన్, పృథుమిళిందబృందము, పృథు = పెద్దవియగు, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృందము = సముదాయము, సురుచిర... చేన్, సురుచిర = మిగులమనోహరములైన, అగము = వృక్షములయొక్క, సుమ = పుష్పములనుండి, పరిచ్యుత = జాఱిన, మరందబిందుసందోహా = పూదేనెతుంపురులసముదాయముయొక్క, తృష్ణచేన్ = ఆశచేతన్, ప్రకటిత ములకున్, ప్రకటిత = కనఁబడిన, అధిత్యకా = కొండమీఁదిభూములయందలి, పుష్యరాగములకున్, (ఇవి తేనెరంగుగలవి) అందంద = అచ్చటచ్చట, మూఁగన్ = ముసిరికొనఁగాన్, చెన్నొందు చున్నయిన్నగమువన్నెన్ = ప్రకాశించుచున్న యీపర్వతముయొక్క శోభను, వెన్నుఁడు = కృష్ణుఁడు, మఱిన్ = మఘ్నుఁడున్, ఎన్నెన్ = శ్లాఘించెను ఇందు భ్రాంతిమదలంకారము

క॥ సల్లకీపల్లవములకు
నెల్లెడఁ దుండములు సాఁచు ♦ నిభములరొద ఝి
ల్లిల్లు తెలిజల్లిమెకముల
జల్లులు ఝల్లు ల్లసిల్లు ♦ చాడ్పునఁ దోఁచెన్॥ 135.

సల్లకీపల్లవములకున్ = అంపుగుచిగుళ్లకు, హస్తములు = తొండములను, సాఁచునిభములరొదన్ = చాఁచెడు నేనుఁగులయొక్క ధ్వనిచేతను, ఝిల్లు . జల్లులు, ఝిల్లు = జడిసెడు, తెలి = తెల్లని, జల్లిమెకముల = చిమరము ల న జంతువులయొక్క,

జల్లులు=తోఁకలు (పవరములు) ఎల్లెడన్=అన్నిదిక్కులయందును, తెల్లుల్లసిల్లు చాడ్పునన్=తెల్లు వికసించినట్లు, తోఁచెన్=కాన్పించెను

సీ॥ పైఁ దట్టముగ్రాలు ♦ పరువంపుఁజంపక
ప్రసవాళు లనఁగ భ ♦ ర్మమయతటులు
తటులందు వెదురుము ♦ త్యములనెత్తము లాడు
చెంచుగుబ్బెతల దీ ♦ పించుపొదలు,
పొదలపైఁ బొదలునం ♦ బుదములు గర్జింపఁ
దొలిమొల్క లెత్తువై ♦ దూర్యమణులు,
వైదూర్యమణులరే ♦ వల కుల్కి మింటఁ గ
ట్టనితోరణంబు లై ♦ చనుశుకములు
శుకములకు బింబికాఫల ♦ స్ఫూర్తి దెలుపు
పొలుపు గలవాతెఱలవేలు ♦ పుంజెలులను
గలిగి విలసిల్లునమ్మహా ♦ చలముపజ్జ
నరుగుచుఁ దదీయవిభవంబు ♦ నరయఁ దలఁచి॥ 136.

పైన్=మీఁదను, దట్టముగన్=అధికముగన్, ౹్రాలు.... . శులు ౹్రాలు=పడియెడు, పరువంపు=నూతనముగ వికసించిన, చంపకప్రసవాళులు=సంపంగిపూవుల సముదాయములు, అనఁగన్=అనునట్లు, భర్మమయతటులు=బంగారువికారమైనచఱులును, తటులందున్=చఱులందున్, వెదురుముత్యములన్=వెదుళ్లయందుత్పన్నమైనముత్యములతో, నెత్తములు=జూదములను, ఆడు......పొదలు, ఆడు=క్రీడించు, చెంచుగుబ్బెతల=చెంచుజవ్వనులయొక్క, దీపించుపొదలు=ప్రకాశించుతీవయిండ్లును, పొదలపైన్=అట్టితీవయిండ్లమీఁదను, పొదలునంబుదములు=వృద్ధిఁ జెందెడుమేఘములు, గర్జింపన్=ఉఱుమఁగాన్, తొలిమొల్కలెత్తు=మొదటనంకురించెడు, వైదూర్యమణులు=పిల్లికంటిరత్నములును, వైదూర్యమణులరేవలకున్=విదూరదేశపుమణులచక్కఁదనమునకున్, ఉల్కి=భయపడి, మింటన్=ఆకాశమున, కట్టనితోరణములై=(జనులు) నిర్మింపనిదండలై, చనుశుకములన్=పోయెడుచిలుకలను, శుకములకున్=చిలుకలకు, బింబికాఫలస్ఫూర్తిన్=దొండపంటియొక్కకాంతిని, తెలుపు=తెలియఁజేయు, పొలుపుగల=చక్కఁదనముగలిగిన, వాతెఱలవేలుపుంజెలులను=పెద

వులు గలిగినదేవతాస్త్రీలను, గలిగి = (పైనచెప్పినవానిని) పొంది, విలసిల్లునమ్మహాచల ముపజ్జన్ = ప్రకాశించునా పెద్దకొండప్రక్కను, అరుగుచున్ = పోవుచున్, తదీయ విభవంబు = ఆపర్వతముయొక్క సంపదను, అరయన్ = పరీక్షించుటకున్ (బాగుగఁ జూచుట కనియర్థము.) తలఁచి = ఆలోచించి, (దీనికి ముందుపద్యములో నున్న శరన్నాళీకాక్షుఁడు కర్త) ఇందుఁ బూర్వపాదము చివర నున్న పదము రెండవచరణమున కు మొదట మఱల గ్రహించుటవేఁ బాదాంతపాదాదిముక్తపదగ్రస్తమను శబ్దాలంకారము

క॥ మేలిమియరదము డిగి యి
చ్ఛాలీలం బరిజనము న ♦ చట నిలిపి శర
న్నాళీకాక్షుఁడు తత్కట
కాళీవనచిత్రసరణు ♦ లరయుచు నుండెన్॥ 137.

శరన్నాళీకాక్షుఁడు = (శరత్కాలమందలిపద్మములం బోలినకన్నులుగలవాఁడు) కృష్ణుఁడు, అరదమున్ = రథమునుండి, డిగి = దిగి, పరిజనమున్ = సేవకసముదాయమును, అచటన్, నిలిపి, తత్కట ...సరణులు, తత్కటకాళీ = ఆకొండచఱులందలి, వనవిచిత్రసరణులు = తోఁటలలోని వింత లగుమార్గములను, ఇచ్ఛాలీలన్ = ఇచ్ఛవచ్చినట్లు, అరయుచునుండెన్ = పరిశీలించుచుండెను

వ॥ అనిన విని శుకయోగీంద్రునిం బరిక్షీన్న రేంద్రుం డవ్వలికథ నెఱింగింపు మనియడుగుటయు, (సుగమము) 138.

క॥ భామానవవిధకామా
కామాహితనయనశిఖిశి ♦ ఖాసమ తేజో
ధామా ధామరహితరిపు
భీమా భీమబలసుభట ♦ వీరస్తోమా॥ 139.

భామా = స్త్రీలకు, నవవిధ = నూతనప్రకారముగల, కామా = మన్మథుఁడా, కామా .. ధామా, కామాహిత = శివునియొక్క, (మన్మథునికి శత్రు వనియర్థము) నయన = నేత్రముసందలి, శిఖి = అగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాలతో, సమ = తుల్యమైన, తేజః = ప్రతాపమునకు, ధామా = స్థానభూతుఁడా, ధామ... ..భీమా, ధామరహి

త=సుఖముగనుండి తోలఁగింపఁబడిన, (ని) ధామజన్మప్రభాస్థానప్రభావసుఖసద్మసు (నా) రిపు=శత్రువులకు, భీమా=భయంకరుఁడా, భీమ వీరస్తోమా, భీమబల=భయమును గలిగించుశరీరశక్తిగల, సుభటవీర=పరాక్రమశాలు లైనభటుల యొక్క, స్తోమా=సముదాయముగలప్రభూ,

ఉ॥ సంచితభూరిపుణ్య పటు ♦ సత్యవచోనిపుణాగ్రగణ్య దో
శ్చంచదనూనవిక్రమవి ♦ శాల మహాత్తరధైర్యధుర్యతా
కాంచనశైల భూవరని ♦ కాయనుతామితపీఠికాపురా ,
భ్యంచితరాజ్యవైభవస ♦ మగ్రసుధీమహిమాబ్జసంభవా॥ 140

సంచితభూరిపుణ్య=సంపాదింపఁబడిన యధికమైనపుణ్యము గలరాజా, పటు ... గణ్య, పటు=గౌరవగలవారియందును, సత్యవచోనిపుణ=నిజము పల్కుట యందు నేర్పు గలవారియందును, అగ్రగణ్య=శ్రేష్ఠుఁడా, దోశ్చం . ..విశాల, దోః=బాహువులయందు, చంచత్=ప్రకాశించుచున్న, అనూన=కొఱవడని, విక్రమ=పరాక్రమముచేతను, విశాల=అధికుఁడా, మహాత్తర . శైల, మహాత్తర=మిగులగొప్పది యగు, ధైర్యధుర్యతా=ధైర్యమును వహించుటయందు, కాంచనశైల=మేరుపర్వతతుల్యుఁడా, భూవర. సమగ్ర, భూవర=రాజులయొక్క, నికాయ=సముదాయముచేతను, నుత=స్తుతింపఁబడిన, అమిత=అధికమైన, పీఠికాపుర=పీఠికాపురసంబంధమైన, అభ్యంచిత=పూజింపఁబడిన, రాజ్యవైభవ=ప్రభుత్వసంపదచేతను సమగ్ర=పూర్ణుఁడా, సుధీమహి .. భవా, సుధీ=మంచిబుద్ధియొక్క, మహిమ=గొప్పతనముచేతను, అబ్జసంభవా=బ్రహ్మ (అబ్జసంభవుఁడు=తామరపూవునందుఁ బుట్టినవాఁడు. బ్రహ్మ)

పృథ్వీవృత్తము

అనర్ఘగుణరత్నధు ♦ ర్యవరసూర్యరామాత్మజా
వినిర్మలహృదబ్జవా ♦ వితమురారిపాదాంబుజా
కనద్ఘనకవీంద్రసం ♦ ఘటితసవ్యశాస్త్రప్రజా
ఘనాబ్ధివిధుకామధు ♦ క్సదృగనూనదానధ్వజా॥ 141.

అనర్ఘ.... ఆత్మజా, అనర్ఘ=వెలలేని, (ఎక్కువ వెలగల) (ని) మూల్యే పూజావిధావర్ఘః. అ గుణరత్న=గుణము లనెడురత్నములయొక్క, ధుర్య=భార

మును వహించిన, వర = శ్రేష్ఠుఁడగు, సూర్యరాయాత్మజా = సూర్యరాయపుత్త్రుఁడా, వినిర్మల......దాంబుజా, వినిర్మల = మిగుల స్వచ్ఛమైన, హృదబ్జ = హృదయపద్మము చేత, భావిత = ధ్యానింపఁబడిన, మురారిపాదాంబుజా = కృష్ణునియొక్క పాదపద్మము లు గలిగినన్నృపా, కనద్ఘన......వ్రజా, కనత్ = ప్రకాశించెడు, ఘన = గొప్పవారగు కవీంద్ర = కవీశ్వరులచేతను, సంఘటిత = కూర్పఁబడిన, నవ్య = నూతనమైన, కావ్యవ్రజా = కావ్యసముదాయము గలప్రభువా, ఘనాబ్ధి.. ...ధ్వజా, ఘన = మేఘముతోడను, అబ్ధి = సముద్రముతోడను, విధు = చంద్రునితోడను, కామధుక్ = కామధేనువు తోడను, (కోరికలం బితుకునది) సదృక్ = సమానమైన, అనూన = తక్కువకాని, దాన ధ్వజా = దానచిహ్నము గలరాజవరా.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవదెల్లనార్యపౌత్త్ర
రంగశాయినామార్యపుత్త్ర హారితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యార
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.





శ్రీ ర స్తు

శు భ మ స్తు

అ వి ఘ్న మ స్తు

భ ద్రా ప రి ణ య ము.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

శ్రీవిలసద్భక్త్యర్పిత
సౌవర్ణమణీఘృణిల • సత్కంకణము
ఖ్యావళితాంగక శేష
గ్రావాంచదుపేంద్ర రామ • రాయనరేంద్రా॥ 1

శ్రీవిల... ...పేంద్ర, శ్రీ=సంపదచేతను, విలసత్ =ప్రకాశించుచున్న, భక్తి=అనురాగముచేతను, అర్పిత=ఈయఁబడిన, సౌవర్ణ=బంగారముతోఁ జేయఁబడినవియు, మణీఘృణి=మాణిక్యపుఁగాంతులచే, లసత్ =ప్రకాశించు చున్నవియును (నగు) కంకణముఖ్య=కడియములు మొదలగువానిచె, ఆవళిత=వ్యాప్తమైన, అంగక=అవయవములుగల, (ని) అంగంప్రతీకోవయవః అ శేషగ్రావ=శేషాచలమునందు (తిరుమలయందు) అంచత్ =ఒప్పుచున్న, ఉపేంద్రా=విష్ణువుగల (ని) ఉపేంద్రయింద్రావరజః. అ. ఈప్రభువు తిరుమలయందలి వేంకటేశ్వరస్వామికి బంగారుతోఁ జేయఁబడినవియు మణులకాంతి గలవియు నగుభూషణముల నర్పించి వానిచె వాదేవు నలంకరించె ననియర్థము. రామరాయనరేంద్రా=రామరాయప్రభూ! ముందరిపద్దెముతో నన్వయము

గీ॥ అవధరింపుము శౌరిభ • వ్యచరితంబు
దొల్లి సూతుండు శౌనకా • దులకుఁ జెప్పి

నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ దెలుపఁ దొడఁగె॥ 2

శౌరి . . .తంబు, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, (శూరునిగోత్రమున జన్మించిన వాఁడు) భవ్య=(వినువారికిని జెప్పువారికిని) శుభము నిచ్చెడు, చరితంబు=వృత్తాంతమును, అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, తొల్లి=పూర్వము, సూతుండు, శౌనకాదులకున్=శౌనకుఁడు మొదలగు నైమిశారణ్యవాసు లగు మునులకు, చెప్పినట్టిరీతిన్=చెప్పిన ప్రకారము చేత, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్=శ్రేష్ఠుఁ డగు పరిక్షిన్మహారాజునకు, ఇట్లు=ఈక్రిందిప్రకారముగా, శుకయోగి, తెలుపన్=తెలియఁజేయుటకు, తొడఁగెన్=ప్రారంభించెను

క॥ ఆచందంబున నన్నగ
వైచిత్రిం గనుచు యాద ♦ వప్రభుఁ డొకచో
లోచనసరోజసమ్మద
సూచక మగుసూర్యకాంత ♦ సుందరవేదిన్॥ 3

యాదవప్రభుఁడు=కృష్ణుఁడు, (చంద్రవంశ్యుఁ డైనయయాతికిం బుత్త్రుఁ డగుయదు వను రాజువంశమున జన్మించినప్రభువు.) ఆచందంబునన్=ఆప్రకారమునన్, అన్నగవైచిత్రిన్=ఆరోహణపర్వతసంబంధ మైనవైచిత్ర్యమును (అందలి వింత లని యర్థము.) కనుచున్=చూచుచున్, ఒకచోన్=ఒకస్థలమునందున్, ఉత్తరపదంబగు "చోటు" శబ్దముటాతురంబునకు లోపంబు విభాష నగు బా సమా. లోచన .....కము, లోచనసరోజ=పద్మములం బోలినకన్నులకు, సమ్మద=సంతోషమునకు, (కర్మార్థమునషష్ఠి) సూచకము=(కలిగించునది) సూచించునది, అగు...వేదిన్=అయ్యెడుసూర్యకాంతపురాలయొక్క (సూర్యకాంతపురాలతోఁ గట్టఁబడిన దనియర్థము.) అంద మగునరఁగునందున్ ముందుపద్దెముతో నన్వయము

ఉ॥ ఇంచుక సేపు దాను నసి ♦ యించిన నత్తటి నమ్మహాద్రిశృం
గాంచలవీథిఁ జుక్క దిగి ♦ నట్లు తళుక్కని చంద్రుఁ బాసి యే
తెంచుకళావిశేషముగ ♦ తిం జటియుం దటియుంగ వచ్చి వీ
క్షించఁగ మోలి నిల్చె నొక ♦ చేడియ తద్వనదేవతాకృతిన్॥ 4

ఇంచుక సేపు=కొంచెపుఁగాలము, శౌరి = ఆకృష్ణుఁడు, వసియించినన్ = ఉండఁగా, అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందు, ఒక చేడియ = ఒకానొక స్త్రీ (ఇది చేటీశబ్దభవము) ఆమ్మహా......వీథిన్, అమ్మహాద్రి = ఆగొప్పకొండయొక్క, శృంగ = శిఖరముయొక్క, అంచలవీథిన్ = అగ్రభాగమునుండి, (ఇటఁ బంచమ్యర్థమున ద్వితీయ) చుక్క = నక్షత్రము, (ఇది శుక్రశబ్దభవ మనిచెప్పుదురు, గాని యిచ్చట నక్షత్రసామాన్య మనియే యర్థము) దిగినట్లు, తళుక్కని = మెఱసి, (ఇది మెఱయుటచుం దగునను కరణముం దెలుపుశబ్దము) చంద్రున్, పాసి = వదలి, ఏతెంచుకళావిశేషముగతిన్ = వచ్చెడునొకానొక భాగముయొక్క రీతి వంటిరీతితో, (ని) కళాతుషోడశో భాగః. ఆ చఱియన్ = శిఖరముక్రిందిభాగమును, తఱియంగన్ = సమీపించునట్లు, వచ్చి, వీక్షించఁగన్ = చూచుచుండఁగనే, తద్వనదేవతాకృతిన్ = ఆపర్వతమునందలి వనముం గాపాడుదేవతయొక్క యాకారముతో, మ్రోలన్ = ఎదుటన్, నిల్చెన్ = ఉండెను

సీ॥ అపరంజిమెఱుఁగుటం ♦ దపుశరీరచ్ఛాయ
తొలుకారుమించుల ♦ నెళవు సేయఁ
గలికినిద్దంపుఁజ ♦ క్కనిచెక్కులబెడంగు
మగరాలతళుకుల ♦ సొగసు గెలువ
నాణెంపునునుసోగ ♦ వేణీభరముసొంపు
వేల్పురారాలకీ ♦ విని హసింపఁ
గొలుకుల వెడల్పుక్రొం ♦ బెళుకుకన్గవచూపు
లళులమాలికల మే ♦ నఱికమూడ
దివ్యమణిపుత్త్రియో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ గన్నారఁ ♦ జూచువార
లౌననంగలసన్మంగ ♦ ళాంగి యైన
యానలినగంధిఁ గాంచె హే ♦ మాంబరుండు॥ 5

అపరంజి .. ..చ్ఛాయ, అపరంజి = బంగారుయొక్క, మెఱుఁగుటందపు = తళతళలాడుసుందరమైన, శరీరచ్ఛాయ = దేహకాంతి, తొలు......సేయ, తొలుకారు = వర్షాకాలమునందలి, మించుల = మెఱుఁగులయొక్క, నెళవు = పరిచయమును,

చేయఁగా = కావింపఁగాఁగా, శరీరకాంతి మెఱుపులం బోలఁగా ననిభావము. కలికి...... బెడంగు, కలికి = మనోహరమైన, నిద్దంపుఁజక్కని = నున్నని యందమైన, చెక్కులబె డంగు = గండస్థలముయొక్క సౌందర్యము, మగరాలతళుకులసొగసు, మగరాల = వజ్ర ములయొక్క, తళుకులసొగసు = కాంతులయందమును, గెలువఁగా = జయింపఁగాఁగా, చె క్కులకాంతులు వజ్రకాంతులం బోలఁగా ననిభావము నాణెంపు.... .సొంపు, నా ణెంపునునుపోగ = నాగరికమైన నున్నని దీర్ఘమైన, వేణీభరముసొంపు = జడయొక్కచ క్కందనము, వేల్పురారాలతీవిఁగా = ఇంద్రనీలములకాంతిని, హసింపన్ = పరిహాసము చేయఁగా, (వేల్పు = దేవతలయొక్క, రా = రాజైనయింద్రునియొక్క, తాలు = మ ణులు.) కొలుకులఁగా = కంటితుదలనుండి, వెడలు .. .చూపులు, వెడలు = ప్రసరిం, చెడు, క్రొంబెళుకు = క్రొత్తకాంతిగల, కన్గవచూపులు = కన్నులజంటయొక్కదృష్టులు అళులమాలికలఁగా = తుమ్మెదబారులను, మేటికమాడెన్ = పరిహాసింపఁగాఁగా, దివ్యమ ణిపుత్రికయోయనఁగా = సుందరమైనమణులయొక్కబొమ్మవలె, (మణులచేఁ జేయఁబ డినబొమ్మవలె ననియర్థము) తేజరిల్లి = ప్రకాశించి, సుందరస్ఫూర్తిఁగా = అందమైనప్ర కాశమును, కన్నారఁగా = కన్నులనిండఁగా, చూచువారలు, బొగడంగలసన్మంగళాంగి = స్తుతిచేయఁ దగినసుందరమైనశరీరముగలది యైన, యాకలినగంధిఁగా = తామరపూలవంటి సహజమైనపరిమళము గలస్త్రీని, గంధము సహజమైనపుడే బహువ్రీహిసమాస మున నీశబ్దమున కికారము వచ్చు ననిపాణిని హేమాంబరుండు = కృష్ణుఁడు (బంగా రుసరిగవస్త్రముల ధరించినవాఁ డనియర్థము బంగారముం బోలిన పచ్చనివస్త్రము గ లవాఁ డనియేని యర్థము) కాంచెఁగా = చూచెను

ఉ॥ కాంచి వ్రజాంగనాహృదయ • గౌరవచౌర్యధురీణ మాకృతిగా
ఘాంచలపాళి హాళిమెయి • నవ్వికచాంబుజలోచన న్విమ
ర్శించి యపూర్వవిస్మయవి • శేషము చిత్తమునందు సంభ్రమో
దంచితమై పెనంగ హరి • దానివిలాసము నెంచి యిట్లనుఁగా॥ 6

హరి = కృష్ణుఁడు, అవ్వికచాంబుజలోచనఁగా = వికసించినతామరపువ్వులంబోలిన కన్నులు గలదాని ననియర్థము) వ్రజాంగనా... ..ధు రీణము, వ్రజాంగనా = గొల్లపల్లెయందలిసుందరులయొక్క, హృదయ = మనసులంద లి, గౌరవ = గొప్పతనముయొక్క, (గొప్పతనము ననియర్థము) చౌర్య = దొంగిలిం చుటయందు, ధురీణము = భారము వహించినది (గోపికలమనసును వశపఱచికొనిన ద

నియర్థము.) ఔాక......చలపాళిన్ = అగుకేౕగంటిచూపులయగ్రభాగములవరుసతో, పాళిమెయిన్ = ఆసక్తిచేత, కాంచి = చూచి, (కేౕగంటం జూచి యనియర్థము) విమర్శించి = పరిశీలించి, దానివిలాసమున్ = ఆయింతియొక్క చక్కఁదనమును, ఎంచి = స్తుతించి, అపూర్వ .. శేషము, అపూర్వ = ము న్నెన్నఁడులేని, విస్మయవిశేషము = ఆశ్చర్యాతిశయము, చిత్తమునందున్ = మనసునందున్, సంభ్రమోదంచితమై = ఆదరముచే వృద్ధి పొందింపఁబడినదియై, పెనంగన్ = చుట్టుకొనఁగాన్ (గాఢముగ వ్యాపింపఁగా ననియర్థము.) ఇట్లు = ఈక్రిందిరీతిని, అనున్ = పలుకును

క॥ ఇది యెవ్వతెయో దీనికి
సదనం బెయ్యదియొ దీని ♦ జననస్థల మె
య్యదియో మది కద్భుతమై
యిది కన్నులపండువగుచు ♦ నింపు ఘటించెన్॥ 7

ఇది = ఈసుందరి, ఎవ్వతెయో, (' ఓ ' సందేహార్థక మగునవ్యయము) దీనికిన్ = ఈయింతికిన్, సదనంబు = వాసస్థలము, ఎయ్యదియొ, దీనిజననస్థలము = దీనిపుట్టినచోటు, ఎయ్యదియో, ఇది = ఈయువతి, మదికిన్ = మనసునకు, అద్భుతమై = ఆశ్చర్యము గలిగించునది యై, (ఇచట నద్భుతశబ్దమునకు లక్షణచే నద్భుతము గలిగించునది యని యర్థము.) కన్నులపండువు = నేత్రోత్సవము, అగుచున్, ఇంపు = ఆనందమున్, ఘటించెన్ = కూర్చెను

క॥ భారతిసహచరియో కా
కారతిసహచరియొ కాక ♦ యన్యాంగన కి
ట్లీరుచి, యీశుచితాత్యుచి
తారచితవిలాసభాసి ♦ తాకృతి గలదే॥ 8

(ఇది) భారతిసహచరియో = సరస్వతిచెలియో, కాక = కానియెడ, (ఇటనిది దేశ్యావ్యయము) ఆరతిసహచరియొ = అప్రసిద్ధురాలగుమన్మథునిభార్యయొక్క చెలియో, కాక = కాకుండినన్, అన్యాంగనకున్ = ఇతరస్త్రీకి, ఇట్లు = ఈకనుపట్టుచున్న ప్రకారము, ఈరుచి = ఈదేహకాంతియు, ఈశుచి......కృతి, ఈ = ఇట్టి, శుచితా = పారిశుద్ధ్యముచేతను, అత్యుచిత = మిగులం దగునట్లు, ఆరచిత = చేయఁబడిన, విలాస = లీలలచేతను, భాసిత = ప్రకాశించెడు, ఆకృతి = ఆకారము, కలదే = ఉండునా? ఉండ

దని యర్థము. ఇందు సందేహాలంకారము.

గీ॥ అని వితర్కించుచుండ న • య్యాదవేంద్రు
దివ్యమంగళవిగ్రహ • తేజ మువిద
గాంచి దృఢభక్తిc బులకిత • గాత్రి యగుచుc
గనుcగవ ముదశ్రు లొలుక ని • ట్లనుచు మ్రొక్కె॥9

అని వితర్కించుచుండc = (కృష్ణుcడు) మీcదc జెప్పినట్లు సంశయించుచుండcగా, ఉవిద = ఆయువతి, అయ్యాద... ..తేజము, అయ్యాదవేంద్రు = ఆకృష్ణుని యొక్క, దివ్య = సుందరమైనదియు, మంగళ = శుభమైనదియునగు, విగ్రహ = శరీరము యొక్క, తేజము = ప్రకాశమును, కాంచి = చూచి, దృఢభక్తిన్ = అధికమైనయను రాగముచేత, పులకితగాత్రి = గగుర్పాడిచిన మేనుగలది, అగుచున్, కనుcగవన్ = కన్నులజంటనుండి, ముదశ్రులు = సంతోషబాష్పములు, ఒలుకన్ = స్రవింపcగా, ఇట్లనుచున్ = ఈక్రిందివాక్యములను బలుకుచు, మ్రొక్కెన్ = నమస్కరించెను

క॥ జయజయ వసుదేవాత్మజ
జయజయ గోవింద భక్త • జనకల్ప హరే
జయజయ జగదధినాయక
జయజయ కృష్ణ ధృతశంఖ • చక్ర నమస్తే॥ 10

వసుదేవాత్మజ = వసుదేవుని పుత్త్రుcడా, జయజయ = జయింపుము (ఎల్లవారికంటె నధికుcడ వగు మని యర్థము) గోవింద = భూమిని స్వాధీనపఱుచుకొనినస్వామీ, జయజయ = జయింపుము, భక్తజనకల్ప = సేవించినవారికిం గల్పవృక్ష మగుప్రభువా, (భక్తులకుం గోరినవాని నిచ్చువాcడని యర్థము) హరే = భక్తులపాపములను వారించుస్వామీ, జయజయ = జయింపుము, జగదధినాయక = ఎల్లప్రపంచములం బాలించుదేవరా, జయజయ, ధృతశంఖచక్ర = ధరింపcబడినపాంచజన్యమును సుదర్శనమును గల కృష్ణా, (ని) శంఖోలక్ష్మీపతేఃపాంచజన్యశ్చక్రంసుదర్శనః అ తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము (అస్తు = అగును)

కేవలసంస్కృతవాక్యములకేని పదములకేని తెనుcగునం బ్రయోగంబు లేదనియు, ననుకరణంబున వారికిం బ్రయోగంబు గల దనియు నన్నయభట్టారకుండు చెప్పెంగాన ముందెవచనమున "ని" యని చెప్పెను. ఆంధ్రపదములతోc గూడనికేవ

లసంస్కృతవాక్యము ననుకరణమునం దొలంగియుఁ బ్రయోగింప నగునని యావిశృతిచివే కమున " నుండెను గాన నీపద్యమున ననుకరణము లేకున్నను దోషంబులేదు.

వ॥ అని మఱియును (సుగమము.) 11

సీ॥ పంకజప్రభవాండ ♦ భాండకాండములకు
మనికిపట్టైమహా ♦ మహునిభ్రాజ
భువనపావనియైన ♦ దివిజనిమ్నగకు నె
వ్వనిపదాంభోజంబు ♦ జననసీమ
యజుఁడు వేగంటి మ ♦ న్నగుమేటిజేజేలు
గానంగనేర రె ♦ వ్వానిరూపు
మొనసి యేదేవుని ♦ వినుతింపఁజాలక
పెనుఁబల్కు లెల్ల పి ♦ గ్గునను మరలు
నట్టిబ్రహ్మంబ వీవు మ ♦ హానుభావ
ఖలుల ననుమిలఁ ద్రుంచి సా ♦ ధులను బెంప
భూభరము మాన్ప యదుకులం ♦ బున జనించి
తయ్య లక్ష్మీమనోహర ♦ యాదిపురుష॥ 12

మహానుభావ = గొప్పమహిమగల, లక్ష్మీమనోహర = లక్ష్మీపతీ, ఆదిపురుష = మొదటిపురుషుఁడా, ఈవు, ఏమహామహునిభ్రాజ = ఏగొప్ప తేజశ్శాలియుదగు ము, పంక జ.... కాండములకున్, పంకజప్రభవాండభాండ = భాండములంబోలిన (కుండలం బోలిన) బ్రహ్మాండములయొక్క, కాండములకున్ = సముదాయములకు, మనికిపట్టు = నివాసస్థానమో, ఎవ్వనిగర్భము సకలప్రపంచములకు నివాసస్థానమో యని యర్థము ; (ని) కాండో స్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు అ ఎవ్వనిపదాంభోజంబు = ఎవ్వ నిదగుతామరపూవుంబోలినపాదము, భువనపావని = లోకముం బవిత్రముసేయునది, ఐన, దివిజనిమ్నగకున్ = ఆకాశగంగకు, (ని) ప్రవంతీనిమ్నగాపగా అ. జననసీమ= పుట్టుచోటో, ఏభగవంతునిపాదపద్మము స్వర్గలోకమున మందాకిని యనియు భూలో కమున భాగీరథి యనియుఁ బాతాళమున భోగవతి యనియు నామములం బ్రవహించు చుఁ బావనము చేయునది యుత్పత్తిస్థానమో యని యర్థము ఎవ్వానిరూపు = ఏపరమే

శ్వేతకృష్ణాకారమును, అజుఁడు=బ్రహ్మ, (పుట్టువులేనివాఁడు) వేగంటి=ఇంద్రుఁడు (వేయికన్నులుగలవాఁడు) మున్నగుమేటిజేజేలు=మొదలగుగొప్పదేవతలు, కానంగన్=చూచుటకు, నేరరు=శక్తులుకారో, ఏదేవునియాకారము బ్రహ్మమొదలగువారుసయితము చూడ శక్తులు గారో యని యర్థము పెనుఁబల్కులెల్లన్=వేదములన్నియు, ఏదేవునిన్, మొనసి=యత్నించి, వినుతింపన్=స్తుతిసేయుటకు, చాలక=తగినవిగాక, సిగ్గునన్=లజ్జచేతను, మరలున్=వెనుక మొగము వెట్టునో, సకలమును దెలుపువేదములుసయితమే దేవునిం బొగడఁజాలవో యని యర్థము. అట్టిబ్రహ్మంబవు=పైనచెప్పినలక్షణములుగలనిత్యమును, శుద్ధమును నగువస్తువవు ఖలులన్=క్రూరులైన, అసురులన్=రాక్షసులను, త్రుంపన్=చంపుటకును, సాధులన్=సజ్జనులను (పరోపకారముచేయువారలను) పెంపన్=రక్షించుటకును, భూభరము=భూమియొక్కబరువును, మాన్పన్=నివారించుటకున్, యదుకులంబునన్=యదువంశమున, జన్మించితి య్యా=పుట్టితివిగదా.

గీ॥ ద్వారవతిఁ జేరఁ దారాప • థమునఁ జనుచు
దేవ! తావకదర్శనం • బేవిధమున
నబ్బు నని రాఁగ నిచ్చటఁ • బ్రాప్త మయ్యె
సులభముగ నేఁడు నాపూర్వ • సుకృత మహిమ ॥13

దేవ=ఓస్వామీ, ద్వారవతిన్=ద్వారకాపురమున, చేరన్=ప్రవేశించుటకు, తారాపథమునన్=ఆకాశముచేతను, (నక్షత్రములుపోవుత్రోవను) చనుచున్=పోవుచు, తావకదర్శనంబు=నీసంబంధమైనదర్శనము, ఏవిధమునన్=ఏప్రకారముచేత, అబ్బునని=దొరకునని, రాఁగన్=వచ్చుచుండఁగా, ఇచ్చటన్=ఈస్థలమునందు, నాపూర్వసుకృతమహిమన్=నాయొక్కపూర్వపుణ్యముయొక్కమహిమచేతను, (నేను మునుపటిజన్మమునఁ జేసికొనినపుణ్యబలముచేత నని యర్థము.) నేఁడు=ఈదినమునన్, సులభముగన్=అనాయాసముగ, ప్రాప్త మయ్యెన్=సంభవించిన దయ్యెను.

వ॥ అని భక్తిపారవశ్యంబున నద్దివ్యసుందరీరత్నంబు ముకుందచరణార
విందంబుల నిజఫాలతలంబు సోఁక వ్రాలిన వనమాలి కేలు కేలం
గీలించి యెత్తి కరుణాయత్తచిత్తుండై యత్తన్వివేణీభరంబు నిఖిల
మంగళాకరం బగునిజకరంబున నిమురుచు భవదీయవృత్తాంతం బె

ద్ది దెలింగింపు మనవుడు హరికరస్పర్శనసుఖావేశంబునం బొంగు నెమ్మనంబు నెట్టకేలకుఁ గ్రమ్మఱిచి యమ్ముకుందున కది యిట్ల నియె॥ 14

అద్దివ్యసుందరీరత్నంబు = మీఁదఁ జెప్పినదేవతాస్త్రీశ్రేష్ఠము (శ్రేష్ఠురాలగు దేవతాస్త్రీ యని యర్థము.) (ని) రత్నంబు జాతిశ్రేష్ఠేపి. అ అని = ఇట్లు పలికి, భక్తిపారవశ్యంబునన్ = భక్తిపరాధీనతచేత, (పరవశుఁడు = పరవశుఁడు, ఇతరులకు లోఁబడినవాఁడు; పరవశునిభావము పారవశ్యము. ఇట భక్తికి లోఁబడుటచే ననియర్థము.) నిజఫాలంబు = తననొసలు, సోఁకన = (పాదములు) తాఁకునట్లు, ముకుందుచరణారవిందంబులన్ = కృష్ణునిపాదపద్మములందు, వ్రాలినన్ = ఒఱగఁగాన్, వనమాలి = కృష్ణుఁడు (దళములం బువ్వులం గూర్చినమాలికల ధరించినవాఁడు) కేలన్ = తనచేతితో, కేలు = (ఆస్త్రీ) హస్తమును, కీలించి = పట్టుకొని, ఎత్తి = లేవఁదీసి, కరుణాయత్తచిత్తుండై = దయకులోఁబడినమనసుకలవాఁడై (దయఁగలవాఁడై) నిఖిల .. ..కరంబు, నిఖిల = సమస్తమైన, మంగళ = శుభములకు, ఆకరంబు = స్థానము, అగు, నిజకరంబునన్ = తనచేతితో, అత్తన్వీవేణీభరంబు = ఆలతాంగియొక్క జడను, నిమురుచున్ = (ప్రేమతోఁ) దడవుచు, భవదీయవృత్తాంతంబు = నీసమాచారము, ఎద్ది, ఎఱింగింపుము = (దానిని) తెలుపుము, అనవుడున్ = అనినతోడనే. అది = ఆసుందరి, హరికర వేశంబునన్, హరి = కృష్ణునియొక్క, కరస్పర్శన = హస్తము తాఁకుటచే తనైన, సుఖావేశంబునన్ = సుఖపారవశ్యముచేత, (ఎక్కువసుఖముచేత నని యర్థము) పొంగు నెమ్మనంబున్ = సంతోషపడుమనమును, ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరకున్, క్రమ్మఱిచి = మరలిచి, అమ్ముకుందునకున్ = ఆకృష్ణునకున్, ఇట్లు = ఈక్రిందివాక్యమును, అనియెన్ = పలికెను

సీ॥ అపునరావృత్తి, ని ♦ త్యానందసాంద్రమై
పొలుపొందు తెలిదీవి ♦ పుట్టినిల్లు
బ్రహ్మర్షి రాజర్షి ♦ పరివేష్టితంబైన
పరమేష్ఠికొలువు నా ♦ పరఁగుచోటు
సకలదివ్యాంగనా ♦ సతతసంసేవిత
భారతి నేస్తంబు ♦ ప్రాణతుల్య

మత్యంతసత్యవ్ర ♦ తాశ్రయం బైయొప్పు
సత్యలోకంబు సం ♦ చారసీమ
శంకరామరపతిముఖ్య ♦ సర్వదేవ
తాలయంబులు గమనయో ♦ గ్యస్థలములు
సహచరులు దివ్యవనితలు ♦ సహజగోష్ఠి
తావకకథాళి మాకుఁ బ ♦ ద్మాకళత్ర॥ 15

పద్మాకళత్ర=ఓకృష్ణా! (పద్మ=లక్ష్మి, కళత్రము=భార్య. లక్ష్మియే భార్యగాఁగలవాఁడు పద్మాకళత్రుఁడు దానిసంబుద్ధి పద్మాకళత్ర) అపునరావృత్తి... ...సాంద్రము అపునరావృత్తి=మరలజన్మమునుగలిగింపనిదియు, నిత్య=శాశ్వతమైన, ఆనంద=సుఖముచే, సాంద్రము=ఎడతెగనిదియు, ఐ, పాలుపొందు తెలిదీవి=ఒప్పారుశ్వేతద్వీపము, మాకున్, (ఇట నేకవచనము చెప్పఁదగి యున్నను బహువచనంబును శాస్త్రసమ్మతము) ఇదియెల్ల వాక్యములతో సంబంధించును పుట్టినిల్లు=జన్మస్థానము, ఏదీవిని జన్మించినవారికి మగల జన్మము గలుగదో మఱియు నెచ్చట శాశ్వతమైనసుఖ ముండునో యట్టితెలిదీవి నాజన్మస్థాన మని యర్థము బ్రహ్మర్షి. ....తంబు, బ్రహ్మర్షి=బ్రహ్మఋషులచేతను, రాజర్షి=రాజఋషులచేతను, పరివేష్టితంబు=ఆవరింపఁబడినది, ఐన, పరమేష్ఠికొల్వు=చతుర్ముఖునిసభ, (మాకున్) ఉనికి=వాసస్థానమును, పరఁగుచోటు=విహరించుస్థలమును, (ఉనికి=వ్యాపించుచోటనియేనియర్థము.) (అగును) సకల . నేస్తంబు, సకలదివ్యాంగనా=ఎల్లదేవతాస్త్రీలచేతను, సతత=ఎల్లప్పుడును, సంసేవిత=సేవింపఁబడు, భారతి=సరస్వతియొక్క, నేస్తంబు=చెలిమి, (మాకున్) ప్రాణతుల్యము=ప్రాణములతోసమానము (అగును) అత్యంత... యంబు, అత్యంత=అంతములేని, సత్యవ్రత=నిజముపల్కుటయందునియమముగలవారికి, ఆశ్రయంబు=నివాసము, ఐ, ఒప్పుసత్యలోకంబు=తగియెడుబ్రహ్మలోకము, (మాకున్) సంచారసీమ=తిరిగెడుచోటు, (అగును) శంకరామర .. యంబులు, శంకర=శివుఁడు (లోకములకు సుఖము గలిగించువాఁడు) అమరపతి=ఇంద్రుఁడు, ముఖ్య=మొదలైన, సర్వదేవతాలయంబులు=సమస్తదేవతలయొక్కగృహములును, గమనయోగ్యస్థలములు=పోఁదగినచోట్లు (అగును) సహచరులు=చెలికత్తెలు, దివ్యవనితలు=దేవలోకమందలిస్త్రీలు, సహజగోష్ఠి=కూడఁబుట్టినసల్లాపము, తావకకథాళి=నీవృత్తాంతసముదయము (అగును.)

క॥ ఏదేవర్షి కుమారిక
నీదయ నిగమాగమాంత ♦ నిశ్చితయోగ
ప్రాదుర్భూతానందము
నూఁదుట శ్రుతిరంజని యను ♦ యోగినినిహరీ॥ 16

హరీ = ఓకృష్ణా! ఏన్, దేవర్షికుమారికన్ = ఒకానొక దేవఋషికూఁతురను, నీదయన్ = నీకరుణచే, నిగమాగ . . .నందమున్, నిగమ = వేదములచేతను, ఆగమాంత = వేదాంతములచేతను, నిశ్చిత = సిద్ధాంతింపఁబడిన, యోగ = భక్తిచేతను, (మనసును బాహ్యపదార్థములనుండి మరలించి యీశ్వరునందు నిలుపుట యోగము.) ప్రాదుర్భూత = పుట్టిన, ఆనందమున్ = సుఖమును, ఊఁదుటన్ = ధరించుటచేతను, శ్రుతిరంజని, అనుయోగినిని = అనుభక్తురాలను. శ్రుతులయం దనురాగము గలది గాన శ్రుతిరంజని యనియును ప్రశస్తమైనయోగము (భక్తి) గలదిగావున యోగిని యనియు సార్థక నామములు

వ॥ అని యద్దివ్యయోగినీరత్నంబు దనవచ్చినప్రయోజనంబు ప్రశంసించునదియై కంసభేది కిట్లనియె. 17

అద్దివ్యయోగినీరత్నంబు = ఆశ్రుతిరంజని, అని = (తనవృత్తాంత మిట్లు) చెప్పి, తనవచ్చినప్రయోజనంబు = తనవచ్చినకార్యమునుగూర్చి, ప్రశంసించునదియై = చెప్పఁదలఁచినదియై, కంసభేదికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఈక్రిందిప్రకారము చెప్పెను

ఉ॥ క్ష్మాకమలేక్షణాసుమణి ♦ మాల్యసమేక్షుమతీతరంగిణీ
కోకనదాంబుజాతచయ ♦ గుంఫితభూరిఝరీప్రకాశమై
ప్రాకటసర్వవర్ణజన ♦ బంధురసౌఖ్యనివేశ మౌచు ల
క్ష్మీకలితప్రదేశ మగు ♦ కేకయదేశము వొల్చుఁ దద్ధరన్॥ 18

క్ష్మాకమ......ప్రకాశము, క్ష్మా = భూమియనెడు (వి) క్ష్మావనిర్మేదినీమహీ. అ. కమలేక్షణా = స్త్రీయొక్క, సుమణిమాల్య = ముత్తియములదండతో, సమ = తుల్యమైన, ఇక్షుమతీతరంగిణీ = ఇక్షుమతి యను పేరుగలనదీసంబంధమైన, కోకనద = ఎఱ్ఱగలువలయొక్కయు (వి) రక్తోత్పలంకోకనదం అ. అంబుజాత = తామరపూవులయొక్కయు, చయ = సముదాయముచేతను, గుంఫిత = కూర్పఁబడిన, భూరి = అధికమైన,

ఝురీప్రకాశము=ప్రవాహరూపమైనకాంతిగలది, (కాంతిప్రవాహము గలదని యర్థము) ఐ, పాృకట .....నివేశము, పాృకట=ప్రసిద్ధమైన, సర్వవర్ణజన=ఎల్లజాతులమనుజులయొక్కయు, బంధుర=ఒప్పిదమైన, సౌఖ్య=సంతసమునకు, నివేశము=నివాసస్థానము, ఔచుక్, లక్ష్మీకలితప్రదేశము=సంపదతోఁగూడినస్థలముగలది, అగుకేకయదేశము, పొల్చున్=ప్రకాశించును (ఉండెనని యర్థము.) తద్ధరక్=ఆదేశమునందుక్, ముందుపద్దెముతో నన్వయము భూమియనునింతికి ముత్యాలదండంబోలిన యిక్షుమతి యనునదీతీరమున నెల్లవారికి సుఖదమై సకలసంపదలకు నిరవైనకేకయదేశము కలదని భావము

సీ॥ శ్రీకరాభ్యంచితా ♦ స్తోకరత్నాళి చా
మీకరస్థగితసౌ ♦ ధాకరంబు
భాసురాగమసదా ♦ భ్యాసరాజితమనీ
షాసరోజాసన ♦ జ్యాసురంబు
కేళికావశచంద్ర ♦ శాలికాంతరచల
ద్బాలికాద్భుకప్రద్మ ♦ మాలికంబు
గంధవారణఘటా ♦ గంధవాహాత్యంతి
బాంధవాత్యున్నత ♦ సైంధవంబు
లోకనుతపాకవైభవ ♦ పాకహర్వ
నేకసుశ్రీకనృపలోక ♦ సౌకరీక
ళాకలితనాకసమసంప ♦ దాకరంబు
కరము వొగడంగఁ దనరుఁ గే ♦ కయపురంబు॥ 19

శ్రీకర ...కరంబు, శ్రీకర=శోభను గలిగించు, అభ్యంచిత=పూజింపఁబడిన, అస్తోక=అధికమైన, రత్నాళి=మణులసముదాయముచేతను, చామీకర=బంగారముచేతను, స్థగిత=కప్పఁబడిన, సౌధ=మేడలకు, ఆకరంబు=ఉనికిపట్టును, (రత్నములును బంగారును దాఁపినమేడలు గలదనియర్థము) భాసుర.....సురంబు, భాసుర=ప్రకాశించెడు, ఆగమ=వేదములయొక్క, సదాభ్యాస=ఎడతెగనియలవాటుచేక్, రాజిత=ప్రకాశించెడు, మనీషా=బుద్ధిచేతను, సరోజాసన=చతుర్ముఖు లగు, (సరోజాసనుఁడు=పద్మ మాసనముగాఁ గలవాఁడు) జ్యాసురంబు=

బ్రాహ్మణులు గలదియును, (జ్యాసురలు, జ్యా=భూమి, సురలు=దేవతలు, బ్రాహ్మణులు) (ని) క్షోణిర్జ్యాకాశ్యపీక్షితిః. అ. వేదముల నెల్లప్పుడు నభ్యసించుచుండుటచే విలసిల్లుబుద్ధిని బ్రహ్మంబోలిన బ్రాహ్మణులు గల దనియర్థము. కేళికా...మాలికంబు, కేళికా=క్రీడలయందలి, వశ=యిచ్ఛచేతను, చంద్రశాలికా=మేడలమీఁదియిండ్లయొక్క, అంతర=మధ్యమునందు, చలత్=సంచరించుచున్న, బాలికా=లేజవ్వనులయొక్క, దృక్పద్మమాలికంబు=చూపు లనెడుతామరపూవులదండలు కలదియును, క్రీడాసక్తిచే మేడలమీఁద సంచరించెడు జవ్వనులచూపు లనెడుపూలదండలు గల దనియర్థము. గంధ... ..సైంధవంబు, గంధవారణ=మదము గలయేనుఁగులయొక్క, (గంధము గలవారణము గంధవారణము గంధశబ్దము గుణవాచకము గావున మతుప్ప్రియము లోపించెను.) ఘటా=సముదాయమును, గంధవాహా=వాయువునకు, అత్యంతబాంధవ=మిగులం జుట్టము లగు, అత్యున్నత=మిక్కిలి పొడవు లైన, సైంధవంబు=గుఱ్ఱములుగలదియును, మదించినయేనుఁగులను వాయువేగము గలగుఱ్ఱములను గలది యనియర్థము లోకనుత. ..కరంబు, లోకనుత=జనులచేత స్తుతింపఁబడిన, పాక=సంతానము గలవారును, వైభవ=సంపదచేత, పాకహారి=ఇంద్రుంబోలిన, అనేక=పెక్కం డ్రగు, సుశ్రీక=ఎక్కువ సంపదగల, నృప=రాజులయొక్క, లోక=సముదాయముయొక్క, సౌకరీకళా=సౌలభ్యముచేత నైనశోభచేతను, కలిత=ప్రాప్తమైన, నాకసమ=స్వర్గలోకముతో సమానమైన (స్వర్గసంపదతో సమానమైన యనియర్థము.) సంపత్=భాగ్యమునకు, ఆకరంబు=పుట్టినిల్లు, మిగులనుత్తమ మగుసంతానము గలవారును నైశ్వర్యముచే నింద్రుంబోలినవారును నగు పెక్కండ్రు రాజులకలిమిచె స్వర్గపురముం బోలిన దనియర్థము అగుకేకయపురంబు, కరంబు=మిక్కిలి, పొగడంగన్=స్తుతింపఁగా, తనరున్=ప్రకాశించును.

ఇం దర్థాలంకారము రూపకము శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము

మ॥ కలఁ డప్పట్టణనేత యాతతసమా ♦ ఖ్యాబాలికాకేళికా
నిలయీభూతజగత్త్రియుం డఖిలభూ ♦ నేతృస్తుతాత్మీయరా
జ్యలసచ్ఛ్రీనిధి వారితారిహిమతే ♦ జోఖండమార్తాండమం
డలరుక్కాండుఁడు ధృష్టకేతుధరణీ ♦ నాధావతసం బిలన్॥ 20

అప్పట్టణనేత=ఆకేకయపురమునకుం బతియును, ఆతత . జగత్త్రియుండు ఆతత=విరివియైన, సమాఖ్యా=కీర్తియనెడు, (ని) యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ. అ. బా

లికా = కన్నెయొక్క, కేళికా = నృత్యమునకు, నిలయీభూత = ఉనికిపట్టైన, జగత్త్రియందు = ముల్లోకములు గలవాఁడును, ముల్లోకముల వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁ డనియర్థము. అఖిల......నిధి, అఖిల = అందఱగు, భూనేతృ = దేశాధిపతులచే, స్తుత = శ్లాఘింపఁబడిన, ఆత్మీయ = తనసంబంధమైన, రాజ్యలసచ్ఛ్రీ = రాజ్యసంబంధమైనప్రకాశించుసంపదకు, నిధి = స్థానమును, ఎల్లరాజులచే శ్లాఘింపఁబడినరాజ్యసంపదఁ గలవాఁ డనియర్థము. వారితారి......కాండుఁడు, వారిత = తొలఁగింపఁబడిన, అరి = శత్రువులనెడు, హిమ = మంచుగల, తేజః = ప్రతాపమనెడు, (కోశదండములవలనఁ బుట్టినప్రభావము) అఖండమార్తాండమండలరుక్కాండుఁడు = పూర్ణమైన సూర్యతేజస్సముదయముఁ గలవాఁడును, సూర్యుఁడు తనకిరణములచే మంచు వారించునట్లీరాజు తనతేజమునం బగఱ వారించు ననిభావము (అగు) ధృష్టకేతుధరణీనాథావతంసంబు = (అగు) ధృష్టకేతుఁ డనుపేరు గలరాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఇలన్ = భూమియందున్, కలఁడు. ఇందు శత్రువులందు హిమత్వ మారోపించుట తేజమున సూర్యకాంతిత్వ మారోపించుటకుఁ గారణము గావునఁ బరంపరితరూపకాలంకారము

ఇందు మూఁడవపాదమున యాకారమునకును, తేజశ్శబ్దమునకు మీఁదిశబ్దముతో సంధి చేసినపుడు వచ్చినయోకారమునకును యతి వేయఁబడెను దీనికి లుప్తవిసర్గకస్వరయతి యనిపేరు

తే॥గీ॥ దేశభాష నదంతసం ♦ తములమీఁద
సత్త్వ మొదలను గలశబ్ద ♦ ములకు వేళ
నమరు నోత్వంబునకుఁ జెల్లు ♦ నహాయ లిపులు
జగతి లుప్తవిసర్గక ♦ స్వరవళులన॥ అప్పకవి ఆశ్వా 3.

వ॥ మఱియు నతండు నలనృగసగరభగీరథదుందుమారసుహోత్రమాంధాత్రాదులకరణి ధరణీభరణదక్షుండై దీనాలాపంబులు శరణాగతశాత్రవముఖంబులయంద వక్రభావంబు లధిజ్యశరాసనంబులయంద దృఢబంధంబులు నురితంబులయంద కుటిలనటనంబులు వేశ్యాజనంబులయంద సదాపత్ప్రాప్తిచే మొఱవెట్టుట తరుణీమంజీరంబులయంద మదాంధత్వంబునం దిరుగుట కరిఘటలయంద పరుషదండం

బువలనఁ జక్రిప్రకంపంబులు వొడముట కులాలకృత్యంబులయంద సమస్తవస్తుసంపదలుం దోఁచుట లీలాదర్పణంబులయంద చెన్నొందుచుండ నధర్మంబున కభావంబును దనదానంబున కప్రమాణంబును దనక్రోధంబున కస్థిరత్వంబును దనవిక్రమంబున కసహ్యతయుఁ దనయశంబున కత్యాశాప్రవృత్తియుఁ దవులం జేసి మహావీరుం డయ్యును వినయోపేతుం డై యధికసత్వసంపన్నుం డయ్యును బరలోకభీకరుం డై కామార్థపరుం డయ్యును విమలధర్మప్రధానుం డై రాజ్యంబు పాలించుచు సంతానకాంక్షి యై శ్రుతకీర్తినామకనిజదేవీసహితంబుగాఁ దత్సాధనం బగుగురూసమారాధనంబు దినదినంబును గావింప నొక్కనాఁడు. 22

అతండు=ఆపట్టణ మేలుధృష్టకేతుఁడు, మఱియును=ఇంకను, నల . . .కరణిఁ=నలుఁడు మొదలగురాజులయొక్క విధమువంటి విధమువేతను, (ఇట నిదర్శనాలంకారము) ధరణీభరణదక్షుండై, ధరణీ=భూమియొక్క, భరణ=పోషించుటయందు, (జనులం బాలించుటయం దనియర్థము) దక్షుండై=నేర్పరియై, దీనాలాపంబులు=భయపడినవారిమాటలు (దరిద్రులమాటలును) శరణాగత ....యంద, శరణాగత=రక్షణముం గోరివచ్చిన, (రక్షింపు మనికోరి వచ్చిన యనియర్థము) శాత్రవ = పగవారియొక్క, ముఖంబులయంద=నోళ్లయందే, దీనశబ్దమునకు రెండర్థములుండుటచేత దీనవచనములు పేదవారిమొగములందును భయపడినవారిమొగములందును బ్రాప్తించుచుండఁగా నిరాజుకాలమున బీదలు లేరు గాన నట్టివచనము లీరాజునకు వెఱచి రక్షింపు మనికోరుశత్రులనోళ్లయందే యుండె ననిభావము. వక్రభావంబులు=వంకరతనములు, (ఇతరులకు బాధ గలిగించుటయును) అధిజ్యశరాసనంబులంద=ఎక్కువెట్టినధనుస్సులందే, వక్రభావము దుర్జనులందు నెక్కువెట్టినవిండ్లయందును బ్రాప్తించఁగా నీతనికాలమునఁ గ్రూరులు లేరు గావున ధనువులందే వక్రభావము నిలిచె ననిభావము దృఢబంధంబులు=అధికమైన బంధములు, (నాగాద్యాకారమైన సంయోగవిశేషములు) (అధికముగాఁ జెఱ నుంచుటలును) సురతంబులయంద=స్త్రీపురుషులసంయోగంబులయందే, బంధములు రెండుచోట్లం బ్రాప్తించుచుండఁగా జెఱ వెట్టం దగినతప్పు చేయువారు లేమిచే నవి సంభోగములయందే నిలిచె ననిభావము. కుటి

లసటనంబులు = ఒకతీరునాట్యములు (కపటపరివర్తనములును) వేశ్యాజనంబులయంద = వారకాంతలయందే, కుటిలనటనశబ్దము శక్తిచేత నాట్యమునందును జెడునడవడియందును బ్రవర్తింపఁగా నారాజుదేశమున దుష్పరివర్తనము గలవారు లేరు గావున నాశబ్దము నాట్యమునందే ప్రవర్తించుచుండె ననినియమించె సదాపత్ప్రాప్తిచేన్ = ఎల్లప్పుడును బాదములనుండుటచేతను (ఎల్లప్పుడు నాపదల నొందుటచేత నని యర్థాంతరము) మొఱవెట్టుట = ధ్వనించుట (ఆపద నొందువాఁడు తన్ను రక్షించుకొను శక్తి లేక తగినవారింగూర్చి చేయుదుఃఖముతోఁ గూడినధ్వనియును) తరుణీమంజీరంబులయంద = ఆఁడువారికాలియందెలయందే, ఈయనరాజ్యమున నాపద నొందువారు లేరు గావున మొఱవెట్టుట యందెలయందే యుండె ననిభావము పరుషదండంబులవలనన్ = కఠినశిక్షలవలన (గట్టివి యైనకఱ్ఱలవలనను) చక్రప్రకంపంబులు = దేశసంబంధముగల (జనులయొక్క భయమువలన) వణఁకులు, (కుమ్మరిసారెలు తిరుగుటలును) కులాలకృత్యంబులయంద = కుమ్మరులు చేయుపనులయందే, పరుషదండమువలనఁ జక్రప్రకంపనము కుమ్మరులు చేయుపనులయందును దేశజనులయందును బ్రాప్తింపఁగా నాదేశమునఁ దప్పుచేయువారు లేరు గావున కుమ్మరులు చేయుపనులయందే యుండె నని భావము. మదాంధత్వంబునన్ = క్రొవ్వువలని గ్రుడ్డితనముచేతను, (గర్వముచేఁ గలిగిన గ్రుడ్డితనముచేతను, గర్వమువలనియవివేకముచేతననియు నర్థము) కరిఘటలయంద = ఏనుఁగులసముదాయమునందే, ఈయనరాజ్యమున గర్విష్ఠులు లేరనిభావము సమస్తవస్తుసంపదలున్ = అన్ని పదార్థములసంపత్తులును, తోఁచుట = ప్రతిఫలించుట, (దోఁచుట = దొంగిలించుట యనియర్థాంతరము) లీలాదర్పణంబులయంద = విలాసార్థము లగు నద్దములయందే, ఈప్రభువుకాలమున దొంగతనము లేదనిభావము చెన్ను = అందమును, ఒందుచుండన్ = (పైఁ జెప్పినవి చెప్పినస్థలములయందే యుండఁగా ననియర్థము) ఇంతవఱకుఁ బరిసంఖ్యాలంకారము అధర్మంబునకున్ = ధర్మవిరుద్ధకార్యమునకు, అభావంబును = లేమియును, ఈయనదేశమున నన్నియుం గలవు గాని యధర్మమొక్కటియే లేదనియర్థము. తనదానంబునకున్ = తనయీవికి, అప్రమాణంబును = ప్రమాణాభావమును (కొలఁదిలేమియును) తనక్రోధంబునకున్ = తనకోపమునకు, (పరులు చేసినయపకారమును సహింపలేమిచే మనసునం బుట్టువికారము క్రోధము) అస్థిరత్వంబును = చిరకాలము నిలుకమియును, తనవిక్రమంబునకున్ = తనపరాక్రమంబునకున్, అసహ్యతయున్ = సహింపలేమియును, తనయశంబునకున్ = తనకీర్తికి, అత్యాశాప్రవృత్తియున్ = అధికమైన కోరికయందుఁ బ్రవేశమును, (అత్యాశా = దిక్కుల నతిక్రమించిన, ప్రవృత్తియున్ = సంచారమును.) తవులం జేసి = తగుల్కొనునట్లు చేసి,

మీఁదియప్రామాణ్యము నస్థిరత్వము మొదలగుచెడుగుణములనుమీఁదఁ జెప్పినవానియం దేకాని యొండెడ లేకుండఁ జేసె యనియర్థము (ఇవి మఱియొకచో దోషములయినను మీఁదఁజెప్పినచోట్ల గుణములగును) పరిసంఖ్యాలంకారము. మహావీరుండయ్యును = గొప్పశూరుఁడైనను (వీరుఁడు = శత్రుల వణఁకించువాఁడు) వినయోపేతుండై = మిగుల నడఁకువఁ గలవాఁడై, మిగులఁ బరాక్రమశాలియు నధికమైననీతితోడం గూడినవాఁ డనియు నర్థాంతరము అధికసత్వసంపన్నుం డయ్యును = ఎక్కువ సత్వగుణము గలవాఁ డయ్యును, పరలోకభీకరుం డై = ఇతరజనులకు భయమును గలిగించువాఁడై, (ఎక్కువబలము గలవాఁడును శత్రులకు వెఱపు పుట్టించువాఁడు నని యర్థాంతరము) కామార్థపరుం డయ్యును = కామమునందు నర్థమునందే యాసక్తి గలవాఁ డయ్యును, విమలధర్మప్రధానుండై = నిష్కల్మష మైనసత్కర్మములే ప్రధానముగాఁ గలవాఁ డై, (కామము నర్థము నను పురుషార్థములయం దాసక్తి గలవాఁడును ధర్మపురుషార్థమే ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు నని యర్థాంతరము.) విరోధాభాసాలంకారము. రాజ్యంబు = దేశమును, పాలించుచున్ = రక్షించుచు, సంతానకాంక్షియై = సంతానముం గోరువాఁ డై, శ్రుతకీర్తి నామకనిజదేవీసహితంబుగాన్ = శ్రుతకీర్తి యను పేరు గలతనపట్టాభిషిక్తురా లగుభార్యతోఁ గూడునట్లుగా, తత్సాధనంబు = సంతానమునకుం గారణము, అగు, రమాసమారాధనంబు = లక్ష్మీదేవియొక్కపూజనమును, దినదినంబును = ప్రతిదినంబును, కావింపన్ = చేయుచుండఁగాన్, ఒక్కనాఁడు = ఒక్కదినమున (ముందుపద్యముతో నన్వయము)

గీ॥ భక్తి కెద మెచ్చి యామహా ♦ పాలకునకు
శ్రీసతీమణి సాక్షాత్క ♦ రించి వరము
గోరు మన నినుఁ బోలిన ♦ కొమరి మరునిఁ
బోలుసుతు ని మ్మనిన వరం ♦ బు నిడి చనియె॥ 23

శ్రీసతీమణి = లక్ష్మి యను స్త్రీశ్రేష్ఠము, భక్తికిన్ = రాజు చేసిన సేవకు, ఎదన్ = మనసునందున్, మెచ్చి = సంతసించి, సాక్షాత్కరించి = సన్నిధి చేసి, (కన్నులకుం గన్పట్టి యనియర్థము.) వరము = ఇష్టమైనదానిని, కోరుము = అడుగుము, అనినన్ = ఇట్లనఁగా, నినున్ = (లక్ష్మిని) పోలినకొమరిన్ = పోలినకూఁతును, మరునిన్ = మన్మథునిని, పోలినసుతున్ = పోలినకొమారునిని, ఇమ్ము = దయచేయుము, అనినన్ = రా జిట్లు ప్రార్థింపఁగా, వరంబు = (ఆయన) కోరినదానిని, ఇడి = ఇచ్చి, చ

నియోగ = (లక్ష్మి) ఏగను

క॥ ఆవనజాలయదయ ఏసు
దేవునిసోదరి నృపాలు ♦ దేవి వెలసె గ
ర్భావేశవశత శశిగ
ర్భావేశత నెసఁగుపూర్వ ♦ యగుదిశ యనఁగన్॥ 24

వసుదేవునిసోదరి = నితండ్రి యైనవసుదేవునికిం దోఁబుట్టువు, నృపాలుదేవి = ధృష్టకేతునిభార్య, ఆవనజాలయదయన్ = ఆలక్ష్మియొక్క కరుణచేతను, (వనజాలయ = పద్మమే గృహముగాఁ గలది) గర్భావేశవశతన్ = గర్భప్రవేశమునకు లోఁగుటచేత, (గర్భము ధరించుటచేత ననియర్థము) శశిగర్భావేశతన్ = చంద్రుని గర్భమున ధరించుటచేత, ఎసఁగుపూర్వ యగుదిశయనఁగన్ = ప్రకాశించు తూర్పుదెసవలె, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను. ఉపమాలంకారము

క॥ నెలదప్పి వింతచిన్నెల
నెల వగు నెలఁతుకకు నిండు ♦ నెలవెన్నెలవ
న్నెల గెలుచు తెలుపు చెక్కుల
నెలకొన నవి చంద్రికకల ♦ నియుతిం దనరెన్॥ 25

నెలదప్పి = నెల నతిక్రమించి (సందర్భముచేఁ గొన్నినెలలు దప్పి యనియర్థము) వింతచిన్నెలనెలవు = క్రొత్తలక్షణములకు వాసస్థానము, అగు, నెలఁతుకకున్ = (స్త్రుతకీర్తికి) నిండునెలవెన్నెలవన్నెలన్ = పూర్ణచంద్రునికాంతులయొక్క వన్నెలను, గెలుచు తెలుపు = జయించెడు తెల్లనిచాయ, చెక్కులన్ = చెక్కులందు, నెలకొనన్ = స్థిరపడఁగా, అవి = ఆచెక్కులు, చంద్రికకలనియుతిన్ = కర్పూరపుముక్కలసంపదం బోలినసంపదతో, తనరెన్ = ప్రకాశించెను (ని) ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః అ

ఆమె గర్భిణి యైనకొన్ని దినములకు నామెశరీరమునఁ జెక్కులు చూలాలిచిన్నెలుప్పతిల్లె ననియు నం దొకటి యగు తెలిచాయచేఁ జెక్కులు కర్పూరఖండంబులుకులవలెఁ బకాశించె ననియుభావము

మ॥ నవగర్భోదయవేళ యన్ తొలుకరి ♦ స్యందంబులై హంసయా
నవి శేషంబులు వొల్చె నూర్పుగము ల ♦ న్వ్యాజంబునన్ దూర్పుగా

డ్పు వెస న్మించెఁ బయోధరంబు లాగి నుప్పొంగెన్ వినీలాంతరన్
నవకం బేర్పడె మించెఁ జిట్టుములు సోనల్గాఁ గురంగాక్షికిన్ ॥ 26

కురంగాక్షికిన్ = హరిణాక్షికిన్, (లేడికన్నులం బోలినకన్నులుగలది) నవగర్భోదయవేళ = నూతనమైనగర్భోత్పత్తిసమయము, అన్తొలుకరిన్ = అనువర్షాకాలమందు, హంసయానవిశేషంబులు, హంసయాన = ఆస్త్రీయొక్క, (అంచనడలంబోలిననడలఁగలదానియొక్క) విశేషంబులు = అవస్థలనియెడి, హంసయానవిశేషంబులు = అంచలయొక్కగతివిశేషములు, మందంబులై = అల్పములై, పొల్చెన్ = కానఁబడెను వర్షాకాలమున హంసలసంచారము లల్పము లైయుండును గర్భిణులు మిగుల మందము లగుకార్యములు గలవారుగ నుందురు, గాన నిట్లు చెప్పఁబడెను. ఊర్పుగము లన్వ్యాజంబునన్ = శ్వాససమూహము లనుమిషచేత, తూర్పుగాడ్పు = తూర్పుదిక్కునుండివచ్చువాయువు, వెసన్ = త్వరతో, మించెన్ = అతిశయించెను గర్భిణులకు నూర్పు లధికముగ నుండును వర్షాకాలమునం దూర్పుగాలి హెచ్చును కాన నూర్పులయందు స్వరూప మపహ్నవించి (కప్పిపుచ్చి) పూర్వవాయుత్వ మారోపింపఁబడెను; గనుక నపహ్నవాలంకారము. వర్షాకాలమున దుస్సహము లగుతూర్పుగాడ్పులు విసరున ట్లీమె గర్భిణి యైనపుడు దుస్సహము లగునూర్పులు పుట్టె ననియాశయము పయోధరంబులు = స్తనము లను మేఘములు, వినీలాంతరన్ = నల్లనియగ్రములు గలుగుటచేతను (నల్లనియాకారము గలుగుటచేత నని మేఘపరము) (ని) అంతో స్త్రీనిశ్చయేనాశేస్వరూపేగ్రంతికేంతరె నా నా. ఉప్పొంగెన్ = వృద్ధిచెందెను నవకంబు = మార్దవ మనుక్రొత్తనిరు, ఏర్పడెన్ = బయలుపడెను, (ని) కంశిరోంబుసుఖేక్లీబం తత్త్రివచకమవ్యయం నా. నా. (నవకంబు మార్దవ మనునర్థమున దేశ్యము. రెండవ యర్థమున సంస్కృతసమము అప్పుడు నవం + కం అనివిభాగము నవం = క్రొత్తది యగు, కం = నీరు, దీనితత్సమము నవకము, నవకంబు.) చిట్టుములు = చిన్నయుమ్ములు, (చిఱు + ఉములు = చిట్టుములు. కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడుశబ్దముల ఱ, డల కచ్చు పరం బగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు బా సం) సోనల్గాన్ = వర్షధారలుగాన్, మించెన్ = అతిశయించెను ఇది గర్భిణులకుం బుట్టులక్షణము.

ఇందీమె గర్భిణి యైనకాలమందు వర్షాకాలత్వ మారోపించి గర్భచిహ్నము లన్నిటియందును వానకాలమందలిలక్షణముల నారోపించుటచే రూపకాలంకారము. ఇది కొన్నిచోట్ల శ్లేషసంకీర్ణము

గీ॥ మున్ను కటిగరిమకు నుల్కి • విన్ననైన
తరుణిలేఁగౌను చూలింత • తనముఁ గూడ
దాని నెదురించె జితుఁడైన • హీనబలుఁడు
బలము సమకూడుతఱి వైరి • గెలుచుఁ గాదె॥ 27

మున్ను = గర్భము లేనికాలమున. కటిగరిమకున్ = పిఱుఁదులగొప్పతనమునకు, ఉల్కి = భయపడి, విన్ననైన = చిన్నవోయిన, తరుణిలేఁగౌను = ఇంతియొక్క లేఁత నడుము, చూలింతతనము = గర్భిణీధర్మము, కూడన్ = తనకు సహాయము సేయఁగాన్, దానిన్ = ఆపిఱుఁదును, ఎదిరించెన్, గర్భము లేనికాలమున మిగులసన్నమగునడుము మిగుల విశాలమైనపిఱుఁదుకంటెఁ దక్కువతనమును బొందియుఁ దనకు సహాయము సేయువారు లేమిచే నూరకుండి యిప్పుడు గర్భము తోడ్పడఁగా దాని నెదుర్కొనె ననియాశయము మున్ను మిగులసూక్ష్మమైనమధ్యభాగము గర్భధారణమున బలిసి మిగులస్థూలమయ్యె ననిఫలితము జితుఁడు = ఓడింపఁబడినవాఁడు, ఐన, హీనబలుఁడు = తక్కువబలము గలవాఁడు, బలము = సహాయము, సమకూడుతఱిన్ = లభించుకాలమునందున్, వైరిన్ = పగవానిని, గెలుచుఁ గాదె = జయించును గదా పగఱచే నోడింపఁబడినవాఁడు తగినబలము సంప్రాప్తమైనపుడు వారిని జయించుట లోకసిద్ధము

ఇందు మొదటియంశమును సమర్థించుటకై రెండవయంశము చెప్పుటచె నర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ఉ॥ చల్లనితమ్మితూండ్లక్రియఁ • జల్వ వహించినచేతులన్ విభున్
మెల్లనఁ గౌఁగిలించు మను • మ్రింగినకమ్మనిమోర మోవి న
ల్లల్లననాసుఁ గాంక్షితర • తాదులకున్ మదిఁ గొంకి ప్రార్థనా
భ్యుల్లసదుక్తియై యుబుసు • పుచ్చుఁ బ్రియుం జెలి కేళివేళలన్॥

చెలి = శ్రుతకీర్తి, కేళివేళలన్ = క్రీడాకాలములందు, చల్లనితమ్మితూండ్లక్రియన్ = చల్లనితామరకాడలయొక్క వ్యాపారము వంటివ్యాపారముచేతను, (కాడలవలెననియర్థము) ఇచట నిదర్శనాలంకారము చల్వ = శైత్యమును, వహించినచేతులన్ = ధరించినచేతులతో, గర్భిణులశరీరములయందుఁ జల్లఁదన మధికముగ నుండుట సాజము. విభున్ = మగనిని, మెల్లనన్ = తిన్నఁదనముతో, కౌఁగిలించున్ = ఆలింగనము చేసికొనును, మను = మంటిని, మ్రింగినకమ్మనిమోరన్ = భుజియించినది గనుక నే

మంచివాసనఁ గలకోటితో, మోవిన్ = (ప్రియుని) మోవిని, అల్లల్లనన్ = మిగులమాంద్యముతో, అనున్ = త్రావును; మన్నుఁ దినుటచేఁ బరిమళించునోరితో మగనియధరోష్ఠమును మిగుల మందముగాఁ బానము చెయు ననియర్థము. కాంక్షితరతాదులకున్ = (మగఁడు) అపేక్షించినక్రీడలకు, మదిన్ = మనసునందు, కొంకి = జడిసి, ప్రియున్ = మగనినిఁగూర్చి, ప్రార్థనాభ్యుల్లసదుక్తియై, ప్రార్థనా = వేఁడుటతో, అభ్యుల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉక్తియై = మాటలు కలదియై, ఉబుసుపుచ్చున్ = కాలక్షేపము సేయును; ఆమె గర్భభారముచే నాయాసమున కోర్వలేక మగఁడుకోరినపరిహాసాదులకుఁ జాలక వేఁడుకొనుచుఁ గాలక్షేపము చెయుచుండె ననిభావము

చ॥ నెల లొగి నిట్లు తొమ్మిదియు ♦ నిండినపిమ్మటఁ బుణ్యభామినుల్
బలుముద మొందనొక్కశుభ ♦ లగ్నమునన్ శ్రుతకీర్తి గాంచె న
క్కలువలఱేని నిందిరను ♦ గాంచినదుగ్ధపయోధివీచికా
తిలకమురీతి మేరునగ ♦ ధీరుఁ గుమారుఁ గుమారికామణిన్॥ 29

ఇట్లు = పైన చెప్పినప్రకారముగాన్, నెలలుతొమ్మిదియున్ = తొమ్మిదినెలలును, ఒగిన్ = క్రమముగా, నిండినపిమ్మటన్ = పూర్ణమైనతరువాతను, ఒకశుభలగ్నమునన్ = ఒకానొక మంచిరాశియారంభమున, (ని) రాశీనాముదయోలగ్నం అ. పుణ్యభామినుల్ = సువాసినులు, బలుముదము = ఎక్కువసంతసమును, ఒందన్ = పొందగాన్, శ్రుతకీర్తి, అక్కలువలఱేనిన్ = చంద్రునిని, ఇందిరన్ = లక్ష్మినిని, కాంచిన ......రీతిన్, కాంచిన = కనిన, దుగ్ధపయోధి = పాలసముద్రముయొక్క, వీచికాతిలకమురీతిన్ = తరంగశ్రేష్ఠముయొక్కరీతిచేతను, (శ్రేష్ఠమైనతరంగమువలె ననియర్థము.) మేరునగధీరున్ = మేరు వనుపర్వతముంబోలె ధైర్యము గలవానిని, కుమారునిన్ = పుత్త్రునిని, కుమారికామణిన్ = మణిం బోలినకూఁతును, కాంచెన్ = ప్రసవించెను. పాలసముద్రమునఁ జందురుఁడు, లచ్చియుంబోలె నీమెగర్భమున నొకకుమారుఁడుం గుమారియుఁ బుట్టె ననియాశయము.

గీ॥ ఆకుమారుని సంతర్ద ♦ నాఖ్యఁ జేసి
యారమాంశను గన్నకు ♦ మారికకును
భద్రగుణలక్షణములు సూ ♦ పట్టుకతన
భద్రయనునామ మొసఁగె భూ ♦ పాలమౌళి॥ 30

భూపాలమౌళి = రాజులకు శిరోభూషణ మగుధృష్టకేతుఁడు. ఆకుమారునిన్, సంతర్దనాఖ్యన్ = సంతర్దనుఁ డను పేరు కలవానిని, చేసి = కావించి, (ఆకుమారునకు సంతర్దనుఁ డని పేరు పెట్టి యనియర్థము) ఆరమాంశను గన్నకుమారికకును = అలక్ష్మి యంశమునఁ గాంచినకూఁతునకున్, భద్రగుణలక్షణములు, భద్ర = ప్రశస్తమైన, గుణ = రూపలావణ్యాదులును, లక్షణములు = (ఐశ్వర్యాదుల సూచించు రేఖలు మొదలగు) గుఱుతులును, చూపట్టుకతనన్ = (ఆమెయందుఁ) గన్పడుకారణముచేతను, భద్రయను నామము = భద్రయను పేరును, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను. (కూఁతునకు భద్రగుణములు భద్రలక్షణములు గలుగుటచే భద్ర యని పేరు పెట్టె ననియర్థము.) నిరుక్త్యలంకారము.

మ॥ పొలుపారన్ జలకంబులార్చి జిలుఁగుం ♦ బొత్తిళ్లలో నుంచి త
ళ్కుల రాగిల్లుపసిండిగిన్నియల ను ♦ గ్గు ల్వోసి కన్దోయిఁ గ
జ్జలముం గస్తురి ఫాలమందు నిడుచున్ ♦ జ న్నిచ్చి యమ్ముద్దుపి
ల్లల మేల్బంగరుతొట్టెలం దునిచి జో ♦ ల ల్వాడి రాళీజనుల్॥ 31

ఆళీజనుల్ = (ఆశుత్రితకీర్తియొక్క) చెలికత్తెలు, పొలుపారన్ = బాగుగాను, జలకంబులార్చి = స్నానము చెయించి, అమ్ముద్దుపిల్లలన్ = ఆపక్కానిబాలురను, జిలుఁగుంబొత్తిళ్లలోన్ = సన్న ప్రాంతవస్త్రములయందు, ఉంచి = పరుండఁబెట్టి, తళ్కులన్ = మెఱుఁగు,ఁజాయలతో, రాగిల్లుపసిండిగిన్నియలన్ = ప్రకాశించెడుబంగారుగిన్నెలతోన్, ఉగ్గుల్వోసి = ఉగ్గుపెట్టి, కందోయిన్ = కన్నులజంటయందు, కజ్జలంబు = కాటుకను, ఫాలమందున్ = నొసటను, కస్తురిన్ = కస్తూరిబొట్టును, ఇడుచున్ = నిల్పుచున్, చన్నిచ్చి = పాలిచ్చి, మేల్బంగరుతొట్టెలందున్ = ప్రశస్తమైన బంగారపుటుయ్యేలలయందున్, ఉనిచి = నిలిపి, జోలల్ = నిదురపుచ్చుపాటలను, పాడిరి = గానముచేసిరి

క॥ ఇంతు లిటు లూడిగము ల
శ్రాంతంబు నొనర్ప రూప ♦ సంపన్నతచే
నెంతయు బాలామణి యం
తంతకు బాలేందురేఖ ♦ యనఁ దనరారెన్॥ 32

ఇంతులు = (చెలికత్తెలగు) యువతులు, ఇటులు = ఈఁదిప్రకారముగా, అశ్రాంతంబున్ = ఎల్లప్పుడును, ఊడిగములు = ఉపచారములను, ఒనర్పన్ = చేయుచుండఁగా

బాలామణి = చిన్న వయసున నున్న యాభద్ర, రూపసంపన్నతచేన్ = రూపసంపత్తుచే తను, (చక్కనియాకారముచే ననియర్థము) అంతంతకున్ = నానాఁటికిన్, బాలేందురేఖయనన్ = లేఁతచంద్రకళవలెన్, తనరారెన్ = అతిశయించెను. (వృద్ధిం జెందె ననియర్థము)

క॥ ఆసమయంబున నన్నొక
వాసరమున లక్ష్మికడకు ♦ వాణి వనుప నా
శ్రీసతి యోశ్రుతిరంజని
భాసిలుఁ గేకయసుపుత్త్రి ♦ భద్ర యనంగన్॥ 33

ఆసమయంబునన్ = భూలోకమునం గేకయరాజుకూఁతురు శుక్లపక్షమునందలి చందురురేకవలెఁ గ్రమాభివృద్ధి నొందుచున్న కాలమున, ఒకవాసరమునన్ = ఒకదినము నందున్, వాణి = సరస్వతి, నన్నున్, లక్ష్మికడకున్ = లక్ష్మీదేవియొద్దకు, పనుపన్ = (పొమ్మని) యాజ్ఞాపింపఁగా, ఆశ్రీసతి = ఆలక్ష్మి, ఓశ్రుతిరంజని! కేకయసుపుత్త్రి = కేకయరాజుకూఁతురు, భద్రయనంగన్ = భద్ర యనిపిలుచునట్లు, (భద్ర యనుపేరు గల్గి యనియర్థము) భాసిలున్ = ప్రకాశించును కేకయరాజపుత్త్రి బాల్యమున నున్న పుడు చెలి నగునన్ను సరస్వతి యొకనాఁడు లక్ష్మియొద్దకుఁ బొమ్మనఁగా నేఁ బోయితిని. లక్ష్మి నన్నపుడు సంబోధించి భూలోకమున భద్ర యనుపేరుగలకేకయరాజపుత్త్రి కల దనిముందుపద్యమునఁ జెప్పఁబ్రకారమున నాతోఁ జెప్పె నని కృష్ణునితో శ్రుతిరంజని చెప్పెను

ఉ॥ ఆచెలి మామకాంశభవ ♦ యై తగుఁ గావునఁ గేకయోర్వికిన్
వే చని బాలికన్ సకల ♦ విద్యలఁ దేటల నాటపాటలన్
రాచతికంపునీతులను ♦ రాణఁ బ్రవీణను గా నొనర్పుమా
భూచరివై మనుష్యసతి ♦ పోలికఁ గైకొని నీవు నావుడున్॥ 34

ఆచెలి = ఆకేకయరాజుకూఁతురు, మామకాంశభవయై = నాయంశంబునఁ (లచ్చియంశమున) బుట్టినదియై, తగున్ = ప్రకాశించును, కావునన్, నీవు, వే = శీఘ్రము గాన్, కేకయోర్వికిన్ = కేకయదేశమునకు, మనుష్యసతిపోలికన్ = మనుష్యస్త్రీయొక్కసాదృశ్యమును, కైకొని = ధరించి, భూచరివై = భూమియందు సంచరించుదానవై, చని = పోయి, తేటలన్ = ఎఱ్ఱమైనపరివర్తనములందును, ఆటపాటలన్ = నృత్యము

నందు గానమునందును, సకలవిద్యలన్ = అన్ని చదువులయందును, రాచతీకంపునీతు లన్ = ప్రభుత్వముతో సంబంధించినమంచివిషయములయందును, రాణన్ = ఒప్పిదముతో (బాగుగా ననియర్థము) ప్రవీణను = సమర్థురాలిని, ఒనర్తువు = చేయుము. నావుడున్ = ఇట్లు లక్ష్మి చెప్పినతోడనే, ముందుపద్యముతో నన్వయము

సీ॥ అట్లగా కని యామ ♦ హాదేవికిని నమ
స్కారం బొనర్చి మ ♦ త్స్వామిని యగు
నబ్జజభామిని ♦ యనుమతి వడసి భూ
లోకంబునకు డిగ్గి ♦ నాకలోక
నీకాశ మైయొప్పు ♦ కేకయనగరంబు
నం బ్రవేశించి భూ ♦ నాథునను మ
తంబున నతనియా ♦ త్మజ భద్ర యనుశాల
నంతఃపురంబున ♦ నరిగి కాంచి
యబ్జసంపద కరముల ♦ నాననమున
శశిసహోదరభావంబు ♦ సరసవచన
ములఁ జలసుధానువర్తనం ♦ బును దెలుప గ
మాంశభవగా నెఱింగితి ♦ యదుకులేంద్ర॥ 35

యదుకులేంద్ర = కృష్ణా! (ఏను) అట్లు = నాదు సెలవిచ్చినప్రకారమే, కాక = అగుం గాక యని, ఆమహాదేవికిన్ = ఆలక్ష్మికి, నమస్కారంబొనర్చి = వందనము చేసి, మత్స్వామిని = నాకొడయరాలు, అగు, నబ్జజభామినియనుమతిన్ = అగు సరస్వతియొక్కయంగీకారమును, వడసి = పొంది, భూలోకంబునకున్, డిగ్గి = (స్వర్గమునుండి) దిగి, నాకలోకనీకాశమై = స్వర్గముతోడఁ దుల్యమై, ఒప్పుకేకయపురమునన్ = ప్రకాశించుకేకయనగరమందు, ప్రవేశించి, భూనాథునను మతంబునన్ = కేకయరాజునంగీకారముచేతను, అంతఃపురంబునందున్ = ఆరాజుస్త్రీలుండుకోటలోనిభాగమునకు అరిగి = పోయి, అతనియాత్మజన్ = ఆయనసంతానమును, భద్రయనుబాలన్, కాంచి = చూచి, కరములన్ = చేతులయందు, అబ్జసంపద = తామరపూవులు కలిగియుండుట యనియర్థము. (తామరపూవులం బోలినరేఖలు కలిగియుండుట యనియేని, తామరపూవులశోభం బోలినశోభ యనియేని యర్థాంతరము.) ఆననమునన్ = మొగమునం

దుఁడు, శశిసహోదరభావంబు = చంద్రునకుం దోఁబుట్టు వగుటను, (చంద్రునిసాదృశ్య మనియర్థాంతరము) సరసవచనములన్ = శ్రావ్యమైనపలుకులందు, అలసుధానువర్తనంబును = దేవలోకమునందలి యమృతముం బోలుటయును, తెలుపన్ = ఎఱిఁగింపఁగాన్, (ఆమె) రమాంశభవగాన్ = లక్ష్మియొక్కయంశమువలనఁ బుట్టినదని, ఎఱింగితిన్ = తెలిసికొంటిని.

లక్ష్మి భూలోకమునకుం బోయి నాయంశమునం బుట్టినకేకయరాజపుత్త్రికి విద్యల నేర్పు మని నాకాన తీయఁగా నే నామె సెలవు పుచ్చుకొని నాకుం బోవకురా లగుసరస్వతియొద్దకు వచ్చి యామెతోఁ జెప్పి భూలోకమునకు వచ్చి కేకయరాజానంతిపురమునకుం బోయి యాకన్నెం జూచి యామెమోముఁ జంద్రసాదృశ్యమును, జేతులం బద్మసంపదయును మాటల సుధయుం గల్గుటవె నిలక్షణములు లక్ష్మియం దుండునవి గాన నిచిన్నది లక్ష్మియవతార మనినిశ్చయించితి నని శ్రుతిరంజని కృష్ణునితోఁ జెప్పెను. లక్ష్మిహస్తముల నెపుడుం బద్మము లుండుట ' నిత్యంసాపద్మహస్తా ' మొదలగు స్తుతులం బ్రసిద్ధము శ్లేషాలంకారము.

గీ॥ ఏను యోగిని నఖిలవి ♦ ద్యానిరూఢ
నగుట శుద్ధాంతగమనయో ♦ గ్య యని తలఁచి
నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ ♦ నేర్పు మనుచు
నప్పడఁతితండ్రి కొమరి నా ♦ కొప్పగింప॥ 36

ఏను, యోగినిని = భగవంతునియందు మనసుఁ గూర్చుదానను (భగవద్భక్తురాల ననియర్థము) అఖిలవిద్యానిరూఢన్ = ఎల్లవిద్యలచేఁ బ్రసిద్ధురాలను, అగుటన్ = అగుటచేతను, అప్పడఁతితండ్రి = కేకయరాజు, శుద్ధాంతగమనయోగ్య = అంతఃపురమునకుం బోఁదగినది, అనితలఁచి, నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ = అన్ని చదువులను, నేర్పు మనుచున్, కొమరిన్ = బాలికను, నాకున్, ఒప్పగింపన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

శా. సారం బేర్పడఁ జెప్పితిన్ సరస మా ♦ సంగీతనృత్యక్రియా
పారీణత్వము కావ్యనాటకకళా ♦ ప్రాగల్భ్యముం దానలం
కారవారిధియు శబ్దశాస్త్రమును ద ♦ ర్కంబున్ గుణోదారశృం
గారస్ఫారరసప్రబంధరచనా ♦ ఖండైకచాతుర్యమున్॥ 37

సారంబు = ముఖ్యాంశము, ఏర్పడన్ = స్పష్టపడునట్లు, సరసము = రసముతోఁ

గూడినది (మనోహర మయిన దనియర్థము) జో......పారీణత్వము, జో = అను, సంగీత = గానవిద్యయొక్కయు, నృత్యక్రియా = చేయి కన్ను మొదలగువానిచే భావము దెలుపునాటయొక్కయు, పారీణత్వముఁ = అవతలియొడ్డు చూచుటను (పాండిత్యము ననియర్థము) కావ్యనాటకకళాప్రాగల్భ్యము, కావ్య = రఘువంశాదులయొక్కయు, నాటక = శాకుంతలాదులయొక్కయు, కళా = చిత్తరువువ్రాయుట మొదలగువానియొక్కయు, ప్రాగల్భ్యము = నైపుణ్యమును, అందౌనలంకారప్రౌఢియుఁ, అందుఁ = ఆకావ్యాదులయందు, జో = ఉండెడునట్టి, అలంకారప్రౌఢియుఁ = ఉపమాదులయొక్క నేర్పును, (కావ్యములకు నాత్మ యగురసమునకు శబ్దార్థద్వారమున శోభాహేతువు లలంకారములు) శబ్దశాస్త్రమును = వ్యాకరణమును, తర్కంబుఁ, గుణో......చాతుర్యమున్. గుణ = ప్రసాదమాధుర్యాదులచేతను, (పురుషునకు) శౌర్యధైర్యాదులువలె రసమున కుత్కర్షముం గలిగించుప్రసాదమాధుర్యాదులు గుణము లనంబడు) ఉదార = అధికమైనట్టియు, శృంగారస్ఫారరస = అధికమైనశృంగారరసముతోఁ గూడినట్టియు, ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = రచించుటయందు, అఖండ = పూర్ణమైన, ఏక = ముఖ్యమగు, చాతుర్యముఁ = నైపుణ్యమును, చెప్పితిన్ = ఉపదేశించితిని

క॥ బెళికెడుచూపుల నమృతము
చిలికెడువచనముల మిసిమి ♦ చెంది మొలకలై
కులికెడుచనుమొగడల సిరు
లొలికెడునెలప్రాయ మప్పు ♦ డువిదకుఁ బొడమెన్॥38

బెళికెడుచూపులన్ = తళతళమెఱయుచూపులచేతనను, అమృతము = అమృతమును, (క్షీరసముద్రమున నుత్పన్నమై సురలకు భోజనమైనపదార్థము) చిలికెడు = ప్రసరింపఁజేయు, వచనములన్ = మాటలచేతనును, మిసిమి = క్రొత్తకాంతిని, చెంది = పొంది, మొలకలై = అంకురములై, కులికెడుచనుమొగడలఁ = అందముగం గదలుచుండెడుమొగ్గలం బోలినకుచములతోడను, సిరులొలికెడునెలప్రాయము = శోభలను వెదచల్లెడు లేజవ్వనము, అప్పుడు = నేను విద్య నుపదేశించునప్పటికి, ఉవిదకుఁ = నీమేనత్తకుం గూఁతు రగుభద్రకుఁ, పొడమెఁ = ఉత్పన్న మయ్యెను

ఉ॥ కెంపులఁ జేసె మోవి నునుఁ ♦ గెంపుచొకాటపునత్తుము త్తెపుం
గుంపులఁ జెక్కుటద్దములఁ ♦ గూర్చిన కస్తురివ్రాఁత గంబురా

సాం పొనరించె బెళ్కుఁదెలి ♦ చూపులు కుంకుమచిత్రకంబు ఫా
లంపుఁగురుల్ మృగీమదవి ♦ లాసపురేఖ నొనర్చె నింతికిన్॥ 39

ఇంతికిన్ = భద్రకున్, మోవినునుఁగెంపు = అధరోష్ఠముయొక్క లేఁతయెఱుపు, చొక్కాటపు.....గుంపులన్, చొక్కాటపు = నిర్మలమైన, నత్తు = ముక్కుపోఁగునందలి, ముత్తెపుంగుంపులన్ = ముత్తెములసముదాయములను, కెంపులన్ = పద్మరాగమణులను (ఎఱ్ఱనికాంతి గలవానిని) చేసెన్ = కావించెను. నాసాభరణమునందలిముత్తెములు తెల్లని కాంతి గలవియైన నధరోష్ఠసమీపమున నుంచుటచే నెఱ్ఱని వయ్యె ననిభావము బెళ్కుఁదెలిచూపులు = మెఱయుచున్న తెల్లనిచూపులు, చెక్కుటద్దములన్ = అద్దములం బోలినచెక్కులందున్, కూర్చినకస్తురివ్రాఁతన్ = పూసినకస్తురియొక్క రచనయందున్, గంబురాసొంపు = కప్పురముయొక్క చక్కఁదనమును, ఒనరించెన్ = కావించెను ఆమె విశాలములునుం దెల్లనివియు నగుకన్నులు గలది గావునఁ జూపులు గండముల వ్యాపించి యందలి కస్తూరిపూఁతకుం గర్పూరకాంతి గలిగించె ననియాశయము. ఫాలంపుఁగురుల్ = భ్రమరకములు, (నొసటిమీఁదికురులు) కుంకుమచిత్రకంబు = కుంకుమబొట్టును, (ని) చిత్రకంతిలకేనాతువ్యాఘ్రేఘవహ్న్యాఖ్యభేషజే నా నా మృగీమదవిలాసపురేఖన్ = కస్తూరియొక్క విలాసము గలగీఱను (బొట్టు ననియర్థము) ఒనర్చెన్ = చేసెను ముంగురులు కుంకుమబొట్టును గస్తూరిబొట్టును జేయుచున్న వనిభావము ఇందు ముత్తెములు మొదలగునవి తమయందున్న తెల్లఁదనము మొదలగువానిని విడిచి యధరోష్ఠాదులయందున్న యెఱుపు మొదలగువానిని గ్రహించి నట్లువర్ణించుటచేఁ దద్గుణాలంకారము

సీ॥ పాణిపాదాధర ♦ పల్లవంబులరక్తి
వెనుపొందఁ గలకంఠ ♦ నినద మెసఁగెఁ
దోరంపుమెఱుఁగుల ♦ దోర్లతల్ కొనసాఁగ
నభినవోత్కలిక లో ♦ య్యనఁ దనర్చె
సరసంపునెఱిగుబ్బ ♦ విరిగుత్తు లిరవొంద
మందాక్షవృతసం ♦ పదలు ప్రబలె
దరహాసరుచిమరం ♦ దపుసోన చిలుకంగ
భ్రమరకంబులు సువి ♦ భ్రమము దాల్చె

మృదులశుకవాగ్విలాసంబు ♦ వ్రేదల నతను
భాసురాంబకములు చల ♦ త్ప్రభల నెఱసె
నతివతను వనుమనసిజో ♦ ద్యానవనము
నందు నవ్యవయోవసం ♦ తాగమమున॥ 40

అతివతనువు = భద్రయొక్క శరీరము, అనుమనసిజోద్యానవనమునందున్ = అను మన్మథునిపూఁదోఁటయందున్, నవ్యవయోవసంతాగమమునన్, నవ్య = క్రొత్తదియగు, వయః = వయసనెడు (జవ్వనము.) వసంతాగమమునన్ = వసంతఋతువు ప్రాప్తించి నసమయమందు, పాణి.. .రక్తి = హస్తములు పాదములు పెదవియు ననుచిగురాకు లయొక్కయొప్పిఁదనము, పెనుపొందన్ = వృద్ధి చెందఁగాన్, కలకంఠనినదము = మధుర మైనకంఠధ్వని యనెడుకోయిలకూఁత, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను. జవ్వనమున నా మెహస్తములుఁ బాదములుఁ బెదవియుఁ జిగురాకులువలె మృదువులు నరుణములు న య్యె ననియుఁ గంఠము కోయిలస్వరముం బోలె ననియుభావము దోర్లతల్ = బాహు వులనెడుతీవలు, తోరంపుమెఱుఁగులన్ = అధిక మైనకాంతులతో, (తోరము స్థూల శబ్దభవము) కొనసాఁగన్ = వర్ధిల్లఁగాన్, అభినవోత్కలికలు = క్రొత్తవి యగునౌత్సు క్యము మొదలగుశృంగారభావము లనుక్రొత్తమొగ్గలు, ఒయ్యనన్ = క్రమముతో, తన ర్చెన్ = విజృంభించెను యౌవనమున నామెబాహువులు వసంతకాలమునఁ దీఁగెలువ లె మృదువులు దీర్ఘములు నయ్యె ననియు నాకాలమున మొగ్గలువలె నుత్కంఠలు మొ దలగునవి కలుగఁజొచ్చె ననియుభావము (ఉత్కంఠలు = కోరికలు, ఔత్సుక్యము = ప్రియమైనపనికి వేగిరించుట) సరసంపు = మనోహరమైన, నెఱి = అధికమైన, గుబ్బ = కుచములనెడు, విరిగుత్తులు = పూలగుత్తులు, ఇరవొందన్ = నెలకొనఁగాన్,(వృద్ధిఁజెందఁ గా ననియర్థము.) మందాక్షు. . . .సంపదలు, మందాక్షు = లజ్జయును, (ని) మందా క్షంహ్రీస్త్రపావ్రీడా. అ. వృక్షసంపదలు = వృక్షశోభలు, ప్రబలెన్ = అతిశయిం చెను. వసంతకాలమందలిపూలగుత్తులువలెఁ గుచములు శోభిల్లె ననియు నప్పటివృక్షశో భవలె లజ్జ యుత్పన్నమయ్యె ననియు భావము నాయిక ముగ్ధ గావున లజ్జ యధిక మయ్యె నని చెప్పంబడె దర......సోన, దరహాస = మందహాసముయొక్క, రుచి = కాంతియనెడు, మకరందపుసోన = తేనెవర్షము, చిలుకంగన్ = ప్రసరింపఁగాన్, భ్రమర కంబులు = కుంతలము లనుతుమ్మెదలు, సువిభ్రమమున్ = మంచికాంతి యనువిలాసము ను, తాల్చెన్ = ధరించెను మృదులశుకవాగ్విలాసంబు, మృదుల = మృదువులైన, శుక వాక్ = భద్రయొక్క, విలాసంబు = మాటలచమత్కారమనెడు, మృదుల = మనోహర

మైన, శుక = చిలుకలయొక్క, వాగ్విలాసంబు = కూతలయందము, పొదలన్ = అతిశయింపఁగాన్, అతనుభాసురాంబకములు, అతను = విశాలమైన, భాసుర = ప్రకాశించు, అంబకములు = కన్నులనెడు, అతను = మన్మథునియొక్క, భాసుర = ప్రకాశించెడు, అంబకములు = బాణములు, (మన్మథునిబాణములు చిగురులుం బువ్వులును) చలత్ప్రభలన్ = చంచలకాంతులను, నెఱసెన్ = పొందెను వసంతకాలమున శుకములపలుకులు ప్రబలినట్లు యౌవనారంభమున నామెకు వాక్చమత్కారము గలిగెననియు నాకాలమున నామెవిశాలమైనకన్నులు తళతళకాంతులతోఁ గూడి మరునిబాణములవలె విలసిల్లెననియుభావము ఇందు రూపకాలంకారము అది గొన్నిచోట్ల శ్లేషసంకీర్ణము.

క॥ ఆటలఁ బాటల మాటలఁ
దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ద్రిభువనములలో
బోటులలో నీక నీచెలి
బోఁటులు లే రనుచుఁదోఁచెఁ ♦బురుషవరేణ్యా॥ 41

పురుషవరేణ్యా = ఓకృష్ణా (మనుజులలోశ్రేష్ఠుఁడా యనియర్థము) ఆటలన్ = నృత్యముచేతనున్, పాటలన్ = గానముచేతనున్, మాటలన్ = మాటలనైపుణ్యముచేతనున్, తేటలన్ = మంచినడవడిచేతనును, రూపవిభవమునన్ = రూపసంపదచేతనును (మిక్కిలిచక్కఁదనముచేత ననియర్థము) త్రిభువనములలోబోటులలోన్ = మూఁడులోకములలో నున్నస్త్రీలలో, ఈచెలిబోఁటులు = ఈస్త్రీనిఁ బోలినవారు, ఇఁకలేరనుచున్ = మఱొక్కరు లేరనుచున్, తోఁచెన్ = తోఁచెను

క॥ శ్రీరమణి మదంశజ యని
యీరమణిన్ మున్ను దెలుప ♦నిది మదిఁ దోఁపన్
మీ రున్నకతన నే నీ
ద్వారకమార్గంబు వట్టి ♦వచ్చి రమేశా॥ 42

రమేశా ! = ఓలక్ష్మీపతీ ! (ఇది సాభిప్రాయము) నీవు లక్ష్మికిం బతివి కావున నీబాల యామెయవతారము గావున నీమెకుఁ బతివి కాదగుదు వనియభిప్రాయము కావుననే పరికరాంకురాలంకారము. శ్రీరమణి = లక్ష్మి, ఈరమణిన్ = ఈమనోహారిణి యగుస్త్రీని, మదంశజయని, మత్ = నాయొక్క (లక్ష్మియొక్క) అంశజ యని =

అంశమువలనఁ బుట్టిన దని, తెలుపన్ = తెలియఁ జేయుటచే, ఇది = ఈసంగతి, మదిన్ = మనస్సునందు, తోఁపన్ = స్ఫురింపఁగాన్, మీరున్న కతనన్ = మీరున్న కారణముచేన్, ద్వారకమార్గంబు = ద్వారకాపురమార్గమును, పట్టి = అవలంబించి, ఏన్ = ఏను, వచ్చి = (ఈ వోటికి) నేగుదెంచి, ముందుపద్యముతో నన్వయము

క॥ ఆరోహణశైలముపైఁ
జేరి మిముం గంటిఁ గోర్కె ♦ సిద్ధింపఁగఁ జే
కూరెను మీవలన బుధా
ధార సుధాధార వంటి ♦ దయ నేఁ గంటిన్॥ 43

బుధాధార, బుధ = విద్వాంసులకు (దేవతల కనియు నర్థము) ఆధార = ఆధారు వగుస్వామీ! (ని) బుధన్వారాసుకిసౌమ్యే నా నా చేరి = సమీపించి, ఈ రోహణశైలంబుపైన్ = రోహణ మను పేరికొండయందు, కోర్కె = కోరిక, సిద్ధింపఁగన్ = సఫలముగునట్లు, మిమున్, కంటిన్ = దర్శించితిని, మీవలనన్, చేకూరెన్ = (నాకోర్కె) సఫల మయ్యెను సుధాధారవంటిదయన్ = అమృతవర్షముంబోని (మీ యొక్క) యనుగ్రహమును, ఏన్, కంటిన్ = పొందితిని.

క॥ జనకుఁడు రాకొమరుల నె
ల్లను భువిఁగలవారిఁ బటము ♦ ల లిఖించి తగం
దనయకడ కనుప నన్యముఁ
గన నొల్లదు నీపటంబ ♦ కాని రమేశా! 44

రమేశా = ఓలక్ష్మీపతీ! జనకుఁడు = తండ్రి, భువిన్ = భూమియందు, కలవారిన్ = ఉన్నవారిని, రాకొమరుల నెల్లన్ = రాజపుత్త్రులనందఱను, పటములన్ = చిత్రములందున్, లిఖించి = వ్రాయించి (ఇది యంతర్భావితణ్యర్థము) తగన్ = బాగుగా, తనయకడకున్ = కూఁతునొద్దకు, అనుపన్ = పంపఁగాన్, నీపటంబకాని = నీయొక్కరూపము గలపటము నేకాని, అన్యమున్ = మఱియొకనిపటమును, కనన్ = చూచుటకు, ఒల్లదు = (ఆకన్నె) యిష్టపడదు నీపటము నాదానముఁ జూచు ననిభావము. ఇందుఁ జక్షుఃప్రీతి యనుమన్మథావస్థ చెప్పఁబడెను. ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదులందు సాదర మగుప్రియదర్శనము చక్షుఃప్రీతి యనంబడు

మ॥ విను వందిప్రకరంబు దండ్రికడ ను ♦ ర్వింగల్గుభూనాథులన్
వినుతింపన్ వినఁగా నసహ్యపడు బ ♦ ల్వేడ్కన్ భవత్సన్నుతు
ల్వినఁగాఁ గాంచు నినుం గనుంగొనినరీ ♦ విన్ సన్ముఖాబ్జాతముం
గనుదమ్ము ల్వికసింప నుబ్బి కుచకో ♦ కంబుల్ గుబాళింపఁగాన్॥

(ఓకృష్ణా) విను=(నాచెప్పుదాని) నాకర్ణింపుము. వందిప్రకరంబు=స్తుతిచేయువారిసముదాయము, (రాజులయొద్ద బలపరాక్రమముల స్తుతియించు సేవకులు వందులు) తండ్రికడన్=కేకయరాజునొద్దను, ఉర్విన్=భూమియందున్, కల్గుభూనాథులన్=ఉండురాజులను, వినుతింపన్=స్తుతిసేయఁగాన్, వినఁగాన్=(ఆస్తుతులను భద్ర) వినటకు, అసహ్యపడున్=సహింపలేకుండును (వినుట కిష్టగింప దనియర్థము) నినున్, కనుంగొనినరీవిన్=చూచినట్టిసొగసుతో (చూచునప్పుడు నని యర్థము) సన్ముఖాబ్జాతమును=మనోహరమగు ముఖపద్మమును, కనుదమ్ముల్=తామరపూవులం బోలినకన్నులును, వికసింపన్=వికాసము నొందఁగాన్, కుచకోకంబుల్=చక్రవాకములం బోలినస్తనములు, గుబాళింపఁగాన్=ప్రకాశింపఁగాన్, బల్వేడ్కన్=మిక్కిలి యభిలాషముతో, భవత్సన్నుతుల్=మీస్తోత్రములను, వినఁగాఁ గాంచున్=వినుట కిష్టపడును.

ఆబాలిక తనతండ్రియొద్ద నున్నవందులు సకలరాజులను స్తుతించునపుడు నిస్తుతులనే కాని తక్కినవారిస్తుతులను విన నొల్ల దనియాశయము

క॥ ఈమర్మముఁ దెలియుటకై
యామానిని గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి ♦ యడిగి రహస్యం
బో మెలఁకువ మీయందుల
నామగువకుఁ గూర్మి గలుగు ♦ టరసితి శౌరీ! 46

శౌరీ!=ఓకృష్ణా! ఈమర్మమున్=ఈయభిప్రాయమును, (ఈరహస్యమును) తెలియుటకై, ఆమానినిన్=ఆస్త్రీని, గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి=మిక్కిలినిర్బంధించి, అడిగి, రహస్యంబు=ఏకాంతము, ఓ మెలఁకువన్=అగువర్తనము చేతను, ఆమగువకున్=ఆభద్రకు, మీయందున్, కూర్మి=ప్రేమము, కలుగుటన్=ఉండుటను, అరసితిన్=తెలిసికొంటిని

సీ॥ మది నుస్సురనుచుఁ బె ♦ ల్లొదవు తాపాగ్నిచే
నొకకొంత వేఁడిని ♦ ట్టూర్పు వుచ్చు
నిండారువలపుము ♦ న్నీరుబ్బి పొంగారు
వెరవున సాత్విక ♦ స్వేదమూను
తావకీనకథాను ♦ థాస్వాదమునఁ జేసి
యఖిలభోజ్యములందు ♦ నరుచిఁ జేయు
విరహం బనెడిమేటి ♦ వేమరు పైకొన్న
నొకటనుండినచోట ♦ నుండకుండు
హృదయగోప్యార్థ మొకరియ ♦ ధీనమైన
బైలువుచ్చుక లోఁ జాలిఁ ♦ దూలినట్లు
జాగరము కాని నిద్దుర ♦ చాలకుండు
మీపయి మనంబు దవిలి యా ♦ మెలఁత శౌరి॥ 47

శౌరి = ఓకృష్ణా! ఆమెలఁత = ఆభద్ర, మీపయిన్ = మీయందు, మనంబు = మనసు, తవిలి = చిక్కుకొనుటచేతను, ఇట్టి క్త్వార్థకములు హేత్వర్థకము లనికొందఱు చెప్పుదురు ఇంతకంటె నిది సాధువగు మార్గము లేదు. ఎట్లన, ఒకకర్త గలక్రియలలో నెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడు నది క్త్వార్థకంబు ఇటఁ దవిలి యనుదానికిం గర్త మనసును, నీవాక్యమునందలి సమాపకక్రియ యగు పుచ్చు ననుదానికిం గర్త్రి భద్రయు నగుటచే నన్వయము సంభవింపదు. తెలుఁగున నిట్టిప్రయోగములు కలవు గాని వానికిచ్చుట వ్రాసినట్లే గతి కల్పింపవలయును కావున తవిలి యనునది యంతర్భావితప్రేరణమైనం గావలయును అప్పుడు తవిలి = తగిలించి (మనసును సంఘటించియ నియర్థము) మదిన్ = మనసునందున్, ఉస్సురనుచున్ = (ఇది యూర్పునందలి యనుకరణమును జెప్పును) పెల్లొదవుతాపాగ్నిచేన్ = అధికముగ బుట్టు (కాముని వలని) కాఁక యనునగ్నిచేన్, ఒకకొంతవేఁడినిట్టూర్పు = కొంచెము వెచ్చని శ్వాసమును, పుచ్చున్ = విడుచుచుండును, నిండారు.... న్నీరు, నిండారు = పూర్ణమైన, వలపుమున్నీరు = మోహాసముద్రము, ఉబ్బి = అధికమై, (లోన స్థలము చాలక మీఁదికి వచ్చి యనియర్థము) పొంగారువెరవునన్ = అతిశయించువిధముచేతను, సాత్వికస్వేదము = సాత్వికభావమైన స్వేదమును, ఊనున్ = ధరించును, తావకీన.... .మునఁ జేసిన, తా

నీన = నీసంబంధమైన, కథా = వృత్తాంతములనెడు, సుధా = అమృతము యొక్క, స్వాద మునఁజేసి = అనుభవముచేతను, అఖిలభోజ్యములందుఁ = ఎల్లభోజనపదార్థములందును, అరుచిఁ = ఇష్టములేమిని, చెయుఁ = పూనును; విరహంబు = నియోగము (ఎడఁబాటు) అనెడు, మేటివేదిర = గొప్పయుష్ణ్మదము, పైకొన్నఁ = వ్యాపింపఁగాఁ, ఒకటఁ = ఒకకాలమునన్, ఉండినచోటఁ = ఉండిన స్థలమునందు, ఉండకుండుఁ = నివసింపకుండును, హృదయగోప్యార్థము = మనస్సునందు డాఁగినవస్తువు, ఒకరియధీనము = ఇతరులయధీనము, ఐనఁ = కాఁగా, (తనకోర్కె తాను సాధింప శక్యముగాక యితరులచేత సాధించుకొనవలసినది కాఁగా ననియర్థము) బైలుపుచ్చక = (ముగ్ధగావున) నితరులకు తెలియనీయక, లోఁ = మనసునఁ, జాలిఁ = దుఃఖముచేతను, తూలినట్లు = చలించినట్లు, జాగరముకాని = [illegible] కాని, నిద్దుర = నిద్రయు, చాలకుండుఁ = కావలసినట్లు పొందకుండును. ఇందు మనస్సంగమును సంజ్వరము నరతియు జాగరము ననుమన్మథావస్థలును, స్వేద మనుసాత్త్వికభావమును జెప్పంబడియె ఎల్లప్పుడు ప్రియునియందె మనసు నిలుపుట మనస్సంగము తాపాధిక్యము సంజ్వరము ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయమున వైరాగ్య మరతి నిద్రాభావము జాగరము లజ్జాశ్రమహ్లాదాదులవలనం బుట్టినదియును గాలి సేవించుట యందలియిచ్చ వె విసనకఱ్ఱమొదలైనవాని గ్రహించుట యనువ్యాపారము గలిగించునదియు నగశరీరమునుండి వెడలుజలము స్వేదము

క॥ కావున నోవనజోదర
యీవనరుహనేత్ర నచటికి ♦ కరుదెంచి మహా
దేవిగ భూవిభునాజ్ఞ
నైవాహికవిధిని జేకొ ♦ నం దగు వేగన్॥ 48

వనజోదర = ఓపద్మనాభా! శ్రీమహావిష్ణువునాభియం దొకపద్మ ముండు నని పురాణములం బ్రసిద్ధము ఈపద మిచ్చుట నీవు విష్ణువునంశమున నవతరించినవాఁడ వనియును లక్ష్మియంశంబునఁ బుట్టినభద్రయు వివాహమాడఁ దగుదనియు సూచింప నుపయోగించెను. కావునఁ = విరహ నియందలియనురాగమున మిగులఁ బీడితురాలగ్యో ననుకారణమునన్, అచటికిన్ = ఆపురమునకున్, అరుదెంచి = (నీవు) వచ్చి, భూవిభునాజ్ఞఁ = కేకయరాజునాజ్ఞచె, ఆవనరుహనేత్రఁ = ఆభద్రయు, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలదానిని) వైవాహికవిధిఁ = వివాహసంబంధమైనవిధిచేతను, దేవిగఁ = భార్యగా, వేగఁ = త్వరగా, చేకొనందగున్ = గ్రహించుటకుఁదగును.

వ॥ అని విన్నవించిన నద్దివ్యయోగినివచనామృతంబున కానందంబు నొంది ముకుందుండు వదనారవిందంబున మందహాసంబు గందళింప నోశ్రుతిరంజనీ! భవదాగమంబు మాకు భద్రావాప్తికారణం బయ్యెఁ గావున నే మింద్రప్రస్థపురంబుననుండి కేకయపురంబునకుం గతిపయదినంబులలో నరుదెంచి భవదుక్తం బగుకళ్యాణలాభంబు నొంది సుందరీమణిం జేకొందు సందియంబు వల దనిభువనరక్షణప్రశస్తం బగుహస్తం బొసంగి వీడ్కొల్పిన నదియును మహాప్రసాదం బనిపాదంబుల కెఱఁగి మింటితెరువున మరాళికపోలికం జని కేకయపురాంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించి మంతనంబున నయ్యింతికి శ్రీకృష్ణసందర్శనసందేశాదికథనం బెఱింగించినం బ్రహర్షంబున నక్కన్నియ వెన్నునిరాక నిరీక్షించుచుండె నంత నక్కడ॥ 49

అనివిన్నవించినన్ =(శ్రుతిరంజని) యిట్లు మనవిసేయఁగా, ముకుందుండు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అద్దివ్య .....నకున్, అద్దివ్యయోగిని =(పైఁదఁజెప్పఁబడిన) దేవలోకమున నుండెడిభిక్షుకురాలియొక్క, వచనామృతంబునకున్ = అమృతముం బోలినమాటలకు, ఆనందంబున్ = సంతసమును, ఒంది = పొంది, వదనారవిందంబునన్ = మోముఁదమ్మియందున్, మందహాసంబు = చిఱునగవు, కందళింపన్ = అంకురింపఁగాన్, ఓశ్రుతిరంజనీ! భవదాగమంబు = నీయొక్కరాక, మాకున్ =(మే మనియర్థము) భద్రావాప్తికారణంబు = మేలొందుటకుఁ గారణము (భద్ర యనుకన్నెం బొందుటకుఁ గారణ మనియర్థాంతరము) అయ్యెన్, కావునన్, ఏము, ఇంద్రప్రస్థపురంబుననుండి, కతిపయదినములలోన్ = కొన్నిదినములలో, కేకయపురంబునకున్, అరుదెంచి = వచ్చి, భవదుక్తంబు = నీచేఁ జెప్పఁబడినది, అగు, కళ్యాణలాభంబున్ = శుభావాప్తిని, ఒంది = పొంది, సుందరీమణిన్ = భద్రను, చేకొందున్ = వివాహమాడుదును, సందియంబు = సంశయము, వలదు = కూడదు, అని = ఇట్లు చెప్పి, భువనరక్షాప్రశస్తంబు = లోకముం గాపాడుటచే శ్లాఘింపఁబడునది అగు, హస్తంబు = చేతిని, ఒసంగి = యిచ్చి, (చేతఁ జేయి వెట్టి విశ్వాసము గలుగునట్లు చెప్పి యనియర్థము) వీడ్కొల్పినన్ = సెలవీయఁగా, అదియున్ = ఆశ్రుతిరంజనియు, మహాప్రసాదంబని = చిత్తమని, (నాయందు గొప్పయనుగ్రహముం జూపితి రని చెప్పి) పాదంబులకున్ = కృష్ణునిచరణము

లపున్, ఎఱఁగి = నమస్కరించి, మింటితెరువునన్ = ఆకాశమార్గముచేతను, మరాళికసాలికన్ = హంసీసాదృశ్యముతో, (హంసివలె ననియర్థము) చని = పోయి, కేకయపురాంతఃపురంబున్ = కేకయరాజుపురమునందలియంతిపురమును, ప్రవేశించి, మంతనంబునన్ = రహస్యస్థలమునందున్, అయ్యింతికిన్ = తన్నుఁబంపినభద్రకున్, శ్రీకృష్ణ.. ...కథనంబు = కృష్ణునిదర్శనము చేయుటయు నతనితో నిచటివృత్తాంతము చెప్పుటయు నాతఁడు చెప్పినదియు, ఎఱింగించినన్ = తెలుపఁగాన్, అక్కన్నియ = ఆభద్ర, ప్రహర్షంబునన్ = మిగులసంతసముతో, వెన్నునిరాకన్ = కృష్ణునియాగమనంబును, నిరీక్షించుచుండెన్ = ఎదురుచూచుచుండెను అంతన్ = పిమ్మటను, ఇక్కడన్ = రోహణమునందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

ఉ॥ రోహణసానువుం డిగి స ♦ రోరుహనేత్రుఁడు గ్రమ్మఱన్ రథా
రోహణ మాచరించి యను ♦ రూపబలద్విపవాహ మాభట
వ్యూహము గొల్వఁగాఁ జనియె ♦ నున్నతగోపురగోపురస్ఫుర
ద్గేహరమావిధానికి యు ♦ ధిష్ఠిరసంస్థితరాజధానికిన్॥ 50

సరోరుహనేత్రుఁడు = కృష్ణుఁడు, రోహణసానువున్ = రోహణపర్వతముయొక్కచఱియనుండి, డిగి, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, రథారోహణము = అరదము నెక్కుటను, ఆచరించి = చేసి, (అరదము నెక్కి యనియర్థము) అనురూప.....హము, అనురూప = తగిన, బల = సైన్యములును, ద్విప = ఏనుఁగులును, వాహము = గుఱ్ఱములుం గలది, ఔ భటవ్యూహము = అగుసేవకసముదాయము, కొల్వఁగాన్ = సేవించుచుండఁగా ఉన్నత......విధానికిన్, ఉన్నత = ఎత్తైన, గోపుర = వాకిళ్లచేతను, గోపుర = స్వర్గమునందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, గేహరమా = గృహలక్ష్మియొక్క, విధానికిన్ = రచనగల (ఎత్తైనగోపురములచే స్వర్గమువఱకు వ్యాపించినగృహశోభ గల దనియర్థము.) యుధిష్ఠిర = ధర్మరాజుయొక్క, సంస్థిత = చక్కనిదగు, రాజధానికిన్ = పురమునకున్, (ఇంద్రప్రస్థమున కనియర్థము.) చనియెన్ = పోయెను.

శా॥ శ్రీకృష్ణుండు పురోపకంఠమునకుం ♦ జేరంగ నేతెంచుటన్
ధర్మాకాంతోత్తముఁ డైనధర్మసుతుఁ డా ♦ కర్ణించి యాప్తానుజా
నేకామాత్యపురోహితాదియుతుఁ డై ♦ యేతెంచి యాశౌరి నా
లోకించెం బ్రమదంబుభక్తి నెనయన్ ♦ లో మ్రొక్కుచుం జొక్కుచున్॥

శ్రీకృష్ణుండు, పురోపకంఠమునకున్=పట్టణసమీపమునకున్, చేరంగన్=సమీపించునట్లు, ఏతెంచుటన్=వచ్చుటను, క్ష్మాకాంతోత్తముఁడు=రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఐన ధర్మసుతుఁడు=ధర్మరాజు, ఆకర్ణించి=విని, ఆప్తాను......యుతుఁడై ఆప్త=మిత్రులతోడను, అనుజ=తమ్ములతోడను, అనేకామాత్య=పెక్కండ్రగు మంత్రులతోడను, యుతుఁడై=కూడినవాఁడై, ఏతెంచి=వచ్చి, ప్రమదంబు=సంతోషము, భక్తిన్=అనురాగము, ఎసయన్=పొలఁగాన్, (సంతసము ననురాగము సదృశము లగుచుండఁగా ననియర్థము) సంతోషముం భక్తియుఁ గలుగఁగా నని ఫలితము లోన్=మనసునందు, మ్రొక్కుచున్=నమస్కరించుచును, చొక్కుచున్=పారవశ్యము నొందుచును, ఆశౌరిన్=వచ్చినకృష్ణుని, ఆలోకించెన్=చూచెను

క॥ అపు డాయదువల్లభుఁడుం
గృపతో ధర్మాత్మజునకుఁ ♦ గేల్మొగిచి ప్రమో
దపునః పునరాశ్లేషా
లపనాదుల భీమముఖ్యు ♦ లను దేలించెన్॥ 52

అపుడు=ధర్మరాజు వచ్చినకాలమున, ఆయదువల్లభుఁడున్=ఆకృష్ణుఁడును, కృపతోన్=దయతోన్, ధర్మాత్మజునకున్=ధర్మరాజునకున్, (యమునిపుత్రుని కనియర్థము) కేల్మొగిచి=నమస్కరించి, భీమాదులన్=భీముఁడు మొదలగువారిని, ప్రమోదపునః......నాదులన్, ప్రమోద=సంతోషముతోడ, పునఃపునరాశ్లేష=మఱలమఱల (గావించు) నాలింగనములచేతను, ఆలపనాదులన్=సంభాషణమొదలగువాని చేతను, తేలించెన్=తృప్తినొందించెను.

వ॥ ఇ ట్లన్యోన్యహర్షంబు లింపార సపరివారంబుగా శ్రీకృష్ణునిఁ దో
డ్కొని తమతమరథంబులు కనకమహీధరంబులవిధంబున ఘంటా
పథంబునం బోవ దేవకీవసుదేవప్రముఖుల కుశలంబు లడుగుచు ధ
ర్మజుండు పురంబు ప్రవేశించె ననంతరంబ॥ 53

ఇట్లు=ఈప్రకారము, అన్యోన్యహర్షంబులు=ఒండొరులసంతోషములు, ఇంపారన్=వర్ధిల్లుచుండఁగా, ధర్మజుండు=ధర్మరాజు, శ్రీకృష్ణునిన్, సపరివారంబుగాన్=సేనతోఁ గూడునట్లుగా, తోడ్కొని=తీసికొని, తమతమరథంబులు=వారివా

రి తేరులు, కనకమహీధరంబులవిధంబునన్ = బంగారుకొండలవిధముచే, ఘంటాపథంబునన్ = రాజమార్గమునందున్, పోవన్ = పోవుచుండఁగా, దేవకీవసుదేవప్రముఖులకుశలంబులు = దేవకి వసుదేవుఁడు మొదలైనవారి క్షేమములను, అడుగుచున్, పురంబు = నగరమును, ప్రవేశించెన్, అనంతరంబ = పిమ్మటను,

క॥ ఆయదుచంద్రుఁడు సుస్థిరుఁ
డై యింద్రప్రస్థపురము ♦ నం దలరించెన్
శ్రీయుతకరుణావీక్షా
స్ఫాయచ్చంద్రికల బంధు ♦ జనసింధువులన్॥ 54

ఆయదుచంద్రుఁడు = ఆకృష్ణుఁ డనెడుచందురుఁడు, (ఇచ్చట యదుశబ్దమునకు లక్షణచే నావంశమున జన్మించినకృష్ణుఁ డనియర్థము. మఱియు ముం దున్న బంధుజన సింధువులు, వీక్షాచంద్రికయనువానియనురోధమునను, అలరించె నను సామాన్యప్రయోగమునను రూపకసమాసమే చెప్పవలయును.) ఇంద్రప్రస్థపురమునందున్, స్థిరుఁడై = నిలిచినవాఁడై, శ్రీయుత .. చంద్రికలన్, శ్రీయుత = శోభతోఁగూడిన, కరుణావీక్షా = దయాదృష్టియనెడు, స్ఫాయత్ = బలియుచున్న, చంద్రికలన్ = వెన్నెలలచేత. బంధుజనసింధువులన్ = చుట్టములనుసముద్రములను, అలరించెన్ = సంతోషపెట్టెను, రూపకాలంకారము.

సీ॥ రాజనీతిప్రవ ♦ ర్తనధర్మమున నొప్పు
ధర్మనందనుప్రభు ♦ త్వంబు మెచ్చి
నిర్మలగుణయుక్తి ♦ నిరుపమశీలుఁడై
తనరుభీమునిబలో ♦ ద్ధతి నుతించి
సహజాప్తుఁడై ప్రాణ ♦ సఖ్యంబునఁ జరించు
నర్జునువిజయంబు ♦ లభినుతించి
నాసత్యరూపవి ♦ లాససంపద నొప్పు
కవలసౌజన్యంబు ♦ గారవించి
సంతతంబును దనదుద ♦ ర్శనము గోరు
కుంతి నత్యాదరంబునఁ ♦ గొంత దనిపి

తనదు నామంబు దాల్చి డెం ♦ దమున నమ్మి
నట్టిద్రౌపది నాకృష్ణుఁ ♦ డాదరించె॥ 55

ఆకృష్ణుఁడు, రాజనీతిప్రవర్తనధర్మమునన్, రాజనీతి = రాచవారు తప్పక చేయవలయుకర్జములం దెలుపుగ్రంథమునందలి మంచివిషయమునన్, ప్రవర్తన = ఉండుటయును, ధర్మమునన్ = గుణముచేతను (నీతిశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినప్రకారము చేయుమంచిపరిపాలనముచేత ననియర్థము) ఒప్పు = ప్రకాశించెడు, ధర్మనందనుప్రభుత్వంబు = ధర్మరాజుయొక్కదొరతనమును, మెచ్చి = పొగడి, నిర్మలగుణయుక్తిన్ = స్వచ్ఛములగుశౌర్యధైర్యాదులకలిమిచే, నిరుపమశీలుఁడై = సాటిలేని మంచినడవడి కలవాఁడై, (ని) శీలంస్వభావేసద్వృత్తౌ (అ) తనరుభీమునిబలోద్ధతిన్ = ఒప్పుభీమునిబలగర్వమును, నుతించి = స్తుతి చేసి, సహజాప్తుఁడై = తోఁబుట్టు వగుసుభద్రకుం బ్రియుఁడై, పుట్టినప్పటినుండి మిత్రుఁడై యనియు నర్థము ప్రాణసఖ్యంబునన్ = ప్రాణమునందలి చెలిమిం బోలినచెలిమిచేతను, (అతిస్నేహముచే ననియర్థము.) చరించునర్జునువిజయంబు = సంచరించెడుపాండవమధ్యమునిగెలుపును, అభినుతించి = స్తుతిచేసి, నాసత్యరూపవిలాససంపదన్, నాసత్య = అశ్వినీదేవతలయొక్క, రూపవిలాస = చక్కఁదనముయొక్క, సంపదన్ = కలిమిచేతను, వారిచక్కఁదనముం బోలినచక్కఁదనముచే ననియర్థము (ని) నాసత్యావశ్వినౌదస్రావాశ్వినేయౌచతావుభౌ అ. ఒప్పుకవలసౌజన్యంబున్ = ఒప్పెడునకులసహదేవులమంచితనమును, గారవించి = మన్నించి, మున్ను సూర్యునిభార్యయగు విశ్వకర్మకుం గూఁతు నగుసంజ్ఞ యొకనిమిత్తమున నిషధపర్వతమునందు ఘోటియై తపంబు సేయ సూర్యుఁడు దానిని వెదకి కనుఁగొని తాను నశ్వరూపంబు ధరించి సమీపించుచు నామె పరపురుషుఁ డనుశంకచే నాభిముఖ్యంబు నొందిన నాసికాసంయోగంబున నీపురుషు లిరువురుం బుట్టుటచే వీరికి నాసత్యు లనినామంబు గల్గె ననిభారతము వీరియనుగ్రహమువలన నే కుంతికి నకులసహదేవులు జన్మించుటచే నట్టిసౌందర్యము వీరికిఁ గలదని యిటఁ జెప్పఁ బడియె సంతతంబు = ఎల్లప్పుడును, తనదుదర్శనము = (కృష్ణుని) దర్శనమును, (ఆత్మసాక్షాత్కారము ననియేని యర్థము) కోరుకుంతిన్, అత్యాదరంబునన్ = మిగులఁబ్రీతితోన్, కొంతదనిపి = కొంతతృప్తిఁజేసి, తనదునామంబు = తనపేరు, తాల్చి = ధరించి, (తన్నెప్పుడును స్మరించి యనియర్థము) కృష్ణ యనుపేరు ధరించి యనియర్థాంతరము డెందమునన్ = మనసునందున్, నమ్మినట్టిద్రౌపదిన్ = (తన కాపదలు రాకుండ రక్షించు నని) విశ్వసించిన పాండవపత్నిని, ఆదరించెన్ = మన్నించెను

క॥ హితుల మహీపతులఁ బురో
హితుల దృఢవ్రతుల వరసు ♦ కృతులం బతిదే
వత లౌసతులం దగుసం
స్తుతుల నతులఁ దేల్చె నంద ♦ నూనుఁడు వేడ్కన్॥56

నందనూనుఁడు = కృష్ణుఁడు, హితులన్ = ఆప్తులను, మహీపతులన్ = రాజులను, దృఢవ్రతులన్ = పుణ్యకర్మములం జేసినవారిని, పురోహితులన్, వరసుకృతులన్ = విద్వాంసులను, పతిదేవతలు = భర్తయేదైవమని సేవించువారలు, ఔసతులన్ = అయినస్త్రీలను, (పతివ్రతల నని యర్థము) వేడ్కన్ = కుతూహలముతో, స్తుతులన్ = పొగడ్తలచేతను, నతులన్ = నమస్కారములచేతను, తేల్చెన్ = సంతోషపెట్టెను

క॥ వారలు సంప్రీతిమెయిన్
సారసగోష్ఠీవినోద ♦ సల్లాపచమ
త్కారములం దనుఁ దనుపఁగ
శౌరి యిటులు కొన్నినా ళ్ల ♦ చట నుండంగన్॥ 57

వారలు = ఆ హితులు మొదలగువారలు, ప్రీతిమెయిన్ = ప్రేమతో, సారస... ...ములన్, సారస = మనోహరమైన, గోష్ఠీ = ప్రసంగమునందలి, వినోద = వేడుకలో అకైన, సల్లాప = సంభాషణమందలి, చమత్కారములన్ = నేర్పులచేతను, తనున్, తనుపఁగన్ = తృప్తి పొందింపఁగా, శౌరి = కృష్ణమూర్తి, ఇటులు = ఈప్రకారము, కొన్ని నాళ్లు, అచటన్ = ఆయింద్రప్రస్థపురమునందు, ఉండంగన్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ సురసాలనిభలీల ♦ సురసాలతరుజాల
సరసాలపనఖేల ♦ దురుశుకంబు
మలయాగణితభోగ ♦ వలయాగవరపూగ
నిలయాగతసదాగ ♦ తిలసితంబు
వనితాజనసమాజ ♦ ధనితాజరమనోజ
జనితాజయవిరాజ ♦ దనునయంబు

చరితాంతసురతాంత ♦ పరితాంతసదుదంత
భరితాంతరసకాంత ♦ వరచయంబు
లలితకలరవకలరవ ♦ మిళదళికుల
కలకలోజ్జ్వలవిచికిల ♦ కలితవకుల
విసరకేసరపరిలస ♦ దసమకుసుమ
సముదయము వొల్చె మధుదిన ♦ సముదయంబు॥ 58

సురసాల......శుకంబు, సురసాల=దేవవృక్షములతో, ఈక్రిందఁ జెప్పఁబో వునవి యైదును దేవవృక్షములు (ని) పంచైతే దేవతరవః మందారః పారిజాతకః సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసివాహరిచందనం. అ నిభ=తుల్యమైన, లీల=విలాసముగల, సుర సాల, సు=ప్రశస్తమైన, రసాల=తియ్యమావు లనెడు (ని) ఆమ్రశ్చూతోరసాలో సౌసహకారోతిసౌరభః అ. తరు=వృక్షములయొక్క, జాల=సముదాయమందు, స రసాలపన=మనోహరమైనపల్కులతో, ఖేలత్=క్రీడించుచున్న, ఉరుశుకంబు=పె ద్దచిలుకలు కలదియు, మలయాగ—లసితంబు, మలయాగ=మలయపర్వతమందలి, అగణిత=లెక్కింపఁబడని, భోగవలయ=పాములచుట్లు గల (పాములశరీరములచేఁ జుట్టఁబడిన యనియర్థము) అగవర=వృక్షశ్రేష్ఠములయొక్క, (మంచిగందపుఁజెట్ల యొక్క) పూగ=సముదాయముయొక్క, నిలయ=స్థానమునుండి, ఆగత=వచ్చిన సదాగతి=వాయువుచేతను, లసితంబు=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు (దక్షిణపుది క్కునుండి వచ్చుగాలితోఁ గూడిన దనియర్థము) వనితా . దనునయంబు, వని తాజనసమాజ=స్త్రీసముదాయముయొక్కయు, ధనితాజగ, ధనితా=సంపదతో, ధ న్యతతో ననియేని యర్థము (కూడిన) అజర=చిన్నవయసునున్న పురుషులయొక్క యు, మనోజ=మన్మథునిచేత, జనిత=పుట్టింపఁబడిన, అజయ=పరాభవముచె, విరా జత్=ప్రకాశించుచున్న, అనునయంబు=ప్రార్థనలు గలది వసంతమలయానిలాదు లుద్దీపనవిభావములు గాన నాకాలమున నాయికానాయకులు మానము విడిచి యొండొ రుల బ్రతిమాలు చుందు రనిభావము చరితాంత వరచయంబు, చరిత=నడవడి చె, అంత=సుందరులును, మంచినడవడిఁ గలవా రనియర్థము, సురతాంత=సంభోగా నంతరమున, పరితాంత=అలసినవారును, సదుదంత=మంచిసమాచారములతో, భరి త=నిండింపఁబడిన, అంతర=అవకాశముగల, సకాంత=భార్యలతోఁ గూడిన, వరచ యంబు=నాయకసముదాయము గలదియును, (ని) వరోజామాతృషిద్గయోః. అ.శే ల

లిత.....సముదయము, లలిత=మనోహరములగు, కలరవ=పావురములయొక్క, కలరవ=మధురధ్వనితో, మిళత్=కలియుచున్న, అళికుల=తుమ్మెదలయొక్క, కలకల=ధ్వనిచేత, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, విచికిల=మల్లితీఁగెలతో, కలిత=కూడుకొనిన, వకులవిసర=పొగడలగుంపులందును, కేసర=పొన్నచెట్లయందును, పరిలసత్=వికసించుచున్న, అసమ=సాటిలేని, కుసుమసముదయము=పువ్వులగుంపులు గలది. మధుదినసముదయంబు=వసంతపుదినములసముదయము (వసంతకాల మనియర్థము) పొల్చెన్=సాక్షాత్కరించెను. వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

చ॥ శ్రుతిహితవాక్యముల్ వలుకు • చుం ద్విజపాళి మెలంగఁ గేళిప
ర్వతశుభవేదులందుఁ బ్రస • వర్తుదినాత్మవివాహవేళ ను
న్నతలతికామహీజమిథు • నంబులు పైనితరేతరం బుదా
రత నిడుముత్తియంపుఁదలఁ • బ్రాలన జాలకరాజి రాజిలెన్॥ 59

ద్విజపాళి=కోయిలలు మొదలగుపక్షులసముదాయ మనెడుబ్రాహ్మణసముదాయము, (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః అ. శ్రుతిహితవాక్యముల్=చెవుల కింపగుపలుకు లనెడు వేదమందుఁ జెప్పఁబడినవాక్యములను, (ని) వేదేశ్రవసిచశ్రుతిః అ పలుకుచున్, మెలంగఁగన్=సంచరించు చుండఁగాన్, శ్లిష్టరూపకాలంకారము. కేళిపర్వతశుభవేదులందున్, కేళి=క్రీడార్థము, (కల్పితములైన) పర్వతశుభవేదులందున్=కొండ లనెడు పెండ్లియరఁగులమీఁదను, ప్రసవర్తు.....వేళన్, ప్రసవర్తుదిన=వసంతకాలమనెడు, ఆత్మవివాహవేళన్=తమయొక్క (లతలయువృక్షములయు) వివాహకాలమునందున్, ఉన్నత.....మిథునంబులు, ఉన్నత=పొడవులగు, లతికా=తీవలును, మహీజ=వృక్షములు ననెడు, మిథునంబులు=స్త్రీపురుషులజంటలు, ఇతరేతరంబు=అన్యోన్యమును, పైన్=ఒండొరులమీఁదను, ఉదారతన్=గొప్పతనముతో, ఇడుముత్తియంపుఁదలఁబ్రాలన్=చల్లుకొను చున్నముత్తెములతలఁబ్రాలో యనునట్లు, జాలకరాజి=మొగ్గలసముదాయము, రాజిలెన్=ప్రకాశించెను రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము

చ॥ ఎలయుచుఁ దేఁటిమొత్తపుమొ • యిల్ పయిఁ గప్పి రవం బొనర్పఁ గో
యిల లనువానకోయిలలు • హెచ్చఁగ నచ్చపుఁబువ్వుఁదేనెసో
నలు గురియన్ వనానిలము • నం గన నొచుఁజలించెఁ గ్రొమ్మెఱుం

గులగతి దియ్యమావియెల ♦ గున్నలఁ గెందలిరాకుజొంపముల్ ॥60

తియ్యమావియెలగున్నలక్ = తియ్యమామిడిచెట్లసంబంధమైనలేఁతమొక్కల యందున్ (లేఁతతియ్యమావులం దనియర్థము.) కెందలిరాకుజొంపముల్ = ఎఱ్ఱనిలేఁతయాకులసమూహములు, పయిక్ = వానిమీఁదను, కప్పి = ఆవరించి, తేఁటిమొత్తపు మొయిల్ = తుమ్మెదగుంపు లనుమేఘములు, ఎలయుచుక్ = వ్యాపించుచున్, రవంబు = ధ్వనిని, ఒనర్పఁగాక్ = చేయుచుండఁగాన్, కోయిలలు = కోకిలలు, అనువానకోయిలలు = అనియెడుచాతకములు, హెచ్చఁగక్ = అధిక మగుచుండఁగాక్, అచ్చపుఁబువ్వుఁదేనెసోనలు = నిర్మల మైనమకరంద మనువర్షధారలు, కురియక్ = వర్షింపఁగాన్ వనానిలమునక్ = వనము నందలిగాలిచేతను, క్రొమ్మెఱుంగులగతిన్ = క్రొత్తమెఱుఁగులరీతిచేతను, (క్రొత్తమెఱుఁగులవలె ననియర్థము.) కననౌచుక్ = ఒకసారి కానుపించుచుక్, చలించెక్ = కదలి యాడుచుండెను.

లేఁతమావులయందలిచిగుళ్లమీఁద మేఘములువలెఁ దుమ్మెదలు ముసరి ధ్వనిచేయుచుండఁగా వర్షధారలువలె మకరందము గురియుచుండఁగా మెఱుఁగులువలె గాలిచే నొకప్పుడు గాన్పించుచు నొకప్పుడు గాన్పింప కుండె ననియర్థము.

మ॥ వనరాశ్యుద్గతఫేనము ల్వనరమా ♦ వజ్రప్రభారమ్యమం
డనశోభల్ మధుపప్రతానమధుపా ♦ నపక్రియారౌప్యపా
త్రనికాయంబులు చైత్రరాత్రిముఖని ♦ ర్యత్తారకల్ వల్లికా
వనితాంచద్దరహాసముల్ సితసుమ ♦ వ్రాతంబు లొప్పెక్ వనిక్॥

వనరాశ్యుద్గతఫేనముల్, వనరాశి = అరణ్యసముదాయ మనెడుసముద్రమునుండి ఉద్గత = మీఁదికివచ్చిన, ఫేనముల్ = నురుగులును, (ని) పయఃకీలాలమమృతంజీవనం భువనంవన మనియును, గహనంకాననంవన మనియును నమరుఁడు. వనరమా........ భల్, వనరమా = వనలక్ష్మి యనెడుస్త్రీయొక్క, వజ్రప్రభారమ్య = వజ్రకాంతులచే మనోహరము లైన, మండనశోభల్ = అలంకారములయొక్కదీప్తులును, మధుప...నికాయంబులు, మధుప = తుమ్మెద లనుమద్యపానముచేయువారి, ప్రతాన = సముదాయముయొక్క, మధపాన = మకరందము ద్రావుట యనెడుమద్యపానవ్యాపారమునకు, రౌప్యపాత్రనికాయంబులు = వెండిగిన్నెలగుంపులును, చైత్ర......త్తారకల్, చైత్ర = వసంతకాలమనెడు, రాత్రిముఖ = సూర్యాస్తమయకాలమందు, నిర్యత్ = ఉదయించుచున్న, తారకల్ = నక్షత్రములును, వల్లికా......హాసముల్, వల్లికా = తీవలనెడు,

వనితా = స్త్రీలయొక్క, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, దరహాసముల్ = మందహాసములును, (అగు) సితసుమవ్రాతంబుల్ = తెల్లపువ్వులసముదాయములు, వనిన్ = వనమునందున్ ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ వసుపతి దాను నగుట నల
వసుపతి మైత్రికిఁ దదాశ ♦ వఱలె నన విభా
వసుఁ డుత్తరంపుఁద్రోవను
మసలెం దనమిత్రభావ ♦ మహిమ దలిర్పన్॥ 62

విభావసుఁడు = సూర్యుఁడు (ని) విభావసుర్గ్రహపతి స్త్విషాంపతిరహర్పతిః. అ. తానును, వసుపతి = కిరణముల కధికారి, ధనముల కధికారి యనియర్థాంతరము (ని) దేవభేదేనలేరశ్మౌవసూరత్నే ధనేవసు. అ. అగుటన్ = కావుటచేతను, అలవసుపతిమైత్రికిన్ = ప్రసిద్ధుఁడైనధనాధిపతి యగుకుబేరునియొక్క చెలిమికిన్, తదాశన్ = ఆధనమునందలియాశచేతను, ఆకుబేరుఁ డుండునుత్తరపుదిక్కునం దనియర్థాంతరము. (ని) ఆశాశ్చహరితశ్చతాః అ వఱలె ననన్ = వ్యాపించెనో యనునట్లు, తనమిత్రభావమహిమ = తనమైత్రియొక్క గొప్పతనము, తనసూర్యభావముయొక్క గొప్పతనమనియర్థాంతరము తలిర్పన్ = వృద్ధి చెందఁగాన్, ఉత్తరంపుఁద్రోవన్ = ఉత్తరమార్గమందు, మసలెన్ = సంచరించెను. సూర్యుఁడుత్తరాయణమున నుత్తరదిక్కునందును దక్షిణాయనమందు దక్కినపుడెసను సంచరించుట సహజమైయుండఁగా, సమానులకు మైత్రి సమకూడు నను ప్రసిద్ధిచేత నిచట సూర్యుఁడును వసుపతి (కిరణముల కధికారి) గావునసాశచేత వసుపతి (ధనపతి) యైనకుబేరునితో మైత్రి చేయ నెంచి యాదిక్కున సంచరించుచున్నట్లు తోఁచె ననియుత్ప్రేక్షించినాఁడు. వసుపతిశబ్దమునం దర్థద్వయమున కభేదాధ్యవసాయము.

శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ నవరసామోదంబు ♦ సవరించె నెయ్యది
తరులయందును ఘన ♦ తరులయందు
సుమనోవికాసంబు ♦ సమకూర్చె నెయ్యది
శ్యామలందును నవ ♦ శ్యామలందు

మధుపరాగసమృద్ధి • మననిచ్చె నెయ్యది
తమ్ములందును లతాం • తమ్ములందు
లలితకుంకుమపత్రి • కలన మెయ్యది నించెఁ
గొమ్మలం దెలమావి • కొమ్మలందు
నట్టిసురభికి సురభివి • ఖ్యాతి గలుగు
టరిదియే సత్ఫలములు ద్వి • జావళులకు
బాలగణికలకు నవీన • పల్లవాప్తి
లలిఁ బ్రసవయుక్తి వంధ్యాళు • లకు నొసంగ॥ 63

ఎయ్యది = ఏవసంతకాలము, తరులయందున్ = వృక్షములయందును, ఘనతరులయందుఁ = గొప్పవారియందును, నవరసామోదంబు, నవ = నూతనమైన, రస = మధురాదులయు, ఆమోదంబు = పరిమళములయు, (సముదాయమును) నవ = నూతనమైన, రస = (శృంగారము) ప్రేమను, ఆమోదంబు = సంతోషంబును, సవరించెఁ = కలిగించెనో, వృక్షములందు మధురరసమును, బరిమళమును, పురుషులందుఁ బ్రేమను సంతోషమునను గలిగించె ననియర్థము. (ని) శృంగారాదౌ విషేవీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః. ఏ ఎయ్యది = ఏవసంతకాలము (ఈపదమునకు ముందు నిట్లే యర్థము గ్రహింప నగును.) శ్యామలందును = యువతులందును (ని) శ్యామాషోడశవర్షా స్త్రీ వా.నా నవశ్యామలందుఁ = లేఁతప్రేంకణపుఁజెట్లయందును, సుమనోవికాసంబు = అధికమైనమనస్సంతోషంబును, పూలయొక్కవికాసమునును, సమకూర్చెఁ = సంఘటించెనో, యువతులకు సంతోషమును, ప్రేంకణములకుం బువ్వుసమృద్ధిని గలిగించె ననిభావము. ఎయ్యది, తమ్ములందును = తామరలయందును, లతాంతమ్ములందుఁ = పుష్పములయందును, మధుపరాగసమృద్ధిఁ, మధుప = తుమ్మెదలయొక్క, రాగ = ప్రేమయొక్క, సమృద్ధిన్ = అతిశయమును, మధు = పూఁదేనెయొక్కయు, పరాగ = పుప్పొడియొక్కయు, సమృద్ధిఁ = సంపదను, మననిచ్చెఁ = ఉండఁజేసెనో, పుట్టించెనోయనియర్థము తామరలందుం దుమ్మెదలకుఁ బ్రేమాతిశయమునుఁ బువ్వులందుమరందముం బుప్పొడిని గలిగించె ననియభిప్రాయము. ఎయ్యది, కొమ్మలందుఁ = స్త్రీలయందును, ఎలమావికొమ్మలందుఁ = లేఁతమామిడికొమ్మలందును, లలితకుంకుమపత్రకలనము, లలిత = సుందరమైన, కుంకుమపత్ర = (చెక్కిళ్లు మొదలగువానియందలి) కుంకుమపూఁతవలని, కలనము = చక్కఁదనమును, కుంకుమం బోలినచిగుటాకులయందమును, నించెఁ =

నిండించెను, స్త్రీలకుం గుంకుమపూఁతలును మావులయందుఁ జిగురాకులును సంఘటించె ననియర్థము అట్టిసురభికిన్ = అట్టివసంతఋతువునకు, (ని) సురభిస్త్రుగవిస్త్రీయాం వసంతచైత్రయోః పుంసిత్రిషుసౌమ్యసుగంధినోః అ. నా ద్విజావళులకున్ = బ్రాహ్మణులకు, (పక్షుల కనియర్థాంతరము) సత్ఫలములు = కోరినలాభములను (మంచిపండ్ల ననియర్థాంతరము) బాలగణికలకున్ = లేఁతయడవిమల్లెతీఁగెలకున్, (చిన్న వయసున నున్న వేశ్యల కనియర్థాంతరము.) నవీనపల్లవాప్తిన్ = లేఁతచిగురుటాకులకలిమిని (క్రొత్త విటులసంబంధము ననియర్థాంతరము) (ని) వారస్త్రీగణికావేశ్యా యనియును గణికాయూథికాయనియును నమరుఁడు లలిన్ = చక్కఁగాన్, వంధ్యావళులకున్ = గొడ్రాండ్రకున్ (గొడ్డువి యగుతుమ్మెదల కనియేని ఫలింపనిచెట్లసముదాయమున కనియేని యర్థాంతరము) ప్రసవయుక్తిన్ = సంతానమును, (పుష్పసంపద ననియర్థాంతరము.) ఒసంగన్ = ఇచ్చుటచేతను, సురభివిఖ్యాతి = సురభియనుపేరు (కామధేనువుయొక్కకీర్తిం బోలినకీర్తియనియర్థాంతరము) కలుగుట = సంభవించుట, అరిదియే = దుర్లభమా? కాదనియర్థము కామధేను వెవ్వ రేమికోరిన నది యిచ్చును వసంతఋతువునకును శ్లేషచె నట్టిసామర్థ్యము చెప్పఁబడియె కాఁబట్టియే దానిపే రైనసురభి యనువామమును గీర్తియును దీనికిం గలుగుట దుర్లభము గా దనితాత్పర్యము. వసంతఋతువునకు సురభి యనునామము నిమిత్తాంతరముచేతఁ గలిగి యుండఁగా నిది పెక్కండ్రకుం బెక్కుకోర్కు లిచ్చినట్లు శ్లేషచేఁజెప్పి యాకారణముచేతనే కామధేనువునకుం బే రైనయాశబ్దము దీనికిం జెల్లు ననియుత్ప్రేక్షించుటచె శ్లేషానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ చివురుకటారు లయ్యలరు ♦ సింగిణులుం దలిరాకుబాఁకులున్
రవదళిశింజినుల్ సుమప ♦ రాగమునన్ మెఱుఁగెక్కఁ జేసి మా
ధవుఁ డనుఁ గైనమారునకుఁ ♦ దా నిడ నించినయస్త్రశాలల
ట్లవితథలీల నొప్పె వని ♦ నంచితమంజునికుంజపుంజముల్॥ 64

మాధవుఁడు = వసంతుఁడు, చివురుకటారులు = చిగురులనుచురకత్తులును, అయ్యలరుసింగిణులున్ = పూవిండ్లును, తలిరాకుబాఁకులున్ = లేఁతయాకులను ఖడ్గవిశేషములును, రవదళిసింజినుల్ = ధ్వనియించుచున్న తుమ్మెదనారులును, సుమపరాగమునన్ = పుప్పొడిచేతను, మెఱుఁగెక్కఁజేసి = మెఱయునట్లుచేసి (పదనుపెట్టి యని యర్థము) కత్తులుమొద లైనవానికిం బదను కలుగఁజేయునిమిత్త మిసుము మొదలగునవిరాతిమీఁద

వేసినారనుట సుప్రసిద్ధము. అనుఁగైనమారునకున్ = ప్రియుఁడైనమన్మథునకు, తాన్, ఇడన్ = ఇచ్చుటకు, నించినయస్త్రశాలలట్లు = నిండించిన యాయుధాగారములువలె, అంచిత .. ..పుంజముల్, అంచిత = ఒప్పెడు, మంజు = మృదువైన, నికుంజపుంజముల్ = పొదరిండ్ల సముదాయములు, అవితథలీలన్ = సఫలమైన విలాసముతో, వనిన్ = వనమునందున్, ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

వసంతుఁడు తన చెలికాఁడైన మన్మథునకిచ్చుటకు సిద్ధముచేసిన యాయుధశాలలువలెఁ బొదరిండ్లు పువ్వులతోడం జివుళ్లతోడను విలసిల్లెననిభావము.

చ॥ కొలఁకులఁ దేలి తేలి తొవ ♦ గుంపులకంపుల సోలిసోలి మాఁ
కులపయి వ్రాలివ్రాలి సుమ ♦ గుచ్ఛసుగంధముఁ గ్రోలిక్రోలి తీ
వలగమిఁ గ్రాలిక్రాలి తరు ♦ పంక్తులనీడలఁ దాళితాళి మేల్
నిలుకడ వీచె నామని వ ♦ నీతలశీతలవాతపోతముల్॥ 65

వనితల శీతల వాత పోతముల్, వనీతల = తోఁటలయందలి, శీతల = చల్లని, వాతపోతముల్ = పిల్లవాయువులు, ఆమనిన్ = వసంతకాలమునందున్, కొలఁకులన్ = సరస్సులందున్, తేలితేలి = స్నానముచేసి (సంచరించియనియర్థము.) తొవగుంపులకంపులన్ = కలువ పువ్వుల వాసనచేన్, సోలిసోలి = మిగులం బారవశ్యము నంది, కంపు శబ్దము దుర్గంధ పరమైనట్లు లోకమునం బ్రసిద్ధము కాని భారతము మొదలగువానియందు గంధసామాన్యపరముగా నీ శబ్దము నుపయోగించిరి మాఁకులపయిన్ = చెట్లమీఁదను, వ్రాలివ్రాలి = మిగులవిశ్రమించి, సుమగుచ్ఛసుగంధమున్ = పువ్వులగుత్తులయొక్క పరిమళమును, క్రోలిక్రోలి = మిగులననుభవించి, తీవలగమిన్ = తీవలగుంపునందున్, క్రాలిక్రాలి = మిగులసంచరించి, తరుపంక్తులనీడలన్ = చెట్లవరుసల నీడలయందున్, తాళితాళి = ఆఁగియాఁగి, మేల్నిలుకడన్ = మిగులస్థైర్యముతో వీచెన్ = విసరెను ఇందు వాయువునందు వర్ణ్యములైన చల్లఁదనము మాంద్యము సౌరభ్యము నను మూఁడు గుణములును వర్ణింపఁబడెను

క॥ అలినీకుటింబినులకున్
లలి నీరవపుబొమ్మ ♦ రిండ్ల లతికాపాంచా
లుల నవపుష్పోద్గమవే
ళల వనరమ దేనెవిందు ♦ లను గావించెన్॥ 66

వనళమ=వనలక్ష్మి, లతికా......వేళలన్, లతికా=తీవలను, పాంచాలిల=బొమ్మలయొక్క, నవపుష్పోద్గమవేళలన్, నవ=నూతనమైన, పుష్పోద్గమవేళలన్=పువ్వులుపుట్టుకాలమనెడు రజోదర్శన కాలమందున్, లలిన్=చక్కఁగా, ఈరపుబొమ్మరిండ్లన్=పొదరులను, బొమ్మలనుబెట్టికొని పిల్లలాడుకొను నిండ్లయందున్, అలినీకుటుంబినులకున్=ఆఁడుతుమ్మెదలను పేరఁటాండ్రకున్, తేనెవిందులన్=మకరంద భోజనములను, కావించెన్=చేయించెను.

గీ॥ విరహితతిమీఁద దండెత్తు ♦ మరునివీర
కాహళల భంగి మొఱసెఁ బి ♦ కవ్రజంబు;
లమరెఁ గోరకములు కింశు ♦ కములఁ గాన
నస్థలీస్త్రీల కెంపుల ♦ వత్తులనఁగ॥ 67

పికవ్రజంబు=కోయిలలసముదాయము, విరహితతిమీఁదన్=వియోగముంబొందిన స్త్రీపురుషుల సముదాయముమీఁదను, దండెత్తు .. భంగిన్, దండెత్తు=యుద్ధమునకు వెడలెడు, మరుని=మన్మథునియొక్క, వీర కాహళల భంగిన్=పరాక్రమశాలులకుంబిరుదులైన కొమ్ముబూరల రీతిచేతను, మొఱసెన్=ధ్వనించెను కింశుకములన్=మోదుగులయందున్, కోరకములు=మొగ్గలు, కానన.. ...లనఁగన్, కాననస్థలీ=అడవులయందలి యకృతిమ భూములనెడు, స్త్రీల=ఆఁడువారియొక్క, కెంపులవత్తులనఁగ=పద్మరాగములంగూర్చిన ముక్కుపోఁగులో యనునట్లు, అమరెన్=ఒప్పెను ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ తరులలోఁ దీవపం ♦ దిరులలో విరులమం
జరులలో మకరంద ♦ ఝురులు గ్రోలి
గముల బాగమరి పూ ♦ గములపైఁ దగి పరా
గములఁ బైకొని సురా ♦ గముల మించి
చెలువొందు గుజ్జమా ♦ వులయందుఁ దలిరుఁగో
వులయందు ననలతా ♦ వులఁ బెనంగి
దిటములై శ్రితపుష్ప ♦ పుటములై కలితని
ష్కుటములై నవవసీ ♦ తటుల నదిమి

తమిని మగపెంటిపిల్లతం ♦ డములఁ గలసి
గలశిరంబులఁ బూఁదేనెఁ ♦ గప్పికొనఁగఁ
గొనగఱులువిప్పి యపుడు ఝు ♦ మ్మనుచుఁ బొదలఁ
బొదల రొదలిడి కొదమతు ♦ మ్మెదలు మెదలు॥ 68

కొదమతుమ్మెదలు = లేఁతతుమ్మెదలు, తరులలోన్ = చెట్లులలోను, తీవపందిరులలోన్ = తీవలతో నల్లుకొనిన పందిరులనడుమను, (ఉండు) విరులమంజరులలోని మకరందఝరులు = పూలగుత్తులలోపలనున్న తేనెనదులను, క్రోలి = త్రావి, గములన్ = గుంపులచేతను, బాగమరి = చక్కఁబడి, (గుంపులుగూడియనియర్థము.) పూగముల పైన్ = పువ్వులగుంపులమీఁదను, తగి = ప్రకాశించి, పరాగములన్ = పుప్పొడులను, పైకొని = మీఁదం జల్లికొని, సురాగములన్ = మంచియనురాగములతో, మించి = అతిశయించి, చెలువు = అందమును, ఒందు గుజ్జుమావులయందున్ = పొందెడు లేఁతమాతములందును, తలిరుఁగ్రోవులన్ = చిగిరించినగోరంటలయందును, ననలతావులన్ = పూలుగలచోట్లను, పెనంగి = కలసికొని, దిటవులై = ధైర్యముకలవియై, శ్రితపుష్పపుటములై = ఆశ్రయింపఁబడిన పూలగుత్తులు కలవియై, కలితనిష్కుటములై = (తమచే) వ్యాపింపఁబడినయింటివెనుకనున్న తోఁటలుగలవియై, (ని) గృహారామస్తునిష్కుటః. అ. నవవనీతటులన్ = నూతనమైన తోఁటలను, అడిమి = కప్పి, (అందువ్రాలియనియర్థము.) తమిన్ = వేఁడుకతో, మగపెంటిపిల్లతండములన్ = మగవానియొక్కయు, ఆఁడువానియొక్కయుఁ బిల్లలయొక్కయు సముదాయములను, కలసి, గలశిరంబులన్ = మెడలయందును శిరసులందును, పూఁదేనె = మరందము, కప్పికొనఁగన్, కొనగఱులు = ఱెక్కలచివరలను, విప్పి, ఝుమ్మనుచున్, పొదలన్ = తీవగుంపులయందున్, పొదలన్ = అధికమగునట్లు, అపుడు = ఆవసంతకాలమందు, రొదలిడి = ధ్వనిచేసి, మెదలున్ = సంచరించును

మ॥ కలితాశోక లతాంతదీపరుచి రం ♦ గ త్కుంజగేహంబులోఁ
గలకంఠీతతి రాగవీక్షణము సోఁ ♦ కం దార్పఁగా దక్షిణా
నిలుఁ డల్లల్లనఁ దావు లంటుకొనుచోఁ ♦ నీరంధ్రమాధ్వీరస
చ్ఛలఘర్మోద్గమలై వడంకి రలవా ♦ సంతీలతాబాలికల్॥ 69

కలిత...... గేహంబులోన్, కలిత = ప్రాప్తమైన, అశోకలతాంత = అశోకపుం

బువ్వులనెడు, దీప=దీపములయొక్క, రుచి=కాంతిచేతను, రంగత్=ప్రకాశించుచున్న, కుంజగేహంబులోన్=పొదరుటిల్లనెడు గృహమధ్యమందున్, కలకంఠీతతి=ఆడుకోయిలలను స్త్రీలసముదాయము, రాగవీక్షణము=ఎఱ్ఱనిచూపులనెడు ప్రేమతోఁగూడినచూపు, సోఁకన్=తగులఁగాన్, తార్పఁగాన్=కూర్పఁగాన్, దక్షిణానిలుఁడు=దక్షిణనాయకుఁడైన దక్కినపుగాలి, (పెక్కుభార్యలందు వైషమ్యములేకుండ నిపుణముగం బ్రవర్తించువాఁడు దక్షిణనాయకుఁడు) అల్లల్లనన్=మిగులమాంద్యముతోన్, తావులు=పరిమళములను కళాస్థానములను, అంటుకొనువోన్=తాఁకునపుడు అల వాసంతీలతా బాలికల్=ప్రసిద్ధినొందిన గురువిందతీఁగెలను ముగుదలు, నీరంధ్ర......లై, నిరంధ్ర=సందులేని, మాధ్వీరస=పూఁదేనెయొక్క, చ్ఛల=మిషచేతను, ఘర్మోద్గములై=చెమటయొక్క పుట్టుకఁగలవారై, వడంకిరి=కంపించిరి.

ముగుదలను మొదట నాయకులతోఁ గొంత జింతులుగూర్చుటయు నాకాలమునవారికిఁ జెమ్మట మొదలగు సాత్త్వికభావములు పుట్టుటయు సహజము. ఈపద్యమున మీఁదటిలోకసిద్ధవ్యవహారమునను సరించి ముగ్ధాత్వము మొదలగునవి వాసంతీలత మొదలగువానియందుఁ గవి యారోపించెను, గాన రూపకాలంకారము, మఱియు మకరందమున దానిరూపముంగప్పియందు స్వేదత్వమారోపించుటచే నపహ్నవాలంకారము. వసంతకాలమునఁ గోకిల లెఱ్ఱనిచూపులఁగలిగి విలసిల్లుచుండెననియు మందమారుతము పూలపొదలయందు సంచరించుచుండెననియు నశోకములు దీపములంబోలిన యెఱ్ఱనిపూలుగలిగియుండెననియు గురువిందతీవలనుండి యెడతెగని మరందధారలుగురియుచుండెననియు భావము ఇందు శృంగారరససహకారులగు స్వేదము (చెమ్మట) వేపథువు (కంపము) ననుసాత్త్వికభావములు రెండు చెప్పంబడియె

మ॥ వనరంగంబులపైఁ దమాలవృతి నే ♦ పథ్యంబులొప్పం బిక
స్వనగీతంబులతో మరున్నటుఁడు లా ♦ స్యప్రౌఢినేర్పం జివు
ళ్లను కేల్ద్రిప్పుచు వల్లిపాత్రములగుం ♦ బాడన్ వసంతప్రభుం
డనుకంపామతి మెచ్చియిచ్చెఁ గుసుమ ♦ ప్రాంచన్మణీభూషలన్॥

వనరంగంబులపైన్=వనములను నాట్యస్థలములయందున్, (ఎల్లవారు రంజిల్లుచోటుగావున నాట్యస్థానము రంగంబనఁబడు) తమాల . .బులు, తమాలవృతి=చీఁకటిమ్రాఁకులయావరణమునెడు, (వృతి=ఆవరణము, కంచె,) నేపథ్యంబులు=తెరచాటునోటులు, రంగమునకు వెనుకటిదిక్కున వస్త్రాద్యలంకారములు ధరించుటకు

వేషగాండ్రేర్పఱుచుకొన్న స్థానము నేపథ్యము. ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, పికస్వనగీతంబులతోన్, = కోకిలస్వనములనెడు గానములతోన్, మరున్నటుఁడు = మందవాయువను నభినయశాస్త్ర ముపదేశించువాఁడు, లాస్యప్రౌఢిన్ = నృత్యమునందలి సామర్థ్యమును, (ఆంగికాద్యభినయములచే రామాదుల యవస్థ ననుకరించుట నాట్యము. ఇది లాస్యము తాండవము ననిద్వివిధము మృదువైనది లాస్యము, నుద్ధతమైనది తాండవమును) నేర్పన్ = శిక్షింపఁగాన్, వల్లి పాత్రముల గుంపు = తీవలను నర్తకుల సముదాయము, చివుళ్లనుకేల్ద్రిప్పుచున్ = చిగురాకులను హస్తముల సాడించుచు, ఆడన్ = అభినయింపఁగాన్, వసంతప్రభుండు = వసంతుఁడనుమహారాజు, మెచ్చి = సంతసించి అనుకంపామతిన్ = దయగలబుద్ధితోన్, కుసుమ ప్రోంచన్మణీ భూషలన్ = పువ్వులనెడు విలసిల్లుచున్న మణులతోఁగూడిన నగలను, ఇచ్చెన్ = ఒసఁగెను రూపకాలంకారము

సీ॥ ఆసవంబుల నాని ♦ యలరుచుఁ బద్మినీ
జాలంబు మధుపాళి ♦ కేళి నెనయ
విటపానువృత్తులై ♦ వెలయుచు ఘనతరుల్
పరలతాతనుయోగ ♦ పటిమ నొనరఁ
దతపల్లవాళితో ♦ డుత సుమనోరాజి
కడనుండుకొమ్మలఁ ♦ గలిసియుండఁ
గడువనప్రియపఙ్క్తి ♦ కామదాతుత నూని
గణికాప్తిఁ బత్రిభం ♦ గము లొనర్ప
సకల కుజములఁ బెంచి సు ♦ జాతి నొంచి
మహి రజోవ్యాప్తిగను గంధ ♦ వహు వహించి
యతితపస్స్ఫూర్తి హరియించి ♦ యతిశయించి
చైత్రుఁ డాత్మపరిభావమై ♦ చిత్రిఁ దెలిపె॥ 71

పద్మినీజాలంబు = తామరల సముదాయము, ఆసవంబులన్ = పూఁదేనెలను, ఆని = ధరించి, మధుపాళికేళిన్ = తుమ్మెదలతోడిక్రీడను, ఎనయన్ = పొందఁగాన్, వసంతకాలమున దామరలు మిగులఁ దేనెస్రవించుచుఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడి విలసిల్లు

చుండెననిభావము. పద్మినీజాలంబు = పద్మినీజాతిస్త్రీలయొక్క సముదాయము, ఆసవంబులన్ = మద్యవిశేషములను (పచ్చిచెఱకురసముతోఁ జేయుసారాయిని) ఆని = త్రావి, మధుపాళికేళిన్ = కల్లుద్రావువారి సముదాయముతోడి క్రీడను, ఎనయన్ = పొందఁగాన్, అనిరెండవయర్థము. (ని) పద్మినీకరిణీశ్రీ స్త్రీసరోజ్జనలినీషుచ. నా. నా. వసంతకాలము మిగుల మన్మథోద్దీపకమగుటచే నుత్తమస్త్రీలుసయితము మద్యము ద్రావి త్రావినవారితో విహరించుచుండిరనిభావము ఘనతరుల్ = గొప్పచెట్లు, విటపానువృత్తులై = కొమ్మలయనుసరణగలవియై, వెలయుచున్ = ప్రకాశించుచు, పరలతాతనుయోగపటిమన్, పర = శ్రేష్ఠమైన, లతా = తీవెలయొక్క, అతనుయోగ = అధికమైనకూడుకొనుటయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యముతోన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, వసంతకాలమునందుఁ జెట్లు మిక్కిలికొమ్మలు గలవియై దగ్గఱనున్నలతలతో బాగుగ నల్లికొని ప్రకాశించుచున్నవని భావము ఘనతరుల్ = మిగులగొప్పవారు (వివేకులని యర్థము.) విటపానువృత్తులై, విటప = విటులంబాలించువారియొక్క, (గొప్పవిటుల యొక్కయనియర్థము) అనువృత్తులై = అనుకరించుటగలవారై, పర... ..పటిమన్, పర = ఇతరులయొక్క, లతాతను = స్త్రీలయొక్క, (పరవనితలయొక్కయనియర్థము) యోగపటిమన్ = కలయికయందలి నేర్పుచేన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, అనిరెండవయర్థము. వివేకులుసయితము కాలవిశేషమున వివేకముంబోగొట్టుకొని పెరయింతులఁ గోరుచున్నారని యాశయము. సుమనోరాజి = కుసుమసముదయము, తతపల్లవాళితోడుతన్, తత = విస్తరించుచున్న, పల్లవ = చిగుళ్లయొక్క, ఆళితోడుతన్ = సమూహముతో, కడవన్ = చివరను, ఉండుకొమ్మలన్, కలసియుండన్ = వ్యాపింపఁగాన్, కాలమహిమచేఁ గుసుమములు చెట్లయందుఁ జివరవఱకు నుత్పన్నమాయెననిభావము సుమనోరాజి = విద్వాంసులసమాజము, (ని) సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రియాం దేవేబుధేచ నా. నా. తత = (అంతటను) వ్యాపించెడు, పల్లవాళితోడుతన్ = విటకాండ్రతోన్, (ని) అథపల్లవః అస్త్రీప్రవాళేశాఖిగ్దే నా నా. (కూడి) కడనుండుకొమ్మలన్ = వెలుపలనున్నయింతులను, (రజస్వలలనియర్థము) చైత్రుని యసాధారణ మహిమచేఁ విద్వాంసులు సయితము రజస్వలాసంగమము నిచ్చగించుచున్నారనిభావము. వనప్రియపక్షి = కోయిలలవరుస, కడున్ = మిక్కిలి, కామదాసతన్ = మన్మథుని సేవను, ఊని = అవలంబించి, గణికాప్తిన్ = అడవిమొల్లలమీఁదవ్రాలుటచే, పత్రభంగములు = ఆకులరాలుటను, ఒనర్పన్ = కావింపఁగాన్, మన్మథుని భటులైన కోయిలలడవిమొల్ల మీఁదనెక్కి యాకులరాల్చుచున్నవనిభావము వనప్రియపక్షి = అడవియందుఁ బ్రేమఁగలవారు, (వానప్రస్థులనియర్థము.) ప్రపంచసుఖమునం దాసవదలి తీర్థసేవఁ జే

యుచుఁ బుణ్యారణ్యములం దపము సేయువారు వానప్రస్థులు కామదాసతన్ = మన్మథునిదాస్యమును, ఊని = అవలంబించి, కామునికి లోఁబడి యనియర్థము. గణికాప్తిన్ = వేశ్యలయొక్క సంబంధముచేతను, పత్రభంగములు = మకరాకారమైన కస్తూరి మొదలగువానిపూఁతలను, కడున్ = మిక్కిలి, ఒనర్పన్ = చెయఁగాన్, అని రెండవయర్థము. వసంతునివలన విరాగులుసయితము వేశ్యాసంబంధము నభిలషించుచున్నారని భావము. చైత్రుఁడు = వసంతుఁడు, సకలకుజములన్ = ఎల్లవృక్షములను (కు = భూమియందు, జని = ఉత్పత్తిగలది, కుజని = వృక్షము. బహువచనము కుజనులు) ఎల్లదుష్టులనియర్థాంతరము, పెంచి = వృద్ధినొందించి, సుజాతిన్ = జాజిని, నొంచి = బాధించి, వానికివికాసము లేకుండఁజేసి యనియర్థము అవి వర్షాకాలమున వికసించుననియు వసంతకాలమునఁ బుష్పింపవనియుఁ బ్రసిద్ధి మంచివంశమున జన్మించినవారిని బాధించి యని యర్థాంతరము. మహిన్ = భూమియందు, రజోవ్యాప్తి = పూవుదుమ్ముతోఁగూడికను, కనుగంధవహున్ = పొందువాయువును, వహించి = ధరించి, మహిన్, రజోవ్యాప్తిన్ = రజోగుణముతోడి సంబంధమును కనుగంధవహున్ = పొందెడుగర్వముగలవానిని (జాత్యేకవచనము) (ని) గంధోగంధకసంబంధామోదలేశస్మయేషు న. నా. వహించి = పోగుచేసి, అతి తపస్స్ఫూర్తిన్ = మిక్కిలిగ శిశిరఋతువుయొక్క ప్రకాశమును, హరియించి = పోఁగొట్టి, (రెండవయర్థమున యకారాదిగాఁ బదమువిభజింపవలెను) యతితపస్స్ఫూర్తిన్ = సన్యాసులయొక్క తపస్సుచేయవలెననుతలఁపును, హరియించి = పోఁగొట్టి (తనమహిమచే సన్యాసులకుసయితము చిత్తస్వాస్థ్యము లేకుండఁజేసి యనిభావము.) అతిశయించి = విజృంభించి, ఆత్మప్రభావవైచిత్రిన్ = తనప్రతాపముయొక్క చమత్కారమును, (ని) పరితాపశ్చపరిభావశ్చయత్తేజః కోశదండయోః. అ. తెలిపెన్ = ప్రకటించెను శ్లేషాలంకారము

సీ॥ మునుమాపు నులివిచ్చు ♦ బొండుమల్లెలు సోగ
క్రొమ్ముడి నెఱతావి ♦ గుప్పుమ్మరింప
నునుఁజిగురాకుపా ♦ న్పుల విరిపఱపుల
నెసఁగు నేలకిపొద ♦ రిండ్లఁ జొచ్చి
మధుర శీధురసార్త ♦ మదమాంద్యమునఁ బునః
పునరుపగూహనం ♦ బుల మిటారి
వలిచన్నుఁగవ లురం ♦ బుల నాట ననఁటుల

కపురంపుఁబొడి ఱేఁచు • కమ్మదెమ్మె
రలు నితాంతోపరతి పరి • శ్రమ సముత్థ
కమ్రగల్లతల స్వేద • కణిక లార్పఁ
బతులయెదఁ గూర్కుసతులు రే • పకడఁ దెలిసి
రలఘుశుకపికనిష్కుట • కలకలముల॥ 72

మునుమాపు = సూర్యాస్తమయకాలమునన్, నలివిచ్చుబొండుమల్లెలు, నలి = కొంచెము, విచ్చు = వికసించెడు, బొండుమల్లెలు = ఒకతెగమల్లెపూవులు, సోగక్రొమ్ముడిన్ = దీర్ఘమగునూతనముగ దిద్దిన సిగనుండి, నెఱతావి = అధికమైనపరిమళమును, క్రుమ్మరింపన్ = వెదచల్లఁగాన్, నునుఁజిగురాకు పాన్పులన్ = మృదువులగు లేఁతయాకులమంచములోడను, విరిపఱపులన్ = పూలసెజ్జలతోడను, ఎసఁగు సేలకి పాదరిండ్లన్ = ప్రకాశించెడు సేలకి తీవయిండ్లయందున్, చొచ్చి = ప్రవేశించి, (దీనికిఁగర్తృపదముసతులు) మధుర.....మాంద్యమునన్, మధుర = కమ్మని, శీధురస = మద్యము చేతను, (మద్యపానముచేతననియర్థము) ఆత్త = ప్రాప్తమైన, మద = మత్తుగలని, మాంద్యమునన్ = ఆలస్యముతో, పునఃపునరుపగూహనంబులన్ = మఱల మఱలఁ గావించెడుకౌఁగిళ్లచేతను, మిటారివలిచన్నుఁగవలు = ఎత్తుగల చల్లని కుచములజంటలు, ఉరంబులన్ = (భర్తల) వక్షస్థలములందున్, నాటన్ = గ్రుచ్చుకొనఁగాన్, అనఁటులకపురంపుఁబొడి = కర్పూరమును గలిగించునట్టియనఁటిమొక్కలధూళిని, (కర్పూరపురజమునని యర్థము) ఱేఁచు కమ్మదెమ్మెరలు = ఎగురఁ గొట్టెడుసువాసనగల లేఁతవాయువులు, నితాంత .....కణికలు, నితాంత = ఎడతెగని, ఉపరతి = పురుషాయితమువలని, పరిశ్రమ = ఆయాసమువలన, సముత్థ = పుట్టిన, కమ్ర = మనోహరమైన, గల్లతల = చెక్కిళ్లయందలి, స్వేదకణికలు = చెమ్మటబిందువులను, ఆర్పన్ = ఎండింపఁగాన్, పతులయెదన్ = నాయకుల హృదయమందు, కూర్కుసతులు = నిద్రించుస్త్రీలు, అలఘు......కలములన్, అలఘు = అధికమైన, శుక = చిలుకలయు, పిక = కోయిలలయు, నిష్కుట = ఇండ్లవెనుకనున్నతోఁటలయందలి, కలకలములన్ = ధ్వనులచేతను, రేపకడన్ = ప్రాతఃకాలమునను, తెలిసిరి = మేల్కానిరి ఇందు సంభోగశృంగారము వర్ణింపఁబడె. నాయికలుస్వీయలుంబ్రౌఢలును.

వ॥ ఇట్లు సకలజగదామోదకరామోదవిలాసభాసురంబులగు వసంతవాసరంబులు జరుగుచుండ నొక్కదినంబున నంబుజాక్షుండునుం బాం

చాలీసహితంబుగాఁ బాండుకుమారులునుం బరివారంబుతోఁ బే
రోలగంబున్న సమయంబునం గేకయరాజప్రేషితుండగు పురోహి
తుం డరుదెంచి సముచితసత్కారంబు వడసి యతండు నేఁటికాఱవ
దినంబున భద్రాస్వయంవరమహోత్సవంబు గాఁగలదు. తజ్జనకుం
డగు ధృష్టకేతుప్రభుండు భవదాగమనంబునకై నన్నుఁ బుత్తెంచెన
ని కృష్ణయుధిష్ఠిరులకు విన్నవించి సువర్ణవర్ణచిహ్నంబగు శుభరేఖ
యొసంగిన సంతసించి యవ్విప్రునకభీష్టార్థంబులిచ్చి వీడ్కొల్పి యు
ధిష్ఠిరాదులకన్నమున్నుగ వెన్నుండు గేకయపురంబునకుం జనను
ద్యుక్తుండయ్యె నంత॥ 73

ఇట్లు = ఈప్రకారము, సకల .....భాసురంబులు, సకలజగత్ = ఎల్లలోకము లకును, లోకమునయుండువారికెల్లననియర్థము ఆమోదకర = హర్షంబుగలిగించెడు, ఆమోద = పరిమళముయొక్క (ని) సౌగంధ్యహర్షావామోదౌ నా నా విలాస = ఉల్లాసముచేతను, భాసురంబులు = ప్రకాశించునవి, అగు, వసంతవాసరంబులు = వసంతకాలపుదినములు, జనుగుచుండఁగా = పోవుచుండఁగాఁ, ఒక్కదినంబునఁ, అంబుజాక్షుండునున్ = కృష్ణుండును, (తమ్మికంటి) పాంచాలీ సహితంబుగాఁ = ద్రౌపది తోఁగూడుకొన్నట్లుగా, పాండుకుమారులునుఁ = పాండవులును, పరివారంబుతోఁ = సేవక సముదాయముతోఁ, పేరోలగంబు = సభయందు (ఇటుసప్తమ్యర్థమునంబ్రథమ) ఉన్న సమయంబునఁ, ఉన్నకాలంబునన్, కేకయరాజప్రేషితుండు = కేకయదేశపురాజుచేఁబంపఁబడినవాఁడు, అగు, పురోహితుండు, అరుదెంచి = వచ్చి, సముచితసత్కారంబు = తగినగౌరవమును పడసి = పొంది, అతండు = ఆబ్రాహ్మణుఁడు, నేఁటి కాఱవదినంబునఁ, భద్రాస్వయంవర మహోత్సవంబు = భద్ర యనుకన్నెయొక్క స్వయంవరమను పండుగ, కాఁగలదు. తజ్జనకుండు = ఆమెతండ్రి (కేకయరాజు) అగు ధృష్టకేతుప్రభుండు, భవదాగమనంబునకై = మీరాకకై, మిమ్ముంబిల్చుటకనియర్థము. నన్నుఁ, పుత్తెంచెఁ = పంపెను, అనికృష్ణయుధిష్ఠిరులకున్, విన్నవించి = మనవిచేసి, సువర్ణవర్ణచిహ్నంబు = బంగారపుటక్కరములగుగురుతులుగలది, అగు, శుభరేఖఁ = వివాహముందెలుపుకమ్మను, ఒసంగినఁ = ఈయఁగాఁ, సంతసించి = హర్షముసొంది అవ్విప్రునకుఁ = ఆబ్రాహ్మణునకుఁ, అభీష్టార్థంబులు = కోరినసొమ్ములు, ఇచ్చి, వీడ్కొల్పి = పంపించి, యుధిష్ఠిరాదులకన్నన్ = ధర్మరాజు మొదలగువారికంటెను,

మున్నుగన్ = మొదటను, వెన్నుండు = కృష్ణుఁడు, కేకయ పురంబునకున్, చనన్ = పోవుటకు, ఉద్యక్తుండు = ప్రయత్నించినవాఁడు, అయ్యెన్, అంతన్,

గీ॥ కుంతివలన ననుజ్ఞఁ గై ♦ కొని యుధిష్ఠి
రానిలజనరముఖులు ర ♦ థాధిరూఢు
లై రహిం దను ననుపరా ♦ నచట వారి
సమ్మతి వహించి వీడ్కొని ♦ చనియె శౌరి॥ 74

శౌరి = కృష్ణుఁడు, కుంతివలనన్, అనుజ్ఞ = సెలవును, కైకొని = పుచ్చుకొని, యుధిష్ఠి.....ముఖులు = ధర్మరాజు, భీముఁడు, నర్జునుఁడు మొదలగువారు, రథాధిరూఢులై = బండ్లెక్కినవారలై, రహిన్ = ఆనందముతోన్, తనున్, అనుపరాన్ = పంపుటకువచ్చుచుండఁగాన్, అచటన్ = ఆస్థలమునందున్, వారిసమ్మతిన్ = వారియిష్టమును, వహించి = పొంది, వీడ్కొని = వెళ్లివచ్చెదనని చెప్పి, చనియెన్ = వెళ్లెను

క॥ ఈగతి నప్పురి వెలువడి
యాగోవిందుండు కతిప ♦ యాధ్వగతిఁ జనం
గాఁ గేకయపురిచెంతం
బాగగు కృతకాద్రిపార్శ్వ ♦ భాగమున రహిన్॥ 75

ఆగోవిందుఁడు, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, అప్పురిన్ = ఆపట్టణమునుండి వెలువడి = బయలుదేరి, కతిపయాధ్వగతిన్ = కొన్నిప్రయాణములు నడచుటచేతన్, చనంగాన్ = పోఁగాన్, (కొంతదూరము వెళ్లఁగా నని యర్థము) కేకయపురిచెంతన్ = కేకయాపుర సమీపమందున్, బాగు = చక్కనిది, అగు, కృతకాద్రిపార్శ్వభాగమునన్, కృతకాద్రి = కల్పితమైనపర్వతముయొక్క, పార్శ్వభాగంబునన్ = ప్రక్కస్థలమునందున్, సమీపముననని యర్థము ముందుపద్యముతో నన్వయము

మహారాజులు రాలుమన్ను మొదలగువానితో నెత్తైనపర్వతాకారము కల్పించి దానం బూలచెట్లు నాటించి చల్లగాలికై యందుసంచరించుచుందు రని ప్రబంధముల వర్ణింతురు. దీనినే కృతకాద్రి యందురు

సీ॥ ఏలాలతాజాల ♦ డోలాంకలిత కీర
బాలా స్ఫుటాలాప ♦ లాలితంబు

మందారమాకంద • బృందామితమరంద
సందోహనందితేం • దిందిరంబు
భిల్లీకుచోల్లీఢ • మల్లీలసద్గుచ్ఛ
వల్లీమతల్లీప్రే • వేల్లితంబు
పారావతనటన్మ • యూరాతతకిశోర
వారామితారవో • ద్గీరణంబు
మానితానూనపిక కాక • లీనినాద
లీనకానన దేవతా • గానజాయ
మానసూనశప్రియాళుప్రే • తానినీన
వీనరుచి యైనయొకకోన • గాన నయ్యె॥ 76

ఏలాలతా......లాలితంబు, ఏలాలతా = ఏలకితీఁగె లనెడు, డోలా = ఉయ్యెలలచేత, కలిత = పొందఁబడిన, (ఉయ్యెలలయం దున్న యని యర్థము.) కీరబాలా = చిలుకపిల్లలయొక్క, అస్ఫుటాలాప = స్ఫుటముకానిపలుకులచేత, (ముద్దుపలుకులచేత నని యర్థము.) లాలితంబు = సుందరమైనదియు, మందార......దిందిరంబు, మందార = మందారములయొక్కయు, మాకంద = తియ్యమామిడులయొక్కయు, బృంద = సమూహమునందలి, అమిత = పరిమాణము లేని, మరంద = పూఁదేనెయొక్క, సందోహ = సముదాయముచేతను, (ప్రవాహముచేత నని యర్థము) నందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, ఇందిందిరంబు = తుమ్మెదలు కలదియు, (ని) ఇందిందిర శ్చంచరీకో రోలంబో బంభర శ్చ సః అ భిల్లీ . ..వేల్లితంబు, భిల్లీ = చెంచెతలయొక్క, కుచ = స్తనములచేతను, ఉల్లీఢ = అనుభవింపఁబడిన, మల్లీలసద్గుచ్ఛ = మల్లెపూలయొక్క ప్రకాశించెడు గుత్తులు గల, వల్లీమతల్లీ = ప్రశస్తమైనతీవలచేతను, వేల్లితంబు = అల్లుకొనఁబడినదియును, పారావత .... ద్గీరణంబు, పారావత = పావురములయొక్కయు, నటత్ = నాట్యముచేయుచున్న, మయూర = నెమిళ్లయొక్కయు, ఆతత = అధికమైన, కిశోర = శిశువులయొక్క, వార = సముదాయముయొక్క, అమిత = హెచ్చైన, ఆరవ = ధ్వనియొక్క, ఉద్గీరణంబు = ప్రసారము గలదియును, మానితానూన ..నవీనరుచి, మానిత = పూజింపఁబడిన, అనూన = తక్కువకాని, పిక = కోయిలలయొక్క, కాకలీనినాద = మధురధ్వనియందు, లీన = అణఁగిపోయిన, (ఏకీభవించిన యని యర్థము.) కానన

దేవతా=వనాధిదేవతలయొక్క, గాన=సంగీతరూపమైనదోహదముచేతను, జాయమాన=పుట్టుచున్న, సూన=పువ్వులుగల, ప్రియాళు=మోరటిచెట్లయొక్క, ప్రతానినీ=కొమ్మలయందుండు నాపలయొక్క, నవీనరుచి=క్రొత్తకాంతి గలదియు, వన, ఒకకోన=ఒకయరణ్యము, కాన నయ్యెక్=కాన్పించెను తరులతాదుల కకాలమునఁ బుష్పాదులఁ బుట్టించుక్రియ దోహదము అది యశోకమునకు స్త్రీపాదతాడనమును వకుళమునకు మద్యగండూషణమును, కురవకమునకు నాలింగనమును, మోరటికి గానమును దిలకమునకు వీక్షణము మొదలగునది

వ॥ అట్లు పొడచూపిన నవ్వనప్రాంతంబు రమాకాంతుండు డాయం జ
న నచ్చెంతల ననంతవాసంతికాక్రాంత వకులతర్వంతర నిరంతరదం
తుర లతాంత నిష్క్రాంత ఘుమఘుమాయమాన సుగంధ బంధు
ర గంధవాహకిశోర విహారంబులును, హారమౌక్తికవ్రాతంబులచె
న్నునఁ జెన్నలరుక్రొన్నిగ్గుమొగ్గల నెలకొన్నపొన్నగున్నలమిన్నల
ముక్రొన్ననలసన్నపుష్పాదులయొప్పునఁ గుప్పతెప్పలై యనఁటుల
నుప్పతిల్లుకప్పురంపుదుమారంబుల మఱుంగుపడునీరంబులును, నీరం
ధ్రితమ తమాలద్రుమసముదయ తమోవిమోచనసమర్థ ద్యుమణి
కిరణాయమానంబు లగునశోకానోకహ కుసుమగుచ్ఛంబులవలన
నచ్ఛంబులై జలజలఁ జిలుకు పలపలవి యలరుబలుఁదేనెసోనలకు
వానకోయిలలచెలువునఁ గలయమెలఁగువలికులంబుల కలఝంకా
రంబుల కనుసారంబు లగుసమీరపూరిత వేణురంధ్ర నిర్గతనిస్వనం
బులునుం గలిగి వివిధ తరు లతా జాలంబున కాలవాలంబును మ
ధుర ఫల సముదయంబున కునయుంబును శుక పిక ప్రముఖ సకల
శకుంతవ్రాతంబున కాధారంబును శృంగారలతాభవనంబులకుఁ గు
లభవనంబును నసమ కుసుమ ప్రకరంబున కాకరంబును గెంపుసొం
పుల నింపారుచివురుజొంపంపుఁబట్టులకు విడిమట్టును గంబురాపచ్చ
కస్తురిపట్టు, పునుంగులతావులకుఁ దావును, జలువవెన్నెలరాలచెలువు

లకు నెలవును మావిమోకలకివికి దీవియుఁ దలిరాకుఁదేటకు మూటయు నయి నీటలరుముగుదపగిది నవవయోవిలాసంబునం దనరిబుతుస్నాతరీతి నాతతహరిద్రాంకంబులం బొనరి జాలెంతపోలిక లాలితప్రసవసంపదం బొసఁగి యింద్రజాలంబుచందంబున విచ్చుమొగ్గల నెసఁగి శుభవస్తు ప్రభవ విభవాభిరామం బగునయ్యారామం బారామపట్టాభిషేకసమయంబునుంబోలెఁ బ్రశోభిత భూమిజాశేష శాఖామృగ కాండం బై కాండంబునుం బోలె నూత్నపత్రిసుందరం బై దరంబునుంబోలె బహుళార్జున ప్రభామహిమం బై హిమంబునుంబోలె వసహ్యమాన ఖగరాజధామం బై, రాజధామంబునుంబోలె సంభరితసారంగం బై సారంగంబునుంబోలె నధిగతమహీభృత్సన్నిధానం బై నిధానంబునుంబోలెఁ గనత్కనకరత్నప్రిత్యగ్రిజన్మం బై యగ్రిజన్మ సముదాయంబునుంబోలె గాయత్రీజపాసక్తాలోకం బై లోకంబునుంబోలె వర్ధమాన పాృశిచయానందకం బై నందకంబునుంబోలె మాధవాలంకృతం బై మన్మథావేష్టితం బయ్యును నీలకంఠసమన్వితం బై దేవవల్లభవిరాజమానం బయ్యును బహుఫలాశోదంచితం బై వితతకీచక సంవృతంబయ్యును సంతతానిలడింభకసంచారం బై పూతనారమ్యం బయ్యును కృష్ణసారప్రకాశమానం బై కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును విజృంభితమహాపీర దుృపదం బై లలితోత్కలికా కలిత దివ్యమహిళాగణం బై లలితోత్కలికా కలిత దివ్యమహిళాగణం బగుచు సుమధురసాలాన్వితం బై సుమధురసాలాన్వితం బగుచు వానప్రస్థనివాసం బై వానప్రస్థనివాసం బగుచుం బొలుచునవ్వనంబున॥

అట్లు పొడచూపినన్ = ఆప్రకారము కనబడఁగాన్, అవ్వనప్రాంతంబునన్ = ఆ యడివిసమీపమును, రమాకాంతుఁడు=కృష్ణుఁడు (లక్ష్మీపతి) డాయన్ = సమీపిం

చఁగాన్, అచ్చెంతలన్=ఆచేరువలందున్, అనంత......విహారంబులును, అనంత=
అంతము లేని, వాసంతికా=అడవిమల్లెతీఁగలచేత, ఆక్రాంత=చుట్టుకొనంబడిన, వ
కుళతర్వంతర=పొగడచెట్లనడుము నున్న, నిరంతర=ఎడములేని, దంతుర=నిమ్నో
న్నత మైన, లతాంత=పూలనుండి, నిష్క్రాంత=బయలువెడలిన, ఘుమఘుమాయమా
న=గమగమలాడు చున్న, సుగంధ=పరిమళముచేతను, బంధుర=మనోహర మైన,
గంధవాహకిశోర=లేఁతవాయువులయొక్క, విహారంబులును=సంచారములును, హా
ర......చెన్నునన్, హార=దండయందలి, మౌక్తిక=ముత్తియంబులయొక్క, వ్రా
తంబుల=సముదాయముయొక్క, చెన్నునన్=అందమువంటియందముచేతను, చెన్న
లరు......ఒప్పునన్, చెన్నలరు=ప్రకాశించెడు, క్రొన్నిగ్గు=నూతనమైనమెఱుఁగు
లు గల, మొగ్గలనెలకొన్న=కోరకములకునివాస మగు, పొన్నగున్నల=లేఁతపొన్న
చెట్లయొక్క, మిన్నులము=ఆకాశమున వ్యాపించెడు, క్రొన్ననల=క్రొత్తపువ్వులయొక్క
పుప్పొడులయొప్పునన్=పరాగములచక్కఁదనముచేన్, కుప్పతెప్ప లై=మిక్కిలి రా
సు లై, అనఁటులన్=కప్పురపుంజెట్లనుండి, ఉప్పతిల్లుకప్పురంపుదుమారంబులన్=
పుట్టెడుకప్పురపుధూళిచేతనును, మఱుంగుపడునీరంబులును=కప్పుపడుపొదలును,
(పొదలు గప్పెడ కుండునంతటియధికముగఁ గురియుపొన్నపూలపరాగముం గప్పురపు
ధూళియు నీవనమున గలవని భావము) నీరంధ్ర....కిరణాయమానంబులు, నీరంధ్రి
తమ=మిక్కిలి దట్ట మగు, తమాలద్రుమ=చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్క, సముదయ=స
మూహ మనెడు, తమః=అంధకారముయొక్క, విమోచన=నివారించుటకున్, సమర్థ=
తగిన, ద్యుమణి=సూర్యునియొక్క, కిరణాయమానంబులు=కాంతులువలె నాచరించు
చున్నవి, అగునశోకా....వలనన్, అగు, అశోకానోకహ=అశోకవృక్షములయొ
క్క, కుసుమగుచ్ఛంబులవలనన్=పూఁగుత్తులనుండి, అచ్ఛంబు లై=నిర్మలము లై, జల
జలన్=జలజల యనుధ్వనితో, (ఇది ప్రవాహముపోవునప్పు డగుధ్వని ననుకరించుశబ్ద
ము.) చిలుకు......సోనలకున్, చిలుకు=ప్రవహించెడు, పలపలని=(స్రవించునప్పు
డయ్యెడుచప్పుడు ననుకరించుశబ్దము) పలపలఁ గారెడు, అలుబలుఁదేనెసోనలకున్=
పూవులసంబంధ మైన పెద్దతేనెధారలకు, వానకోయిలలచెలువునన్=చాతకములయంద
ముచేన్, (చాతకములువలె నని యర్థము) కలయన్=అంతటను, మెలంగు......
బులకున్, మెలంగు=సంచరించెడు, అళికులంబుల=తుమ్మెదలగుంపుయొక్క, కల=
శ్రావ్యమైన, ఝుంకారంబులకున్=ధ్వనులకు, (ఇది కర్మార్థమున షష్ఠి) ధ్వనుల నని
యర్థము. అనుసారంబులు=అనుసరించు నవి, అగు......నిస్వనంబులునున్, అగు, స
మీర=గాలిచేత, పూరిత=నింపఁబడిన, వేణు=వెదుళ్లయొక్క, రంధ్ర=చిల్లులనుం

డి, నిర్గత = బయలువెడలిన, నిస్వనంబులునున్ = ధ్వనులును, కలిగి = (ఇచటం గలుగు ధాతువు సకర్మకము) పొంది, వర్షము గురియునప్పుడు బెగ్గురులువలెం బూఁదేనెలకుం దిరుగుతుమ్మెదలు ధ్వనించుచుండఁగా గాలిచేఁ బూర్ణమైనబొంగువెదుళ్లు చేయుధ్వని తుమ్మెదలఝుంకారము ననుసరించి చేయు గానమువలె నుండె నని భావము. వివిధత రులతాజాలంబులకున్ = పెక్కుతెఱఁగుల చెట్లయొక్కయుఁ దీవెలయొక్కయు గుంపులకున్, ఆలవాలంబులు = పాదులును, అన్నర్థ్యాను మని యర్థము మనురపలసముదయంబునకున్ = తియ్యనిపండ్లసముదాయములకున్, ఉదరంబును = పుట్టువోటును, శుక .. . వాగంబునకున్, శుక = చిలుకలు, క = కోయిలలు, ప్రముఖ = మొదలైన, సకల = అన్ని యగు, శకుంత = పక్షులయొక్క, నాదంబులకున్ = సంయూహమునకున్, ఆధారంబును = ఉనికిపట్టును, శృంగార [illegible] ంబులకున్ = అందమైనపొదరుటిండ్లకున్, కులభవనంబును = వంశక్రమముగా నుండునిల్లు, చిరకాలమునుండి యున్నగృహ మని యర్థము. అసమ [illegible], [illegible] పాటిలే, కుసుమప్రకరంబునకున్ = పూలగుమికకున్, ఆకరంబు [illegible] యయ్యు, [illegible] పట్టులకున్, కెంపుసొంపులకున్ = పద్మరాగములయొక్క [illegible], ఇంపారు [illegible] కలిగించెడు, చివురుజొంపంపుఁబట్టులకున్ = చిగురుటాకులచుట్టలికిమునకున్, విడిముట్టు = కాఁపురమును, గంబురాపచ్చికస్తురిపట్టు, గంబురా = కర్పూరమును, పచ్చికస్తురి = పచ్చికస్తూరికి, పట్టు = వాసస్థానము, జవ్వాదుల తావులకున్ = జవ్వాదులయొక్క పరిమళములకు, తావును = విడిదియున్, చలువవెన్నెలచెలువునకున్ = చల్లనిచంద్రకాంతిపూరాలచక్కందనములకున్, నెలవున = వాసస్థానమును, [illegible] మనుపాత్రిసార్థము మావిమోకలగీవికిన్ = మామిడిమొక్కలవైభవమునకున్, దీగియున్ = పుట్టునట్టిగోటును, తలిరాకుఁదేటకున్ = చివుళ్లకాంతికిన్, మూటయున్ = ముడియగుటయును, అయి, నీటలరుముగుదపగిదిన్, నీటు = శృంగారముచేతను (తృతీయార్థమునఁ బ్రథమ) అలరుముగుదపగిదిన్ = ప్రకాశించుముగ్ధాంగనరీతిచేతను, ముగ్ధవలె నని యర్థము పగియునాఱేండ్లప్రాయము గలది ముగ్ధ యనంబడు నవవమోపిలాపంబునన్ = శేజవ్వనముయొక్కసొంపుతోన్, తనరి = ఒప్పి, యని ముగ్ధాంగనాపరము అపూర్వము లగుపులుఁగులసౌందర్యముతో నని వనపరమైనయర్థము (ని) ఖగ బాల్యాదిశో [illegible] అ బుతుస్నానరీతిన్ = రజస్వలయై స్నానముచేసినదాని తెఱఁగుచేత, ఆతతనానాద్రింకంబులన్ = మిగులవ్యాపించినపసపుగుఱుతులచేత, శోభరి = ప్రకాశించి, (పసపువె [illegible] నాభరణములచేతఁ బ్రకాశించి యని వనపరమైనయర్థము) (ని) అంశో నాటకబి మ్ఛకే సంఖ్యాయాం యుద్ధి భూషణే సగ్రాపే రూపకే స్థానే మతా వృత్సంగచిహ్నగోః నా. నా బా

తెంతపోలికన్ = ప్రసవించిన స్త్రీసామ్యము చేతను, లాలితప్రసవసంతతిన్ = ముద్దుచే యఁబడిన శిశువుకలిమిచేతను, పొసఁగి = ఒప్పినదమై, లాలిత = మనోహర మైన, ప్రసవ సంపదన్ = పుష్పములయొక్కయేని ఫలములయొక్కయేని కలిమిచేతను, పొసఁగి యని వ నపరము. ఇంద్రజాలంబుచందంబునన్ = గారడముయొక్కరీతిచేతను, మాయచేఁ గ ల్పింపఁబడినవస్తువువలె నని యర్థము విచ్చుమొగ్గలన్ = ఎచ్చటనున్న వచ్చటనే కా న్పించకుండుటతో, ఎఁగి = ప్రకాశించి, వికసించు చున్న పూమొగ్గలతో, నని వనప ర మైనయర్థము శుభ......వాభిరామంబు, శుభ = మేలైన, వస్తు = పుష్పములు, ఫ లములు మొదలైనవానికి, ప్రభవ = కారణ మగు, విభవ = సంపదచేతను, అభిరామం బు = మనోహర మైనది, అగు, అయోధ్యారామంబు = అయోధ్యావనము, ఆరామపట్టాభిషే కసమయంబునుం బోలెన్ = రామునిపట్టాభిషేకకాలమువలె, ప్రశోభిత......కాండం బై, ప్రశోభిత = అలంకరింపఁబడిన, భూమిజా = సీతయు, అశేష = సమస్త మైన, శా ఖామృగ = వానరములయొక్క, కాండం బై = సముదాయమును గలది యై, (ఇది ప ట్టాభిషేకసమయమునకు విశేషము.) వనమునకు విశేషణ మైనపుడు, ప్రశోభిత = ప్రకా శించు, భూమిజ = వృక్షములయొక్క, అశేష = సమస్త మైన, శాఖా = కొమ్మలయొ క్కయు, మృగ = జంతువులయొక్కయు, కాండం బై = సముదాయము గలది యై, కాండంబునుం బోలెన్ = బాణమువలె, (ని) కాండో స్త్రీ దండ బాణార్వవర్గావస ర వారిషు అ. నూత్నపత్రసుందరం బై = క్రొత్తఱెక్కలచే సుందరమై, (బాణములు వేగముగఁ బోవుటకై వానికి గ్రద్ద మొదలైనవానియీఁకలు గట్టుట ప్రసిద్ధము.) క్రొ త్తయాకులచే సుందర మై యని వనపరము దరంబునుం బోలెన్ = శంఖమువలె, బ హుళార్జునప్రభామహిమం బై, బహుళ = అధిక మైన, అర్జునప్రభా = తెల్లనికాంతిచేత ను, మహిమం బై = గొప్పతనము కలదియై, (ని) వళక్షో ధవళోర్జునః. అ బహుళ = అధిక మైన, అర్జున = మద్దిచెట్లయొక్క, మహిమం బై = గొప్పతనము గలదియై యని వన పర మైనయర్థము. హిమంబునుంబోలెన్ = మంచువలెన్, అసహ్య... ..ధామం బై, అసహ్యమాన = సహింపఁబడని, ఖగరాజ = సూర్యునియొక్క, ధామం బై = తేజస్సు గ లదై, (ఖగరాజు, ఖ = ఆకాశమున, గ = పోవునట్టివి, ఖగములు = గ్రహనక్షత్రాదులు. వానికి, రాజు = ప్రభువు, గాములఱేఁడు = సూర్యుఁడు) అసహ్య = సహింపరాని, మా న = సంఖ్యగల, ఎక్కువసంఖ్య గల యని యర్థము. ఖగరాజ = (చిలుకలు కోయిల లు మొదలైన) పక్షిశ్రేష్ఠములకు, ధామం బై = వాసస్థానమై యని వనపరము. (సం ఖ్య లేనిశుకపికాదులు గలది వనము, సూర్యకాంతిని సహింపలేనిది మంచు నని యర్థ ద్వయమునను భావము ఇందు శబ్దమాత్రమున సామ్యము రెంటికిం గలదు. ముందును

దనయోః శ్లిష్ట గలవాటులు నిట్టులే తెలియవలెను.) రాజధానియునుం బోలె [illegible] స్వామువలె, సంభృతసారంగంబై, సంభృత = పోషింపఁబడిన, సారంగంబై = [illegible] ములు గలది యై, పోషింపఁబడిన తుమ్మెదలు గలది యై యని వనపరము. (ని) [illegible] రంగ శ్చాతకే భృంగే కురంగే చ మతంగజే. ని సారంగంబునుం బోలెన్ = ఏనుఁగులు వలె, అధిగత......బై, అధిగత = ప్రాప్తమైన, భూభృత్ = రాజులయొక్క, సన్నిధా నంబై = సమీపప్రదేశము గలది యై, ప్రాప్తమైనపర్వతసామీప్యము గలది యై యని వ నపర మైనయర్థము. (ని) భూపాద్రీభూభృతౌ. నా. నా. నిధానంబునుం బోలెన్ = పామున్ఁ బ్రాఁతఁలవలెన్, కనత్క......జన్మంబై, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కన క = సువర్ణములయు, రత్న = మణులయు, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన, జన్మంబై = పుట్టు వు కలదియై, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కనకరత్న = శ్రేష్ఠమైనసంపెంగపూలయొ క్క, ప్రత్యగ్రజన్మంబై = నూతనమైనయుత్పత్తి కలది యై యని వనపర మైనయర్థ ము, (ని) కనకం కాంచనే నాగు దత్తూరే నాగకేసరే చంపకే. నా. నా. అగ్రజ న్మసముదాయంబునుం బోలెన్ = బ్రాహ్మణసముదాయమువలె, గాయత్రీ......లోకం బై, గాయత్రీ = గాయత్రి యను పేరు గలమంత్రముయొక్క, జప = ఆవృత్తిచేత, ఆసక్త = ప్రాప్తమైన, ఆలోకంబై = తేజము గలది యై, (ఒక్కదానినే మఱల మఱల స్మ రించుట యావృత్తి.) గాయత్రీ = చండ్రచెట్లయందును, జపా = మంకెనపూలకలయం దును, సక్త = తగులుకొన్న, ఆలోకంబై = కాంతి గలది యై యని వనపరము. (ని) గాయత్రీ బాలతనయః ఖదిరో దంతధావన యనియును, ఉడుపుష్పం జపా యనియు నమరుఁడు. లోకంబునుం బోలెన్, వర్ధమానప్రాణి .....బై, వర్ధమాన = పెరుగుచున్న, ప్రాణిచయ = జంతుసముదాయమునకు, ఆనందకంబై = సంతోషమును గలిగించునది యై, వనపర మైనయర్థము నిదియే. నందకంబునుం బోలెన్ = విష్ణుఖడ్గమువలె, మాధవా లంకృతంబై = కృష్ణున కలంకారమై, వసంతకాలముచే నలంకరింపఁబడినదియై యని వన పర మైనయర్థము. (ని) శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచజన్య శ్చక్రం సుదర్శనః కౌమో దకీ గదా ఖడ్గో నందకః కౌస్తుభో మణిః అ (రామపట్టాభిషేకమునుం బోలె ననున ది మొదలింతవనుక శ్లేషప్రతిభోత్థాపితోపమాలంకారము.) మన్మథావేష్టితం బయ్యు ను = మరునిచేఁ బ్రవేశింపఁబడిన దయ్యును, నీలకంఠసమన్వితం బై = శివునితోఁ గూడి నదియై, వెలగలచే నింపఁబడినదియును నెమిళ్లతోఁ గూడినదియు నని యర్థాంతరము. ము న్నిం ద్రునిప్రార్థనచేఁ బార్వతీపరమేశ్వరులను సంఘటనము సేయ యత్నించిన మ రుఁ డతనినేత్రాగ్నిచె దగ్ధుఁ డయ్యె నని ప్రసిద్ధము. పరస్పరవిరుద్ధు లగువీ రిద్ద ఱొ క్కచో నున్నా రని చెప్పుటచే విరోధము ప్రాప్తింపఁగా దాని నర్థాంతరమునఁ బరి

హరించుటచే నిట విరోధాభాసాలంకారము. ముందును మొదటియర్థమునఁ బ్రాప్తించినవిరోధమును రెండవయర్థమునఁ బరిహరించిన నిదియే యలంకారమగును. ఈయారామము పెక్కులగువెలగచెట్లును, నెమిళ్లనుం గలది యని ఫలితము. ఈయర్థమునందు 'నయ్యును' అనునది సముచ్చయముగా గ్రహింపవలెను. దేవవల్లభవిరాజమానం బయ్యును = ఇంద్రునిచే విలసిల్లుచున్నది యయ్యును, బహుపలాశోదంచితంబై, బహు = పెక్కండ్రగు, పలాశ = రక్కసులచేత, ఉదంచితంబు = అతిశయింపఁబడినది, ఐ, ఇంద్రుఁడును రక్కసులును బరస్పరశత్రులు గాన వీరిద్దఱు నొక్కచో నున్నా రనునీయర్థమున విరోధము రాఁగా, దేవ ....యయ్యె, దేవవల్లభ = పున్నాగవృక్షములచే, విరాజమానం బయ్యును = విలసిల్లుచున్నదియయ్యు, బహు......బై, బహు = పెక్కులగు, పలాశ = మోదుగులచే, ఉదంచితంబై = విజృంభించినది యై యనునర్థముచేఁ బరిహారము (ని) పున్నాగే పురుష స్తుంగః కేసరో దేవవల్లభ యనియును, పలాశే కింశుకః పర్ణ. యనియు నమరుఁడు. వితత..... బయ్యును, వితత = విశేషముగ వ్యాపించిన, కీచక = సింహబలాదులచే, సంవృతం బయ్యును = ఆవరింపబడిన దయ్యును, సంతత...సంచారంబై, సంతత = ఎడతెగని, అనిలడింభక = (వాయుపుత్త్రుఁడగు) భీమునియొక్క సంచారంబై = సంచారము కలది యై, భీమునిచేఁ గీచకులు లోకకారణమున మృతులైరి గాన నీయర్థమున విరోధము సంభవింపఁగా, విస్తారమైన వెదురుటడవులచే నావరింపఁ బడినదియు నెడతెగని మందమారుతము గలదియు ననురెండవయర్థమునఁ బరిహారము. పూతనారమ్యం బయ్యును = పూతన యనురక్కసిచే మనోహరమైన దయ్యును, కృష్ణసారప్రకాశమానం బై = కృష్ణునిబలముచేఁ బ్రకాశించునది యై, పూతన యనురక్కసి కృష్ణునిచిన్నతనమున నతనిఁ జంపఁ గిందులచేఁ బ్రేరితయై బాలెంతరాలై వచ్చి విషముతోఁ గూడినపాలిచ్చుచు శ్రీకృష్ణునిచే మృత యయ్యె నని భాగవతము. పూతన యిదివఱకే మృతయయ్యెఁ గాన విరోధము. పూతనారమ్యం బయ్యును = కరక చెట్లచేత మనోహర మయ్యును, కృష్ణసారప్రకాశమానం బై = జింకలచేఁ బ్రకాశించునది యై యని పరిహారము. (ని) పూతనామృతా హరీతకీ హైమవతీ యనియును, కృష్ణసార రురు న్యంకు రంకు శంబర రౌహిషా యనియు నమరుఁడు. ద్రోణజాతస్ఫురితం బయ్యును = ద్రోణాచార్యుచేఁ బ్రకాశింపఁబడిన దయ్యును, విజృంభిత . బై, విజృంభిత = విజృంభించిన, మహావీర = గొప్పపరాక్రమశాలి యగు, ద్రుపదంబై = ద్రుపదరాజుగలదై, మున్నొకకార్యార్థము ద్రోణుఁడు సహాధ్యాయి యగుద్రుపదు నాశ్రయింపం బోయి యతనిచేతం బరిహాసితుండై తనశిష్యుఁడగునర్జునునిచే నతని బద్ధుఁ జేయించి తనపాదములఁ బడవేయించుకొని పిమ్మట ననుగ్రహించి విడిచె నని భారతము. ఇ

ట్లు ద్రోణాచార్యునిశిష్యునిచే నోడింపఁబడినవాఁ డాయన యున్న చో విజృంభించె ననుటచె విరోధము రా, కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యెను = అగస్త్యవృక్షములయొక్క (అగిసెచెట్లయొక్క) ప్రకాశము కలదియును, విజృంభిత......బై, విజృంభిత = అతిశయించిన, మహత్ = పెద్దది యగు, నీగదుర్గ = ఎఱ్ఱమద్దిచెట్లను, పదంబై = స్థానంబైయని పరిహారము (ని) నదీసర్జ్జనీరతగు రింద్రద్రుమః కకుభోర్జునః అ లలితో .....బై, లలిత = సుందర మైన, ఉత్కలికా = మొగ్గలతో, కలిత = కూడుకొనిన, దివ్య = స్వచ్ఛ మైన, మహీళా = పేరింకణపుఁదీవలయొక్క, గణంబు = సముదాయము కలది, వి, లలిత = సుందర మైన, ఉత్కలికా = వేడుకలతో, కలిత = కూడుకొనిన, దివ్యమహిళా = దేవతాస్త్రీలయొక్క, గణంబు = సముదాయము కలది, అగుచుఁ, (ని) శ్యామాతు మహిళాహ్వయా యనియును, వనితా మహిళా తథా యనియు నమరుఁడు సుమధురసాలాన్వితంబై, సు = మిక్కిలి, మధు = మకరందముగల, రసాలాన్వితంబై = మావులతోఁ గూడినదియై, సుమధురసాలాన్వితంబగుచు, సుమధర = పువ్వులను ధరించిన, సాలాన్వితంబు = చెట్లు కలది, అగుచున్, మకరందము గలమావులును, పూలు గలయితరవృక్షములు గలదియు నని యర్థము వాసప్రస్థనివాసం బై = ఇప్పచెట్ల కునికిపట్టై, వానప్రస్థనివాసం బగుచుఁ = తపము చేయునొకయాశ్రమమువారి కునికిపట్టై పొలుచునవ్వనంబునన్ = ప్రకాశించెడునావనమునందుఁ, ముందరిపద్యమునందలిక్రియతో నన్వయము.

క॥ లలనావాక్కలనాకల
కలనానాశుకపికాళి • కళరవసం
కులనాతిదూరవీణా
కలనాదం బపుడు హరికిఁ • గల్గె విన నయ్యెన్॥ 78

లలనా..... నాదంబు, లలనా = స్త్రీలయొక్క, వాక్ = మాటలయొక్క, కలనా = ప్రాప్తిచేత నైన, కలకల = గొప్పధ్వనిగలదియు, నానా = పలువిధములగు, శుక = చిలుకలయు, పికాళి = కోయిలలయు, కళరవ = పావురములయు, రవ = ధ్వనితో, సంకుల = కలసినదియు నగు, నాతిదూర = మిగుల దూరమందుఁ గాని, వీణాకలనాదంబు = వీణయొక్కయస్ఫుట మైనమధురధ్వని, ఒకటి, అపుడు = ఆకాలమున, హరికిన్ = కృష్ణునకుఁ, విన నయ్యెన్ = విన వచ్చెను,

క॥ వీనులకుఁ దనదుమురళీ
గానముకన్నను వినోద • కర మై యమృతం
బానినక్రియ నానినదం
బానందము గుప్పిరింప • హరి యిటు పలికెన్॥ 79

ఆనినదంబు = ఆధ్వని, వీనులకుక్ = చెవులకు, తనదుమురళీగానముకన్నన్ = తన సంబంధమైనపిల్లఁగ్రోవివలనిగానముకంటెన్, వినోదకరమై = వేడుకం జేయునది యై అమృతంబు, ఆనినక్రియన్ = అమృతంబును ద్రావినట్లు, ఆనందము = సంతసమును, గుప్పిరింపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, హరి = కృష్ణుఁడు, ఇటు = ఈక్రిందిప్రకారము, పలికెన్;

ఉ॥ ఈనవకోనలోన నిపు • డేనళినాననలో విపంచికా
గానము లోకమోహనము • గా నొనరించుచు నున్న వార ల
చ్చోనలయున్నచో ప్పరసి • చయ్యన వచ్చెద నుండుఁ డంచు శ్రీ
జాని రథంబు డిగ్గి కడు • సంభ్రమ మొప్ప రహస్యవైఖరిన్॥ 80

ఈనవకోనలోనన్ = ఈపూలు గలకోనయందున్, ఏనళినాననలో = ఏస్త్రీలో, (నళిన = పద్మమునుంబోలిన, ఆనన = ముఖ మెవతెకుఁ గలదో యది, నళినానన = తామరపువ్వుం బోలినమోము గలది) ఇపుడు = ఈకాలమునన్, విపంచికాగానముక్ = వీణాగానమును, లోకమోహనము = జనులకుం బారవశ్యము, కాన్ = కలుగునట్లు, ఒనరించుచు నున్నవారు = పాడుచున్నవారు, అచ్చోనలయున్నచోప్పు = ఆస్త్రీ లున్న జాడను, అరసి = తెలిసికొని, చయ్యనన్ = వేగముగాన్, వచ్చెదన్, ఉండుఁడు = (మీరిచట నే) వసింపుఁడు అంచున్ = ఇట్లాజ్ఞ యిచ్చుచున్, శ్రీజాని = కృష్ణుఁడు, (ఎవ్వనికి లక్ష్మిభార్యయో యతఁడు) రథంబున్ = అరదమునుండి, డిగ్గి = దిగి, సంభ్రమము = ఆదరము, ఒప్పన్, రహస్యవైఖరిన్ = రహస్య మైనపద్ధతితో, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ॥ పూవులతావులం జెలఁగు • పొన్నలగున్నలఁ దిన్న నైనబ
ల్మావులమోవులం గలసి • మల్లిక లల్లినగొప్పకప్రపుం
దీవులతావులం జలువ • దెమ్మెర గ్రిమ్మఁగ వీవ సమ్మద
శ్రీవలమానమానసము • చే నరిగెన్ వనవీధిలోనికిన్॥ 81

పూవులతావులన్ = పుష్పములను గంధములచేతను, చెలఁగుపొన్నలగున్నలన్ = ప్రకాశించెడుపొన్నమొక్కలతోను, తిన్ననైనబల్మావులన్, తిన్నన = చక్కఁదనమును, బిన = పొందిన, (ఇది నగుధాతువు సకర్మకము.) బల్మావులన్ = పెద్దమామిడిచెట్లతోడను, మోవులన్ = మోవిచెట్లతోడను, కలసి = కూడికొని, మల్లికలు = మల్లితీఁగెలు, అల్లిన......తావులన్, అల్లిన = అల్లుకొన్న, గొప్ప = పెద్దవి యగు, కప్పురంపుదీవులతావులన్ = కప్పురపుందిన్నెలు గలస్థలమునుండి, చలువతెమ్మెర = చల్లనిగాలియును, క్రమ్మలన్ = ముఱలముఱలన్, వీవన్ = విసరుచుండఁగా, వనవీథిలోనికిన్ = వనపఙ్క్తిమధ్యమునకున్, సమ్మద......చేన్, సమ్మదశ్రీ = సంతోషాతిశయముచే, తలమాన = భ్రమియించుచున్న, మానసము చేన్ = మనస్సుచేన్, అరిగెన్ = పోయెను. (దీనికి వెనుకటిపద్యమునందలిశ్రీజాని కర్త.)

సీ॥ పువుఁబోదల్ సొర మేనఁ ♦ బొదలుపుప్పొడిరంగు
పసపునలుంగుకొ్రం ♦ బస నెసంగ
నడచుచో మకుటల ♦ గ్నం బైనసంపంగి
నన పైఁడిబాసికం ♦ బు నెత్తఁ దనర
ముం జేతమకరంద ♦ మున నంటునుదీఁగె
నవ్యమంగళకంక ♦ ణముగ నొనరఁ
బక్వమై రాలువు ♦ ష్పచ్ఛాగా కేసరం
బులు హారిద్రాక్షతం ♦ బులుగ నమరఁ
గుదురుటెద నంటుకిసలయ ♦ కుట్మలముల
వరుస నవరత్నహారభా ♦ స్వరతఁ బూన
నపుడు భద్రాప్తి కరుగుపీ ♦ తాంబరుండు
క్రొత్త పెండ్లికుమారుని ♦ కొమరుఁ దెలిపె॥ 82

పువుఁబొదల్ = పూవులయొక్కపొదలను, (పూవులు గలతీఁగయిండ్ల నవియర్థము.) చొరన్ = ప్రవేశింపఁగాన్, (దీనికిం బీతాంబరుండు కర్త) మేనన్ = శరీరమునందున్, పొదలుపుప్పొడిరంగు = కలిగెడుపరాగకాంతి, పసపునలుంగుక్రొంబసన్ = పసపునలుఁగుయొక్కక్రొత్తకాంతివంటికాంతిచేతను, (కాంతివలె నని యర్థము) ఎసంగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, కృష్ణుఁ డాస్త్రీ లున్నస్థలమును వెదకుచుఁ బోవునపుడు

దారి నున్న పొదలయందలి పూలలోని పరాగమా యన దేహము నంటి పెండ్లికుమారునకు వివాహములోఁ గావించు పసపునలుఁగువలె నుండఁగా నని తాత్పర్యము. క్రొత్త + పస = క్రొంబస. క్రొత్త శబ్దమునకు కావ్యక్కులశేషములనఁగా కొన్ని యెడల నుగాగమంబును గొన్ని యెడల మీఁది వాఁల్లును స్వల్లోపంబు నగు. ననుటం [illegible] క్రొను + పసిడి' యని ప్రాస్తైం [illegible] సరళము లగును ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు నను సూత్రములచే నీరూపము సిద్ధించెను. సమాసంబు గావున ద్రుతత్వంబును హ్రస్వము మీఁదిది గావున నంటున్నయు వ్యవస్థితవిభాషచే సంశ్లేషంబు నిత్యంబు [illegible] బా(లవ్యా. సం.) నడచుచోన్ = నడచునప్పుడు, మకుటలగ్నంబు = కరీటము నంటుకొన్నది, పనసంపఁగివన = అయినసంపఁగి పువ్వు, పైఁడిబాసికంబు నెఱన్ = బంగారుబాసికమునందము చేన్, (పెండ్లికుమారునకుం బెండ్లికూఁతునకును వివాహకాలమున నొసటఁ గట్టెడు నాభరణవిశేషము) తనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ముంజేతన్ = మణిబంధమందున్, మకరందమునన్ = పూదేనెచేతను, అంటుకొనుదీఁగ = తగిలియున్న సన్నతీవ, నవ్యమంగళకంకణముగన్, నవ్య = నూతనమైన, (ఇది కంకణమునకు విశేషము) మంగళ = పెండ్లిసంబంధమైన, కంకణముగన్ = కడియముగన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (కృష్ణుఁడు పోవునపుడు ముంజేతియందుఁ బూఁదేనెతోఁ గూడి యంటికొన్న సన్ననితీఁగె పెండ్లియప్పుడు గట్టిన కంకణమువలె భాసింపఁగా నని యర్థము) పక్వమై = ముదిరినవియై, రాలుపుష్పచ్ఛటా కేసరంబులు = పడిపోవు పువ్వులగుంపులోని దారములు, (కింజల్కములు) హరిద్రాక్షతంబులుగన్ = పసపుతోఁ గూడిన యక్షతలుగన్ అమరన్ = ఒప్పఁగాన్, మదురుకొనన్ = నక్కినవతుమునన్, అంటు ... వరుస, అంటు = తగిలియున్న, కిసలయ = చిగుళ్లయు, కుట్మల = మొగ్గలయు, వరుస = పంక్తి నవరత్నహారభాస్వరతన్ = తొమ్మిదివిధము లగు రత్నములతోఁ గూర్చినదండయొక్క ప్రకాశమును, పూనన్ = ధరింపఁగాన్, అపుడు = ఆకాలమున, భద్రాప్తికిన్ = శుభముఁ బొందుటకు (భద్ర యనుకన్యను సంపాదించుటకు ననియు నర్థము.) అనుగుపీతాంబరుండు = పోవుకృష్ణుఁడు, (పీతాంబరుండు = పచ్చనిపట్టువస్త్రముకలవాఁడు) క్రొత్తపెండ్లికుమారునికొమరున్ = క్రొత్తపెండ్లికొమరునియందమును, తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. మీఁదటిలక్షణములచేఁ గృష్ణుఁడు పెండ్లికొమరుఁడువలె నుండె నని భావము ఇందుఁ బుష్పాదిరంగు పసపునలుంగు క్రొంబస చెసంగ నగు మొదలైనచోట్ల నన్యధర్మము లన్యస్థలమున సంభవింపమిచె సదృశధర్మము లని యర్థము ప్రాప్తించుఁ గాన నిదర్శనాలంకారము.

మ॥ గళితంబై ధరఁ బడ్డరోహణపుశృంగం ♦ బో యనం బైఁడిగ
చ్చులనిద్దాజిగితోడ దివ్యమణిరో ♦ చుల్ దిక్కులం బర్వ ను
జ్జ్వలమై యొప్పెడురత్నమందిరముప ♦ జ్జం ద్రాక్షపందిళ్లలో
నెలరాతిన్నియమీఁద నెచ్చెలులలో ♦ నిండారుచె ల్వొప్పఁగాన్.

గళితంబై = జాఱినదియై, ధరన్ = భూమియందున్, పడ్డరోహణపుశృంగంబో యనన్ = పడినరోహణపర్వతశిఖరమో యనునట్లు, (విరిగి క్రిందఁ బడినరోహణపర్వతశిఖరమువలె నని యర్థము.) పైఁడి ....జిగితోడన్, పైఁడి = బంగారముయొక్క గచ్చుల = పూఁతయొక్క, నిద్దా = నునుపుగల, జిగితోడన్ = కాంతితోడను, దివ్యమణిరోచుల్ = స్వచ్ఛమైన (అందమైన) మాణిక్యపుఁ గాంతులు, దిక్కులన్ = దిశలందున్, పర్వఁగాన్ = వ్యాపింపఁగాన్, ఉజ్జ్వలమై = మిగులఁ బ్రకాశించునదియై ఒప్పెడురత్నమందిరముపజ్జన్ = బాగుగ నుండెడురత్నములతోఁ గట్టఁబడిన యింటి సమీపమునన్, ద్రాక్షపందిళ్లలోన్ = ద్రాకతీఁగెలతో నల్లుకొన్న పందిళ్లనడుమునను, నెలరాతిన్నియమీఁదన్ = చంద్రకాంతపురాలయరుఁగుమీఁదను, నెచ్చెలులలోన్ = చెలికత్తియలమధ్యమునందున్, నిండారుచెల్వు = పూర్ణమైనచక్కఁదనము, ఒప్పఁగాన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

సీ॥ బలుకెంపురుచిపెంపు ♦ పగడంపుజిగిసొంపు
సగు కెంపుటధరంపు ♦ సొగసుదాని
ననచిల్కుదొరముల్కు ♦ లనఁ గొల్కులను జిల్కు
నునుబెళ్కుకినుఁదళ్కు ♦ లొనరుదాని
నలకాలఘనజాల ♦ హారినీలముల నేలఁ
గెలనీలకిచలీలఁ ♦ గెలుగుదాని
లలి నబ్బురపుగుబ్బ ♦ లులయు బ్బడఁచి గుబ్బ
తిలునిబ్బరపుగుబ్బ ♦ లలరుదాని
మించుచెలు వూని వీణావా ♦ యించుదాని
దాని కది గాని సరి లేని ♦ మేనిదాని
దానినడకలదానిఁ గ ♦ డానిబొమ్మ

బోనియొకమానినిని రమా ◆ జాని గనియెన్॥ 84

రమాజాని = కృష్ణుఁడు, బలుకెంపురుచిపెంపు = పెద్దదియగుకెంపుయొక్క కాంత్యతిశయమును, పగడంపుజిగిసొంపు = పగడములకాంతియొక్క చక్కఁదనమును, నగు......దాని, నగు = పరిహసించెడు, కెంపుటధరంపు = ఎఱ్ఱని పెదవియొక్క, సొగసుదానిన్ = సొగసు కలదానిని, ననచిల్కు......లనన్, ననచిల్కుదొర = మన్మథునియొక్క (నన = పుష్పమను, చిల్కు = బాణముగల, దొర = ప్రభువు.) ములుకులనన్ = బాణములవలెన్, కొలుకులన్ = కంటితుదలయందున్, చిల్కునునుబెళుకు కనుదళుకులు, చిల్కు = వ్యాపించెడు, నును = చక్కని, బెళుకు = చలించెడు, కనుఁదళుకులు = కన్నులకాంతులచేతన్, (తృతీయార్థమునఁబ్రథమ) ఒనరుదానిన్ = ప్రకాశించుదానిని, అలకాల......లన్, అల = ప్రసిద్ధమైన, కాలఘనజాల = వర్షాకాలపుమేఘములసముదాయమును, వారినీలములన్ = ఇంద్రనీలపురాలను, ఏలఁగల......లీలన్, ఏలఁగల = రక్షింపశక్తిగల, నీలకచలీలన్ = నల్లనివెండ్రుకలసొగసుచు, కలుగుదానిన్, మేఘములనునీలపురాలనుంబోలినశిరోజములు గలదాని వని యర్థము. లలిన్ = చక్కఁగా, అబ్బురపుగుబ్బలులయుబ్బు, అబ్బురపు = వింతయైన, గుబ్బలుల = పర్వతములయొక్క, ఉబ్బు = గర్వమును (అతిశయమును) అడఁచి = నివారించి, గుబ్బతిలు నిబ్బరపుగుబ్బలు, గుబ్బతిలు = అతిశయించెడు, నిబ్బరపు = నిండైన, గుబ్బలు = కుచములచేత, అలరుదానిన్ = ప్రకాశించుదానిని, మించుచెలువు = అధికమైనయందమును, ఊని = ధరించి, మీఱన్, వాయించుదానిన్, దానికిన్ = ఆమెశరీరమునకు, అదిగాని = ఆమెశరీరమేకాని, సరిలేనిమేనిదానినిన్ = సాటిలేనిదేహము గలదానిని, (అనన్వయాలంకారము.) దానినడకలదానిన్, దాని = ఏనుఁగుయొక్క, నడకలదానిన్ = నడకలవంటినడకలు గలదానిని, (నిదర్శనాలంకారము.) (దానము = ఏనుఁగుమదము. అది కలది దాని) (ని) మదోదానం అ. కడానిబొమ్మఁబోనియొకమానినిని = బంగారుబొమ్మఁ బోలినయొకస్త్రీని ఉపమాలంకారము. కనియెన్ = చూచెను

క॥ అతఁ డటు కని తతశంపా
లతయో ధృతజీవకనక ◆ లతయో వనదే
వతయో యని యరు దందుచు
లతికావృతిచాటున న్మ ◆ లఁగి మదిలోనన్॥ 85

అతఁడు = ఆకృష్ణుఁడు, అటు = ఆప్రకారము, కని = (ఆబాలికను) చూచి,

తతశంపాలతయో = విశాలమైన మెఱుపుఁదీఁగయో, ధృత......లతయో = ధరింపఁబడిన చైతన్యము గలబంగారుతీఁగయో, వనదేవతయో = వనాభిమానిదేవతయో, అని = అనిగాని, అరుదు = ఆశ్చర్యమును, అందుచుక్ = పొందుచుక్, లతికావృతిచాటునక్ = తీవలవెలుగుచాటున, (చేని కేని తోఁట కేని చుట్టుచేయునావరణము వృతి, వెలుఁగు ననంబడు) మెలఁగి = ఉండి, మదిలోనక్ = మనసునందుక్. ఇది 118 వ పద్యములోని 'ఎన్ని' యనునసమాపకక్రియతో నన్వయించును. సందేహాలంకారము.

సీ॥ ఈపద్మపాణిఁ జే ♦ రెదఁ గూర్పఁజాలిన
పురుషోత్తమునిదె సు ♦ భోగగరిమ
ఈయార్య నెమ్మేన ♦ నెనసినరాజశే
ఖరునిదె నూవె భా ♦ సురవిభూతి
ఈహంసయానతో ♦ నెనఁగుప్రబోధినా
యకునిదె నూచి ♦ సుకృతమహిమ
ఈనవపద్మినితో ♦ ననురక్తి నొం
దినయినునిదె నూవె ♦ ఘనతపంబు
కనివిని యెఱుంగ మిమ్మూర్జ ♦ గముల నున్న
నరగరుడసిద్ధసాధ్యకి ♦ న్నరసురాహి
రాజకన్యకలందు నీ ♦ రాజవదన
కెన యగుమిటారి నిదియె మా ♦ రునికటారి॥ 86

ఈపద్మపాణిక్ = ఈయింతిని, (తామరపూవులం బోలి-చేతులు గలదాని యని యర్థము) లక్ష్మి యని యర్థాంతరము (పద్మము హస్తమునందుఁ గల దని యపు డర్థము) పేరెదక్ = విశాలమై-వక్షమునందుక్, కూర్పక్ = ఆలింగనము చేసికొనుటకు, ధరించుటకు నని యర్థాంతరము. చాలినపురుషోత్తమునిదే = తగినపురుషశ్రేష్ఠునిదె, తగినవిష్ణునిదే యని యర్థాంతరము. సుభోగగరిమ = సుఖాతిశయము ఈమెం గౌఁగిలించినవాఁడే పురుషశ్రేష్ఠుఁ డనియును, నీమె నురమునఁదాల్చినవాఁడే శ్రీమహావిష్ణు వనియును క్రమముగ భావము ఈయార్యక్ = ఈపడుచునకు, పార్వతి యని యర్థాంతరము నెమ్మేనక్ = శరీరమునందుక్, ఎనసినరాజశేఖరునిదె = పొందినరాజశిరోభూషణమునదే (రాజశ్రేష్ఠునిదే) శివునిదే యని యర్థాంతరము. (రాజ = చంద్రుఁడు,

శేఖర=శిరోభూషణ మెవనికో యతఁడు, రాజశేఖరుఁడు=శివుఁడు) చూవె=చూడుము భాసురవిభూతి=ప్రకాశించుచున్న భాగ్యము ఐశ్వర్య మని శివపరము. ఈ కాంతఁ గూడినరాజుదే గొప్పభాగ్య మనియునుఁ బార్వతిని శరీరమునఁ దాల్చినశివుని దే యధికైశ్వర్య మనియును భావము ఈహంసయానతోన్=ఈస్త్రీతోన్, (హంస నడకలం బోలినడకలు గలది) సరస్వతి యని యర్థాంతరము (హంసయే వాహనముగాఁ గలది) ఎసఁగుపద్మజాధినాయకునిదె=కూడియుండురాజుదే, చూ=చూడుము బ్రహ్మదే యని యర్థాంతరము చిరసుకృతమహిమ=శాశ్వతమైనపుణ్యాతిశయము. స్థిరమైనసృష్టిమహిమ మని యర్థాంతరము ఈమెం గూడినరాజు మిగులఁ బుణ్యాత్ముఁ డనియు సరస్వతిం గూడినబ్రహ్మగే సృష్టిమహిమ మనియును భావము

ఈనవపద్మినితోన్=ఈపద్మినీజాతిజవ్వనితోన్, క్రొత్తతామరలతతో నని యర్థాంతరము అనురక్తిన్=ప్రేమతోన్, ఒందినయినునిదె=స్నేహము చేసినరాజుదే, సూర్యునిదే యని యర్థాంతరము చూవె, ఘనతపంబు=అధికమైన తపస్సు, గొప్పతేజ మని యర్థాంతరము ఈపద్మిని ననురాగమునఁ గూడినరాజు చేసినదియే గొప్ప తపస్సనియును, పద్మముల వికసింపఁజేయుసూర్యునిదే గొప్పతేజ మనియును భావము, ఇమ్మూఁడుజగంబులన్=ఈమూఁడులోకములయందున్, ఉన్న కన్నెలందున్, ఉన్న. నర=మనుష్యులయొక్కయు, గరుడ=గరుడులయొక్కయు, సిద్ధ=సిద్ధులయొక్కయు, సాధ్య=సాధ్యులయొక్కయు, కిన్నర=కిన్నరులయొక్కయు, సుర=దేవతలయొక్కయు, అహి=నాగులయొక్కయు, రాజ=రాజులయొక్క, కన్యకలందున్=పడుచులందున్, ఈరాజవదనకున్=ఈస్త్రీకిన్, (చంద్రునిం బోలినముఖము గలదానికిన్) ఎనయగుమిటారికిన్=సమాన మగునంతలని, కని=చూచి, విని=ఆలకించి, ఎఱుంగము=తెలియము ఇదియె=ఈచిన్నదియె, మాయనికటారి=మన్మథునాయుధము మన్మథునాయుధమువలె యువజనులం బీడించునీముగ్ధ యిపుడు ముల్లోకముల నీడు లే దని భావము ఇందుఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేషాలంకారము ప్రాచీనులు దీనినే శబ్దశక్తిమూల ధ్వని యందురు ఈకన్నెను లక్ష్మ్యాదులకును నీమెం బెండ్లిచేసికొనువానికిని విష్ణ్వాదులకును నౌపమ్యము గమ్యము

మ॥ నెలతోడం దరమోము మోము, కళల ♦ న్లేనవ్వు లేనవ్వు; మిం
చులచాంచల్యముచూపుచూపు నెఱి, మిం ♦ చుంగుబ్బలింగుబ్బలిం
పుల మేల్దీఁగెనగాను గాను, సరసం ♦ పున్నోఁని యూమోవి, వ

ర్తిల్లుమీనాంకునిచేతిహేతిగనయారె! • యారె! యొయ్యారికిన్॥

ఒయ్యారికిన్ = ఈయందకత్తెకున్, (ఇచటన్ గుప్తార్థము సంబంధార్థమున వచ్చెను గాన నందకత్తెయొక్క యని యర్థము. మఱియు నిపద మెల్లవాక్యములతో సంబంధించును) మోము = ముఖము, నెలకోడన్ = చందురునితో, తరము = సామ్యమును, ఓమున్ = రక్షించును ఈమె మొగము చందురునింబోలు నని యర్థము లేవన్నవ్వులే = (ఈమె) మందహాసములే, కళలన్ = చంద్రికళలను (వెన్నెలల నని యర్థము) నవ్వున్ = పరిహసించును చూపుసిరి = దృష్టిసౌందర్యము, మించులచాంచల్యము = మెఱుములయొక్కచాపల్యమును, చూపున్ = కనుపఱుచును చూపులు మెఱుపులవలె మిగులఁ జంచలము లని యాశయము గుబ్బలు = స్తనములు, ఇంపులన్ = సంతోషముతో, (బహువచన మవివక్షితము) గుబ్బలిన్ = పర్వతమును, మించున్ = అతిశయించును. కౌను = నడుము, మేల్తీఁగెవగ = ప్రశస్తమైనలతయొక్కవిలాసముంబోలినవిలాసము కలది, జొన్, మోవి = పెదవి, సరసంపున్ మోవి = మనోహరమైన మోవిచెట్టుయొక్కచిగురు సరసంపు + మోవి = సరసంపుకోవి, ఈదంతస్త్రీసమంబులతం బుంపులతం బరుసపునిశింబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు నన్నసూత్రమునొద్ద స్థిరము పరి మగునపు డొకానొకచో నియాగమంబు గానంబడియెడు నని బా సం అరె = గోమావలియే, మీనాంకునిచేతిహేతిగన్ = మన్మథునిచేతియందలిఖడ్గముగన్, వర్తిల్లున్ = ఉండును హేతిశబ్దమువలన ధనుస్సు మొద లగునవి యన్నియుం జెప్పవచ్చుం గాని ప్రకృతమున నుపమేయమునకుం దగినది కావున ఖడ్గమనియే యర్థము అయారె! = ఎంతవింత! ఇందు రూపకము, నిదర్శనయు, నుపమయు ననునలంకారములు గలవు

ఉ॥ మించులమించులున్ మఱియు • మేల్మిపసిండియుఁ జందురసార మ
బ్జాంచితసౌరభంబు నివి • యన్నియు నొక్కట మేళవించి య
క్కాంచనగర్భుఁ డాత్మమతి • కౌశల మందఱు మెచ్చ దీని ని
ర్మించెనె కాక యిట్లు నెఱి • మించునె యీగొమెయిచాయ యేయెడన్.

అక్కాంచనగర్భుఁడు = బ్రహ్మ, కాంచనము (బంగారము) గర్భమునఁ గలవాఁడు మించులమించులున్ = మెఱుములధాళధళ్యములను, మఱియున్ = ఇంకను, మేల్మిపసిండియున్ = ప్రశస్తమైనబంగారమును, చంద్రుసారము = చంద్రునిలోనిచెవ్వను, అబ్జాంచితసౌరభంబు, అబ్జ = పద్మముయొక్క, అంచిత = ప్రకాశింపఁబడిన, సౌర

గంధంబు=పరిమళమును, ఇవి యన్నియుఁ = మీఁదటివస్తువుల నన్నిటిని, ఒక్కటఁ = ఏకకాలమున, మేళవించి=కూర్చి, ఆత్మమతికౌశలము=తనబుద్ధినైపుణ్యమును, అందఱు=ఎల్లరు, మెచ్చఁ = స్తుతించునట్లు, దీనిని = ఈయింతిని, నిర్మించెనే=చేసెనే, (ఏ యేవార్థకము.) కాక=ఇట్లు కానియెడను, ఈమెయిచాయ=ఈశరీరకాంతి, ఏమెడఁ=ఎన్నటనైనను, ఇట్లు=ఈప్రకారము, నెఱిఁ=చక్కఁదనముతో, మించునె=అతిశయించునా? అతిశయింప దనియర్థము.

బ్రహ్మ మంచిచాయ గలవస్తువులను బరిమళమును మేళవించి యీమెను దనబుద్ధిచాతుర్యమున జనులు మెచ్చునట్లు సృజియించి యుండును కానియెడ నిట్టిచాయ యిట్లు సంభవించు నని తాత్పర్యము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

క॥ తారకలు ధృతపునర్భవ
చారుతలై యాశ్రయించె • సతియడుగులఁ గా
కారయఁ బుష్కరపదగతి
చే రహి నెటు లొప్పు సదు • చిస్ఫూర్తి దగన్॥ 89

తారకలు=నక్షత్రములు, ధృత . . . . చారుతలై, ధృత=ధరింపఁబడిన, పునర్భవ=గోళ్లయొక్క, చారుతలై=అందము కలవియై, ధరింపఁబడినమఱియొకజన్మసౌందర్యము కలవియై యని యర్థాంతరము గోళ్లరూపమున మరల జన్మించినవి యై యని భావము. సతియడుగులన్ = ఈస్త్రీయొక్క పాదములను, ఆశ్రయించెన్ = సేవించెను (ని) పునర్భవః కరరుహాః. అ ఆరయన్ = ఆలోచింపఁగాన్, కాక = అట్లుకాక, అవి, పుష్కరపదగతిచేన్ = తామరపూవులం బోలినయామెపాదప్రాప్తిచేతను, ఆకాశమును బొందుటచేత నని యర్థాంతరము. (ని) పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్య భాండముఖే జలే వ్యోమ్ని ఖడ్గ ఫలే పద్మే తీర్థౌషధి విశేషయోః. అ. సదు చిస్ఫూర్తి = ఉత్తమ మైనకాంతి, తగన్ =ఒప్పఁగాన్, నక్షత్రకాంతి యొప్పఁగా నని యర్థాంతరము. రహిన్=చక్కఁదనముతోన్, ఎటులు=ఏప్రకారము, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును. నక్షత్రములు నఖరూపమున జన్మించి యీమెపదముల నాశ్రయించి యుండును. కానియెడ నీమెగోరులు పుష్కరపదము నొంది సద్రుచితో నెట్లు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము గోరులు పుష్కరపదము నొంది సద్రుచితోఁ బ్రకాశించుననుటచె (శ్లేష వేఁ ప్రాప్త మగురెండర్థములకు నభేదనిశ్చయమున) నక్షత్రములు నిట్టి శకాపువ నీరూపమున జన్మించి యీమెపాదముల నాశ్రయించె నని చెప్పుటచే శ్లేష

మూలక మైనయతిశయోక్తిచే ననుప్రాణిత మైనయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ తదుపరిపదనిర్జిత మై
రయుదిగెం దగువారిఁ జేరి • యును గమఠము నా
నిది సత్యము గాకుండిన
నది ముడుచుట యేల భీతి • నఖిలాంగములన్॥ 90

కమఠము = తాఁబేలు, తదుపరిపదనిర్జితమై, తత్ = ఆమెయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాలిచే, నిర్జితమై = ఓడింపఁబడినదియై, తగువారిన్ = రక్షింపశక్తి గలవారి నని యర్థము. (తనవాసమునకుఁ) దగినయుదకము నని భావము. చెరియున్ = శరణు పొందియును నని యర్థము. ప్రవేశించియుననిభావము. ఒదిగెన్ = తొలఁగెను. పారి పోయె నని యర్థము. నాన్ = అనుట, ఇది, సత్యము = నిజము, కాకుండినన్ = కాని యెడను, అది = తాఁబేలు, భీతిన్ = భయముచేతన్, అఖిలాంగములన్ = అన్ని యవయవములను, ముడుచుట = సంకోచపఱచుట, ఏల = ఏమికారణమునన్, (అగున్)

ఇందు స్వభావమునఁ గల్గుతాబేటియవయవముల ముడుచుకొనుట యామెమీఁ గాలి కోడుటచేఁ గల్గినభయమున నయ్యెనని చెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ కలమోదరములు ఘనసే
తులసత్క్షేత్రమునఁ దపముఁ • దొలిఁ జేసియ యీ
చెలి జంఘుల కెన వూనెను
ఫలసిద్ధి వొసంగ కున్నె • వరశాలులకున్॥ 91

కలమోదరములు = వరిపొట్టలు, ఘన.....మునన్, ఘన = గొప్పవి యగు, సేతు = గట్లచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, క్షేత్రములన్ = పొలములను, శ్రీరాములు లంకకుం బోవునపుడు సముద్రమునఁ గట్టినగట్టుచేఁ బ్రకాశించు సిద్ధస్థానమున (రామేశ్వరమునందు) (ని) క్షేత్రం శరీరె కేదారె సిద్ధస్థాన కలత్రయోః అ. తొలిన్ = పూర్వమందు, తపము = శరీరాయాససాధ్యము లగువ్రతములను, చేసియ = కావించియే, ఈచెలిజంఘులకున్ = ఈమెపిక్కలకు, ఎన = సాదృశ్యమును, పూనెన్ = ధరించెను. వరశాలులకున్ = దైవానుగ్రహమునఁ గోరికల నొంది ప్రకాశించువారికి, ప్రశస్త మైనవరిపొట్టల కని భావము పలసిద్ధి = లాభప్రాప్తి, (పంట) పొసంగ కున్నె = సంఘటింప కుండునా? సంఘటించు నని భావము ఇందుఁ బూర్వవాక్యము

న స్వభావముచేతనే పరిపొట్టులను జంఘులతో సాదృశ్యము గలుగుచుండఁగా మున్ను తపముచేయుటచేతఁ గల్గెనని యుత్ప్రేక్షించి దాని నుత్తరవాక్యమున శ్లేషచే సమర్థించుటచే నుత్ప్రేక్షయు నర్థాంతరన్యాసమును నలంకారములు.

గీ॥ నడల కెన రాక మదగజేం ♦ ద్రంబు వనన
గముల లలనాంగసాయుజ్య ♦ కాంక్షఁ దపము
సలుపఁ గటి నుత్తమాంగము ♦ గలసెఁ గరము
గలసె నూరుల నడకలు ♦ గలసె నడల॥ 92

మదగజేంద్రంబు = మదపుటేనుఁగు, నడలకున్ = ఈమె నడకలకు, ఎనరాక = సాదృశ్యమును బొందలేక, వననగములన్ = అడవులయందును బర్వతములందును, లలనాంగసాయుజ్యకాంక్షన్ = ఈస్త్రీయొక్క యవయవములతో నైక్యముఁ బొందుకోర్కచేత, తపము = తపస్సును, చలుపన్ = చేయఁగాన్, ఉత్తమాంగము = (ఏనుఁగు) శిరము, కటిన్ = జఘనమునందున్, కలసెన్ = ఏకీభవించెను కరము = తొండము, ఊరులన్ = తొడలందున్, కలసెన్, నడకలు = గమనములు, నడలన్ = (ఈమె) నడకలయందున్, కలసెన్.

ఏనుఁగుశిరముంబోలె విశాలము నున్నతము నగుజఘనము తుండమును బోలునూరులును గజగమనముం బోలుగమనము నీమెకుం గలదని భావము

ఉ॥ ఆకమలాసనుండు దను ♦ జాపహృతం బగునేమొ మెండియున్
శ్రీకమనీయ మైనధర ♦ ణీవలయం బని తన్ని జాంశమీ
స్త్రీకటిచక్రసీమగ సృ ♦ జించి మఱుంగున దాఁచెఁ గాక ర
త్నాకరమేఖలాంక విపు ♦ లాకృతి యై యది యేల పొల్పగున్॥

ఆకమలాసనుండు = ప్రసిద్ధుఁ డగుబ్రహ్మ, శ్రీకమనీయము = సంపదచేత మనోహర మైనది, ఐన, ధరణీవలయంబు = భూమండలము, మెండియున్ = మఱలన్, దనుజాపహృతంబు = రక్కసునిచె దొంగిలింపఁబడినది, అగు నేమొ, అని = తలఁచి, తన్నిజాంశము = ఆభూమండల సంబంధ మైనసత్య మైనభాగమును (సార మైనభాగము నని యర్థము.) ఈస్త్రీకటిచక్రసీమ = చక్రాకార మైనయీమెజఘనప్రదేశము, కన్ = అగునట్లు, సృజించి = సృష్టిచేసి, మఱుంగునన్ = (వస్త్రము) చాటునందున్, దాఁచెన్ = దాఁపఱికము చేసెను. కాక = అట్లు కానియెడను, అది = ఆజఘనము, రత్నా

కర......రై, రత్న = మణులకు, ఆకర = ఉనికిపట్టైన, మేఖలా = ఒడ్డాణ మట్టె ము, అంక = భూషణము గలదియును, విపులాకృతి యై, విశాల మైనయాకారము గ లదియు నై (రత్నాకర = సముద్రుఁ డనెడు, మేఖలాంక = ఒడ్డాణపుగురుతు గలది యును, విపులాకృతి = భూమి యాకారముగలదియు నై యని యర్థాంతరము. ఇట నీరెండర్థములకు నభేదనిశ్చయము చేయవలెను.) ఏల = ఎందువలన, పొల్పుగన్ = ఒప్పుగన్.

బ్రహ్మ భూమిని మఱల రక్కసుఁ డెత్తికొనిపోవు నని తలఁచి దానిసారమ్ముం దీసి యీమెకటిప్రదేశముం జేసి వస్త్రముచాటున దాఁచెను. లేనియెడ భూధర్మ ము గురత్నాకరమేఖల (సముద్ర మనునొడ్డాణము) గల్గుటయు విపులాకృతియుఁ గటి యుం దేల కాన్పించు ననిభావము. ఈమెకటి భూమియుం బోలె విశాలమై రత్నాక రమేఖల (మణులయొడ్డాణము) గల్గి యొప్పుచుండె నని ఫలితము. మున్ను హిర ణ్యాక్షుఁడు భూమి నెత్తికొని పోవుచుండఁగా విష్ణు వాతని వరాహావతార మెత్తి సంహరించె నని పౌరాణికులు చెప్పుదురు ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

క॥ వళి యడ్డురేఖ రోమా
వళి నిడురేఖయుఁ గ హంస ♦ పాది లిఖించెన్
నలు వచట లేని నడుమున
కలజను లెం దున్న దొక్కొ ♦ యని శంకవడన్॥ 94

నలువ = బ్రహ్మ (నాలుగుముఖములు గలవాఁడు) వళి = కడుపుమీఁద నుం డుముడుత, అడ్డురేఖ = అడ్డగీఁతయు, రోమావళి = నూగారు, నిడురేఖయు = నిడుగీఁత యు, కన్ = అగునట్లు, అచటన్ = ఆస్థలమునందు, లేనినడుమునకున్, అలజనులు = లోకమందలిజనులు, ఎందున్న దొక్కొ = ఎక్కడ నున్నదో యని, శంకపడన్ = సందేహపడునట్లు, హంసపాది = హంసపాదమును, లిఖించెన్ = వ్రాసెను.

ఆమెనూగారును గడుపుమీఁదిముడుతయును గలసి బ్రహ్మ యీమెను సృజిం చునపుడు నడు మిచట లే దని తెలుపుటకై వేసిన హంసపాదివలె నుండె నని యర్థ ము. ఆమె మిగుల సన్నపునడుము గల దని భావము వ్రాయునపుడు కొన్నియక్క రములఁ బ్రమాదమున విడిచె నేని వానిని మఱియొకచో వ్రాయుచు నక్కడఁ దప్పు న్న దని తెలియుటకై వ్రాయుగీఁతలను హంసపాది యందురు. తఱచుగ హంసపాద మనియే ప్రయోగములం గానుపించు.

చ॥ తృణ మగువిల్లి దేటి కని • యిక్షుశరాసము డించి వేణికా
గుణయుత మైనయీకుసుమ • కోమలికోమలగాత్రవల్లి సిం
గిణిగ నొనర్చి కా స్మరుఁడు • కేలను బట్టఁ దదంగుళీనిక
ర్షణభవరేఖ లొప్పె ననఁ • రాజిలు బిత్తర మైనముత్తెఱుల్॥ 95

స్మరుఁడు=మన్మథుఁడు, (ఇది స్మరశబ్దభవము.) ఇది=ఇందాఁక నేను ధరించునది, తృణము=గడ్డిజాతిలోనిది, అగువిల్లు=అగుధనువు, ఏటికిన్=ఎందునకుఁ అని=తలఁచి, ఉపయోగకారి కా దనుకొని యని యర్థము. ఇక్షుశరాసము=చెఱకు వింటిని, డించి=వదలి, వేణికాగుణయుతము, వేణికా=జడయను, గుణ=నారితో, యుతము=కూడినది, ఐన, ఈకుసుమకోమలికోమలగాత్రవల్లి, ఈకుసుమకోమలి=పుష్పసుకుమార యగునీచిన్నదానియొక్క, కోమల=మృదు వైన, గాత్రవల్లి=శరీర మనుతీవను, సింగిణి=ధనువు, కాన్=అగునట్లు, ఒనర్చి=చేసి, కాను=ఈమెనడు మను వింటినడుమును, కేలన్=హస్తముతోన్, పట్టన్=ధరింపఁగాన్, తదంగుళీ......లు తత్=ఆమరునియొక్క, అంగుళీ=వ్రేళ్లయొక్క, నికర్ష=ఒరపిడివలనన్, భవ=పుట్టిన, రేఖలు=గీఁతలు, ఒప్పె ననన్=స్ఫురించెనో యనునట్లు, బిత్తర మైనముత్తెఱుల్=సుందర మైనమూఁడువళులు, (కడుపుమీఁదిముడుతలు) రాజిలున్=ప్రకాశించును.

మన్మథుఁ డిదివఱకుఁ దాను ధరించువిల్లు గడ్డిజాతిలోనిది కావున నిస్సార మని తలఁచి దాని విడిచి యీమెశరీరమునే ధనువుగాఁ జేసికొని చేతఁబట్టుటచే వ్రేళ్లవలనఁ గలిగినగీఁతలువలె నామెవళులు ప్రకాశించుచున్న వని యర్థము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది వేణికాగుణయుత యనునది మొద లయినచోట్ల నున్నరూపకముచే ననుప్రాణితము.

క॥ ఘనజఘనపులినమున నెల
కొనుమణికాంచి యనుపొన్న • కొమ్మసుమము మా
నినినాభి యూరు తద్వా
సనకై యరుదెంచునళుల • చాల్గా కున్నే. 96

మానినినాభి=ఈయింతినాభి, ఘనజఘనపులినమునన్, ఘన=పెద్దది యగు, జఘన=కటిపురోభాగ మనెడు, పులినమునన్=తిన్నెయందున్, నెలకొను......

కుసుమము, నెలకొను = ఉండెడి, మణికాంచి = మణుల (తోఁగూడిన) [illegible] అనుపొన్నకొమ్మకుసుమము = అనెడుపొన్నకొమ్మయొక్క పుష్పము, అగుచున్, అళి = రోమాళి, తద్వాసనకై = ఆపుష్పవాసనందలిపరిమళముకొఱకు, అరుదెంచువళులచాలు = వ చ్చెడుతుమ్మెదలవరుస, కాదు సుమ్మీ = కాకుండునా? అగు నని యర్థము.

ఈమె నాభి పున్నాగపుష్పమువలెను నూగారు తుమ్మెదలచాలువలె నుండె నని భావము. రూపకానుప్రాణితమగు నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ నాభీనదమునుండి ♦ నడు మనుమింటిపైఁ
గవ గూడి యెగయుచ ♦ క్రంబు లొక్కొ
నవవయోలక్ష్మి యీ ♦ యువిదపొం దూని కా
నుక యిడ్డకనకకం ♦ దుకము లొక్కొ
వరతనూశృంగార ♦ వనములో విహరించు
మనసిజకుంభికుం ♦ భంబు లొక్కొ
స్ఫురదురోలావణ్య ♦ సరసిలో జనియించి
మొనచూపుపొందమ్మి ♦ మొగడ లొక్కొ
ప్రకటరోమావళీలతా ♦ గ్రసుమగుచ్ఛ
ములొ యనఁగఁ గ్రిక్కిఱిసి సి బ్బె ♦ ములను మెఱసి
యొలసి ప్రక్కల నెరసి యొం ♦ డొంటిఁ దటిసి
యొరసి సరసిజదృగురోజ ♦ యుగళ మమరు॥ 97

సరసీజ .....యుగళంబు, సరసీజదృక్ = ఈస్త్రీయొక్క, (పద్మములం బో లినకన్నులు గలది) ఉరోజయుగళము = కుచములజంట, నాభీనదమునుండి = బొడ్డ నునదినుండి, నడు మనుమింటిపైన్ = నడు మనునాకాశముమీఁదను, కవగూడి = జో డు గట్టి, ఎగయుచక్రంబు లొక్కొ = ఎగయుచక్రవలో, నవవయోలక్ష్మి = క్రొత్త ది యైనజవ్వనమువలనిశోభ యనెడులచ్చి, ఈయువిదపొందు = ఈయువతియొక్క స్నే హమును, ఊని = అంగీకరించి, కానుక యిడ్డకనకకందుకము లొక్కొ = కానుక యి చ్చినబంగారుబంతులో, గొప్పవారిమైత్రిఁ గోరి మొదట వారిదర్శనమునకుం బోవున పుడు తీసికొనిపోయి యిచ్చెడువస్తువు కానుక యనంబడు వరతనూశృంగారవనము

లోన్ = లోయఁరితోయనువ్రాఁదోఁటలా, ...ంచు.....లుం, విహరించు = క్రీడించెదు, మనసిజ = మన్మథుఁ డనెడు, కుంభి = ఏనుఁగయొక్క, కుంభంబు లొక్కొ = శిరము నందలిమాంసపిండము లగునేమో, స్ఫుర.....సరసిలోన్, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు చున్న, ఉరః = వక్షస్థ్సలమనెడు, లావణ్యసరసిలోన్ = లావణ్యపుఁగొలఁకులో, (ముత్యములందలిచాయం బోలినతళతళలాడుదేహకాంతి లావణ్యము.) జనియించి = పుట్టి, మొనచూపు.....లు, మొనచూపు = అగ్రములను గనుపఱుచు, పొందమ్మిమొగడలు = బంగారుతామరమొగ్గలు, ఒకొ = అగునేమో, ప్రకట.....లో, ప్రకట = స్ఫుట మైన, రోమావళీ = నూగా రనెడు, లతా = తీఁగెలయొక్క, అగ్ర = చివర నున్న, సుమగుచ్ఛములో = పూలగుత్తులో, అనఁగన్ = అనునట్లు, క్రిక్కిరిసి = ఎడము లేకుండఁ గలిసికొని, సిబ్బెములన్ = ఒకవిధ మైనమచ్చలతోన్, మెఱసి = ప్రకాశించి, ఒలసి = వ్యాపించి, ప్రక్కలన్ = సమీపస్థలములను, సెరసి = క్రమ్ముకొని, ఒండొంటిన్ = ఒకటి మఱియొకదానిని, తఱిసి = సమీపించి, ఒరసి = రాచుకొని, అమరున్ = ఒప్పును.

రూపకానుప్రాణిత మైనయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ తతముక్తామణిహారనిర్ఝరపయో ♦ ధారస్తనస్వర్ణప
ర్వతభాగంబులఁ బుట్టి కాంచనరుచిన్ ♦ వ్యాపించి పెన్సోగలౌ
లత లీచంచలనేత్రబాహుబిసము ♦ ల్గావేని బాలాంగుళీ
గతచంచన్నఖపుంజపుంజివ్వురుమొ ♦ గ్గల్ వుట్ట నం దేటికిన్॥ 98

చంచలనేత్రబాహుబిసముల్ = ఈస్త్రీయొక్క తామరతూండ్లం బోలినబాహువులు, తత . . భాగంబులన్, తత = అధిక మైన, ముక్తామణిహార = ముత్యాలదండ లనెడు, నిర్ఝరపయోధార = కొండవాఁగులనీటిధారలు గల, స్తనస్వర్ణపర్వతభాగంబులన్ = స్తనము లనెడుబంగారుకొండలప్రదేశములందున్, పుట్టి = జన్మించి, కాంచనరుచిన్ = బంగారుకాంతితోన్, వ్యాపించి, (కారణగుణములు కార్యమున సంక్రమించు ననున్యాయమున బంగారుకొండలయందుఁ బుట్టినవి కావున బంగారుకాంతితో వ్యాపించి యని భావము) పెన్సోగలు = మిగుల దీర్ఘములు, ఔ లతలు = అగుతీఁగెలు కావేని = కానియెడల, అందున్ = ఆబాహువులందున్, బాలాంగుళీ . . . మొగ్గల్, బాలాంగుళీ = లేఁతవ్రేళ్లయొక్కయు, గత = వానియం దున్నవి యై, చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, నఖ = గోళ్లయొక్కయు, పుంజపుంజివ్వురుమొగ్గల్ = సముదాయ ము

నెరుంబిగుళ్లును మొగ్గలును, పుట్టక = పుట్టుట, ఏటికిన్ = ఎందునకుఁ ? (అగును.) ఈమెబాహులు, ముత్యాలదండ లనునీటిధారలు గలకుచము లనుస్వర్ణపర్వతములం బుట్టినబంగారుతీవలే కానియెడ వానియందు వేళ్లనుచివుళ్లును, గోళ్లనుమొగ్గలు నేల పుట్టు నని యర్థము. ఈమెస్తనములు పర్వతములువలెను, బాహువులు తీవలువలెను, వేళ్లు చివుళ్లువలెను, గోళ్లు మొగ్గలువలె నుండె నని భావము. ఇందు బాహువులను బంగారుతీవ లని యుత్ప్రేక్షించినాఁడు గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. అది స్తనముల యందుఁ బర్వతత్వారోపరూప మైనరూపకముచె నుత్థాపితము. ఈరెంటికి సంశ్లేషాంగి భావమున సాంకర్యము.

చ॥ కనకపుఁగట్టులు న్మొదలు ♦ గా బిరుదుల్ ఘటియించి చందనం
బు నలఁది దోర్వ్యగాగ్రితల ♦ భూషితపీఠిక నించునయ్యనం
గునివిజయాంకశంఖము గుఁ ♦ గోమలికంఠము గాక యున్న స
ద్వినుతకళల్ సువృత్తతయు ♦ దీపితమంగళరేఖ లుండునే॥ 99

కోమలికంఠము = ఈమెకంఠము, కనకపుఁగట్టులు = బంగారుకట్లు, మొదలు గాఁ = ముం దగునట్లు, బిరుదల్ = జయచిహ్నములను, ఘటియించి = కూర్చి, చందనంబు = శ్రీగంధమును, అలఁది = పూసి, దోర్వ్యగ......పీఠికఁ = చెతులమీఁదిభాగమనెడు నలంకరింపఁబడిన పీఁటయందుఁ, నించు......శంఖము, నించు = నిల్పెడు, అయ్యనంగుని = ప్రసిద్ధుఁ డగుమన్మథునియొక్క, విజయాంక = జయచిహ్నములుగల, శంఖము, అగుఁ, కాకయున్నఁ = అట్లుకానియెడల, సద్వినుతకళల్ = శ్రేష్ఠ మైనవి గనుకనే స్తోత్రము చెయఁబడినకాంతులును, సువృత్తతయుఁ = మిగుల గుండ్రనయును, దీపితమంగళరేఖలు = ప్రకాశింపఁబడినశుభ మైనరేఖలును, ఉండునే = ఉండునా? (ఉండ వనుట.)

శంఖమందు శుభరేఖలు మొదలగునవి గలుగుటయు దానికిం బంగరుకట్లు వైచి గంధముం బూసి పీఠమం దుంచి పూజించుటయుఁ లోకవిదితము శుభరేఖలు గుండ్రన మొదలగ ధర్మములు కంఠమందును నుండును. ఈధర్మసామ్యముచేఁ గంఠమందు మన్మథశంఖత్వము సంభావించుటచె నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ అలరసాలఫలంబు న ♦ గాగ్రివాసి
యై తపస్విని మీఁటి యీ ♦ యతివచుబుక

మగుటఁ బ్రియకరయోగ్యవృ ♦ త్తిఁ గయికొనియె
డెందమున నెంచి చూడ మా ♦ కంద మగుచు॥ 100

డెందమునన్ = మనసునందున్, ఎంచిచూడన్ = ఆలోచింపఁగా, అలరసాల ఫలంబు = ప్రసిద్ధ మగుతియ్యమామిడిపండు, నగాగ్రవాసియై = చెట్టుకొన నున్నదియై, (పర్వతాగ్రమున నుండి యని యర్థాంతరము.) (ని) అగో నగశ్చ భుజగే నాఘా భూరుహి భూధరే. నా. నా. తపస్స్థితిన్ = గ్రీష్మకాలమున నునికిచె (చాంద్రాయణాదివ్రతములయం దునికిచేన్, వ్రతములు చేయుటచె నని యర్థాంతరము) మీతి = అతిశయించి, ఈయతివచుబుకము = ఈ మెగడ్డము, అగుటన్ = అయిజన్మించుట చేతను, మాకందము = మాకంద మను పేరు కలది, (ఈస్త్రీరూపమున నున్నలక్ష్మికి నందము గలిగించునది యని రెండవయర్థము ఈయర్థమున మాకున్ + అందము అని పదచ్ఛేదము. అంద మనుశబ్దమునకు లక్ష్మిచె నందము గలిగించునది యని యర్థము గ్రహింపవలెను.) అగుచున్, ప్రియకరయోగ్యవృత్తిన్ = ఇష్టము గావించుమంచివ్యాపారమును, (ప్రియునిహస్తమువఱకుం దగినవ్యాపారము నని యర్థాంతరము. ప్రియుఁడు చేతఁ బూని బ్రతిమాలఁదగినవ్యాపారము నని భావము) కయికొనియెన్ = వహించెను. శ్లేషాలంకారము.

గీ॥ వదనముకురంపుబరణిలో ♦ మదనుఁ డునుపఁ
బల్లవము వ్రోలె వెలికిఁ గ ♦ న్పట్టువిశద
రదనకురువిందమాలిక ♦ తుదఁ దనర్చు
నాయకం బనఁ గెమ్మోవి ♦ నారి కొనరు॥ 101

మదనుఁడు = మన్మథుఁడు, వదనముకురంపుబరణిలోన్ = ముఖ మనెడునద్దపుబరణియందున్, ఉనుపన్ = నిలుపఁగాన్, వెలికిన్ = వెలుపలికిన్, పల్లవమువోలెన్ = చిగురాకువలె, కన్పట్టు . . . తుదన్, కన్పట్టు = కాన్పించెడు, విశద = స్వచ్ఛమైన, రదన = దంతము లనెడు, కురువింద = కెంపులయొక్క, మాలిక = దండయొక్క, తుదన్ = చివరయందున్, తనర్చు నాయకం బనన్ = ప్రకాశించు నాయకమణివలె, హారమునకు మధ్య నున్న పెద్దమణిని నాయక మందురు కెమ్మోవి = ఎఱ్ఱనియధరము, నారికిన్ = ఈస్త్రీకి, ఒనరున్ = ఒప్పును రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ రమణిమృదూక్తిమాధురికి • ద్రాక్షఫలం బిల నోడి సుక్కె వే
గమ పులుసెక్కెఁ దేనె పుల • ఖండము ఖండము లయ్యె నిక్షుకాం
డము తుదఁ జప్పనయ్యె సుమ • నఃప్రియమై నుతి గాంచుచుంటచే
నమృతరసంబు గొంత సరి • యై తగు నేమొ మదిం దలంపఁగన్॥

ఇలన్=భూమియందున్, ద్రాక్షఫలంబు, రమణిమృదూక్తిమాధురికిన్=ఈజవ్వనియొక్కమృదువైనమాటలరుచికి, ఓడి=అపజయము నొంది సుక్కెన్=ఎండిపోయెను. మృదూక్తిమాధురికి నోడి యనునది యెల్లవాక్యములతో సంబంధించును. తేనె, వేగమ=త్వరగనే, పులుసెక్కెన్=మాధుర్యమును విడిచి పుల్లనిరుచికలది యయ్యెను ఈమె వాఙ్మాధుర్యమునుఁబట్టి చూడఁ దేనె మనకు మైనదియైనను పుల్లనిదివలె నుండె నని భావము పులఖండము=గడ్డచక్కెర, ఖండము లయ్యెన్=ముక్కలయ్యెను. ఇక్షుకాండము=చెఱుకుఁగఱ్ఱ, తుదన్=చివరను, చప్పనయ్యెన్=నిస్సారమయ్యెను సుమనఃప్రియమై=దేవతలకు నిష్టమై, (విద్వాంసులగు వారల కిష్టమై యని యర్థాంతరము) నుతిగాంచుచుంటచేన్=స్తోత్రము నందుచుండుటచేన్, అమృతరసంబు=సుధ, (ఇది దేవతలును రాక్షసులును క్షీరసముద్రమును మథింపఁగా నుత్పన్నమైనపదార్థము) మదిన్=మనసునందున్, తలంపఁగాన్=ఆలోచింపఁగాన్, కొంత సరియై=కొంచెము సమానమై, తగు నేమొ=ఒప్పు నేమో (యని తోఁచును)

ద్రాక్ష మొదలగువానియందు స్వభావముననే కల్గెడుస్రుక్కుట మొదలైనవానికి నీమెమాటల కోడుట హేతువుగాఁ జెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము

చ. చలమున మోము దా భువన • జాతము గెల్చి ప్రసిద్ధిఁ గాంచుచా
యలఁ బ్రతివచ్చె వీఁడు దన • కంచు శశిం గని కిన్క రెండువ్ర
క్కలుగ నొనర్ప భీతిఁ గొని • క్రిమ్మఱి సమ్ముఖవార్శ్వయుగ్మముం
దొలఁగక కొల్చుచున్న నెల • తుక్కలసం దగుఁ జెక్కు లింతికిన్.

మోము=ఈయింతిముఖము, చలమునన్=పట్టుదలచేత, భువనజాతమున్=తామరపువ్వును, (లోకసముదాయము ననియుం దోఁచును) (నీటఁబుట్టినది) (ని) జీవనం భువనం వనం అ. గెల్చి=జయించి, ప్రసిద్ధి గాంచుచాయలన్, ప్రసిద్ధి=ప్రఖ్యాతిని, కాంచుచాయలన్=పొందెడుకాంతులచేతను, వీఁడు=(చంద్రుఁడు) తనకున్=(ముఖమునకున్) ప్రతివచ్చెన్=సాటి యయ్యెను, అంచున్, శశిన్=చంద్రుని, కని=చూచి, కిన్కన్=కోపముచేతను, రెండువ్రక్కలుగన్=రెండుముక్క

లుగాన్, ఒనర్పన్ = చేయఁగా, భీతిఁగొని = భయపడి, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, ఆ ముఖపార్శ్వయుగ్మమున్ = ఆ మోము యొక్క రెండు ప్రక్కలను, తొలఁగక = విడువక, కొల్చు చున్న వెలతుకలు = సేవించు చున్న చంద్రఖండములు, అనన్ = అనునట్లు, ఇంతికిన్ = ఈమెకు, చెక్కులు = చెక్కిళ్లు, తగున్ = ప్రకాశించును

ఈయింతి మోము తామరపూవులను గెల్చి యుండఁగాఁ జంద్రుఁడు నట్లే చేసి ప్రసిద్ధమై కాంతులచేఁ దనకు సదృశుఁ డయ్యె నని కోపించి యాచంద్రునిని ముక్కలు చేయఁగా, మఱలఁ దనకు నేమి యాపద సంభవించునోయని భయపడి ముఖపార్శ్వములను సేవించు నాముక్కలో యనునట్లీమె చెక్కులు ప్రకాశించు చుండె నని యర్థము ఈమె మోము చంద్రునిఁ జెక్కులు చంద్రశకలములం బోలు నని భావము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

క. నలిన మనుశంక నళు లీ
లలనావదనంబు గ్రమ్మి ♦ లావణ్యరసా
వహ స్రోత కుండుటకు నై
నలువ యట గంధఫలి నిలిపె నా ♦ నాస దగున్. 104

అళులు = తుమ్మెదలు, నలిన మనుశంకన్ = తామరపూవన్న భ్రాంతిచేత, ఈలలనావదనంబు = ఈయింతియొక్క ముఖమును, క్రమ్మి = వ్యాపించి, లావణ్యరసావహ = లావణ్యరససముదాయమును, గ్రసపరిహారము నని యర్థము స్రోత కుండుటకు నై = త్రావ కుండుటకొఱకు, నలువ = బ్రహ్మ, అటన్ = ఆముఖమునందున్, గంధఫలిన్ = సంపెంగపూవును, నిల్పెనాన్ = నిల్పెనో యనునట్లు, నాస = ఈమెముక్కు, తగన్ = ప్రకాశించును.

ఈమెమోము పద్మముం బోలుటచేఁ దుమ్మెదలు భ్రాంతిపడి యట వ్రాలి లావణ్యరసము త్రావ కుండ నలువ యట నిల్పిన సంపెంగపూవువలె నాస ప్రకాశించుచుండె నని తాత్పర్యము గంధఫలికిం దుమ్మెదలకును విరోధము ప్రసిద్ధము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

క. శ్రీకారము లీకామిని
వీక్షణము లెంచి చూడ ♦ నటు గా కున్నన్
బాహ్యాంకసువర్ణయుక్తము
లౌ కమ్మల నంటియున్నె ♦ యవి యెల్లపుడున్. 105

ఎంచి చూడఁగ = ఆలోచింపఁగాఁగ, ఈకామినివి = ఈస్త్రీసంబంధ మైనవి, ఔకర్ణముఌ = అగుచెవులు, శ్రీకారములు = శ్రీ యనునక్షరములు అటు గాకున్నన్ = అట్లు కానియెడల, అవి = ఆకర్ణములు, పాత్రికటసువర్ణయుక్తములు = స్పష్ట మైనమంచియక్కఱములతోఁ గూడినవి, ప్రసిద్ధ మైనబంగారముతోఁ గూడిన వని యర్థాంతరము ఔకమ్మలన్ = అగులేఖలను, అగుకర్ణభూషణముల నని యర్థాంతరము. ఎల్లపుడుఁగ = ఎల్లకాలంబును, అంటి యున్నె = తగులుక్కొని యుండునా? (ఉండ వని యర్థము) ఈమెచెవులు శ్రీకారములు గానిగొయెడల సువర్ణములతోఁ గూడినకమ్మ లం గలిసికొని యుండుట సంభవింపదు గావున నవి శ్రీకారములే యని యర్థము. చెవులు శ్రీకారములువలె నుండె నని భావము.

క॥ దరహాసచంద్రికకు నై
తరుణీమణివిమలముఖసు ♦ ధాకరబింబా
న్తరమున వ్రాలుచకోరక
వరయుగ మనఁ గన్నుదోయి ♦ వలనొప్పారుఁగ॥ 106

దరహాసచంద్రికకునై = చిఱునగ వనెడువెన్నెలకై, తరుణీ......మునన్, తరుణీమణి = స్త్రీశ్రేష్ఠముయొక్క, విమల = నిష్కళంక మైన, ముఖ = మొగ మనెడు, సుధాకరబింబాన్తరమునఁగ = చంద్రమండలమునడుమను, వ్రాలుచకోరకవరయుగమనఁగ = ప్రవేశించెడువెన్నెలపులుగులజో డనునట్లు, కన్నుదోయి = కన్నుఁగవ, వలను = అందముచేతను, ఒప్పారున్ = ప్రకాశించును

చకోరములు వెన్నెలను భక్షించి జీవించునవి గాన మందహాస మనువెన్నెలగల ముఖ మనుచంద్రుసొద్ద వ్రాలిన యాపులుఁగుఁలువలె నీమెకన్నులు ప్రకాశించు చుండె నని యర్థము ఈమెకన్నులు చకోరములువలెను, మొగము చందురుఁడువలెను, చిఱునగవు వెన్నెలవలెను నుండె నని భావము

రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము

గీ॥ ఉవిదనేత్రసామ్య ♦ మొందఁగాఁ గడఁగి మీ
నొక్కయేటఁ జిక్కె ♦ నొక్కనెలకె
పద్మ మోడె నొక్క ♦ పగటికే చెడెఁ గల్వ
సఫల మగునె కోర్కె ♦ జడగతులకు॥ 107

మీను = చేఁప, ఉవిదనేత్రసామ్యము = ఈయువిదకన్నులతోడిపోలిక్కాని, పొం డఁగాన్ = పొందుటకు, కడంగి = యత్నించి, ఒక్కయేటన్ = ఒక్కసంవత్సరకాలమునందున్, చిక్కెన్ = కృశించెను లోఁగిపోయె ననియునర్థము. ఒక్కనదియందుఁ దగుల్కొనె నని భావము. పద్మము = తామరపువ్వు, (అట్లు యత్నించి) ఒక్కనెలకు = ఒక్కమాసమునకె, ఓడెన్ = పరాజయము నొందెను. ఒక్కచంద్రునికే పరాజయము నొందె నని యర్థాంతరము. చేఁప యేటఁ జిక్కెను గాని యిది నెలకే చిక్కె నని దానికంటె న్యూనత్వము స్ఫురించును. కల్వ = ఉత్పలము, ఒక్కపగటికే = ఒకదినమునకే, చెడెన్ = ఓడెను. పగటికాలమునకే యోడె నని యర్థాంతరము. జడగతులకున్ = అల్పమైనతెలివి గలవారికి, ల, డల కభేద మగుటచే నీటియం దుండువారి కని యర్థాంతరము కోర్కె, సఫలము = ఫలము గలది, అగునె = (కా దని యర్థము.) శ్లేషతోఁ గూడినయర్థాంతరన్యాసాలంకారము

గీ॥ మూఁడులోకంబుల జయింప ♦ మూఁడువిండ్లు
దర్పకుఁడు దెచ్చి యొక్కటి ♦ దాను బూని
యువిదకడ రెండు దాఁచెఁ గా ♦ కున్న వంగి
దృక్శితశరాళి నీను నే ♦ దీనిబొమలు॥ 108

దర్పకుఁడు = మన్మథుఁడు, మూఁడులోకములన్ = ముల్లోకములను, జయింపన్ = గెలుచుటకు, మూఁడువిండ్లు = మూఁడు ధనువులను, తెచ్చి, తాను, ఒక్కటిన్, పూని = ధరించి, రెండు = రెంటిని, ఉవిదకడన్ = ఈస్త్రీయొద్ద, దాఁచెన్ = దాఁపరికము చెసెను. కాకున్నన్ = కానియెడల, దీనిబొమలు = ఈమెకనుబొమలు, వంగి = వంపు గలిగి (నమ్రములై) దృక్శితశరాళిన్, దృక్ = చూపు లనెడు, శిత = వాఁడియైన, శరాళిన్ = బాణసముదాయములను ఈను నే = ప్రసరింపఁజేయునా? (చేయు నని యర్థము.) ఈమెకనుబొమలు అనంగునివిండ్లవలె వక్రములును జూపు లతనిబాణములువలె వాఁడి గలవియు నని భావము రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ భగణంబుగ గోరు లమరె
సగముగ శశిలోన నెన్నఁ ♦ జను నిటలంబున్
దగు వదనము నలమనఁగా
నగరీతిన్ గుచములున్ ద ♦ నర్చున్ నతికిన్॥ 109

సతికిన్ = ఈభామకు, గోరులు, భగణంబుగన్ = నక్షత్రసముదయ మగునట్లు సముదయమువలె నని యర్థము. అమరెన్ = ఒప్పెను. నిటలంబున్ = ఫాలమును ('ను' సముచ్చయము.) శశిలోనన్ = చందురునందున్, సగముగన్ = సగ మగునట్లు ఎన్నఁ జనున్ = లెక్కింపవచ్చును వదనము = ముఖము, నలము = పద్మము, అనన్ గాన్ = అనునట్లు, తగున్ = ఒప్పును. కుచములున్ = స్తనములును, నగరీతిన్ = పర్వతపురీతిచేతను, తనర్చున్ = ప్రకాశించును ఇందు భగణము, సగము, నలము, నగము ననుపదములు సందర్భము ననుసరించి నక్షత్రసముదాయము మొద లైనవానియందుఁ బ్రవర్తించినను వ్యంజనావ్యాపారముచే ఛందశ్శాస్త్రమందలి కొన్ని సంజ్ఞలం దెలుపును. గాన నీమెగోరులు మొదలగునవి యక్షరసామ్యము చే భగణము మొదలగువానింబోలి యుండెనని యర్థాంతరము స్ఫురించును. (గోరులు ఇందు మొదటగురువును బిమ్మట రెండులఘువులుంగలవు భగణమునకిట్లేయుండవలెను ఇదియేసామ్యహేతువు. తక్కినవానికినిట్లే తెలియవలెను) ఇట్టియర్థమునే వ్యంగ్యార్థ మని యాలంకారికులు చెప్పుదురు పదార్థములు పరస్పరము నన్వయించిన పిమ్మట వాక్యార్థశోభార్థము స్ఫురించునర్థము వ్యంగ్యార్థము. ఇట్టియర్థమును దెలుపుశబ్దశక్తియే వ్యంజనావ్యాపారము.

ఉ॥ మంగళలీల ఫాలతట ♦ మండితమండననీలరత్న రా
జిం గిఱుకించి వక్త్రసర ♦ సీరుహసౌరభవీచికాచర
ద్భృంగములో యనంగ విను ♦ తిం గనుచుం గొనబౌ మెఱుంగులం
బొంగి చెలంగుముంగురులు ♦ ముంగురు లంగనకుం గనుంగొనన్॥

అంగనకున్ = ఈయింతియొక్క, మెఱుంగులన్ = నిగనిగలాడుకాంతిచేత, పొంగి = అతిశయించి, చెలంగు ముంగురుల్ = ప్రకాశించెడువంకర గలముంగురులు (ముందు + కురులు = ముంగురులు మోమునిండ వ్రేలు వెండ్రుకలు) కనుంగొనన్ = చూడఁగాన్, ఫాలత . . . రాజిన్, ఫాలతట = నుదుటను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, మండన = భూషణమునందలి, నీలరత్న రాజిన్ = నీలపురాలసమూహమును, కిఱుకించి = మోసముచేసి, ఒఱుంచి యని యర్థము వక్త్రసరసీరుహ . . . . భృంగములో యనంగన్, వక్త్ర = ముఖమనెడు, సరసీరుహ = తామరపువ్వుయొక్క, సౌరభవీచికా = పరిమళతరంగములకై, పరిమళాతిశయముకొఱ కని యర్థము. చరత్ = తిరుగుచున్న, భృంగములో యనంగన్ = తుమ్మెదలో యనునట్లు, వినుతింగనుచున్ = స్తుతి నొందుచున్, మంగళలీలన్ = శుభవిలాసముతో, కొనబు = మనోహరములు, ఔన్. (ఇట ముంగురు లనుబహువచనాంతమునకు గొన బను నేకవచనము విశేషణ

ము.) ఈమెముంగురులు కొసట నున్న భూషణములోనినీలపురాలం దిరస్కరించి మొ గ మనుపద్మముయొక్క పరిమళము నాస్వాదింపవచ్చిన తుమ్మెదలువలె విలసిల్లు చుం డె నని భావము.

రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ మౌళిమాణిక్యరుచితటి ♦ న్మంజులంబు
రుచిరనవరత్నసీమంత ♦ రోహితంబు
నై నయీమోహనాంగిసో ♦ యగపునీల
కైశికము ఘనవిస్ఫూర్తిఁ ♦ గాంచు టరుదె॥ 111

మౌళి......మంజులంబు, మౌళి = శిరోభూషణమునందలి, మాణిక్య = మణుల యొక్క, రుచి = కాంతి యనెడు, తటిత్ = మెఱుములచేతను, మంజులంబు = మనో హర మైనదియు, రుచిర......రోహితంబు, రుచిర = చక్కనికాంతి గల, నవరత్న = తొమ్మిదిరత్నములచేత (జేయఁబడినగలు గల) సీమంత = పాపట యనెడు, రోహి తంబు = కొరడుగలదియుఁ (ఎక్కువెట్టనియింద్రునిధనువు రోహిత మనంబడు. దీని నే తెనుఁగునఁ గొర డందురు.) (ని) ఇంద్రాయుధం శక్రధను స్తదేవ ఋజు రోహి తం. అ అయిన, ఈమోహనాంగి......కైశికము, ఈమోహనాంగి = ఈయింతియొ క్క, (వలపు పుట్టించుశరీరముగలది) సోయగపునీలకైశికము = చక్కనినల్లనికొప్పు, ఘనవిస్ఫూర్తిఁ = మేఘకాంతిని, (గొప్పకాంతి ననియు నర్థము.) కాంచుట = పొం దుట, అరుదె = ఆశ్చర్యమా ? (కా దని యర్థము.) రూపకాలంకారము

గీ॥ కుంభకుచ మీనలోచన ♦ గోనితంబ
యబ్జధామాస్య హరిమధ్య ♦ యళిశిరోజ
చాపసుభ్రూయుగళ నక్ర ♦ జంఘ యతుల
కన్య సరసక్రియలరాశి ♦ గాదె తలఁప॥ 112

(ఈయింతి) తలఁపఁగ = ఆలోచింపఁగాన్, కుంభకుచ = ఏనుఁగుకుంభములం బోలినకుచములు గలది. ఘటములం బోలినకుచములు గల దనియేని యర్థము. మీనలో చన = చేఁపలం బోలినకన్నులు గలది. గోనితంబ = భూమివలె (విశాలమైన) కటిప్ర దేశము కలది. అబ్జధామాస్య = చంద్రునికాంతిం బోలినకాంతి గలమోము గలది. హ రిమధ్య = సింహమునడుముం బోలిననడుము గలది. అళిశిరోజ = తుమ్మెదలం బోలినకురు

లు గలది చాపసుభ్రూశ్రీయుగళ=ధనువులం బోలినకనుబొమలజంట గలది. నక్రినాఖు=మొసళ్లం బోలినపిక్కలు గలది. అతులకన్య=సాటిలేనికన్య; సరసక్రియాలరాశి=శృంగారముతోఁ గూడినచేష్టలపుంజమును, కాదె=కాదా? అగు నని యర్థము. ఇందుఁ గుంభశబ్దము మొదలగునవి కుచాదుల కుపమానము లగుగజకుంభము మొదలగువానిని బోధించుచు నప్రకృత మైనరాశిరూపార్థమును దోఁపించును. (ధ్వనింపఁ జేయును.) కావున నిందు ద్వాదశరాసులనామములు నిమిడి యున్నవి. గోనితంబ యనుచో గోశబ్దము వృషభరాశిని బోధించును. హరి=సింహరాశి. అబ్జధామ=కర్కటకము. చంద్రుని ల్లనియర్థము. అళి=వృశ్చికము. నక్ర=మకరము, సరస=మిథునము. శృంగారరసముతోఁ గూడినది క్రియ=మేషము తక్కినది సుగమము.

మ॥ గతి మత్తేభము, నాస చంపక, మొగిన్ ♦ గైశ్యంబు కందంబు, సం
గతవాక్యంబులు మత్తకోకిలలు, దృ ♦ గ్వ్యాపార మయ్యుత్పల
ద్యుతి, మో మంబురుహంబు, దేహరుచి వి♦ద్యున్మాల, యీమానినీ
తతవృత్తస్థితు లెన్నఁగాఁ దరమె త♦ద్వాగ్జాని కైనన్ ధరన్॥ 113

గతి=(ఈమె) నడక, మత్తేభము=మదగజము. ఈమె నడక మదగజమునడకం బోలు నని భావము. నాస=ముక్కు, చంపకము=సంపంగిపువ్వు, ఒగిన్=క్రమముగా, కైశ్యంబు=కేశపాశము, కందంబు=మేఘము, సంగతవాక్యంబులు=యుక్తము లగుమాటలు, మత్తకోకిలలు=మదించినకోయిలలు, మాటలు కోకిలపలుకులం బోలు నని యర్థము. దృగ్వ్యాపారము=చూపు, అయ్యుత్పలద్యుతి=ప్రసిద్ధ మైననల్లగలువలకాంతివంటికాంతి గలది మోము, అంబురుహంబు=పద్మము. పద్మసదృశ మని యర్థము. దేహరుచి=దేహకాంతి, విద్యున్మాల=మెఱుపులపఙ్క్తి, ధరన్=భూమియందున్, ఈమానినీతతవృత్తస్థితులు, ఈమానిని=ఈస్త్రీయొక్క, తత=విశాలమైన, వృత్తస్థితులు=మంచినడవడులయునికలను, (ఈమానినీ=ఈస్త్రీయందు,తత=ఆయాయిరూపముగ వ్యాపించియున్న,వృత్త=ఉత్పలమాలమొద లైనపద్యములయొక్క, స్థితులు=స్థితులను) వాగ్జాని కైనన్=బ్రహ్మ కైనను,ఎన్నఁగాన్=లెక్కించుట,తరమె=శక్యమా. కా దని యర్థము. ఈమెనడలు మదపుటేనుఁగునడలను, ముక్కు సంపంగిపువ్వును, శిరోజములు మేఘములను, పలుకులు కోయిలలను, చూపులు నల్లగలువలను, మోము పద్మమును, దేహకాంతి మెఱుములను బోలు ననియు నీమెనడవడి మిగుల నుత్తమ మైన దనియుఁ బ్రకృతార్థము పరికరణముచే స్పష్టము కాఁగా నిందలి మ

శ్లేషము మొదలైనశబ్దములు వ్యంజనావృత్తిచే నృత్తము లను నవార్థము బోధించునుగాపున నీమె నడకలు మొద లగునవి మత్తేభము మొద లైనవృత్తములం బోలి యుండె ననియుఁ జెప్పం దగు.

క॥ అని యిటు హరిమది విస్మయ
మెనయఁగ నయ్యన్నుమిన్న ♦ నెన్ని పొదలమా
టునఁ దద్రూపాతిశయం
బున కానందాబ్ధిఁ దేలి ♦ మునుఁగుచు నుండెన్॥ 114

హరి=కృష్ణుఁడు, ఇటు=ఈప్రకారము, మదిన్=మనసునందున్, అని=అనుకొని, విస్మయము=ఆశ్చర్యము, ఎనయఁగన్=కలుగఁగాన్, అయ్యన్నుమిన్నన్=ఆస్త్రీశ్రేష్ఠమును, ఎన్ని=స్తుతించి, పొదలమాటునన్=తీవయిండ్లమఱుఁగునను, తద్రూపాతిశయమునకున్ = ఆమెచక్కందనముయొక్కయాధిక్యమునకున్, ఆనందాబ్ధిన్=సంతోషసముద్రమునందున్, తేలి మునుఁగుచు నుండెన్=ఓలలాడు చుండెను. ఆమెసౌందర్యమునకు మిక్కుటముగ సంతసించు చుండె నని యర్థము.

వ॥ అనిన విని పరీక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ నెఱింగింపు మని శుకయోగీంద్రు నడుగుటయు (సుగమము) 115

మ॥ అమరేంద్రప్రతిమానవైభవ భవా ♦ బ్జస్వర్ధునీకల్పక
ద్రుమడిండీరపటీరహీరశశభృ ♦ ద్దుగ్ధాబ్ధిసంస్పర్ధిస
ద్విమలాఖండయశఃపరంపర పరో ♦ ర్వీనాథగర్వాపహా
క్రమదోర్విక్రమ విక్రమార్కనృపసం ♦ గ్రామస్ఫురత్సాహసా॥

అమరేంద్రప్రతిమానవైభవ, అమరేంద్ర=ఇంద్రునియొక్క, (వైభవము) ప్రతిమాన = పోలిక గల, వైభవ=సంపదఁ గలవాఁడా, భవా.....పరంపర, భవ=శివునితోడను, అబ్జ=తామరలతోడను, స్వర్ధుని=ఆకాశగంగతోడను, కల్పకద్రుమ=, కల్పవృక్షములతోడను, డిండీర=నురువుతోడను, పటీర=గంధముతోడను, హీర=వజ్రములతోడను, శశభృత్ = చందురునితోడను, దుగ్ధాబ్ధి=క్షీరసముద్రముతోడను, సంస్పర్ధి=విరోధించుచున్న, (సదృశ మగుచున్న యని యర్థము.) సత్=శ్రేష్ఠమైన, విమల=స్వచ్ఛమైన, అఖండ = పూర్ణమైన, యశఃపరంపర = కీర్తిసమూహము గ

లప్రభువా, పరోర్వీనాథ......క్రమ, పరోర్వీనాథ=శత్రురాజులయొక్క, గర్వ=మదమును, అపహ=పోఁగొట్టెడు, క్రమ=రీతిగల, దోర్విక్రమ = బాహుపరాక్రమముగలరాజా, విక్రమార్క...సా, విక్రమార్కనృప=విక్రమార్కమహారాజునయొక్క, సంగ్రామ=యుద్ధమందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న.సాహసా=తెగువ గలప్రభువా.

క॥ చంచలనయనానూతన
పంచాయుధ సుజనకల్ప ♦ పాదప సరసో
దంచితగంభీరవచః
పంచాయుధతల్ప వినయ ♦ భవ్యాకల్పా॥ 117

చంచలనయనా=స్త్రీలకు, నూతనపంచాయుధ = క్రొత్తమన్మథుఁడా, ప్రాచీనుఁడగుమన్మథుఁడెవఁడుగుఁడును నీయన సొంగుఁడును గాన నూతనమన్మథుఁడని చెప్పెను సుజనకల్పపాదప=సజ్జనులకుం గల్పవృక్షమా! సరసో......తల్ప, సరస=మనోహరమైన, ఉదంచిత=మిగుల పూజ్యమైన, గంభీర = అర్థపాటవము గల, వచః=సంభాషణమునందు, పంచాయుధతల్ప=శేషుఁడా, (గద, ఖడ్గము, ధనువు, శంఖము, చక్రము ననునైదాయుధములు గలవాఁడు పంచాయుధుఁడు=విష్ణువు ఆయనకుం దల్పము=పాన్పు శేషుఁడు. విష్ణువు క్షీరసముద్రమున శేషునిపై శయనించియుండు నని పురాణములం బ్రసిద్ధి.) వినయభవ్యాకల్పా=అడఁకువ యనుమనోహరమైనభూషణము గలప్రభువా.

మాలినీవృత్తము॥ స్థిరలసదుపమాక ♦ క్షేత్రధాత్రీధరేంద్ర
ధరపరిసరసాశ్మ ♦ స్థాపితప్రోజ్జ్వలద్గో
పురవరశిఖరాళీ ♦ భూషితవ్యోమసీమా
ప్రరుచిరగుణధామా ♦ రావువంశాబ్ధిసోమా॥ 118

స్థిర......సీమా, స్థిర=శాశ్వతముగా, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, ఉపమాకక్షేత్ర=ఉపమాక యనుపుణ్యస్థలమునందలి, ధాత్రీధరేంద్ర=పర్వతముయొక్క, అధర=క్రిందటి, పరిసర=సమీపప్రదేశమందు, సాశ్మ=రాలతోఁ గూడునట్లు, స్థాపిత=నిల్పఁబడిన, (కట్టింపఁబడిన యని యర్థము.) ప్రోజ్జ్వలత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, గోపురవర=శ్రేష్ఠమైనగోపురముయొక్క, శిఖరాళీ=శిఖరసమూహముచేతను, భూషిత=అలంకరింపఁబడిన, వ్యోమసీమా=ఆకాశప్రదేశము గలప్రభు

హా! ప్రరుచిరగుణధామా=మిక్కిలి మనోహరము లగుగుణములకు నివాసమా, రావు వంశాబ్ధిసోమా = రావువారివంశ మనుసముద్రమునకుం జంద్రుఁడ వగురామరాయ ప్రభూ!

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవదెల్లనార్యపౌత్త్ర
రంగశాయినామార్యపుత్త్ర హారితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాక
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.





శ్రీ ర స్తు

శు భ మ స్తు.

అ వి ఘ్న మ స్తు

భ ద్రా ప రి ణ య ము.

తృ తీ యా శ్వా స ము.

శ్రీవనితావరపదరా
జీవాయతనాంతరంగ! ♦ శ్రితజనవనచై
త్రా! విబుధనుతచరిత్రా!
రావుకులజచంద్ర! రామ ♦ రాయనరేంద్రా. 1

శ్రీవనితా......తరంగ, శ్రీ = లక్ష్మియనెడు, వనితా = స్త్రీయొక్క, వర = భర్తయైనవిష్ణువుయొక్క, పద రాజీవ = పాదపద్మములను, ఆయతన = నివాసస్థల మైన, అంతరంగ = మనసుగలప్రభూ! మనసున విష్ణునిపాదపద్మముల ధ్యానించురాజా యని యర్థము. శ్రితజనవనచైత్రా = ఆశ్రయించినజను లనెడుతోఁటకు వసంతుఁడా! చైత్రుఁడు వనమునకుంబోలె నాశ్రయించినవారికి నీరాజు ఫలము లొనఁగూర్చువాఁ డని యర్థము విబుధనుతచరిత్రా, విబుధ = విద్వాంసులచే, నుత = స్తోత్రము చేయఁబడిన చరిత్రా = నడవడి గల, రావుకులజచంద్ర = రావువంశమున జన్మించినచంద్రుఁడా! ఇట రాజునందుఁ జంద్రత్వారోపము వంశమునందు సముద్రత్వారోపమునకు గమకము గాన నేకదేశవర్తి రూపకాలంకారము. రామరాయనరేంద్రా = ఓరామరాయప్రభూ!

గీ. అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబుఁ
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ తెలుపఁదొడఁగె. 2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము. తొల్లి = పూర్వము, సూతుండు, శౌరిభవ్యచరితంబుల్ = కృష్ణునిమనోహర మైనచరిత్రము, శౌనకాదులకున్, చెప్పినట్టిరీతిన్ = చెప్పినరీతి చేతను, శుకయోగి, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్ = పరిక్షిత్తుఁ డను రాజశ్రేష్ఠునకు, ఇట్లు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయుటకు, తొడఁగెన్ = ప్రారంభించెను.

ఉ. నందకుమారువీక్షణక • సద్ఘనమత్తమిళిందబృంద మా
సుందరిమోముఁదమ్మి పయి • జొబ్బిలుహాసవిలాసచిక్కణా
స్పందమరంద మానునెడఁ • బ్రాపయి ముంగురు లాదరించెఁ జె
న్నొందఁగ రెండునున్భ్రమర • కాఖ్యములౌటఁగదా సుహృత్క్రియల్.

నందకుమారు.....బృందము, నందకుమారు = కృష్ణునియొక్క, వీక్షణ = చూపులనెడు, కసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఘన = అధిక మైన, మత్త = మదించిన, మిళిందబృందము = తుమ్మెదలగుంపు, ఆసుందరిమోముఁదమ్మిపయిన్ = ఆకన్నియయొక్క మోమనెడుతామరపువ్వుమీఁదను, జొబ్బిలు... ..మరందము, జొబ్బిలు = ఉత్పన్నమయ్యెడు, హాస = నగవును, విలాస = శృంగారచేష్టలు ననెడు, చిక్కణ = తఱచైన, ఆస్పంద = కదలని, (గడ్డకట్టిన) మరందము = పూఁదేనెను, అనునెడన్ = త్రాగునపుడు, ముంగురులు = అలకలు, ప్రాపయి = సహాయపడి, చెన్నొందఁగన్ = అనుకూలపడునట్లు, ఆదరించెన్ = ప్రేమఁ జూపెను రెండును = తుమ్మెదలును ముంగురులునుంగూడ, భ్రమరకాఖ్యములు = భ్రమరకము లను పేరుగలవి, ఔటఁగదా = అగుటచేత నే కదా, సుహృత్క్రియల్ = మిత్రులు మిత్రులకుఁ జేయుకార్యములు. ఆదరించుటయని యర్థము. (అయ్యెన్) (ని) షట్పదభ్రమరాళియ యనియును, అలకాశ్చూర్ణకుంతలా స్తే। లలా టేభ్రమరకా యనియు నమరుఁడు

కృష్ణునిచూపు లామెమోమున వ్రాలునపుడు ముంగురు లాదరించె, ననఁగాఁ, దుమ్మెదలు పద్మమున వ్రాలి మకరందము ద్రావినట్లు దృష్టు లచ్చటం బ్రవేశించి ముఖవిలాసముం జూచి సంతసించుచుండఁగా నచట నున్న కురులు ముఖమున కమితసౌందర్యము గల్పించి యధిక మైనసంతసముం గన్నులకుఁ గలిగించె నని యాశయము. ఇట్టిసంతసమును గురులు స్వభావముననే చేయఁగాఁ జూపులయందు భ్రమరత్వ మారోపించి వానితో సమాననామము కల్గుటచే నట్లు చెసె నని చెప్పుటచే రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము

చ. పదముల నాసి యూరువులఁ • బారి నితంబమునాటి నాభికం

బొదలి వళిత్రియం బెనసి ♦ ముద్దులనిద్దపునూరు హత్తి పై
నుదుటుగ నున్నయున్నతప ♦ యోధరచక్రము లాక్రమించె న
మ్మదవతిఁ జూచుచో యదుకు ♦ మారునిమోహనదృష్టిజాలముల్.

యదుకుమారునిమోహనదృష్టిజాలముల్ = బాలకృష్ణునిసుందర మైనచూపులను మోహము, అమ్మదవతిన్ = ఆభద్రను, చూచుచోన్ = చూచునపుడు, పదములన్ = పాదములను, అని = ప్రవేశించి, ఊరువులన్ = తొడలను, పాఱి = వ్యాపించి, నితంబమున్ = కటిప్రదేశమును, నాటి = తగుల్కొని, నాభికన్ = నాభియందున్, పొదలి = వర్ధిల్లి, వళిత్రయంబు = కడుపుమీఁదిముడుతలను, ఎనసి = పొంది, ముద్దులనిద్దపునూరున్ = మనోహర మైననున్ననినూగారును, హత్తి = అంటుకొని, పైన్ = పిమ్మటను, ఉదుటుగన్ = గర్వము గలుగునట్లు, ఉన్నయున్నతపయోధరచక్రములు, ఉన్న, ఉన్నత = ఎత్తైన, పయోధరచక్రములు = జక్కవలంబోలినకుచములను, ఆక్రమించెన్ = వశపఱుచుకొనెను

కృష్ణునిదృష్టి యామెయవయవములం గ్రమక్రమముగఁ జూచుచుఁ జిట్టచివరకు నున్నతప్రదేశముఁ బొందెనని భావము.

క. ఈరీతిఁ బుష్పవనమున
నారీతిలకమును జూచి ♦ నవ్యానంద
స్ఫారమతి యగుచుఁ జెంతకు
సారసనయనుండు సేరఁ ♦ జనుసమయమునన్. 5

సారసనయనుండు = కృష్ణుఁడు, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలవాఁడు) ఈరీతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, పుష్పవనమునన్ = పూఁదోఁటయందున్, నారీతిలకమును = భద్రను, (స్త్రీశ్రేష్ఠమును) చూచి = కన్గొని, నవ్యానందస్ఫారమతి, నవ్య = నూతన మైన, ఆనంద = సంతసముచేత, స్ఫార = అతిశయించిన, మతి = బుద్ధి కలవాఁడు, అగుచున్, చెంతకున్ = సమీపమునకున్, చేరన్ జనుసమయమునన్ = చేరునట్లు, వెళ్లెడుకాలమునందున్ (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

మ. అలహిందోళపురక్తి మాధవుఁడు ప్ర ♦ త్యక్షుం బగున్ వీణనో
యలివేణీ యది మేళగించి లలితం ♦ బౌగీతముం బాడుమం

చు లతాతన్వి యొకర్తు దెల్పఁ జెలియ ♦ చ్చోఁ నట్లు కావింప న
ప్పలుకుల్ దా విని శౌరి యిప్డు పాడచూ♦ప న్వేళయంచున్ వడిన్.

ఓయలివేణీ=ఓభద్రా, (తుమ్మెదచాలుం బోలినజడగలదానా) మాధవుఁడు=వసంతుఁడు (కృష్ణుఁ డనియు ధ్వనించును) అలహిందోళపురక్తిన్, అల=ప్రసిద్ధమైన, హిందోళపురక్తిన్=హిందోళ మనురాగమునందలి ప్రేమచేతను, ప్రత్యక్షం బగున్=సాక్షాత్కరించును. శిశిరఋతువునకు వసంతకాలమునకు నగుమం బాడునొకానొకరాగము హిందోళ మనంబడు. అది=ఆరాగమును, వీణన్=వీణయందున్, మేళగించి=కూర్చి, లలితంబు=శ్రావ్య మైనది, ఔగీతమున్=అయ్యేడుపాటను, పాడుము=గానము చేయుము అంచున్, ఒకర్తులతాతన్వి=ఒకానొకస్త్రీ, తెల్పన్=తెలియఁజేయఁగాన్, చెలి=భద్ర, అచ్చోన్=అస్థలమునందున్, అట్లు కావింపన్=ఆహిందోళరాగమును వీణయందు సంఘటించి పాడఁగాన్, శౌరి=కృష్ణుఁడు, తాన్ అప్పలుకుల్=ఆమాటలను, విని=ఆలకించి, పాడచూపన్=కాన్పించుటకున్, ఇప్డువేళ=ఇది సమయము, అంచున్=అని తలఁచుచున్, వడిన్=త్వరతోన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

శిశిరవసంతములకు సంధియందు హిందోళముఁ బాడుదురు గావున నట్లుచేయుము. మాధవుఁడు (వసంతుఁడు) నీకు సాక్షాత్కరించు నని యొకయింతి చెప్పఁగా భద్ర యట్లు చేయుచున్నపుడు వసంతునకుఁ బర్యాయ మైనమాధవపదము తనకుం జెల్లుఁ గావున నిదియే యీమెకుం గనుపడుసమయ మనికృష్ణుఁడు తలఁచి యని తాత్పర్యము.

క. కుసుమలతావృతి వెలువడి
యసదృగ్వనదేవతాగ ♦ ణాంతర్గతుఁ డై
యెసఁగువసంతుఁడో కో యనఁ
బొసఁగి సతీసమితి మధ్య ♦ మున నిలిచినచోన్. 7

కుసుమలతావృతిన్=పువ్వుతీఁగెలకట్టువనుండి, వెలువడి=బయలువెడలి, అసదృక్......గతుఁడై=సాటిలేనివనదేవతలనడుమ నున్నవాఁడై, ఎసఁగువసంతుఁడో కో యనన్=ప్రకాశించువసంతుఁడో యనునట్లు, పొసఁగి=సాక్షాత్కరించి, సతీసమితిమధ్యమునన్=స్త్రీసభామధ్యమందు, నిలచినచోన్=ఉన్నప్పుడు, చోటుశబ్ద మిటఁగా

లఘుం జెప్పెను. ముందుపద్యములో నన్వయము.

సీ. ప్రకటాస్యచంద్రచం • ద్రికవోలె మొలకన
వ్వొలుకువానిని సిరు • ల్గులుకువాని
లలితరూపమునఁ గ • ల్వలజేని వలజేని
మించువాని మొయిళ్ల • మించువాని
హరినీలనీలాభ • నలరారుమీసంపు
లీలవానిఁ బసిండి • చేలవాని
నరవిందములకు విం • దగుకన్నుఁగవతళ్కు
లొలయువాని శుభాప్తి • వెలయువాని
మహితకుండలకౌస్తుభ • మకుటకటక
కాంచికాంగదధాగధ • గ్యములవాని
నాజగన్మోహనుని శౌరి • నద్భుతాత్మ
లగుచుఁ గని లేచి నిలిచి ర • య్యబ్జముఖులు. 8

అయ్యబ్జముఖులు = మీఁదఁ జెప్పినభద్రమొదలగుస్త్రీలు, అద్భుతాత్మలు = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడినమనసుగలవారు, అగుచున్, ప్రకట......వోలెన్, ప్రకట = స్ఫుటమైన, ఆస్య = మోము అనెడు, చంద్ర = చంద్రునియొక్క, చంద్రికవోలెన్ = వెన్నెలవలె మొలకనవ్వు = మందహాసమును, ఒలుకువానిన్ = ప్రకటించువానిని, సిరుల్ = శోభలను, కులుకువానిన్ = వెదచల్లువానిని, లలితరూపమునన్ = మనోహరమైనచక్కఁదనముచేతను, కల్వలజేనిన్ = చంద్రునిని, వలజేనిన్ = మన్మథునిని, మించువానిన్ = అతిశయించువానిని, మొయిళ్లన్ = మేఘములను, మించువానిన్ = అతిశయించిన (శరీరచ్ఛాయ గల) వానిని, హరినీలనీలాభన్ = ఇంద్రనీల మనుమణియొక్క నల్లనిచాయం బోలినచాయచేతను, అలరారుమీసంపులీలవానిన్ = ప్రకాశించుమీసంపు సొగసు గలవానిని, పసిండిచేలవానిన్ = బంగారు (వన్నె గల) వస్త్రము గలవానిని, అరవిందములకున్ = పద్మములకున్, విందు = చుట్టము, అగుకన్నుఁగవతళ్కులు = అయ్యెడునేత్రములజంటయొక్క కాంతులను, ఒలయువానిన్ = పొందువానిని, శుభాప్తిన్ = మేలు పొందుటచేతను, వెలయువానిన్ = ప్రకాశించువానిని, మహిత......

వానిన్, మహిత=పూజ్యమైన, కుండల = తమ్మకమ్మలయొక్కయు, కౌస్తుభ=కౌస్తుభమను (సముద్రమునఁ బుట్టినమణితోఁ గూడిన) దండయొక్కయు, మకుట=కిరీటముయొక్కయు, కటక=కడియములయొక్కయు, కాంచికా=మొలత్రాటియొక్కయు, అంగద=బాహుపురులయొక్కయు, ధగధగ్యములవానిన్=ధగధగ లాడెడుకాంతి గలవానిని, ఆజగన్మోహనునిన్=సన్నిహితుఁడైనట్టియు లోకము నంతను వలపించునట్టియు, శౌరిన్=కృష్ణునిని, కని=చూచి, లేచి నిలిచిరి ఇందు యమక మనుశబ్దాలంకారమును, రూపకము నుపమయు ననునర్థాలంకారములును గలవు

క. కలయ వెలుఁగొందురుచిఁ జు
 క్కలమధ్యమునందు నిందు • కళ యన భద్రా
 లలనారత్నం బనుగుం
 జెలువలలో నుండి వింత • చెలువము దోఁపన్. 9

భద్రాలలనారత్నంబు=భద్ర యను స్త్రీశ్రేష్ఠము, కలయన్=అంతటను, వెలుఁగొందురుచిన్=ప్రకాశించుకాంతిచేతను, చుక్కలమధ్యమునందున్=నక్షత్రములనడుమను, ఇందుకళ యనన్=చంద్రుకళవలె, అనుగుంజెలువలలోనన్=ప్రియసఖులనడుమను, ఉండి, వింతచెలువము = అపూర్వమైనసౌందర్యము, తోఁపన్ =కనుపడఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

చ. తమకము నబ్బురంబును ము•దంబు నెదం గదియంగ నేత్రప
 ద్మములు ప్రఫుల్లముల్ సలలి•తంబులు నై చలదృఙ్మిళిందబృం
 దములను గుమ్మరింపఁ గర•నస్తనము ల్పులకింపఁ గాంచెఁ బ్రే
 మ ముడిగొనంగ నయ్యదుకు•మారుని దివ్యవిలాసధారునిన్. 10

తమకము=త్వరయును, అబ్బురంబును =ఆశ్చర్యమును, ముదంబును=సంతోషమును, ఎదన్=మనసునందు, కదియంగన్=వ్యాపింపఁగాన్, నేత్రపద్మములు=కన్నుఁదామరలు, ప్రఫుల్లముల్=వికసించినవియును, సలలితంబులు నై=మిగులమనోహరములు నై, చల......బృందములను, చల=చలించుచున్న, దృక్=చూపులనెడు, మిళిందబృందములను=తుమ్మెదలసమూహమును, గుమ్మరింపన్=వెలికిఁజిమ్మఁగా, కఠినస్తనముల్, పులకింపన్=గగుర్పొడువఁగాన్, ప్రేమ=స్నేహము, ముడిగొనఁగన్=దృఢపడునట్లుగా, దివ్యవిలాసధారునిన్=సుందరమైనశృంగారచేష్టలు ధరించిన

వానిని, అయ్యదుకుమారునిన్ = ఆకృష్ణుని, కాంచెన్ = చూచెను దీనికిం గర్త్రి వెనుకటిపద్యమునందలి భద్ర. రూపకాలంకారము. ఇందు రోమాంచ మను సాత్త్వికభావము చెప్పంబడెను

మ. తొలుకార్మించులసంచులై కువలయ◆స్తోమైకదామంబులై
బెళుకుంబేడిసమీలలీల లయి దీ◆ప్తిన్ ఖంజనాప్తంబులై
తెలినెత్తమ్ములతమ్ములై తళుకులై◆దీవ్యచ్చకోరాళికా
ళులునై కప్పె ముకుందుమేన నపుడా◆లోలాక్షివీక్షాతతుల్. 11

అపుడు = కృష్ణుం జూచునపుడు, ఆలోలాక్షివీక్షాతతుల్ = ఆభద్రయొక్క దృష్టిసముదాయములు, తొలుకార్మించుసంచులై = వర్షాకాలమునందలి మెఱుపులయందము కలవి యై, (అతిచంచలములై యని భావము) కువలయ.. . లై = కలువలగుంపులయొక్క దండలై, బెళుకుంబేడిసమీలలీల లయి = తళతళలాడుచేఁపలయొక్క విలాసములు కలవి యై, దీప్తిన్ = కాంతిచేతను, ఖంజనాప్తంబులై = కాటుకపిట్టలకుం జెలులై, తెలినెత్తమ్ములతమ్ములై = తెల్లనితామరపూవులకుసోదరులై (సమానములై యని యర్థము) తళుకులై = ప్రశస్తమైనకాంతి గలవి యై, దీవ్యచ్చకోరాళికిన్ = ప్రకాశించుచకోరసముదాయమునకున్, ఆళులునై = చెలికత్తెలునై, ముకుందుమేనన్ = కృష్ణునిశరీరమందున్, కప్పెన్ = వ్యాపించెను

ఉ. వీలుగ వాలుఁగంటిబొమ◆వింటివిలోలదృగాశుగాళి గో
పాలువిశాలవక్షమునఁ◆బర్వఁగ నయ్యద నెంచి యించువి
ల్దాలుపు దంటవింటఁ బది◆లంబుగఁ దుమ్మెదనారిఁ ద్రోయఁ బ్రో
యాలిపయింగడంగి కుసు◆మాస్త్రము లేయఁ దొడంగె నేపునన్.

వాలుగంటి.. ..గాళి, వాలుగంటి = భద్రయొక్క, (సోగకన్నులు కలది) బొమవింటి = కనుబొమ లనెడుధనుస్సంబంధమైన, విలోల = చంచలమైన, దృక్ = చూపు లనెడు, ఆశుగ = బాణములయొక్క (వేగమునం బోవునవి) ఆళి = సముదాయ వీలుగన్ = తగునట్లు, గోపాలువిశాలవక్షమునన్ = కృష్ణమూర్తి పేరురమునందున్, పర్వఁగన్ = సోఁకఁగాన్, ఇంచువిలుదాలుపు = మన్మథుఁడు, (చెఱకువింటిని ధరించినవాఁడు) అయ్యదను = ఆసమయమును, ఎంచి = తెలిసికొని, దంటవింటన్ = బలముగలధనుసువందు, పదిలంబుగన్ = జాగ్రత్తగా, తుమ్మెదనారి = తుమ్మెద లనెడునల్లె

ల్రాదు, మ్రోయుచున్ = ధ్వనింపఁగాన్, పొలిమాలిపయిన్ = పత్రిమీఁదను, కడంగి = పూని, కుసుమాస్త్రములు = పుష్పబాణములను, ఏపునన్ = విజృంభణముతోడన్, ఏయఁ దొడంగెన్ = వేయుట కారంభించెను. ఆమె కృష్ణునిలో మ్మనఁ జూపు లనుబాణముల ను బ్రయోగింపఁగా నది సహింపక వెంటనే యామెపైని మన్మథుఁడు పూవుటమ్ములం బ్రయోగించెను. అనఁగా నామెయుఁ గృష్ణుం జూచినవెంటనే మన్మథవికారము గల్గె నని భావము.

ఉ. కోరిక లూరు నెమ్మెయి గగుర్పొడుచుం గడకంటఁ దారకల్
సేరి పరిభ్రమించు నునుఁజెక్కులఁ జెమ్మట గ్రమ్ము నెమ్మి నొ
య్యారపుఁజూపులజ్జ బెరయుం (గను జక్కఁగ మోడ్పునొందుచున్)
సారెకు వెల్వడుం దొడరి శౌరిని జూచునెడం బడంతికిన్॥ 13

తొడరి = ప్రయత్నించి, శౌరిని = కృష్ణుని, చూచునెడన్ = చూచుకాలమునం దున్, పడంతికిన్ = భద్రకున్, కోరికలు = ఇచ్ఛలు, ఊరున్ = పుట్టును, నెమ్మెయి = శరీరము, గగుర్పొడుచున్ = పులకరించును, తారకల్ = కంటిగ్రుడ్లు, కడకంటన్ = కంటితుదయందున్, చేరి, పరిభ్రమించున్ = చలించును, నునుఁజెక్కులన్ = నున్నని చెక్కిళ్లయందున్, చెమ్మట = స్వేదము, క్రమ్మున్ = వ్యాపించును, ఒయ్యారపుఁజూపు = సొగసైనదృష్టి, లజ్జ = సిగ్గు, బెరయుంగన్ = ఉత్పన్నముకాఁగా, చక్కఁగన్ = అందముగాన్, మోడ్పునొందుచున్ = ముకుళించుచున్, నెమ్మిన్ = ప్రేమచేతను, సారెకున్ = మాటిమాటికిన్, వెల్వడున్ = (తిరిగి) వ్యాపించుచుండును. భద్రకుం గృష్ణుని జూడఁగనే కోరిక పుట్టె ననియుఁ బిమ్మట దానికిం బోషకము లగుపులకాదిసాత్త్వికభావంబులును సహకారి యగులజ్జ యనుసంచారిభావము నుత్పన్న మయ్యె నని తాత్పర్యము. (కోర్కి యనఁగా రతి సంభోగవిషయ మైనయిచ్ఛావిశేషము రతి యనంబడు. ఇదియే శృంగారమునకు స్థాయిభావము ఈయిచ్ఛావిశేష మనుభవమువఱకు నిలిచిన స్థాయి యనంబడు ఇదియే శృంగారరసమునకుం బూర్వావస్థ. లోపల నున్నయనురాగమును సూచించు రోమాంచా (గగుర్పాటు) దులు సాత్త్వికభావము లనంబడు. రసమునకు సహకారు లగునిర్వేదాదులు సంచారులు. అందు ననంగనిమిత్త మైనరాగాదులచేఁ జేతస్సంకోచనము లజ్జ యనంబడు. డాఁగుట, వైవర్ణ్యము, నధోముఖత్వము, నేత్రనిమీలనము మొదలగునవి దీనికార్యములు) నాయికముగ్ధ

వ॥ ఇత్తెఱంగున నత్తరుణీరత్నం బత్తామరసాక్షు నీక్షించుచుఁ దనమ నంబున, 14

అత్తరుణీరత్నంబు=(అస్త్రీ(శ్లేషము) భద్ర, ఇత్తెఱంగునన్=ఈప్రకారము చేతను, అత్తామరసాక్షుని=ఆకృష్ణుని, ఈక్షించుచున్=చూచుచును, తనమనంబునన్=తనమనసునందున్ ఇది 17 వ పద్యమందలి యని యనుదానితో నన్వయించు.

సీ॥ తనకాంతిదరహాస ♦ మున నిల్పి భూచరుం
డగుచు వర్తించుసు ♦ ధాంశుఁ డొక్కొ
తనదుపద్మాంబక ♦ త్వము కన్నులనె తాల్చి
సాంగుఁడై మెలఁగున ♦ నంగుఁ డొక్కొ
తనసౌరభము వక్త్ర ♦ మున నించి నిజవిలా
సము చూప వచ్చువ ♦ సంతుఁ డొక్కొ
తనహారిడింభక ♦ త్వము మధ్యమునఁ బూని
యవనికి డిగినజ ♦ యంతుఁ డొక్కొ
వీరు గా రైన నీదివ్య ♦ విభవభువన
మోహనాకారలావణ్య ♦ ములు గలుగునె
కాన మద్వల్లకీగాన ♦ కలన నలరి
శౌరి సాక్షాత్కరించిన ♦ శౌరి యితఁడు॥ 15

తనకాంతి=తనయొక్క (చంద్రునియొక్క) తెల్లనిచాయను, దరహాసమునన్=చిఱునగవునందున్, నిల్పి=ఉండునట్లు చేసి, భూచరుండు=నేలం దిరుగువాఁడు, అగుచున్, వర్తించుసుధాంశుఁ డొక్కొ=ఉండుచంద్రుఁ డగునేమో, భద్ర తనను సాక్షాత్కరించినకృష్ణుం జూచి శరీరమందంతట నుండుతెల్లనికాంతిని చిఱునవ్వునందే ధరించి భూమియందు సంచరించెడుచంద్రుఁ డగు నేమో యని సందేహించె నని భావము. తనదుపద్మాంబకత్వమున్=తనసంబంధ మైనతామరపువ్వు లనుబాణములు గలుగుట యనుధర్మ (తామరపువ్వులఁబోలినకన్నులు గలుగుటయును) ము కన్నులనె=నేత్రములయందే, తాల్చి=ధరించి, సాంగుఁడై=శరీరముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై, మెలఁగుననంగుఁ డొక్కొ=సంచరించెడుమన్మథుఁ డేమో, తనసౌరభము=తన

యొక్క సురభినామము గల్గుటను (పరిమళమును) వక్త్రమునన్ = మోమునందున్, నించి = నిండించి, (ధరించి యని యర్థము.) నిజవిలాసము = తనశృంగారచేష్టలను, చూపన్ = ప్రకటించుటను, వచ్చువసంతుఁడో కో = ఏతెంచినవసంతుఁడో, తనహరిడింభకత్వము = తనయింద్రునకుం గొడు కగుట యనుసింగపుంబిల్లతనమును, మధ్యమునన్ = నడుమునందున్, పూని = ధరించి, అవనికిన్ = భూమికిన్, డిగినజయంతుఁ డో కో = అవతరించినజయంతుఁడో, (అని సందేహించి) వీరు = నేఁ జెప్పినవారు, కారు. అయినన్ = ఇందొకఁడైనయెడల, ఈదివ్య.....ములు, ఈ = ఇట్టి, దివ్య = ఒప్పిదమైన, భువనమోహన = లోకమునకు వలపు పుట్టించెడు, ఆకార = దేహమును, లావణ్యములు = నిగనిగలాడెడుకాంతియు, కలుగునె = ఉండునా? (ఉండ దని యర్థము) కాన = ఆకారణముచేతను, మద్వల్లకీగానకలనన్ = నావీణాగానముయొక్క యొప్పుచేతను, అలరి = సంతసించి, కోరి = అపేక్షించి, సాక్షాత్కరించినశౌరి = ప్రత్యక్షమైనకృష్ణుఁడు, ఇతఁడె. (అగను) నాకు సాక్షాత్కరించినయీయనమన్మథాదులలో నొకఁడైన నిట్టిసౌందర్య ముండదు కాఁబట్టి నావీణాగానమునకు సంతసించి వచ్చినకృష్ణుఁడే కాని మ ఱొకఁడు గాఁ డని భద్ర నిశ్చయించె నని తాత్పర్యము. నిశ్చయాంత మైనసందేహాలంకారము శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితము.

సీ॥ అక్షిసాఫల్య మింపా ♦ రఁగా వీనిమేఁ
జెలువంబు గోరి వీ ♦ క్షింపవలదె
విమలగాంధర్వంబు ♦ వినుతి కెక్కఁగ వీని
పైని గీతంబులు ♦ పాడవలదె
కులుకుగుబ్బలసొరు ♦ గొనబు మీఱఁగ వీని
దృఢపరీరంభమ ♦ ద్దింపవలదె
కమ్మకెమ్మోవి వా ♦ క్కపుఁజవుల్ దగ వీని
నునుఁజెక్కుఁగవ ముద్దు ♦ గొనఁగవలదె
విలువఁ దెలుపఁగరానియీ ♦ తలిరుఁబ్రాయ
మొలసిఫల మొంద వీనితోఁ ♦ గలసి మెలసి
వలచి వలపించి తమిఁ బెంచి ♦ యలరువిలుతు
కేళికలఁ దేలి సుఖలీలఁ ♦ గ్రాలవలదె॥ 16

అక్షిసాఫల్యము = కన్నులకు ఫలము (కలిమి) ఇంపారఁగాఁ = సంభవించునట్లు, వీనిమేఁజెలువంబు = ఈతనిశరీరముయొక్క చక్కఁదనమును, కోరి = అపేక్షించి, వీక్షింపవలదె = చూడఁగూడదా? కన్నుల ఫలము చెందుట కీతనిసౌందర్యము తప్పక చూడవలయు నని భావము. విమలగాంధర్వంబు = స్వచ్ఛమైనగానము, వినుతికెక్కఁగఁ = ప్రసిద్ధి పొందునట్లు, వీనిపైని గీతంబులు = ఈతని పేరం గావించినపాటలను, పాడవలదె = పాడఁగూడదా! అవశ్యము పాడవలె నని యాశయము. కులుకుగుబ్బలసౌరు = చక్కఁగఁ గదలెడుస్తనములయందము, గొనబు = మనోహరమై, మీఱఁగఁ = అతిశయించునట్లు, వీనిదృఢపరీరంభము = ఈతనిబిగువుకౌఁగిలిని, అర్థింపఁ = వేఁడికొనుట, వలదె = వలదా? ముఖ్యముగ నపేక్షింపఁ దగు నని యాశయము. కమ్మకెమ్మోవిచొక్కపుఁజవుల్ = మధురమైనమొత్తనిపెదవియొక్క నిర్మలమైనరుచులు, తగన్ = ప్రకాశింపఁగాఁ, వీనిమనుఁజెక్కుఁగవ = ఇతనిమనోహరమైనచెక్కిళ్లజంటను, ముద్దుగొనఁగ వలదె = ముద్దుపెట్టికొనవలదా? వలయు నని యర్థము. విలువ = వెలను, తెలుపఁగ రానియీతలిరుఁబ్రాయము = చెప్పలేనట్టియీలేఁతవయసు, ఫలము = ఫలమును, ఒలసి = కదిసి, ఒందఁ = అనుభవించునట్లు, వీనితో, కలసిమెలసి = ఏకీభవించి, వలచి = కామించి, వలపించి = కోరునట్లు చేసి, తమిఁ = అపేక్షను, పెంచి = వృద్ధిపఱచి, అలరుకొలుకుకేళికలఁ = మన్మథక్రీడలందుఁ, తేలి = తృప్తినొంది, సుఖలీలఁ = సుఖమైనవిలాసముతోఁ, క్రాలవలదె = చరింపవలదా (కూడు నని యర్థము)

మ॥ అని యూహించునృపాలకన్యకకు మున్నా శౌరి వీక్షించి వ
చ్చినయాయోగిని పల్కె నిట్లు కమలాక్షీ! నీదుభాగ్యం బిఁకెం
తన వచ్చుఁ జలజాసనాదుల కశక్యం బైనగోపాంగనా
జననిక్షేపము నేఁడు నీకడకు నిచ్చన్ వచ్చె వీక్షించితే॥ 17

అని = ఇట్లు, ఊహించునృపాలకన్యకకుఁ = తలంచెడురాజపుత్రికకుఁ, మున్నా = పూర్వకాలమునందుఁ, ఆశౌరిన్ = కృష్ణమూర్తిని, ఈక్షించి = చూచి, వచ్చినయాయోగిని = వచ్చినశుతిరంజని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పల్కెఁ = చెప్పెను. కమలాక్షీ = ఓభద్రా! నీదుభాగ్యంబు = నీయదృష్టము, ఉత్తరపదంబు పరం బగునపుడు యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులకు దుగాగమం బగు బా. స నీయొక్క + భాగ్యము. ఇఁకఁ = పిమ్మటను, ఎంతనవచ్చున్ = ఎంత యని చెప్పవచ్చును. చెప్ప శక్యము కా దని యర్థము. జలజాసనాదులకున్ = బ్రహ్మ మొదలగువారికి, అశక్యంబు =

(చూడ) సాధ్యము కానిది, ఐన, గోపాంగనాజననిక్షేపము = గొల్లపడుచులయొక్క నిధి (దాఁచికొన్న ద్రవ్యరాశి) నేఁడు = ఈదినమునన్, నీకడకున్ = నీయొద్దకున్, ఇచ్చన్ = (నిన్నుఁ జూచు) కోరికతోన్, వచ్చెన్ = ఏగుదెంచెను. ఈక్షించితే = చూచితివా ? బ్రహ్మాదులకు దర్శన మీయనిమహానుభావుఁడును దన్నుఁ బ్రేమించినవారి తలకు మిగుల సులభుఁడు నగుశ్రీకృష్ణుఁడు నిన్నుం జూడఁగోరి వచ్చె నతని దర్శింపు మని శ్రుతిరంజని భద్రతోఁ జెప్పెను.

గీ. అనిన యదువిభుహృదయ మా • వనజనయన
భావము నెఱింగి కనకాంగి • పలికె నిట్లు
లోకనాయక ! నీదగు • రాకవలన
నధిగతాభీష్ట యయ్యె మా • హంసయాన॥ 18

అనినన్ = శ్రుతిరంజనియిట్లుచెప్పఁగా, యదువిభుహృదయము = కృష్ణునిహృదయమును, వనజనయనభావము = భద్రయభిప్రాయమును, కనకాంగి = ఈపేరు గలయొకచెలి, ఎఱిఁగి = తెలిసికొని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పలికెన్, లోకనాయక = ఓకృష్ణా ! (ఎల్లలోకములకుం బ్రభువా యని యర్థము) నీదగురాకవలనన్ = నీసంబంధమైనవచ్చుటవలనన్ (నీవు వచ్చుటవలన నని యర్థము.) మాహంసయాన = మాచెలియగుభద్ర (అంచనడలం బోలినవడలు గల దని యర్థము.) అధిగతాభీష్ట = ప్రాప్తమైనకోర్కె గలది, అయ్యెన్. ఈపద్యమున లోకనాయకశబ్దముచె బ్రహ్మయు హంసయానశబ్దముచె సరస్వతియు ధ్వనించును.

వ॥ అనినఁ గలవాణి హరి కిట్లనియె. 19

అనినన్ = ఇట్లు కనకాంగి చెప్పఁగా, కలవాణి = ఈపేరుగలమఱియొక చెలియ, హరికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను.

క॥ పురుషోత్తమ ! నీసన్నిధి
పరిపూర్ణములుగ మదీయ • భాగ్యము లెల్లన్
వరుస ఫలింప నొవర్చెన్
వరశోభ మదీయపద్మ • పాణికిఁ గూర్చెన్॥ 20

పురుషోత్తమ = ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడా, (విష్ణుఁడా యనియుధ్వనించును) నీసన్ని

ధి=నీసాక్షాత్కారము, మదీయభాగ్యము లెల్లన్=నావి యగుసుకృతముల నన్నిఁటి ని, వరుసన్=క్రమముతో, పరిపూర్ణములుగన్=నిండుగా, ఫలింపన్=ఫలించునట్లు, ఒనర్చె=చేసెను. మదీయపద్మపాణికిన్, మదీయ=నాచెలియగు, పద్మపాణికిన్=భద్రకున్, (తామరపూవులం బోలినచేతులు గలదాని కని యర్థము. లక్ష్మి యనియుం దోఁచును. తామరపూవులను హస్తమున ధరించినది యని యర్థము) వరశోభన్=అధికదీప్తిని, మగనిశోభ యనియుం దోఁచును కూర్చెన్=సంఘటించెను.

వ॥ అనిన నిందువదన యిట్లనియె. (సుగమము) 21

గీ॥ వఱలుశృంగారసారప్రవాహసరణి
నతనుతుంగాంచితశ్రీల నధిగమించి
వెలయునది భద్రయీఘనవేణిఁ గలయఁ
గలుగు నీకు విలాససాగరత శౌరి॥ 22

వఱలు... ...సరణిన్, వఱలు=ప్రకాశించెడు, శృంగారసార=శృంగారరసమనెడు మనోహరమైనయుదకముయొక్క, ప్రవాహసరణిన్=ప్రవాహపుమార్గముచేతను, అతనుతుంగాంచితశ్రీలన్, అతను=మన్మథునిసంబంధమైన, తుంగ=అధికమైన, అంచిత=పూజ్యమైన, శ్రీలన్=శోభలనియెడు, (మన్మథావేశమువలనఁ గలిగిన విలాసముల నని యర్థము) అతను=అధికమైన, తుంగా=తుంగ యనునదియొక్క, అంచిత=ఒప్పిన, శ్రీలన్=శోభలను, (పెద్దది యగుతుంగ యనునదియొక్క శోభల నని యర్థము.) అధిగమించి=పొంది, భద్ర=భద్ర యనుతుంగభద్ర, వెలయునది=ప్రకాశించునది, ఈఘనవేణి=మేఘముం బోలినజడ గలది యగునికన్నె యనెడునో ప్పనది, కలయన్=నిన్నుఁ బొందఁగాన్, నీకున్, విలాససాగరత=శృంగారచేష్టలకు సముద్రుఁ డగుట, కలుగున్=సంభవించును. నది సముద్రముతోఁ గలియునప్పటి రసాధిక్యముయొక్క శోభ నిన్నిమె గూడినపుడు, సంభవించు నని భావము. (తుంగభద్రానదికి సముద్రముతో సంబంధము కృష్ణానదీద్వారమునఁ గలదు. శ్లిష్టరూపకాలంకారము.

మ॥ అనినన్ సిగ్గున మోము వంచికొనిభద్రాబ్జాక్షి చన్దోయి వేఁ
గున లేఁగా నసియాడ నిస్తులతులాకోటిస్వనాకృష్టకా
ననమాయూరమరాళియై కటితటీనాట్యోల్లసద్వేణియై

చనియెం గ్రిమ్మతి శౌరిఁ జూచుచు మణీసౌధాంతరక్ష్మోణికిన్॥ 23

అనినన్ = ఇందువదన యను చెలి యిట్లు చెప్పఁగాన్, భద్రాబ్జాక్షి = భద్ర యను కన్నె, సిగ్గునన్ = సిగ్గుచేతను, మోము వంచికొని, చన్దోయి భ్రేఁగునన్ = చన్దోయి యొక్క భారముచేతను, తేఁగౌను = తేఁతనడుము, అసియాడన్ = వణఁకుచుండఁగా, నిస్తుల......మరాళియై, నిస్తుల = సాటిలేని, తులాకోటి = అందెలయొక్క, (ని) పాదాంగదంతులాకోటిః. అ. స్వన = ధ్వనిచేతను, ఆకృష్ట = ఆకర్షింపఁబడిన, కానన = అడవియందలి, మాయూరమరాళియై = నెమిళ్లను హంసలును గలదియై, కటీ...యై కటితటీ = కటిప్రదేశమందు, నాట్య = వలించుమండుటచేతను, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, వేణియై = జడగలదియై, క్రిమ్మతి = మఱలి, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, చూచుచున్, మణీసౌధాంతరక్ష్మోణికిన్ = మణుల (తోఁ గట్టబడిన) మేడలోనిప్రదేశమునకు, చనియెన్ = వెళ్లెను.

వ॥ ఇట్లు యదునందన సందర్శన సందీపి తానంద మోహాపరవశ యయ్యు నయ్యిందువదన నవోఢ గావున సఖీజన పరిహాస జనిత లజ్జాభరంబునఁ దనజనని యున్నసదనంబున కరిగినం దోడిబోటులు చిఱునగవు మొగంబులఁ దళుకొత్త నిలిచినం గాంచనాంబరుండు మీర లీయుపవనంబున నుంటకుం గతం బెయ్యది యని యడిగిన హరికి వార లిట్లనిరి॥ 24

అయ్యిందువదన = మీఁదఁ జెప్పంబడినభద్ర, (చంద్రుని బోలినమొగము గలది.) ఇట్లు = ఈప్రకారము, యదునందన......పరవశ, యదునందన = కృష్ణునియొక్క సందర్శన = చూచుటచేతను, సందీపిత = ప్రజ్వలింపఁబడిన (అధిక మైన యని యర్థము.) ఆనంద = సంతసమునకును, మోహా = వలపునకును, పరవశ = లోఁబడినది. అయ్యున్ = అయినను, (ఆయనం జూచుటచే నధికానందమును మిగుల వలపును గలదియైన దని యర్థము.) నవోఢ = ముగ్ధ, కావునన్ = కాఁబట్టి, (నవోఢాశబ్దమునకుఁ గ్రొత్త పెండ్లికూఁతు రని యర్థము, గాని యిచ్చో నది లక్షణచే ముగ్ధం జెప్పును.) సఖీ......భరంబునన్, సఖీజన = చెలులయొక్క, పరిహాస = ఎగతాళివలన, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, లజ్జాభరంబునన్ = లజ్జాతిశయము చేతను, తనజనని = తనతల్లి, ఉన్నసదనంబునకున్ = వసించినగృహమునకున్, అరిగినన్ = పోవఁగాన్, తోడిబోటులు = కూ

కే మన్న చెలికత్తెలు, చిఱునగవు = మందహాసము, మొగంబులన్ = ముఖములయందున్ తళుకొత్తన్ = అంకురింపఁగాన్, నిలిచినన్, కాంచనాంబరుండు = కృష్ణుఁడు, (బంగారుఛాయగలవస్త్రముల దరించినవాఁడు) మీరలు, ఈవనంబునన్ = ఈపూఁదోట యందున్, ఉంటకున్ = ఉండుటకు, కతంబు = కారణము, ఎయ్యది యని యడిగినన్ = ఏమని యడుగగాన్, వారలు = ఆభద్రచెలికత్తెలు. హరికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లు = ఈప్రకారము, అనిరి = పలికిరి.

క॥ విను మోవనజోదర ! మా
జననాథుఁడు దేవితో వ ♦ సంతోత్సవ మిం
పొనరింప వచ్చినకతం
బున మేమును నీయుపవన ♦ మున నుంటి మనన్॥ 25

ఓవనజోదరా = ఓపద్మనాభా ! వినుము = ఆలకింపుము మాజననాథుఁడు = మా ప్రభు వగుధృష్టకేతుఁడు, దేవితోన్ = భార్యతోన్, ఇందున్ = ఈతోఁటయందున్, వసంతోత్సవము = వసంతపూజాదుల వని యర్థము. ఒనరింపన్ = చేయుటకు, వచ్చినకతంబునన్ = వచ్చినకారణముచేతను, మేము, ఈయుపవనంబునన్ = ఈయుద్యానవనమునందున్, ఉంటిమి = వసించితిమి, అనన్ = ఇట్లు చెప్పఁగాన్, ముందుపద్యములో నివిని యనుదానితో నన్వయించును.

క॥ విని వారల వీడ్కొని నిజ
జనయుతుఁడై ధృష్టకేతు ♦ జనపాలవరే
ణ్యుని జూచుటకు ముకుందుఁడు
సనియెం బూఁదోఁటలో హ ♦ జారంబునకున్॥ 26

ముకుందుఁడు = కృష్ణుఁడు, విని = ఆలకించి, వారలన్ = ఆస్త్రీలను, వీడ్కొని = వెళ్లి వచ్చెద నని చెప్పి విడిచి, నిజజనయుతుఁడై = తనజనులతోఁగూడినవాఁడై, ధృష్టకేతుజనపాలవరేణ్యునిన్ = రాజశ్రేష్ఠుఁడైనధృష్టకేతునిని, చూచుటకున్, పూఁదోఁటలోనిహజారంబునకున్ = ఉద్యానవనములో నున్నచావడిలోనికిన్, చనియెన్ = వెళ్లెను

సీ॥ కరదీప్తకనకకం ♦ కణకలక్వణముతో
రమణీమణులు చామ ♦ రముల వీవ

గానసనృత్యముల జే ♦ జేనాగవాసంపుఁ
జెలువంబు నాటనె ♦ చ్చెలులు చూప
సామంతభూషామ ♦ ణీమయూఖములు సం
ధ్యారుణాతపముల ♦ నౌఘళింపఁ
జరణనూపురముల ♦ సాలభంజికలట్లు
శరణాగతనతారి ♦ వరులుదోఁప
వేడ్కఁ గొలువున్న కైకేయు ♦ విమలగుణని
కాయుఁ గేయూరమకుటాది ♦ కలితకాయు
ధృష్టకేత్వభిధేయు స ♦ ద్విబుధగేయు
నాయదువిభుఁడు గాంచెను ♦ దాస్థానసీమ॥ 27

టి మణీమణులు = మణులం బోలినస్త్రీలు, కర.....తోన్, కర = హస్తములం దు, దీప్త = ప్రకాశించెడు, కనకకంకణ = బంగారుకడియములయొక్క, కల = మధుర మైన, క్వణముతోన్ = ధ్వనితోన్, చామరములన్ = వింజామరలను, వీవన్ = విసరు చుండఁగాన్, ఆటనెచ్చెలులు = ఆటకత్తెలు, (నాట్యము చేయువారు) గానసనృత్య ములన్ = సంగీతముచేతను నాట్యములచేతను, జేజేనాగవాసంపుఁజెలువంబు = దేవ వేశ్యలయొక్కయందమును, (స్వర్గములో నుండెడురంభ మొద లగువారియందము నని యర్థము.) చూపన్ = కనుపఱుపఁగాన్, సామంత... ..ఖములు, సామంత = తనప్ర భుత్వమునకు లోఁబడినదేశములకుం జుట్టుప్రక్కల నుండుదేశముల నేలురాజులయొక్క (నాలుగ్రామములం బాలించుటకు రాజుచే నియుక్తు లగునుద్యోగులయొక్క యనియే ని యర్థము.) భూషా = శరీరముఁధరించినయాభరణములయందలి, మణి = రత్నములయొ క్క, మయూఖములు = కాంతులు, సంధ్యారుణాతపములన్ = సంధ్యాకాలమందలి యెఱ్ఱనియెండలను, ఔఘళింపన్ = తిరస్కరింపఁగాన్, శరణాగతనతారివరులు = శరణు పొంది నమస్కరించెడు శత్రురాజులు, చరణ నూపురముల సాలభంజికల ట్లు, చరణనూపురముల = కాలియందెలయందలి, సాలభంజికలట్లు = బొమ్మలువలె, (ని) మంజీరో నూపురోఽస్త్రియాం. అ. తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాన్, (ప్రతిఫలింపఁ గా నని యర్థము.) ఉ దాస్థానసీమన్ = తోఁటయందున్ కొలు వున్న కైకేయున్ = స భ చేసి యున్నకేకయదేశాధిపతిని, విమలగుణనికాయున్ = స్వచ్ఛ మైనశౌర్యధైర్యా

దులసముదాయము కలవానిని, కేయూరమకుటాదికలితకాయున్=భుజకీర్తులు కిరీటము మొదలైనవానితోఁ గూడినశరీరము గలవానిని, సద్విబుధగేయున్=సాధువులచేతను విద్వాంసులచేతను, స్తుతింపఁబడఁదగినవాని, ధృష్టకేత్వభిధేయున్=ధృష్టకేతు వను పేరు గలవానిని, కాంచెను=చూచెను

చ॥ అతులితదివ్యమండనయు ♦ తాంగరుచుల్ గనుపట్టుచుండఁగా
నతఁడును దవ్వులన్ సరసి ♦ జాక్షుని జూచి ప్రహర్షలీల నా
యతమణిపీఠి డిగ్గి యెదు ♦ రై చని కౌఁగిటఁ గూర్చ మామయై
నతనకు మ్రొక్కికృష్ణురత ♦ నంబులగద్దియ నుంచి వెండియున్॥

అతఁడును=ఆకేకయరాజును, అతులిత .....రుచుల్, అతులిత=సాటిలేని, దివ్య=దేవలోకసంబంధమైన, మండన=భూషణములతోన్, యుత=కూడిన, అంగరుచుల్=శరీరకాంతులు, కనుపట్టుచుండఁగాన్=ప్రకాశించుచుండఁగాన్, దవ్వులన్=మిగుల దూరమునుండి, సరసిజాక్షునిన్=తమ్మికంటిని, చూచి, ప్రహర్షలీలన్=సంతోషక్రియతోన్ (సంతోషముతో ననియే యర్థము) ఆయతమణిపీఠిన్=విశాలమైనమణులు దాపినపీఁటనుండి, డిగ్గి, ఎదురై చని=అభిముఖముగా వెళ్లి, కౌఁగిటన్, కూర్పన్=చేర్చుకొనఁగాన్, మామ యైనతనకున్=తండ్రితోఁబుట్టువునకు భర్త యైనతనకున్, మ్రొక్కుకృష్ణున్=నమస్కరించుకృష్ణుని, రతనంబులగద్దియన్=రత్నములపీఁటయందు, ఉంచి=నిలిపి, వెండియున్=ఇంకను, ముందుపద్యములోనిసమాపకక్రియతో నన్వయము

వ॥ తక్కినయుద్ధవగదాదిసహచరుల సముచితప్రకారంబుల నాదరించి మించినవేడుకం గేకయరాజేంద్రుం డయ్యాదవేంద్రున కిట్లనియె.

కేకయరాజేంద్రుండు, తక్కినయుద్ధవగదాదిసహచరులన్=మిగిలిన యుద్ధవుఁడు మొదలైన (కృష్ణుని) తోడివారలను, సముచితప్రకారంబులన్=తగినరీతిచేతను, ఆదరించి=గౌరవించి, మించినవేడుకన్=అధికమైనకుతూహలముతో, అయ్యాదవేంద్రునకున్=ఆకృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్

ఉ॥ ఆడఁగఁ బోవుతీర్థ మెదు ♦ రైనగతిన్ భవదాగమంబు బ
ల్వేడుకతో నిరంతరము ♦ వేఁడుచు నుండఁగ నేఁడు మాకుఁ జే
కూడె నభీప్సితంబు లోన ♦ గూడె నమాత్యసుహృజ్జనంబు మా

నాడును భృత్యకోటిసద • నంబులు ధన్యత నొందె మాధవా॥ 30

మాధవా = ఓకృష్ణా! భవదాగమంబు = నీరాకను, బల్వేడుకతోన్ = మిగుల సంతసముతోన్, నిరంతరము = ఎడతెగక యుండునట్లు, వేఁడుచు నుండఁగన్ = కోరుచుండఁగాన్, నేఁడు = ఈదినమునందున్, ఆడఁగఁ బోవుతీర్థము = స్నానము చేయుటకై వెళ్లెడుపుణ్యజలము, ఎదురైనగతిన్ = ఎదురుగ వచ్చునట్లు, మాకున్, చేకూడెన్ = సంభవించెను. అభీప్సితంబులు = కోరఁబడినవి, ఒనగూడెన్ = సంఘటిల్లెను. కోర్కు లన్నియు సఫల మైన వని యర్థము. అమాత్యసుహృజ్జనంబు = మంత్రులయు మిత్రులయు సముదాయమును, మానాడు = మాదేశమును, భృత్యకోటి = సేవకసముదాయమును. సదనంబులు = ఇండ్లును ధన్యతన్ = కృతార్థత్వమును, ఒందెన్ = పొందెను.

క॥ మాబావకుఁ గుశలంబే
యాబలభద్రునకు భద్ర • మా దేవకి యు
న్నే బాగుగ సఖులకు మే
లే బంధులు రాచవారు • లెస్సలె శౌరీ॥ 31

శౌరీ = ఓకృష్ణా! మాబావకున్ = వసుదేవునకున్, కుశలంబే = సుఖమా? 'ఏ' యనునది ప్రశ్నార్థకము ఆబలభద్రునకున్ = మీయన్న యగుబలరామునకున్, భద్రమా = శుభమా? దేవకి, బాగుగన్ = సుఖముగాన్, ఉన్నే = ఉండునా? సఖులకున్ = మీచెలికాండ్రకున్, మేలే = మేలు కలదా? బంధులు = మీచుట్టములు, (అగు) రాచవారు = ప్రభువులు. లెస్సలే = సుఖులై యున్నారా?

క॥ అని కుశలం బడిగిన హరి
జనపతి కిట్లనియె నమిత • సౌజన్యశ్రీ
ఘనులుం బెద్దలు నగుమీ
యనుకంపం బ్రిబలు చుండి • రందఱు సుఖులై॥ 32

అని = ఇట్లు, కుశలంబు = సుఖవార్తను, అడిగినన్, హరి = కృష్ణుఁడు, జనపతికిన్ = రాజునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఇట్లుచెప్పెను అమిత......ఘనులున్, అమిత = మితము లేని, సౌజన్య = మంచిస్వభావము చేతనును, శ్రీ = సంపదచేతనును, ఘనులున్ = అధికులును, పెద్దలున్ = వృద్ధులును, అగుమీయనుకంపన్ = మీదయచేతను,

అందఱున్ = మీ రడిగిన యెల్లవారును, సుఖులై = సుఖము కలవారై, [illegible]రి = వృద్ధి చెందు చుండిరి.

వ॥ అని యెఱింగించి = ఇట్లు తెలిపి. 34

మ॥ తమమేనత్త ను నత్తఱిన్ విమలచి ♦ త్తం ధృష్టకేతుప్రభూ
త్తమదేవిన్ శ్రుతకీర్తిఁ దద్భవనసం ♦ స్థం జూడ నద్దేవకీ
ప్రముఖస్త్రీవసుదేవముఖ్యకుశల ♦ ప్రశ్నంబు లద్దేవి వే
డ్కమెయిం జేయఁగ శౌరి తత్సకలయో ♦ గక్షేమముల్ దెల్పుచున్॥

అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందున్, విమలచిత్తన్ = నిర్మల మైనమనసు గలదానిని, తద్భవనసంస్థన్ = తోఁటలోని యాగృహమున నున్న దానిని, ధృష్టకేతుప్రభూత్తమదేవిన్ = ధృష్టకేతుఁ డను రాజశ్రేష్ఠునిభార్యను, తమమేనత్తను = తమతండ్రికిం దోఁబుట్టువును, శ్రుతకీర్తిన్ = ఈపేరు గలయింతిని, చూడన్ = కనుఁగొనఁగాన్, (దీనికింగర్త వెనుకటిపద్యమున నున్నవారి.) అద్దేవి = రాజభార్య యైనశ్రుతకీర్తి, అద్దేవకీ...... ప్రశ్నంబులు, అద్దేవకీప్రముఖ = ఆదేవకి మొదలగు, స్త్రీ = ఆఁడువారియొక్కయు, వసుదేవముఖ్య = వసుదేవుఁడు మొదలగువారియొక్కయు, కుశలప్రశ్నంబులు = క్షేమములఁగూర్చినప్రశ్నములను, వేడ్కమెయిన్ = కుతూహలముతోన్, చేయఁగన్ = కావింపఁగాన్, శౌరి = కృష్ణుఁడు, తత్సకలయోగక్షేమముల్ = మీఁద నడిగినవారి యెల్లరయొక్కయు యోగక్షేమములను (క్రొత్తవానిని సంపాదించుకొనుట యోగము మును పున్నవానిని రక్షించుకొనుట క్షేమము) తెల్పుచున్ = ఎఱిఁగించుచున్, ముందటిపద్యముతో నన్వయము

గీ॥ ఈవిధం బగునిష్టగో ♦ ష్ఠీవినోద
మున నచటఁ గొంతతడవుండ ♦ ముచ్చటించి
హారిని దనదివ్యరత్నమం ♦ దిరమునందుఁ
బరిజనముతోడ విడియించె ♦ ధరణివిభుఁడు॥ 35

ఈవిధంబు = ఈప్రకారంబు (కలది) అగునిష్టగోష్ఠీవినోదమునన్ = అగునను కూల మైనసంభాషణమందలి వేడుకతోన్, అచటన్ = ఆస్థలమునందున్, కొంతతడవు = కొంతసేపు, ఉండన్ = (శౌరి) వసింపఁగాన్, ధరణివిభుఁడు = ధృష్టకేతువు, ముచ్చటించి = సల్లాపము చేసి, హరిని = కృష్ణునిన్, పరిజనముతోడన్ = కూడ నున్న

వారితోన్, తనదివ్యరత్నమందిరమునన్ = తనది యగుసుందర మైనమణులతోఁ గట్టిన మేడయందున్, విడియించెన్ = బసచేయించెను.

ఉ॥ పిమ్మట నందనందనుఁడు ♦ పెల్లనురక్తిని గ్రొత్తప్రాయపుం
గొమ్మను నెమ్మదిం దలఁచి ♦ కొంచు నవారిత మైనమోహభా
రమ్మున నమ్మణీభవన ♦ రంగమునం గలయంగ వేమరుం
గ్రుమ్మరు సంభ్రమించు ధృతి ♦ కోమలు లారతి ద్రిప్పుకైవడిన్ ॥ 36

నందనందనుఁడు = కృష్ణుఁడు, (నందునకుం బుత్త్రుఁ డని యర్థము కృష్ణుఁడు బాల్యమున నొకనిమిత్తమున నందునింట నుండుటచే నతనికిం బుత్త్రుఁ డని వ్యవహరింతురు,) పిమ్మటన్ = ఆగృహమునం బ్రవేశించినతరువాతను, పెల్లనురక్తిన్ = మిక్కిలి యనురాగముచేతను, గ్రొత్తప్రాయంపుఁగొమ్మను = నూతన మైనవయసు గలభద్రను, నెమ్మదిన్ = మనసునందున్, తలఁచికొంచున్ = స్మరించుచున్, అవారితము = నివారింప శక్యము గానిది, అగుమోహభారమ్మునన్ = అగువలపుయొక్క యతిశయముచేతను, అమ్మణీభవనరంగమునన్ = ఆమాణిక్యపుటిల్లను నాట్యస్థలమునందున్, వేమరున్ = మాటిమాటికిన్, సంభ్రమించుధృతి, సంభ్రమించు = తొట్రిపడియెడు, ధృతి = ధీరత యగుడు, కోమలులు = స్త్రీలు, ఆరతి = నీరాజనమును, (కర్పూరపుదీపమును) త్రిప్పుకైవడిన్ = త్రిప్పెడువిధముచేతను, కలయంగన్ = అంతటన్, క్రుమ్మరున్ = సంచరించును. (కోమలులు = స్త్రీలు, ఆరతి = నీరాజనమును, త్రిప్పుకైవడిన్ = త్రిప్పునట్లు, సంభ్రమించుధృతి = చలించెడుధైర్యముచే (తృతీయార్థమందుఁ బ్రథమ.) క్రుమ్మరున్ = సంచరించు ననియేని యర్థము) ఇందుఁ జాపల మనుసంచారిభావము చెప్పఁబడెను. రాగద్వేషాదులచే నొక్కచో మనసు నిలువమి చాపల మనంబడు.

వ॥ అప్పు డమ్ముకుందుండు నిజాంతర్గతంబున. 37

అమ్ముకుందుండు = ఆకృష్ణుఁడు, అప్పుడు, నిజాంతర్గతంబునన్ = తనది యగు మనస్సునందున్,

సీ॥ తొలిజన్మమునను నె ♦ చ్చెలు లేమినోములు
నోచిరో చెలి చెల్మి ♦ మోచి యుండ
రతనాలవీణ యె ♦ ట్టితపంబు సల్పెనో
బాలిక చేపట్టుఁ ♦ బాయకుండ

సుమణిహారంబు లే • సుకృతం బొనర్చెనో
కాంతాకుచాగ్రభా • గముల మెలఁగ
సదనదర్పణము లే • సద్విధుల్ సలిపెనో
ప్రమదానుబింబభా • గ్యములు గలుగ
నిచటిమణిచిత్రసౌధంబు • లిచటితమ్మి
కొలఁకు లిచ్చటియుపవనీ • కుంజతటులు
నెట్టియుపకృతి గావించి • యెసఁగ నొక్క
రమణికేళీవిహారసం • ప్రాప్తి యొనర॥ 38

నెచ్చెలులు = భద్రిచెలికత్తెలు, చెలిచెల్మిన్ = ప్రియురాలగుభద్రయొక్క స్నేహమును, మోచియుండన్ = వహించియుండుటకు, తొలిజన్మమునన్ = వెనుకటిపుట్టువునందుఁ, (ఈపద మెల్లవాక్యములతో సంబంధించును) ఏమినోములు = ఎట్టివ్రతములను, నోచిరో = చేసిరో, ఈమెచెలికత్తెలు మునుపటిజన్మమున నెవ్వియో గొప్పవ్రతములు చేయుటచేతనే, యీజన్మమున నీమెనెయ్యమును సంపాదించిరని యాశయము. బాలికచేపట్టునఁ = భద్రయొక్క చెతియందునికిని, పాయకుండఁ = వదలకుండుటకుఁ, రతనాలవీణ = మణులతోఁ గూడినవీణయనువాద్యము, ఎట్టితపము = ఎట్టితపస్సును, (శరీరాయాససాధ్య మైనపుణ్యకర్మము తపంబు నాఁబడు) చల్పెనో = చేసెనో, సుమణిహారంబులు = ప్రశస్తము లగుముత్యాలు మొదలగువాని దండలు, కాంతాకుచాగ్రభాగములన్ = భద్రయొక్క స్తనములయొక్క చివరప్రదేశములందుఁ, మెలఁగఁ = సంచరించుటకు, ఏసుకృతంబు = ఎట్టిపుణ్యమును, ఒనర్చెన్ = చేసెనో, సదనదర్పణములు = ఇంటియందలియద్దములు, ప్రమదా......లు, ప్రమదా = (ఈ) సుందరియొక్క, అనుబింబ = ప్రతిబింబముఁ జెందఁగారణమగు, భాగ్యములు = అదృష్టములు, కలుగఁ = సంభవించుటకుఁ, ఏసద్విధుల్ = ఎట్టిమంచికార్యములను, చలిపెనో = చేసెనో, (ఇచట విధిశబ్దము లక్షణచె సత్కర్మములను బోధించును.) అద్దములు మిక్కిలి పుణ్యము చేయుటచేతనే యామెప్రతిబింబమును బొందుచున్న వని భావము. ఇచటిమణిచిత్రసౌధంబులు, ఇచటి = ఈస్థలమునందున్న, మణి = మాణిక్యములచేత, చిత్ర = పలువన్నెలుగల, సౌధంబులు = మేడలును, ఇచటితమ్మికొలఁకులు = ఈతోఁటలోనితామరపూవులు గలసరసులును, ఇచ్చటియుపవనికుంజతటులు = ఈయుద్యానమునందలిపొదరిండ్లును, రమణి......ప్రాప్తి, రమణి = భద్రయొక్క, కేళీ = ఆటలయొక్కయు, వి

హారి = సంచారములయొక్కయు, సంప్రాప్తి = పొందు (సంబంధ మని యర్థము.) ఒనరక = కలుగుటకు, ఎట్టియుపకృతి = ఎటువంటిపరోపకారమును, కావించి = చేసి, ఎసఁగెనొక్కొ = అతిశయించెనో.

ఇచటికోలఁకులు మొదలగునవి పూర్వజన్మమున మిగులఁ బరోపకారముం జేసి యే యీమెవిహారాదులకుం దగి యుండె నని భావము. ఈమెచెలులు మొదలైనవారు మంచివ్రతములు మొదలగునవి చేసి యీమెస్నేహము మొదలైనవానిని సంపాదించి రని స్తుతించుటవలన నట్టిసత్కర్మములు చెయలేదు గాన నా కామెతో సంబంధము లేకపోయె నని నిందదోఁచుటచే వ్యాజస్తుత్యలంకారము

చ॥ అలచెలియూరురంభల భు ♦ జాచ్ఛబిసంబుల హాసచంద్రికన్
బలితపుగబ్బిగుబ్బవిరి ♦ బంతులఁ జెక్కులికప్పురంపుబి
ళ్లల జిగిమోవిపానకము ♦ లం దని వొందినఁ గాక యేక్రియం
దల మగుచున్నయీవిరహ ♦ తాపభరంబు శమించు నా కిఁకన్॥39

అలచెలియూరురంభలన్ = ఆభద్ర యనుబాలికయొక్క తొడ లనునఁటికంబములచేతను, భుజాచ్ఛబిసంబులన్ = చేతు లనెడునిర్మల మైనతామరతూండ్లచేతను, హాసచంద్రికన్ = నవ్వనెడువెన్నెలచేతను, బలితపుగబ్బిగుబ్బవిరిబంతులన్, బలితపు = బలిసిన, గబ్బి = ఉన్నత మైన, గుబ్బవిరిబంతులన్ = స్తనము లనెడుపూలబంతులచేతను, చెక్కులికప్పురంపుబిళ్లలన్ = చెక్కు లనెడుకర్పూరపుబిళ్లలచేతను, జిగిమోవిపానకములన్ = (ఎట్టివి) కాంతి గలయధరోష్ఠ మనెడుపానకరసములచేతనును, తని వొందినఁ గాక = తృప్తిపొందినసే కాని, నాకున్, దల మగుచున్నయీవిరహతాపభరంబు = అధికమగుచున్న యీయెడఁబాటువలనివేఁడియొక్కభారము, ఇఁకన్ = ఇప్పుటను, ఏక్రియన్ = ఏవ్యాపారముచేతన్, శమించున్ = చల్లారును ఈమెయెడఁబాటువలనఁ గలిగినవెట్ట మీఁదఁ జెప్పినశైత్యోపచారములు చేసినసే యడఁగును గాని మఱియొక్కయుపాయముచే నడఁగ దని భావము ఇందుఁ జెప్పినయనఁటులు మొదలగునవి మిగుల శీతలవస్తువులగుటచేఁ దాపనివారకము లని సుప్రసిద్ధము. ఇందు విప్రలంభము (ఎడఁబాటు) వర్ణింపఁబడియె. ఇది యభిలాషేర్ష్యాదులవలనం బుట్టును. ఇచటివిప్రలంభ మభిలాషవలనఁ గలిగెను. సంభోగముకంటె ముందు గలిగిన యనురాగ మభిలాష మనంబడు రూపకాలంకారము

ఉ॥ ఎన్నఁడు కన్నులారఁ దర ♦ లేక్షణఁ గ్రమ్మఱఁ గాంతుఁ గాంచి య

య్యన్నులమిన్నతోడ నెన • రానఁగ ముచ్చటలాడి మోవిమేల్
జున్నులు గ్రోలి మక్కువలఁ • జొక్కుచుఁ గౌఁగిట గారవించుచుం
గ్రొన్ననవింటివానిబలు • కూటమి నెన్నఁడు గూడఁ గల్గునో॥ 40

తరళేక్షణన్ = భద్రను, (చంచలమైనచూపులు గలది) ఎన్నఁడు = ఏదినము నన్, క్రమ్మఱన్ = ఇంకొకమాఱు, కన్నులారన్ = కన్నులునిండఁగ (కన్నులుఫలించునట్లు) కాంతున్ = చూతును, కాంచి = చూచి, అయ్యన్నులమిన్నతోడన్ = ఆస్త్రీశిరోరత్నముతోడన్, నెనరు = ప్రేమము, ఆనఁగన్ = సహాయపడునట్లు, ముచ్చటలాడి = ప్రియవచనములు పలికి, మోవిమేల్ జున్నులు = అధరోష్ఠమునందలి ప్రశస్తమైన తేనెలను, గ్రోలి = త్రావి, మక్కువలన్ = ప్రేమాతిశయముచేతను, చొక్కుచున్ = మైమఱపుఁ జెందుచున్, కౌఁగిటన్ = భుజమధ్యమునందున్, గారవించుచున్ = గౌరవపఱుచుచున్, క్రొన్ననవింటివానిబలుకూటమిన్ = మన్మథక్రీడయందున్, (క్రొన్ననవింటివాఁడు = పూవువింటివాఁడు.) ఎన్నఁడు = ఏనాఁడు, కూడన్ = పొందుట, కల్గునో = సంఘటించునో. ఇందు భద్రం జూచుటకుఁ ద్వరపడుచుఁ గృష్ణుఁడు కాలమును సహింపనట్లు వర్ణించుటచే నౌత్సుక్య మనుసంచారిభావము కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్య మని. ప్ర.

వ॥ అని యి ట్లబ్బాలికారత్నంబువలన విరాలిం దూలి వనమాలి మేలిమిరతనాలశాల నుండ మధ్యాహ్నశంఖఘంటారావంబు లులియుటయుఁ గేకయపతి యతనికి మజ్జనాదికంబు గావింప నూడిగంపుఁజేడియలం బంచి పంచభక్ష్యపక్వాన్నఫలరసాదిపదార్థంబుల నంబుజాక్షుండునుం దానునుం దక్కటిబంధువర్గంబుతోడ భుజియించి సుగంధసలిలంబుల వార్చి కడానిగడితంపుటడపంబులం బడంతు లిడిన విడియంపుమడుపు లందుచు నిష్టగోష్ఠి నుండె నంత॥ 41

అని = ఇటులనుకొని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, వనమాలి = కృష్ణుఁడు, (తులసిదళములుం బువ్వులుం గూర్చి కట్టినదండ ధరించినవాఁడు) అబ్బాలికారత్నంబువలనవిరాలిన్ = ఆస్త్రీశ్రేష్ఠమునందలివలపుచేతను, తూలి = చలించి, మేలిమిరతనాలశాలన్ = బంగారుయొక్కయు మణులయొక్కయు నింటియందున్, (బంగారముతోడను మణులతోడను నిర్మింపఁబడినగృహమునం దని యర్థము) ఉండన్ = వసింపఁగాన్

మధ్యాహ్నశంఖఘంటారావంబులు, మధ్యాహ్న = పగటియొక్క మధ్యభాగమునందలి (రెండుజాము లైనట్లు తెలియఁజేయు నవి యని యర్థము.) శంఖఘంటారావంబులు = శంఖములయు ఘంటలయు ధ్వనులు, ఉలియుటయుఁ = మ్రోయఁగాఁ, ఇచట 'యుఁ' దు మర్థమునం బ్రయుక్త మయ్యెను. కేకయపతి = ధృష్టకేతుఁడు, అతని కిఁ = కృష్ణునకుఁ, మజ్జనాదికంబు = స్నానము మొదలగువానిని, కావింపఁ = చేయించుటకుఁ, ఊడిగంపుఁజేడియలఁ = ఉపచారము చేయుస్త్రీలను, (పరిచారికలను) పంచి = ఆజ్ఞాపించి, అంబుజాక్షుండును = కృష్ణుఁడును, తానును, తక్కటిబంధువర్గంబుతోడన్ = మిగిలినచుట్టములతోన్, పంచ .. ..లఁ, పంచ = ఐదువిధములైన, భక్ష్య = భోజనవస్తువులను, (భక్ష్య = పిండివంటలు, భోజ్య = అన్నాదులు, లేహ్య = పాయసాదులు, చోష్య = చారు మొదలగునవి, పానీయములు = జలము. ఇవి పంచభక్ష్యములు.) పక్వాన్న = పన్నేరములును, ఫలరసాది = పండ్లరసము మొదలగు, పదార్థంబులన్ = వస్తువులను, భుజియించి = ఆరగించి, సుగంధసలిలంబులఁ = పరిమళము గలనీటితోఁ, వార్చి = ఆచమించి, కదానిగడితంపుటడపంబులఁ, కదాని = బంగారుముయొక్క, (బంగారు వికారమైన,) గడితంపుటడపంబులఁ = దళమైనతములపాకులుండెడుపాత్రములందుఁ, (పొందాను) పడంతులు = పరిచారికలు, ఇడినవిడియంపుమడుపులు = ఉంచినతాంబూలములను, అందుచుఁ = పుచ్చికొనుచుఁ, ఇష్టగోష్ఠిఁ = ప్రియసల్లాపముతో, ఉండిరి, అంతఁ = పిమ్మటను ఇందుఁ బక్వాన్నమును, రసాదులును బంచభక్ష్యములలోనివే యైనను మరలం జెప్పుట యవి భోజనకాలమున మిక్కిలి యుపయోగింపఁబడె నని సూచించు

క॥ ఇటఁ గేకయేంద్రకన్యయుఁ
బటుతరసమ్మోహభార ♦ పారావారో
త్కటచింతాస్ఫుటవీచీ
పటలాంతరతరళధైర్య ♦ పటిమప్లవయై॥ 42

ఇటఁ = తననివాసస్థానమునందు, కేకయేంద్రకన్యయుఁ = భద్రయును, పటు తర .. .ప్లవయై, పటుతర = బలిష్ఠమైన, సమ్మోహభార = కామాతిశయ మనెడు, పారావార = సముద్రసంబంధమైన, ఉత్కట = అధికమైన, చింతా = ధ్యాన మనెడు, ఇష్టపదార్థము సంభవింపమిచేఁ గలుగుధ్యానము చింత యనఁబడు. ఇది యొకసంచారిభావము తాపనిశ్వాసాదులు దీనియనుభావములు. (అనుభావము = కార్యము.)

స్ఫుట = స్ఫుటమైన, వీచీ = తరంగములయొక్క, పటల = సముదాయముచేతను, అంత ర = లోపలను, తరళ = చలించుచున్న, ధైర్యపటిమ = ధైర్యసారమునెడు, ప్లవరై = తెప్పగలదై, (ని) ఉడుపంతు ప్లవః కోలః అ. మోహాతిశయముచేఁ జలించినధైర్యము గలదియై యని భావము ముందుపద్యముతో నన్వయము

సీ॥ చెలు వైనకీచకం ♦ బులరవంబును విన్న
మురళీస్వన మటంచు ♦ మోహ ముంచు
నీరమ్ములను నెమ్మి ♦ యెఱక లించుక కన్న
మౌళిపింఛ మటంచు ♦ మమతఁ బెంచు
సరసులఁ గ్రమ్మత ♦ మ్మిరజమ్ము తెర లున్న
స్వర్ణాంబర మటంచు ♦ సంభ్రమించు
తలిరులవింత మె ♦ గ్గలచాలు నెలకొన్న
వనమాలిక యటంచు ♦ నలపు నించు
నిగనిగని వేల్పురాచట్టు ♦ నెఱిగొణికల
చాయఁ దిలకించి హరితను ♦ చ్ఛాయ యంచు
నెంచు డాయఁగ గమకించు ♦ నించు నశ్రు
లతివ తద్రూపభావనా ♦ యత్తమతిని॥ 43

అతివ = భద్ర, తద్రూ .. మతిని, తత్ = ఆకృష్ణునియొక్క, రూప = ఆకారముయొక్క, భావనా = తలఁపునకు, ఆయత్త = లోఁబడిన, మతిని = బుద్ధిచేతను, ఎడతెగకుండం గృష్ణుని దలఁచుచుండుటచేత నని యర్థము చెలువైనకీచకంబులరవంబున్ = మనోహరమైనబొంగువెదుళ్లధ్వనిని, వాయువుచేతం బూరితములై ధ్వనించువెదుళ్లు కీచకము లనంబడు (ని) వేణవః కీచకా స్తే స్యు ర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః అ. విన్నన్ = విన్నయెడన్, మురళీస్వనము = పిల్లనగ్రోవివలనిగానధ్వని, అటంచున్ = అనుకొనుచు, మోహ ముంచున్, మోహము = భ్రమమును, ఉంచున్ = పొందును. ఈరమ్ములన్ = పొదలయందున్, నెమ్మియెఱకలు = నెమిలియీఁకలను, ఇంచుక = కొంచెము, కన్నన్ = చూచినన్, మౌళిపింఛ మటంచున్ = (కృష్ణుని) శిరమునందలినెమిలిపురి యనుకొంచున్, మమతన్ = భ్రమను, బెంచున్ = పొందును (మమత యన నభిమాన మని యర్థము, గాని యిట లక్షణచె భ్రమ యని చెప్పవలయును) సరసు

లన్ = కొలఁకులయందున్, క్రొమ్మొత్తమ్మరజమ్ము తెరలం = కమ్మకొనెడుతామరపూల యొక్క పుప్పొడితెట్టెలు, ఉన్నన్ = ఉండఁగాన్, స్వర్ణాంబర మటంచున్ = (కృష్ణుఁడుధరించిన) బంగారువన్నె గలవస్త్ర మనుకొనుచున్, సంభ్రమించున్ = తొట్రుపడును, తలిరులన్ = చిగురుటాకులయందున్, వింత మొగ్గలచాలు = క్రొత్త మొగ్గలవరుస నెలకొన్నన్ = ఉండఁగాన్, వనమాలిక యటంచున్ = (కృష్ణుని మెడలోని) దండ యనుకొనుచున్, వలపు = ప్రేమమును, నించున్ = ధరించును నిగనిగని........చాయన్, నిగనిగని = నిగనిగ లాడెడు. వేల్పురాచెట్టు = ఇంద్రనీలములయొక్క, నెటి = ప్రశస్తమైన, గొణికలచాయన్ = స్తంభములయొక్క కాంతులను, తిలకించి = చూచి, హరితనుచ్ఛాయయంచున్ = కృష్ణుని దేహకాంతి యనుకొంచున్, ఎంచున్ = తలఁచును, డాయఁగన్ = సమీపించుటకు, గమకించున్ = యత్నించును. అశ్రులు = కన్నీళ్లను, నించున్ = ధరించును. సమీపించి తా ననుకొన్నట్లు కాకపోవుటచేఁ గలిగిన దుఃఖమునఁ గన్నుల నీరు వెట్టుకొను నని యర్థము ఇందు భద్ర కాయాయివస్తువుల యందుఁ గలిగినభ్రాంతికిఁ గృష్ణుని నిరంతరము దలఁచికొనుట హేతు వగుటచేఁ గావ్యలింగానుప్రాణిత మైనభ్రాంతిమదలంకారము

చ॥ మృదుమధురోపహారము లొ ♦ కించుక వాచవి కైన మోవిఁ జే
ర్పదు, వరగంధపుష్పయుత ♦ పల్లవ మంటదు కేల నైనఁ? జూ
డదు కడకంట నైన నెదు ♦ టం దగుపంకజపాళి; మై నలం
దదు ఘనసారసాంకవక ♦ దంబము నంబుజనేత్రి చింతచేన్॥ 44

అంబుజనేత్రి = భద్రి, చింతచేన్ = ధ్యానముచేతను, మృదుమధు......ముల్ మృదు = మెత్తని, మధుర = తియ్యని, ఉపహారములు = భోజనపదార్థములను, ఒకించుక = కొంచె మైనను, వాచవికైనన్ = నోటితో రుచిచూచుటకైనను, మోవిన్ = పెదవిని, కూర్పదు = సంఘటింపదు ఎట్టిరసవంత మైనపదార్థము నైనను నోటఁ బెట్టుటలేదని భావము. వరగంధ......ము, వర = శ్రేష్ఠ మైన, గంధ = పరిమళము గల, పుష్ప = పువ్వులతో, యుత = కూడిన, పల్లవము = చిగురుటాకు నైనను, కేలన్ = చేతితోన్, అంటదు = స్పృశింపదు ఎదుటన్ = కన్నులముందు, తగుపంకజపాళి = ప్రకాశించెడుపద్మసముదాయమును, కడకంట నైనన్ = కనుగొనలచేత నైనను, చూడదు; ఘనసారసాంకవకదంబమున్, ఘనసార = పచ్చకప్పురముయొక్కయు, సాంకవ = పునుఁగుయొక్కయు, కదంబమున్ = సమూహమును, మైన్ = దేహమునందున్, లఅం

దదు=పూసికొవదు. భద్రి కృష్ణునియం దాసక్త మైనమనసు కలది యై భోజనపదార్థములందును, దక్షిణసుఖానుకూలము లగుపదార్థములందును ప్రేమ లేనిది యై యుండె నని చెప్పుటచే నిం దరతి యనురెండవపేరు గలవిషయవిద్వేష మనుమన్మథావస్థ చెప్పఁబడియెను. ప్రియునికంటె వేరగువస్తువులయందు వైరాగ్య మరతి యనంబడు.

సీ॥ హృదయస్థితానంగుఁ ♦ డెద నేయుములుకుల
మొనలు పైఁ దోఁచె నా ♦ మొలచెఁ బులక
లానంగశిఖికిఁ దో ♦ డై వచ్చుకమ్మపి
వలు లన వలపుటూ ♦ ర్పులు జనించెఁ
దద్వాతనిహతిచే ♦ త వియోగజలధి యు
ప్పొంగె నా ఘర్మాంబు ♦ పూర మొదవె
నాసీటివెల్లిపై ♦ నలరుడిండీరకాం
తులు నాఁగ నెమ్మోనఁ ♦ దెలుపు వొడమెఁ
దెలుపునకుఁ దోడునీడలై ♦ వెలయుహార
కలితమౌక్తికములు పెనుఁ ♦ గాఁకఁ గ్రాఁగి
బాష్పధారలఁగరఁగి పైఁ ♦ బైనిగ్రమ్మఁ
గొమ్మపాలిం డ్లలరె వెండి ♦ కొండలటుల॥ 45

(భద్రిసక) హృదయస్థితానంగుఁడు=మనసులో నున్న మన్మథుఁడు, ఎదనేయుములుకులమొనలు, ఎదన్=హృదయమునందు, ఏయుములుకులమొనలు=వేయు బాణములకొనలు, పైన్=మీఁదను, తోఁచె నాన్=కనుపడెనో యనునట్లు, పులకలు=గగుర్పాటు, మొలచెన్=ఉత్పన్న మయ్యెను. (ఇది యొకసాత్త్వికభావము) విభావాదిదర్శనంబున నుత్పన్నము లయినరాగాదిమనోవృత్తులవలన జన్యంబులై యాంతరంబు లగురాగాదులకు సూచకంబు లగుశరీర వికారంబులైన స్తంభాదులు సాత్త్విక భావము లనంబడు. రసోత్పత్తికిం గారణము విభావ మనంబడు అది రెండువిధములు. ఆలంబనము, నుద్దీపనము నని శృంగారరసమునకు నాలంబనము నాయికానాయకులు. వారిరూపయౌవనాదిగుణములును, వారిచేష్టలు నలంకారములును మలయానిలాదులును నుద్దీపనవిభావము. (ఆలంబనము=పట్టుఁగొమ్మ ఉద్దీపనము=కలిగిన రాగాదులను

వృద్ధి పొందించునది.) అనంగశిఖికిన్ = మన్మథాగ్నికి, తోడై = సహాయమై, వచ్చునిశ్వసముల నేలుచు ... కార్శ్య మ్మవీవలు లనన్ = ఏగుదెంచుసుగంధవాయువులువలె, వలపుటూర్పులు = పరిమళించు శ్వాసములు, జనించెన్ = పుట్టెను ఇందుఁ జింత యనుసంచారిభావముయొక్క కార్శ్య మైననిశ్వాసము చెప్పఁబడెను తరంగంబులు సముద్రంబున నుత్పన్నము లగుచు దాని నుత్కర్షంబు గావించుచుఁ దద్రూపముం బొందునట్లు, స్థాయులయందుఁ బుట్టి యు త్కర్షంబు గావించుచు దానిం దమ్ముం బోషించుచు రసరూపముం బొందునవి సంచారు లనంబడు వీనినే వ్యభిచారు లని కొందఱందురు. ఎల్లరసములయందు సంచరించుటచే వీని కీపేరు కలిగెను తద్వాతనిహతిచేతన్ = ఆయూర్పుగాలి తాఁకుటచేతను, వియోగజలధి = వియోగసముద్రము, ఉప్పొంగె నాన్ = వృద్ధిచెందెనో యనునట్లు ఘర్మాంబుపూరము = చెమ్మటనీటిప్రవాహము, (అధిక మైనచెమట యని యర్థము) ఒదవెన్ = పుట్టెను. ఇదియు నొకసాత్వికభావము ఆనీటివెల్లువపైన్ = ఆజలప్రవాహముమీఁదను, అలరుడిండీరకాంతులు నాఁగన్ = ప్రకాశించునురుగులకాంతు లనునట్లు, నెమ్మేనన్ = శరీరమునందు, తెలుపు = తెల్లనిచాయ, (వైవర్ణ్యము) పొడమెన్ = పుట్టెను. తెలుపునకున్, తోడునీడలై = సమానములై, వెలయు .. ..ములు, వెలయు = ప్రకాశించెడు, హారకలితమౌక్తికములు = దండతోఁ బొందు కలిగిన ముత్తియములు, పెనుఁగాఁకన్ = (శరీరమునందలి) యధికమగు వేఁడిచేతను, క్రాఁగి = కాలి, బాష్పధారలన్ = కన్నీటిధారలచేతను, కరఁగి = సున్నమై, పైపైని = (కుచముల) మీఁదను, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగాన్, కొమ్మపాలిండ్లు = భద్రకుచములు, వెండికొండలటుల = వెండికొండలువలె, అలరెన్ = ప్రకాశించెను ఇందు వయసగఁ బులకము స్వేదము వైవర్ణ్యము బాష్పము ననుసాత్వికభావములు చెప్పంబడెను ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. వెండికొండలువలెఁ గుచము లలరె ననుచోట నుపమయుఁ గలదు.

క॥ అనిశధ్యాతముకుందవ
దనపూర్ణేందురుచి మరుప్రతాపప్రభచే
తను నర్థముకుళితములై
కనుఁదమ్ములు కేకయేంద్రకన్యకుఁ దనరెన్॥ 46

కేకయేంద్రకన్యకున్ = కేకయరాజు కూఁతురగుభద్రకున్, అనిశ......రుచిన్, అనిశ = ఎల్లప్పుడును, ధ్యాత = ధ్యానము చేయఁబడుచున్న, ముకుంద = కృష్ణునియొక్క వదన = ముఖ మనెడు, పూర్ణేందు = నిండుచంద్రునియొక్క, రుచిన్ = కాంతిచేతను, మరు......చేతను, మరు = మన్మథునియొక్క, ప్రతాప = ప్రతాప మనెడు, ప్రభచేత

మ=సూర్యకాంతిచేతను, (ని) స్యుః ప్రభా రుగ్రుచి స్త్విడ్భాః. అ. కనుఁదమ్ము లు=నేత్రపద్మములు, అర్ధముకుళితములై=సగము ముకుళించినవి యై, తనరెన్=ప్రకాశించెను.

కన్నుఁదామరలు మనసున నున్న కృష్ణునిముఖచంద్రుని సాన్నిధ్యముచేత సగము ముకుళించి మన్మథునిప్రతాప మనెడుసూర్యకాంతిసాన్నిధ్యముచే సగము వికసించె నని యాశయము చంద్రికాంతిసాన్నిధ్యము తామరలు ముకుళించుటకును సూర్యకాంతిసాన్నిధ్యము వికసించుటకును గారణ మగుట యనుభవసిద్ధము ఆమె కామసంతప్త యై చెయునది లేక కన్నులఁబమోడ్చి మనసునఁ గృష్ణుని ధ్యానించుచుండె నని ఫలితార్థము రూపకాలంకారము.

ఉ॥ వారక స్రుక్కె బాహుబిస♦వల్లులు వాడెఁ గుచాబ్జకోశముల్
తోరపుఁగంకణావళుల♦తోడనె జాఱె సమంచితోర్మికల్
సారెఁ గలంగె జీవనము♦శ్వాసమహోష్మసమీరవారవి
స్ఫారగతిన్ వియోగపుఁద♦పర్తుదినంబునఁ గృష్ణవేణికిన్॥ 47

కృష్ణవేణికిన్=కృష్ణవేణియనుకృష్ణవేణికిన్ (భద్ర యనుకృష్ణానది కని యర్థము.) నల్లనిజడగల దని భద్రాపరము నల్లనిప్రవాహము గల దని నదీపరము (ని) వేణిః ప్రవాహే సరితాం మేళనే కేశబంధనే నా. నా. వియోగపుఁదపర్తుదినంబునన్=ఎడఁబాటను వేసవికాలమునందున్, (ని) ఉష్ణ ఉష్మాగమ స్తపః అ బాహుబిసవల్లులు=చేతులనుతూండ్లు, వారక=తప్పక, స్రుక్కెన్=ముడిఁగెను కృశించె నని భావము. వేసవికాలమున నిరు తక్కువగుటచేఁ దామరతూండ్లు తగ్గినట్లు వియోగమున నీమె బాహువులు కృశించె నని భావము నదులయందునుఁ దామరలు గల వని చెప్పుట కవిసమయము. కుచాబ్జకోశముల్=కుచము లనెడు తామరమొగ్గలు (ని) కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గ పిధానే ర్థౌఘ దివ్యయోః. అ వాడెన్=వడలెను, సమంచితోర్మికల్=పూజింపబడినయుంగరము లనెడుతరంగపఙ్క్తులు, తోరపుఁగంకణావళులతోడనె = పెద్దవి యగుకడియాలవరుసలనెడుజలబిందువులతోడనే, జాఱెన్=వదలెను. (ని) అంగుళీయే తరంగేచ వస్త్రభంగే పి చోర్మికా. నా. నా. (ని) స్యాత్కంకణం హస్తసూత్రే శిఖరె కటకే జలే నా నా వేసవికాలమున నది యందుఁ దరంగములును జలమును జాఱునట్లు (తగ్గునట్లు) వియోగకాలమున నీమె యుంగరములును గడియములును జాఱెను. (వ్రేళ్లుం జేతులుం గృశించుటచె నూడె

సు.) జీవనము=బ్రదుకనెడునీరు, (ని) వృత్తిర్వర్తన జీవనే యనియును, పయః కీలాల మమృతం జీవనం భువనం వన మనియు నమరుఁడు. శ్వాస......గతిన్, శ్వాస=ఊర్పులనెడు, మహోష్మ=గొప్పవేఁడిగల, సమీరవార = వాయుసముదాయముయొక్క, విస్ఫారగతిన్=అధిక మైనప్రాప్తిచేతను, అధిక మైనపడమటిగాడ్పులచేత నని యర్థము. సారెన్=మాటిమాటికి, కలఁగెన్=చలించెను కలతఁ జెందె నని యర్థము. వేసవికాలపునదివలె వియోగమున నీమె చిక్కె నని చెప్పుటచేఁ గార్శ్యమను మన్మథావస్థ యిందుఁ జెప్పఁబడియె. (కార్శ్యము=అంగములు చిక్కుట) రూపకాలంకారము.

క॥ సొగ సగుచనుబంతులపై
జిగిఁ దగుమగరాలసరులు ♦ చెలిసాంజననే
త్రగళజ్జలములఁ జుయ్యని
పొగ లెగయఁగ నిందనీల ♦ ములసరు లయ్యెన్॥ 48

సొగసగుచనుబంతులపైన్=సుందరము లగుపూలబంతులం బోలినస్తనములందున్, జిగిన్ = కాంతిచేతను, తగుమగరాలసరులు = ఒప్పెడువజ్రములదండలు, చెలి......జలములన్, చెలి = భద్రయొక్క, సాంజన=కాటుకతోఁ గూడిన, నేత్ర=కన్నులనుండి, గళత్=జాఱుచున్న, జలములన్=కన్నీటిచేతను, చుయ్యని= ఇది కాలిన వస్తువునందేని నిప్పునందేని నీళ్లు పడినప్పు డయ్యెడిధ్వని ననుకరించుశబ్దము పొగలు, ఎగయఁగ = బయలువెళ్లుచుండఁగా, ఇంద్రనీలములసరులు=ఇంద్రనీలముల దండలు, అయ్యెన్=ఆయెను. మన్మథాగ్నిచేతం దప్తురా లగునామెమెడలోనివజ్రాలహారములు కాటుకతోఁ గూడినకన్నీళ్లచేతం దడిసి నల్లనికాంతిఁ గలవయ్యె నని భావము. వజ్రములకు వేఁడి దగిలిన నల్లఁబడు ననియుఁ బ్రసిద్ధి మఱియు నిందుఁ గాటుకనీరు దగులుటచె మిగుల నల్లనయ్యెను అతిశయోక్త్యలంకారము

ఉ॥ నూతనమండలీకృతధ ♦ నుర్లతికావరివేషధారి పాం
థాతతహృద్భయంకరశ ♦ రాళికరప్రకరుండు చిత్తనం
జాతవిభాకరుండు పెలు ♦ చన్ బలుచందములం గలంపఁ గం
జాతముఖీకుముద్వతి వె ♦ సన్ వివశత్వము నొందె బ్రుస్సుచున్॥

నూతన....ధారి, నూతన=క్రొత్తదియును, మండలీకృత=గుండ్రనియైన కా

రము గలదిగాఁ జేయఁబడినదియు (చెవులదనుక నారిని లాగి యెక్కుపెట్టఁబడిన దని యర్థము.) (అగు) ధనుర్లతికా = తీఁగవంటి విల్లనెడు, పరివేష = గాలిగుడిని, సూర్యునకుం జంద్రునకుం జుట్టు నేర్పడు కాంతి (ని) పరివేషస్తు పరిధిః. అ ధారి = ధరించినవాఁడును, పాంథ......కరుండు, పాంథ = వియోగులను తెరువరులయొక్క, ఆతత = అధికమగు, హృత్ = మనస్సునకు, భయంకర = భయమును గలిగించెడు, శరాళికరప్రకరుండు = బాణసముదాయ మనుకిరణసముదాయము గలవాఁడును, (అగు) చిత్తసంజాతవిభాకరుండు = మన్మథుఁ డనెడుసూర్యుఁడు, పెలుచన్ = అతిశయముతోన్, పలుచందములన్ = అనేకప్రకారములచేతను, కలంపన్ = బాధపెట్టఁగాన్, కంజాతముఖీకుముద్వతి, కంజాతముఖీ = భద్ర యనెడు (తామరపువ్వుం బోలినమోము గలది) కుముద్వతి = కల్వతీఁగె, వెసన్ = మిక్కిలిగన్, స్రుక్కుచున్ = కృశించుచున్, వివశత్వమున్ = చిత్తవైకల్యమును, ఒందెన్ = పొందెను పగటికాలమునఁ గల్వతీఁగవలె మన్మథతాపమున నామె మిగల వాడె నని భావము రూపకాలంకారము

గీ॥ చెలి విరులపాన్పునను మేను ♦ సేర్ప నవియు
స్మరునిశరములె కాన నేఁ ♦ చం దొడంగెఁ
గడు నలసి ప్రియసఖులను ♦ గన్నొఱంగి
భూరివిరహార్తి నరిగె శృం ♦ గారవనికి॥ 50

చెలి = భద్ర, విరులపాన్పునన్ = పూసెజ్జయందున్, మేను = శరీరమును, చేర్పన్ = కూర్పఁగాన్, (పూలపాన్పున శయనింపఁగా నని యర్థము) అవియున్ = ఆపువ్వులును, స్మరునిశరములె = మన్మథునిబాణములె, కానన్ = అగుటచేతను, ఏఁచన్ = బాధించుటకు, తొడంగెన్ = ఆరంభించెను కడున్ = మిక్కిలి, అలసి = శ్రమపడి, ప్రియసఖులను = ఇష్టవయస్యలన్, కన్నొఱంగి = మోసముచేసి, వారికిం దెలియకుండ నని యర్థము. భూరివిరహార్తిన్, భూరి = అధికమైన, విరహ = వియోగమువలని, ఆర్తిన్ = దుఃఖముచేతను, శృంగారవనికిన్ = సింగారపుఁదోఁటకున్ (పూఁదోఁటకని యర్థము.) అరిగెన్ = వెళ్లెను ఇందుఁ బువ్వు లామెను బాధించుటకు మన్మథుని బాణము లగుట హేతువుగాఁ జెప్పఁబడినందునఁ గావ్యలింగ మనునలంకారము. మఱియుం జల్లదనమునకుఁ దగినయుపచారము చేయఁగాఁ దాప మెక్కు వయ్యె ననుటంజే సంజ్వరమను మన్మథావస్థ చెప్పంబడియె

క॥ కలికి మలయుంపువలిగరు

వలికిం జలదళులబలుర ♦ వళికి మయూరా
వలికీరశారికామం
డలికిఁ మది నులికి తద్వ ♦ నంబున మెలఁగుఁ॥ 51

కలికి = సుందరి యగుభద్ర, మలయంపువలిగదువలికిఁ = మలయపర్వతమునుండి వచ్చినచల్లనిగాలికిని, చలదళులబలురవళికిఁ, చలత్ = తిరుగుచున్న, అళుల = తుమ్మెదలయొక్క, బలు = అధికమైన, రవళికిన్ = ధ్వనికిని, మయూరావలి......మండలికిఁ, మయూర = నెమిళ్లయొక్క, ఆవలి = సముదాయమునకును, కీర = చిలుకలయు, శారికా = గోరువంకలయు, మండలికిఁ = సముదాయమునకును, మదిఁ = మనసునందుఁ, ఉలికి = వణఁకి, భయపడి యని యర్థము. తద్వనంబునఁ = ఆవనమునందుఁ, మెలఁగున్ = సంచరించును.

మలయానిలకీరశారికాదు లుద్దీపనవిభావములు (మనంబునం గలిగినయనురాగము బలపఱచునవి) కావున నామెయుద్యానమునఁజడియుచు సంచరించుచుండె నని భావము.

సీ॥ తలిరుటాకులజొంప ♦ ములు దావశిఖ లంచు
నెంచి యందులఁ బ్రవే ♦ శించఁజూచు
ననఁదీవ లురగంబు ♦ లని డాసి తత్పల్ల
వాగ్రజిహ్వాలు కేల ♦ నంటఁ దివురు
విమలమరందముల్ ♦ విషధార లనుచు వి
తర్కించి సారెకుఁ ♦ ద్రావఁ దలఁచు
శశికాంతకృతమహీ ♦ జాతాలవాలంబు
లోనరు డిగ్గియ లంచు ♦ నుఱుకఁ దొడరుఁ
గదిసి మదనుండు వదలక ♦ యద నెఱింగి
పదులు నూఱులు గుదులుగా ♦ నెదఁ గదిమెడు
కుసుమశరముల విసరుల ♦ విసిగి విసిగి
వెసఁ దనువు వీడఁదలఁచి యా ♦ బిసరుహాక్షి॥ 52

మదనుండు = మన్మథుఁడు, అదను = (ఆమెకుం గృష్ణునం దభిలాష గలిగిన) సమయమును, ఎఱింగి = తెలిసికొని, కదిసి = సమీపించి, వదలక = విడువక, (ఎడతెగకుండ నని యర్థము.) ఎదన్ = వక్షమునందున్, పసలు = నూఱులు, గుదులు = సమూహములు, కాన్ = అగునట్లు, కదిమెదు కుసుమశరములవిసరులన్, కదిమెదు = ఆక్రమించెదు, (సాచెదు నని యర్థము) కుసుమశరముల = పుష్పబాణములయొక్క, విసరులన్ = వేయుటలచేతను, (ప్రయోగించుటచేత నని యర్థము.) బిసరుహాక్షి = భద్రాకన్య, విసిగివిసిగి = మిక్కిలి విరాగముపొంది, వెసన్ = వేగముతోన్, తనువున్ = శరీరమును, వీడన్ = విడుచుటకు, తలఁచి = కోరి, తలిరుటాకులజొంపములు = చివురుటాకులగుంపులు, తలిరు + ఆకు = తలిరుటాకు, కర్మధారయమునందు బేగాదుల కచ్చు పరం బగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగును. బా. స. దావశిఖలంచున్ = నిప్పుమంటలనుచున్, ఎంచి = తలఁచి, అందులన్ = వానియందున్, ప్రవేశింపన్ = పడుటకున్, చూచున్ = యత్నించును ఆమె మన్మథబాధ కోర్వలేక దేహమందు విరాగ మొంది తనకు మిక్కిలి తాపము గలిగించుటచేఁ జివురాకు లగ్ని యని భ్రమించి యందుఁ బడుటకు యత్నించుచుండె నని భావము. నునుఁదీవలు = నున్ననితీఁగెలు, ఉరగంబు లని = పాము లని భ్రమసి, డాసి = సమీపించి, తత్పల్లవాగ్రజిహ్వాలు, తత్ = ఆలతలయొక్క, పల్లవ = చిగుళ్లనెడు, అగ్రజిహ్వాలు = జిహ్వాగ్రములను, కేలన్ = చేతితోన్, అంటన్ = ముట్టికొనుటకు, తివురున్ = యత్నించును. నున్ననితీవలం జూచి పాము లనుకొని వానిచివురాకులను నాలుకలుగాఁ దలఁచి ముట్టుట కు యత్నించుచుండె నని భావము విరులమరందముల్ = పువ్వులందలి తేనెలు, విషధారలనుచున్, వితర్కించి = ఊహించి, సారెకున్ = మాటిమాటికిన్, త్రావన్ = పానముచేయుటకు, తలఁచున్ = యత్నించును. శశికాంత . . .వాలంబులు, శశికాంత = చంద్రకాంతపుమణులతో, క్లృప్త = కట్టఁబడిన, మహీజాత = చెట్లయొక్క, ఆలవాలంబులు = పాదులు, చెట్లమొదటం బటికపురాలతోఁ గట్టినయరుఁగుల నని యర్థము ఒనరుడిగ్గియలంచున్ = ఒప్పెడునడబావు లనుకొని, దీర్ఘికాశబ్దభవము డిగ్గియ దిగి నీళ్లు ముంచుకొనఁదగినట్లు మెట్లు గలనూయి నడబావి యనఁబడు ఉఱుకన్ = దుముకుటకున్ (అందుఁ బడుట కని యర్థము) తొడరున్ = యత్నించును చివురాకులు మొదలగునవి యగ్ని మొదలగువానివలెఁ దాపాధిక్యమును గలిగించుటచే వానియం దగ్న్యాదులబుద్ధి గలిగి ప్రాణత్యాగమునకు సాధనము లని తలఁచి యట్లు చేయ యత్నించె నని యిందు వర్ణించుటచే మన్మథావస్థలలోఁ గడపటిది యగుమరణావస్థ చెప్పంబడియె కేవలమరణ మమంగళము గావున మరణప్రయత్నమే మరణావస్థ యని యాలంకారికులు చెప్పుదురు చక్షుఃప్రీతి

(అదరముగం (బ్రియదర్శనము) మనస్సంగము (ఎల్లకాలము ప్రియునందే మనసు నిలు పుట) సంకల్పము (సాధనవిషయు మైనమనోరథము) ప్రలాపము (ప్రియగుణస్తుతి) మొదలగునవి మన్మథావస్థలు. ఈయవస్థ లయోగవిప్రలంభశృంగారమునకు నాస్పదములు. అదివఱ కెన్నఁడును గూడనినాయికానాయకులశృంగార మయోగవిప్రలంభము. ఇది యభిలాషమువలనఁ గలుగును మున్నుఁ గూడినసాయికానాయకులకుఁ బ్రవాసాదులవలన విప్రలంభము గల్గును. (విప్రలంభము = వియోగము.)

ఉ॥ నెచ్చెలు లత్తఱిన్ వరమ ♦ ణీభవనాంతరపుష్పశయ్యపై
వచ్చపలాక్షిఁ గానక ర ♦ యంబున మారునిబారి కోర్వలే
కిచ్చటినుండి గోల యిపు ♦ డెచ్చటి కేగెనో యంచు నవ్వనిం
జొచ్చి నికుంజపుంజముల ♦ చోటుల నారసి యందు నొక్కచోన్॥

అత్తఱిన్ = భద్రశృంగారవనమునకుఁ బోయినపుడు, నెచ్చెలులు = ప్రియసఖులు, వర......పైన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, మణీభవన = మాణిక్యపుటింటియొక్క, అంతర = లోపలనున్న, పుష్పశయ్యపైన్ = పూలపాన్పుమీఁదను, అచ్చపలాక్షిన్ = ఆభద్రను, కానక = చూడక, గోల = ముద్దరాలగుభద్ర, మారునిబారికిన్ = మన్మథునివలని బాధకు, ఓర్వలేక = సహించలేక, (బాధను సహింపలేక యని యర్థము.) ఇపుడు = ఈకాలమునన్, ఇచ్చటినుండి = ఈస్థలమునుండి, ఎచ్చటికిన్ = ఏస్థలమునకున్, ఏగెనో = వెళ్లెనో, అంచున్ = అనుకొనుచున్, అవ్వనిన్ = ఆపుష్పవనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నికుంజపుంజములచోటులన్ = పొదరుటిండ్లుగలస్థలములందున్, ఆరసి = వెదకి, అందున్, ఒక్కచోన్ = ఒకానొకస్థలమునందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ కలువలచెలి వెలుఁగులచే
నలువుఁ దొలఁగి నిదురఁ జెందు ♦ నలినియుఁబోలెన్
దలమగువలరాయనికాఁ
కల నలయుచు సొలయులలనఁ ♦ గనుఁగొని రెలమిన్॥

కలువలచెలివెలుఁగులచేన్ = చందురునికాంతిచేతను, నలువున్ = చక్కఁదనమును, తొలఁగి = వదలి, నిదురన్, చెందునలినియుఁబోలెన్ = పొందెడుతామరలతవలెన్, దలము = అధికము, అగువలరాయనికాఁకలన్ = అగుమన్మథునితాపముచేతను,

అలయుచున్ = శ్రమపడుచుఁ, సొలయులలనన్ = మూర్ఛపొందు భద్రను, కనుఁగొని = చూచి, ఎలమిన్ = ప్రీతితోఁ, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

క॥ తఱియం జని నునుఁజెక్కులఁ
దొరఁగెడుకన్నీరు వోవఁ ♦ దుడుచుచు నంసో
పరి వ్రిదిలి జాఱుఘనకచ
భరమును సవరించి యిట్లు ♦ పలికిరి చెలిమిన్॥ 55

తఱియం జని = సమీపించి, నునుఁజెక్కులన్ = నున్నని చెక్కులందున్, తొరఁగెడుకన్నీరు = స్రవించుకన్నీటిని, పోవన్ = పోవునట్లు, తుడుచుచున్, అంసోపరి = బుజముమీఁదను, వ్రిదిలి = వీడి, జాఱుఘనకచము = పడుచున్న గొప్పకొప్పును, సవరించి = బాగుచేసి, ఇట్లు = ఈప్రకారము, చెలిమిన్ = ప్రేమచేతను, పలికిరి = మాటలాడిరి.

చ॥ ఒకనిముసమ్ము మమ్ము నయ ♦ యో యెడఁబాయనిదాన వొంటిఁ గా
నకు నెటు వచ్చితమ్మ కెల ♦ నం దరిలేనిమరందసింధు లిం
తకు నెటు లీఁదితమ్మ యెడఁ ♦ దప్పనిబల్గవురంపుఁదిప్ప లో
ర్వక యెటు దాఁటితమ్మ మగు ♦ వా తెగువల్ తగు నమ్మ యెమ్మెయిన్॥

అయయో! = ఎంతకష్టము. సంతాపార్థక మైనయవ్యయము, మగువా = ఓభద్రా! మమ్మున్, ఒకనిముసమ్ము = ఒకరెప్పపాటుకాలము సయితము, ఎడఁబాయనిదానవు = వదలియుండనిదానవు. (ఎడఁబాయనిది + వు = ఎడఁబాయనిదానవు.) అదిశబ్దమునకు వు, ను లు పరంబు లగునపుడును సంబోధనంబునందును దాన యనువాదేశంబగు. బా. కా ఒంటిన్ = సహాయములేకుండన్, కానకున్ = అడవికిన్, పూఁదోఁటయనియర్థము ఎటు = ఏప్రకారము, వచ్చితమ్మ, కెలనన్ = సమీపమునందున్, దరిలేనిమరందసింధులు = ఒడ్డులేనిపూఁదేనెనదులను, ఇంతకున్ = ఇంతకాలమునకున్, ఎటులు = ఏప్రకారము, ఈఁదితమ్మ = తరించితివి. ఎడన్ = మార్గమధ్యమునందున్, తప్పని... ..తిప్పలు = దాఁటకుండ రావలను లేనిపెద్దకప్పురపుందిన్నెలను, ఓర్వక = ౘఁగక, ఎటు, దాఁటితమ్మ = అతిక్రమించితివి. ఎమ్మెయిన్ = ఏప్రకారముచేతనైనను, తెగువల్ = సాహసకార్యములు, తగునమ్మ = యుక్తమా? (కావని యర్థము.)

చ॥ ఇల నెలప్రాయపుం జెలువ ♦ లిచ్చ వహింపరటమ్మ దివ్యమౌ
చెలువము గల్గు చెల్వలకుఁ ♦ జిత్తమునం దిటు తాల్మిఁ దక్కి చిం
తిలుదురటమ్మ మేను వెను ♦ దియ్యని తియ్యనివింటి మేటికాఁ
కల నలయింతురమ్మ కొఱ ♦ గాములు చెల్లునటమ్మ యింతికిన్॥ 57

ఇలన్ = భూమియందున్ (సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ) ఎలప్రాయపుం జెలువలు = యౌవ్వనముం దున్న స్త్రీలు, ఇచ్చన్ = వలపును, వహింపరటమ్మ = ధరింపరా (ధరింతు రని యర్థము) జవ్వనులు తగిన పురుషులను వలచుట కలదు గాని దివ్యము = ఒప్పునది, ఔ చెలువము = అయిన యందము, కల్గు చెల్వలకున్ = కలిగిన ప్రియులకున్, (ప్రియులనిమిత్త మని యర్థము) చిత్తమునందున్ = మనసునందున్, తాల్మిన్ = ధైర్యమును, తక్కి = విడిచి, ఇటు = ఈ ప్రకారము, చింతిలుదురటమ్మ = విచారపడుదురా? (పడ రని యర్థము) మేను = శరీరమును, వెనుదియ్యని.....కాఁకలన్, వెనుదియ్యని = సందేహము నొందని, తియ్యనివింటి మేటి = మన్మథునియొక్క (చెఱకువిల్లు ధరించిన శూరునియొక్క యని యర్థము.) కాఁకలన్ = తాపముచేతను, అలయింతురమ్మ = శ్రమపెట్టుదురా? శ్రమపెట్ట రని యర్థము ఇంతికిన్ = ఆఁడుదానికిన్, కొఱగాములు = చెడుపనులు, చెల్లునటమ్మ = తగునా? (తగ దని యర్థము.)

ఉ॥ నెమ్మదిఁ జింత లేల రమ ♦ ణీ రమణీయత శౌరి నిన్ను శీ
ఘ్రమ్ముగ గారవింప నను ♦ రాగమునన్ విభవంబు లందె దో
యమ్మరొ నమ్ము నాదుపలు ♦ కాత్మధనమ్ముగ నెమ్ము రమ్ము తో
రమ్మగునివ్వనమ్మునఁ ది ♦ రమ్మగుసంపదఁ జూతు మిమ్ములన్॥ 58

రమణీ = ఓ చక్కనియింతీ! నెమ్మదిన్ = మనసునందున్, చింతలు = శోకము, ఏల = ఎందువలనన్, శోకింపం బనిలే దని భావము శౌరి = కృష్ణుఁడు నిన్నున్, శీఘ్రమ్ముగన్ = త్వరగానే, అనురాగమునన్ = ఎక్కువకూరిమితోన్, రమణీయతన్ = ఒప్పిదముతోన్, (ఒప్పిదముగా నని యర్థము) గారవింపన్ = గౌరవింపఁగాన్, విభవంబులు = సంపదలను, అందెదు = పొందెదవు ఓయమ్మరో! (ఇందు రో, ఓ యనుసంబోధనముం దెలుపుప్రత్యయములు రెండుండుట చింత్యము.) నాదుపలుకు = నామాటను, ఆత్మధనమ్ముగన్ = దగ్గఱ నున్న సొమ్ముగాను, నమ్ము = విశ్వసింపుము నెమ్మి, తోరమ్మగునివ్వనమ్మునన్ = గొప్పగి యగునీ కోఁటయందున్, తిరమ్మగు

సంపదన్ = ఉన్న (పుష్పఫలాదిరూప మగు) భాగ్యమును, ఇమ్ములన్ = ఆనందము తోన్, చూతము = కనుఁగొందము, రమ్మ.

వ॥ అపుడు కలవాణి సంస్కృతంబులై హరిపరంబు లగుశుద్ధాంధ్రవచనంబుల నిట్లనియె॥ 59

అపుడు = ఆకాలమునన్, కలవాణి = కలవాణి యనుపేరు గలచెలి, సంస్కృతంబులై = సంస్కృతపుమాటలై, హరిపరంబులు = విష్ణువుం దెలుపునవి, అగు, శుద్ధాంధ్రవచనంబులన్ = అచ్చతెనుంగుమాటలతోన్, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను. విష్ణుపర మైనయర్థమునందే కేవలసంస్కృతములును రెండవయర్థమున నచ్చతెనుంగులు నగుపదములతోఁ జెప్పె నని యర్థము.

ఉభయభాషాకందము.

నీలాగారయనగవే
నాలియమాదానిపాల ♦ నాతిబలారే
మేలానీలావరయమి
వాలాయము నేనకావ ♦ వారకపదమా॥ 60

ఇందలిపదము లొక్కమాఱు కేవలసంస్కృతములును మఱియొక్కసారి యచ్చ తెనుఁగువియు నగును

తెనుఁగుపదచ్ఛేదమును నర్థమును

నీలాగు, ఆరయన్, నగవు, ఏ, నాలి, అ, మాదానిపాలన్, నాతి, బలారే, మేలు, ఆ, నీలావు, అరయమి, వాలాయము, నేను, అ, కావన్, వారక, పదమా,

నాతి = ఓభద్రా! నీలాగు = నీవిధము, నీవు చేసినపని యని యర్థము ఆరయన్ = ఆలోచింపఁగాన్, నగవే = నవ్వే నవ్వునకుం దగినది యని యర్థము నీవు చేసినపని పరిహాసము చేయుటకుఁ దగినది యని భావము మాదానిపాలన్ = మాగి యుగుపనివిషయమై, నివిటను వచ్చుట మాకుఁ దెలుపుట యనుపనివిషయమై యని యర్థము. నాలియ = వంచనమా. వంచనము చేయవచ్చునా యని యర్థము. (కూడదనుట) ‘అ’ కాక్వర్థము. బలారే = స్తుతిం దెలుపునవ్యయము కానియిది యిచట విపరీతలక్షణచే నిందం దెలుపును. నీవు చేసిన పని నిందింపఁదగిన దని యర్థము. శబ్దమునకు

సందర్భానుసారముగ విరుద్ధార్థమును గలిగించుశక్తి విపరీతలక్షణ యనంబడు. నీలావు = నీశక్తిని, అరయమి = తెలిసికొనలేకపోవుట, మేలా? = క్షేమమా? కా దని యర్థము. ఇట్టిబాధ గలిగినకాలమున మమ్ము విడిచి కాలక్షేపము చేయఁదగినశక్తి నీకుఁ గలదో లేదో తెలిసికొనలేకపోవుట మేలు గా దని భావము. కావక = (నిన్ను) రక్షించుటకు, వాలాయము = తప్పకుండక. నేన = నేనే నిన్నుఁ గాపాడుట కవశ్యము నే నుండవలె నని యర్థము. వారక = తప్పక, నామాట నిరాకరింపక యని యర్థము. పదము. అ = (తోఁటకు) నడువుము.

సంస్కృతపదచ్ఛేదము నర్థమును.

నీలాగారయ, నగవ, ఇనాలియ, మా, దానిపాలన, అతిబలారే, మేలానీలావర యమివాల, అ, యమునేన, కా, అవ, వారకపదమ, అ.

నీలాగారయ, నీల = నీలాచల మనెడు, అగార = గృహమును, య = పొందిన స్వామీ. నీలాచలమున వాసము చెయునట్టి ప్రభువా యని యర్థము జగన్నాథస్వామి వాసముచేయుకొండకు నీలాచల మని పేరు నగవ = గోవర్ధన మనుపర్వతమును వహించినగోపాలుఁడా. ము న్నొకనిమిత్తమున నింద్రుఁడు కోపించి రాలవానం గృష్ణునకు నివాసస్థాన మగువ్రజముపైఁ (పసులమంద) గురియింప గోవులను గోపాలురను రక్షింపఁ గృష్ణుఁడు గోవర్ధనంబు కేల ధరియించె నని భాగవతము. ఇనాలియ, ఇన = సూర్యులయొక్క, ఆలి = సముదాయమును, య = పొందినపురుషుఁడా, సూర్యమండలములో బంగారువికార మైనశరీరము గలపురుషరూపమున నీశ్వరుఁ డున్నాఁ డని వేదాంతములయందుఁ బ్రసిద్ధి దానిపాలన = గజవరదుఁడా (దానము = ఏనుఁగుమదము. అదికలదిదాని = గజము. దానిని రక్షించినవాఁడు = దానిపాలనుఁడు. సంబోధనము. దానిపాలన.) విష్ణువు గజమును రక్షించినకథ సుప్రసిద్ధము. అతిబలారే = ఇంద్రు నతిక్రమించినబలవంతుఁడా. (బలారి = బలుఁ డనురక్కసునకు శత్రువు ఇంద్రుఁడు. అతని నతిక్రమించి పారిజాతమును హరించినవాఁ డతిబలారి = కృష్ణుఁడు. సంబోధన మతిబలారే.) కృష్ణుఁ డింద్రుని జయించి పారిజాతముం దెచ్చి సత్యభామ కిచ్చె ననుకథ మిగులం బ్రసిద్ధము. మేలానీలావర, మా = లక్ష్మికిని, ఇలా = భూదేవికిని, నీలా = నీలాదేవికిని, వర = భర్తా. శ్రీభూనీలాపతీ యని యర్థము. యమిపాల = ఋషులకు రక్షకుఁడా. సత్యము, అస్తేయము (పరద్రవ్యముహరింపమి) మొదలగువానిసముదాయము యమము. అది కలవాఁడు యమి. అట్టివారికి రక్షకుఁడా యని యర్థము ఇంచుక వకారమునకును, పకారమునకును నభేదము గలుగుటచె యమివాల యనుచో

యమిపాల గ్రహింపఁబడె. లో=(సకలలోకములకుఁ) గారణమా. (ని) అకారో బ్రహ్మ విష్ణ్వీశ కమఠే ష్వంగణే రణే గౌర వేంతఃపురే హితా. నా. నా. యమునే న=కాళిందీనాయకుఁడా. యమునా=కాళిందికి, ఇన=ప్రభువా. (ని) కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా. అ. కృష్ణుఁడు కాళింది యనుకన్యం బెల్లియాడినట్లు భాగవతమునఁ గలదు. వారకపదమ, వారక=(దోషముల) వారించు, పదమ=పాదశోభ గల, అ=ఓకృష్ణా, మా=నన్ను, కౌ=భూమియందు, (ని) గోత్రాకుఃపృథివీ. అ. అవ=రక్షింపుము నాచెలిం గాపాడు మని యర్థము. ఇట్లు కలవాణి చెలినిమిత్తమై కృష్ణునిఁ బ్రార్థించెను.

క॥ అన బాలం గని కేలం
గొని లీలం దిగిచి యెత్తి ♦ కూరిమితోఁ దో
డ్కొని కేళీవనిపాళికిఁ
జనె నాళీజనము మనము ♦ సంతసమందన్॥ 61

అనన్=కలవాణియిట్లు పలుకన్, ఆళీజనము=చెలికత్తెలసముదాయము, బాలన్=భద్రను, కేలన్=చేతులతోను, కొని=పట్టుకొని, లీలన్=విలాసముతోన్, దిగిచియెత్తి=లాగికొని, కూరిమితోన్=ప్రేమతోన్, కేళీవనపాళికిన్=క్రీడావనప్రదేశమునకున్, మనము సంతసమందన్=మనము సంతోష మందఁగా, తోడ్కొని చనెన్=తీసికొనివెళ్లెను.

సీ॥ మోముఁదమ్ములమీఁద ♦ ముసరు తేఁటులచాలు
లలితనాసాగంధ ♦ ఫలులఁ దూలఁగ
నధరబింబములకై ♦ యరుదెంచుశుకములు
తనుసాంకవసువాస ♦ నను దలంక
నక్షిమీనముల డా ♦ యఁగ వచ్చుకోకముల్
నగవువెన్నెలలచే ♦ నెగసిపోవ
భుజమృణాళికలఁ గ ♦ ప్పుమరాళికలు నీల
కబరికాభ్రములచేఁ ♦ గలసిపఱువఁ
జనుచెలులమూఁపులఁ గరంబు ♦ లునిచి పొదల

విరులు నిట్టూర్పుగాడ్పుల ♦ వేఁడి నులియఁ
జివురుటాకులు నెమ్మేనుఁ ♦ దవిలి వాడ
విరహతాపాప్తి వనవీధి ♦ వెడలె రమణి॥ 62

మోముఁదమ్ములమీఁదన్ = ముఖపద్మములందున్, ముసరుతేఁటులచాలు = క్రమ్ముకొనుతుమ్మెదలబారు, లలిత.....ఫలులన్, లలిత = మనోహరమైన, నాసా = ముక్కులనెడు, గంధఫలులన్ = సంపెంగలచేతను, తొలఁగన్ = పాఱిపోఁగాన్, వనవిహారమునకు బయలువెడలిన స్త్రీలమోములం జూచి తుమ్మెదలు పద్మములని భ్రమియించి యందలి మకరందమునకై వచ్చి నాసలంజూచి సంపెంగలని తలఁచి తొలఁగుచుండఁగా ననిభావము వారిమోములు పద్మములను నాసలు సంపెంగలను బోలువని నిష్కర్షము అధరబింబములకై పెదవులనెడు దొండపండ్లకై, అరుదెంచు శుకములు = వచ్చుచిల్కలు, తను.....నను, తను = శరీరమునందలి, (సహజమైన) సాంకవసువాసనను = జవ్వాదిపరిమళముచేతను, తలంకన్ = భయపడఁగాన్, ఈజవ్వనుల పెదవులు దొండపండ్లని చిలుకలు వానికై వచ్చి వారి శరీరములందలి సహజము లగు జవ్వాది వాసనలకుఁ జడిసి తొలఁగుచుండగా నని భావము. స్త్రీలదేహముం దిట్టిపరిమళము గలదని వసుచరిత్రాదులందును గలదు అక్షిమీనములన్ = కన్నులను చేఁపలను, డాయంగన్ = సమీపించుటకు, వచ్చుకోకములు = వచ్చెడు చక్రవాకములు, నగవువెన్నెలలచేన్ = హాసమనెడు వెన్నెలకాంతులచేతను, ఎగసిపోవన్ = ఎగిరిపోఁగాన్, వారికన్నులు మీనములను బుద్ధివె వాని భక్షింప వచ్చిన జక్కవలు మందహాసమును వెన్నెలగాఁ దలఁచి భయపడి తొలఁగుచుండఁగా నని యర్థము. భుజమృణాళికలన్ = చేతులనెడు తామరతూండ్లను, కప్పమరాళికలు = ఆక్రమించు నంచలు, నీలకబరికాభ్రములచేన్ = నల్లని కొప్పులనెడు మేఘములచేతను, కలసి = కూడి, పఱువన్ = పాఱిపోఁగాన్, హంసలు వారి బాహువులను దూండ్లనుకొని గ్రహియింపఁ బోయి కచములను మేఘములను కొని తిరిగి పోవుచుండఁగా నని యర్థము. (ఇందుఁ దుమ్మెదలకు సంపెంగలకును, జిలుకలకును సంకుఁబిల్లులకును, జక్కవలకును వెన్నెలలకును, హంసలకును మేఘములకును, సహజవిరోధ మని తెలియవలెను) చనుచెలులమూఁపులన్ = పోయెడు సఖురాండ్రబుజములమీఁదను, కరంబులు = చేతులను, ఊనిచి = నిలిపి, పాదలవిరులు = పాదములందున్న పువ్వులు, నిట్టూర్పుగాడ్పులవేఁడిన్ = అధికమైన శ్వాసవాయువుల వెచ్చఁదనముచేత, నులియన్ = వాడిపోవఁగాన్, చివురుటాకులు = లేఁతయాకులు, నెమ్మేను = శరీరమును, తవిలి = తాఁకి, వాడన్ = వడలిపోవఁగాన్, (ఇవి

శించుటను దాపాధిక్యమును సూచించును.) రమణి = భద్ర, విరహతాపార్తిన్ = ఎడఁబాటుతలని కాఁక దగులుటచేత, వనవీథిన్ = వనమార్గమందు, వెడలెన్ = బయలు వెడలెను. రూపకమును, నతిశయోక్తియు నలంకారములు

క॥ రాజద్వనభూజసుమన
మాజవిభవ మెఱుకపఱిచె ♦ మానిని కపుడా
ళీజన మేతత్కథన
వ్యాజంబునఁ బ్రొద్దు పుత్తు ♦ మనుచుం బ్రేమన్॥ 63

ఆళీజనము = చెలుల సముదాయము, ఏతత్కథనవ్యాజంబునన్ = దీనిం జెప్పుట యను మిషచేతను, ప్రొద్దు = కాలమును, పుత్తము = కడపుదము. అనుచున్, ప్రేమన్ = స్నేహముచేతను, మానినికిన్ = భద్రికున్, అపుడు = ఆకాలమున, రాజ...... విభవము, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, వన = తోఁటయందలి, భూజ = వృక్షముల యొక్కయు, సుమ = పూవులయొక్కయు, సమాజ = సముదాయముయొక్క, విభవము = సంపదను, ఎఱుకపఱిచెన్ = తెలియఁజేసెను ఇందు సమాజశబ్దము మనుష్యాదిసముదాయమునకే యుపయోగింపవలసినను లక్షణచే వృక్షాదులకే యుపయోగింపఁబడెను

చ॥ వరసుమనోనురాగవిభ ♦ వంబున గుచ్ఛకుచంబులాని సం
భరితరుచిం జెలంగు మృదు ♦ పల్లవపాణుల భూజనాథుకం
ధరను గవుంగిలించుచు ల ♦ తావనితామణి భృంగనాదసా
దరమృదువాగ్విలాససము ♦ దారత మంతనమాడె నెచ్చెలీ॥ 64

నెచ్చెలీ = ఓసఖీ, లతావనితామణి = తీవ యనుస్త్రీశ్రేష్ఠము, వర......... జనన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, సుమనః = పూలయొక్క, అనురాగ = రక్తిమయొక్క, విభవంబునన్ = సంపద యనియెడు, మగనియందలిమనఃపూర్వక మైనప్రేమాతిశయముచేతను, గుచ్ఛకుచంబులు = పూగుత్తు లనెడుస్తనములను, ఆని = అదిమి, సంభరితరుచిన్ = నిండయినకాంతిచేతను, చెలంగుమృదుపల్లవపాణులన్, చెలంగు = ప్రకాశించెడు, మృదు = మెత్తని, పల్లవ = చిగుళ్లనెడు, పాణులన్ = హస్తములతోన్, భూజనాథుకంధరన్ = వృక్షరాజ మనుభర్తయొక్కమెడను, కవుంగలించుచున్ = ఆలింగనము చేసికొనుచున్, భృంగనాద......సముదారతన్, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, నాద =

తూఁగలాడెడు, మృదు = శ్రావ్యమైన, వాగ్విలాస = మాటలసొంపుయొక్క, సముదారత = ఆధిక్యముతో, మంతనమాడెన్ = రహస్యము చెప్పుచుండెను. లోకమునఁ బుకానోకజవ్వని భర్తయందలియనురాగాతిశయముచే స్తనములఁ దాఁగునట్లు భర్తం గౌఁగిలించుకొనిన ట్లీలత పూలగుత్తులు సోఁకునట్లు వృక్షము నల్లికొనె ననియు నప్పుడామెమాటలుచెప్పుచున్న ట్లందలితుమ్మెదలు మృదువుగా ధ్వనించుచుండె ననియు భావము. సావయవరూపకాలంకారము.

చ॥ మును పువుఁదేనె నల్కి తెలి ♦ మొగ్గల ముత్తెపుముగ్గు వెట్టి యిం
పొనరుపఁ బ్రవాళదీపికలు ♦ నొప్పగుపూఁబఱపుల్ ఘటించి కుం
జనిలయసీమ లిట్లు వరు ♦ సం గయిచేసి మరుద్వరాప్తికై
కనదళివీక్షులై యెదురు ♦ కన్గొనెఁ గంటె లతాసతీతతుల్॥ 65

లతాసతీతతుల్ = తీవ లను స్త్రీసముదాయములు, మును = మొదటను, కుంజనిలయసీమలు = పొదరు లనునిండ్లప్రదేశములను, పువుఁదేనెన్ = మకరందముచేతను, అల్కి = అలికి, తెలిమొగ్గలముత్తెపుముగ్గు = తెల్లని మొగ్గలనెడుముత్యాలముగ్గును, పెట్టి = ఉంచి, ఇంపు = ఆనందమును, ఒనరు......కలు, ఒనరు = కలిగించెడు, (ఇది ప్రేరణార్థక మని తలఁపవలెను) ప్రవాళదీపికలున్ = చివుళ్లనెడుదీపములును, ఒప్పగుపూఁబఱపుల్ = అందము లగుపూవు లనెడుసెజ్జలును, ఘటించి = కూర్చి, ఇట్లు = ఈప్రకారము, వరుసన్ = క్రమముతో, కయిచేసి = అలంకరించి, మరుద్వరాప్తికై, మరుత్ = వాయువను, వర = భర్తయొక్క, ఆప్తికై = రాకకై, కనదళివీక్షులై, కనత్ = ప్రకాశించెడు, అళివీక్షులై = తుమ్మెద లనుచూపులు గలవియై, యెదురు కన్గొనెన్ = ఎదురు చూచుచుండెను. కంటె = చూచితివా? కామపీడితయై గృహమునం దన్నునలంకరించుకొని మగనిరాకకై యెదురు చూచునింతి వాసకసజ్జిక యనంబడు ఈపద్దెమునం దిట్టినాయికాత్వము లతలయం దారోపింపఁబడెను. అలంకారము మీఁదటియట్లె.

చ॥ అనిశమహానురాగసము ♦ దంచిత లౌసరసాంతరంగప
ద్మినుల మదాంధతన్ విడచి ♦ త్రిమ్మరుతుమ్మెద నెమ్మికాఁడు దా
ననయము చూచితే యవిన ♦ యమ్మునఁ బుష్పిణు లైనకొమ్మలన్
నెనరున నొందుచుండె రమ ♦ ణీ మధుపాళుల కేడ నిల్కడల్॥ 66

అనిశ......తలు, అనిశ=ఎల్లకాలమును, మహత్=అధికమైన, అనురాగ=ఎఱ్ఱనికాంతిగలుగుటచేతను, సముదంచితలు=ప్రకాశించునవి ఎల్లకాలము నధికమైన ప్రేమముచేఁ బూజింపఁబడువా రని యర్థాంతరము. సౌగంధికాసారసరసాంతరంగపద్మినులన్=అగు, సరస=ఉదకముతోఁగూడిన, అంతరంగ=లోపలియవయవము (మనము) కల పద్మినులన్=పద్మలతలను, అగుసరసమైనమనసు గలపద్మినీజాతిస్త్రీల నని రెండవ యర్థము మదాంధతన్=పొగరువలనిగ్రుడ్డితనముచేతను విడచి=వదలి, భ్రమ్మరుతుమ్మెదనెమ్మికాఁడు=సంచరించెడుతుమ్మెద యనుప్రియుఁడు, తాన్=తాను, అవినయమ్మునన్=అవిధేయతచేతను, (చెడునడవడిచేత నని యర్థము) పుష్పిణులైనకొమ్మలన్=పువ్వులు గలచెట్టుకొమ్మలను, రజస్వల లైనస్త్రీల నని రెండవయర్థము. అనయము=అత్యంతము, సెనయన్=నెయ్యముతోన్, పొందుచుండెన్=పొందుచుండెను. రమణీ=ఓభద్రా! చూచితే=చూచితివా? మధుపాళులన్=తుమ్మెదలసమూహములను, మద్యపానముచేయువారల సముదాయము నని రెండవయర్థము నిల్కడల్=మనస్థైర్యములు, ఏడన్=ఎక్కడన్, (కల్గున్) ఎక్కడను లేదని యర్థము భ్రమరములు పుష్పిణు లగుకొమ్మలను బొందుచున్న వనువిశేషమును మధుపములకు నిల్కడ లే దనుసామాన్యమున సమర్థించెం గాన నిం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము మఱియును రెండర్థములు గలచోట నర్థద్వయమునకు నభేదనిశ్చయముచే శ్లిష్టరూపకము.

సీ॥ వితతాళిమాలికా ♦ వేణువు మ్రోయించి
బలునెమ్మినటనముల్ ♦ వెలయఁజేసి
కలకంఠకాకలీ ♦ గానంబు లలరించి
ఘనమండలవిలాస ♦ గతులు పూని
కమనీయశుకభాష ♦ ణముల ముచ్చటలాడి
వలపూరవిరులన ♦ వ్వ లొదవించి
మంజుకింజల్కరో ♦ మాంచగుచ్ఛస్తనాం
చద్గోపికాసహ ♦ స్రముల నెనసి
కమ్రశాఖాభుజంబులఁ ♦ గౌఁగిలించి
కలరవస్వనమణితంబు ♦ లొలయ రాస
కేళిఁ జూపించెఁ దాపింఛ ♦ కృష్ణమూర్తి

యివ్వనంబునఁ గనుఁగొంటె యిందువదన! 67

తాపింఛకృష్ణమూర్తి = చీఁకటిమ్రాఁకనుకృష్ణమూర్తి, వితతా......వేణువు, వితత = విశాల మైన, అళిమాలిక = తుమ్మెదలబా రనెడు, వేణువు = పిల్లఁగ్రోవిని, మ్రోయించి = ధ్వనించునట్లు చేసి, బలునెమ్మినటనముల్ = అధిక మైననెమళ్లయొక్క నాట్యములను, నట్టికంతసముతోడినాట్యములను వెలయఁజేసి = ప్రకటించి, (కృష్ణుఁడు రాసక్రీడయందుఁ బిల్లఁగ్రోవితో గానముచేయుచు నాట్యము చేసె నని భాగవతము) కలకంఠ......లు, కలకంఠ = కోయిలలయొక్క, కాకలీ = సూక్ష్మ మైనమధురధ్వని యనెడు, గానంబులు = సంగీతములను, అలరించి = ప్రకాశింపఁజేసి, ఘనమండలవిలాసగతులు = మేఘమండలముయొక్కవిలాసముతోఁ గూడినత్రోవను, ఆకాశము నని యర్థము. (ఈయర్థమున బహువచన మవివక్షితము.) పూని = ధరించి, మేఘమండలములను నౌన్నత్యమున వ్యాపించి యని వృక్షపర మైనయర్థము. గొప్పవి యగుమండలాకార మైనగమనములను ధరించి యని కృష్ణపర మైనయర్థము. (ఈరెండర్థములకు నిట నభేదాధ్యవసాయము.) కమనీయ......ములన్, కమనీయ = మనోహరము లైన, శుకభాషణములన్ = చిలుకపలుకులచేతను, ముచ్చటలాడి = ప్రియవాక్యములు పలికి యని వృక్షపరము. చిలుకపలుకులం బోలుపలుకులచేతఁ బ్రియవాక్యములు పలికి యని కృష్ణపరము వలపు = పరిమళము, ఊరన్ = అధికము కాఁగాన్, (ప్రేమ మధికము కాఁగా నని కృష్ణపరము) విరులనవ్వులు = పువ్వు లనెడుహాసములను, ఒదవించి = కావించి, పువ్వులం బోలినవ్వును గావించి యని కృష్ణపరము. మంజు......లన్, మంజు = మృదువులగు, కింజల్క = పువ్వులోనిదారము లనెడు, రోమాంచ = గగుర్పాటు గల, గుచ్ఛ = పూగుత్తు లనెడు, స్తన = కుచములచేతను, అంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, గోపికాసహస్రములన్ = శారిబా (సుగంధిపాల) లత లనెడుస్త్రీలయొక్కసహస్రములను (స్త్రీ = గొల్లది) ఎనసి = పొంది, (ని) గోపీ శ్యామా శారిబా స్యాత్. అ. కమ్రశాఖాభుజంబులన్ = మనోహర మైనకొమ్మ లనెడుహస్తములతోన్, కాఁగిలించి = ఆలింగనము చేసికొని, కలరవ......ములు, కలరవ = పావురములయొక్క, స్వన = ధ్వను లనెడు, మణితంబులు = రతికాలమందుఁ గంఠమునఁ బుట్టుధ్వనివిశేషము, (ని) మణితం రతికూజితం. అ బలయన్ = వ్యాపింపఁగాన్, రాసకేళిన్ = గొల్లవా రాగుకొను నొకయాటను, పెక్కండ్రు గలిసి చేయునాట్య మని కొందఱందురు. ఇవ్వనంబునన్ = ఈతోఁటయందున్, చూపించెన్ = కనుపఱిచెను, ఇందువదన = ఓభద్రా! కనుఁగొంటె = చూచితివా? యన్న శ్రీకృష్ణుఁడు మందయందు

రాసముం జూపె నని భాగవతమున నున్నది. ఇప్పు డీవనమునం దున్న తమాలవృక్షమున శైల్యగుణసామ్యముచేఁ గృష్ణత్వ మారోపించి రాసము చూపినపుడు కృష్ణుఁడు చేసినగానాదులను నావృతమునం దున్న కోయిలలకూఁతలు మొదలగువానియం దారోపించెను; గాన సావయవరూపకాలంకారము.

క॥ వని సాధుమాధుకరగో
ష్ఠిని వర్తిలుచున్నతపసి ♦ చిత్రంబుగ నూ
తనశోభ నలరుగణికల
నెనసి మొగడచన్ను లంటె ♦ నిది గనుఁగొంటే॥ 68

(భద్రా!) వనిన్ = ఈతోఁటయందున్, సాధు......గోష్ఠిన్, సాధు = పరోపకారముచేయు, మాధుకర = మధుకరవృత్తిచే జీవించువారియొక్క, (మధుకరము = తుమ్మెద. దీనివృత్తి పువ్వుపువ్వునకుం బోయి మకరందము గ్రోలుట. ఇట్లే యింటింటికిం బోయి భిక్షుఁ గొని జీవించుట మధుకరవృత్తి. (తుమ్మెదవృత్తిం బోలినవృత్తి యని యర్థము) దీనిచే జీవించువారు మాధుకరులు) గోష్ఠిన్ = సల్లాపములోన్, ఇతరులకు హాని చెయనితుమ్మెదలసముదాయములో నని ప్రకృతార్థము, మధుకరములసంబంధ మైనగోష్ఠి మాధుకరగోష్ఠి గోష్ఠి = సముదాయము. వర్తిలుచున్నతపసి = ఉన్న తపశ్శాలి, ఉండెడిగాఁ చెట్టని ప్రకృతార్థము. నూతనశోభలన్ = క్రొత్తదీప్తులతోన్ అలరుగణికలన్ = ప్రకాశించువేశ్యలను, ప్రకాశించునడవిమల్లెల నని ప్రకృతార్థము, ఎనసి = కూడికొని, మొగడచన్నులు = మొలకచన్నులను, చన్నులఁ బోలినమొగ్గల వని యర్థాంతరము. చిత్రముగన్ = వింత గలుగునట్లు, అంటెన్ = స్పృశించెను. ఇది = ఈవింతను, కనుగొంటే = చూచితివా? ఇందుఁ దపసి యనువిశేష్యమునయితము శ్లేషించుటచేఁ బ్రాచీనులు శబ్దశక్తిమూలధ్వని యగు నని యందురు. ఇట్టిచోట్లఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేష మనియే యప్పయ్యదీక్షితులు చెప్పిరి.

సీ॥ ఆమ్రవల్లరి కేల ♦ నంటు మల్లన బాల
తిలకింపు మిది దీనిఁ ♦ దిలకమేని
సుదతి తాఁచెఁగదమ్మ ♦ యిది యశోకపుఁగొమ్మ
కౌఁగలింపుము తావి ♦ గవయుఁ గ్రోవి
యిది ప్రియాళువు నాతి ♦ గదిసి పాడుము గీతి

ముచ్చటాడుచు నేగు ♦ ముదిత గోఁగు
కాంచనం బిది యింతి ♦ నించు నాననకాంతి
చేరి నవ్వుము పొన్న ♦ చెలువమిన్న
శ్వాస మొందింపు మిది సింధు ♦ వార మతివ
యువిద కేసర మిది దీని ♦ నుమియు మద్య
యిటు లొనర్చినఁగాక యి ♦ వ్విటపములు సు
మంబు లీనవు వింటివే ♦ మంజువాణి॥ 69

బాల=ఓముద్దరాలా! ఆమ్రవల్లరి=తియ్యమామిడిచెట్టుయొక్క కొమ్మను, కేలన్=హస్తముతో, అల్లన=మెల్లఁగాన్, అంటుము=ముట్టికొనుము ఇది=ఎదుట నున్న యీచెట్టు, తిలకము=బొట్టుగుచెట్టు, ఏని=అయినయెడల, దీనిన్, తిలకింపుము=చూడుము. సుదతి=ఓభద్రా! (మేలయినదంతములు గలది) ఇది, అశోకపుఁగొమ్మ=అశోక మనుచెట్టుయొక్క కొమ్మ, (అగును) (దీనిన్) తాఁచఁగదమ్మ=తన్నుము. తావి=సుగంధము, కవయన్=క్రమ్ముకొనునట్లు, కోరిన్=కురవకమును (పూవులగోరంటచెట్టును) కౌఁగిలింపుము, నాతి=ఓచిన్నదానా? ఇది, ప్రియాళువు=మోరటిచెట్టు; కదిసి=(దీని) సమీపించి, గీతి=గానమును, పాడుము; ముదిత=ఓస్త్రీ! గోఁగు=ఇది కర్ణికారవృక్షము ముచ్చట=మధురమైనమాటలు, ఆడుచున్=పలుకుచున్, ఏగుము=(దీనిసమీపమునుండి) పొమ్ము ఇంతి=ఓకాంతా! ఇది, కాంచనంబు=సంపెంగచెట్టు. ఆననకాంతి=ముఖశోభను, నించుము=(ఇందుఁ) బ్రసరింపఁజేయుము చెలువమిన్న=ఓసుందరీరత్నమా! పొన్న=(ఇది) పున్నాగవృక్షము చేరి=సమీపించి, నవ్వుము. అతివ=ఓజవ్వని, ఇది, సింధువారము=వావిలిచెట్టు, శ్వాసము=ఊర్పును, ఒందింపుము=(దీనికిం) దాఁకునట్లుచేయుము. ఉవిద=ఓయువతీ! ఇది, కేసరము=పొగడచెట్టు, దీనిన్, ఉమియు మద్య=(మద్యముతో) నుమియుము. మంజువాణి=ఓమృదుభాషిణీ! ఇటులు=నేఁ జెప్పినప్రకారము, ఒనర్చినఁగాక=చేసిననే కాని, ఇవ్విటపములు=ఈచెట్లు, (ఈశబ్దమునకుఁ గొమ్మలసముదాయ మనియేని బోదెలేనిచెట్టనియేని యర్థము, గాని యిచట వృక్షసామాన్యమునకే యుపయోగింపఁబడెను) సుమంబులు=పువ్వులను, ఈనవు=ప్రసవింపవు వింటివే=ఆలకించితివికదా! చెట్లుసందీవలకు నకాలమునఁ బువ్వులు మొదలగువానిం బుట్టించుక్రియ దోహద మనంబడు. స్త్రీలు చేతఁ దాఁకుట మామిడికిని, చూచుట తిలకమున

కును, కాలం దన్నుట యశోకమునకును, కౌఁగిలించుట గోఁరంటకును, సంభాషించుట కొండగోఁగునకును, ముఖకాంతిం బ్రసరింపఁజేయుట సంపెంగకును, నవ్వుట పొన్నకును, ఊర్చుట వావిలికిని, కల్లుమియుట పొగడకును దోహదములు ఇవన్నియు నిందుఁ జెప్పంబడె.

లయగ్రాహి.

చందనమహీరుహము ♦ లందుఁ బెనగొన్న గురు
వెందనునుఁదీవియల ♦ పందిరులలోఁ బెం
పొందువిరవాదిపువు ♦ గందవ్రొడి రేఁచి చను
మందమలయానిలునిఁ ♦ జెందు పెనుతావిం
గ్రందుకొని ఘుమ్మురను ♦ చుం దనరుపూఁబొదల
సందుల మెలంగి పలు ♦ చందములచే మా
కందసుమబృందమక ♦ రందరసబిందువుల
విందులుగఁ గ్రోలెడుమి ♦ ళిందములఁ గంటే. 70

(ఓభద్రా) చందనమహీరుహములందున్ = మంచిగంధపుఁజెట్లయందున్, పెనగొన్న గురువెందనునుఁదీవియలపందిరులలోన్ = అల్లుకొన్న గురువెందలయొక్క సన్ననితీఁగెలయొక్క పందిళ్లనడుమను, పెంపొందు విరవాదిపువుగందవ్రొడిన్ = అధికమైనవిరజాజిపువ్వులయొక్క పరాగమును, రేఁచి = రేఁగఁగొట్టి, చనుమందమలయానిలునిన్ = పోయెడుచల్లగాలిని, చెందు పెనుతావిన్ = తగులుకొనియెడుపరిమళముచేతను, క్రందుకొని = అతిశయించి, ఘుమ్మురనుచున్ = ఘుమఘుమ లాడుచున్, తనరుపూఁబొదలసందునన్ = ప్రకాశించెడుపూవులు గలపొదరిండ్లమధ్యను, పలుచందములన్ = అనేకప్రకారములచేతను, మెలంగి = సంచరించి, మాకంద......బిందువులన్, మాకంద = మామిడి (పూవుల) యొక్క, బృంద = సముదాయముయొక్క, మకరందరసబిందువులన్ = తేనెబొట్లను, విందులుగన్ = ప్రియభోజనములుగాన్, క్రోలెడుమిళిందములన్ = అనుభవించెడుతుమ్మెదలను, కంటే = చూచితివా ?

క॥ అని జవ్వని కవ్వనితలు
వనితరువిభవములు దెలిపి ♦ వరసురభిరజం

బునఁ బసిమి దాల్చి తనులత
లొనరఁగఁ బుష్పాపచయస ♦ ముత్సుక లగుచున్॥ 71

అవ్వనితలు, అని=ఇట్లు పలికి, జవ్వనికిన్=భద్రకు, వనితరువిభవములు, వని=తోఁటయందలి, తరు=చెట్లయొక్క, విభవములు=సంపదలను, (చెట్లయొక్క పుష్ప ఫలాద్యతిశయము నని యర్థము) తెలిపి=తెలియఁజేసి, వరసురభిరజంబునన్=శ్రేష్ఠమైనపరిమళము గలపుష్పాదిచేతను, తనులతలు=తీఁగెలవంటిశరీరములు, పసిమిన్=పచ్చనికాంతిని, తాల్చి=ధరించి, ఒనరన్=ప్రకాశింపఁగాన్, పుష్పాపచయసముత్సుకలు, పుష్ప=పువ్వులయొక్క, అపచయ=కోయుటయందున్, సముత్సుకలు=వేడుక గలవారు, అగుచున్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఇభగతిరగడ.

పొలఁతి యీగొజ్జంగి ♦ పొదల తేనియసోన
కళులు పటుచాతకము ♦ లై మసలె వనిలోనఁ
జిన్ని నునుఁజివురాకుఁ ♦ జిదిమితివె కెంగేలఁ
గన్ను లెఱ్ఱగఁ జేసెఁ ♦ గదవె కోకిల బాల!
ఘనకనకములు గొనుచుఁ ♦ గదలెఁ దెమ్మెఱముద్రిచ్చు
వనలక్ష్మిసొమ్ము లని ♦ వదలఁ డేమనవచ్చుఁ
గొమ్మ! కయి నంటె ననఁ ♦ గోయు మిఁక వంపకుము
నెమ్మొగము చాయలన ♦ నిచిన దీచంపకము
కనదనిలగతి నెగయుఁ ♦ గప్రిపుదుమారములు
గని వెన్నె లనిపఱచెఁ ♦ గదె కోకవారములు
బింబ మనియెదురుకొనె ♦ విడిచి శుక మెలమావి
నంబురుహనయన ద ♦ వ్వరసి నీకెమ్మోవి
జడిగొనఁదొరంగెఁ గే ♦ సరముల మరందములు
దడిసెఁ దద్బిందువుల ♦ ధమ్మిల్లకుందములు

పటుమధుపపటలు ల ♦ భ్రమము లనిమయూరములు
నటియించెఁ గంటె త ♦ న్నటనపుటూయారములు,
క్రూరఫణులను జుట్టు ♦ కొనియె నీచందనము
చేరఁబోవకు మటకుఁ ♦ జెలి నీకువందనము
గేదంగి కోయ కే ♦ గెద వేటికి మిటారి
కాదటే మరున కది ♦ గడిబంగరుకటారి
కలికి వనదేవతల ♦ కర్ణికాకారములు
దెలిపె నిచ్చటఁ జూచి ♦ తే కర్ణికారములు
లతలమాటునఁ బెంప ♦ లరునీదుకొనగోరు
నతివ యల్లయది పూ ♦ వని కేలఁ గొనఁగోరు
వేడుకగ విని దేల ♦ పికకుహూకారములు
చేడె యవి విరహిణుల ♦ చెవులకుఁ గరోరములు
నఱవిరియు మొల్లవిరు ♦ లల్లచట మొల్లములు
మఱచి పోఁదగునటే ♦ మరున కివిభల్లములు
మరువంపుసౌరభము ♦ మఱలించెఁ గురువేరు
సరిగాదు దీని కిఁక ♦ జగతి వేరొకవేరు
సుదతిరో చేకొనవె ♦ సురపొన్నకొ్రొన్ననలు
చదలంటెఁ బుష్పాపుల ♦ సారెఁదద్వానసలు
కొలఁది గనని విరాలి ♦ గొని సొలసినది కొమ్మ
జలజాస్త్రుఁ గొల్త మిఁక ♦ సఖులార రారమ్మ॥ 72

పొలఁతి = ఓ స్త్రీ, ఈగొజ్జంగి . . వన్, ఈ = దగ్గఱనున్న, గొజ్జంగిపొదలతే నియనోనన్ = గొజ్జంగిపూవులు గలపొదలయందలి తేనెవర్షమునన్, అళులు = తు మ్మెదలు, పటుచాతకములై = నేర్పు గలవానకోయిలలై, వనిలోనన్ = ఈతోఁటయం దున్, మసలెన్ = విహరించెను. వాన కురియునపుడు చాతకము లాకసమున సంచరిం చుచు నాజలబిందువులు త్రావున ట్లిచటిపొదలందుఁ దేనె యొడలెగఁగఁడ వర్షించు

చుండఁ దుమ్మెదలు గ్రాఁవుచుండె ననియొకచెలి మఱియొకచెలితోఁ జెప్పెను. చిన్ని మను..... కున్, చిన్ని = మనోహరమైన, మను = మృదువైన, చిగురాకున్ = చిగురాకును, కెంగేలన్ = ఎఱ్ఱనిచేతితోన్, చిదిమితివె = త్రుంచితివా? (ఈకారణమున) కోకిలబాల = చిన్నవయసున నున్నకోయిల, కన్నులు = నేత్రములను, ఎఱ్ఱగన్ = ఎఱ్ఱవి యగునట్లు, చెసెఁగదవె = కావించెనుగదా. స్వభావముననే యెఱ్ఱనికన్నులు గోయిలకుం డఁగాఁ జిగురాకుఁ గోయుటచేఁగల్గినకోపమున నవి యట్లయ్యె ననియొకచెలి యుత్ప్రేక్షించెను తెమ్మెరద్రిమ్మరి = వాయువనుదొంగ, ఘనకేసరములు = గొప్పవి యగునాగకేసరపుష్పము లనుబంగారు(వస్తువు)లను, కొనుచున్ = హరించుచున్, కదలెన్ = వెడలిపోయెను. శ్లిష్టరూపకాలంకారము వనలక్ష్మిసొమ్ములు = వనలక్ష్మియొక్క భూషణములు, అని = ఇట్లు తలఁచి, (వానిని) వదలఁడు = విడువఁడు. ఏమనవచ్చున్ = ఏమనుటయుక్తము ఈపుష్పములు వనశోభకుం గారణ మయినను విడువక వాయువు హరించుచున్నాఁడు. వీని నేమనవచ్చు ననియొకచెలి మఱియొకచెలితో ననెను గాలిచేతం బుష్ప మెగిరిపోవుచున్న దనిభావము కొమ్మ = ఓచెలియా! కయిజన్ = చేతితోన్, అంటి = ముట్టుకొని, ననన్ = పుష్పమును, కోయుము. ఇఁకవంపకుము = ఇంతకంటె నధికముగన్ గొమ్మ వంగఁజేయకుము ఈచంపకము = ఈసంపంగి, నెమ్మొగముచాయలన్ = ముఖకాంతులచేతన్, ననిచెనది = పూచినది. ఇది మన ముఖకాంతిచేఁ బూచెను కాఁబట్టి దీనిని వంచి బాధింపక పూలుగోయుమని యొకతె మఱియొకతెతోఁ జెప్పెను. (జవ్వనులముఖకాంతిప్రసారముచె సంపెంగ పూచు ననిదోహదములలోనున్నది) కోకవారములు = జక్కవలగుంపులు, కనదనిలగతిన్ = ప్రకాశించు చున్న వాయుసంచారముచేతను, ఎగయుకప్రపుదుమారములు = ఎగిరెడుకప్పూరపుధూళులను, కని = చూచి, వెన్నెలని = చంద్రునికాంతి యనిభ్రమించి, పఱచెఁగదె = పాఱిపోయెనుగదా! గాలిచేఁ గప్పూరపుచెట్లనుండి యెగిరెడుదుమ్ము చూచి తెల్లఁగనుండుటచేఁ జక్రవాకములు వెన్నెల యనిభ్రమించి తమకు దానికి విరోధముగావున బెదరి పోవుచుండె ననియొకతె చెప్పెను. దీనను ముందువాక్యమునను (భ్రాంతిమదలంకారము) అంబురుహానన = ఓయింతీ! శంకము = బింక, దవ్వు = చాలదూరము, అరసి = ఆలోచించి, (మిగుల నాలోచించి యనియర్థము) ఎలమావి = లేఁతమామిడిచెట్టును, విడిచి, నీకెమ్మోవి = నీపెదవి, బింబమని = దొండపండనుకొని, ఎదురుకొనెన్ = ఎదురువచ్చెను మరందములు = పూఁదేనెలు, కేసరములన్ = కేసరపుష్పములనుండి, జడిగొనన్ = ఎడతెగకుండఁగాన్, తొరంగెన్ = స్రవించెను తద్బిందువులన్ = ఆతేనెబిందువులచేతను, ధమ్మిల్లకుందములు = కొప్పులోనిమొల్లమొగ్గలు, తడిసెన్ = నానెను. అతిశయోక్త్యలంకార

ము. మయూరములం = నెమిళులులు, పటుఘనపటలులు, పటు = చోటనగల, ఘనపటలులు = తుమ్మెదగుంపులు, అభ్రములని = మేఘములని, నటియించెన్ = నృత్యముచేసెను. దీనియందు భ్రాంతిమదలంకారము. తన్నటనపుటోయారములు = వారినాట్యపుసొగసులను, కంటె = చూచితివా? చెలి = ఓసఖీ! ఈచందనము = ఈమంచిగంధపుచెట్టు, కూరిరఫణులన్ = ఘాతుకములైనపాములను, చుట్టుకొనియెన్ = తన్నావరించునట్లు చేసికొనెను. అటకున్ = ఆచోటునకున్, చెరఁబోవకుము నిక్కన్, చందనము = నమస్కారమును, (చేయుదును.) మిటారి = ఓమదవతీ! గేదంగి = మొగలిపూవును, ఏటికి = ఎందులకున్, కోయక, ఏగెదవు = పోయెదవు అది = ఆపువ్వు, మరునకున్ = మన్మథునకున్, కడిబంగినుకటారి = పరిమళము గలిగినబంగారుకత్తి, కాదటే = కాదా? (అగు ననియర్థము) మొగలిపువ్వుఁ గోయక యేలపోయెద వనియొకతె చెలి నడుగ నది యాపువ్వు మన్మథునియాయుధము గాన ముట్టనైతి నని చెప్పెను. కలికి = ఓసుందరీ, ఇప్పటన్, కర్ణికారములు = కొండగోఁగుపువ్వులు, వనదేవతలకర్ణికాకారములు = వనముం బాలించుదేవతలయొక్క కర్ణభూషణములయాకారములను, తెలిపెన్ = ప్రకటించెను (స్త్రీలు చెవులను ధరించెడు నొకభూషణము కర్ణిక యనంబడును) కొండగోఁగుపువ్వులు వనదేవతలయొక్క కర్ణభూషణములవలె నుండె నని భావము లతలమాటునన్ = తీఁగెలచాటునన్, పెంపలరునీమకొనగోరు = అతిశయముచేఁ బ్రకాశించు నీ గోటితుదను, అల్లయది = ఆకనుపడుస్త్రీ, పూవని = పుష్పమునిగ్రహించి, కేలన్ = చేతితోన్, కొనన్ = తీసికొనుటకు, కోరున్ = అపేక్షించును చెడీ = ఓచెలీ! (ఇదిచెటీశబ్దభవము) పికకులహుంకారములు = కోయిలకూఁతలను, వేసుకగిన్ = కుతూహలముగునట్లు, వినెదేల = ఎందునకు వినెదవు. అవి = ఆకూఁతలు, విరహిణులచెవులకున్ = మగనితో నెడఁబాసినస్త్రీలచెవులకున్, కఠోరములు = వినశక్యముకానివి, (అగున్) అల్లపటన్ = అస్థలమందున్, అలువిరియుమొల్లవిరులు = సగముపూచినకుందపుష్పములు, మొల్లములు = పెక్కులు (కలవు) అవి = ఆపువ్వులు, మరునకున్ = మన్మథునకున్, బల్లములు = బాణములు, ఎఱవిపోన్ = (మన్మథునిబాణము లగుటను) మఱచిపోవుట, తగునటే = తగునా? (తగదనుట) ఆచోట మొల్లలు చాల నున్న వనియొకతె చెప్పఁగాన్ మఱియొకతె యవి మన్మథబాణము లని మఱచి యిటు పోవకు మనిచెప్పెను కురువేరు = (ఒకసుగంధిద్రవ్యము) మరువంపుసౌరభమున్ = మరువముయొక్కపరిమళమును, మఱిలించెన్ = వారించెను దానికంటె నధికముగాఁ బరిమళించుచున్న దనిభావము వేరొకవేరు = ఇంకొకవేరు, జగతిన్ = లోకమునందున్, దీనికిన్ = ఈకురువేరునకున్, సరికాదు. పరిమళమున సమానము కాదు. సుదతిరో = ఓ

సుదతీ! (మంచిదంతములుకలది) సురపొన్నక్రొన్ననలు = సురపొన్నలయొక్క నూతనమైనపుష్పములను, చేకొనవె = గ్రహింపుము. (క్రొత్త + ననలు = క్రొన్ననలు. సమాసంబునఁ బ్రాతాదులతొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. బా. సం. ఈసూత్రముచేఁ గ్రొత్తశబ్దములోని తకారద్వయమునకు లోపము రాఁగాఁ, గ్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుఁ గొన్నియెడల నుగాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబును నగు బా సం. సూత్రముచే నకారమునకు ద్విత్వము రాఁగా, నీరూపము సిద్ధించెను) తద్వాసనలు = ఆపొన్నపూవులసుగంధములు, పుష్పాండులన్ = పరాగములచేతను, సారెన్ = మాటిమాటికి, చదలు = ఆకాశమును అంటెన్ = తాఁకెను సఖులారా = ఓ చెలులారా, కొమ్మ = మాచెలి యగుభద్ర, కొలఁది గననివిరాలి, కొలఁది = పరిమాణమును, కననివిరాలి = పొందనివలపును, (అధికమైన వలపు ననియర్థము) కొని = పొంది, సొలసినది = మూర్ఛఁ జెందినది ఇఁకన్ = పిమ్మటను, జలజాస్త్రున్ = మన్మథుని, కొల్తము = పూజింతము రారమ్మ = రండు.

గీ॥ అనుచు వనకేళి సలిపి ప ♦ ద్మాయతాక్షు
లతులవివిధలతాంతసం ♦ తతులలోన
నమితసౌరభరుచిరము ♦ లైనవాని
నెంచి మదనున కర్పింత ♦ మంచు వెడలి॥ 73

పద్మాయతాక్షులు = ఆస్త్రీలు, (తామరపువ్వులుంబోలెవిశాలములగుకన్నులు గలవారు) అనుచున్ = ఇట్లొండొరులతోఁ బలికికొనుచున్, వనకేళి = ఉద్యానవనమందలిక్రీడను, సలిపి = చేసి, వివిధ......లోనన్, వివిధ = పలుతెఱంగుల, లతాంత = పువ్వులయొక్క, సంతతులలోనన్ = సముదాయములందున్, అమితసౌరభరుచిరములు, అమిత = అధికమైన, సౌరభ = పరిమళముచే, రుచిరములు = మనోహరములు, ఐనవానిన్ = అయినపుష్పములను, ఎంచి = ఏర్పఱిచి, మదనునకున్ = మన్మథునకున్, అర్పింతము = ఒసఁగుదము, అంచున్, వెడలి = వెలుపలికి వచ్చి, ముందుపద్యముతో నన్వయము

సీ॥ విమలసన్మానసో ♦ పమభంబుగావున
రాజహంసవిహార ♦ రమ్య మగుచు

వరపద్మముఖ్యావి ♦ స్ఫురితంబుగావున
మృదులహారిశిలీము ♦ ఖేష్ట మగుచు
నురుధారర్తాప్త్యాభి ♦ యుక్తంబుగావున
గురురవిజాభంగ ♦ గరిమ మగుచు
వర్ణితకమలాధి ♦ వాసంబుగావున
ఘనశంఖచక్రసం ♦ కలిత మగుచు
నంబరమురీతి నలకాపు ♦ రంబుభాతి
నిభపురి తెలుంగు నచ్యుతా ♦ కృతిహరాంగు
వరుస నిరవొందునొకసరో ♦ వరము గాంచి
రంచితారామసీమ న ♦ య్యబ్జముఖులు॥ 74

అయ్యబ్జముఖులు=ఆస్త్రీలు, (చంద్రునిం బోలినముఖములు గలవారు.) అంచిత=మనోహరమైన, ఆరామసీమన్=పూఁదోఁటయందున్, విమల... .భంబు విమల=స్వచ్ఛమైన, సత్=ప్రశస్తమైన, మానసోపమ=మానసరోవరముతో సాటి గల, భంబు=కాంతి గలది, కావునన్=అగుటచేతను, రాజ... ..రమ్యము రాజహంస=రాయంచలయొక్క, విహార=సంచారముచేతను, రమ్యము=సుందరమైనది, అగుచున్, మానససరసున హంసలు తఱచు వసించును. వీరు చూచినకొలను దానిం బోలుఁగాన నిచటను హంసలు పెక్కులు గల వని చెప్పఁబడియెను. ఎఱ్ఱనికాళ్లను ముక్కులుం గలిగి తెల్లనిశరీరచ్ఛాయ గలహంసలు రాజహంస లనంబడు. (ని) రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితై స్సితాః. అ. విమల=స్వచ్ఛమైన, సత్=నక్షత్రములయొక్క, మా=శోభచేతను, నసోపమ=సాటి లేని, భంబు=కాంతిగలది. (ఉపమ=సాదృశ్యము, అదికలది=సోపమము. అట్టిది కానిది, నసోపమము) కావునన్=కనుకనే, రాజహంసవిహారరమ్యము, రాజ=చంద్రునియొక్కయు, హంస=సూర్యునియొక్కయు, విహార=సంచారముచేతను, రమ్యము=మనోహరమైనది, అగుచున్, (ని) సత్ సత్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధౌ భవతి చ త్రిషు నక్షత్రే బుధే. నా. నా. (ని) రాజా మృగాంకే క్షత్రియే నృపే యనియును భాను ర్హంస స్సహస్రాంశు వనియును నమరుఁడు. ఇందుఁ గొలనికి నాకాశముతో సాదృశ్యము చెప్పఁబడెను సన్మానసోపమభత్వమును, రాజహంసవిహారరమ్యత్వమును శబ్దమాత్రముచే రెంటం

గలవు. అర్థముఁ లేవు. అనఁగా మానససరమునం గలకాంతి చెలువుగను, నక్షత్రములచే నసాధారణమైన కాంతి యాకాశంబునను, రాయంచలసంచారము చెలువునను, సూర్య చంద్రులసంచార మాకాశమునను గలదు. వర... .తంబు, వర=శ్రేష్ఠమైన, పద్మ=తామరపూవులు, ముఖ్య=మొదలైనవానిచే, విస్ఫురితంబు=ప్రకాశింపఁబడినది, కావునన్ =అగుటచేత, మృదుల... ..ష్టము, మృదుల=సూక్ష్మములు కాని, హారి=కప్పలకును, శిలీముఖ=తుమ్మెదలకును, ఇష్టము=అనుకూలము, అగుచున్, పద్మములు మొదలైనవి కలవు గనుక నే తుమ్మెదలు మొదలగువాని కీకొలను మిగులఁ బ్రియమైన దని యర్థము వరపద్మముఖ్య=వరము పద్మము మొదలైననవనిధులచేతను (తొమ్మిది దివ్యరాసులచేతను) విస్ఫురితంబు=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినది, కావున్=అగుటచేతను, మృదులహారిశిలీముఖేష్టము, మృదుల=మిక్కిలి దయ గల, హారిశిలీముఖ=శివుని కున్, (విష్ణువు బాణముగాఁ గలవాఁడు) ఇష్టము=ప్రియమైనది, అగుచున్, (ని) మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకరకచ్ఛపౌ ముకుంద కుంద నిలాశ్చ వరశ్చ నిధయో నవ అ. (ని) అళి బాణౌ శిలీముఖౌ అ. (ని) శుకాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలే త్రిషు. అ ఇందుఁ గొలని కలకాపురముతో సామ్యము చెప్పఁబడెను. పద్మాదిసంపత్తియు, హారిశిలీముఖేష్టత్వమును వెనుకటియట్లే రెంటను గలవు అర్థమునలేవు. అనఁగాఁ దామరపూవులు మొదలగువానికిలిమి పురమునను, పద్మము మొదలైననిధులకలిమి యలకాపురంబునను, తుమ్మెదలు మొదలైనవానికిఁ బ్రియ మగుట సరసునందును, శివునకుం బ్రియము గావించుట యలకయందును గలవు ఉరు ....యుక్తంబు, ఉరు=గొప్పలగు, ధార్తరాష్ట్ర=నల్లనిముక్కులుం గాళ్ళుఁ గలిగి తెల్లనిదేహకాంతి గలయంచలచే, (ని) ధార్తరాష్ట్రా స్సితేతరైః అ అభియుక్తంబు=కూడికొనినది, కావునన్=అగుటచేతను, గురు . .గరిమము, గురు=గొప్పది యగు, రవిజా=యమునానదియొక్క (సూర్యునికిం గూఁతు రని యర్థము) (ని) కాళిందీ సూర్యతనయా అ అభంగ=పూర్ణమైన, గరిమము=గౌరవము గలది, అగుచున్, ధార్తరాష్ట్రము లనుహంసలు గలది గావున నే యమునానదిం బోలె నల్లనినీరు గలిగిన దని యాశయము. ఉరు = అధికులైన, ధార్తరాష్ట్రాభియుక్తంబు=ధృతరాష్ట్రపుత్త్రు లనెడుయోధులు కలది, కావునన్, గురు=ద్రోణునియొక్కయును. రవిజ=కర్ణునియొక్కయును, అభంగ = అధికమైన, గరిమము=గౌరవము గలది యగుచు నని యర్థాంతరము. ఇందుఁ గొలనికి నిభపురి (హాస్తినాపురము) తోఁ బోలిక చెప్పఁబడియె ధార్తరాష్ట్రాభియుక్తత్వంబును, గురురవిజాభంగగరిమత్వంబును శబ్దమాత్రముచె రెంటం గలవు. గొప్పవి యగుహంసవిశేషములు గలుగుట చెలువుండను ధృతరాష్ట్రపుత్త్రు లనుయోధు

లు గలుగుట హస్తిపురమునందును, యమునానదియొక్క గౌరవము కొలనియందును, క్రోణునివలనను గర్గునివలనను గలిగిన గౌరవము హస్తినాపురమునందును గలవు గాననస్థమున లేవు వర్ణిత...సంబు, వర్ణిత = స్తుతింపఁబడిన, కమలాధివాసంబు = ఉదకములు కునికిపట్టు (వి) కమలం భువనం జలం. అ కావునన్ = అగుటచేతను, ఘన... ..కలితము, ఘన = గొప్పవి యగు, శంఖ = శంఖములతోడను, చక్ర = జక్కవపిట్టలతోడను, సంకలితము = కూడుకొన్నది, అగుచున్, వర్ణిత = స్తుతింపఁబడిన, కమలాధివాసంబు = లక్ష్మి కునికిపట్టు, కావునన్, (వి) కమలా శ్రీ ర్హరిప్రియా॥ అ ఘన = గొప్పది యగు, శంఖ = పాంచజన్య మనుశంఖముతోడను, చక్ర = సుదర్శన మనుచక్రముతోడను, సంకలితము = కూడుకొన్నది అగుచున్, అని రెండవయర్థము. ఇందుఁ బుష్కరిణికి విష్ణువుతో సామ్యము చెప్పఁబడెను సాదృశ్యము మీఁదటియట్లే యూహించునది వరుసన్ = క్రమముతో, అంబరమురీతిన్ = ఆకాశముతీరున, ఆకాశమువలె నని యర్థము అలకాపురంబుభాతిన్ = కుబేరునిపురముయొక్క కాంతిచేతను, కుబేరునిపురమువలె ననియే యర్థము ఇభపురికైవడిన్ = హస్తిపురముయొక్క రీతిని, హస్తిపురమువలె నని యర్థము అచ్యుతాకృతిపొంగ = కృష్ణునియాకారముయొక్క సొగసుం బోలినసొగసుచేతనున (తృతీయార్థము ననుప్రథమ) కృష్ణునియాకారమువలె నని యర్థము ఇరవొందుచునికసరోవరము = ప్రకాశించుచుండెడునునికకొలనిని, కాంచిరి = చూచిరి ఇందు శ్లేషాలంకారము

మ॥ కదియం దీరనిషణ్ణయోషావతదిదృ ♦ క్షాకౌతుకస్ఫూర్తితో
నెదు రేతెంచుజలాధిదేవతలమం ♦ జీరాఘనాదంబులై
మృదుకాసారమరాళికామదకల ♦ క్రేంకారముల్ మించెఁ ద
ద్వదనాలోలపిలోకనంబులనఁ బ ♦ ద్మపోత్రిగ్ధతాఖ్యల్ దగన్॥ 75

మృదు.. క్రేంకారముల్, మృదు = శ్రావ్యమైన (ఇది క్రేంకారములతో నన్వయించును) కాసార = కొలఁకునందలి, మరాళికా = ఆఁడుహంసలయొక్క, మదకల = మదముచేస్ఫుటముకాని, క్రేంకారముల్ = ధ్వనులు, కదియన్ = సమీపించునట్లు తీర..... స్ఫూర్తితోన్, తీర = ఒడ్డునందున్, నిషణ్ణ = కూర్చున్న, యోషావతి = స్త్రీ సముదాయముయొక్క, దిదృక్షా = చూచుటయందలి, కౌతుక = వేడుకయొక్క, స్ఫూర్తితోన్ = కలుగుటతోన్, ఒడ్డునం గూర్చున్న స్త్రీలనుం జూడ వేడుక కలుగుటచే నని యర్థము. (ఇందు దిదృక్షాశబ్దమునకే చూచుకోర్కి యని యర్థము గానఁ గౌతు

కశబ్దప్రయోగ మనావశ్యకము) ఎదుర = అభిముఖముగాన్, ఏతెంచు...... నాదంబులై, ఏతెంచు = వచ్చెడు, జలాధిదేవతల = జలాధిదేవతలయొక్క, మంజీర = కాలియందెలయొక్క, ఓఘ = సముదాయముయొక్క, నాదంబులై = ధ్వనులై, మించెన్ = ప్రకాశించెను. భద్రయుం జెలికత్తెలును స్నానము చేయఁదలఁచి కొలఁకుదరికిం బోయినప్పు డందలిహంసలు వారిం జూచి చేయుధ్వనులు దరి నున్న వీరిం జూడఁగోరి యెదురువచ్చుచున్న జలాధిదేవతలకాలియందెలచప్పుడువలె నుండె నని భావము పద్మపాత్రిద్ధితాళుల్ = పద్మమునుండి యెగురుచున్న తుమ్మెదలు, తద్వదనా..... నంబులు, తత్ = ఆజలాధిదేవతలయొక్క, వదన = మోమునందలి, ఆలోల = చలించుచున్న విలోకనంబులు = చూపులు, అనం దగెన్ = అనుట్లుండెను ఇం దంచకూఁత లందెలచప్పుళ్లనియుఁ, పద్మములనుండి యెగురుతుమ్మెదలు మోమునందలిచూపు లనియు సంభావించెఁ గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము

చ॥ తరగలఁ దేలుమీలకు దు ♦ తంబుగ వ్రాలి ప్రఫుల్లహల్లకో
త్కరసురజఃపిశంగితప ♦ తత్రములై వడి లేచి మింటి కే
గురహి డిటంబు లౌలకుము ♦ కుల్ కమలాకరలక్ష్మి వేడ్క నం
బరరమతోడ నాడుజిగి ♦ బంగరుబంతు లనంగ రాజెలెన్॥ 76

తరగలన్ = అలలయందున్, తేలుమీలకున్ = ఈఁదులాడెడుచేఁపలకున్, (చేఁపలను బట్టుకొనుటకు అని యర్థము) ద్రుతంబుగన్ = త్వరగా, వ్రాలి, ప్రఫుల్ల . .. తత్రములై, ప్రఫుల్ల = మిగుల వికసించిన, హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలయొక్క, ఉత్కర = సముదయమునందలి, సురజః = పరాగముచేతను, పిశంగిత = పచ్చనికాంతిగల, పతత్రములై = ఱెక్కలు గలవియై, (ని) హల్లకం రక్తసంధ్యకం అ వడిన్ = వేగముతో, లేచి, మింటికిన్ = ఆకసమునకున్, ఏగురహిన్ = పోవుసంభ్రమముచేతను, డిటంబులు = దృఢములు, ఔలకుముకుల్ = అగుటిట్టిభములు, కమలాకరలక్ష్మి = సరోలక్ష్మి, (కమలాకరము = తామరల పుట్టినిల్లు, కొలను) తామరపువ్వులందు లక్ష్మి యుండు నని ప్రసిద్ధి. అంబరరమతోడన్ = ఆకాశలక్ష్మితోన్, ఆడుజిగిబంగరుబంతు లనంగన్ = ఆడెడున వియుఁగాంతిగలవియు నగుబంగారుబంతులో యనునట్లు, రాజిలెన్ = ప్రకాశించెను. ఆకాశమునం గనిపెట్టుకొనియుండి తరంగములమీఁదిచేఁపల కుఱుకుచు నరగ లేచుచున్న లకుముకు లనుపక్షులు సరసునందలిలక్ష్మిదేవి యాకాశశోభ యనెడుస్త్రీతో నాడుబంగారుబంతులువలెఁ బ్రకాశించు చుండె నని యర్థము. బంతి తాడితమై నేలం

బడి కుక్షిరుంగానే పైకి లేచుచుండును. ఈపక్షులు చేపలకై జలంబునందుండి సత్వరము గ లేచుచుండును గావున వానితోఁ దాదాత్మ్యము వర్ణింపఁబడెను. లోకమున నం తులు ప్రసిద్ధము లైనను నిట్టి వప్రసిద్ధములు గావున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ పుంశ్చలివలె ఫేన • పుంగొంగు సంగోరు
దిగిచి జక్కవగుబ్బ • సొగసుఁ జూపి
సురతవిహ్వలవోలె • దరనిమీలితనీల
కుముదలోచనముల • కొమరు దాల్చి
చూలింతపోల్కి వి • స్ఫురితకూర్మోదర
ప్రకటశైవలరోమ • రాజి నెఱపి
బాలెంతలీల మ్రా • నాలక్షోలమరాళ
బాల కశేరవంపు • జోల పాడి
లలిని విలసిల్లునవసరో • లక్ష్మితోడఁ
జెలిమి కైకొన్నయిడి రన • నలరుబోంట్లు
భూషణాంబరములు తటిం • బోవ వెట్టి
నలిపములు గట్టి నీరాడ • వచ్చి రపుడు॥ 77

పుంశ్చలివలెన్ = జారిణివలెన్, ఫేనపుంగొంగు = నురు వనెడుపైఁటకొంగును, సంగోరు = సగముభాగము, తిగిచి = తొలఁగించి, జక్కవగుబ్బసొగసు = జక్కవ లని యెడుకుచములచక్కఁదనమును, చూపి = కనుపఱిచి, ఫేనముం బోలినపైఁట వనియును జక్రవాకములం బోలినకుచములచక్కఁదన మనియును జారిణీపర మైనయర్థము. సురతవిహ్వలవోలెన్, సురత = సంభోగముచేత, విహ్వలవోలెన్ = పరవశురా లైనస్త్రీవలెను, దర.....కొమరు, దర = కొంచెము, నిమీలిత = మూయఁబడిన, నీలకుముద = నల్లగలువ లనెడు, లోచనములకొమరు = నేత్రములయందమును, దాల్చి = ధరించి, (నేత్రనిమీలనము రతివిహ్వలాధర్మము) చూలింతపోల్కిన్ = గర్భిణివలె, విస్ఫురిత.....రాజి, విస్ఫురిత = ప్రకాశించిన, వెల్లడి యైన యని యర్థము. కూర్మ = తాఁబే ళ్లను, ఉదర = గర్భమందు, ప్రకట = స్ఫుట మైన, శైవల = నాఁచుఁదీఁగ లను, రోమ రాజి = నూగారును, నెఱపి = ప్రకటించి, నూగారుప్రకట మగుట గర్భిణీధర్మము. బా

రెంతలీలన్ = వర్తించినస్త్రీయొక్కవిలాసముచేతను, స్త్రీవలె నని యర్థము. మృణా
ళడోలన్ = తామరతూండ్లనునుయ్యెలయందున్, మరాళబాలకుల్ = అంచపిల్లకుల్,
అళిరవంపుజోల = తుమ్మెదరవ మను నిద్రపుచ్చుపాటను, పాడి ఉయ్యెలలందు శిశు
వుల నుంచి జోలలు పాడుట బాలెంతలధర్మము. లలిని = సొగసుతోన్, విలసిల్లుసరో
లక్ష్మితోడన్ = ప్రకాశించుసరోవరయనులక్ష్మితోన్, చెలిమికై = స్నేహముకొఱకు,
కాన్కయిడి రీన్ = కానుక నిచ్చిరో యనునట్లు, అలరుఁబోండ్లు = భద్ర మొదలగు
స్త్రీలు, (అలరు + మేను = అలరుఁబోఁడి బహువ్రీహి స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుప
మానంబుమీఁదిమేనుపదముఁ బోఁడి యగు బా. సమా. భూషణాంబరములు = ఆభరణ
ములు, వస్త్రములను, తటిన్ = ఒడ్డునందున్, ప్రోవు వెట్టి = కూడ్చి పెట్టి, వలిపము
లు = సన్ననివస్త్రములు, కట్టి = ధరించి, అప్పుడు = ఆకాలమున, నీరాడన్ = స్నానము
చేయుటకు, వచ్చిరి = ఏతెంచిరి

మ॥ లలనామండలి చెట్టవట్టుకొని కే ♦ ళాకూళిలో డిగ్గి గు
బ్బలబంటిం దగుతోయ మొండొరులపై ♦ బంగారుపుంగొమ్ములం
గలయం జిమ్ముచుఁ దేఁటు లబ్జముల రేఁ ♦ గం జల్లు పోరాడి రం
దెలమిం గూడుచు జల్లులాడుకరిణీ ♦ బృందంబుచందంబునన్॥ 78

లలనామండలి = స్త్రీలసమూహము, చెట్ట = (ఒండొరుల) హస్తమును, పట్టుకొ
ని = అవలంబించి, కేళాకూళిలోన్ = క్రీడార్థమైనసరస్సునందున్, డిగ్గి = ప్రవేశించి,
అందున్ = ఆకొలనియందున్, గుబ్బలబంటిన్ = కుచములలోఁతునన్, ఱొమ్ములోఁతు
న నని యర్థము దఘ్నార్థంబునం బంటిశబ్దం బగు బా. తద్ధి. తగుతోయము = ప్ర
కాశించుజలమును, బంగారుపుంగొమ్ములన్ = బంగారముతోఁ జేసినచిమ్మనగ్రోవుల
తోన్, పెండ్లిండ్లయందుఁ బసపునీరును దక్కినకాలమున నీటి నొకరిమీఁద నొకరు
పరిహాసార్థము చల్లుకొనుకొట్టము చిమ్మనగ్రోవి. ఒండొరులపైన్ = ఒకరొకరిమీఁదను,
కలయం జిమ్ముచున్ = ఒడలు తడియునట్లు చల్లికొనుచున్, తేఁటులు = తుమ్మెదలు,
అబ్జములన్ = పద్మములనుండి, రేఁగన్ = ఎగయునట్లు, ఎలమిన్ = ప్రీతితోన్, కూడు
చున్ = కలియుచున్. జల్లులాడుకరిణీబృందంబుచందంబునన్ = నీరు చల్లుకొనువాఁ
డేనుఁగులసముదాయముయొక్క విధముచేతను, జల్లుపోరాడిరి = ఒండొరులమీఁద నీరు
చల్లికొనెడియాట నాడిరి. దీనికిం గర్తయైనమండలి యనునది యేకవచనము నమహదర్థ
కము సైనను సమూహమునకు నందున్నవారికి భేదములేమిచే బహువచనము మహాత్రి
వాచకము నగుక్రియ ప్రయోగింపఁబడెను.

క॥ కొ్రిందరగలఁ దేలుచుఁ దమఁ
ముందరఁ గలవిమలకమల ♦ ములఁ జేకొని చె
న్నొందిరి కొందఱు సుందరు
లం దరవిందగృహా బహుళత ♦ నగపడియె ననన్. 79

కొందఱుసుందరులు = (ఆకొలనిలో దిగినవారిలోన్) కొంద ఱందకత్తియలు, క్రొందరగలన్ = క్రొత్తయలలయందున్, తేలుచున్ = ఈఁదుచున్, తమముందరన్ = వారియెదుటను, కలవిమలకమలములన్ = ఉన్న మంచితామరపువ్వులను, చేకొని = చేతితోఁ బట్టుకొని, అందున్ = ఆసరసునందున్, అరవిందగృహ = లక్ష్మి (తామరపువ్వే యిల్లుగాఁ గలది.) బహుళతన్ = బహుత్వముచేతను (అనేకరూపములతో నని యర్థము.) అగపడియె ననన్ = ప్రత్యక్షమయ్యెనో యనునట్లు, చెన్నొందిరి = ప్రకాశించిరి.

చ॥ పొలఁతి యొకర్తు చెంగలువ ♦ పుప్పొడి గప్పిననీరు దోయిటం
జిలికినచోఁ దదంబుపరి ♦ షిక్తపిశంగనిజాంగ కాంశుకం
బులరుచితోడ మించె నొక ♦ ముద్దియ నాలవనాఁటినీటునన్
నెలకొను మేనిక్రొంబసపు ♦ నిగ్గులతోఁ బసపాడెనో యనన్॥ 80

ఒకర్తుపొలఁతి = ఒకానొకయింతి, చెంగలువపుప్పొడి = ఎఱ్ఱకలువపూలపరాగము, కప్పిననీరు = క్రిమ్మిననీటిని (పుప్పొడిచేఁ గప్పఁబడిననీటి నని యర్థము.) దోయిటన్ = దోసిలితోన్, చిలికినచోన్ = చల్లఁగాన్, ఒకముద్దియ = మఱియొకతెయింతి, తదంబు......తోడన్, తదంబు = ఆనీటిచేతను, పరిషిక్త = తడుపఁబడినది గనుక నే, పిశంగ = పచ్చని, నిజాంగక = తనయవయవములయొక్కయు, అంశుకంబుల = వస్త్రములయొక్కయు, రుచితోడన్ = కాంతితోన్, నాలవనాఁటినీటునన్ = రజస్వలయైనవాల్గవనాఁటిసొగసుతోన్, నెలకొనుమేనిక్రొంబసపునిగ్గులతోన్ = నిల్కడ గలదేహమందలిక్రొత్తది యగుపసపుకాంతితోన్, పసపాడెనో యనన్ = స్నానముచేసెనో యనునట్లు, మించెన్ = ప్రకాశించెను. ఒకస్త్రీ కలువపూవులపరాగముతోఁ గూడిననీటిని మఱియొకతెపైఁ జల్లఁగా నామెపచ్చనిపరాగముతోఁ గూడిననీటిచేఁ దడిసి రజస్వల యైనవాలవనాఁడు పసపు పూసికొని స్నానముచేసినదివలెఁ బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము.

చ॥ ఒలసిన కెంపుఁదామరల ♦ యోలములో లలి వోల యోల యో
లలన ! యటంచు నొక్క నవ ♦ లా సవిలాసజలావగాహన
చ్ఛలన జలంబులో నసె వె ♦ సం జని యంత సరోంతరంబునన్
వెలలె జలాధిదేవత వి ♦ నిర్మలతం బొడచూపెనో యనన్॥ 81

ఒక్క నవలా = ఒకానొకయింతి (ఇది దేశ్యపదము గాన దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదు.) ఒలసిన......యోలములోన్, ఒలసిన = చుట్టు నున్న, కెంపుఁదామరల = ఎఱ్ఱదామరలయొక్క, యోలములోన్ = మఱుఁగైనచోటను, ఎఱ్ఱదామరలచే మఱుఁగైనచోట నని యర్థము. ఓలలన = ఓ వేడుకగలయింతీ ! ఓలయోల = (ఇది జలక్రీడ లాడుకొనునపు డనుకొనుశబ్దము.) అటంచున్, లలిన్ = ప్రేమతోన్, సవిలాస... ...చ్ఛలనన్, సవిలాస = సింగారముతోఁ గూడునట్లు, జల = నీటియందు, అవగాహన = మునుఁగుట యనెడు, ఛలనన్ = మిష చేతను. జలంబులోనసె = నీటియందే, వెసన్ = త్వరతోన్, చని = పోయి, అంతన్ = పిమ్మట, జలాధిదేవత, వినిర్మలతన్ = (నీరు) నిర్మలముగా నుండుటచేతన, పొడచూపెనో యనన్ = సాక్షాత్కరించెనో యనునట్లు, సరోంతరంబునన్ = కొలఁకునడుమునందున్, (కొలఁకునడుమనుండి యని యర్థము.) వెలలెన్ = వెలుపలికి వచ్చెను. ఒకానొకస్త్రీ మఱియొకతెం జూచి యోల యోల యని చెప్పుచున్ నీట మునిఁగి సాక్షాత్కరించినజలాభిమానదేవతవలె కొలఁకునడుమునుండి వెడలివచ్చె నని తాత్పర్యము ఇందు నాలవచరణమున నున్న వెలలు ననునది వెడలుయొక్క రూపాంతరము

సీ॥ ఆననంబులుగా న ♦ వాంభోరుహములు న
వాంభోరుహములుగా ♦ నాననములు
లోచనంబులుగా వి ♦ లోలమీనములు వి
లోలమీనములుగా ♦ లోచనములు
మదసిజంబులుగాఁ బ ♦ యోజకోశములు ప
యోజకోశములుగా ♦ మదసిజములు
కచనిచయములుగా ♦ ఘనశైవలంబులు
ఘనశైవలములుగాఁ ♦ గచచయములు

దోర్లతలుగా మృణాళపం • క్తులు మృణాళ
పంక్తులుగ దోర్లత లభేద • భావమంద
మందయానలు గొలన న • మందలీల
నోలలాడిరి ఖేలనా • లోల లగుచు॥ 82

మందయానలు=స్త్రీలు, (మెల్లనినడక గలవారు) ఖేలనాలోలలు=ఆటలందాసక్తి గలవారు, అగుచున్, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, ఆననములుగాన్=ముఖము లగునట్లును, ఆననములు = ముఖములు, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, కాన్=అగునట్లును, క్రొత్తగ వికసించినతామరలు మోము లనియును మోములు క్రొత్తదామర లనియును దోచునట్లుగా నని యర్థము విలోలమీనములు=ధుముకులాడుచున్న చేపలు, లోచనంబులు గాన్=కన్నులగునట్లును, లోచనములు=కన్నులు, విలోలమీనంబులు గాన్=చలించుచేప లగునట్లును, పయోజకోశములు=తామరమొగ్గలు ఉరసిజంబులు = కుచములు, కాన్, ఉరసిజములు = కుచములు, పయోజకోశములు గాన్ = తామరమొగ్గ లగునట్లును, ఘనశైవలంబులు = పెద్దనాచుదీవలు, కచనిచయములు గాన్ = కేశపాశము లగునట్లును, కచచయములు = కేశపాశములు, ఘనశైవలములు గాన్ = పెద్దనాచుదీవ లగునట్లును, మృణాళపంక్తులు = తామరతూండ్లు, దోర్లతలుగాన్ = బాహువులు గాను, దోర్లతలు = బాహువులు, మృణాలపంక్తులు గాన్ = తామరతూండ్లు గాను, అభేదభావము=అభేదస్థితిని, అందన్=పొందఁగాన్, పద్మములు చేపలు మొదలగుసరసునందలివస్తువులకును, అందుఁ గ్రీడించుచున్న స్త్రీలముఖము కన్నులు మొదలగునవయవములకును, భేదము తెలియకుండఁగా నని భావము కొలనన్=సరసునందున్, అమందలీలన్=అధికమైన విలాసముతో, ఓలలాడిరి=జలక్రీడ చేసిరి ఇందుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించిన స్త్రీల యవయవములకును బద్మాదులకును సామ్యముచే భేదము తిరోహిత మయ్యెంగాన మీలితాలంకారము.

గీ॥ తేఁటిగమిఁ దోలి తమ్మిపూఁ • దేనెఁ గ్రోలి
సలిలముల వ్రాలి వీచికా • వళులఁ దేలి
చెలి చెలులఁగూడి వెలువడెఁ • గొలన నాడి
యచ్చరలతోడ నమృతాబ్ధి • నబ్జవ్రాలె॥ 83

చెలి = భద్ర, తేఁటిగమిన్ = తుమ్మెదగుంపును, తోలి = ఎగురఁగొట్టి, తమ్మి పూఁదేనెన్ = మకరందరసమును, క్రోలి = త్రావి, సలిలములన్ = నీటియందున్, వ్రాలి = దిగి, వీచికావళులన్ = తరంగపంక్తులమీఁదను, తేలి = ఈఁది, కొలనన్ = తటాకమునందున్, ఆడి, అచ్చరలతోడన్ = రంభాదులతోన్, అమృతాబ్ధిన్ = క్షీరసముద్రమునుండి, అబ్జవాలెన్ = లక్ష్మివలెనే, చెలులన్ = చెలికత్తెలను, కూడి = కలసికొని, వెలువడెన్ = వెలికి వచ్చెను

చ॥ కొలనితటంబుఁ జేరి యనుఁ ♦ గుంజెలు లింతికి నంత కుంతలం
బులతడి యొత్తి క్రొంబసిడి ♦ పుట్టముఁ గట్టి మృగీమదంబునన్
దిలకము దిద్ది కజ్జలము ♦ దీరిచి మైఁ గలపం బలంది సొ
మ్ములు ఘటియించి తారును స ♦ ముజ్జ్వలభూషణభూషితాంగులై॥

అనుఁగుంజెలులు = ఆప్తసఖురాండ్రు, అంతన్ = పిమ్మటను, కొలనితటంబున్ = సరసునొడ్డును, చేరి = ప్రవేశించి, ఇంతికిన్ = భద్రకున్, కుంతలంబులతడి = కురులతడిని, ఒత్తి = అర్చి, క్రొంబసిడిపుట్టమున్ = క్రొత్తదియుం బంగారుసరిగగలదియు నగువస్త్రమును, కట్టి, మృగమదంబునన్ = కస్తూరిచేతను, తిలకము = బొట్టును, దిద్ది = సవరించి, కజ్జలము = కాటుకను, తీరిచి = (కన్నులను) చక్కఁబఱిచి, మైన్ = దేహమునందున్, కలపము = గంధమును, అలంది = పూసి, సొమ్ములు = నగలను, ఘటియించి = కూర్చి, తారును = చెలులునుసయితము, సముజ్జ్వలభూషణభూషితాంగులై = విలసిల్లుచున్న భూషణములచే నలంకరింపఁబడినశరీరములు గలవారై ముందుపద్యముతో నన్వయము

క॥ చిత్రపటంబున మరునివి
చిత్రాకృతి వ్రాసి పూజఁ ♦ జేసి వినతులై
స్తోత్రము లొనర్చి పంకజ
పత్రాక్షులు కేళిసౌధ ♦ భాగము సేరన్॥ 85

పంకజపత్రాక్షులు = (మీఁదటి) చెలులు (తామరరేకులం బోలుకన్నులు గలవారు) చిత్రపటంబునన్ = చిత్తరువుపటమునందున్, మరునివిచిత్రాకృతిన్ = మన్మథునివింతయైనయాకారమును, వ్రాసి = లిఖించి, పూజఁజేసి, వినతులై = నమస్కరించినవారై,

స్తోత్రము లొనర్చి = స్తుతించి, కేళిసౌధభాగము = క్రీడార్థమైన మేడను, చొరన్ = ప్రవేశింపఁగాన్, ముందు పద్యముతో నన్వయము

గీ॥ ఇట వసంతోత్సవం బయ్యె ♦ నెల్లి యగు స్వ
యంవరశుభంబు పురిమున ♦ కరుగ వలయు
నిపుడు మన మని రాజున ♦ కెఱుకపఱిచె
మంతనంబున శ్రుతకీర్తి ♦ మంజువాణి॥ 86

మంజువాణి = మృదుభాషణములు గల, శ్రుతకీర్తి = రాజుభార్య, ఇటన్ = ఈ యుద్యానమునందున్, వసంతోత్సవంబు = వసంతకాలమున నుద్యానమునం జేయు పండుగ, అయ్యెన్ = జరిగెను ఎల్లి = రేపు స్వయంవరశుభంబు = స్వయంవరవివాహ మనెడుశుభకార్యము (సంభవించినరాజపుత్త్రులలోఁ గన్య యు తనకుం దగినవాని వరునిఁ గోరికొని చేసికొనువివాహము స్వయంవరము దీనినే గాంధర్వ మని యందురు) అగున్, ఇపుడు = ఈకాలమునన్, మనము, పురమునకున్ = పట్టణమునకున్, అరుగవలయున్ = పోవలయును అని = ఇట్లు, రాజునకున్, మంతనంబునన్ = ఏకాంతమునన్, ఎఱుకపఱిచెన్ = తెలియఁజేసెను

మ॥ జననాథాగ్రిణి కేళికావనమున ♦ సౌధంబునన్ శౌరిఁ ద
జ్జనమున్ నిల్పి నిజాప్తవర్గము గజా ♦ శ్వస్యందనారూఢమై
తనుఁ గొల్వం బరిచారికాకృతవృతాం ♦ తఃపౌరికారత్నకాం
చనకర్ణీరథపంక్తితో నిజనివా ♦ సంబుం బ్రవేశించినన్॥ 87

జననాథాగ్రిణి = రాజశ్రేష్ఠుఁడైన, కేకయప్రభువు, కేళికా... సౌధంబునన్ = పూలతోఁటయందలిమాణిక్యపుమేడయందున్, శౌరిన్ = కృష్ణుని, తజ్జనమున్ = ఆతనిపరివారమును, నిల్పి = ఉంచి, నిజాప్తవర్గము = తనవారగు సేవకులసముదాయము, గజాశ్వ.. రూఢమై, గజ = ఏనుఁగులను, అశ్వ = గుఱ్ఱములను, స్యందన = రథముల ను, ఆరూఢమై = ఎక్కినది యై, తనున్ కొల్వన్ = తన్ను సేవించుచుండఁగాన్, పరిచారికా ....తోన్, పరిచారికా = సేవకురాండ్రయొక్క, కృత = సమూహముచేతను, వృతా = చుట్టుకొనఁబడిన, అంతఃపౌరికా = అంతిపురమునందుండుస్త్రీలయొక్క, రత్న = మణులయొక్కయు, కాంచన = బంగారుముయొక్కయు, (రత్నములతోడను

బంగారముతోఁ జేయఁబడిన యరి యర్థము.) కర్ణిరథ = విహారార్థ మైనబండ్లయొక్క, (ఇప్పటిగుఱ్ఱపుబండ్లం బోలిన వని యర్థము) పంక్తితోఁ = సమూహముతోఁ నిజావాసంబుఁ = తననివాసస్థానమును, ప్రవేశించినఁ = ప్రవేశింపఁగాఁ, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ చరమమహీధరశిఖరాం
తరసరణిం దరణి జరుగఁ ♦ దద్గైరికసాం
ద్రరజశ్ఛన్నత గనె నన
స్ఫురితజపాశోణకిరణ ♦ శోభితుఁ డయ్యెన్॥ 88

తరణి = సూర్యుఁడు, చరమ... ..సరణిఁ, చరమ = పడమటిదిక్కుననున్న, మహీధర = పర్వతముయొక్క (అస్తాచలముయొక్క యని యర్థము.) శిఖరాంతరసరణిఁ = శిఖరములనడిమిమార్గమునందుఁ, జరుగన్ = పోవుచుండఁగాన్, తద్గైరిక...... ఛన్నతఁ, తత్ = ఆపర్వతసంబంధ మైన, గైరిక = సిందూరాదిద్రవ్యములయొక్క, సాంద్ర = దళ మైన, రజః = పరాగముయొక్క, ఛన్నతఁ = కప్పును, కనెననఁ = కనెనో యన్నట్లు, ఆకొండయందలిసిందూరాదిద్రవ్యములధూళిచేఁ గప్పఁబడెనో యనినట్లని యర్థము. స్ఫురిత......శోభితుఁడు, స్ఫురిత = ప్రకాశించెడు, జపా = మంకెనపువ్వువలెఁ, శోణ = ఎఱ్ఱని, కిరణ = కాంతులచేతను, శోభితుఁడు = అలంకరింపఁబడినవాఁడు అయ్యెఁ, సూర్యాస్తమయము గావచ్చెం గాఁ గాంతి యంతయుఁ దగ్గుటచే బింబము మిగుల సౌమ్యముగాను సిందూరవర్ణము గలదిగాను నుండె నని తాత్పర్యము. ఈ త్ప్రేక్షాలంకారము

మ॥ తరుసంఘంబుల కెల్లఁ బల్లవితచూ ♦ తత్వంబు గల్పించి భూ
ధరశృంగంబుల కెల్ల మేరుశిఖర ♦ త్వంబుం బ్రసాదించి భా
స్వరసౌధాగ్రనవేందుకాంతములకున్ ♦ సౌగంధికచ్ఛాయలన్
విరచించెన్ జరఠారుణాతపము ల ♦ వ్వేళం గకుప్పంక్తులన్॥ 89

జరఠారుణాతపములు = ముదిసినసూర్యకాంతులు (నీరెండ లని యర్థము) అవ్వేళఁ = ఆకాలమందు, కకుప్పంక్తులఁ = దిక్కులందున్, తరుసంఘంబుల కెల్లఁ = చెట్టు లన్నింటికిని, పల్లవితచూతత్వంబు = చిగిరించినమామిడిచెట్లయొక్కభావమును, కల్పిం

చి = కలిగించి, (ప్రోద్ద గ్రుంకునప్పుడుండెడి యెండలు సోఁకుటచేఁ జెట్లన్నియుఁ జి గిరించినమామిడిచెట్టులువలె నెఱ్ఱనివిగనుండె నని యాశయము ముందువాక్యములందు నిట్లే భావము గ్రహింపవలయును.) భూధరశృంగంబుల కెల్లన్ = అన్నికొండకొమ్ములకును, మేరుశిఖరిత్వంబున్ = బంగారుకొండయొక్క శిఖరభావమును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి (కలిగించి యని యర్థము.) భాస్వర... ..కాంతములకున్, భాస్వర = ప్రకాశించెడు, సౌధ = మేడలయొక్క, అగ్ర = చివరనున్న, నవ = నూతనమైన, ఇందుకాంతములకున్ = చంద్రకాంతపురాల (గుబ్బల) కున్, సౌగంధికచ్ఛాయలన్ = ఎఱ్ఱకలువపూవులకాంతిని, విరచించెన్ = సృజించెను. సూర్యాస్తమయకాలమునందలి యెండ సోఁకుటచే నెత్తైనస్థలములం దున్నవస్తువు లన్నియు నెఱ్ఱనివై యుండె నని తాత్పర్యము.

క॥ ఖరకరుఁ డరిగెను రండని
స్ఫురదుదయాచలము వెనుకఁ ♦ జొచ్చినయిరులన్
ద్వరఁ బిలువఁ జనుతదాప్తుల
కరణి నరిగె నీడలు దొలు ♦ గడకు నిడుపలై॥ 90

నీడలు = ఛాయలు, ఖరకరుఁడు = సూర్యుఁడు (తీక్ష్ణమైనకాంతి గలవాఁడు) అరిగెను = పోయెను రండు, అని, స్ఫురదుదయాచలమువెనుకన్ = ప్రకాశించుపొడుపుఁగొండకు వెనుకటిభాగమునందున్, చొచ్చినయిరులన్ = ఉండినచీఁకట్లను, త్వరన్ = శీఘ్రముగాన్, పిలువన్ = పిలుచుటకున్, చనుతదాప్తులకరణిన్ = వెళ్లెడునాచీఁకట్ల మిత్రములవిధముచేత, మిత్రములువలె నని యర్థము నిడుపలై = మిగులదీర్ఘములై, తొలుఁగడకున్ = తూర్పుదిక్కునకున్, అరిగెన్ = పోయెను మాకు హానిచేయుసూర్యుఁడు పోయెను నిర్భయముగ రావచ్చు నని చీఁకటులను బిలుచుటకై పోయెడువాని మిత్రములువలె నీడలు మిగులంబొడవులై తూర్పునకుఁ బోవు చుండె నని తాత్పర్యము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

క॥ బారులు దీరుచు గూఁడులఁ
జేరెఁ బతంగములు భాను ♦ శిలలకు దాపం
బాఱెను మృగతృష్ణావా
ర్ధారల జడి దీఱె మింట ♦ రక్తిమ మీఱెన్॥ 91

పతంగములు=పక్షులు, బారులు దీరుచున్=వరుసలు గట్టుచున్, నూఁతులన్, చేరన్=ప్రవేశించెను. భానుశిలలకున్=సూర్యకాంతపురాలకున్, తాపంబు=వేఁడి ఆఁగన్=తగ్గను, మృగతృష్ణావార్ధారలజడి=ఎండమావులనీటిప్రవాహమువలనిబాధ, తీఁగన్=నశించెను. (ఎడారులయందు వ్యాపించినసూర్యునియొక్క కాంతులు కిరణజ్ఞానములేనిమృగములకు జలము లనభ్రాంతి గల్పించును; గాన నవి మృగతృష్ణ లనంబడు.) మింటన్=ఆకసమునన్, రక్తిమ=సంధ్యారాగము, మీఁగన్=అతిశయించెను. ఇందు శకటరేఫమునకు రేఫమునకుఁ బ్రాసమున మైత్రి.

మ॥ వరసన్మార్గగతుం డినుండు త్రిజగ ♦ ద్వంద్యుం డనం బొల్చి దు
స్తర మౌదైవనియుక్తిఁ బంకజరజ ♦ స్సంపర్కుఁ డై సాంద్రశీ
ధురసం బానిసపద్మినిం గలసి త ♦ ద్దోషంబు వాయన్ మహా
పరపాథోనిధిలోనఁ దా మునిఁగె నా ♦ భానుండు గ్రుంకెన్ వెసన్॥

వర......గతుండు, వర=శ్రేష్ఠమైన, సన్మార్గ=నక్షత్రములత్రోవను (ఆకాశమును) గతుండు=పొందినవాఁడు, మంచిత్రోవం బోవువాఁ (మంచినడవడిగలవాఁ) డని యర్థాంతరము. ఇనుండు=సూర్యుఁడు, ప్రభు వని యర్థాంతరము. (ని) ఇనస్సూర్యే ప్రభౌ అ. త్రిజగద్వంద్యుండు=ముల్లోకముల (నున్న వారికి) నమస్కరింపఁ దగినవాఁడు. (కెంటికి సమానము) అనన్=అనునట్లు, పొల్చి=ప్రకాశించి, ప్రసిద్ధి చెంది యనియర్థము. దుస్తరము=దాఁట శక్యము గానిది, ఔదైవనియుక్తిన్=అగునదృష్టముయొక్కయేర్పాటుచేతను, పంకజరజస్సంపర్కుఁడై, పంకజ=పద్మములయొక్క, రజః=పుప్పొడియొక్క, సంపర్కుఁడై=సంబంధము గలదియై, పంక=పాపమువలన, జ=పుట్టిన, రజః=రజస్సుయొక్క (స్త్రీలఋతువు రజ స్సనంబడు.) సంపర్కుఁడై=సంబంధము గలదియై యని యర్థాంతరము. మున్నింద్రుండు వృత్రాసురుని జంపినప్పుడు పొందినపాపములో నొక్కభాగము స్త్రీలలో సంక్రమించుటచే రజస్సు గలిగె నని భాగవతము. సాంద్రశీధురసంబు=దలమైనమకరందరసమును, ఆనిఁపద్మినిన్=ధరించినపద్మలతను, దలమైనమద్యరసమును ద్రావినపద్మినీజాతిస్త్రీ యని యర్థాంతరము. కలసి=కూడి, తద్దోషంబు=పుప్పొడితోఁ గూడినపద్మలతాసంపర్కమువలనిమాలిన్యము, వాయన్=పోవుటకున్, ఆరజస్వలాస్త్రీసంబంధమువలనిదోషము పోవుట కని యర్థాంతరము. మహా.....లోనన్, మహత్=గొప్పది యగు, అపరపాథోనిధిలోనన్=పడమటిసముద్రమునందున్, తాన్=తాను, మునిఁగెనాన్=

మునింగెనో యనునట్లు, భానుండు=సూర్యుఁడు, వేసన్ = శీఘ్రముగాన్, గ్రుంకెన్ = అస్తమించెను. సూర్యుఁడు కాలమువలనే యస్తమించుచుండఁగా నందు శ్లేషచేఁ గలిగిన రెండర్థములకు నభేదము చేసి దానం బుట్టినదోషము నివర్తించుటకై స్నానముచేయుటకు దిగినట్లుత్ప్రేక్షించుటచే శ్లేషమూలకమైన యతిశయోక్తివలన ననుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ చరమదిక్చండికా ♦ ర్చాకాలశాక్తేయ
రచితకుంకుమరజో ♦ రాశి యనఁగ
సింధునాథసగంధ ♦ సింధురోపరిపరి
ష్కృతరక్తరాంకవ ♦ శ్రీ యనంగఁ
బశ్చిమాంభోనిధి ♦ ప్రాంతసైకతసము
ద్భూతవిద్రుమలతా ♦ జాల మనఁగ
స్ఫుటనటత్పటుమహా ♦ నటశిరస్తటఫణి
స్వరఫణామణిగణ ♦ చ్ఛాయ యనఁగఁ
గాల మనియెడుబాలగో ♦ పాలకుండు
జలధియమునాతటస్థాస్త ♦ శైలపులిన
మునఁ బ్రబలియున్నమిన్నను ♦ పొన్నగున్న
పైని డాఁచినపసిఁడికెం ♦ బట్టుచీర
చాలొకో యన సంజకెం ♦ జాయ మెఱసె॥ 93

చరమ.....రాశి, చరమదిక్ = పశ్చిమదిక్కనెడు, చండికా = పార్వతియొక్క (చండుఁడనురక్కసునిం జంపినది) అర్చా = పూజార్థమై, కాలశాక్తేయ = కాలపురుషుఁడనుశక్తిపూజచేయువానిచేతను, రచిత = సంపాదింపఁబడిన, కుంకుమరజోరాశి = కుంకుమధూళియొక్కప్రోవు, అనఁగన్ = అనునట్లును, సింధునాథ.....శ్రీయనంగన్, సింధునాథ = వరుణునియొక్క, సగంధ = మదముతోఁ గూడిన, సింధుర = ఏనుఁగుయొక్క, ఉపరి = మీఁదను, పరిష్కృత = అలంకరింపఁబడిన, రక్తరాంకవ = ఎఱ్ఱనికంబళముయొక్క, శ్రీయనంగన్ = కాంతియో యనునట్లును, పశ్చిమాంభోనిధి.....జాతమనఁగన్, పశ్చిమాంభోనిధి = పడమటిసముద్రముయొక్క, ప్రాంత = సమీపమునను

న్న, సైకత=ఇసుకతిన్నెయందు౯, సముద్భూత=మొలచిన, విద్రుమలతా=పవడపుందీవలయొక్క, జాత మనఁగ౯=సముదాయమో యనునట్లును, స్ఫుట...చ్ఛాయ యనఁగన్, స్ఫుట=స్పష్టముగా, నటత్=నాట్యముచేయుచున్న, పటు=నేర్పరి యగు, మహానట=శివునియొక్క, శిరస్తట=శిరసునందలి, ఫణీశ్వర=శేషునియొక్క, ఫణా=పడగలయందలి, మణిగణ=మణులసముదయముయొక్క, ఛాయయనఁగన్=ఛాయయో యనునట్లును, కాలమనియెడుబాలగోపాలకుండు=కాల మనియెడుబాలకృష్ణమూర్తి, జలధి.....పులినమునన్, జలధి=సముద్రమనియెడు, యమునాతటస్థ=యమునానదియొడ్డున నున్న, అస్తశైల=క్రుంకుమెట్టనెడు, పులినమున౯=ఇసుకతిన్నెయందు౯, పరిఒలి యున్న మిన్నను పొన్న గున్న పైని=వ్యాపించియున్న యాకసమనుపొన్నచెట్టునందున్, డాఁచిన.. .. చాలాకోయన౯, డాఁచిన=దాఁపటికము చేసిన, పసిఁడి=బంగారువన్నె గల, కెంబట్టుచీరచాలాకో యన౯=ఎఱ్ఱనిపట్టు (తో చేసిన) కోకలవరుసయో యనునట్లు, సంజకెంజాయ=సంధ్యాకాలమందలియెఱ్ఱనిచాయ, మెఱసె౯=ప్రకాశించెను

క॥ అనుఁగుజవరాలికవుఁగిటి
నెనయక సుఖ ముడిగి చింత ♦ నేగె రవి సనం
గని యొకజక్కవ యకటా!
యినహీనత నున్న చక్రి మెట్లు ♦ సుఖించు౯॥ 94

రవి=సూర్యుఁడు, చన౯=అస్తమింపఁగా౯, ఒకజక్కవ=ఒకచక్రవాకము, కని=చూచి, అనుఁగుజవరాలికవుఁగిటి౯=ప్రియురాలైనజవ్వనియొక్క భుజమధ్యమును, ఎనయక=పొందక, సుఖ ముడిగి=సుఖమును వదలి, చింత౯=విచారముతో౯, ఏగె౯=పోయెను, అకటా=అయ్యో! సంతాపార్థకమైనయవ్యయము ఇనహీనత౯=సూర్యునిలేమితోన్, ఉన్న చక్రము=ఉన్న చక్రవాకము, ఎట్లు సుఖించు౯=ఎట్లు సుఖపడును. సుఖపడ దని యర్థము రాజులేమితో నున్న దేశ మెట్లు సుఖించు ననియు ధ్వనించును. (ని) చక్రిః కోకే వజ్రిణి పుంసి క్లీబం సైన్యరథాంగయోః గ్రామజాలే కుంభకారే భాండే చావర్తరాష్ట్రయో యని ప్రతాపుఁడు చెప్పె నని యమర వ్యాఖ్యానము

చ॥ ఇనుఁ డపరాశఁ జెందె నిఁక ♦ నేటికి జీవన మంచుఁ బద్మినీ
వనిత విషాదవేదనలఁ ♦ బాల్పడి తుమ్మెదచాలుపేరిటం

జనువిషధారఁ గ్రోల నని • శం బమృతస్థితి గల్గుటన్ మృతిం
బొనరక మూర్ఛఁ గన్నుఁగిన • మోడ్చె ననన్ ముకుళించెఁ బద్మముల్॥

ఇనుఁడు=సూర్యుఁడను పతి, అపరాశన్=పశ్చిమదిక్కను మఱియొక స్త్రీయందలికోర్కెను, చెందెన్=పొందెను (అపర=మఱియొక స్త్రీయందు, ఆశన్=కోర్కెను,) ఇకన్=పిమ్మటను, జీవనము=బ్రదుకు, ఏటికిం జుమ్మ=ఎందుకని, పద్మినీవనిత=తామరలత యనెడు స్త్రీ, విషాదవేదనలన్=విషాదమువలని బాధలను, (తలఁచినకార్యమునకు భంగము ప్రాప్తించునపుడు దాని వారించునుపాయము తోఁపమిచేఁ గల్గునధైర్యము విషాద మనుసంచారిభావము) పొల్పడి=వహించి, తుమ్మెదలచాలు పేరిటన్=తుమ్మెదలవరుస యను పేరితోన్, జనువిషధారన్=ఒప్పెడుగరళప్రవాహమును, క్రోలన్=త్రావఁగాన్, అనిశంబు=ఎల్లకాలమును, అమృతస్థితిన్=అమృతమం దునికిచేతన, జలమునం దునికిచేత నని భావము. మృతిన్=మరణమును, పొనరక=పొందక, మూర్ఛన్=సొమ్మచెతన, కన్నుఁగవ=నేత్రద్వయమును, మోడ్చె ననన్=మూసెనో యనునట్లు, పద్మముల్=తామరలు, ముకుళించెన్=ముగిడెను. మకరందముకొఱకుఁ బద్మములఁ బ్రాలుతుమ్మెదలు సూర్యాస్తమయమునకును నందుఁ దగుల్కొని పిమ్మటఁ బద్మము ముకుళింపఁగా మఱుసూర్యోదయమునకును నుండుట సహజము. దీనియందే యిట విషత్వమారోపించి దీనిం బానముచేయుటఁ బద్మినివనిత మరణముఁ బొందవలసి యున్న నెల్లకాలము నమృతమం దుండుట యను హేతువుచె దానిం బొందక మూర్ఛను జెంది కన్నులు మోడ్చె నని కాలముచేతం బ్రాప్తమైనపద్మముకుళనము సంభావించెఁ గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది పూర్వార్థమునందలిశ్లిష్టరూపకముచె ననుప్రాణితము.

చ॥ తనపతి వచ్చునంచుఁ బ్రమ • దంబున రేజవరాలు నెమ్మొగం
బున మృగనాభికాతిలక • మున్ ఘటియించె ననన్ దమంబు నొ
య్యన బలుకొమ్ముడిన్ ముడిచి • నట్టివినూతనఫుల్లమల్లికా
ఘనకుసుమస్రగౌఘ మనఁ • గానఁగ నయ్యె నుడుప్రతానముల్॥96

రేజవరాలు=రాత్రి యనునువిద, తనపతి=తనభర్త యగుచందురుఁడు, వచ్చునంచున్, ప్రమదంబునన్=మిగులసంతోషముతోన్, నెమ్మొగంబునన్=ముఖమునందున్, మృగనాభికాతిలకమున్=కస్తూరిబొట్టును, ఘటించెనో యనన్=కూర్చెనో

యనునట్లు, తమంబులన్ = చీఁకటియును, బలుక్రొమ్ముడిన్ = పెద్దది యగు కేశపాశము నందున్, ముడిచినట్టి.....మునన్, ముడిచినట్టి = ధరించినటువంటి, వినూతన = క్రొత్తగాన్, ప్రఫుల్ల = వికసించిన, మల్లికాకుసుమ = మల్లెపూవులయొక్క, ప్రగాఢమనన్ = దండలసముదాయమో యనునట్లు, ఉడుప్రతానముల్ = నక్షత్రసముదాయమును, ఒయ్యన = క్రమముగానే, కానఁగ నయ్యెన్ = కనుపింపఁ దొడఁగెను.

సీ॥ వైకుంఠశితికంఠ ♦ వరకంఠకలకంఠ
కాలకంఠాభల ♦ మేలమాడి
తతశైలతనయాల ♦ ఘుతమాలహరినీల
కాకోలరుచులఁ జీ ♦ కాకుపఱిచి
ఘనపుంజమృగభంజ ♦ ననవాంజనసుఖంజ
నాళికుంజరలీల ♦ నవఘళించి
యమునాంబరబలాంబ ♦ రమ్యడాంబరహిడింబ
కాదంబశంబర ♦ కాంతు లెంచి
వేల్పుదొరమేనిచాయతో ♦ వియ్యమంది
కదిసె సదశాభిసారికా ♦ కాముకప్ర
కామదమృగీమదాలేప ♦ కల్ప మగుచుఁ
గటికిచీఁకటిబ్రహ్మాండ ♦ గహ్వరమున॥ 97

కటికిచీఁకటి = గాఢమైనయంధకారము, వైకుంఠ.....కంఠాభలన్, వైకుంఠ = విష్ణునియొక్కయు, శితికంఠ = శివునియొక్క, (ని) ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకంఠ శ్శితికంఠః కపాలభృత్. అ వరకంఠ = ప్రశస్తమైనకుత్తుకయొక్కయు, కలకంఠ = కోయిలలయొక్కయు, కాలకంఠ = నెమిళ్లయొక్కయు, ఆభలన్ = కాంతులను, మేలమాడి = పరిహసించి, వానిం బోలి యని యర్థము. తతశైల.....రుచులన్, తత = అధికమైన, (ఇది రుచులకు విశేషణము) శైలతనయా = పార్వతియొక్కయు, అలఘు = గొప్పలైన, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్కయు, హరినీల = ఇంద్రనీలపురాళ్లయొక్కయు, కాకోల = బొంతకాకులయొక్కయు, రుచులన్ = కాంతులను, చీకాకుపఱిచి = భ్రమపఱిచి, ఘనపుంజ.....లీలన్, ఘనపుంజ = మేఘసముదాయముయొక్కయు,

మృగభంజన = కిరాతులయొక్కయు, నవాంజన = క్రొత్తకాటుక రాసులయొక్కయు, శుభాంజన = మంచికాటుకపిట్టలయొక్కయు, అళి = తుమ్మెదలయొక్కయు, కుంజర = ఏనుఁగులయొక్కయు, లీలన్ = విలాసమును, అవఘళించి = అతిశయించి, యమునాంబర......కాంతులు, యమునా = యమునానదియొక్కయు, అంబర = ఆకసముయొక్కయు, యమునానదియొక్కజలమును, ఆకాశమును నల్లని వని ప్రతీతి. బలాంబర = బలరామునివస్త్రముయొక్కయు, (బలరాముఁడు నీలాంబరుఁడు. (ని) నీలాంబరో రౌహిణేయ యనియు సంకర్షణ వ్యోమ్ని వాససి యనియు నమరుఁడు.) మృడాంబర = శివునివస్త్ర మైనగజచర్మముయొక్కయు, హిడింబ = హిడింబుఁ డనురక్కసుని యొక్కయు, కాదంబ = కొంచెమెఱుపుగలిసిన నల్లనిరంగుగలకాళ్లను ముక్కులును ఱెక్కలును గలహంసలయొక్కయు, శంబర = శంబరుఁ డనురక్కసునియొక్కయు, కాంతులు = ఛాయలను, ఎంచి = నిందించి, వేల్పుదొరమేనిచాయతోన్ = ఇంద్రునిశరీరకాంతితోన్, వియ్యమంది = సామ్యము నొంది, సదశా......కల్పము, సదశా = సమానమైనస్థితిలో నున్న, అభిసారికా = ప్రియునింటికిం బోవుస్త్రీలకును, కాముక = ప్రియులకును, ప్రకామద = సంతసము గలిగించు, మృగీమదాలేప = కస్తూరిపూఁతతోన్, కల్పము = సమానము, అగుచున్, బ్రహ్మాండగహ్వరమునన్ = ప్రపంచ మనుగుహయందు, కదిసెన్ = వ్యాపించెను. ప్రియుఁగూర్చి సంకేతస్థలమునకు మన్మథపీడితయై పోవునది యేని యతని రప్పించునదియేని యగునాయికయభిసారికయనంబడు ఉపమాలంకారమును శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము నిందుఁ గలవు.

గీ॥ ఘనతిమిరసంగమున సంధ్య • గాంచి లోక
ములకుఁ బెంచుకొనఁగ నిడ్డ • లలితశీర్ష
ధృతజనకరూపనైజసం • తతు లనంగఁ
గజ్జలయుతాగ్రగృహదీప • కళిక లమరె॥ 98

సంధ్య = సంధ్య యనుస్త్రీ, ఘనతిమిరసంగమునన్ = గొప్పతిమిర (చీఁకటి) పురుషునిసంబంధముచేతను, కాంచి = కని, లోకములకున్ = ప్రపంచమునందలిజనులకున్, పెంచుకొనఁగన్ = పెంచుకొనుటకున్, ఇడ్డ......సంతతులు, ఇడ్డ = ఇచ్చిన, లలిత = సుందరమైన, శీర్ష = శిరసుచేతను, ధృత = ధరింపఁబడిన, జనకరూప = తండ్రియైనతిమిరమునాకారముగల, నైజసంతతులు = సంధ్యాసంబంధమైనశిశువులు, అనంగన్ = అనునట్లు, కజ్జల......దీపకళికలు, కజ్జల = కాటుకతో, యుత = కూడిన,

అగ్ర=చివరభాగములుగల, గృహదీపకలికలు=ఇంటియందలిదీపపుమొగ్గలు, అను రేఁజె=ప్రకాశించెను. దీపములు చివర కాటుకను క్రిందిభాగమున వెల్తురుకాంతిని గలవగుటంజేసి యవి సంధ్య యనుస్త్రీకిని, దిమిరపురుషునకును జన్మించి వా రిద్దఱం బోలినశిశువులవలె నుండె నని భావము భక్తిచేఁ దండ్రిని శిరమున ధరించినశిశువులవలె నుండె నని యొరి చెప్పం దగు ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

క॥ ఘనకువలయపాలనకుం
జనుదెంచెడిరాజు విడియఁ ♦ జతురతఁ బ్రాగ్ది
క్కున ఖేచరు లెత్తినధౌ
తనవపటకుటీర మనఁగ ♦ ధవళిమ దోఁచెన్॥ 99

ఘనకువలయపాలనకున్, ఘన=అధిక మైన, కువలయ=కలువలనుభూమండలముయొక్క, పాలనకున్=రక్షణమునకున్, చనుదెంచెడిరాజు=వచ్చెడుచంద్రుఁ డనెడుప్రభువు, విడియన్=నివసించుటకై, ఖచరులు=దేవతలు, చతురతన్=నేర్పుచేతను, ఎత్తిన .. ..కుటీర మనఁగన్, ఎత్తిన=నిర్మించిన, ధౌత=నిర్మలమైన, నవ=క్రొత్తది యగు, పటకుటీర మనఁగన్=వస్త్రగృహమో యనునట్లు, పటకుటీరము, పట=బట్టలతో, (నిర్మించిన) కుటీరము=ఇల్లు (డేరా) ప్రాగ్దిశన్=తూర్పుదిక్కునందున్, ధవళిమ=తెలుపు, తోఁచెన్=కాన్పించెను

చ॥ సమయవిటుండు గన్మొఱఁగి ♦ శక్రదిశావిటిగుబ్బచంట సాం
ద్రముగ విదిర్చుచెందిర మ ♦ నం దగెఁ బాటలరేఖ యవ్విభు
న్నెమకి కనంగ నవ్వెలఁది ♦ నెమ్మొగ మెత్తె ననన్ శశాంకబిం
బము వెసఁ దోఁచెఁ గాంచి గరి♦మన్ నగ నా విలసిల్లె వెన్నెలల్॥

సమయవిటుండు=కాలపురుషుఁ డనువిటకాఁడు, కన్మొఱంగి=దాఁగియుండి శక్రదిశావిటిగబ్బిచంటన్, శక్రదిశా=తూర్పుది క్కనెడు, విటి=విటురాలియొక్క, గుబ్బచంటన్=గుండ్రనైనస్తనమునందున్, సాంద్రముగన్=దలముగాన్, విదిర్చుచెందిరమనన్=చల్లెడుకుంకుమమో యనునట్లు, పాటలరేఖ=ఎఱ్ఱనిగీఱలు, (ఇది జాత్యేకవచనము) తగెన్=ప్రకాశించెను, అవ్వెలంది=మీఁదటిస్త్రీ, అవ్విభున్=తనమీఁదఁ గుంకుమచల్లినవిటుని, నెమకి=వెదకి, కనంగన్=చూచుటకున్, నెమ్మొగ

ము = ముఖమును, ఎత్తె ననఁ = ఎత్తినదో యనునట్లు, శశాంకబింబము = చంద్రమండ
లము, వెసఁ = త్వరతో, తోఁచెఁ = కాన్పించెను కాంచి = చూచి, (దీనికిం గర్త
వెలఁదియును గర్మము కాలపురుషుఁడును) గరిమఁ = గారవముతో, నగవాన్ = నవ్వె
నో యనునట్లు, వెన్నెలల్ = చంద్రకాంతులు, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. మొద
టఁ దూర్పున నెఱ్ఱనిరేఖలును దరువాతఁ జంద్రబింబమును బిదప వెన్నెలలును గ్రమ
ముగాఁ దోఁచె నని భావము రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ సోముఁ డుదయాద్రికైలాస ♦ సీమ వెడలి
లోకభీకరమేదురా ♦ స్తోకతిమిర
హాలహాల మానెఁ గానినాఁ ♦ డంకదంభ
కలితతత్కంఠకాళిమ ♦ గానఁబడునె॥ 101

సోముఁడు = చంద్రుఁ డనుశివుఁడు, (ని) అబ్జో జైవాతృక స్సోమ యనియు
సోమ శ్శర్వో భవ స్థాణు వనియు నమరుఁడు, ఉదయాద్రికైలాససీమఁ = ఉదయప
ర్వత మను కైలాసప్రదేశమునుండి, వెడలి, లోకభీకర. .. హాలహాలము, లోక = ప్ర
పంచమునకు, భీకర = భయమును గలిగించు, మేదుర = దట్టమైన, అస్తోక = అధికమైన
తిమిర = చీఁకటియను, హాలహాలము = విషమును, ఆనెఁ = త్రావెను, కానినాఁడు =
అట్లు కానియపుడు, అంక. ... కాళిమ, అంక = కళంక మను, దంభ = మిషచే, క
లిత = పొందఁబడిన, తత్కంఠకాళిమ = ఆశివుని మెడయందలినలుపు, కానఁబడునె = కను
పడునా ? కనుపడ దని యర్థము రూపకాలంకారము.

సీ॥ వనము లెల్లను గల్ప ♦ వనములఁ గావించి
రాల నెల్లను మగ ♦ రాలఁ జేసి
కొండ లెల్లను వెండి ♦ కొండలఁ గావించి
నదుల నెల్లను నభో ♦ నదులఁ జేసి
జలధు లెల్లను దుగ్ధ ♦ జలధులఁ గావించి
కరుల నెల్లను వియ ♦ త్కరులఁ జేసి
సరసు లెల్లను సుధా ♦ సరసులఁ గావించి
నరుల నెల్లను బుర ♦ హరులఁ జేసి

వైదేవసృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టిఁ ♦ దా రచించి
బ్రహ్మయుం బోలె జగదంత ♦ రంబు నిండె
నండజపతుండడిండీర ♦ ఖండకాండ
సమవిమలధామకౌముదీ ♦ సముదయంబు॥ 102

అండజపతుండ......సముదయంబు, అండజపతుండ=గరుడునియొక్క మోముతోడను, అండజ = గ్రుడ్డువలనం బుట్టినవి (పిట్టలు) వానిం బాలించువాఁడు = అండజపుఁడు (గరుడుఁడు) అతనితుండము ; డిండీరఖండ = నురువుముక్కలతోడను, కాండ = జలతరంగములతోడను, సమ = తుల్యమైన, విమలధామ = స్వచ్ఛమైనకాంతి గల, కౌముదీ = చంద్రకాంతులయొక్క, సముదయంబు = సమూహము, వనములెల్లన్ = ఎల్లతోఁటలను, కల్పవనములన్ = కల్పవృక్షపుఁదోఁటలను, కావించి = చేసి, రాలనెల్లన్ = అన్ని శిలలను, మగరాలన్ = వజ్రములను, చేసి, కొండలెల్లను = అన్ని పర్వతములను, వెండికొండలన్ = కైలాసపర్వతములను, కావించి = చేసి, నదులనెల్లన్ = అన్ని నదులను, నభోనదులన్ = ఆకాశగంగాప్రవాహములను, చేసి, జలధులెల్లను = సముద్రముల నన్నిటిని, దుగ్ధజలధులన్ = పాలసముద్రములను, కావించి = చేసి, కరులనెల్లను = ఏనుఁగుల నన్నిటిని, వియత్కరులన్ = ఐరావతములను, చేసి, సరసులెల్లను = కొలఁకుల నన్నిటిని, సుధాసరసులన్ = అమృతసరసులను, కావించి = చేసి, నరులనెల్లను = మనుష్యుల నందఱను, పురహరులన్ = శివులను, చేసి, దైవసృష్టికిన్ = ఈశ్వరునిరచనకున్, ప్రతిసృష్టి, తాన్ = వెన్నెల, రచించి = చేసి, బ్రహ్మయుంబోలెన్ = చతుర్ముఖుఁడువలెనే, జగదంతరంబు = ప్రపంచమధ్యమును, నిండెన్ = వ్యాపించెను. ము న్నీశ్వరుఁడు పదార్థములను వేరువేరుకాంతులు గలవానిఁ గావించెను. ఇపుడు వెన్నెల సకలపదార్థములను దెల్లనికాంతిగలవానిఁ గావించి యీశ్వరనిర్మాణమునకుఁ బ్రతినిర్మాణము చేసి లోకము లెల్ల వ్యాపించె ననియు నిక్కారణముననే వృక్షాదు లన్నియుఁ గల్పవృక్షాదులువలెఁ దెల్లగ నుండె ననియు భావము ఇందుఁ బదార్థము లెల్లఁ దమగుణము విడిచి యుత్కృష్ట మగ ధావళ్యము గ్రహించుటచేఁ దద్గుణాలంకారము.

క॥ కుముదంబులకు ముదంబులు
కొమరారెఁ జకోరములకుఁ ♦ గోరిక లొదవెన్
రమణులకును రమణులకును

దమి వెలసెం దమియు వెలసెఁ ♦ దనపతిశోభన్ ॥ 103

కుముదంబులకున్ = కలువలకును, ముదంబులు = సంతసములు, కొమరారెన్ = ఒప్పెను, చకోరములకున్ = వెన్నెలపులుఁగులకున్, కోరికలు = అభీష్టములు, ఒదవెన్ = సిద్ధించెను. రమణులకున్ = స్త్రీలకును, రమణులకున్ = పురుషులకును, తమి = కుతూహలము, (వేడుక) వెలసెన్ = హెచ్చెను వెన్నెల యుద్దీపనము గావునఁ గామినీకాముకులకుఁ గోరికలు హెచ్చె నని యర్థము. తమియున్ = రాత్రియును, (ని) రజనీ యామినీ తమీ. అ. తనపతిశోభన్ = తనభర్త యగుచంద్రునివలనఁ గలిగినదీప్తిచేతను, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను. ఇందు యమక మనుశబ్దాలంకారము.

క॥ పగటివిరహంపువేఁడిమి
నొగిలినకుముదినులు చలువ ♦ నూల్కొన సాంద్రం
బుగఁ బన్నిరు కరంబులఁ
దొగచెలి చిలికె నన వ్రాలెఁ ♦ దుహినకణంబుల్ ॥104

పగటివిరహంపువేఁడిమిన్ = పగటికాలమునం దైనచంద్రుఁ డనుమగనియెడఁబాటువలనఁ గలిగినకాఁకచేతను, నొగిలినకుముదినులు = నొచ్చినకుముద్వతులు, (కలువతీవలు) చలువన్ = శైత్యమును, నూల్కొనన్ = ధరించుటకున్, తొగచెలి = కలువలచెలి (చంద్రుఁడు) కరంబులన్ = (కిరణము లను)చేతులతోన్, పన్నిరు = పన్నీటిని, సాంద్రంబుగన్ = దట్టముగాన్, చిలికెనన్ = చల్లెనో యనునట్లు, తుహినకణంబుల్ = మంచుబిందువులు, వ్రాలెన్ = పడెను; ప్రసరించెను.

వ॥ మఱియు సుధోదయోల్లాసంబున వియదుల్లీఢకల్లోలంబై యుల్లసిల్లి పాలవెల్లి వెల్లి వొడిచి పుడమి నెల్లెడల నల్లుకొనియె నన నంతకంత కనంతంబుగా దిగంతంబుల నాక్రమించుచు నంబర తరంగిణీఝరంబులనుండి భూమండలంబునకుం డిగ్గుమరాళమాలికలపోలిక నస్తోకవ్యాకోచకైరవవిసరంబు లగుసరోవరపరిసరంబులం బ్రసరించుచు విధుంతుదవదనగహ్వరప్రవేశాభ్యాసంబునంబోలె సాధేంద్ర నీలజాలగోళంబులం దూఱుచుఁ దిమిరజలదసమయవిగమంబగుట

యుం బెల్లు ౘెల్లు విరిసె నన విశాలంబు లగుకూలంకషాకూలంబు లం గ్రాలుచుఁ గుసుమసముదయంబుచందంబునం దరులతాచ్ఛాదంబుల ధాళధళ్యంబున మెఱయుచు మదకేసరికిశోరవారంబుతీరున శిఖరిశిఖరంబు లెక్కుచు లీలం దేలి యూడువాలుగమీలబెళుకుల చెన్నున మున్నీటిపెన్నీటికరములమీఁద దీపించుచుఁ గౌముది దానగుట నభివ్యక్తశుద్ధవర్ణంబై, ద్విజముఖంబుల వ్యాపించుచుఁ జంచద్విధుమండలాంతరహరిణముఖపరిచ్యుత రోమంథబంధురఫేనపుంజంబు లవమువున సంకేతకుంజంబులపై రంజిల్లుచు రంజిల్లుఫుల్లమల్లికామంజరులమేదురామోదంబు రెట్టింప నిట్టట్టు దొలుతఁ గలసి యలసినకాముకులను బదరి యుపరిసురతంబు నెఱపుతరుణులసుఖస్ఖలత్కళల తెఱంగునం గుఱంగటం గరంగుచుం దొరంగుకురంగదరోపలకుట్టిమంబుల జలజలని తెలిసీటితళుకుల నేకీభవించుచు ఱింగున నెగసి నింగి నంగారకార్ద్రాదిగ్రహతారల నింగలంబు లని మ్రింగం గడంగుచోఁ బెంపుగాఁ గురియునమృతధారాపరంపరలకు గుంపులై వియత్తలంబునం గుత్తుకబంటిం గ్రోలి వెక్కసంబుగఁ బుక్కిళ్లిం బట్టి యొండొంటి కం దిచ్చుచు హెచ్చినమచ్చికలం గలయునచ్చకోరదంపతులసొంపునం బటికంపుగిన్నెల ము న్నినిచినయన్నారికేళాసవంబు లాసకొలందిఁ గమిచి తదీయమదోన్మాదంబున మోదంబుగాఁ బాడు విపరీతగీతంబుల వ్యత్యస్తసల్లాపంబుల వింతవింత నటనంబుల విక్రితచేష్టావిలాసంబుల నకారణహాసంబులఁ జెలంగుచు మెలంగి తెలివి గని వలపు గొని మణిమంజీరశింజితంబు లులియ నలరుఁబొదలకుం గదలి చని వనీపవనంబునం బయ్యెదలు దొలంగింపకయ తొలంగ బంగారుబొంగరాలహొరంగునం బొంగారుమొలకచనుంగవల మిలమిలలం గనుపట్టు సిబ్బెంబులు గుబ్బటిల్ల గొబ్బునం గవుంగి

లించు మించుఁబోఁడుల దృగంచలచంచలప్రభల రాణించువిభ్రమం
బుల కుల్లసించుప్రాణవల్లభులతో మల్లడిగొని వివిధబంధచమత్కా-
రంబులం గూడి క్రీడించునెడ నీటలరు వజ్రతాటంకలాలాటికాచా
కచక్యంబులతో సఖ్యం బొనర్చుచు ని ట్లఖండపాండురచ్ఛాయా
మండలంబుల మెండుకొని పండువెన్నెలలు గాయఁ గాయజుం డే
యెడం బాయక సాయకనికాయంబు లేయ దాయయ్యె మలయాని
లుండు దాయ నుల్లంబు ఝల్లనం జాలిమి దూల నిదుర నొందక
కెందలిరుపాన్పు డిగ్గి పవమానవిలోలబాలవల్లరియుంబోలె సోలుచు
భద్రాబాలికారత్నంబు నిరంతర నిజస్వాంత చింతిత శ్రీకాంతకాం
తాకారంబు గన్నులం గట్టిన ట్లయినఁ గంటిఁ గంటి నని దిగ్గన లేచి
బయలు గవుంగిలించుచుం గళవళించుచు నక్కటా దైవంబు నిర్ద
యుం డయ్యె నేమి సేయుదు నని బుడిబుడి కనుంగవ నీరు జడిగొ
న నడుగులు తడఁబడ నడుము గడగడ వడఁక వెన్నెలయేట నుఱి
కెద నని దుముకఁ జుఱుకు చుఱుక్కన నక్కునం జిలుఁగువెన్నెల
లు సోఁక మూర్ఛిల్లినం జయ్యన నెయ్యంపుఁదొయ్యలు లెత్తికొని
వచ్చి శిశిరజల బిసకిసలయాదుల శీతలోపచారంబు గావింప నెట్టకే
లకు సేదదేఱి తేఱిచూచి చంద్రు నుద్దేశించి యుపాలంభంబుగా
నిట్లనియె॥ 105

మఱియున్ = ఇంకను, పాలవెల్లి = పాలసముద్రము, సుతోదయోల్లాసంబునన్ = కుమారుఁడైన చంద్రునిపుట్టుకవలనఁ గలిగినసంతోషముచేతను, వియ......లంబై, వియత్ = ఆకాశముచేతను, ఉల్లీఢ = ఒరయఁబడిన, కల్లోలంబై = తరంగములు గలదియై, ఆకసమువఱకుం బోయినతరంగములు కలదియై యని యర్థము. (మిగుల సంతసించినవాఁ డని ధ్వనించును) వెల్లివొడిచి = ప్రవహించి, పుడమిన్ = భూమియందున్, ఎల్లెడలన్ = అన్నిప్రదేశములందున్, అల్లుకొనియె ననన్ = వ్యాపించెనో యను నట్లు, అంతకంతకున్ = ఒకక్షణముకంటె నొకక్షణమునకున్, క్రమక్రమముగా అని

యర్థము. అనంతంబుగాఁ = అధికముగాఁ, దిగంతంబులఁ = దెసలకడపటిభాగంబు
లను, ఆక్రమించుచుఁ = వ్యాపించుచుఁ, (దీనికిం దీధితద్యుతాళియసమాపకక్రియలకు
ను గర్తము దున్న పండువెన్నెల లనునది.) అంబర.....నుండి, అంబరతరంగిణీ=
ఆకాశగంగయొక్క, ఝురంబులనుండి = ప్రవాహములనుండి, భూమండలంబునకుఁ =
మండలాకార మైనభూమికి, డిగ్గురుతాళమాలికలపోలికఁ = దిగువంచలబారులసాదృ
శ్యముచేఁ, అంచలబారులవలె నని యర్థము. అస్తోక.....బులు, అస్తోక = అధిక
ముగాను, వ్యాకోచ = వికసించిన, కైరవవిసరంబులు = కలువలసముదాయములు కలవి,
అగుసరోవరపరిసరంబులన్ = అయ్యేదుకొలఁకులసమీపములందుఁ, ప్రసరించుచుఁ =
వ్యాపించుచుఁ, విధుంతుద.....పోలెఁ, విధుంతుద = రాహువుయొక్క, వదనగ
హ్వర = కొండగుహవంటినోటను, ప్రవేశాభ్యాసంబునంబోలెన్ = ప్రవేశించుటయం
దలియలవాటుచేతనువలెనే, సౌధేంద్రనీలజాలగోళంబులన్, సౌధ = మేడలయందలి,
ఇంద్రనీల = ఇంద్రనీలములయొక్క, ఇంద్రనీలములతోఁ గట్టఁబడిన యని యర్థము.
జాలగోళంబులఁ = గోళాకారమైనకిటికీలయందున్, దూఱుచుఁ = ప్రవేశించుచున్,
(హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.) తిమిర.....విగమంబు, తిమిర = చీఁకటియను, జల
దసమయ = వర్షాకాలముయొక్క, విగమంబు = అవసానము, అగుటయుఁ = అయిన
తోడనే, (ఇచట 'యుఁ' ననునది యానంతర్యార్థకము.) వెల్లు (కనుము) వె
ల్లు = అధికముగన్, విరిసె ననఁ = పూచెనో యనునట్లు, (ఇది శరత్కాలమునఁ బూ
చును.) విశాలంబులు = పెద్దవి, అగుకూలంకషాకూలంబులఁ = అయ్యేదు, కూలంక
షా = నదులయొక్క, కూలంబులఁ = ఒడ్లయందు, క్రాలుచుఁ = ప్రకాశించుచుఁ,
కుసుమసముదయంబుచందంబునన్ = పువ్వులగుంపుయొక్కరీతిచేతను, తరులతాచ్ఛదం
బులఁ, తరు = చెట్లయు, లతా = తీవలయు, ఛదంబులఁ = ఆకులయందుఁ, ధాళధ
ళ్యంబునఁ = ధళధళ యనుకాంతిచే, మెఱయుచున్ = ప్రకాశించుచుఁ, మదకేసరికి
శోరవారంబుతీరునఁ, మద = మదముగల, కేసరి = సింగములయొక్క, కిశోరవారంబు
తీరునన్ = శిశువులసముదాయముయొక్కరీతిచేతను, శిఖరిశిఖరంబులు = పర్వతాగ్రముల
ను, ఎక్కుచున్, లీలఁ = విలాసముతోఁ, తేలియాడు.....చెన్నునఁ, తేలి = నీటి
మీఁదనుండి, ఆడు = క్రీడించెడు, వాలుగమీల = చేఁపలయొక్క, బెళుకులచెన్ను
నఁ = కాంతులయొక్కయందముం బోలినయందముచేతను, (చేఁపలువలె నని యర్థ
ము.) మున్నీటిపెన్నిటికరదులమీఁదఁ = సముద్రమునందలిపెద్దతరంగములయందున్
దీపించుచుఁ = ప్రకాశించుచుఁ, తాఁ = ఆవెన్నెల, కౌముది యగుటన్ = కలువల
వికసింపఁ జేయునది గాన, (చంద్రకాంతి యగుటచేత నని యర్థము,) వ్యాకరణ

గ్రంథ మగుటచేత ననియు ధ్వనించును అభివ్యక్తశుద్ధవర్ణంబై=స్ఫుటమైన తెల్లనివన్నె గలదియై, ద్విజముఖంబులక్=చకోరపుంబత్తులనోటను, వ్యాపించుచుక్=స్ఫుటమైనదోషము లేనియక్కరములు గలదియై బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినోటను బ్రవేశించి వ్యాపించుచుండె ననియు ధ్వనించును. చంచద్విధు......వడువునన్, చంచత్=ప్రకాశించుచున్న, విధుమండల=చంద్రబింబముయొక్క, అంతర్గత=లోపలనున్న, హరిణ=లేడియొక్క, ముఖ=నోటినుండి, పరిచ్యుత=జారిన, రోమంథ=నెమరువేయుటవలన. బంధుర=ప్రకాశించెడు, ఫేన=నురువుయొక్క, పుంజంబులవడువునన్=సముదాయములవిధముచేతను, (చంద్రునికళంకమును బెక్కండ్రు కవులు హరిణ మని చెప్పి దానిలక్షణము లన్నియు నిందారోపించి వర్ణించుట కలదు గాన నిటఁ జంద్రునిలోని లేడి నెమరువేయునపుడు జారిననురువులవలె వెన్నెలఁ బొదలపైనుండెనని చెప్పెను. సంకేతకుంజములపైన్=(నాయికానాయకులు కూడుటకు) యేర్పాటు చేసికొన్న పొదరిండ్లమీఁదను, రంజిల్లుచున్, రంజిల్లు...మోదంబునన్, రంజిల్లు=విలసిల్లెడు, ఫుల్లమల్లికామంజరుల=పూచినమల్లెపూగుత్తులయొక్క, మేదురామోదంబునన్=అధికమైనపరిమళముచేతను, మోదంబు=ఆనందము, రెట్టింపన్=అధికముకాఁగా, ఇట్టట్టు=ఒకరీతిచేతను, తొలుతన్=మొదటన్, కలసి=కూడి, అలసినకాముకులన్=శ్రమచెందిననాయకులను, పదరి=నిందించి, ఉపరిసురతంబు=ఉపరతిని, నెఱప్ర......తెలుంగునన్, నెఱపు=నెఱవేర్చెడు, తరుణుల=స్త్రీలయొక్క, సుఖస్థలత్కళల తెలుంగునన్=సుఖముగ జారుచున్న కళలరీతిచేతను, కలుంగటన్=సమీపమందున్, కరంగుచున్=నీరగుచున్, తొరంగు......లన్, తొరంగు=స్రవించెడు, కురంగధరోపల=చంద్రకాంతపురాలయొక్క, కుట్టిమంబుల=కట్టడపునేలలయొక్క (అరఁగులనుండియనియర్థము.) జలజలని=జలజల ప్రవహించెడు, తెలినిటితుటులన్=తెల్లనినీటియొక్కకాంతులతోన్, ఏకీభవించుచున్=కూడికొనుచున్, తుంగునన్=ఱెక్కలవప్పుడు కలుఁగునట్లు, నెగసి=ఎగిరి, నింగిన్=ఆకాశమునందున్, అంగారకార్ద్రాదిగ్రహతారలన్=అంగారకుఁడు మొదలగుగ్రహములను నార్ద్ర మొదలగు నక్షత్రములను, అంగారకుఁడు రక్తవర్ణము కలవాఁ డనియు, నార్ద్ర పవడముం బోలినకాంతి గలదనియు జ్యోతిషమునం బ్రసిద్ధము ఇంగలంబు లని=నిప్పుక లని, మ్రింగం గడంగుచోన్=మ్రింగుటకు యత్నించునపుడు, (ఇంగల మంగారశబ్దభవము) పెంపుగాన్=అధికముగాన్, కురియునమృతధారాపరంపరలకున్=వర్షించెడుమంచునీటియొక్క యొడతెగని ధారలకున్, గుంపులై, వియత్తలంబునన్=ఆకాశమునందున్, కుత్తుకబంటిన్=కుత్తుకలోఁదిని, (గొంతువఱకు నని యర్థము.) క్రోలి=త్రావి, వెక్కసంబుగన్=

అధికముగాన్, ప్రక్కల్లంబట్టి=నోటం బూరించి, ఒండొంటికిన్=ఒకచకోరము మఱియొకదానికిన్, అందిచ్చుచున్, హెచ్చినమచ్చికలన్=అధిక మైనప్రేమచేతను, కలయుచుచకోరదంపతులసొంపునన్=కూడికొనియెడు వెన్నెలపులుఁగుల సొగసుచేతను, చకోరదంపతులువలె నని యర్థము. (ఇది గిన్నెల కుపమానము) జాయా+పతి=దంపతులు, భార్యాభర్తలు. ఇచట నాఁడు పిట్టలు మొగపిట్టలు నని యర్థము. పటికంపుగిన్నెలన్=స్ఫటికపాత్రములందున్, మున్నినిచినయన్నారికేళాసవంబులు=ముందు పోసినకొబ్బెరకల్లులను, ఆసకొలందిన్=ఆశయొక్కపరిమాణముచేతను, ఇచ్ఛకలంతవఱకు ఎని యర్థము కమిచి=పుచ్చికొని, తదీయమదోన్మాదంబునన్=ఆకల్లుసంబంధ మైన (కల్లుత్రావుటవలనఁ గలిగిన యని యర్థము) సంతోషముచేత నుప్పతిల్లిన వెఱ్ఱిచేతను, మోదంబుగాన్=(వినువారి) కింపుగాన్, పాడువిపరీతగీతంబులన్=పాడెడునెక్కువతక్కువగానములచేతనును, వ్యత్యస్తసల్లాపంబులన్=తడఁబాటుగలమాటలచేతనును, వింతవింతనటనంబులన్=అచ్చెరువుపుట్టించునాటలచేతనును, వికృతచేష్టావిలాసంబులన్=వికార మైనపనులచేతను, సొగసులచేతనును, అకారణహాసంబులన్=కారణము లేనినగవులచేతనును, చెలంగుచున్=ప్రకాశించుచున్, మెలంగి=సంచరించి, తెలివి గని=(సురాపానమువలనఁ గలిగిన) పరాకు వదలి, వలపుఁ గొని=ఒండొరులం బ్రేమించి, మణిమంజీరశింజితంబులు=మాణిక్యపుటందెలధ్వనులు, ఉలియన్=మ్రోయఁగాన్, అలరుఁబొదలకున్=పూఁబొదరిండ్లకున్, కదలి చని=బయలువెడలి, వనీపవనంబునన్=తోఁటయందలి (చల్ల) గాలిచేతను, పయ్యెదలు=పైఁటలు (పయ్యెద యిది వక్రసమాసము పయి+ఎద=పయ్యెద; ఎదపై నుండువస్త్రము) తొలఁగింపకయ=యత్నముచేతఁ దీయకయే, తొలంగన్=(గాలిచే) జాఱిపోఁగాన్, బంగారుబొంగరాలహొరంగునన్=బంగారుబొంగరాలయొక్కసొగసుచేతను, బంగారుబొంగరాలువలె నని యర్థము. పొంగారుమొలకచనుంగవలన్=అతిశయించు లేఁతచనుజంటలయందున్, మిలమిలన్=తళతళలాడునట్లు, కనుపట్టుసిబ్బెంబులు=కనుపడెడుసుందర మగుపొడలు, గుబ్బటిల్లన్=ఎక్కువ కాఁగాన్, గొబ్బునన్=వేగముతో, కవుఁగిలించు.....ప్రభలన్, కవుఁగిలించు=ఆలింగనము చేసికొనెడు, మించుబోఁడుల=స్త్రీలయొక్క, (మెఱపుంబోలినదేహముగలస్త్రీలయొక్క) దృగంచల=కనుఁగొనలయందలి, చంచలప్రభలన్=చలనశీల మైనకాంతులచేతను, రాణించువిభ్రమంబులకున్=ప్రకాశించెడుశృంగారచేష్టలకున్, ఉల్లసించుప్రాణవల్లభులతోన్=సంతోషించెడుప్రియులతోన్, మల్లడిగొని=పెనఁగులాడి, వివిధబంధచమత్కారంబులన్=పలుతెఱంగులసంయోగములందలి నేర్పులతోన్, కూడి=చేరి,

క్రీడించునెడన్ = విహరించునపుడు, నీటు = సొగసుచేతను, తృతీయార్థమునం బ్రథమ. అలరు......చాకచక్యంబులతోన్, అలరు=ప్రకాశించెడు, వజ్రతాటంక = వజ్రపుఁ గమ్మలయొక్కయు, లాలాటికా=(వజ్రపుఁ) బొట్టుబొట్టుయొక్కయు, చాకచక్యంబులతోన్ = చకచకలాడుకాంతులతోన్, సఖ్యంబు=నెయ్యమును, ఒనర్చుచున్=చేయుచున్, ఇట్లు=ఈప్రకారము, అఖండ ...మండలంబులన్, అఖండ= పూర్ణమైన, పాండుర = తెల్లని, ఛాయామండలంబులన్ =కాంతులసమూహములచేతను, మెండుకొని=(అంతటను) నిండి, పండువెన్నెలలు = ముదురువెన్నెలలు, కాయన్ =ప్రకాశింపఁగాన్, కాయజుండు = మన్మథుఁడు, ఏయెడన్ = ఏస్థలమునందును (అన్నిస్థలములయందని యర్థము) వాయక = విడువక, సాయకనికాయంబులు = బాణసముదాయములను ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగాన్, మలయానిలుండు = పయ్యెర (దక్షిణపుగాలి) దాయరైు=(విరహులకు) విరోధియై, దాయన్ =(భద్రను) సమీపింపఁగాన్, దన్క లోఁగువాని దాఁగ డకారంబు విభాష నగు బా. ప్ర ఉల్లంబు=మనసు, ఝల్లనన్=(ఇది యనుకరణము) చెదరఁగాన్, దీనిం బెక్కుండ్రు జల్లని వాడుదురు తాలిమి దూలి=ధైర్యమును విడిచి, నిదుర సొందక, కెందలిరుపాన్పున్ =చిగురాకుసెజ్జనుండి, డిగ్గి=దిగి, పవమాన. . ..బోలెన్, పవమాన = గాలిచేతను, విలోల=కంపించెడి, బాలవల్లరియుంబోలెన్ = లేఁతతీవవలెన్ సోలుచున్ = పరవశురాలయిపడుచున్, చంద్రాబాలికాంతిత్న ంబు, నిరంతర ....కారంబు,నిరంతర = ఎడలేనంతున్నట్లు, నిజస్వాంత=తనమనసునన్, చింతిత=తలంపఁబడినయెడు, శ్రీకాంత=కృష్ణునియొక్క, కాంతాకారంబు=మనోహరమైనయాకారము, కన్నులంగట్టినట్లైనన్=కన్నులకుంగానిపించినట్లుకాఁగాన్, కంటిం గంటి నని=(ఏనుగృష్ణునిం) జూచితిఁ జూచితి నని భ్రమపడి, దిగ్గన లేచి=శీఘ్రముగాన్ లేచి, బయలు = ఆకసమును, కవుంగిలించుచున్=ఆలింగనముచేసికొనుచున్, కళవళించుచున్ = క్షోభపడుచున్, అక్కటా=అయ్యో! (సంతాపార్థకము) దైవంబు, నిర్దయుండు=కరుణలేనివాఁడు, (నాసుఖముం బొఁగొట్టునిచ్చ లేనివాఁడు) అయ్యెన్, ఏమి=ఏకార్యమును, చేయుదున్ = కాంతును, అని=ఇట్లు బుడిబుడికనుంగవనీరు=కొంచెము కన్నీరు, జడిగొనన్ =ఎడతెగక వచ్చుచుండఁగాన్, అడుగులు తడఁబడన్ = పాదములు తొట్రుపడఁగాన్, నడుము=మధ్యము, గడగడవడఁకన్, వెన్నెలయేటన్ = చంద్రికాప్రవాహమునందున్, ఉతికెద నని, దుముకన్ = గంతు గొనఁగాన్. చూచుచుచుటు వ్కనన్ = మిక్కిలివాఁడితోన్, అప్కన్ =బొమ్మునందున్, జిలుఁగువెన్నెలలు = పన్నని చంద్రకిరణములు, సోఁకన్ =తగులఁగాన్, మూర్ఛిల్లినన్ =సొమ్మసిల్లఁగాన్,

చయ్యనన్ = శీఘ్రముగాన్, నెయ్యంపుఁదొయ్యలులు = ప్రియసఖులు, ఎత్తికొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, శిశిర......యాదులన్, శిశిరజల = పన్నీటిచేతను, బిస = తామరతూండ్లచేతను, కిసలయాదులన్ = చిగురాకులు మొదలగువానిచేతను, శీతలోపచారంబులు = చల్లనియూడిగములను, కావింపన్ = చేయఁగాన్, ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరకున్, సేదదేరి = తెప్పిరిలి, (మూర్ఛనుండి తెలిసి) తేఱిచూచి = బాగుగఁజూచి, చంద్రు నుద్దేశించి = చంద్రునిం దలఁచి, ఉపాలంభంబు గాన్ = నింద గలుగునట్లు, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను.

మ॥ సుమనఃప్రీతి యొనర్చి సత్పథచరి ♦ ష్ణుత్వంబు సర్వజ్ఞమౌ
ళిమణిత్వంబును గాంచు రాజ వయి హా ♦ ళిన్ శంబరారాతి స
ఖ్యమునన్ మీఱుచు భీరుతాకలితపాం ♦ థాళిన్ దయాశూన్యతన్
శ్రమ మొందించి కలంచు టెంచ నృపధ ♦ ర్మంబే నిశానాయకా॥106

నిశానాయకా = ఓచంద్రుఁడా! సుమనఃప్రీతి = దేవతలకు సంతోషమును, ఒనర్చి = చేసి, (చంద్రుఁడు దనకళలం ద్రావ నిచ్చి దేవతలఁ దృప్తి నొందించు నని పురాణగాథ కలదు.) విద్వాంసులకుం బ్రీతి చేసి యని యర్థాంతరము. సత్పథచరిష్ణుత్వంబున్, సత్ = నక్షత్రములయొక్క, పథ = మార్గమునందున్, (ఆకాశమునందున్) చరిష్ణుత్వంబున్ = సంచరించుస్వభావమును, మంచిమార్గమునందు సంచరించుస్వభావము నని యర్థాంతరము సర్వజ్ఞ... బును, సర్వజ్ఞ = శివునియొక్క, మౌళీ = శిరసునకు, మణిత్వంబును = మాణిక్యమగుటను, (అలంకారభావము నని యర్థము) సర్వజ్ఞ = అన్నిటిం దెలిసినవారికి (విద్వాంసులకు) మౌళిమణిత్వంబును = శిరోమణిత్వంబును, విద్వాంసులలోనత్తమత్వము నని యర్థాంతరము కాంచు రాజవు = పొందునట్టిచంద్రుఁడవు, పొందునట్టిప్రభువ వని యర్థాంతరము. అయి, హాళిన్ = సంతసముతోన్, శంబరారాతిసఖ్యమునన్, శంబరారాతి = మన్మథునియొక్క (శంబరుఁ డనురక్కసునకు శత్రువు (ని) శంబరారి ర్మనసిజః అ) సఖ్యమునన్ = స్నేహముచేతను, శంబరారాతి = ఎఱుకవాండ్రయొక్క (లేళ్లకు శత్రువులు (ని) కృష్ణసార రురు న్యంకు రంకు శంబర రౌహిణాః అ) సఖ్యంబునన్ = స్నేహముచేతను, మీఱుచున్ = అతిశయించుచున్, భీరుతాకలితపాంథాళిన్, భీరుతా = స్త్రీత్వముతో, ఆకలిత = కూడిన, పాంథాళిన్ = వియోగులయొక్కసముదాయమును, విరహిణుల నని యర్థము (!భయ డుటతోఁ గూడిన) బయముతోఁ గూడిన తెరువరులయొక్క సముదాయము నని

యర్థాంతరము. (ని) విశేషా స్త్వంగనా భీరుః కామిని వామలోచనా యనియును త్రస్నౌ భీరు భీరుక భీలుకా యనియు నమరుఁడు శ్రమ మొందించి=ఆయాసపెట్టి, దయాశూన్యతన్=దయలేమిచే, కలంచుట=క్షోభపెట్టుట, ఎంచన్=ఆలోచింపఁ గాన్, నృపధర్మంబే=రాజధర్మమా? కా దని యర్థము. దేవతలకు స్వదేహము నిచ్చి తృప్తిపొందించి దేవతలకునెల్ల దేవుఁ డగుశివునిచే శిరసున ధరియింపఁబడి (సర్వాగ్ర మునను) యాకాశమార్గముననే సంచరించురాజవు (ఎల్లవారిని సంతోషపెట్టువాఁడవు) అగునీవు మన్మథునిసెయ్యము సంపాదించి మగని నెడఁబాసినయాఁడువారి బాధింపరా దని మొదటియర్థమునను, విద్వాంసులకు మిగుల సంతసము పుట్టించి యన్ని యుం దెలిసినవారిలో నగ్రేసరుఁడవై మంచినడవడి గలప్రభు వగునీవు కిరాతులతో మైత్రిఁ జెంది భయపడుమార్గస్థులను బాధించుట న్యాయము గా దని రెండవయర్థమునం దాత్పర్యము. శ్లేషాలంకారము.

చ॥ హితసరణిన్ శిరంబున వహించె మహేశ్వరుఁ డంచు గర్వభా
సితగతి మిన్ను ముట్టెదు శశీ! మఱి నిన్నఱకాలఁ దన్ని ము
న్నతఁడెఱుకబా కళాగతివటంచు దయ న్విడిచెన్ గతావమా
నతఁ గని సిగ్గుఁ జెందవు మనంబున నీకుఁ బరాకు వచ్చెనే. 107

శశీ!=ఓచందురుఁడా, (చందురునిలోనికళంకమును గుందే లని కొందఱు చెప్పుదురు దానిని ధరించినవాఁడు గావున శశి యని చెప్పంబడు) మహేశ్వరుఁడు=శివుఁడు, హితసరణిన్=అనుకూలమైనమార్గముచేత, శిరంబునన్=తలయందున్, వహించె నంచున్=ధరించె ననుచున్, గర్వభాసితగతిన్=గర్వముచే విలసిల్లినరీతిచేతను (గర్వముచేత నని యర్థము) మిన్నుముట్టెదు=ఆకాశమును దాఁకెదవు. ఉప్పొంగెద వని యర్థము మఱి=ఇంకను, అతఁడే=ఆయీశ్వరుఁడే, మున్ను=పూర్వము, దక్షునిజన్నమునం జెఱుచునపు డని యర్థము. నిన్నున్, అఱకాలన్=కాలియడుగుభాగముతోన్, తన్ని, కళాగతివి=విద్యలకెల్ల వాసస్థానమవు, కాంతులకు వాసస్థాన మని భావము అటంచున్, దయన్=కనికరముచేతను, విడిచెంగదా=వదలెనుగదా! గతావమానతన్=(లోకముచేఁ) దెలియఁబడినయవమానము గలుగుటను తెలియఁబడినయవమాన మని యర్థము కని=పొంది, సిగ్గున్=లజ్జను, చెందవు=పొందవు నీకున్, మనంబునన్=మనసునందున్, పరాకువచ్చెనే=ప్రమాదమువచ్చెనా యని ప్రశ్నము

క॥ తొలి లోకములకు వంకర
గలిగింతువటంచు నెంచి ♦ కమలభవుఁడు ని
న్నిలఁ బుట్టినపుడె వంకర
గలవాఁడుగఁ జేసెఁ గాదె? ♦ కమలవిరోధీ! 108

కమలవిరోధీ! = ఓతమ్ములదాయా! (చంద్రా!) కమలభవుఁడు = తమ్మిచూలి, (బ్రహ్మ) తొలి = పూర్వమందన్, లోకములకున్, ప్రపంచమునందలిజనులకున్, వంకర = చెడుకార్యమును (అపకారము అని యర్థము) కలిగింతువటంచున్ = చేయుదు వని, ఎంచి = ఆలోచించి, ఇలన్ = భూమియందున్, పుట్టినపుడె = జన్మించినపుడే నిన్నున్, వంకర గలవాఁడుగన్ = కౌటిల్యము కలవాఁ డగునట్లు, వక్రమైనయాకారము గలవాఁ డగున ట్లని భావము. చెసెఁగాదె = చేసెనుగదా! వంకరవాఁడు వంకర పనులఁ జేయుట సహజ మని తాత్పర్యము

సీ॥ ఇందిరావిభుఁ డాత్మ ♦ హృదయస్థితుని నిన్ను
దోషాకరుఁడ వంచుఁ ♦ దొలఁగఁ ద్రోచె
నపుడు ధాతయు స్వకీ ♦ యాబ్జపీఠికిని జే
టొదవు నంచును నతి ♦ కొప్పగించె
నందుండి తారాప ♦ హారణావైఖరిఁ జూప
నతఁడు పాథోరాశి ♦ యందు వైచె
నచట రాజీవసం ♦ హారణంబు గావింతు
వని యబ్ధి యంబరం ♦ బునకుఁ ద్రోచె
నచట రాహువు మ్రింగియు ♦ నజుగ కునికి
మరలఁ గ్రక్కంగ నీ విట్లు ♦ మసలి జగతి
నందఱకుఁ గంటకుఁడ వౌచు ♦ నింద నొందు
నీకు నిల్కడ గల్గునే ♦ నీరజారి! 109

నీరజారి = ఓపద్మవైరీ! ఇందిరావిభుఁడు = విష్ణువు, ఆత్మహృదయస్థితునిన్ = తనమనసున నున్నవానిని, నిన్నున్, దోషాకరుఁడ వంచున్ = పాపముల కునికిప ట్టను

చున్, రాత్రికిం బ్రభు వనుచు ననియు నర్థము. (ని) సాయం నిశ్యవ్యయం దోషా త్రియామా దూషణాఘరోః. నా నా తొలఁగన్, ద్రోచెన్ = వెడలఁ ద్రోచెను. పాపాత్ముఁడు లోనుండఁ దగఁ డని విష్ణువు నిన్న వెలువరించె నని యర్థము. చంద్రుఁడు విష్ణువు మనసునం బుట్టె నని భావము అపుడు = ఆకాలమందు, ధాతయున్ = బ్రహ్మయును, స్వకీయాబ్జపీఠికిన్ = తనది యగు తామరపూవుగద్దియకున్, చెటు = హాని, ఒదవున్ అంచున్ = పుట్టునని, అత్రికిన్ = అత్రి యనుమునికిన్, ఒప్పగించెన్ = ఇచ్చెను. చంద్రుని యుదయమునఁ బద్మములు ముకుళించుఁ గానఁ దనపీఠ మగుపద్మము ముకుళించిన సుఖస్థితి సంభవింప దని యెంచి బ్రహ్మ చంద్రు నత్రి కిచ్చె నని తాత్పర్యము. బ్రహ్మ యనుగ్రహమువలనఁ జందురుఁ డత్రికిఁ బుత్రుఁడై జన్మించె నని పురాణములం బ్రసిద్ధము. అందుండి = అత్రియొద్దనుండి, తారాపహరణవైఖరిన్ = తార యను పేరు గల బృహస్పతిభార్యయొక్క దొంగిలించుటయొక్క రీతిని, చూపన్ = (చంద్రుఁడు) కనుపఱుపఁగాన్, బృహస్పతిభార్యను గొంగిలింపఁగా నని యర్థము అతఁడు = అత్రి, పాథోరాశియందున్ = సముద్రమునందున్, వైచెన్ = విసరివేసెను. ఆతతాయి (పరభార్యను హరించువాఁడు) గాన నింట నుండఁ దగఁ డని సముద్రమున నత్రి పాఱవైచె నని తాత్పర్యము. అచటన్ = ఆసముద్రమునందున్, రాజీవసంహారణంబు, రాజీవ = చేఁపలయొక్క, సంహారణంబు = సంహారమును, కావింతు వని = చెయుదు వని, పద్మసంహారము చెయుదు వని భావము (ని) రాజీవ మబ్జే రాజీవో మృగే మత్స్యే. నా నా అబ్ధి = సముద్రుఁడు, అంబరంబునకున్ = ఆకాశమునకున్, ద్రోచెన్ = ఎగచెను అచటన్ = ఆకాశమునందున్, రాహువు, మ్రింగియున్, ఈవు అఱుగమినికిన్ = జీర్ణము కాకుండుటచేన్, మరలన్, క్రక్కెన్, ఇట్లు = ఈప్రకారము, మసలి = తిరిగి, జగతిన్ = లోకమునందున్, అందఱకున్, కంటకుఁడవు = నిచశత్రుఁడవు, ఔచున్, నిండన్, ఒందునిపున్ = అనుభవించెదు నీకున్, నిల్కడ = స్థైర్యము, శాశ్వతజీవన మని భావము. కల్గునే = ఉండునా? ఉండ దని యర్థము. ఇందొక్కఁ డగుచంద్రునకుఁ బర్యాయమునం బెక్కుస్థలములం దునికిఁ జెప్పుటచేఁ బర్యాయాలంకారము

ఉ॥ ఇంతటివాని నిన్నుఁ దన ♦ హృత్పథమందుఁ దలం ధరించు శ్రీ
కాంతునకుం గిరీశునకుఁ ♦ గానన దావహలాహలానలా
నంతనితాంతకీలముల ♦ నానుట యెంతటివింత యామినీ
కాంత తలంపఁ దద్ద్వయము ♦ గాంచునె ధాత్రి భవత్సమోగ్రతన్॥

యామినీకాంత = చేఁడా! (చంద్రుఁడా!) ఇంతటివానిన్ = ఇంతవాఁడికి గుణములు గలవానిన్, నిన్నుఁన్, వ్యాత్పథమునందున్ = మనోవీధియందున్, తలన్ = శిరసునందును, ధరించు శ్రీకాంతుఁనకున్ = ధరించినవిష్ణువునకును, గిరీశునకున్ = శివునకును మనమున ధరించినవిష్ణునకును శిరసున ధరించినశివునకు నని క్రమముగ నర్థము కానన ......కీలములన్, కానన = అడవియందలి, దావ = అగ్ని యొక్కయు, హాలాహాలానల = అగ్నిం బోలినకాలకూటముయొక్కయూ, అనంత = అంతము లేని, నితాంత = అధికమయిన, కీలములన్ = మంటలను, ఆనుట = మ్రింగుట, ఎంతటివింత = ఎంతయాశ్చర్యము? ఆశ్చర్యము కా దని భావము. తలంపన్ = ఆలోచింపఁగాన్, తద్ద్వయము = వెనుకటిరెండువిధములజ్వాలలును, ధాత్రిన్ = భూమియందున్, భవత్సామోగ్రతన్ = నీకుం దుల్యమైనభయంకరత్వమును, వాఁడిమి నని యర్థము. కాంచునె = పొందునా? పొంద దని యర్థము శివుఁడు లోకసంరక్షణార్థము కాలకూటముం ద్రావె ననియుఁ గృష్ణుఁడు గోపసంరక్షణార్థముకారుచిచ్చుఁ ద్రావెననియు భాగవతము

వ॥ అని పలికి తళుకుటలరుములుకులు చిలుకువలతేని నుద్దేశించి॥ 111

అనిపలికి = ఇట్లు చెప్పి, తళుకుటలరుములుకులు = మిక్కిలిప్రకాశించుపూవుబాణములను, చిలుకువలతేనిన్ = పరిహరింగించెడుమన్మథునిని, ఉద్దేశించి = తలఁచి,

> క॥ కమలాక్షునికొమరుఁడ వై
> సుమనోధర్మంబు పూను ♦ మంబ్రవర్తిలియుం
> గమలాక్షుల నేఁ చెదవో
> మమతమధుప్రతగుణంబు ♦ మానసవ్రమదనా! 112

మదనా = ఓ మన్మథుఁడా! కమలాక్షునికొమరుఁడవై, కమలాక్షుని = విష్ణువుయొక్క (పద్మములం బోలినకన్నులు గలవాఁ డని యర్థము) కొమరుఁడవై = పుత్త్రుఁడవై, సుమనోధర్మంబు = దేవత్వమును, పాండిత్యము ననియు నర్థము పుష్పధనుస్సు నని భావము (ని) సుమనాః పుష్పమాలత్యోస్త్రియాం దేవే బుధేచనా యనియును, ధర్మోస్త్రీపుణ్యే నామార్యభావన్యోః చాపన్యాయమాధ్వరాహింసాయ జ్వాచారయమేషునా యనియు నానార్థరత్నమాల పూనుచున్ = ధరించుచున్, ప్రవర్తిలియున్ = ఉండియును, కమలాక్షులన్ = కమలాక్షుని మిట్టములను, (తామాపూ

వులం బోలినకన్నులు గలవారిని నీతండ్రి కమలాక్షుఁడు మేముం గమలాక్షులము. మఱియు నీ వన్నియు నెఱిఁగినవాఁడవు, (నామసామ్యముచె) నీతండ్రిబంధుల మగుమమ్మున్) ఏఁచెదవు = బాధింతువు, ఔనె = (ఇది) తగును విపరీతలక్షణచేఁదగదని యర్థము మమతన్ = అభిమానముచేతను, మధువ్రతగుణంబు = మద్యమునందలివ్రతమనుగుణమును, త్రాగుడుఁబోతుతనము అని యర్థము తుమ్మెదవారి అని భావము మానవు = విడువవు. అవశ్యము విడువవలయును అని యర్థము

గీ॥ తొలుతఁ గుజనుల నలరించు • చెలిని బంచి
బలము నడవుల విడియించి • పాంథజనుల
మానధనములు గొనుచు దు • ర్మార్గనియతి
నలరుశంబరఘాతి వీ • పబ్జబాణ॥ 113

అబ్జబాణ = ఓమన్మథుఁడా, నీవు, తొలుతన్ = మొదటను, కుజనులన్ = వృక్షములను (కు = భూమియందు, జని = ఉత్పత్తికలది, కుజని దీనిబహువచనము కుజనులు.) అలరించుచెలిన్ = వికసింపఁజేయుమిత్రునిని (చైత్రునిని), పంచి = ఆజ్ఞాపించి కుజనులన్ = దుర్జనులను, అలరించుచెలిన్ = సంతసపెట్టుమిత్రునిని, పంచి = ఆజ్ఞాపించి, యని యర్థాంతరము బలమున్ = చిలుకలు, కోయిలలు మొదలగు సేనను, సేన యని యర్థాంతరము అడవులన్ = అరణ్యములందున్, విడియించి = ఉండునట్లేర్పఱిచి, పాంథజనులమానధనములు = విరహిజనులమానమనెడుద్రవ్యములను, మార్గస్థులగౌరవమును ద్రవ్యము అని యర్థాంతరము కొనుచున్ = అపహరించుచున్, దుర్మార్గనియతిన్ = చెడుదోవయందలియేర్పాటుచేతను, అలరుశంబరఘాతివి, అలరు = సంతసించెడు (ఇది శంబరునకు విశేషణము) శంబరఘాతివి = శంబరుఁడనురక్కసుని జంపినవాఁడవు చెడుదోవయందలినియమముచేతను ప్రకాశించెడుకిరాతుఁడ వని యర్థాంతరము శ్లేషచేఁ బ్రాప్తమైన యర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము చేయఁగా నిందతోఁచును శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యలంకారము

క॥ యుగవిగమజగత్త్రయదం
బగుశర్వునికంటిమంట • నంటి కెడసియు
న్నగుడం బ్రదికితి వీ వ
ధ్వగజనమరితమునఁగాదె • వారిచరాంకా॥ 114

వారిచరాంకా = మన్మథుఁడా! చేఁపగుఱుతు టెక్క్యమునం గలవాఁడని యర్థము తోఁవు, యుగవిగమ. . . ము, యుగవిగమ = ప్రళయకాలమందున్, జగత్ = లోకములను, క్షయదంబు = నాశము గలిగించునట్టిది, అగుశర్వకంటిమంటన్ = అయ్యీశ్వరుని కంటియందలి యగ్నిజ్వాలను, అంటి = తాఁకి, కెడసియున్ = చచ్చియును, అధ్వగ . . . గాదె, అధ్వగజన = విరహిజనులయొక్క, దురితమునఁ గాదె = పాపముచేత నేకదా, మగుడన్ = తిరిగి, బ్రదికితివి = జీవించితివి. మున్ను శివుండు హిమాలయంబునకడఁ దపంబు సేయుచుండ దేవతలు బ్రహ్మకడకుం బోయి తారకుండు మిగుల బాధించుచున్నాఁడని మొఱలిడ నాతఁడు శివునకుం బార్వతికి సంయోగంబు గలిగినఁ గుమారుండు పుట్టి వానిం జంపు ననుడు నింద్రుండు మన్మథుని . . . యీశునకుఁ బార్వతియం దనురాగము గలిగింపు మని ప్రార్థింప నతఁడు దానికై యత్నించి యీశునికంట నున్న యగ్నిచే దగ్ధుఁడై రతిప్రార్థనంబున ననుగ్రహించిన శివునిచే మరల నుజ్జీవితుం డయ్యె నను పురాణగాథ యిట గ్రహింపఁబడియె. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ॥ శంబరదానవుండు నినుఁ ♦ జౌర్యమునం గొనిపోయి వార్ధిలో
నం బడఁద్రోయ నందొకఘ ♦ నం బగుమీనము మ్రింగ దానిగ
ర్భంబున నప్డు జీర్ణతను ♦ బాటిలినన్ విరహివ్రజంబు లో
కంబునఁ దాపవహ్ని నిటు ♦ గ్రాఁగి కృశింపదుగా మధుప్రియా॥

మధుప్రియా! = ఓమదనుఁడా, (వసంతుని చెలికాఁడా యని యర్థము) మద్యముం బ్రేమ కలవాఁడని ధ్వనించును. శంబరదానవుండు = శంబరుఁ డను పేరు గల రక్కసుఁడు, నినున్, చౌర్యమునన్ = దొంగతనముచేతను, కొనిపోయి = తీసికొనివెళ్లి, వార్ధిలోన్ = సముద్రమందున్, పడఁద్రోయన్, అందున్ = ఆసముద్రమునన్, ఒకఘనంబగుమీనము = ఒకగొప్పది యగుచేఁప, మ్రింగగన్ = గ్రసింపఁగాన్, అప్డు = అట్లు మ్రింగినకాలమందున్, దానిగర్భంబునన్ = ఆచేఁపయొక్క కడుపునందున్, జీర్ణతను = అఱుగుటను, పాటిలినన్ = పొందినయెడన్, లోకంబునన్ = ప్రపంచమునందు, విరహివ్రజంబు = ఎడఁబాసిన నాయికానాయకుల సముదాయము, తాపవహ్నిన్ = అగ్నిం బోలిన తాపముచేతను, ఇటు = ఈప్రకారము, గ్రాఁగి = బాధనొంది, కృశింపదుగా = క్షీణింపదుగదా. మున్ను శంబరాసురుఁడు మన్మథుఁడు ప్రద్యుమ్నరూపంబునం గృష్ణునివలన రుక్మిణియందుఁ జన్మించి తన్ను సంహరించు నని యెఱిఁగి యతనిజన్మము నిరీక్షించి పురిటింట నున్నపుడె వాని నెత్తుకొనిపోయి సముద్రమునం బాఱవైచె ననియు

వతని నొకచేఁప మ్రింగె ననియు నాచేఁప శంబరునింటికే బెస్తలచేఁ గానుకగాఁ గొనిపోఁబడె ననియు నందున్న శిశువు (మన్మథుఁడు) సురక్షితుండై జవ్వనంబున రతిచేఁ బ్రిబోధితుండై శంబరు సంహరించి ద్వారకం జేరె ననియు భాగవతము.

వ॥ అని పలికి చెంగటం జెంగలువపుప్పొడులఁ జిమ్ముకమ్మదెమ్మెరపై నలిగి. 115

అని పలికి = ఇట్లు మన్మథుని నిందించి, చెంగటన్ = సమీపమందున్, చెంగలువపుప్పొడులన్ = ఎఱ్ఱగలువపుప్పొడులను, చిమ్ముకమ్మదెమ్మెరపైన్ = చిలికెడుపరిమళించుగాలిమీఁదను, అలిగి = కోపించి, దీనికిం గర్త పైవచనములోని భద్రాబాలికారత్నము

క॥ జగమునకుం బ్రాణం బని
పొగడుదు రందఱును నిన్ను ♦ భువిలో హృదయా
శుగ మగుట యెఱుఁగ రిఁక నీ
దగునడువడి యేమి చెప్ప ♦ నగును సమీరా. 116

సమీరా = ఓవాయూ! భువిలోన్ = భూమియందున్, అందఱును, నిన్నున్, జగమునకున్ = లోకమునకున్, ప్రాణం బని, పొగడుదురు = స్తుతింతురు లోకమెల్ల వాయువువలనఁ బ్రదుకుఁ గాన జగత్ప్రాణుఁ డని వాయువునకుఁ బేరు హృదయాశుగ మగుట = హృదయాశుగ మను పేరు గలుగుటను, ఎఱుఁగరు = తెలియరు. హృదయాశుగము = హృదయమునందు నాటెడుబాణము, లోపల నున్న వాయు వనియు నర్థము జగత్ప్రాణుఁ డని పేరుండుటచె నిన్నెల్లవారు స్తుతింతురు గాని, ఎల్లవారిని బాధించునాశుగ మను పేరు నీకుఁ గల దని యాలోచింపరు (హృదయాశుగశబ్దమునఁ గలయర్థద్వయమునకు నభేదనిశ్చయముచె నింద గమ్యము.) ఇఁకన్ = పిమ్మటను, నీదగునడువడి = నిసంచారమును, నిచరిత మనియు నర్థము ఏమి చెప్ప నగున్ = ఏమి చెప్పవచ్చును నీచరితము నింద్య మైన దని యర్థము నిసంచారము చెప్ప నలవిగా దని భావము.

క॥ ఘనతరులకు ఫలభంగం
బొనరించుటచే జనించు ♦ నురుపాపము లె

ల్లను గాలభుజగరూపము
లను నినుఁ గబళించుఁ జంచ◆లగుణా పవనా॥ 117

చంచలగుణా = నిలుకడ లేనిగుణములు గల, పవనా = ఓ వాయూ! అస్థిర మైన స్వభావము గలవాయువా యని యర్థము ఘనతరులకున్ = గొప్పవృక్షములకును, మిగులగొప్పవారల కని యర్థాంతరము ఫలభంగంబు = పండ్లు రాల్చుటను, కార్యహాని యని యర్థాంతరము. పొనరించుటచేన్ = చేయుటచేతను, జనించునురుపాపము లెల్లన్ = పుట్టినగొప్పపాపము లన్నియును, కాలభుజగరూపములను = నల్లత్రాచులయాకారము చేతను, నినున్, కబళించున్ = మ్రింగుచుండును వాయువు పాములకు నాహార మై యుండఁగా నిచట ఘనతరులకు ఫలభంగము చేయుట యనుచోఁ గల్గినయర్థద్వయమునకు నభేదము కల్పించి దానం గల్గినపాపమే భుజంగరూపముం బొంది మ్రింగు చుండె నని యుత్ప్రేక్షించెను.

చ॥ అని హరిణాంకజీవనచ◆రాంకసమీరుల దూఱి వారిజా
సన మణిమందిరాంతరము◆న న్విరిపాన్పుపయి న్విరాలి నొం
దిన నిదె శౌరిఁ దెత్తు నని◆ నెచ్చెలి యొర్తు తదాకృతిన్ లిఖిం
చినపటు మీయఁ గూర్మి నది◆ చేకొని యక్కునఁ జేర్చె ముగ్ధతన్.

అని = ఇట్లు పలికి వారిజాసన = పద్మ, హరిణాంక ...సమీరులన్ హరిణాంక = చంద్రునిని, (లేడిగుఱుతుగాఁ గలవాఁడు) జీవనచరాంక = మన్మథునిని (జీవన = నీటియందు, చర = తిరుగునది = చేప అదియే, అంక = (టెక్కెమున) గుఱుతుగాఁ గలవాఁడు) సమీరులన్ = వాయువును, దూఱి = నిందించి, మణిమందిరాంతరంబునన్ = మానికపుటింటిలోన్, విరిపాన్పుపయిన్ = పూలసెజ్జమీఁదను, విరాలి నొందినన్ = వలపువలనిబాధను జెందినన్, ఒర్తు నెచ్చెలి = ఒకానొకసఖురాలు, ఇదె = ఇదిగో, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, తెత్తు నని = తీసికొనివత్తు నని, తదాకృతిన్ = ఆకృష్ణునాకారమును, లిఖించినపటము = వ్రాసినచిత్రమును, ఈయన్ = ఈయఁగాన్, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, అది = ఆపటమును, చేకొని = పుచ్చుకొని, ముగ్ధతన్ = ముద్దరాలితనముచేతను, అక్కునన్ = వక్షమునందున్, చేర్చె = ధరించెను.

వ॥ అనిన శుకయోగీంద్రుం బరీక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ యెఱింగింప మని యడుగుటయు. (సుగమము)

మ॥ అతులాబ్ధ్యంతిక కాకినాడనగరో ♦ పాంతస్థలస్థాపితా
యతసత్త్రాయతనాదిసంకలితసూ ♦ ర్యారాయపేటాఖ్యభూ
రితరగ్రామనిదానదానపటిమ ♦ వ్రీడాస్పదీభూతక
ల్పతరుక్షీరధిచంద్రచంద్రశకల ♦ భ్రాజద్యశోమండలా॥ 119

అతుల......నిదాన, అతుల = సాటిలేని (ఇది పురవిశేషణము) అబ్ధి = సముద్రముయొక్క, అంతిక = సమీపమునను న్న, కాకినాడనగర = కాకినాడపురమునకు, ఉపాంతస్థల = సమీపస్థలమునందు, స్థాపిత = కట్టింపఁబడిన, ఆయత = విశాలమైన, సత్త్ర = సత్రము, (అన్నదానము చేయుగృహము) ఆయతన = దేవాలయము, ఆది = మొదలగువానితో, సంకలిత = కూడుకొనిన, సూర్యారాయపేటాఖ్య = సూర్యారావుపేట యను, భూరితరగ్రామ = మిగులఁ బెద్దది యగుగ్రామమునకు, నిదాన = కారణమా, సముద్రపుటొడ్డున నున్న కాకినాడదగ్గఱ సత్రము మొదలగువానితోఁ గూడిన సూర్యారావుపేటను గట్టించినప్రభువా యని యర్థము. దానపటిమ......చంద్ర, దానపటిమ = దానమందలి నైపుణ్యముచే, వ్రీడాస్పదీభూత = లజ్జకాస్పదములైన, (లజ్జకాస్పదములుగాఁ జేయఁబడిన యని యర్థము) కల్పతరు = దేవవృక్షములును, క్షీరధి = పాలసముద్రమును, చంద్ర = చంద్రుఁడును గలస్వామీ, కల్పతరులు మొదలగునవి దానమునం బ్రసిద్ధములు దానమహిమచే వానికి లజ్జ గలిగించిన ప్రభువా యని భావము చంద్ర.......మండలా, చంద్రశకల = కప్పురపుముక్కలువలె, భ్రాజత్ = విలసిల్లుచున్న యశోమండలా = కీర్తిమండలముగలవాఁడా.

క॥ శూరమహోదారసదా
ధారసుధాసారసహిత ♦ తతవచనఝరీ
వారాశిగభీరానగ
ధీరాసుందరశరీర ♦ దృఢభుజసారా॥ 120

శూర = పరాక్రమశాలీ, మహోదార = గొప్పదాతృఁడా, సదాధార = సజ్జనుల కాధారమా, సజ్జనుల రక్షించుప్రభువా యని భావము సుధాసార......ఝరీ, సుధాసార = అమృతసారముతో, సహిత = కూడినదియును, తత = అధికమైనదియును, (అగు) వచనఝరీ = వాక్ప్రవాహముగలవాఁడా, వారాశిగభీరా = సముద్రమువలె గంభీరుఁడా, నగధీరా = పర్వతమువలె ధీరుఁడా, సుందరశరీర = చక్కని దేహము గల ప్రభువా, దృఢభుజసారా = దిట్టమైన చేతులబలము గలప్రభువా!

స్రగ్విణీవృత్తము.

శ్రీజగన్నాథకా ♦ శీప్రయాగాదివి
భ్రాజితక్షేత్రయా ♦ త్రాఫలప్రాపితేం
ద్రాజలోకాధివా ♦ సాధికాజస్రని
ర్వ్యాజసౌఖ్యోదయ ♦ స్వాన్వవాయోద్భవా! 121

శ్రీజగన్నాథ......స్వాన్వవాయోద్భవా, శ్రీజగన్నాథ=పురుషోత్తమస్థానము, కాశీ, ప్రయాగ, ఆది = మొదలైన, విభ్రాజిత = ప్రకాశించెడు, క్షేత్ర=పుణ్యస్థలములకు, యాత్రా =పోవుటచేతను, (గల్గిన) ఫల=పుణ్యముచేతను, ప్రాపిత=పొందింపఁబడిన, ఇంద్ర=ఇంద్రునియొక్కయు, అజ=బ్రహ్మయొక్కయు, లోక = (స్వర్గ, సత్య) లోకములయందలి, అధివాస=ఉనికిచేతను, అధిక=ఎక్కువైన, అజస్ర=నిరంతరమైన, నిర్వ్యాజ=కపటములేని, సౌఖ్యోదయ=సుఖాతిశయముగల, స్వాన్వవాయోద్భవా=ఆత్మీయులగువంశస్థులుగలరామరాయప్రభూ! జగన్నాథము మొదలగుపుణ్యస్థలములకుం బోయి యచ్చటఁ బెక్కు లగుసత్కార్యములు చెసి వానివలనఁ గలిగినపుణ్యముచేఁ బ్రాచీను లగువంశస్థుల కింద్రాదిలోకములఁ గల్గించినప్రభువా యని యర్థము.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవదెల్లనార్యపౌత్త్ర
రంగశాయినామార్యపుత్త్ర హారితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాక
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
దృతీయాశ్వాసము.





శ్రీ ర స్తు

శు భ మ స్తు.

అ వి ఘ్న మ స్తు.

భ ద్రా ప రి ణ య ము.



చ తు ర్థా శ్వా స ము.



శ్రీరాజితవిబుధగణవి
హారాంచితపీఠపురవ ♦ రామరనగరీ
చారుసభాభవనసుధ
ర్మారుచిరసురేంద్ర రామ ♦ రాయనరేంద్రా. 1

శ్రీరాజిత......సురేంద్ర, శ్రీ=సంపదచేతను, రాజిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, విబుధగణ = విద్వాంసు లనుదేవతాసముదాయముయొక్క, విహార = సంచారముచేతను, అంచిత=పూజింపఁబడిన, పీఠపురవర = శ్రేష్ఠ మైనపీఠికాపుర మను, అమరనగరీ=అమరపురము (అమరావతి) యొక్క, చారు=సుందర మైన, సభాభవన= సభాగృహ మనెడు (కచ్చేరి) సుధర్మా=ఇంద్రసభకు, (ని) స్యాత్సుధర్మా దేవసభా. అ రుచిర=మనోహరుఁ డగు, సురేంద్ర=ఇంద్రుఁడా, రామరాయనరేంద్రా= ఓరామరాయప్రభూ! ముందుపద్యముతో నన్వయము

గీ॥ అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబు
తొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి 8
నట్టిరీతిఁ బరీక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ భర్తకోఁ, శూ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ దెలుప -శ్రీమపడె, నిద్రించిన
ంచెను. ఒగిన్ = క్రమము

తొల్లి=పూర్వము, సూతుండు, శౌనకాదులకు

కారముచేతను, శౌరిభవ్యచరితంబు = కృష్ణునికు బి మైనచరిత్రమును, అవధరింపుము = చిత్తగింపుము. శుకయోగి, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్ = పరిక్షితుఁ డనురాజశ్రేష్ఠునకున్, ఇట్లు, తెలుపఁదొడఁగెన్ = చెప్పుటకుఁ బ్రారంభించెను. (ముందు శౌరిభవ్యచరితంబు చిత్తగింపు మని వ్రాసి పిమ్మటఁ దొల్లి సూతుండు చెప్పినరీతినే శుకయోగి పరిక్షిన్మహారాజున కిట్లు చెప్పఁదొడఁగె నని యేని యన్వయింపఁదగును.)

క॥ అటు లంతఃపురగృహమునఁ
బటుతరవిరహాభర మూను ♦ బాలామణి ము
చ్చటల నెచ్చెలు లపు డ
చ్చట నూరార్పఁగఁ బ్రభాత ♦ సమయం బయ్యెన్॥ 3

అటులు = వెనుకటియాశ్వాసాంతమునఁ జెప్పినప్రకారముగాన్, అంతఃపురగృహమునన్ = అంతిపురములోనియొకయింటియందున్, పటుతరవిరహాభరము = అధికమైనవియోగ మను (ఎడఁబాటను) బరువును, ఊను బాలామణిన్ = ధరించినబాలికాశ్రేష్ఠమును, (భద్రను) నెచ్చెలులు = సఖురాండ్రు, అచ్చటన్ = ఆయము యున్నస్థలమునందున్, ముచ్చటలన్ = మంచిమాటలచేతను, ఊరార్పఁగన్ = ఊఱడింపఁగాన్, అపుడు, ప్రభాతసమయము = సూర్యోదయకాలము, అయ్యెన్

సీ॥ కాలజ్ఞతను రథాం ♦ గములకు రవిరాకఁ
దెలుప నాఁ గృకవాకు ♦ తెలమి మ్రోసెఁ
దనరాక నినుఁడు ప ♦ ద్మినికిఁ జెప్పఁగఁ బంపు
శుభదూత యన వేగుఁ ♦ జుక్క వొడిచెఁ
దపనుండు నిజసంప ♦ దలు గొను నను భీతి
నన దీపికలు వెల్ల ♦ నైె వడంకె
వరుణారితిత్రుటి ♦ ద్వారుణస్తనహార
మండనం బన సుధాం ♦ శుండు గ్రుంకెఁ
గ నరుగుదెంచుకమలబాం ♦ ధవుని మేటి
గను గనుపట్టు ♦ తెల్లపట్టు

టెక్కియపుఁజాయ యనఁగఁ బెం ♦ పెక్కి ప్రాచి
నల్లనల్లనఁ దొలివెల్ల ♦ తెల్లమయ్యె॥ 4

కృకవాకులు=కోళ్లు, (కృకవాకు స్త్రాముచూడ యని యమరుఁడు.) కాలజ్ఞతన్=కాలము తెలియుఁగుటచేతను, రథాంగములకున్=చక్రవాకములకున్, రవిరాకన్=సూర్యునిరాగమనమును, తెలుపనాన్=తెలుపుటకో యనునట్లు, ఎలమిన్=సంతసముతోన్, మోసెన్=ధ్వనించెను సూర్యోదయకాలమందుఁ గోళ్లు కూయుట సహజమై యుండఁగ సూర్యునిరాకం దెలుపుటకో యనునట్లు కూసె నని చెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ముందు పాదములయందు నిట్లే యీయలంకారము గ్రహింపవలెను. ఇనుఁడు=సూర్యుఁడు, (భర్త యనియు ధ్వనించును) తఁరాకన్=తన వచ్చుటను, పద్మినికిన్=పద్మలతకున్, (పద్మినిజాతిస్త్రీ యగుభార్య కనియు ధ్వనించును.) చెప్పఁగన్=తెలియఁజేయుటకై, పంపుశుభదూతయనన్=పంపించినమేలువార్తఁ జెప్పురాయబారి యనునట్లు, రాయబారి వలె నని యర్థము వేగుఁజుక్క=శుక్రుఁడు, పొడిచెన్=ఉదయించెను. తపనుండు=సూర్యుఁడు, నిజసంపదలు=తమవి (దీపములవి) యగుభాగ్యములను, దీపములకాంత్యతిశయము నని యర్థము. కొనువనఁ భీతి నన్=అపహరించు ననుభయముచేతనో యనునట్లు, దీపికలు=దీపములు, వెల్లనై=కాంతి లేనివై, వడంకెన్=గజగజ వడఁకెను. సూర్యోదయము సమీపించుటచేతనను, ప్రాతఃకాలమునఁ జల్లగాలి వీచుటచేతనును దీపములు వడఁకుచుండె నని భావము. వరుణ... మండనం బనన్, వరుణ=వరుణదేవునియొక్క, రతి=సంయోగకాలమున, త్రుటత్=తెగిపోవుచున్న, వారుణీస్తన=వరుణదేవునిభార్యయొక్క స్తనమునందలి, హారమండనం బనన్=వజ్రముల భూషణమో యనునట్లు, సుధాంశుఁడు=చంద్రుఁడు, క్రుంకెన్=అస్తమించెను. త్వరన్=వేగముతోన్, అనుగు......మీఁదను, అరుగుదెంచు=వచ్చెడు, కమలబాంధవుని=సూర్యునియొక్క, మేటి=గొదియగు, తేరిమీఁదను=రథముమీఁదను, కనుపట్టుతెల్లపట్టు టెక్కియపుఁజాయనఁగన్=కానుపించెడుతెల్లనిచాయ గలపట్టుగడ్డజెండాయొక్క కాంతియనఁ బెంపెక్కి=అధికమై, ప్రాచిన్=తూర్పుదెసయందున్, అల్లనల్లఁ గాన్, తొలివెల్ల=మొదటఁగానుపించుతెలుపు, తెల్లమయ్యె[...]... ఝులు॥ 8

ద్యుపం దెల్లవారె నని యర్థము [...]యునితోన్=భర్తతోన్, కూ

చ॥ అలవిరహిపన్నజంబుల న ♦ నంగుఁడు [...]ను, అలసి=శ్రమపడి, నిద్రించిన

కలితనిజాళుగ ప్రతతిఁ ♦ గ్రమ్ముల [...] వన్=ముకుళించెను. ఒగిన్=క్రమము

గలసి రతాంతతాంతలగు ♦ కాంతలకన్నులకెంపు రాజిలెం

జలువ వహించెఁదెమ్మెరయుఁ ♦ జానలచన్గవలందు హారముల్॥ 5

అనంగుఁడు=మన్మథుఁడు, అలవిరహివ్రజంబులన్=ప్రసిద్ధమగువియోగిసముదాయములను, గెల్చి=జయించి, తదస్రి ... ప్రతతిన్, తత్=ఆవియోగులయొక్క, అస్ర=రక్తమనెడు, పంక=బురదతోన్, సంకలిత=కూడిన, నిజ=తనవి యగు, ఆశుగ=బాణములయొక్క, ప్రతతిన్=సమూహమును, క్రమ్మఱన్=మఱలన్, ఇరిదులన్=ఈస్థలములందున్, (ఆఁడువారియందున్,) దాఁచె నాన్=దాఁపరికము చేసెనో యనునట్లు, ప్రియున్=భర్తను, కలసి=కూడి, రతాంతతాంతలు, రతాంత=సంభోగాంతమునందున్, తాంతలు=అలసినవారు, అగుకాంతలకన్నులకెంపు=అగునాఁడువారికన్నులయందలియెఱ్ఱఁదనము, (ఎఱ్ఱనికన్ను లని యర్థము) రాజిలెన్=ప్రకాశించెను. తెమ్మెరయున్=(ప్రాతఃకాలపు) గాలియును, చానలచన్గవలందున్=స్త్రీలచనుజంటలయందున్, హారముల్=ముత్యాలదండలును, చలువ=శైత్యమును, వహించెన్=ధరించెను. సంభోగమువలనిజాగరమువలన నెఱ్ఱనివి యైన స్త్రీలనేత్రములు మన్మథుఁడు వియోగులను సంహరించి వారియొద్ద దాఁచినరక్తముతో నుండినబాణములువలె నుండె ననియుత్ప్రేక్ష. ఇందు, "కన్నులకెంప" నుపదమును కెంపుఁగన్నులనుటకు మాఱుగా నుపయోగించినట్లు తోఁచెడిని అట్లయిన నే యాశుగోపమానము దీనికి సరిపడును. కాని యిట్టిసమాసము దుర్లభముగాఁ గాన్పించును గాన "కెంపుఁగనుల్ విరాజిలెన్" అనిపాఠముండిన బాగుగనుండు నని తోఁచును.

శ్రీ ఉదయనగాగ్రవేదిపయి ♦ నుజ్జ్వలకల్యవరుండు సంభ్రమం

బి ద్విజావళీశ్రుతిహి ♦ తోక్తిశుభస్వనముల్ సెలంగఁ బ్రా

గ్గ్రైకంఠమునఁ ♦ గట్టినకాంచనపద్మరాగసం

గాళిబొట్టనఁగ ♦ భాస్కరబింబము దోఁచెఁ దూర్పునన్॥

వరుణారతిల, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, కల్య=ప్రాతఃకాల మనెడు,

మంచి త్స్వ్రహాన్మఖంకల్యం అ ఉదయనగాగ్రవేది

న నరుగుదెపెల్లియరఁగుమీఁదను, సంభ్రమంబు=సంతసము,

నను గను తోక్తిశుభస్వనముల్=ద్విజావళీ=(శుకములు

మొదలగు) పక్షిసముదాయ మనెడుబ్రాహ్మణసముదాయముయొక్క, (ని) దంతవి ప్రాండజాద్విజాః. అ. శ్రుతిహితోక్తి = చెవుల కింపు లగుపలుకు లనెడువేదవాక్యము లయొక్క, శుభస్వనముల్ = మనోహరమైనధ్వనులనెడుమంగళధ్వనులు, శ్లిష్టరూపకము. చెలంగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ప్రాక్సదమలకన్యకంఠమునన్ = తూర్పుదిక్కనెడునిర్మలయైనకన్యయొక్క మెడయందున్, కట్టిఁ... ..సంపదన్, కట్టిన = కట్టినట్టి, కాంచన పద్మరాగసంపదన్ = బంగారముయొక్కయుఁ బద్మరాగముయొక్కయు శోభతోన్, తగుతాళిబొట్టనఁగన్ = ప్రకాశించుమంగళసూత్రమందలిస్వర్ణాభరణమో యనునట్లు, భాస్కరబింబము = సూర్యమండలము, తూర్పునన్ = తూర్పుదిక్కునందున్, తోఁచెన్ = ఉదయించెను రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ ఇనుఁడు వియల్లక్ష్మిఁ గవయఁ
జనుదెంచె న్మనకు నిపు డి ♦ చట నుండంగాఁ
బనిలే దనుచుఁ దదాళీ
జన మల్లన నరిగె ననఁగ ♦ జరిగెం జుక్కల్॥ 7

ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు, భర్తయనియుధ్వనించును. వియల్లక్ష్మిన్ = ఆకాశలక్ష్మిని కవయన్ = కూడుటకు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను ఇవుడు = ఈకాలమునందున్, ఇచటన్ = ఈస్థలమునందున్, మనకున్ = మన మనియర్థము. ఉండంగాన్ = ఉండుటకు, పనిలేదనుచున్, తదాళీజనము = ఆకాశలక్ష్మియొక్క చెలికత్తెలు, అల్లనన్ = క్రమముతోన్, అరిగెననఁగన్ = వెళ్లెనో యనునట్లు. చుక్కల్ = తారలు, జరిగెన్ = అస్తమించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము ఇం దినశబ్దసార్యస్యము చేతను వియల్లక్ష్మిశబ్దసార్యస్యము చేతను నాయికానాయకవ్యవహారము గమ్యము.

గీ॥ ప్రియునితోఁ గూర్మి రేయెల్లఁ ♦ గ్రీడసల్పి
యలసి నిద్రించె ననఁ గలు ♦ వలు మొగిడ్చె
నోగి నినకరాళిగిలిగింత ♦ దగిలి పద్మి
నీతతులు నవ్వె నన విచ్చె ♦ నీరజములు॥ 8

కలువలు, రేయెల్లన్ = రాత్రియంతయును, ప్రియునితోన్ = భర్తతోన్, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, క్రీడసల్పన్ = క్రీడించుటచేతను, అలసి = శ్రమపడి, నిద్రించెనన్ = నిద్రపొందెనోయనునట్లు, మొగిడ్చెన్ = ముకుళించెను. ఒగిన్ = క్రమము

గాక్, ఇనకరాళిగిలిగింత = సూర్యుఁడను భర్తయొక్క కిరణములను చేతులవలనిచక్కిలిగింతను, తగిలి = పొంది, పద్మినీతతులు = పద్మలతాసముదాయ మనుపద్మినీజాతిస్త్రీలు నవ్వెననన్ = నవ్వసాగెననునట్లు, నీరజములు = పద్మములు, విచ్చెన్ = వికసించెను. శ్లిష్టరూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము. సూర్యోదయమగుటచేఁ గలువలు ముగిడె ననియుఁ బద్మములు వికసించె ననియుభావము.

క॥ మక్కువ వలర నక్కున నిడి
చెక్కులతోఁ గౌఁగిలించు ♦ జేసికి ముద్దుల్
గ్రక్కునఁ దనముక్కున నిడి
జక్కవకవ గూడె నొక్క ♦ జలజపుఁడెంకిన్॥ 9

ఒక్కజలజపుఁడెంకిన్ = ఒక్కతామరపూలు గలకొలనియందున్, జక్కవ = ఒకచక్రవాకాంగన, మక్కువ = ప్రేమము, అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, అక్కునన్ = ఱొమ్మునందున్, ఇడి = ఉంచుకొని, చెక్కులతోన్, కౌఁగిలించుజేసికిన్ = కౌఁగిలించుకొనెడుమగనికిన్, ముద్దుల్ = ముద్దులను, ముక్కునన్ = ముక్కుతోన్, ఇడి = ఇచ్చి, కవగూడెన్ = జతగూడెను కలసికొనె నని యర్థము ఇందు వృత్త్యనుప్రాసమను శబ్దాలంకారము.

చ॥ ఒకపొలయల్కచేఁ గలయ ♦ నొల్లక పంతము లాడి గుట్టు వు
చ్చక తటితీపుఁజూపులనె ♦ జాగొనరించి పిఱుందఁ గూడి కూ
రుకు గనినట్టిదంపతుల ♦ రూఢిగ మేల్కొలుపం దలంచె నా
శుకపికశారికల్ పలుకఁ ♦ జొచ్చె గృహాంతరపంజరంబులన్॥ 10

ఒకపొలయల్కచేన్ = ఒకానొకప్రణయకలహముచేతను, (నాయికానాయకుల కొండొరులయాజ్ఞ నతిక్రమించుట మొదలగువానిచేఁ గల్గుకోపము పొలయల్క యనంబడు.) పంతములాడి = పట్టుదలమాటల నాడికొన్ని, కలయన్ = కూడుటకు, ఒల్లక = అంగీకరింపక, గుట్టు = కిటుకును (లోపల నున్న యభిలాషము నని యర్థము.) వుచ్చక = వెలుపలికిం దెలియనీయక, కలియవలె నన్న యభిలాష మున్న నభిమానముచేఁ దెలియనీయక యని యర్థము. తటితీపుఁజూపులనె = ఉపేక్షం దెలియఁజేయుచూపుల చేతనే, జాగొనరించి = ఆలస్యముచెసి, పిఱుందన్ = తరువాతికాలమందున్, కోపము శాంతించినతరువాత నని యర్థము. కూడి = కలసి, కూరుకు గనినట్టిదంపతులను, రూ

కుసు=నిద్రను, కనిఁట్టిదంపతులకా=పొందినభార్యాభర్తలను, మేల్కొలుపన్=నిద్ర నుండిలేపుటకుకా, తలంచెనాకా=తలఁచికొనెనో యనునట్లు, శుకపికశారికల్=చిలుకలు, కోయిలలు, గోరంకలును, గృహాంతరపంజరంబులన్=ఇండ్లలోనిపంజరములందుకా, రూఢిగకా=స్పష్టముగాన్, పలుకఁజొచ్చెన్=కూయుట కారంభించెను. సూర్యోదయకాలమం దెల్లపక్షులు గూయుట సహజమై యుండ నిందుఁ బ్రణయకలహముచే మొదటఁ గూడక తరువాతఁ గలసి పిమ్మట నిద్రించుటచే సూర్యోదయకాలమునను మేల్కొననిదంపతుల మేల్కొల్పుటకుఁ దలఁచినవి వలెఁ బెంపుడుచిలుకలు మొదలగునవి గూయఁజొచ్చె నని యుత్ప్రేక్షించెను. చిలుకలను గోరంకలను బంజరముల నుంచి పెంచుట గలదు గాని కోయిల నట్లు చేయుట యప్రసిద్ధము కావున నవి యుఁ బంజరములనుండి కూయునట్లు చెప్పుట చింత్యము.

ఉ॥ రాతిరి చంద్రికాంతి తిమి ♦ రంబుల గీటడఁగింపఁ దచ్ఛిశు
వ్రాతము లబ్జకోశవివ ♦ రంబుల డాఁగి భయాప్తి నాత్మరూ
పాతిశయంబు మాని యిత ♦ రాకృతి గైకొనెనో యనకా సరో
జాతరజఃపిశంగతను ♦ సంగతిఁ బొల్చి మెలంగె భృంగముల్॥ 11

రాతిరి=రాత్రికాలమునను, చంద్రకాంతి=వెన్నెల, తిమిరంబులన్=చీఁకటులను, గీటడఁగింపకా=హింసింపఁగాకా, తచ్ఛిశువ్రాతము, తత్=ఆచీఁకటులయొక్క, శిశువ్రాతము=పిల్లలసమూహము, భయాప్తిన్=భయముగలుగుటచేతను, అబ్జకోశవివరంబులకా=తామరమొగ్గలగర్భములందుకా, డాఁగి=దాఁగి, ఆత్మరూపాతిశయంబు=తమయొక్కరూపాధిక్యమును, (తమరూపము నని యర్థము) మాని=విడచి, ఇతరాకృతి=మాఱువేషములను, కైకొనెనో యనన్=ధరించెనో యనునట్లు, (పగవారికి జడిసినవారు మాఱువేసముతో సంచరించుట లోకప్రసిద్ధము.) భృంగముల్=తుమ్మెదలు, సరోజాత .....సంగతికా, సరోజాత=తామరపూవులసంబంధమైన, రజః=పుప్పొడిచేతను, పిశంగ=పచ్చనివర్ణము గల, తనుసంగతికా=శరీరసంబంధముచేతను, పొల్చి=ప్రకాశించి, మెలంగెకా=సంచరించెను. సూర్యాస్తమయకాలమున మరందపానముచేయఁ బద్మములందుఁ బ్రవేశించి రే యెల్ల నందుండి యందలిపుప్పొడి గాత్రమున నంటుటచేఁ బచ్చనివియై యుదయము వెడలుతుమ్మెదలు రాత్రి వెన్నెల చీఁకటిని బట్టి బాధింపఁగా నది తమ్ము బాధించు ననుభయమునఁ దామరలలో డాఁగి పిమ్మట మాఱువేసముల ధరించి సంచరించుచీఁకటిశిశువులుంబోలె నుండె నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ ఈరీతి నిజవిభా ♦ పూరితాఖిలదిశా
మండలుం డగుచు భా ♦ నుండు దోఁప
నపుడు వైతాళికా ♦ ఖ్యాతమంగళగీత
కలన మేల్కాంచి కే ♦ కయవిభుండు
తత్సమయార్హకృ ♦ త్యములు నిర్వర్తించి
గురుమంత్రిమిత్రాది ♦ పరివృతముగ
నాస్థానిఁ గొలువుండి ♦ యదువల్లభుని సేమ
మరయ సంతర్దను ♦ నాత్మసూనుఁ
బనిచి శోభనవస్తుసం ♦ భార మెల్ల
విడిదిగృహముల సమకూర్ప ♦ వివిధజనము
నందు నియమించి పురమును ♦ నంతిపుర మ
లంకరింపఁగఁ గూటపా ♦ లకుల ననిచె॥ 12

భానుండు=సూర్యుఁడు, ఈరీతిన్=పైనిచెప్పినరీతిచేతను, నిజ.....మండలుండు, నిజ=తనదియగు, విభా=కాంతిచేతను, పూరిత=నింపఁబడిన, అఖిలదిశా=అన్నిదిక్కులయొక్క, మండలుండు=సముదాయముగలవాఁడు, అగుచున్, తోఁపన్=ఉదయింపఁగాన్, అపుడు=ఆకాలమున కేకయవిభుండు=కేకయరాజు, వైతాళికా..... కలనన్, వైతాళిక=మేలుకొలుపువారిచేతను, (మంగళగీతములం బాడుచు సూర్యోదయమునకు మున్ను రాజుల మేల్కొలుపువారు వైతాళికులు) (ని) వైతాళికా బోధకరాః. అ ఆఖ్యాత=గానముచేయఁబడిన, మంగళగీత=శుభముం దెలుపుపాటలయొక్క, కలనన్=వినికిచేతను, మేల్కాంచి, తత్సమయార్హకృత్యములు=ఆకాలమునకుం దగినపనులను, (అపుడు చేయవలసినపనుల నని యర్థము.) నిర్వర్తించి=చేసి, ఆస్థానిన్=సభయందున్, గురుమంత్రిమిత్రాదిపరివృతముగన్=పురోహితులతోడను మంత్రులతోడను నెయ్యురతోడను, నావరింపఁబడునట్లు, మంత్రులు మొదలగువారితోఁ గూడునట్లుగా నని యర్థము. కొలువుండి=సభచేసి, ఆత్మసూనున్=తనకొమరుని, సంతర్దనున్=సంతర్దనుఁ డనుపేరు గలవానిని, యదువల్లభుని సేమము=కృష్ణుని క్షేమమును, అరయన్=తెలిసికొనుటకున్, పనిచి=ఆజ్ఞాపించి, శోభనవస్తుసంభారము=శుభమైనవస్తుసముదాయమును, ఎల్లన్=అంతయును, విడిదిగృహము

నకుం దగినవస్తుసామగ్రి యని యర్థము. విడిదిగృహములన్ = పెండ్లివారుండునిండ్లయందున్, సమకూర్పన్ = సంఘటించుటకున్, వివిధజనమున్ = పెక్కుతెగలవారిని, అందన్ = ఆవస్తువులు సంపాదించుటకు, నియమించి = ఏర్పఱిచి, పురమును = పట్టణమును, అంతిపురము = అంతఃపురమును, అలంకరింపఁగన్ = అలంకరించుటకు, కూటపాలకులన్ = ద్వారపాలకులను, ఇంటికావలివారి ననియేని యర్థము. అనిచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

వ॥ ఇట్లు నియోగించిన వార లాసమయమున (సుగమము.)

సీ॥ అపరంజినీట నూ ♦ త్నప్రభాజాయఁ దేర్చిరి
కోటకొమ్మల హర్మ్య ♦ కూటములను
గలయఁ బన్నీటిచేఁ ♦ గలయంపి చల్లిరి
రాజమార్గాంగణ ♦ రంగములను
గనకాంబరప్రభతా ♦ కలు నిల్పి రున్నత
ప్రాసాదగోపురో ♦ పరితటులను
గస్తూరికాగరు ♦ కర్దమద్రవముల
నలికిరి కేళికా ♦ నిలయములను
నెల్లెడల ముత్తియపుముగ్గు ♦ లుల్లసిల్లఁ
గదళికాక్రముకస్తంభ ♦ కలితనలద
కాయమానహరిన్మణీ ♦ ఖచితతోర
ణములు వన్నిరి ద్వారభా ♦ గములగముల. 13

కోటకొమ్మలన్ = బురుజులందను, హర్మ్యకూటములను = మేడలయందును, (సభా)గృహములందును, అపరంజినీటన్ = బంగారునీటిచేతను, కరఁగినబంగారుపూఁతచేత నని యర్థము నూత్నప్రభాజాయన్ = క్రొత్తకాంతిని, తేర్చిరి = కలిగించిరి. దీనికి నిందున్న యితరక్రియాలకును మీఁదటివచనమున నున్న 'వారలు' కర్తలు. రాజమార్గాంగణరంగములను = పెద్దబాటలందు నంగడివీథులయందును, పన్నీటిచేన్ = మంచునీటిచేతను, కలయన్ = అంతటను, కలయంపి = దుమ్మణఁగుటకై చల్లునీటిని, చల్లిరి. దుమ్మణఁగునట్లు చల్లగ నందునట్లు పన్నీరే వీథులందుఁ జల్లి రని యర్థము. ఉన్నత

......తటులను, ఉన్నత=ఎత్తైన, ప్రాసాద=రాజగృహములయు, గోపుర = పెద్ద వాకిళ్లయు, ఉపరితటులన్ = మీఁదిప్రదేశములందున్, కనకాంబరపుఁబతాకలు=బంగారుపసిఁడివస్త్రము గలజెండాలను, నిల్పిరి; కేళికానిలయములను = క్రీడాగృహములను, ఆటలాడుకొనుటకై నిర్మింపఁబడినగృహముల యని యర్థము కస్తూరికాగరుకర్దమద్రవములన్ = కస్తురియొక్కయు అగురుయొక్కయు బురదతడిచేతను, అలికిరి; ఎల్లెడలన్ = అన్నిస్థలములయందును, ముత్తియపుఁబ్రుగ్గులు = ముత్యాలముగ్గులు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపగాన్, కదళికా......తోరణములు, కదళికా = అనఁటులయొక్కయు, క్రముక = పోఁకలయొక్కయు, స్తంభ = కంబములతోడను, కలిత = పొందఁబడిన, (నిర్మింపఁబడిన యని యర్థము.) నలదకాయమాన = వట్టివేళ్లపందిరులును, హరిన్మణీఖచితతోరణములు = గారుత్మతమణులతో (గరుడపచ్చలతో) నిర్మింపఁబడినతోరణములును, ద్వారభాగములగములన్ = గుమ్మములసమూహములందున్, పన్నిరి = నిర్మించిరి.

లయగ్రాహి.

లీల గృహలక్ష్మిగళ ♦ మాలిక లనం దనరు
పోలికలఁ గ్రాలుమణి ♦ డోలికలకీవిన్
బాలికలమొత్తముల ♦ కేలికలనం బెళుకు
వాలికలదృగ్జలజ ♦ పాళికలరేవన్
మేలగుకపోతకుల ♦ పాలికల వ్రాలినమ
రాళికల నోలిఁ దగు ♦ శాలికలవన్నెన్
గేళికలనాంచితమ ♦ దాళికచ లాడువచ
నాళికలనాదములఁ ♦ బ్రోలికళ మించెన్. 14

లీలన్ = విలాసముతోన్, గృహలక్ష్మిగళమాలికలనన్ = గృహములయందుండు లక్ష్మియొక్క మెడలోనిదండ లనునట్లు, తనరుపోలికలన్ = ఒప్పెడుపోలికలచేతన్, గ్రాలుమణిడోలికలకీవిన్ = ప్రకాశించు మాణిక్యపుటుయ్యెలలవైభవముచేతను, బాలికలమొత్తములకేలికలనన్, బాలికలమొత్తముల = స్త్రీసముదాయముయొక్క, కేలికలనన్ = ఆటలాడుటచేతను, బెళుకు......రేవన్, బెళుకు = తళతళలాడెడు, వాలికల = దీర్ఘములైన (పొడవులైన) దృగ్జలజ = పద్మములంబోలిన, కన్నులయొక్క పాళికల = సముదయముయొక్క, రేవన్ = దక్కఁదనముచేతను, మేలగు......పాలికలన్

మేలగు = ప్రశస్తమైన, కపోతకులపాలికలన్ = కపోతపాలికలయందున్, చూరుపట్టెలయొద్దఁ బక్షు లుండుట కేర్పఱచినగూండ్లు కపోతపాలికలనంబడు. మేడలు మొదలగువిహారస్థానములయందుఁ బక్షు లుండెడుచతురస్రములైనగూండ్లు గలస్తంభములును గపోతపాలిక లనంబడు. వ్రాలినమరాళికలన్ = వ్రాలినహంసలచేతనును, ఓలిన్ = క్రమముతోన్, తగుశాలికలవన్నెన్ = ఒప్పెడుగోరంకలయొక్క కాంతిచేతనును, కేళికల......కచలు, కేళికలన = ఆటలాడుటచేతను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, మదాళికచలు = యువతులు, (మదించినతుమ్మెదలం బోలినకేశపాశములు గలవారు) ఆడువనపాళికలనాదములన్, ఆడు = పల్కెడు, వచనాళి = వాక్యసముదాయముయొక్క, కలనాదములన్ = సుందరమైనధ్వనులచేతనును, ప్రోళికళ = పట్టణపుశోభ, మించెన్ = అతిశయించెను.

మ. వనజాక్షుండు ప్రభాతకృత్యములు ని♦ర్వర్తించి యాకేళికా
వనసౌధాంతరసీమ సాత్యకిముఖా♦ప్తశ్రేణితోఁ గొల్వు దీ
ర్చిన సంతర్దనుఁ డేగుదెంచి నియతిం♦ జేమోడ్ప నర్ధాసనం
బునఁ దా నాతని నుంచి మంచిసరసం♦పుంబల్కులన్ దన్పఁగన్.

వనజాక్షుండు = కృష్ణుఁడు, ప్రభాతకృత్యములు = ప్రాతఃకాలమునం జేయువలయుపనులను, నిర్వర్తించి = చేసి, ఆకేళికావనసౌధాంతరసీమన్ = మీఁదఁ జెప్పిన యుద్యానవనమందలి మేడయొక్కపరిప్రదేశమందున్, సాత్యకిముఖాప్తశ్రేణితోన్ = సాత్యకి మొదలగుబంధుసముదాయముతోన్, కొల్వుదీర్చినన్ = సభ చెయఁగాన్, సభయందుండఁగా నని యర్థము. సంతర్దనుఁడు, ఏగుదెంచి = వచ్చి, నియతిన్ = విధేయతతోన్, చేమోడ్పన్ = నమస్కరింపఁగాన్, తాను = కృష్ణుఁడు, ఆతనిన్ = సంతర్దనుని, అర్ధాసనంబునన్ = తాను గూర్చున్నపీఠమందలిభాగమునన్, ఉంచి = నిల్పి, మంచిసరసంపుంబల్కులన్ = మృదువులును మనోహరములు నగుమాటలచేతను, తన్పఁగన్ = తృప్తిచేయఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

సీ॥ రమణీయఘుసృణభా ♦ సమజటాపటలంబు
కొమరు కెంజిగురుజొం ♦ పముగ వఱలఁ
జలదకుమాలికాం ♦ గుళినఖంబులు భ్రమ
ద్భ్రమరాళిదళకోర ♦ కము లయి తగ

బాహావిపంచికా ♦ పంచమస్వరము శా
ఖలను గోకిల కూయు ♦ కరణి నొనర
శేషాహిరుచి హసిం ♦ చెడిశరీరచ్ఛాయ
యమితప్రకాండపాం ♦ డిమము గాఁగ
నవ్యరసపూర్ణమణికమం ♦ డలువు పక్వ
ఫలముగతిఁ దోఁప దివినుండి ♦ యిలకు డిగ్గు
కల్పతరువో యనఁగ వచ్చెఁ ♦ గాంతిజితక
నచ్ఛరన్నారదుం డగు ♦ నారదుండు. 16

రమణీయ......కోమును, రమణీయ = మనోహరమైన, ఘుసృణ = కుంకుమ యొక్క, భా = కాంతితో, సమ = తుల్యమైన, జటాపటలంబు = జడలసముదాయముయొక్క, కోమను = చక్కఁదనము, (కాంతి) కెంజిగురుజొంపము గన్ = ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లసముదాయము గాను, వఱలఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, చలదక్ష......లు, చలత్ = కదలుచున్న, అక్షమాలికా = (జపముకై చేతంబూనిన) రుద్రాక్షలదండయును, అంగుళీ = వ్రేళ్లును, నఖాంబులు = గోళ్లును, భ్రమ......కోరకములు, భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, భ్రమర = తుమ్మెదలయొక్క, ఆళీ = సముదాయమును, దళ = ఆకులును, కోరకములు = మొగ్గలును, అయి తగన్ = అయి ప్రకాశింపఁగాన్, రుద్రాక్షలు తుమ్మెదలువలెను వ్రేళ్లు చిగురాకులువలెను గోళ్లు మొగ్గలువలెను బ్రకాశింపఁగా నని భావము బాహా...... స్వరము, బాహా = చేతియందలి, విపంచికా = వీణయొక్క, పంచమస్వరము = పంచమధ్వని, శాఖలను = కొమ్మలందున్, కోకిలకూయుకరణిన్ = కోకిల కూయువిధము చేతను, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, శేషాహిరుచిన్ = శేషుఁ డనుపాఁపతెల్లనికాంతిని, హసించెడిశరీరచ్ఛాయ = ఎగతాళిచేసెడుదేహకాంతి, అమిత ....ము, అమిత = మితములేని, ప్రకాండ = చెట్టుమొదటిభాగమందలి, పాండిమము = తెలుపు, కాఁగన్, (స) అత్రీ ప్రకాండః స్కంధ స్స్యాన్మూలా చ్ఛాఖావధే స్తరోః అ. నవ్య... ...వు, నవ్య = నూతనమైన, రస = జలముతోడను, పూర్ణ = నిండిన, మణికమండలువు = మాణిక్యపుఁగుండిక, పక్వఫలముగతిన్ = పండినపండుయొక్కరీతిచేతను, తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాన్, దివినుండి = స్వర్గలోకమునుండి, ఇలకున్ = భూమికిన్, డిగ్గుకల్పతరువో యనఁగన్ = దిగియెడుకల్పవృక్షమో యనునట్లు, కల్పవృక్షమువలెనని యర్థము.

కాంతి......దుండు, కాంతి=(తన) తేజముచేతను, జిత=ఓడింపఁబడిన, కవత్ = ప్రకాశించుచున్న, శరన్నీరదుండు=శరత్కాలమేఘము గలవాఁడు, శరత్కాల మందలిమేఘముం బోలిన తెల్లనిశరీరకాంతి గలవాఁడు, అగు నారదుండు, వచ్చెన్ = ఏగుదెంచెను. రూపకోపమానిదర్శనలతోడియుత్ప్రేక్షాలంకారము

మ॥ కని శ్రీకృష్ణుఁడు లేచి యమ్మునికి మ్రొక్కన్ వాని భద్రాప్తిర
స్త్వని దీవించిన నవ్వి సద్విధులతో నర్చించి సింహాసన
స్థునిఁ గావింప నతండు హర్షజనితాశ్రుల్ గ్రమ్మి కన్గోనలన్
దనుకన్ మై పులకింప భక్తి నిటు చెంతన్ సన్నుతించెన్ హరిన్॥

శ్రీకృష్ణుఁడు, కని=(దేవలోకమునుండి వచ్చిననారదుని) చూచి, లేచి, అమ్మునికిన్=ఆనారదునకున్, మ్రొక్కన్=నమస్కరింపఁగాన్, వాని=ఆనారదుఁడు, భద్రాప్తిరస్తని, భద్రాప్తిః=మేలుయొక్కపొందు, అస్తని=అగుఁగాకని, భద్ర యనుకన్నియాపొం దగుఁగాక యని యర్థాంతరము కేవలసంస్కృతపదములకేని వాక్యములకే నిందుఁ బ్రయోగములేదు కాని యనుకరణమున వాని కిందుఁ బ్రయోగంబు గల దని నన్నయభట్టారకుఁడు దీవించినన్=ఆశీర్వదింపఁగాన్, నవ్వి, (దీనికిఁ గృష్ణుఁడు కర్త) సద్విధులతోన్=మంచియేర్పాటులతోన్, అర్చించి=పూజించి, సింహాసనస్థునిన్=పీఠమునం గూర్చున్నవానిని, కావింపన్=చేయఁగాన్, అతండు=ఆనారదుఁడు, హర్షజనితాశ్రుల్=సంతోషమునం బుట్టినకన్నీళ్లు, క్రమ్మి=(కన్నుల) నలమికొని, కన్గోనలన్=కంటికొలుకులందున్, దనుకన్=వ్యాపింపఁగాన్, మై=శరీరము, పులకింపన్=గగుర్పొడువఁగాన్ భక్తిన్=భక్తిచేతను, చెంతన్=సమీపమందున్, హరిన్=కృష్ణునిని, ఇటు=ఈక్రిందిరీతిని, సన్నుతించెన్=స్తోత్రము చేసెను.

గీ॥ హరవిరించివజ్రధరులకు నైనను
గాన నలవి గాని ఘనుని నిన్ను
నేను గన్నులార నేఁ డిటుఁ గంటి నీ
దయను నెమ్మిఁ గంటిఁ దమ్మికంటి॥ 18

తమ్మికంటి=ఓకమలాక్షా!, హ . . .సున్, హర=శివునకున్, విరించి=

బ్రహ్మకును; వజ్రిధరులకున్ = ఇంద్రునకును, ఐనను, అయినప్పటికిని, కానన్ = చూచుటకున్, అలవికానిఘనునిన్ = కొలఁదిగానిగొప్పవానిని, (సాధ్యుఁడు కానివానినని యర్థము.) నిన్నున్, కన్నులారన్ = కన్నులనిండన్, ఇటన్ = ఈస్థలమునందున్, నేఁడు = ఈదినమునన్, నేను, కంటిన్ = చూచితిని, నెమ్మిన్ = సంతసముతోన్, నీదయన్ = నీకృపను (నీయనుగ్రహమును), కంటిన్ = పొందితిని.

వ॥ అని మఱియును. 19

ఉభయభాషార్థానులోమవిలోమకందము.

మానుగిరవదేసమపర
గానుసనితేరిలసవ ♦ గానివిడినురా
రానుడివినిగావసలరి
తేనీసనుగారవమన ♦ దేసరిగినుమా॥ 20

ఈపద్యముయొక్క మొదటిసగము క్రమముగఁ జదివినపుడు సంస్కృతమును, తలక్రిందుగఁ జదివినపుడు తెలుఁగు నగును, గావున మీఁదిపేరు పెట్టఁబడియెను.

పదచ్ఛేదము.

మా - అనుగిరవత్ - ఏసమ్ - అవ - రగానుసనీతే - అరిల - నవగానివిడినుర - అ.

రానుడి - విని - కావన్ - అలరితి - ఏన్ - ఈననున్ - గారవము - అనన్ - దేవర - కనుమా.

రగానుసనీతే = దేవతలస్తుతులు కలవాఁడవును, నశించినబాధలు కలవాఁడవు నగు నో కృష్ణా యని సంబుద్ధి (ర = ఆకాశమునందున్, గ = పోవువారు దేవతలు, (ని) రం శ్లో బే రుధిరే మూర్ధ్ని ధ్యానే వ్యో మాంత కక్షిషు నా. నా రగ = దేవతలయొక్క, ఆనుః, ఆ = అధికమైన, నుః = (దీనిబహువచనము నవః) స్తుతు లెవనికిఁ గలవో యతఁడు, రగానుః (ని) ను శబ్దస్తు నతౌ స్త్రీస్యాత్ నా. నా. న = నశించిపోయిన. ని + ఈతిః = (దీనిబహువచనము ఈతయః) అధికమైనబాధలు కలవాఁడు; ఎనీతిః ఎవని కధికమైనబాధలు నశించి పోయినవో యతఁడు ననీతి యనఁబడును. ఇమ్మట [illegible] రిలిశబ్దములేపఁ గర్మధారయసమాస

ము చేయఁగా నుతనీతి యని యగును. దీనిసంబుద్ధి నగానుతనీతే.) నవగానవిదురః. అ=క్రొత్తది యగుగానము గలజనులయొక్క రత్నములం బోలినస్తుతులను గ్రహియించువిష్ణూ! (నవ=క్రొత్తది యగు, గానం=సంగీతము; నవగానం. అది కలవాఁడు, నవగానీ, దీనికిబహువచనము నవగానినః=క్రొత్తగానము కలవారు, విట్=జనుఁడు దీనిబహువచనము విశః. (౧) వైశ్యే జనే పురీషే వి ట్స్త్రియా మ్పుంసి ద్వయోః స్త్రీస్త్రియాం. నా. నా రెంటికిని గర్మధారయము చేయఁగా నవగానివిట్టులు, క్రొత్త గానము గలజను లని యర్థము వారియొక్క, ఇ=రత్నముం బోలిన, (౧) ఇకారః ఫణిరత్నార్చిషు. నా. నా. ను=స్తుతులను, ర=గ్రహించునట్టి, ఇట రలల కభేదము (ని) లః ఖండనే త్రిష్వాదానే. నా. నా. అ=విష్ణూ! అకారో బ్రహ్మ విష్ణ్వీశ కమఠేషు నా. నా. ఇదియును సంబుద్ధియే) అరిల=ఓచక్రధారీ, (అరి=చక్రము ను, ల=ధరియించువాఁడు.) అనుగతవదేనం, అనుగతవత్=అనుసరించిన ధ్యానము కలవానివలె, నిన్నెప్పుడు ధ్యానించువానివలె నని యర్థము (అను=(నిన్ను) ననుసరించిన, గ=ధ్యానమెవనికిఁ గలవాఁ డతఁడు, అనుగః అనుగతవత్=అతనివలెనే) ఏనం=నను, మా=నన్ను, అవ=రక్షింపుము

దేవప=ఓపరిభువా! రాసుధీ=ప్రశస్తమైన (నాస్తుతి) వాక్యము, విని=ఆలకించి, ఈనను=నిసంబంధమైననన్నున్, (నిభక్తుఁడనైననన్ను నియర్థము) కావన్=రక్షించుటకున్, అలరితేజ=సంతోషపడితివే, గానము=ప్రేమము, అనజ=కలదనునట్లు, నాయందనిరఁ బ్రేమగల దని యెల్లవారు లనుకొనున ట్లని యర్థము కను మా=కనుఁగొనిరక్షింపుమా

ఈపద్యమునాల్గవచరణమున నిత్యయతి వేయఁబడెను. 'ం॥ ఏని యనునాంధ్రి శబ్దము । తో నదికిఁబూర్వపదము ♦ తుదివ్రాయుకి న । చ్చైను వ్యంజనవర్ణం । బైం రచింపుమను నిత్య ♦ యతు లనుమాఁ గవుల్॥' అప్పకవీయము

దండకము.

శ్రీమజ్జగద్రక్షణాక్షీణదీక్షాభృదీశా! సమంచత్కటాక్షస్వపక్షామరక్షేమకృత్కార్యదక్షా! విపక్షోరురక్షోగణక్షోభకృద్విక్రమా నీడజేంద్రక్రమా! యిందిరాసుందరీహృన్నళేందిందిరా! మానిభాస్వన్మనోమందిరా! బాహుపీరాంగదామందరత్నిభవన్మందరా! సుందరాకార! గోవింద! దామోదరా! నాదరానంతకల్యాణచంచద్గుణా!

చారుమందస్మితోద్యన్మరందావృతాస్యారవిందా! ముకుందా! శతానందసంక్రందనాద్యర్చితాంఘ్రిద్వయా! భక్తరాజీవరాజీవబంధూదయా! మండితాఖండలోద్దండవేదండశుండాభదోర్దండదీవ్యద్గదాశంఖచక్రాసిశార్ఙ్గప్రభాహారి! శౌరి! మురారీ! హరీ! మత్స్యకూర్మాద్యనంతావతారా! శతారాబ్జతారాసుధారశ్మిమందారడిండీరహీరాదిరాజద్యశఃపూరకర్పూరవారప్రపూర్ణత్రిలోకీకరండా! మహాఖండవేధోండభాండప్రకాండాధివాసప్రచండా! ప్రచండోష్ణరుఙ్మండలీమధ్యవర్తీ! హృషీకేశ! విశ్వంభరా! నీమహత్త్వం బచింత్యంబు వంద్యం బమేయం బనంతంబు సర్వాత్మకా! నీకచంబుల్ మహామేఘముల్ లోకనాథా సుధాభానుభానుల్ భవన్నేత్రముల్ శేషదృక్కర్ణతల్పా! కకుబ్భాగముల్ నీకుఁ గర్ణంబు లంభోజపత్రేక్షణా! యంతరిక్షంబు నీనాభికాక్రోడ మీశా! త్వదీయోరుపాదంబు లీభూతలం బచ్యుతా! నీశరీరంబు విశ్వంబుభూతాంతరాత్మా! సముద్రంబునం దూర్మికాబుద్బుదశ్రేణిచందంబునన్ దేవతిర్యఙ్నరాదిప్రపంచంబు నీయంద సర్గప్రవృద్ధ్యంతముల్గాంచు చుండుం జగన్నాటకప్రక్రియాసూత్రధారీ! శిఖావంతుఁ డిధ్మంబులందున్నమాడ్కిన్ మనోబుద్ధిదేహేంద్రియాద్యేకసందీప్తవై ప్రాణులం దెల్లెడన్ జీవసంజ్ఞం బ్రవర్తింతు వీవేకదా సచ్చిదానందరూపా! జితక్రోధమోహుల్ సమస్తాగమార్థజ్ఞు లధ్యాత్మనిత్యుల్ వివిక్తస్థలాసీను లాచారవంతుల్ మునుల్ నిన్ను వీక్షింతు రాదిత్యచంద్రాగ్నితారాతటిత్పంక్తు లెచ్చోటఁ దేజంబు వాటింపఁగాఁజాల వెద్దాని ధీరుల్ ప్రవేశించి భూయోభవప్రాప్తి లేకుందు రచ్చోటు నీదివ్యధామంబు నీతత్త్వ మెవ్వారి కైనన్ నిరూపింప శక్యంబుగా కుండు నే నేమి వర్ణింపఁగా నేర్తు నుద్యద్దయాదృష్టి నీక్షించి రక్షింపు మోభక్తచింతామణీ! దైవచూడామణీ! వాసుదేవా! నమ స్తే నమ స్తే నమః. 21

శ్రీమ......భృదీక్షా, శ్రీమత్ = శోభ గల (ఇది యీక్షకు యనుదానికి విశేషణము.) జగత్ = లోకములయొక్క, రక్షణ = కాపాడుటయందు, అక్షీణ = పూర్ణమైన, దీక్షా = నియమమును, భృత్ = ధరించిన, ఈక్షా = చూపు గలదేవా! సమంచ......దక్షా, సమంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, కటాక్ష = క్రీఁగంటిచూపులచేతను, స్వపక్ష = తనప్రక్కవారైన, అమర = దేవతలయొక్క, క్షేమ = మేలును, కృత్ = చేయునట్టి, కార్య = పనులయందు, (పనులుచేయుటయందు) దక్షా = సమర్థుఁడా, విపక్షోరు.....ద్విక్రమా, విపక్ష = శత్రులును, ఉరు = అధికులు నగు, రక్షస్ = రాక్షసులయొక్క, గణ = సముదాయమునకు, క్షోభకృత్ = కలఁతఁ గలిగించెడు, విక్రమా = పరాక్రమము గలస్వామీ, నీడజేంద్రక్రమా = గరుడగమనుఁడా, (నీడ = గూఁటియందు, జ = పుట్టినవి, పక్షులు, వాని కింద్రుఁడు = ప్రభువు, గరుడుఁడు. అతనిచేఁ గ్రమము = గమనము, కలవాఁడు నీడజేంద్రక్రముఁడు = దీనిసంబుద్ధి నీడజేంద్రక్రమా, ఇందిరా.....రా, ఇందిరాసుందరీ = లక్ష్మియొక్క, హృత్పద్మ = హృదయ మనెడుపద్మమునకున్, ఇందిందిరా = భ్రమరమా! (రూపకాలంకారము.) మౌని.....మందిరా, మౌని = ధ్యానముచేయువారియొక్క, భాస్వత్ = ప్రకాశించు, మనోమందిరా = మనసే యిల్లుగాఁ గలప్రభువా! భక్తులమనసులందు వాసముచేయుసామీ యని యర్థము. బాహు.....భవన్మందరా, బాహుపీర = పీఠముం బోలిన భుజమునందలి) అంగద = బాహుపురులకై, అమంద = పెద్దది యగు, రత్నభవన్మందరా = రత్న మగుచున్న మందరపర్వతము గలవిష్ణూ? విశాల మైనభుజమునం దున్న భుజకీర్తియందలిరత్నమువలె నున్న మందరపర్వతమును ధరించినవాఁడా యని యర్థము సుందరాకార = మనోహరశరీరుఁడా! గోవింద = గోవులను వశపఱుచుకొన్న గోపాలుఁడా! దామోదరా = దమము మనసున ధరించినవారికిం బూజ్యుఁడా! (దమము = ఇంద్రియనిగ్రహము) సాదరా.....గుణా, సాదర = మన్ననతోఁ గూడిన, అనంత = పెక్కులగు, కల్యాణ = మంగళమైన, చంచద్గుణా = ప్రకాశించుగుణములు గలస్వామీ! చారు......విందా, చారు = సుందరమైన, మందస్మిత = చిఱునగ వనెడు, ఉద్యత్ = ఉదయించుచున్న, మరంద = పూఁదేనెచేతను, ఆవృత = ఆవరింపఁబడిన, ఆస్యారవిందా = మోముదామరగలవాఁడా! ముకుందా = మోక్షమునిచ్చుదేవా! శతానంద.....ద్వయా, శతానంద = బ్రహ్మదేవుఁడు, సంక్రందన = ఇంద్రుఁడు, ఆది = మొదలగువారిచేతను, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, అంఘ్రిద్వయా = పాదములజంట గలదేవా! భక్త.....దయా, భక్త = సేవకులనెడు, రాజీవ = తామరలకు, రాజీవబంధూదయా = సూర్యోదయమా! మండిత.....హారి, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, ఆఖండల = యింద్రునియొక్క

ఉద్దండ=పొడవైన, (ఇది తుండమునకు విశేషణము) వేదండ=ఏనుఁగుయొక్క, (ఐరావతముయొక్క, శుండాభ=తుండపుఁగాంతిగల, (తుండముతో సమానమైన యని యర్థము.) దోర్దండ=బాహుదండములందుఁ, దీవ్యత్=ప్రకాశించుచున్న, గదా=కౌమోదకి యనుగదియయొక్కయు, శంఖ=పాంచజన్యముయొక్కయు, చక్ర=సుదర్శనముయొక్కయు, అసి=నందక మనుకత్తియొక్కయు, శార్ఙ్గ=ధనువుయొక్కయు, ప్రభా=కాంతిచేతను, హరి=మనోహరుఁడా! శౌరీ=ఓశూరకులోత్పన్నుఁడా! మురారీ=మురసంహారకా! మున్ను దితికుండలంబులును వరుణునిశ్వేతచ్ఛత్రంబును నరకుండు హరించె నని యింద్రుండు కృష్ణునకుం జెప్పఁగా నతఁడు వానిఁ జయింపఁబోయి మొదట వానిపక్షమున యుద్ధము సేయ వచ్చినమురుని సంహరించుటచేఁ గృష్ణునకీపేరు గలిగెను. హరీ!=(భక్తులపాపములను) హరించుస్వామీ! మత్స్యకూర్మాద్యనంతావతారా=మత్స్యము, కూర్మము మొదలగుననేకశరీరముల ధరించిన యీశ్వరుఁడా!, శతారాబ్జ . . .కరండా, శతార=వజ్రాయుధమువలెను, (నూఱంచులవాలు) అబ్జ=పద్మములవలెను, తారా=నక్షత్రములువలెను, సుధారశ్మి=చంద్రుఁడువలెను, మందార=దేవవృక్షములువలెను, డిండీర=నురువువలెను, హీరాది=వజ్రములు మొదలగునవివలెను, రాజత్=ప్రకాశించుచున్న. యశఃపూర=కీర్తిప్రవాహ మనెడు, కర్పూరపార=కప్పురపుంబలుకులసముదాయముచేతను, పరిపూర్ణ=నింపఁబడిన, త్రిలోకీ=మూఁడులోకములసముదాయ మనెడు, కరండా=బరణి కలప్రభువా! మహా . . .పిచండా, మహాత్=గొప్పవియును, అఖండ=అన్నియు నగు, వేధోండభాండ=కడవలం బోలిన-బ్రహ్మాండములయొక్క, ప్రకాండ=సముదాయములకు, అధివాసత్=నివాస మగుచున్న, పిచండా=గర్భము గలదేవా! ప్రచండోష్ణ . . . వర్తీ, ప్రచండ=తీక్ష్ణమైన, ఉష్ణరుఙ్మండలీ=సూర్యమండలముయొక్క (ఉష్ణ=వేఁడిని, రుక్=కిరణములు గలవాఁడు; అతనియొక్కమండలము, ఉష్ణరుఙ్మండలి) మధ్యవర్తీ=నడుము నుండుదేవా! (భక్తులకు ధ్యానార్హమైనసువర్ణాకారముతో భగవంతుఁడు సూర్యమండలమునడుమ నుండెనని శ్రుతిస్మృతులయందుఁ బ్రసిద్ధము.) హృషీకేశా=ఇంద్రియాధిపతి! విశ్వంభరా!=ప్రపంచమునకుం బోషకుఁడా! నీమహత్త్వంబు=నీగొప్పతనము, అచింత్యంబు=ఆలోచింప శక్యము గానిది; వంద్యంబు=నమస్కరింపఁదగినది. అమేయంబు=ప్రమాణములచేఁ దెలియ సాధ్యము గానిది, అనంతంబు=నాశములేనిది; సర్వాత్మకా=సర్వస్వరూపుఁడా! మహామేఘముల్=గొప్ప మేఘములు, నికచంబుల్=నీతలవెండ్రుకలు, లోకనాథా=ప్రపంచాధిపా! సుధాభానుభానుల్=చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును, (సుధాభానుఁడు=అమృతమయమై

నకిరణములు గలవాఁడు, చంద్రుఁడు.) శివస్నేత్రముల్ = నీకన్నులు ; శేషదృక్క ర్ణతల్పా = శేషశాయీ! [శేష = శేషుఁడను, దృక్కర్ణ = పాము (దృక్ = నేత్రములే కర్ణ = చెవులుగాఁ గలది,) తల్పా = పాన్పుగాఁ గలవాఁడా] కర్ణముల్ = వీ నులు, నిజక్, కర్ణంబులు = చెవులు ; అంభోజపత్రేక్షణా = పద్మదళ నేత్రా! అం తరిక్షంబు = ఆకసము, నినాభికాక్రోడము = నీనాభిమధ్యము ఈశా!, భూతలంబు = ఈభూలోకము, త్వదీయోరుపాదంబులు = నీవి యగు పెద్దయడుగులు, అమ్యతా = ఓనాశరహితుఁడా! విశ్వంబు = ప్రపంచము, నిశరీరంబు = నిదేహము, భూతాంతరా త్మా = ఎల్లజంతువులలో నుండి కర్మానుసారముగం బ్రేరించుదేవా! సముద్రింబుగం దక్, ఊర్మికాబుద్బుదశ్రేణి వందంబునన్ = తరంగములయు బుగ్గలయు సముదాయ ములయొక్క విధముచేతను, దేవ . . .బు, దేవ = దేవతలు, తిర్యక్ = పశుపక్ష్యాదులు, నరాది = మనుష్యులు మొదలగు, ప్రపంచంబు = లోకము నీయంద = నీయందే, సర్గప్ర వృద్ధ్యంతముల్ = పుట్టువును పెంపును నాశమును, కాంచుచుండుక్ = పొందుచుండును జగన్నాటకప్రక్రియ సూత్రధారీ = ఈలోక మను నాటకవ్యాపారముచను సూత్రధా రుఁడా! సాత్వికాదు లగునాల్గువిధము లగునభినయములను సూచించువాఁడు సూత్ర ధారుఁడు శిఖావంతుడ = అగ్నిహోత్రుఁడ, ఇధ్మంబులందుక్ = కట్టెలయందుక్, ఉన్నమాడ్కిన్ = ఉన్నరీతిచేతను, మనోబుద్ధి . . .వై, మనః = మనసు, (సంకల్ప వికల్పాత్మక మైనయంతఃకరణవృత్తి) బుద్ధి = నిశ్చయాత్మక మైనవృత్తి దేహా = శరీ రము, ఇంద్రియాది = ఇంద్రియములు మొద లైనవానికి, ఏకసంద్రష్టవై = ఏకసాక్షివై, (మనసు బుద్ధి యింద్రియములు మొదలగువానియొక్క వ్యాపారముల నొక్కఁడవే చూచువాఁడవై యని యర్థము.) ప్రాణులందుక్ = జంతువులయందుక్, ఎల్లెడన్ = అన్నిస్థలములయందును, జీవసంజ్ఞక్ = జీవుఁ డను పేరితో, ఈవే కదా = నీవే కాదా, ప్రవర్తింతువు = ఉందువు, సచ్చిదానందరూపా = సత్తయు (సత్యము) జ్ఞానము నానం దమే యాకారముగఁ గలవాఁడా! జితక్రోధమోహాల్ = జయింపఁబడినకోపము న జ్ఞానముఁ గలవారు, సమాస్తాగమార్థజ్ఞులు = అన్ని వేదములయర్థము లెఱిఁగినవారు, అ ధ్యాత్మనిత్యుల్ = ఆత్మజ్ఞానమున నాసక్తి గలవారు, వివిక్తస్థలాసీనులు = ఏకాంతమున నూర్చున్నవారు, ఆచారవంతుల్ = మంచినడవడి గలవారున, (అగు) మునుల్ = బ్ర హ్మవిచారము చేయువారు, నిన్నుక్, వీక్షింతురు = చూతురు ఆదిత్య . . . .పంక్తులు ఆదిత్య = సూర్యుఁడు చంద్ర = చంద్రుఁడు, అగ్ని, తారా = నక్షత్రములు, తటిత్పం క్తులు = మెఱుములసముదాయములును, ఎన్నోటన్ = ఏస్థలమందును, తేజంబు = కాంతి న్ని పాటింపఁగాఁ జాలవు = ప్రసరింపఁ జేయలేవో, ధీరుల్ = విద్వాంసులు, ఎద్దా

నిన్ = ఏస్థలమును, ప్రవేశించి = పొంది, భూయోభవప్రాప్తి = మరల జన్మముపొందు ను, లేరుందురు = అనుభవింపరో, అచ్చోటు = ఆస్థలము, నిదివ్యధామంబు = నీస్వచ్ఛ మైననివాసస్థలము; నీతత్త్వము = నీస్వరూపము, ఎవ్వారికైనన్ = ఎంతచదివినవారికిని నిరూపింపన్ = నిశ్చయించిపలుకుటకున్, శక్యంబు = సాధ్యము, కాకుండున్; నేను, ఏమి = ఏరూపమును, వర్ణింపఁగాన్ = స్తుతించుటకు, నేర్తున్ = శక్తుఁడనగుదును. ఓ భక్తచింతామణీ = సేవించినవారికిం జింతామణిం బోలినస్వామీ! (సముద్రమును మథించినపుడు కల్పవృక్షాదులతో నుత్పన్నమైనదియు నెవ్వరేది కోరిన నిచ్చునదియు నగుస్వర్గలోకమునందలియొకమణి చింతామణి యనంబడును.) ఉద్యద్దయార్ద్రదృష్టిన్ = ఉదయించుచున్నదయ గలచూపుతోన్, ఈక్షించి = చూచి, రక్షింపుము = (నన్నుఁ) గాపాడుము దైవచూడామణీ = దేవతాశిరోభూషణమా! వాసుదేవా! = ఎల్లజగంబుల వసియించి యెల్లజగంబుల నీయందు వసింపఁజేయు దేవా! నమస్తే, తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము (అగుఁగాక)

చ॥ అని వినుతించి మౌనివరుఁ ♦ డానలినాక్షు ననుజ్ఞ నొంది నె
మ్మనమునఁ దద్గుణావళులు ♦ మాటికిమాటికిఁ బ్రస్తుతించుచున్
వినయ మెలర్పఁగా నచటు ♦ వీడ్కొని వేఱొకచోటి కేగుచో
జననుతమై తనర్చునొక ♦ సత్పథమధ్యమునందు ముందరన్. 22

మౌనివరుండు = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు నారదుఁడు, అని వినుతించి = ఇట్లు స్తుతించి, ఆనలినాక్షుననుజ్ఞ = ఆకృష్ణుని సెలవును, ఒంది = పొంది, నెమ్మనమునన్ = మనసునం దున్, తద్గుణావళులు = ఆయనమంచిగుణములసముదాయమును, మాటికిమాటికిన్ = ప లుమారు, ప్రస్తుతించుచున్ = స్తోత్రముచేయుచున్, వినయము = అడఁకువ, ఎలర్పఁ గాన్ = అతిశయింపఁగాన్, అచటు = ఆస్థలమును, వీడ్కొని = వదలి, వేఱొకచోటి కిన్ = మఱియొకస్థలమునకున్, ఏగుచోన్ = వెళ్లునపుడు, జననుతమై = మనుజులచే స్తుతింపఁదగినదియై, తనర్చునొకసత్పథమధ్యమునందున్ = ప్రకాశించునొకమంచిత్రో వనడుమునన్, ముందరన్ = ఎదుటను, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

గీ. మొనసి భద్రాస్వయంవరం ♦ బునకు నరుగు
వారిరథములపై నున్న ♦ వారి ధరణి
విభుల నిర్వ్వర వింపాన ♦ వింపు లనెడు
వారిఁ జూచిన ముని కెల్లు ♦ వార లనిరి. 23

మొనసి = యుద్ధప్రయత్నము చేసి, భద్రాస్వయంవరంబునకున్ = భద్రయను కన్యయొక్క గాంధర్వవివాహంబునకున్, అరుగువారికిన్ = పోవువారిని, రథములపైన్ = అరదములపైని, ఉన్నవారిన్, విందానువిందులనెడువారికిన్ = విందుఁడు ననువిందుఁడు ననుపేరు గలవారిని, ఇర్వుర ధరణీవిభులన్ = ఇద్దఱు రాజులను, చూచినన్ = (నారదుఁడు) చూడఁగాన్, వారలు = ఆ రాజులు, మునికిన్ = నారదునకున్, ఇట్లు = ఈరీతిగాన్, అనిరి = పలికిరి.

క. మునినాథ! మీ రెఱుంగని
పని యెందు నొకింత లేదు ♦ పలుకుము భద్రాం
గన మాయిర్వురిలోపల
ననువుగ నెవ్వని వరించు ♦ నని యడుగుటయున్. 24

మునినాథ = ఓనారదుఁడా! మీ రెఱుంగనిపని = మీ రెఱుఁగనికార్యము, ఎందున్ = ఏస్థలమునందును, ఒకింత = కొంచె మైనను, లేదు భద్రాంగన = భద్ర యనుకన్నియ, మాయిర్వురిలోపలన్ = మాయిద్దఱందును, ఎవ్వనిన్, అనువుగన్ = అనుకూలముగాన్, వరించును = కోరి వివాహము చెసికొనును పలుకుము = చెప్పుము, అని యడుగుటయున్ = ఇట్లడుగఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

వ. అప్పు డపోశనీకృతరణుండగు తపసి భద్రాంగనారత్నం బిందిరాంశసంభవ గావున గోవిందునిం దక్క వేరొక్కని వరింప దిది నిక్కం బని నొడివి యుడువీధి యథేచ్ఛం జనియె ననంతరం బవ్విందానువిందులు మునివచనంబులు నిరాకరించి మత్సరంబున ననేకానీకసమేతులై కేకయపురంబు ప్రవేశించిరంత. 25

అప్పుడు, అపోశనీకృతరణుండగు తపసి = ఆనారదుఁడు (పోరు + ఓగిరము + తపసి = యుద్ధమే భోజనముగాఁ గలముని ఇది కలహాశనుఁ డనుతత్సమమునకు సరియైన తెనుఁగు.) భద్రాంగనారత్నంబు = భద్ర యనుస్త్రీశ్రేష్ఠము, ఇందిరాంశసంభవ = లక్ష్మియంశమునం బుట్టినది, కావునన్ = అగుటచేతను, గోవిందునిందక్కన్ = కృష్ణుని విడిచి, వేరొక్కనిన్, వరింపదు = వివాహము చెసికొనదు ఇది = నేఁ జెప్పినది, నిక్కంబు = సత్యము. అని నొడివి = ఇట్లు చెప్పి, ఉడువీధిన్ = ఆకసమునను, (నక్షత్రములత్రోవను) యథేచ్ఛన్ = ఇచ్ఛ వచ్చినట్లుగాను, చనియెన్ = పోయెను. అనంత

రంబు = పిమ్మట, అవ్విందానువిందులు, మునివచనంబులు = నారదునిపలుకులను, నిరాకరించి = అలక్ష్యముచేసి, మత్సరంబునన్ = ఓర్వలేమిచేన్, అనేకానీకసమేతులై = పెక్కుసేనలతోఁ గూడుకొనినవారై, కేకయపురంబు ప్రవేశించిరి. అంతన్ = పిమ్మటను.

సీ॥ కాళింగభటులు మ్రొ ♦ క్క మదేభ మెక్కి హే
మాంగదాంచితుఁడు హే ♦ మాంగదుండు,
కనకనిర్మితశతాం ♦ గము నెక్కి పరివృత
మాగధుండై నట్టి ♦ మాగధుండు,
కర్ణీరథము నెక్కి ♦ ఘనజవాన్వితమహా
సైంధవుం డైనట్టి ♦ సైంధవుండు
పటుతురంగము నెక్కి ♦ భామినీనిచయపాం
చాలుఁడై మించుపాం ♦ చాలవిభుఁడు
మఱియుఁ జతురంగసేనాస ♦ మగ్రులగుచు
మత్స్యకుంతలకోసల ♦ మద్రకురుకర
చోళనేపాళమాళవ ♦ శూరసేన
భూపముఖ్యులు వచ్చి ర ♦ ప్పురము సొరఁగ. 26

కాళింగభటులు = కళింగదేశపుబంట్లు, మ్రొక్కన్ = నమస్కరించుచుండఁగాన్, మదేభము = మదగజమును (ఇట ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ. కొన్నియెడల నజడంబులు ద్వితీయకును బ్రథమ గానంబడియెడి. (ప్రౌ. కా.)) ఎక్కి = ఆరోహించి, హేమాంగదాంచితుఁడు, హేమ = బంగారువికారమైన, అంగద = భుజకీర్తులచే, అంచితుండు = పూజింపఁబడినవాఁడు, (బంగారుభుజకీర్తులను ధరించినవాఁడు) (అగు) హేమాంగదుండు, కనకనిర్మితశతాంగమున్ = బంగారుచే నిర్మింపఁబడినరథమును, ఎక్కి, పరివృతమాగధుండు = చుట్టుకొనఁబడినస్తుతిపాఠకులుగలవాఁడు, (స్తుతిపాఠకులచే నావరింపఁబడినవాఁ డనియర్థము,) ఐనట్టిమాగధుండు = అయినమగధదేశపురాజును, కర్ణీరథమున్ = క్రీడారథమును, (వినోదార్థమై యెక్కుడుగుఱ్ఱపుబండి యని యర్థము) ఎక్కి, ఘన......డు, ఘన = గొప్పదియగు, జవ = వేగముతోన్, అన్విత = కూడిన, మహాసైంధవుండు = గొప్పగుఱ్ఱములు కలవాఁడు, ఐనట్టిసైంధవుండు = అయిన

సింధుదేశపురాజును, పటుతురంగమును = బలముగలగుఱ్ఱమును, ఎక్కి, భామినీనిచయపాంచాలుఁడు = భామినీనిచయ = స్త్రీసముదాయమునకు, పాంచాలుఁడు = పాంచాలజాతిపురుషుఁడు (మనోహరుఁ డనియర్థము.) ఐ, మించుపాంచాలవిభుఁడు = ప్రకాశించుపాంచాలదేశపురాజును, మఱియున్ = ఇంకను, మత్స్య.....భూపముఖ్యులు, మత్స్య, కుంతల, కోసల, మద్ర, కురుర, చోళ, నేపాళ, మాళవ, శూరసేనదేశములయొక్క రాజశ్రేష్ఠులు, అప్పురము = ఆకేకయపురమును, చొరంగన్ = ప్రవేశింపఁగన్ వచ్చిరి.

ఉ. ఈగతి సర్వదేశధర ♦ ణీశులు కేకయపట్టణావనీ
భాగము సేరఁ గేకయనృ ♦ పాలుఁడు వారిముదావహార్హ లీ
లాగతి నందఱన్ విడుదు ♦ ల న్విడియింప నమాత్యవర్గమున్
నాగరికాళి మంచెల నొ ♦ నర్పఁగఁబంచెఁ బురాంగణంబునన్. 27

సర్వధరణీశులు = ఎల్లదేశములరాజులును, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, కేకయపట్టణావనీభాగము = కేకయరాజుపట్టణముయొక్క ప్రదేశమును, చేరన్ = సమీపింపఁగాన్, కేకయనృపాలుఁడు = కేకయరాజు, వారిన్ = ఆవచ్చినరాజులను, ముదావహార్హలీలాగతిన్, ముదావహా = సంతసమును గలిగించెడు, అర్హా = తగిన, లీలాగతిన్ = విలాసముతోన్, అందఱన్ = ఎల్లవారిని, విడుదలన్ = బసలందున్, విడియింపన్ = ప్రవేశపెట్టుటకు, అమాత్యవర్గమున్ = మంత్రులసముదాయమును, పురాంగణంబునన్ = పట్టణముయొక్క వెలుపటిప్రదేశమందున్, మంచెలన్ = (స్వయంవరార్థము వచ్చినరాజపుత్త్రిలు, కూర్చుండుటకుఁ దగిన) యాసనముల నుంచెడునున్నతస్థానములను, ఒనర్పఁగన్ = నిర్మించుటకున్, నాగరికాళిన్ = (తెలివి గల) నగరవాసులసముదాయమును, పంచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను

ఉ. ముత్తెపుఁబాలగచ్చుజిగి ♦ ముంపగుకెంపుటరంగుటోరులం
గొత్తగుకప్రపుంజకిలి ♦ ముగ్గులనిగ్గులు దేరుగుత్తపుం
జిత్తరుఁవ్రాఁతలం జెలుగు ♦ చెక్కడపున్మగరాలనాలలం
బుత్తడియిండ్లు బందులకుఁ ♦ బొందుగ విందులు గూర్చె నప్పురిన్.

అప్పురిన్ = ఆపట్టణమునందున్, పుత్తడియిండ్లు = బంగారుపూఁతఁబూసినయిండ్లు, ముత్తెపుఁబాలగచ్చుజిగిన్ = ముత్తియములసంబంధమైనపన్నసున్నపుంబూఁతయొ

క్క కాంతిచేతనును, ముంపగు......లన్, ముంపు=అధికము, అగు, కెంపుటరంగు టోరులన్=కెంపులయొక్క తిన్నెలయొత్తుపట్టెలచేతనును, (కెంపులతోఁ గట్టఁబడినతిన్నెలయందలిపట్టెలచేత నని యర్థము.) క్రొత్తగ కప్రపుంజికిలిముగ్గులన్=అప్పుడే సిద్ధముచేసినది యగు కర్పూరసంబంధమైనబాగుచేసినముగ్గులచేతనును, నిగ్గులు జేరు=మెఱపెడు, గుత్తపుంజిత్తరువ్రాఁతలన్=బిగువైనచిత్తరువుల వ్రాఁతపనులచేతనును, జిలుగుచెక్కడపునగరాలపాలలన్=తీఁగెలుగాఁ జెక్కినవజ్రములయొక్క (వజ్రములు తాపిన) చావడులచేతనును, చెక్కడము + నగరాలు = చెక్కడపునగరాలు, (కర్మధారయంబున ముత్వర్ణము నకుఁ బుంపులగున్. బా. సం ఉదంతస్త్రీసమంబులకును బుంపులకును బరుసవరళంబులుపరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు నను సూత్రముక్రింద నీయాగమంబొకానొకచో స్థిరముపరంబగునపుడు గానంబడియెడు నని బా సం. చెక్కడపునగారాలు) బందులకున్=చుట్టములకున్, పొందుగన్=బాగుగాన్, విందులు=ప్రేమలను, బహువచనమాధిక్యముం దెలుపును. ప్రేమాతిశయము నని యర్థము. కూర్చెన్=సంఘటించెను

గీ. వఱలు నగరాంగణంబున ♦ వట్టివేళ్ల
చప్పరములందు నిరువంక ♦ నొప్పు మిగులు
మంచెలను మించురత్నస ♦ మంచితాస
నముల నాసీనులైరి భూ ♦ నాథవరులు. 29

భూనాథవరులు=రాజశ్రేష్ఠులు, వఱలునగరాంగణంబునన్=ప్రకాశించుపట్టణసమీపమందున్, వట్టివేళ్లచప్పరములందున్=వట్టివేళ్లపందిళ్లయందున్, ఇరువంకన్=రెండుప్రక్కలయందున, ఒప్పుమిగులుమంచెలను=అందము వె నతిశయించెడునున్నతప్రదేశములందున్, మించురత్నసముంచితాసనములన్, మించు=అతిశయించెడు, రత్న=రత్నములచేతను, సముంచిత=పూజింపఁబడిన, ఆసనములన్=పీఠములందున్, రత్నములతోఁ గూర్పఁబడినసుందరములగుపీఠములం దని యర్థము. ఆసీనులైరి=కూర్చుండిరి.

ఉ. కొందఱు మన్మథోపములు ♦ కొందఱు చంద్రసమానసుందరుల్
కొందఱు యక్షసూనునిభ ♦ కోమలదేహులు కొంద ఱుల్లసం
క్రందనసందనప్రతిమ ♦ రమ్యశరీరులు కొంద ఱవ్వసం

తుం దెగడంగఁ జాలినఘ • నుల్ నివసించిరి రాకుమారకుల్. 30

రాకుమారకుల్ = రాజపుత్త్రులు, (ఈపదము క్రింద అనుసర్వనామము లన్నింటితో నన్వయించును) కొందఱు, మన్మథోపములు = మన్మథునితో సామ్యము గలవారును, మన్మథుం బోలినవా రని యర్థము కొందఱు, చంద్రసమానసుందరుల్ = చంద్రునితో సమానులు గనుకనే యందగాండ్రును, కొందఱు, యక్షసూనునిభకోమలదేహులు, యక్షసూను = నలకూబరునితో, నిభ = సమానముగు, కోమల = మృదువైన, దేహులు = శరీరములు కలవారు, కొందఱు, అల్లసంక్రందననందనప్రతిమరమ్యశరీరులు, అల్ల = ప్రసిద్ధుఁడయిన, సంక్రందననందన = ఇంద్రపుత్త్రునితోన్, (జయంతునితోన్) ప్రతిమా = పోలిక గల, రమ్య = మనోహరమైన, శరీరులు = దేహము గలవారు జయంతుఁడు సాటిగలదేహము గలవా రని యేని యర్థము. కొందఱు, అవ్వసంతున్ = వసంతఋతువున కధిదేవత యగువానిని, తెగడంగన్ = నిరసించుటకున్, చాలినఘనుల్ = సమర్థులగుగొప్పవారును, వసంతునిం బోలినమ్మెనవా రని యర్థము నివసించిరి = ఉండిరి ఉపమాలంకారము.

మ. ఎలమిన్ స్వాప్తసుహృత్సమన్వితుఁడు శ్రీ • కృష్ణుండు మాణిక్యకుం
డలకేయూరకిరీటహారరుచిసం • ధ్యాలక్ష్మికిం జుట్టమై
వెలుఁగన్ దివ్యవిమానమం దలరున • వ్వేగంటిచందంబునన్
జెలువొప్పన్ ఘనమంచకోపరిలస • త్సింహాసనాసీనుఁడై 31

స్వాప్త . . న్వితుఁడు, స్వ = తనయొక్క, ఆప్త = బంధువులతోడను, సుహృత్ = స్నేహితులతోడను, సమన్వితుఁడు = కూడినవాఁడు, (అగు) శ్రీకృష్ణుండు, మాణిక్య . . . . రుచి, మాణిక్య = మాణిక్యవికారమైన, కుండల = కమ్మంట్లయొక్కయు, కేయూర = భుజకీర్తులయొక్కయు, కిరీట = శిరోభూషణముయొక్కయు, హార = ముత్యాలదండలయొక్కయు, రుచి = కాంతి, సంధ్యాలక్ష్మికిన్ = సంధ్యాకాలపుశోభకున్, చుట్టమై = బంధువై (సమానమై యని యర్థము) వెలుఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, దివ్యవిమానమందున్ = దేవలోకమందలివిమానమందున్, అలరునవ్వేగంటి చందంబునన్ = ప్రకాశించునింద్రునివిధమువంటివిధముచేతను, ఎలమిన్ = సంతసముతోన్, ఘన.....సీనుఁడై, ఘన = గొప్పదియగు, మంచక = మంచెయొక్క, ఉపరి = మీఁదిభాగమునందున్న, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింహాసన = సింహాసనమందున్, ఆసీనుఁడై = కూర్చున్నవాఁడై, చెలువు = అందముచేతను, (తృతీయార్థమందుఁ బ్రథ

ము) ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

సీ. ఈరీతి నఖిలధా ♦ త్రీశకుమారులు
న్నతమంచభాగర ♦ త్నమయచిత్ర
సింహాసనముల నా ♦ సీనులై యున్నచో
జనకునసుజ్ఞచే ♦ సఖులు దివ్య
నవరత్నమయభూష ♦ ణములఁ గైసేయ లో
కైకమోహనరూప ♦ కేకయనృప
కన్యాలలామం బ ♦ నన్యసామాన్యలా
వణ్యంబు మెఱయ సౌ ♦ వర్ణఖచిత
రుచిరచతురంతయానాధి ♦ రూఢ యగుచు
క్షీరవారాశి వెడలుల ♦ క్ష్మియునుబోలె
రమ్యపరిచారికాసహ ♦ స్రంబు గొలువ
నంతిపుర మప్డు వెడలెఁ దూ ♦ ర్యంబు లులియ. 32

ఈరీతిన్ = ఈవిధముచేతను, అఖిలధాత్రీశకుమారులు = ఎల్లరాజపుత్త్రులును, ఉన్నత .. .లన్, ఉన్నత = పొడవైన, మంచభాగ = మంచెలయందున్, రత్నమయ = రత్నములవికారమైన, చిత్ర = పలువన్నెలు గల, సింహాసనములన్ = పీఠములందున్, ఆసీనులై యున్నచోన్ = కూర్చుండియున్నపుడు, జనకునసుజ్ఞచేన్ = తండ్రియానతిచేతను, సఖులు = చెలికత్తెలు, దివ్య .. .లన్, దివ్య = మనోహరమైన, నవరత్నమయ = ప్రముఖమైన తొమ్మిదివిధములరత్నములుగల, భూషణములన్ = నగలచేతను, కైసేయన్ = అలంకరింపఁగాన్, లోకైకమోహనరూప, లోక = జనములకున్, ఏక = కేవలము, మోహన = పారవశ్యమునుబుట్టించు, రూప = ఆకారముగలది, కేకయనృపకన్యాలలామంబు = కేకయరాజుయొక్కకన్యాశ్రేష్ఠము, కేకయరాజుకూఁతు రని యర్థము. అనన్య......బు, అనన్యసామాన్య = ఇతరులకులేని, లావణ్యంబు = కాంతి, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, సౌవర్ణ .....రూఢ, సౌవర్ణ = బంగారుచిత్రములచేతను, ఖచిత = చెక్కఁబడిన, (బంగారుచిత్రములచే నలంకరింపఁబడిన యని యర్థము) రుచిర = సుందరమైన, చతురంతయాన = పల్లకీని, అరూఢ = ఎక్కినదియై, (చెక్కఁబడి

నబంగారుచిత్రములచేత మనోహరమైనపల్లకి నెక్కినదై యని యేని యర్థము.) అగుచున్, క్షీరవారాశిన్ = పాలసంద్రమునుండి, వెడలులక్ష్మియునుబోలెన్ = బయలుదేరెడులక్ష్మిదేవివలెనే, రమ్యపరిచారికాసహస్రంబు = అందగత్తెలగు సేవకురాండ్రయొక్క వేయి, వేగురుపరిచారిక లని యర్థము కొలువన్ = సేవించుచుండఁగాన్, తూర్యరవంబులు = భేరులధ్వనులు, ఉలియన్ = వ్యాపింపఁగాన్, అంతిపురము = అంతఃపురమునుండి, అప్డు = అపుడు, వెడలెన్ = బయలువెడలెను.

క. ఈపగిది వెడలి దివ్యక
లాపకలాపరుచిదిక్కు ♦ లం బఱవఁగ భ
ద్రాపూర్ణచంద్రముఖి ఘం
టాపథమున రాఁగ నయ్యె ♦ డం గడఁకమెయిన్. 33

భద్రాపూర్ణచంద్రముఖి = భద్ర యనుకన్నియ, (నిండుచందురుంబోలినమోము గలది యగుభద్ర) ఈపగిదిన్ = ఈప్రకారము చేతను, వెడలి, దివ్యకలాపకలాపరుచి, దివ్య = సుందరమైన, కలాప = భూషణములయొక్క, కలాప = సముదయముయొక్క, రుచి = కాంతి, (ని) కలాపో భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతావపి. అదిక్కులన్ = దెసలందున్, పఱవఁగన్ = వ్యాపింపఁగాన్, ఘంటాపథమునన్ = పెద్దబాటచేతను, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగాన్, అయ్యెడన్ = ఆస్థలమునందున్, కడఁకమెయిన్ = ప్రయత్నముతోన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

మ. స్థిరబాహాబలదర్పజృంభితమదాం ♦ ధీభూతచేతస్కులై
విరసత్వంబున సైన్యయుక్తు లగుచున్ ♦ విందానువిందు ల్మహా
త్తరభద్రాచతురంతయానమును ద ♦ త్సఖ్యాళితోఁ గ్రమ్మఱిం
చి రహిం దోడ్కొని కొంతద వ్వరుగుదో ♦ శ్రీకృష్ణుఁ డవ్వార్త కిం
కరుఁ డొక్కం డెఱిఁగింపఁగాఁ దెలిసి వే ♦ గన్ స్యందనారూఢుఁడై.

విందానువిందుల్ = అవంతి కధిపతు లగువిందుఁడు ననువిందుఁడు ననువారు, స్థిర ....లై, స్థిర = నిలువరమైన, బాహాబల = చేతులబలము చేతను, దర్ప = గర్వము చేతను, జృంభిత = అతిశయించిన, మద = క్రొవ్వుచేతను, అంధీభూత = గ్రుడ్డిదైన (మంచిచెడ్డలు తెలియనీయని) చేతస్కులై = మనసుగలవారలై, సైన్యయుక్తులు = దండుతోఁ గూడినవారు, అగుచున్, మహాత్తరభద్రాచతురంతయానమును, మహాత్తర = మిగులగొ

ప్పుడియగు, భద్రాదర్శురంతియానము = భద్రయొక్క వాహనము, తత్సఖ్యాళి తోన్ = ఆమెచెలికత్తెలసముదాయముతోఁగూడను, విరసత్వంబునన్ = రసములేమితోను, రసభంగముగల్గునట్లనియర్థము క్రిమ్మఱించి = వెనుకకు మఱలించి, రహిన్ = ఆనందముతోన్, తోడ్కొని = తీసికొని, కొంతదవ్వు = కొంతదూరము, అరుగుచోన్ = పోవునపుడు, అవ్వార్త = ఆవృత్తాంతమును, ఒక్కండు కింకరుఁడు = ఒకసేవకుఁడు, ఎఱిఁగింపన్ = తెలుపఁగాన్, శ్రీకృష్ణుఁడు, తెలిసి = ఎఱిఁగి, వేగన్ = త్వరతోన్, స్యందనారూఢుఁడై = రథమునెక్కినవాఁడై, ముందుపద్యముతో నన్వయము ఇం దైదు పాదములుగలవు భారతాదుల నట్టిపద్యములు గాన్పింపవు కాని యాధునికులు పెక్కండ్రు చెప్పుచుండిరి

మ. గదుఁడున్ సాత్యకి లోనుగా ననుజవ ♦ ర్గంబున్ గదా కార్ముక
ప్రదరాద్యాయుధపాణులై యరుగుదే ♦ రన్ వారలం గూడి వాఁ
డి దలిర్పన్ బరతెంచి మించి మృగరా ♦ డ్డింభంబు కుంభీంద్రపం
క్తిఁ దగి న్మార్కొనుభంగిఁ దాను గవిసె ♦ న్విందానువిందాదులన్.

గదుఁడున్, సాత్యకియున్, లోనుగాన్ = మొదలుగాన్, అనుజవర్గంబున్ = సోదరసముదాయమును, ఇందును సముచ్చయము (వీరుకృష్ణునకు దాయాదులగుసోదరులు) గదా . . లై, గదా = గుదియ, కార్ముక = విల్లు, ప్రదర = బాణము, ఆది = మొదలైన, ఆయుధ = యుద్ధసాధనములు, పాణులై = చేతులందుఁగలవారై, అనుజవర్గమునకు ననుజులకు భేదము లేదు గావున నిది యనుజవర్గమునందలియనుజులకు విశేషణము అరుగుదేరన్ = కూడ రాఁగాన్, వారలం గూడి = వారిం గలసికొని, వాఁడి = ప్రతాపము, తలిర్పన్ = చిగురింపఁగాన్, (అతిశయింపఁగా నని యర్థము) పరతెంచి = త్వరపడివచ్చి, మించి = అతిక్రమించి, మృగరాడ్డింభంబు = సింగపుంగొదమ, కుంభీంద్రపంక్తిన్ = గజసముదాయమును, తగన్ = యుక్తముగాన్, మార్కొనుభంగిన్ = ఎదుర్కొనురీతిని, విందానువిందాదులన్ = విందుఁడు ననువిందుఁడు మొదలగువారిని, తాన్ = కృష్ణుఁడు, కవిసెన్ = తారసించెను

శా. అంభోదస్తనితారవార్భటికి వి ♦ య్యం బైననాదంబుతో
నంభోజాక్షుఁడు శంఖమొత్తుటయు సా ♦ త్యక్యాదివీరుల్ భుజా
స్తంభాదంభవిజృంభితాసితటిదు ♦ ద్యద్దీప్తులన్ శౌర్యసం
రంభం బేర్పడఁ దాఁకి రవ్విమతవీ ♦ రస్ఫారసైన్యంబులన్. 36

అంభోజాక్షుండు = కృష్ణుండు, అంభోద . . . కిన్, అంభోద = మేఘములయొక్క, స్తనిత = ఉరుముసంబంధమైన, ఆరవ = ధ్వనియొక్క, అస్ఫుటికిన్ = అతిశయమునకున్, విస్ఫూర్జితంబైననాదంబులోన్ = మట్టుమైనధ్వనిలోన్, (సమానమైనధ్వనితో నని యర్థము) శంఖము, ఒత్తుటయున్ = పూరించినోడనే, (ఇచట 'యున్' అనంతరార్థమున నుపయోగింపఁబడెను) సాత్యక్యాదివిములన్ = సాత్యకి మొదలగుపరాక్రమశాలులు, భుజా . . లన్, భుజాస్తంభ = స్తంభములం బోలినచేతులయందలి, అడంబర = నిష్కపటముగా, విజృంభిత = చెలరేఁగిన, అసి = కత్తులనెడు, తటిత్ = మెఱుములనుండి, ఉద్యత్ = బయలువెడలుచున్న, దీప్తులన్ = కాంతులచేన్, శౌర్యసంరంభంబు = విక్రమాతిశయము, ఏర్పడన్ = వెల్లడియగునట్లు, అన్వమిత . లన్, అన్వమిత = పైఁజెప్పినపగవారైన, వీర = పరాక్రమశాలులయొక్క, స్ఫార = అధికమైన, సైన్యంబులన్ = సేనలను, తాఁకిరి = మార్కొనిరి (యుద్ధముచేయ నెదిరించిరని యర్థము)

క. చిందంబులు పూరించుచు
స్యందనముల నిలిచి వింట్ల ♦ నరులు మొఱయ న
ర్విందానువిందు లపుడు ము
కుందునిపై విడిచి రమిత ♦ ఘోరశరంబుల్ 37

అర్విందానువిందులు, అపుడు = ఆసమయమున, స్యందనములన్ = రథములందున్, నిలిచి, చిందంబులు = శంఖములను, పూరించుచున్ = ఊఁదుచున్, అరులు = బాణముల సంధానముచేసెడు వింటినారిని డిమితావులు, మొఱయఁగన్ = ధ్వనింపఁగాన్, (శత్రువులు మొఱ్ఱలిడఁగా నని యూహించునది) ముకుందునిపైన్ = కృష్ణునిమీఁదను, అమితఘోరశరంబుల్, అమిత = కొలఁదిలేని, ఘోర = క్రూరములగు, శరంబుల్ = బాణములను, వింట్లన్ = ధనువులనుండి విడిచిరి = ప్రయోగించిరి

స్రగ్విణీవృత్తము

వీరహుంకారమౌ ♦ ర్వీజటంకారఘూ
త్కారవేభేంద్రఘీం ♦ కారముల్ దిక్కులన్
భోరు కల్గం జమూ ♦ ద్భూతరేణుచ్ఛటల్
వారిదాధ్వంబు గ ♦ ప్పన్ మొనల్ దాఁకినన్. 38

వీర......ఘీంకారముల్, వీర=పరాక్రమశాలులయొక్క, హుంకార = హుమ్మనుధ్వనులును, హార్వీజ = సారి (నిలాగివిడుచుట) వలనఁ గలిగిన, టంకార=టమ్మనుధ్వనులును, ఢక్కారవ=వాద్యములధ్వనులును, ఇభేంద్ర=గజశ్రేష్ఠములయొక్క, ఘీంకారముల్=గీఁకలును, దిక్కులన్=అన్నిదిశలయందును, భోరుకల్గన్= ధ్వనింపఁగాన్, చమూ......చ్ఛటల్, చమూ=సేనలవలన, (సేనలకాలిత్రొక్కుడువలన నని యర్థము) ఉద్భూత=పుట్టిన, రేణుచ్ఛటల్=పరాగసముదాయములు వారిదాధ్వంబు=ఆకాశమును, (మేఘమార్గమును) కప్పఁగన్=ఆక్రమింపఁగాన్, మొనల్=సైన్యములు, తాఁకినన్ = (యుద్ధముచేయు) నెదుర్కొనఁగాన్ (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

మ. హిమసంఘాతము బంధురం బగుచు శైలేంద్రంబుపైఁ గ్రమ్ముచం
దమునన్ శాత్రవచాపముక్తనిశితాస్త్రంబుల్ నిజాంచచ్ఛతాం
గముపైఁ గప్పిన నయ్యదూద్వహుఁడు శార్ఙ్గక్రూరనారాచసం
ఘముచే వానిఁ దెరల్చెఁ దుత్తుమురుగాఁ ఖండించి యొక్కుమ్మడిన్.

హిమసంఘాతంబు= మంచుసముదాయము, (అధిక మైనమంచని యర్థము) బంధురంబు=ఒప్పినది, అగుచున్, శైలేంద్రంబుపైన్ = గొప్పపర్వతమువీఁదిభాగమును, క్రమ్మునందమునన్ = ఆవరించినవిధముచేతను, శాత్రవ......బుల్, శాత్రవచాప = పగవారివింటినుండి, ముక్త=విడువఁబడిన, నిశితాస్త్రంబుల్ = వాఁడిగలబాణములు, నిజాంచ..పైన్, నిజ=తనది (కృష్ణునిది) యగు, అంచత్=ప్రకాశించుచున్న, శతాంగముపైన్=రథమువీఁదిభాగమును, కప్పినన్ = ఆవరింపఁగాన్, అయ్యదూద్వహుఁడు=ఆకృష్ణుఁడు, (యదువంశస్థుల కౌన్నత్యముం గలిగించువాఁడు) శార్ఙ్గక్రూరనారాచసంఘముచేన్ = శార్ఙ్గమనువిల్లునుండి(విడువఁబడిన) క్రూరమైన బాణములసముదాయముచేన్, వానిన్ = ఆశత్రువులు ప్రయోగించినబాణములను, తుత్తుమురుగాన్ =పొడి యగునట్లు, ఖండించి=నఱికి, ఒక్కుమ్మడిన్ = ఒక్కమాటే, తెరల్చెన్ = తొలఁగించెను.

మహాస్రగ్ధర.

గదుఁ డుగ్రక్రోధతామ్రీకృతవిలయచరత్కాలకాలుండువోలెన్
గదనత్యుగ్రన్ భుజాగ్రగ్రథితధగధగత్తీక్ష్ణధారాహతిం బల్

మదమాతంగంబులం ద్రుం ♦ ప నవి పవిహతి ♦ క్ష్మాధ్రజాలంబులీల
రొదతోడం గూలమాతం ♦ గులువడిమడియన్ ♦ ఘోరయుద్ధం బొనర్చెన్

గదుఁడు, ఉగ్ర .. .తన్, ఉగ్ర = భయంకరమైన క్రోధ = కోపముచేతను, (పరులు చేసినయపకారము సహింపమిచే మనసునం గల్గినవికారము క్రోధము.) తామ్రతతన్ = ఎఱ్ఱనికన్నులు గలుగుటచేతను. విలయ ..వోలెన్, విలయ = ప్రళయకాలమందున్, చరత్ = తిరుగుచున్న, కాలకాలుండువోలెన్ = రుద్రుఁడువలె, కదనక్షోణిన్ = యుద్ధభూమియందున్, భుజాగ్ర . .హతిన్, భుజాగ్ర = చేతిచివరను, గ్రథిత = కూర్పఁబడిన, ధగధగత్ = మెఱయుచున్న, ఖడ్గ = కత్తియొక్క, ధారా = వాయియొక్క, ఆహతిన్ = దెబ్బచేతను, బలిమదమాతంగంబులన్ = బలిష్ఠమైనమదపుటేనుఁగులను, త్రుంపన్ = నఱకఁగాన్, అవి = ఆయేనుఁగులు, పవి... .లీలన్, పవి = వజ్రాయుధముచేతను, హతి = కొట్టఁబడిన, క్ష్మాధ్రజాలంబు = పర్వతసమూహముయొక్క, లీలన్ = విలాసముచేతను, (విధముచేత నని యర్థము) రొదతోడన్ = ధ్వనితోన్, కూలన్ = పడిపోవఁగాన్, మాతంగులు = మావటీవారు, పడి = భూమియందుఁబడి, మడియన్ = చావఁగాన్, ఘోరయుద్ధంబు = భయంకరమైనయుద్ధమును, ఒనర్చెన్ = చేసెను

చ. యదుపతి విందుసారథి నొ ♦ కమ్మునఁ ద్రుంచిననంత శౌరిపై
గద ననువిందుఁ డేయఁ బరి ♦ ఘమ్మున దాని నడంచి నిష్ఠుర
ప్రదర మతండు వైవ నుద ♦ రం బదరన్ భిదురంబు దాఁకి న
ట్లెద విదళించి పోయిన మ ♦ హిం బడె నయ్యనువిందుసాదియున్.

యదుపతి = కృష్ణుఁడు, విందసారథిన్ = విందునియొక్కయరదము తోలువానిని, ఒకమ్మునన్ = ఒకబాణముచేతను, త్రుంచినన్ = సంహరించినన్, అంతన్ = పిమ్మటను, అనువిందుఁడు, శౌరిపైన్ = కృష్ణునిమీఁదను, గదన్, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగాన్, పరిఘమ్మునన్ = పరిఘమను నాయుధముచేతను, అతఁడు = ఆగోపాలుఁడు, దానిన్ = అనువిందుఁడు ప్రయోగించినగదను, అడంచి = త్రుంచి, నిష్ఠురప్రదరము = కఠినమైనబాణమును, వైవన్ = వేయఁగాన్, ఉదరంబు = గర్భము, అదరన్ = చలింపఁగాన్, గుండెలు పగులఁగా నని యర్థము భిదురంబు = వజ్రాయుధము, తాఁకినట్లు = తగిలినట్లు, ఎదన్ = హృదయమును, విదళించి = (ఆబాణము) చీల్చి, పోయి

చన్ = పోఁగాన్, అయ్యనువిందుసోదరున్ = ఆయనువిందునితమ్ముఁడగువిందుని స యితము, మహిన్ = భూమిమీఁదను, పడెన్ = పడియెను, మృతి నొందె నని యర్థము.

మ. కడిఁదిన్ సాత్యకితో ద్విషన్నృపులు పీఁ♦కం దాఁకి క్రొవ్వాఁడి సూ
పెడితూపుల్ వరఁగించి రథ్యముల నొ♦ప్పింపన్ దృఢక్రోధుఁడై
వడి నాతం డరియోధయూథము మహా♦భ్రశ్రేణి ఝంఝానిలం
బెడలం ద్రోచినభంగి సాయకమహా♦వృష్టిం దొలంగించినన్. 42

ద్విషన్నృపులు=శత్రురాజులు, కడిఁదిన్=కఠినముగాన్, సాత్యకితోన్, తాఁకి=ఎదుర్కొని, పీఁకన్=ఉత్సాహముతోన్, క్రొవ్వాఁడి=ఎక్కువపదనుగల, సూపెడితూపులు=కనఁబడుచుబాణములను, (పదను గలబాణముల నని యర్థము) వరఁగించి=ప్రయోగించి, రథ్యములన్=గుఱ్ఱములను, నొప్పింపన్=బాధింపఁగాన్, ఆతండు=ఆసాత్యకి, దృఢక్రోధుఁడై=బలమైనకోపము గలవాఁడై, వడిన్=వేగముతోన్ అరియోధయూథమున్=శత్రుపరాక్రమశాలులసముదాయమును, సజాతీయైః కులం యూథం తిరశ్చాం పుంనపుంసకం అను యూథశబ్దము పశ్వాదులసముదాయమునకే యుపయోగింపవలయు నని యమరుఁడు చెప్పెను గాని కవు లన్నిసముదాయములకు వాడుచునే యున్నారు ఝంఝానిలంబు=వానతోఁ గూడినగాలి, మహాభ్రశ్రేణిన్=పెద్దమేఘములసముదాయమును, ఎడలం ద్రోచినభంగిన్=కొట్టివేయురీతిచేతను సాయకమహావృష్టిన్=బాణములగొప్పజడివలన్, తొలంగించినన్=(యుద్ధభూమినుండి) తొలఁగఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉత్సాహవృత్తము.

అత్తఱిన్ హాళాహాళుల్ వి♦యత్తలంబు గ్రమ్మ రా
హుత్తరాజితత్తడుల్ స♦ముత్కటంపు నెత్తుటం
జొత్తిలంగ డంగి నంద♦సూనుమీఁద విందుఁడు
వ్వెత్తుగా నిగుడ్చె నంత♦ వీతిహోత్రబాణమున్. 43

అత్తఱిన్=ఆకాలమునందు, హాళాహాళుల్=గొప్పధ్వనులు, వియత్తలంబు=ఆకాశమును, క్రమ్మన్=ఆక్రమింపఁగాన్, రాహుత్తరాజి=గుఱ్ఱపురౌతులసముదాయమును, తత్తడుల్=గుఱ్ఱములును, సముత్కటంపునెత్తుటన్=అధికమైనరక్తముచే, జొత్తిలన్=ఎఱ్ఱవారఁగాన్, (గుఱ్ఱపురౌతులు గుఱ్ఱములును రక్తముచేఁ దడియఁగా

నని యర్థము) విందుఁడు, నందసూనుమీఁదన్ = నందునికొమరునిమీఁదను, కడంగి = ప్రయత్నించి, అంతఁ = పిమ్మటను, వీతిహోత్రబాణముఁ, ఆగ్నేయాస్త్రమును, (వీతి = అశ్వము, హోత్రము = హోమద్రవ్యము గాఁ గలవాఁడు వీతిహోత్రుఁడు = అగ్ని, అతఁ డధిదేవతగాఁ గలబాణము = వీతిహోత్రబాణము) ఉవ్వెత్తుగాన్ = ఒక్కుమ్మడిగాన్, (త్వరగా నని యర్థము) నిగుడ్చెఁ = ప్రయోగించెను.

మహాస్రగ్ధర

అతఁ డాగ్నేయాస్త్రము న్నేయఁగ నది గగనం బంటి హాలాహలోల్కా
ప్రతిమంబై సేన కంపింపఁగ భుగభుగిరు క్పరిజ్వలజ్జ్వాలజాల
ప్రతతోద్యద్విస్ఫులింగ ప్రకటచిటచిట ధ్వానమై వేగ రా న
ద్భుత మొప్పన్ వారుణాస్త్రంబున జలరుహనాభుండు వారించెదానిన్.

అతఁడు = ఆవిందుఁడు, ఆగ్నేయాస్త్రము = అగ్నిబాణమును, ఆట్లు, ఏయఁగ = గొప్పపూనికతోఁ ప్రయోగింపఁగాన్, అది = ఆయస్త్రము, గగనంబు = ఆకసమును, అంటి = తాఁకి, హాలా ... బై, హాలాహల = కాలకూట మనువిషముయొక్క, ఉల్కాప్రతిమంబై = జ్వాలయే సాటిగాఁ గలదియై, (ఉల్కాశబ్దమునకుఁ గొఱవి యనియే యర్థముగాని సందర్భమునుబట్టి యిట జ్వాల యని చెప్పవలెను) సేన = దండు (లోనిజనులు) కంపింపఁగ = భయమునఁ వడఁకుచుండఁగాఁ, భుగభుగి .. ధ్వానమై, భుగభుగ = భుగభుగ లాడెడు (ఇది మంటయందలిచప్పుడు ననుకరించెడిశబ్దము) రుక్ = కాంతిచేతను, పరిజ్వలత్ = మండుచున్న, జ్వాలాజాల = మంటలగుంపునుండి, ప్రతత = అధికముగాఁ, ఉద్యత్ = ఎగయుచున్న, విస్ఫులింగ = మిణుఁగుఱులయొక్క, ప్రకట = ప్రసిద్ధమైన, చిటచిటధ్వానమై = చిటచిటయనుధ్వనిగలదై, వేగన్ = త్వరితముగాన్, రాన్ = రాఁగాన్, జలరుహనాభుండు = కృష్ణుఁడు, అద్భుతమొప్పన్ = వింతపుట్టునట్లు, వారుణాస్త్రంబునఁ = వరుణదేవతాకమైనయస్త్రముచేతను, దానిన్ = ఆగ్నేయబాణమును, వారించెన్ = అడ్డగించెను విందుఁడు ప్రేసినయాగ్నేయబాణమువలన నగ్ని పుట్టి సేనలఁ గాల్పఁగాఁ గృష్ణుఁడు వరుణదేవతాకమైనవారుణాస్త్రమున జలము పుట్టించి దాని వారించెను

ఉ. విందుఁడు శక్తిబాణ మను విందుఁడు నూఱుశరంబు లేయ గో
విందుఁడు వాని నెల్లనుబ విప్రతిమానని శాతసాయకా

ళిం దునుమాడి శౌర్యము త • లిర్పఁగ నొక్కట వారిరథ్యము
ల్గుందుచు వ్రీలఁ జాపములు • గూల సిడంబులు వ్రాల నేసినన్. 45

విందుఁడు, శక్తిబాణము=శక్తియను నాయుధమును, అనువిందుఁడు, నూఱుశరంబులు=నూఱుబాణములను, ఏయన్=ప్రయోగింపఁగాన్, గోవిందుఁడు=కృష్ణుఁడు వారినెల్లను=వారు ప్రయోగించినయాయుధములనన్నిటిని, పవి ... .ళిన్, పవి=వజ్రాయుధమే, ప్రతిమాన=సాటిగాఁగల, నిశాత=వాఁడియైన, సాయక=బాణముల యొక్క, ఆళిన్=సముదాయముచేతను, తునుమాడి=ముక్కలుచేసి, శౌర్యము=పరాక్రమము, తలిర్పఁగన్=అతిశయింపఁగాన్, ఒక్కటన్=ఒకకాలమందే, వారిరథ్యముల్=వారిగుఱ్ఱములు కుందుచున్=దుఃఖించుచు, కూలన్=పడిపోవునట్లును, చాపములు=విండ్లు, వ్రీలన్=ముక్కలగునట్లును, సిడంబులు=జెండాలు, వ్రాలన్=విఱుగునట్లును, ఏసినన్=కొట్టఁగాన్, ముందిపద్యముతో నన్వయము

గీ. విరథులై యల్గి విందాను • విందు లపుడు
కేడెములు వాలుటడిదముల్ • కేల్లఁ గొనుచు
నురక లంఘించి రాఁగ న • చ్యుతుఁడు శితశ
రములు పరఁగించె దత్తను • త్రములు పగుల. 46

విందానువిందులు, విరథులై=రథములుపోయినవారై, (పోయినరథములు కల వారై) అపుడు=ఆకాలమున, అల్గి=కోపించి, కేడెములు=డాలులను, (ఇది ఖేట శబ్దభవము) వాలుటడిదముల్=పొడుగులగుకత్తులను, కేల్లన్=చేతులతోన్, కేలుశబ్దము నిత్యైకవచనాంత మని చెప్పుదురు దీనికి బహువచనము వివక్షించునపుడు పూర్వ 'మిరు' గాని ముందు 'దోయి' గాని యుపయోగింతురు. ప్రయోగములు సైత మేకవచనముననే తఱచు గాన్పించును. గాని బహువచనము సైత మొకటి రెండు ప్రయోగము లాముక్తమాల్యదయందుమాత్రము గాన్పించుచున్నవి కొనుచున్=ధరించుచున్, ఉరక=మానక, లంఘించి=దాఁటి, రాఁగన్=వచ్చుచుండఁగాన్, అచ్యుతుఁడు=వాసుదేవుఁడు, తత్తనుత్రములు=వారికవచములు, పగులన్=పగిలిపోవునట్లు, శితశరములు=వాఁడిబాణములను, పరఁగించెన్=ప్రయోగించెను.

క. ఆయమ్ము లతిరయమ్మున
నాయమ్ముల నాటి పాటి • తాస్థికములుగాఁ

గాయమ్ముల నెత్తురొలుకు
గాయమ్ముల వారు భీతి ♦ గని పఱచి రొగిన్. 47

ఆయమ్ములు = కృష్ణుఁడు వేసినబాణములు, అతిగాయమ్మునన్ = మిక్కిలి వేగముతోన్, ఆయమ్ములన్ = ఆయువుపట్టులందున్, నాటి = గ్రుచ్చుకొని, పాటితాస్థికములు = పగులఁగొట్టఁబడినయెముకలు గలవి, కాన్ = కాగాన్ కాయమ్ములన్ = శరీరములందున్. నెత్తురొలుకుగాయమ్ములన్ = నెత్తురుగారెడుపుండ్లచేతను, వారు = ఆవ్వింధానువిందులు, భీతిగని = భయపడి, ఒగిన్ = ఒక్కసారియే, పఱచిరి = పాఱిపో యిరి. ఇందుఁ ద్వ్యక్షరప్రాసము వేయఁబడెను

గీ. వీఁగి యీఁగితి విందాను ♦ విందు లరుగఁ
దోన సేనాధిపులు వారి ♦ తోన మొనలు
విఱిగి తిరుగక యేడ్తెఱ ♦ వెఱచి పఱచెఁ
గ్రోల్పులికిఁ గొఱుమార్గంపు ♦ గుంపువోలె 48

విందానువిందులు, ఈఁగిలిన్ = ఈఁపరిగాగముచేతను, వీఁగి = భయపడి, అరుగన్ = పాఱిపోఁగాన్, తోన = వెంటనే, సేనాధిపులు = సేనానాయకులును, వారితోన = ఆసేనానాయకులతోడనే, మొనలు = సైన్యములును, గ్రోల్పులికిన్ = పెద్దపులికిన్, గొఱుమార్గంపుగుంపువోలెన్ = పాఱిపోవుమృగములసముదాయమువలెను (మృగముల సంబంధమైనదిమార్గము. ఇది సముదాయమైనను లేక వానియం దుండుకస్తూరి మొదలగువస్తు వైనను గావచ్చును.) వెఱచి = భయపడి, ఏడ్తెఱన్ = అతిశయముతోన్, తిరుగక = వెనుకకుఁ దిరుగక, విఱిగి = చెదరి, పఱచెన్ = పాఱిపోయెను.

మ. కమలాక్షుం డిటు శాత్రవప్రతతి సం♦గ్రామంబునం గెల్చి చిం
దము పూరించి నిజాప్తయుక్తుఁ డయి భ♦ద్రాకన్యకామూల్యర
త్నముఁ దాఁ దోడ్కొని వచ్చి తజ్జనకునిం♦ట న్నిల్పి దివ్యప్రభా
రమణీయోపవనీకనత్కనకహ♦ర్మ్యస్థాయియై యున్న దోన్. 49

కమలాక్షుండు = శ్రీకృష్ణుఁడు ఇటు = మీఁదటిప్రకారమునను, శాత్రవప్రతతిన్ = పగవారిసముదాయమును, సంగ్రామంబునన్ = యుద్ధమునందున్, గెలిచి = జ

యించి, చింపము = శంఖమును, పూరించి = ఊఁది, నిజాప్తయుక్తుఁడై = తనవారగు బంధువులతోఁ గూడినవాఁడై, భద్రాకన్యకామూల్యరత్నమున్ = భద్రాకన్య యను వెలలేని రత్నమును, శౌరి = కృష్ణుఁడు, కొనితెచ్చి = తీసికొనివచ్చి, తజ్జనకునింటన్ = ఆమెతండ్రియింటియందున్, నిల్పి = ఉంచి, దివ్య ... స్థాయులై, దివ్య = సుందరమైన, ప్రభా = కాంతిచేతను, రమణీయ = మనోహరమైన, ఉపవని = తోఁటయందున్, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కనకహర్మ్యస్థాయులై = బంగారుమేడం బ్రవేశించినవారై, ఉన్నచోన్ = ఉన్నప్పుడు, ముందుపద్యముతో నన్వయము

ఉ. కేకయభర్త యీకొమరి ♦ కిం దగినట్టివిభుండు సర్వలో
కైకనుతప్రతాపుఁ డగు ♦ కృష్ణుఁడు దక్కఁ గలండె యంచు సు
శ్లోకుఁ బురోహితుం బిలిచి ♦ శోభనరేఖ యొసంగి శౌరి వే
తోకొనిరమ్మటంచు శుభ ♦ దుందుభిభద్రగజాశ్వరాజితోన్. 50

కేకయభర్తయున్ = కేకయదేశముయొక్క రాజును, కొమరికిన్ = కూఁతునకున్, తగినట్టివిభుండు = తగినమగఁడు, సర్వలోకైకనుతప్రతాపుఁడు = ఎల్లజనులచేతను బొగడఁబడినతేజము గలవాఁడు, (స ప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజం అ) బండారములవలనను దండువలనను గలిగినతేజము ప్రతాపమనఁబడును అని యర్థము అగు కృష్ణుఁడు దక్కన్ = అయినకృష్ణమూర్తి గాక, కలండె = కలఁడా? లేఁడని యర్థము అంచున్ = అని యాలోచించుచున్, సుశ్లోకున్ = మంచికీర్తి గలవానిని, పురోహితున్ పిలిచి, శౌరిన్ = కృష్ణుని, వే = శీఘ్రముగాన్, తోకొనిరమ్ము = తీసికొనిరమ్ము, అటంచున్, శోభనరేఖ = శుభరేఖను, (వివాహముం దెలుపుకమ్మను,) ఒసంగి = యిచ్చి, శుభ... రాజితోన్, శుభ = మంగళముం దెలిపెడు, దుందుభి = భేరులయొక్కయు, భద్రగజ = భద్రజాతిగేనుఁగులయొక్కయు, అశ్వ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, రాజితోన్ = సమూహముతోన్, (పంపెన్)

వ. ఇట్లు పంపినం బురోహితుండు ముకుందుని సందర్శించి శుభరేఖ యొసంగి యతనివలన నమస్కారాదివిధుల నారాధితుండై పెండ్లి కొడుకవు గమ్మని దీవించె నిటఁ గేకయేంద్రుండును శ్రీకృష్ణకళ్యాణోత్సవసందర్శనోత్సుకులై వచ్చిన భీమార్జుననకులసహదేవులనుఁ

గుంతలకోసలాదిదేశాధీశు లగుబంధువులను సవినయప్రియసంభాషణాలింగనాదుల నాదరించి తగినవిడిమట్టుల విడియించి మగిడి యాస్థానికేతెంచి పెండ్లికొడుకుఁ గావించుటకుఁ బంచినం బుణ్యాంగనలు మంగళగీతంబులతోఁ శోభనహారిద్రాక్షతంబులు గోపాలుఫాలతలంబున నునిచి రంత 51

ఇట్లుపంచి-క = ఈప్రకారము పురోహితు నంపఁగాక, పురోహితుండు, ముకుందునిక = కృష్ణుని, సందర్శించి = చూచి, శుభలేఖ = పెండ్లికమ్మను, ఒసంగి = ఇచ్చి, అతనివలనక = కృష్ణునివలనక, నమస్కారాదివిధులన్ = నమస్కారము మొదలగు నేర్పాటులచేతను, ఆరాధితుండై = పూజింపఁబడినవాఁడై, పెండ్లికొడుకవు, కమ్మని = అగుమని, దీవించెక, ఇటక = పురమునందుక, శేకయేంద్రుండును = కేకయప్రభుండును, శ్రీకృష్ణ.. .వై, శ్రీకృష్ణ = కృష్ణునియొక్క, కళ్యాణ = వివాహమునకు, ఉత్సవ = వేడుకను, సందర్శన = చూచుటయందు, ఉత్సుకులై = ప్రయత్నించినవారై, వచ్చిన భీమార్జుననకులసహదేవులను, కుంతలకోసలాదిదేశాధీశులు = కుంతలము, కోసలము మొదలగు దేశములకుఁ బ్రభువులు, అగు...బంధువులను = అగుచుట్టములను, సవి-యా... ...లక, సవినయ = అడఁకువతోఁ గూడినవినయము, ప్రియ = ఇష్టములు నగు, సంభాషణ = మాటలచేతను, ఆలింగనాదులక = కౌఁగిలింతలు మొదలైనవానిచేతను, ఆదరించి = గౌరవించి, తగినవిడిమట్టులక = అనుకూలమైనవిడుదులందున్, విడియించి = ప్రవేశపెట్టి, మగిడి = తిరిగి, ఆస్థానికిన్ = సభకుక, ఏతెంచి = వచ్చి, పెండ్లికొడుకుం గావించుటకున్, (కృష్ణునిని) పెండ్లికిం దగినయలంకారము గలవానిని జేయుటకుక, పంచినక = ఆనతీయఁగాక, పుణ్యాంగనలు = ముత్తైదువలు, మంగళగీతంబులతోక = శుభములగుపాటలతోక, శోభనహారిద్రాక్షతంబులు = పసుపుకలిపినయక్షంతలు, గోపాలుఫాలతలంబునన్ = కృష్ణునొసటను, ఉనిచిరి = ఉంచిరి అంతక = పిమ్మటను,

ఉ. సంపఁగెనూనె నంటి పెలు ♦ చక్క ఒస పూసఁగి నల్గువెట్టి మే
లెక్కుంపులనత్తుసొంపులుల ♦ కింపఁ బుసుంగు చనుఁగివం గుబా
ళింప మెఱుంగుముంగురులు ♦ లేఁజెమటం బదినై నటింప నై
లింపవధూసమాన యొక ♦ లేమ మురాసురమర్త్యభేదికిన్. 52

నైలింపవధూసమాన = దేవతాస్త్రీతో సమానురాలు, ఒకలేమ = ఒకయంగన,

మేలెక్కుంపులసత్తుసొంపు = ప్రశస్తమైనకెంపులు తాపినముక్కుపోఁగుయొక్కచక్కఁదనము, తులకింపన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, చనుంగవన్ = చన్నులదంటయందున్, పునుంగు = జవ్వాది, గుబాళింపన్ = పరిమళింపఁగాన్, మెఱుంగుముంగురులు = మెఱయుచున్న నొసటిపైనున్న వెంట్రుకలు, లేఁజెమటన్ = అల్పమైనచెమ్మటచేతను, పదనై = తడిసినవియై, నటియింపన్ = ఆడుచుండఁగాన్, మురాసురమర్మభేదికిన్ = కృష్ణునకున్, (మురుఁడనురక్కసునియాయువుపట్టులు భంజించినవానికిన్) సంపఁగనూనెన్ = మంచివాసన గలనూనెన్, అంటి = (శిరమున) రాచి, పెలుచన్ = అతిశయముతోన్, పసపూఁగన్ = పచ్చనికాంతి (శరీరమునఁ) గల్గునట్లు, నల్గువెట్టెన్ = పరిమళద్రవ్యములతోఁ గూడినపిండిని బూసెను.

క. అలకములు విప్పి గంధా
మలకం బిడి చెలులు సంతస ♦ మదపుమెఱుఁగుతోఁ
దెలిగొజ్జఁగిపన్నీటం
జలకము లాడించి రెలమి ♦ జలజదళాక్షున్. 53

చెలులు = కొందఱుస్త్రీలు, ఎలమిన్ = సంతోషముతోన్, అలకములు = కురులను, విప్పి, గంధామలకంబు = పరిమళము గలయుసిరికపప్పును, ఇడి = వానిపైనుంచి, ఉసిరికపప్పుతో రుద్దియని యర్థము. సంతసమదపుమెఱుఁగుతోన్ = పునుఁగుతోఁగాఁచిననూనెపూఁతతోన్, తెలిగొజ్జఁగిపన్నీటన్ = తెల్లనిదియగు గొజ్జఁగిపూలనుండి జాఱిన మంచునీటితోన్, జలజదళాక్షున్ = కృష్ణుని, జలకము లాడించిరి = స్నానము చేయించిరి

సీ. వలిపమునుఁగుచేఁ ♦ జెలియొర్తు తడియొత్తఁ
గనకాంబరం బొర్తు ♦ గట్టనొసఁగెఁ
గప్రపుఁ దిలకమొ ♦ క్కతె దిద్ద నొకతె సాం
కినుటిరాగరు ♦ కలప మలఁదె
మౌళిపై నొక్కతె ♦ మకుటంబు సంధింప
నొకతె ముత్యాలహా ♦ రికము గూర్చె
నొకతె కేయూరహా ♦ రికలాపములు గూర్ప

నొక్కతె కట్టాణి ♦ యొంటు లునిచె
నొకతె కౌస్తుభరత్నమా ♦ లిక ఘటింప
నొకతె కంకణరత్నము ♦ ద్రికలు గూర్చె
నఖిలభూషణభూషితుఁ ♦ డగుచు యదువి
భుండు రంజిల్లెఁ బూర్ణచం ♦ ద్రుండువోలె. 54

ఓర్తు చెలి = ఒకానొక స్త్రీ, వలిపము అణుంగు వెలన్ = సన్నమైనదియు నుదికినదియు నగు తెల్లబట్టచేతన్, తడి యొత్తన్ = తడిని దుడుచుచుండఁగాన్, ఓర్తు = మఱియొకతె, కనకాంబరంబు = బంగారు (సరిగగల) వస్త్రమును, (మధ్యమపదలోపసమాసము) కట్ట నొసఁగన్ = ధరించుటకు నిచ్చెను ఒక్కతె, కప్రానన్ = కప్పురముతోన్, తిలకము = బొట్టును, దిద్దన్ = సవరింపఁగాన్, ఒకతె = ఇంకొకతె, సాంకవపటీరాగరుకలపము = పునుఁగు మంచిగంధము నగరు మొదలగు పరిమళవస్తువులతోఁ గూర్చినపూఁతను, అలఁదెన్ = (మేనఁ) బూసెను. ఒక్కతె, మౌళిపైన్ = శిరమునందున్, ముకుటంబు = కిరీటమును, సంధింపన్ = కూర్పఁగాన్, ఒకతె, ముత్యాలబాసికము = ముత్యములతోఁ గట్టినలలాటికమును, (పెండ్లికాలమున వధూవరులమోమునం గట్టుకొనెడు భూషణము.) కూర్చెన్ = ఉంచెను ఒకతె, కేయూరహారకలాపములు = భుజకీర్తులు ముత్యాలదండలు ననుభూషణములను, కూర్పన్ = సంఘటింపఁగాన్, ఒక్కతె, కట్టాణియొంటులు = మంచిముత్యములతమ్మంటులను ఉనిచెన్, ఒకతె, కౌస్తుభరత్నమాలికన్ = కౌస్తుభ మనురత్నముతోఁ గూడినదండను, (కుస్తుభము = సముద్రము. దానం బుట్టినది కౌస్తుభము దేవదానవులు సముద్రమును మథించినపు డందుఁ బుట్టినయొక కెంపు కౌస్తుభ మనంబడు) ఘటింపన్ = (మెడయందుఁ) జేర్పఁగాన్, ఒకతె, కంకణరత్నముద్రికలు = కడియములును రత్నపుటుంగరములును, కూర్చెన్ = తొడిగెను యదువిభుండు = కృష్ణుఁడు, అఖిలభూషణభూషితుండు = ఎల్లయాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడు అగుచున్, పూర్ణచంద్రుండువోలెన్ = నిండుచంద్రుఁడువలె, రంజిల్లెన్ = ప్రకాశించెను ఉపమాలంకారము.

శా. సంధింపన్ శుభలగ్నముం గదిసె న ♦ బ్జాతాక్షుఁ దెండంచు వే
బంధుక్షత్త్రకుమారులం దొరల సం ♦ పన్ వారలాందోళికా

గంధేభేంద్రరథాధిరూఢు లయి వే ♦ గన్ శౌరి మత్తద్విప
స్కంధారూఢుని జేసి రుత్సవ మెసం ♦ గం గాహళుల్ మ్రోయఁగన్.

సంధింపన్=(పెండ్లివారి) నెదుర్కొనుటకున్, శుభలగ్నమున్=(శుభకార్యమునకు) వివాహమున కేర్పడినకాలమును, ఇట సువర్ణము పాదపూరణార్థము కదిసెన్=సమీపించెను అబ్జాతాక్షున్=కృష్ణునిని, వే=శీఘ్రముగాన్, తెండంచున్=తోడ్కొనిరండని, బంధుమిత్రకుమారులన్=చుట్టములగు రాచకొమరులను, దొరలన్=(కొందఱు) సోదరులను, అంపన్=(కేకయరాజు) పంపఁగాన్, వారలు, ఆందోళికా... ...లై ఆందోళికా=అందలములను, గంధేభేంద్ర=మదపుటేనుఁగులను, రథ=రథములను, అధిరూఢులై=ఎక్కినవారై, వేగన్=త్వరితోన్, ఉత్సవము=వేడుక, ఎసంగన్=అధికము కాఁగాన్, కాహళుల్=దండుబూరలు, మ్రోయఁగన్=ధ్వనింపఁగాన్, శౌరిన్=కృష్ణునిని, మత్తద్విపస్కంధారూఢునిన్=మదపుటేనుఁగుమెడ నెక్కినవానిని, చేసిరి=కావించిరి

మ. త్వరితో నత్తఱిఁ బౌరవారవనితా ♦ వారంబు బహురిప్రిహా
గ్లిరసం బుప్పతిలం గృహాంగణమణీ ♦ సౌధంబులన్ నిల్చి భా
స్వరభద్రేభముపై సువాసిపనిహొం ♦ జౌడోలునందుండి బం
ధురఘంటాపథసీమ వచ్చుయదుసూ ♦ నుం గాంచె నంచద్గతిన్ 56

అత్తఱిన్=ఆకాలమునందున్, పౌరవారవనితావారంబు=పట్టణమందలి వేశ్యాస్త్రీలసముదాయము, గృహాంగణమణీసౌధంబులన్=ఇంటిముంగిట నున్న మణులతోఁ గట్టఁబడిన మేడలందున్, నిల్చి=ఉండి, భాస్వరభద్రేభముపైన్=ప్రకాశించుభద్రజాతిగజముమీఁదను (భద్రగజమును వివాహాదిశుభకార్యము లందుఁ దఱచుగఁ బెండ్లికొమరుఁ డూరేగునపు డారోహించుచుండును) సువాసి. . డి, సువాసి=మంచిముత్తెములయొక్క, పని=రచనగల, హొంజౌడోలునందున్=బంగారుపుటంబారియందున్, హొన్ను+జౌడోలు=హొంజౌడోలు సమాసంబులం బ్రథమాదులతో లియుచ్చు మీఁదివర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. బా. సం. ఈసూత్రముచే హొన్ను శబ్దములోని మొదటియక్షరము మాత్రము మిగులఁగా 'హొం+జౌడోలు' అని యయ్యెను అప్పుడు లుప్తశేషమునకుం బవసములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు నను (బా. సం) సూత్రముచే నుగాగమంబు ప్రాప్తింప హొను+

చౌడోలు నగును పిమ్మటఁ బరపములగు సరళాదేశమును ద్రుతమున కనుస్వారాదేశమును రాఁగా పొంజోడోలనరూపము సిద్ధమయ్యెను. ఇచట ద్రుతమునకుఁ బూర్ణానుస్వార మొక్కటియే యాదేశమగును, గాని స్వత్వాదులు రావు ఉండి, బంధుర . సీమన్, బంధుర = మనోహరమైన, పంటాపథసీమన్ = పెద్దబాటయందున్, అంచద్గతిన్ = ప్రకాశించునడకతోన్, (మందగమనముతో నని యర్థము) వచ్చుయదునూనున్ = వచ్చెడుకృష్ణునిని, అపార... రసంబు, అపార = అంతములేని, ప్రహర్షరసంబు = సంతోషానురాగములసముదాయము, ఉప్పతిలన్ = పుట్టఁగాన్, కాంచెన్ = చూచెను

చ. బలుఁదమి మీఱఁ జెందిరిక ◆ పావడపై సరిగంచుచీర కెం
దళుకులు దేరఁ బెన్నెరుల ◆ తావికిఁ దేఁటులు చేరఁ గొల్కులం
గళుకులు వారఁ దారకడ ◆ కింటికిఁ దారి దృగంచుపాళిక
ల్వలజిగి గేర శౌరి నొక ◆ వారవిలాసిని చూచె నోజగాన్. 57

ఒకవారవిలాసిని = ఒకవేశ్య, బలుఁదమి = అధికమైనకోర్కి, మీఱన్ = అతిశయింపఁగాన్, చెందిరికపావడపైన్ = కుసుంబారంగు గలతాబందిమీఁదను, సరిగంచుచీరకెందళుకులు = జలతారుచుట్టునుంగలకోకయొక్కయెఱ్ఱనికాంతులు, తేరన్ = తేటపడఁగాన్, పెన్నెరులతావికిన్ = గొప్పవి యగు తలవెండ్రుకలపరిమళమునకున్, తేఁటులు = తుమ్మెదలు, చేరన్ = సమీపింపఁగాన్, కొల్కులన్ = కంటితుదలందున్, కళుకులు వారన్ = కాంతులు ప్రకాశింపఁగాన్, తార = కనుగ్రుడ్డు, కడకంటికిన్ = కంటితుదకున్, తారన్ = ప్రసరింపఁగాన్, దృగంచుపాళి = నేత్రకాంతులసముదాయము, కల్వలజిగి = కల్వలకాంతిని, గేరన్ = పరిహసింపఁగాన్, శౌరిన్ = కృష్ణుని, ఓజగాన్ = ప్రీతిగాన్, చూచెన్ = కనుఁగొనెను

చ పగడపుమోవితోఁ బలుఁగుఁ ◆ బయ్యెదతోఁ విడియంపుసొంపుతోఁ
నిగనిగ నుబ్బుసిబ్బెముల ◆ నిగ్గులతోఁ దగుగుబ్బదోయితోఁ
సొగసగువేణితోఁ బెళుకు ◆ చూపులతోఁ లలిలేఁతనవ్వుతోఁ
జిగివగ గుల్క వచ్చి యొక ◆ చెడియ చూచెఁ ద్రిలోకమోహనున్.

ఒకచెడియ = ఒకానొకస్త్రీ, పగడపుమోవితోన్ = పగడమును బోలినయధరముతోను, బలుఁగుఁబయ్యెదతోన్ = సన్నపైఁటతోను, విడియంపుసొంపుతోన్ = తాం

బాలప్రహాసుగోను, నిగనిగమబ్బుసిబ్బెములనిగ్గులతోన్ = నిగనిగతో నుప్పొంగెడుము న్నలకాంతితోన్, తగుగుబ్బదోయితోన్ = ప్రకాశించుచున్న చన్గవతోను, సొగసగువేణితోన్ = అందపుజడతోను, బెళుకుచూపులతోన్ = తళతళలాడుకన్నులతోను, లేఁత నవ్వుతోన్ = మందహాసముతోడను, జిగి = కాంతియును, వగ = విలాసమును, కులుకన్ = వ్యాపింపఁగాన్, వచ్చి = ఏతెంచి, త్రిలోకమోహనున్ = ముల్లోకములవారిని వలపింపఁజేయువానిని (కృష్ణుని) లలిన్ = ఉత్సాహముతోన్, చూచెన్.

ఉ. బాలిక యోర్తు వేగఁ జని ♦ బంగరుమేడను నిల్చి వేడ్కఁ గో
పాలుని లీలఁ జూచునెడఁ ♦ బయ్యెద యూర్పులగాలిఁ దూలినం
గేల నమర్చుచోఁ దమిబి ♦ గిన్ విడి నీవియె జాఱ భర్మపాం
చాలికమాటుఁ జేరెఁ గర ♦ సంగ్రథితాంశుకయై త్రపాగతిన్. 59

ఓర్తుబాలిక = ఒకానొకజవ్వని, వేగన్ = త్వరతోన్, చని = వెళ్లి, బంగరుమేడను, వేడ్కన్ = అభిలాషతోన్, నిల్చి = ఉండి, గోపాలునిన్ = కృష్ణునిని, లీలన్ = విలాసముతోన్, చూచునెడన్ = చూచునప్పుడు, పయ్యెద = పయ్యెఁట, ఊర్పులగాలిన్ = ఊర్పులగాలిచేతను, తూలినన్ = ఎగిరిపోఁగాన్, కేలన్ = చేతితోన్, అమర్చుచోన్ = చక్కఁజేసికొనునపుడు, తమిబిగిన్ = వలపుయొక్కబలముచేతను, విడి = వదలి, నీవియె = పోఁకముడియే, జాఱన్ = ఊడిపోఁగాన్, కరసంగ్రథితాంశుకయై, కర = చేతితో, సంగ్రథిత = కూర్పఁబడిన, అంశుకయై = వస్త్రముకలదియై, భర్మపాంచాలికమాటున్ = బంగారుబొమ్మచాటును, చేరెన్ = ప్రవేశించెను.

సీ. హేమభూషణధౌత ♦ యై రాచిలుకఁ గేలఁ
గొని చూచె నజురాణి ♦ యనఁగ నొకతె
కిసి మోహావివశయై ♦ కదలక మేడయం
దున నిల్చె మణిపుత్త్రి ♦ యనఁగ నొకతె
హారినీలమంచకో ♦ పరి నుండి వీక్షించె
ఘనముపై మించుమిం ♦ చనఁగ నొకతె
పగడంపుగొణిక చా ♦ పుగ హత్తి చూచెఁ ద
ద్ఘటితకాంచనవల్లి ♦ క యనఁగ నొకతె

కంఠమునఁ గాంచికయుఁ బైడి ♦ కంటె మొలను
బాదముల బాహుపురులును ♦ బాహుయుగళిఁ
బాదకటకంబులు ధరించి ♦ భామ యొకతె
సంభ్రమాయత్తగతి వచ్చి ♦ శౌరిఁ గనియె. 60

ఒకతె=ఒకానొక స్త్రీ, హీర... ...యై, హీరభూషణ=వజ్రపుఁగలచేత, ధౌత=శుద్ధిచేయఁబడినదియై, (వజ్రపుఁగలు ధరించుటచేఁ దెల్లనిచాయ గలదియై యని యర్థము.) అజారాణి యనఁగన్=సరస్వతివలె, కేలన్=హస్తమునందున్, గాచిలుకన్, కొని=ధరించి, శౌరిన్=కృష్ణుని, చూచెన్=కనుఁగొనెను. ఒకతె=ఇంకొకతె, కని=(కృష్ణుని) జూచి, మోహావశయై=వలపుచే నొడలెఱుఁగనిదియై, మణిపుత్త్రి యనఁగన్=మాణిక్యపుబొమ్మవలెన్, మేడయంచునన్=మేడకొనను, నిల్చెన్=నిలువఁబడెను, ఒకతె, ఘనమునైన మిన్నంచునఁగన్=మేఘము విడిచిన మెఱుపువలె, హరినీలమంచకోపరినుండి=ఇంద్రనీలములపీఠముపై నుండి, వీక్షించెన్=చూచెను. ఒకతె, పగడంపుఁగంబంబు=పగడపుఱాతి స్తంభమును, దాపునన్=దగ్గఱగాన్, ... =అంటుకొని, తద్ఘటితకాంచనవల్లిక యనన్=దానియందుఁ జెక్కఁబడిన బంగారుతీవవలె (నుండి) చూచెన్=(కృష్ణుని) కనుఁగొనెను. ఒకతె భామ=ఒకానొక స్త్రీ, కంఠమునన్=మెడయందన్, కాంచికయున్=ఒడ్డాణమును, మొలను=నడుమునందున్, పైఁడికంటెన్=బంగారుకంటెను, పాదములన్=కాళ్లను, బాహుపురులును=దండకడియములను. బాహుయుగళిన్=బాహుద్వయమునందున్, పాదకటకంబులు=అందెలను, ధరించి, సంభ్రమాయత్తగతిన్=త్వరపడు లోఁబడిన నడకతోన్, (త్వరగాన్) వచ్చి కనియెన్=వచ్చి కృష్ణుని జూచెను. ఇందుపమాలంకారము. మఱియు నిందొకవంటిభాగమున సంభ్రమమువలన నొకచోట ధరింపవలసిన భూషణములను మఱియొకచో నొకానొక స్త్రీ, ధరించినదని చెప్పుటవలన విభ్రమమను శృంగారచేష్ట ప్రదర్శింపఁబడియెను

చ. తుఱుమున మఱపీడ ముంగురులు ♦ తొంగలిఱెప్పలఁ దొంగిచూడ ని
బ్బఱపు మెఱుంగుఁజన్నుఁగవ ♦ పయ్యెద దాఁగిలిమూఁత లాడ వా
తెఱపలుగెంపుల న్నగవు ♦ తేటలు గూడ నిజేశుకౌఁగిటం
దొఱఁగి రయంబునం జని వ♦శహూమశి యొక్కతె గాంచె వెన్నునిన్.

ఒక్కతెవధూమణి = ఒకానొక స్త్రీశ్రేష్ఠము, తురుము = కొప్పు, అఱ = సగము, వీడఁగన్ = విడఁగాఁగన్, ముంగురులు = అలకములు, తొంగలితెప్పలన్ = వికసించిన తెప్పలను, తొంగిమాడన్ = ముంగురులు కన్నులమీఁద వ్రాలఁగా నని యర్థము నిబ్బఱపుమెఱుంగుఁజన్నుఁగవ = అధికమైనదియు గొప్పకాంతిగలదియు నగుచన్నులజంట, పయ్యెదన్ = పయ్యంటయందున్, దాఁగిలిమూఁతలాడఁగన్ = (పిల్ల లొకసారి కన్పించుచు నొకసారి గన్పింపక యాడునాట) అట్టియాటలనాడుచుండఁగాఁగన్, (కుచములజంట యొకసారి కన్పించుచు నొకసారి గన్పింపక నటించుచుండఁగా నని యర్థము) వాతెఱ = అధరోష్ఠము, పలుగెంపులన్ = కెంపులం బోలినదంత(క్షత)ములను, నగవుతేటలు = నగవుకాంతులను, కూడఁగన్ = పొందఁగాన్, విజేశుకౌఁగిటన్ = తనభర్తభుజాంతరమును, తొలఁగి = విడిచి, రయంబునన్ = వేగముతోఁగన్, చని = వెళ్లి, వెన్నునిన్ = కృష్ణుని, కాంచెన్ = చూచెను

ఉ. ఉల్లము లుల్లసిల్లఁ బను • లొల్లక గొల్లమిటారు లెల్ల వ్రే
పల్లె మెలంగుతన్నుఁ గన • వచ్చు తెఱంగునఁ బట్టణంబునం
బల్లవసంగతుల్ మఱచి • ద్వారతటంబుల నిల్చి వల్లవీ
పల్లవుఁ జూచి రెల్లవెల • పల్లవపాణులు మొల్లమౌతమిన్. 62

ఉల్లములు = మనసులు, ఉల్లసిల్లన్ = వికసింపఁగాఁగన్, గొల్లమిటారులెల్లన్ = గోపయువతు లందఱును, పనులు = వారుచేయుకార్యములను, ఒల్లక = అంగీకరింపక, విడిచి యని యర్థము వ్రేపల్లెన్ = గొల్లపల్లెయందున్, మెలంగుతన్నున్ = సంచరించెడుతన్నున్, (కృష్ణునిని) కనవచ్చుతెఱంగునన్ = చూడవచ్చినరీతిచేతను, పట్టణంబునన్, ఎల్లవెలపల్లవపాణులు = పట్టణమందు (వాసముచేయు) నందఱు వేశ్యలును, పల్లవసంగతులు = విటులసహవాసమును, మఱచి, ద్వారతటంబులన్ = గుమ్మముగలచోట్లను, గుమ్మమువద్దల ననియర్థము. నిల్చి = ఉండి, వల్లవీపల్లవున్ = వ్రేతలవిటకానిని, మొల్లమౌతమిన్ = అధికమైనకోర్కెతోన్, చూచిరి = కనుఁగొనిరి.

వ॥ ఇత్తెఱంగున ముదాయత్తంబు లగుచిత్తంబుల నలరునత్తామరసనయనల తరళతర ళావిళి ధవళధవళేతర దృక్ప్రసారంబుల కనుసారంబు లగుకైరవేందీవరతోరణంబు లుద్దామచామరసమీరవారంబులం జలింప నిలింప కింపురుష చంపకగంధులసొంపునుం గికురింపఁ

దగుసింధురయానలచికురబంధబంధుర చంపకకుసుమగంధంబులకు వెఱచి పఱచుచు మదకుంభికుంభంబుల గ్రాలుబంధురంబులఁబొద లం బొదవునారట్టజఘోట్టాణ ఘోటకగళాటక హాటకకటక కింకిణీగణనటీజన కంకణమంజుమంజీర శింజితంబుల దిదృక్షుజనవచన కోలాహలంబులం గ్రిందుపఱిచి క్రిందుకొనుసురదుందుభి ఢమామికా కాహళాపణవ మృదంగ పుంఖానుపుంఖ శంఖవేణువీణాదివాదననినాదంబులు రోదసి నిండ నిండార విరిసినపుండరీకమండలంబుల గం డడంచుపాండురపుండరీకంబుల మెండుమీఱిన ముత్తెంపుజల్లుల జిగివెల్లువల నల్లుకొనువెల్లపట్టుసిడంబులనుమం బగడంబుడంబు విడంబించు దట్టంపుఁగెంపుటాలవట్టంబులకిట్టెనిగ్గులకుం జుట్టంబులై నట్టువచెలులయంగదట్టంబులం గట్టినపుట్టంబులం గప్పు యుప్పరంబున కెగయునామంతమహీకాంతమకుటాంగదాది సంఘట్టన జనిత మణిరజంబులు మెఱయ నెఱయుపొగడవిరివలపులు వలచు డిండిమవాదినోత్పాదిత వేదండగండజాల మదధారలం బంకిలం బగునేలం గాలూనక సమ్మర్దంబునఁ ద్రోపాడిఁ గిక్కిఱిసి యెగయు పౌరులం గనుసన్నల నణఁగుచు మారాజకిచరిమాంగంబుల నొఱిగి చనునాగవాసంపుసంగనాచులపయిం గన్ను వేసి పక్కం జనువారి యక్కలకు వింతబొజుంగు లిడు విడియంబులపేరింటిలాంచి గనుపట్టం బట్టపగలుగాఁ జంద్రజ్యోతులు వెలుంగఁ జతురంగబలసంగత మంగళోత్సవమునకు దివంబున నున్నవారిం బిలువంబోవువిధంబున నంబరతలంబున కెగసి తారాకావారంబులం దోడ్కొని వచ్చుచెన్నున వెన్నముద్దలంబోని సితచ్ఛవిగుచ్ఛంబులతో గ్రాలుతారాబాణంబులవిన్నాణం బెసంగ నభంగశృంగారరసతరంగంబులు దోరంగు తెఱంగున సారంగధరమరీచిసమృద్ధీచీనం బై చీనిచీనాంబరాభర

ణాహీరచాకచక్యంబులు చెన్నొంద మందగమనంబునం దగుచతు
ర్దంతిసమసమదదంతావళంబుపై నిందుఁబ్రిండుమంబోలె యాదవేం
దుఁడిండు రాజభవనాంగణంబు సేరివచ్చె సంతనిక్క డ. 63

ఇత్తెఱంగునన్ = ఈప్రకారముచేతను, ముదాయత్తంబులు = సంతసమునకులోఁబడినవి, (సంతసము కలవి యని యర్థము) అగుచిత్తంబులన్ = అగుమనసులతోన్, అలరు .....ప్రసారంబులకున్, అలరు = ప్రకాశించెడు, అత్తామరసనయనల = విూఁదఁ జెప్పినస్త్రీలయొక్క, తరళతరళ = మిక్కిలిచంచలమైనవియు, అవిరళ = దట్టమైనవియు, ధవళధవళేతర = మిక్కిలితెల్లనివి కానివియును, (అగు) దృక్ప్రసారంబులకున్ = చూపులవ్యాపనములకు, అనుసారంబులు = అనుసరించునవి, చూపులం బోలినవి యని యర్థము అగు, కైరవేందీవరతోరణంబులు = తెల్లగలువలయు, నల్లగలువలయు మాలికలు, ఉద్దామ వాతంబులన్, ఉద్దామ = అధికమైన, చామర = వింజామరలయొక్క, సమీర = గాలియొక్క, వారంబులన్ = సముదాయముల చేతను, చలింపన్ = కదలుచుండఁగాన్, నిలింప... సొంపుమన్, నిలింప = దేవతలయొక్కయు, కింపురుష = కింపురుషులయొక్కయు (గుఱ్ఱపుమోమును మనుష్యశరీరమును గలదేవయోనులు కింపురుషు లనంబడుదురు) చంపకగంధుల = స్త్రీలయొక్క, (సంపెఁగమును బోలినసహజమైనపరిమళము గలవారు) సొంపునన్ = చక్కఁదనమును సయితము, కిమిరింపన్ = వంచించుటకున్ (తిరస్కరించుట కని యర్థము) తగు ..గంధంబులకున్, తగు = ఒప్పెడు, సింధురయానల = స్త్రీలయొక్క, (ఏనుఁగునడలం బోలిన నడకలు గలవారు) చికురబంధ = కొప్పులయందలి, బంధుర = సుందరమైన, చంపకకుసుమ = సంపంగెపూలయొక్క, సుగంధంబులకున్ = పరిమళములకున్, వెఱచి = భయపడి, పఱచుచున్ = పాఱిపోవుచున్, మదకుంభికుంభంబులన్ = మదపుటేనుఁగులకుంభస్థలములందున్, భ్రమరంబులు ...రొదలన్ = ప్రవేశించెడుతుమ్మెదలధ్వనులచేతను, పొదలు. .శింజితంబులన్, పొదలు = అభివృద్ధిపొందెడు, ఆరట్టజ = ఆరట్టదేశమునం బుట్టినట్టియు, ఘోట్టాణ = ఘోట్టాణదేశసంబంధమైనట్టియు, ఘోటక = గుఱ్ఱములయొక్క, గళాటక = మెడయందుఁ గదలుచున్న, హాటక = బంగారువికారమైన, కటక = పట్టెడలయందలి, కింకిణీగణ = మువ్వలసముదాయముయొక్కయు, నటీజన = నాట్యముచేయువారియొక్క, కంకణ = కడియములయొక్కయు, మంజు = శ్రావ్యమైన, మంజీర = కాలియందెలయొక్కయు, శింజితంబులన్ = ధ్వనులను, దిదృక్షుజనలన్, దిదృక్షుజన = చూడఁగోరి (వచ్చి) నజనులయొక్క, వచన = మాటలయొక్క కో

లాహలంబులన్ = ధ్వనులను, క్రిందుపఱిచి = తిరస్కరించి, క్రిందుకొను......నినాదంబులు, క్రిందుకొను = అతిశయించెను, సురదుందుభి = దేవతలభేరులయొక్కయు, ఢమామికా = ఢమామికయనువాద్యముయొక్కయు, కాహళా = బూరలయొక్కయు, పణవ = పణవము లనువాద్యములయొక్కయు, మృదంగ = మద్దెలలయొక్కయు, పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, శంఖ = శంఖములయొక్కయు, వేణు = పిల్లనగ్రోవులయొక్కయు, వీణాది = వీణె మొదలగువానియొక్కయు, నినాదంబులు = ధ్వనులు, రోదసి = భూమ్యాకాశములను, నిండన్ = పూరింపఁగాన్, నిండారన్ = పూర్ణముగాన్, విరిసిన పుండరీకమండలంబులగండు = వికసించిన తెల్లదామరపూవసముదాయములయొక్క బలమును, (తామ పూలసొగసు అని యర్థము) అపంచుపాండురపుండరీకంబులన్ = పోఁగొట్టు తెల్లగొడుగులయందున్ (ని) 'పుండరీకం సితచ్ఛత్రే సితాంభోజేపి కీర్తిత" మని యజయ్యుఁడు మెండు వెల్లువలన్, మెండుమీఱిన = అతిశయించిన, ముత్తెంపుజల్లుల = ముత్యాలజాలరులయొక్క, జిగివెల్లువలన్ = కాంతిప్రవాహములను అల్లుకొను వెల్లపట్టుసిపంబులందున్ = వ్యాపించెడు తెల్లపట్టుటెక్కెములమధ్యమందున్, పగిడంబుడంబు = పగడపుఁగాంతి, విడంబించు .విగ్గులకున్, విడంబించు = అనుకరించెడు, దట్టంపుఁగెంపుటాలవట్టముల = దృఢమైన కెంపుల (పెడిగల) పెద్దవివనలయొక్క, కట్టెఱవిగ్గులకున్ = మిగుల నెఱ్ఱనికాంతులకున్, చుట్టంబులై = బంధువులై (సమానములై యని యర్థము) నట్టువచెలులయంగదట్టంబులన్, నట్టువచెలుల = నాట్యముచేయుస్త్రీలయొక్క, అంగదట్టంబులన్ = తాబందులయందున్, కట్టినపుట్టంబులన్ = ధరించినవస్త్రములను, పయ్యెదగా ధరించినవస్త్రముల నని యర్థము. కప్పి = ఆవరించి, ఉప్పరంబునకున్ = ఆకాశమునకున్, ఎగయు .. రజంబులు, ఎగయు = ఎగిరెడు, (ఇది రజమనుదానితో నన్వయించును) సామంతమహీకాంత = సామంతరాజులయొక్క, తనదేశమునకు సమీపమునందు దేశముఁ బాలించువారు సామంతులు మకుట = కిరీటములయొక్కయు, అంగదాది = బాహుపురులు మొదలగ వానియొక్కయు, సంఘట్టనంబునన్ = తాఁకిడిచేతను, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, మణిరజంబులు = మాణిక్యపుధూళులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, నెఱయుపొగడవిరివలపులు = వ్యాపించెడుపొగడపూవులపరిమళములను, వలచు . ధారలన్, వలచు = వ్యాపింపఁజేసెడు (ఇది మదముతో నన్వయించును.) డిండిమవాదన = డిండిమ మనువాద్యవిశేషముయొక్క వాయించుటచేతను, ఉత్పాదిత = పుట్టింపఁబడిన, వేదండ = ఏనుఁగులయొక్క, గండజాల = చెక్కిళ్లసముదాయమునందలి, మదధారలన్ = మదోదకప్రవాహములచేతను, పంకిలంబు = బురదకలది, అగునేలన్ = అగుభూమియందున్, కాలూనక = కాలిని

నిలుపలేక, సమ్మర్దంబునన్ = ఇఱుకటముచేతను, త్రోపాడన్ = గెంటికొనఁగాన్, క్రి క్కిఱిసి = ఇఱుకుకొని, ఎగయుపౌరులన్ = ఎగిరెడుపురజనులను, కనుసన్నలన్ = కంటిసంజ్ఞలచేతను, నగుచున్ = పరిహసించుచున్, మౌరజిక చరమాంగంబులన్, మౌరజిక = మద్దెలవాయించువారియొక్క, చరమాంగంబులన్ = వీఁపులను, ఒదిఁగి = తొలఁగి (దాఁగి యని యర్థము) చను .. . పైన్, చను = వెళ్లెడు, నాగవాసంపుసంగనా చులపయిన్ = వేశ్యాసమూహమునందలిప్రౌఢాంగనలమీఁదను, కన్ను వేసి = కన్నునిలిపి, ప్రక్కన్ = సమీపమునను, చనువారియక్కలకున్ = వెళ్లెడువారితల్లులకున్, వింతబొజుంగులు = క్రొత్తవిటకాండ్రు, (బొజుఁగు = భుజంగశబ్దభవము) ఇడు . లాంచి, ఇడు = ఇచ్చెడు, విడియంబుల పేరింటి = తాంబూల మను పేరుగల, లాంచి = లంచము, కనుపట్టన్ = కనుపడులట్లుగాన్, పట్టపగలుగాన్ = పగ లయ్యెడులాగున, చంద్రజ్యోతులు = పగలువత్తులు, (వెన్నెలంబోలుకాంతిగలవి మతాబులు) వెలుంగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, చతురంగ కున్, చతురంగబల = గజ్జములు మొదలగు నాల్గు తెఱఁగులసేనలతోన్, సంగత = కూడిన, మంగళోత్సవమునకున్ = పెండ్లివేడుకకున్, దివంబునన్ = స్వర్గమునందున్, ఉన్నవారన్, పిలువంబోవుగిధంబునన్ = పిలుచుటకు వెళ్లుచున్న ప్రకారముచేతను, (పిలుచుటకు వెళ్లుచున్న ట్లని యర్థము) అంబరతలంబునకున్ = ఆకసంబునకున్, ఎగసి, తారకావారంబులన్ = నక్షత్రసముదాయములను, తోడ్కొనివచ్చుచెన్నునన్ = తిసికొనివచ్చునందముతోన్, (తోడ్కొనివచ్చుచున్న ట్లని యర్థము) వెన్నముద్దలం . తోన్, వెన్నముద్దలంబోని = వెన్నముద్దలంబోలిన, సితచ్ఛవి = తెల్లకాంతులయొక్క, గుచ్ఛంబులతోన్ = గుత్తులతోన్, వ్రాలుతారాబాణంబులవిన్నాణంబు = క్రిందపడియెడుతారాచువ్వలయొక్కసొగసు, ఎసంగన్ = అతిశయింపఁగాన్, అభంగశృంగారరసతరంగంబులు = నిండైనశృంగారరసముయొక్కకెరటములు, తొరంగుతెఱంగునన్ = ప్రవించుచున్నరీతిచేతను, కురంగ

బై, కురంగధర = చంద్రునియొక్క, మరీచి = కాంతితో, సధ్రీచీనంబై = సమానమై, చీనిచీనాంబరా.. లు, చీని = బంగారుజరీగల, చీనాంబర = చీనాదేశమందు నేసినపట్టువస్త్రములయు, ఆభరణ = నగలయందలి, హీర = వజ్రములయొక్కయు, చాకచక్యంబులు = కాంతులు, చెన్నొందన్ = అందముగాఁ బ్రకాశింపఁగాన్, మందగమనంబునన్ = మెల్లనినడకతోన్, తగు.... . పైన్, తగు = ప్రకాశించు, చతుర్దంతి = ఐరావతముతోన్, (నాల్గుదంతములుగలది) సమ = సమానమైన, సమద = మదముతోఁ గూడిన, దంతావళంబుపైన్ = ఏనుఁగమీఁదను, ఇంద్రుండునుంబోలె = ఇంద్రుఁడువలెనే, యాదవేంద్రుండు = కృష్ణుఁడు, రాజభవనాంగణంబు = రాచగీముముం

గిటివి, చేరన్ = సమీపించునట్లు, వచ్చెన్, అంతన్ = పిమ్మటను, ఇక్కడన్ = రాజగృహమునందున్,

క. సుందరు లప్పుడు బంగరు
బిందెల పాటీరసలిల ♦ పృథుధారల న
య్యిందుముఖి జలకమార్చి ర
హిం దడియొత్తిరి లతాంత ♦ మృదుచేలములన్. 64

అప్పుడు = పెండ్లికొమరుఁడుగుమ్మములోనికి వచ్చినపుడు, సుందరులు = (కొందఱు) స్త్రీలు, బంగరుబిందెలపాటీరసలిలపృథుధారలన్ = బంగారుకుండలయందు ఉన్న మంచిగందపునీటి పెద్దధారలతోన్, అయ్యిందుముఖిన్ = ఆభద్రను, జలకమార్చి = స్నానము చెయించి, రహిన్ = సంతసముతోన్, లతాంతమృదుచేలములన్ = పూవులవలె మెత్తనివైనవస్త్రములతోన్, తడియొత్తిరి = తుడిచిరి

చ. కళుకుదుకూల మింపలరఁ ♦ గట్టి లలిం దిలకంబు దిద్ది క
జ్జల మిడి పారిజాతసుమ ♦ సంఘములుం గలపంబుఁ గూర్చిన
ల్లలితమణిస్ఫుటాఖిలక ♦ లాపకలాపములన్ ఘటించి కాం
త లపుడు దెచ్చి రవ్వికచ ♦ తామరసాక్షివివాహవేదికన్. 65

కాంతలు = చెలులు, ఇంపలరన్ = సంతసము గలుగునట్లు, కళుకుదుకూలము = (తళతళలాడు) కాంతిగలపట్టువస్త్రమును, కట్టి = ధరింపించి, లలిన్ = ఉత్సాహముతోన్, తిలకంబు = బొట్టును, దిద్ది = సవరించి, కజ్జలము = కాటుకను, ఇడి = (కన్నుల) నుంచి, పారిజాతసుమసంఘములున్ = పారిజాతవృక్షంబుపువ్వులసముదాయమును, (సముద్రమునం బుట్టినయొకానొక దేవవృక్షము పారిజాతము మఱియు నియ్యవి నాల్గు గలవు. (ని) పంచైతే దేవతరవః మందారః పారిజాతకః సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందనం అ) కలపంబున్ = పరిమళవస్తువు లగుకస్తూరి మొదలగువానితోఁ గూర్చినసిరిగందమును. కూర్చి = సంఘటించి, సల్లలిత కలాపములన్, సల్లలిత = మనోహరమైన, మణి = మణులచేతను, స్ఫుట = వికసించిన, అఖిల = సమస్తమైన, కలాప = నగలయొక్క, కలాపములన్ = సముదాయములను, ఘటించి = కూర్చి, అవ్వికచతామరసాక్షిన్ = ఆభద్రను, (వికసించినతామరపూవులం బోనికన్నులుగలదానిని) అపుడు = ఆకాలమున, వివాహవేదికన్ = పెండ్లియరఁగుమీఁదికి, తెచ్చిరి = తీసికొనివచ్చిరి.

క. ఇట భవనద్వారముముం
దటికి న్వచ్చుయదుతనయు ♦ నకు నెదురుగ నం
తటఁ గేకయపతి సని చెం
గటఁ గరి డిగి మ్రొక్కుసతనిఁ ♦ గని దీవించెన్. 66

ఇటన్ = ఇక్కడను, భవనద్వారముముందటికిన్ = ఇంటిగుమ్మముసెదుటికిన్, వచ్చుయదుతనయునకున్ = వచ్చుకృష్ణునకున్, కేకయపతి = కేకయరాజు, ఎదురుగన్ = అభిముఖముగాన్, చని = వెళ్లి, అంతటన్ = పిమ్మటను, కరిన్ = ఏనుఁగును, చెంగటన్ = సమీపమందున్, డిగి = దిగి, మ్రొక్కుసతనిన్ = నమస్కరించుకృష్ణుని, కని = చూచి, దీవించెన్ = ఆశీర్వదించెను.

వ. మఱియు సతంబు భూసురాశీర్వాదంబులును, వందిమాగధవారంబులకైవారంబులును, మేటిగాణియలలక్ష్మీనారాయణకల్యాణంపుఁ బాటలసన్నంపుటెలుంగులును, మంగళేతరవైతవాదిత్రంబులును, భూనభోంతరంబు నిండ నభ్యంతరనిశాంతంబునకు హితమంత్రిసహితంబుగాఁ దోడ్కొని యేగు దో వసుదేవనందనుం డందందుఁ బుణ్యాంగనాజనమణీభాజననీరాజనోపచారంబు లాదరించుచుఁ గన్యాంతరద్వారపార్శ్వనిక్షిప్తసువర్ణపూర్ణకలశముకురబింబబింబితకర్పూరదీపికల విలోకించుచు, నర్జునుం డొసఁగునారదానీతం బగు నీఁగిమ్రానిపువ్వులకైదండఁ గొనుచు నల్లనల్లన నడచి గారుత్మతతోరణాత్యుదగ్రవిద్రుమస్తంభసంభార బింబితరంభాది దివిజరంభోరు చారుసైరంధ్రీకరహల్లకసముల్లసిత శుభవస్తుప్రశస్తంబును, బురోహితబ్రాహ్మణపురంధ్రీబృందనిరంధ్రంబును, వికచకమలకుముదసముదయభ్రమదసంకుమదమృగమదానులిప్తనవరంగ మౌక్తికరంగవల్లీసుందరం బగువైవాహికమందిరంబునడుమ నడరుమరకతమణివేదికోపరికురువిందచరణాంచితకాంచనపీఠంబున నధివసించెనప్పుడు.

మఱియుఁ౯ = ఇంకను, అతండు = ఆకేకయరాజు, భూసురాశీర్వాదంబులును = బ్రాహ్మణులదీవనలును, వంది .....కైవారంబులును, వంది = పరాక్రమమును స్తుతించువారియొక్కయు, మాగధ = వంశమును స్తుతించువారియొక్కయు, వారంబుల = సముదాయములయొక్కయు, కైవారంబులును = స్తుతులును, (ని) వ్యూర్స్యాగధాస్తు మగధా వందిన స్తుతిపాఠకాః అ మేటిగాణియల . .ను, మేటి = శ్రేష్ఠురాండ్రగు, గాణియల = పాటకత్తియలయొక్క, లక్ష్మీనారాయణ = లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, కల్యాణంపుఁబాటల = పెండ్లినిఁదెలియఁజేయుపాటలయొక్క, సన్నంపు టెలుంగులును = సన్నపుధ్వనులును, మంగళతరజైత్రవాదిత్రంబులును = శుభముం దెలుపుజయశీలమైన వాద్యధ్వనులును, భూ-భోంతరంబు = భూమ్యాకాశములయొక్క మధ్యభాగమందు౯, (ఇట సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ) నిండన్ = పూర్ణముకాఁగాన్, అభ్యంతఃనిశాంతంబునకు౯ = లోపలియింటికిన్, (అంతఃపురమునకు౯) హితమంత్రిసహితంబుగా౯ = చుట్టములతోడను, మంత్రులతోడనుగూడ, తోడ్కొని = (కృష్ణుం) దీసికొని, ఏగుచో౯ = వెళ్లునపుడు, వసుదేవనందనుండు = కృష్ణుఁడు, అందందు౯ = అక్కడక్కడను, ప్రణ్యాంగనాజన . .లు, పుణ్యాంగనాజన = ఐదువరాండ్రయొక్క, మణిభాజన = మాణిక్యపుంబళ్లెరములందలి, నీరాజనోపచారంబులు = మంగళహారతులనెడునూడిగములను, ఆదరించుచు౯ = మన్నించుచు౯, (స్వీకరించుచు నని తాత్పర్యము.) కక్ష్యాంతర దీపికలన్, కక్ష్యాంతర = నాలుగండ్లవాకిళ్లయొక్క, ద్వార్పార్శ్వ = గుమ్మముప్రక్కలయందు, నిక్షిప్త = నిలుపఁబడిన, సువర్ణ = బంగారుతోఁ జేయఁబడినవియు, పూర్ణ = నిటితో నింపఁబడినవియు నగు, కలశ = ఘటములయందున, ముకురబింబ = అద్దములయందున, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, కర్పూరదీపికల౯ = కర్పూరపుదివ్వెలను, విలోకించుచు౯ = చూచుచును, అర్జునుండు, ఒసంగు కైదండన్, ఒసంగు = ఇచ్చెడు ఇది కైదండతో నన్వయించును నాఁటాపితంబు = నాఁటి ... దీసికొనిరాఁబడినది, అగనీఁగిరమాని వ్వ్యలకైదండన్ = అగరుకల్పవృక్షముయొక్క పువ్వులను గలవాస్తాకలంబనమున, కొనుచు౯ = గ్రహించుచు౯, అల్ల-ల్లన౯ = మెల్లమెల్లఁగాన్, నడచి, గారుత్మత ప్రశస్తంబున, గారుత్మతతోరణ = పచ్చలతోరణములుగల, అమిదవ్ర = గొప్పవియగు, విద్రుమస్తంభసంభార = పగడపుస్తంభములసముదాయమునందున్, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, రంభాది = రంభ మొదలగు, దివిజరంభోరు = దేవతాస్త్రీలువలెన్, చారు = అందకత్తెలగు, సైరంధ్ర = పరిచారికలయొక్క, పరులయింట నుండియు స్వతంత్రురాలై గంధలేపనతిలకనిర్మాణాదులం జేయువనిత సైరంధ్రి యనంబడు. (ని) సైరంధ్రీ పరవేశ్మస్థా స్వవశా శిల్పకారికా అ కరసాల్లక -

ఎఱ్ఱగలువలం బోలినచేతులచే, సముల్లసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడు, శుభవస్తు = మంగళవస్తువులచేతను, ప్రశస్తంబును = శ్లాఘింపఁబడినదియును, పురోహితబ్రాహ్మణపురంధ్రీబృందనీరంధ్రంబులు = పురోహితులయొక్కయు, బ్రాహ్మణులయొక్కయు, ముత్తైదువులయొక్కయు, సముదాయముచేతను, సందులేనిదియును, వికచ.... సుందరంబు, వికచ = వికసించిన, కమల = తామరలయు, కుముద = కలువలయు, సముదయ = సముదాయముయొక్క, భ్రమద = భ్రమనుగల్పించెడు, (ఇది రంగవల్లితో నన్వయించును.) సంకుమద = జవ్వాదిచేతను, మృగమద = కస్తూరిచేతను, అనులిప్త = పూయఁబడిన, నవరంగ = ఒకవిధమైనగృహమునందలి, మౌక్తికరంగవల్లీసుందరంబు = ముత్తెములముగ్గులచె మనోహరమైనది (పునుఁగు మొదలయినవానిచే నలుకఁబడినదియుఁ బద్మములనియుఁ గలువలనియు భ్రాంతిపుట్టించెడునట్లు నానావిధముగా నలంకరించిన ముగ్గులచె మనోహరమైనదియును,) అగు, వైవాహికమందిరంబునడుమన్ = పెండ్లియింటిమధ్యమందుఁ, అడరు పీఠంబునఁ, అడరు = ప్రకాశించెడు, మరకతమణివేదికా = మరకతపురాలతిన్నెయొక్క, ఉపరి = మీఁదను, కురువిందచరణాంచిత = కెంపురాలకోళ్లచె నలంకరింపఁబడిన, కాంచనపీఠంబునన్ = బంగారుపీఁటయందుఁ, అధివసించెఁ = కూర్చుండెను, అప్పుడు,

క. ఆగమవిధిసహితముగా
నాగోత్రాపతి యొసంగె ♦ యదుపతికిఁ స
ద్గోగోదధిమధుగుడసుష
మాగుంఫితమై తనర్చు ♦ మధుపర్కంబుఁ. 68

ఆగోత్రాపతి = ఆకేకయరాజు యదుపతికిన్ = కృష్ణునకుఁ, ఆగమవిధిసహితముగాఁ = వేదమందలియొగ్గు ఎట్లుండునట్లుగాన్, సద్గో . . మై, సద్గోగోదధి = నిన్నఁబిదికినయావుపాలవలనఁగలిగినపెరుఁగయొక్కయు, మధు = తేనెయొక్కయు, గుడ = బెల్లముయొక్కయు, సుషమా = ఎక్కువకాంతితో, గుంఫితమై = కూర్పఁబడినదియై, తనర్చుమధుపర్కంబుఁ = ఒప్పుమధుపర్కద్రవ్యమును, ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను పెరుఁగు, తేనెయు, బెల్లమును గలసినది మధుపర్కమందురు కొందఱు పెరుఁగుతోడఁగూడినతేనెయే మధుపర్కమందురు.

గీ. పాలవెల్లిగన్న ♦ బాలికపోలికఁ
దనరుముద్దుకూఁతుఁ ♦ దాను సతియు
నర్చఁ జేసి హరికి ♦ సాలంకృతంబుగా
ధారవోసి రెంత ♦ ధన్యతములో. 69

పాలవెల్లి = క్షీరసముద్రము, కన్న బాలికపోలికన్ = కన్నబాలసామ్యముచేత ను, (లక్ష్మివలె నని యర్థము.) తనరుముద్దుకూఁతున్ = ప్రకాశించుచక్కనిబాలికను, తానున్ = కేకయరాజును, సతియున్ = భార్యయును, అర్చ చేసి = పూజించి, హరికిన్ = కృష్ణునకున్, సాలంకృతంబుగాన్ = అలంకారములతోఁ గూడునట్లు, ధారవోసిరి = ధారాపూర్వకముగ నిచ్చిరి ఎంతధన్యతములో = (వారు) ఎంతపుణ్యాత్ములో, మిగులం బుణ్యాత్ము లని యర్థము విష్ణుప్రీతిగాఁ గన్యాదానము చేయువారె లోకమునం బుణ్యాత్ము లని శాస్త్రములం బ్రసిద్ధి యుండఁగా విష్ణువునకే కన్యాదానము చేయువా రెంతపుణ్యాత్ములో యెవ్వరుం జెప్పలే రని యాశయము

మ. చెలువౌముత్తెపుఁబ్రాలపుట్టికలపై ♦ జీరాడఁగాఁ బెంపెరన్
నెలఁత ల్వంపఁగ శౌరి నెమ్మొగమున ♦ న్మీనాక్షివాలారుఁజూ
పులు వ్రాలెన్ శరదంబుదంబు జరుగన్ ♦ బూర్ణేందుబింబంబుపైఁ
బొలుపై వ్రాలుచకోరికానికరము ♦ ల్వోలెం ద్రపాలోలతన్. 70

చెలువు = అందమును, ఔముత్తెపుఁబ్రాలపుట్టికలపైన్ = పొందముత్యాలతలఁబ్రాలుగల బుట్టలమీఁదను, జీరాడఁగాన్ = వ్రేలాడుచుండఁగాన్, (దీనికిం దెరకర్త) నెలఁతల్ = చెలులు, పెంపెరన్ = పెద్దదియగు తెరను, వంపఁగన్ = తగ్గింపఁగాన్, మీనాక్షీవాలారుఁజూపులు = భద్రయొక్క (చేఁపలంబోలినకన్నులుగలది) వాఁడిచూపులు, శౌరినెమ్మొగమునన్ = కృష్ణునిమొగమునందున్, శరదంబుదంబు = శరత్కాలమందలిమబ్బు, (ఆశ్వయుజకార్తికమాసములు శరత్కాలము) జరుగన్ = పోఁగాన్, పూర్ణేందుబింబంబుపైన్ = నిండుచంద్రునిమండలముమీఁదను, పొలుపై = ఒప్పై, వ్రాలుచకోరికానికరముల్వోలెన్ = వ్రాలెడుచకోరికలసముదయమువలెన్, త్రపాలోలతన్ = లజ్జవలనం గలిగినచాంచల్యముతోన్, వ్రాలెన్ = ప్రవేశించెను ఉపమాలంకారము.

క. కమలాక్షుచూపులకు రా

కొమరివిలోకనము లెదురు ♦ కొనియెను మదనా
స్త్రముల కెదుర్కొనుమదభృం
గముల తెఱంగున ననూన ♦ కౌతుక మలరన్. 71

రాకొమరివిలోకనములు = రాచకూఁతుచూపులు, కమలాక్షుచూపులకున్ = కృష్ణునిచూపులకున్, మదనాస్త్రములకున్ = మదనునిబాణములకున్, (పుష్పములకనియర్థము) ఎదుర్కొనుమదభృంగములతెఱంగునన్ = ఎదురేగెడుమదముగలతుమ్మెదలవిధముచేతను, అనూనకౌతుకము = అధికసంతోషము, అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ఎదురుకొనియెను. అభిముఖము లయ్యెను నిదర్శనాలంకారము

చ. తొలిమణికంకణధ్వనులు ♦ తూర్యరవంబుల మేళవింప ను
వ్వలఁ గనుపాప లందుకొన ♦ బాహుయుగాంగదనూత్నరత్నకం
దళరుచి చెక్కుటద్దములఁ ♦ దార్కొన నున్ముఖయై నిజేశునా
దలఁ దలఁబ్రాలు వ్రాస వని♦తామణి నెచ్చెలు లూఁతసేయఁగన్

తొలి = మొదటను, మణికంకణధ్వనులు = మణులతోఁ గూడినకడియములధ్వనులు, తూర్యరవంబులన్ = వాద్యములధ్వనులతోన్, మేళవింపన్ = కలసికొనఁగాన్, కనుపాపలు = కంటిగ్రుడ్లు, అప్పలన్, అందుకొనన్ = ముట్టికొనఁగాన్, బాహు . . రుచి, బాహుయుగ = చేతులజంటయందున్న, అంగద = భుజకీర్తులయొక్క (దండగడియములయొక్క) నూత్నరత్నకందళ = క్రొత్తవియగురత్నపుమొలకలయొక్క, రుచి = కాంతి, చెక్కుటద్దములన్ = అద్దములంబోలినచెక్కులను, తార్కొనన్ = సమీపింపఁగాన్, వనితామణి = భద్ర, ఉన్ముఖయై = ఎత్తినమోముగలదియై, నెచ్చెలులు = చెలికత్తెలు, ఊఁతసేయఁగన్ = సహాయపడఁగాన్, నిజేశునాదలన్ = ఆత్మీయుఁడగు భర్తశిరసునందున్, తలఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలను, వ్రాసెన్. తలన్ + ప్రాలు = తలఁబ్రాలు = (వివాహకాలమందు వధూవరులొండొరులశిరస్సునం బోసికొనెడుబియ్యము తలఁబ్రాలు) ధనవంతులు బియ్యమునకు బదులు ముత్యముల నుపయోగింతురు

మ. శతపత్రాయతనేత్రి ముత్తియపుసే ♦ సల్ దోయిటం గూర్చి య
త్యుతతేజ స్సిబ్బెపుగబ్బిగుబ్బజిగికిం ♦ దోడైనదోర్మూలదీ
ధితిపైఁ జెల్వునిదృష్టి చర్విఁ దగిపా ♦ ప్తిం బాణియుగ్మంబు వం

చి తదీయంబగుమౌళిమీఁదికి వెసం ♦ జిమ్మెన్ స్మితాస్యాబ్జయై. 73

శతపత్త్రాయతనేత్ర = భద్ర; (కమలములువలె విశాలమైనకన్నులుగలది) (ని) సహస్రపత్త్రం కమలం శతపత్త్రం కుశేశయం. అ. ముత్తియపుసేసల్ = ముత్తియములనుప్రాలను, (సేస యిది శేషాశబ్దభవము) దోయిటన్ = దోసిలియందున్, కూర్చి, ఎత్తుతఱిన్ = (దోసిలిని) మీఁది కెత్తునపుడు, సిబ్బెపు.........జిగికిన్, సిబ్బెపు = అందమైనమచ్చలుగల, గబ్బి = గొప్పలైన, గుబ్బజిగికిన్ = కుచములకాంతికిన్, తోడైనదోర్మూలదీధితిపైన్ = సహాయపడినట్టిస్తనములమీఁదిచోటికాంతిమీఁదను, చెల్వునిదృష్టి = ప్రియునిచూపు, పర్వఁగన్ = తాఁకఁగాన్, త్రపాప్తిన్ = సిగ్గుకలిమిచేన్, పాణియుగ్మంబున్ = దోసిలిని, వంచి, స్మితాస్యాబ్జయై = మందహాసముతోఁ గూడిన మోముఁదమ్మి గలదియై, తదీయంబగుమౌళిమీఁదికిన్, తదీయంబు = ప్రియునిసంబంధమైనది, అగు, మౌళిమీఁదికిన్ = శిరసుమీఁదికిన్, వెసన్ = త్వరతోన్, జిమ్మెన్ = (ప్రాలను) విసరెను. భద్ర కాంతునిశిరసునం బోయఁ బ్రాలం జేతులఁ బట్టికొని మీఁది కెత్తఁగాఁ గాంతునిచూపు లామెస్తనసమీపప్రదేశమునం బర్వఁగఁ దెలిసికొని సిగ్గుపడి తలవంచికొని చేతుల వంచియే ప్రాలను గాంతునిమౌళిపై విసరె నని యాశయము.

మ. అలపూర్వాచలసానువం దలరుబా ♦ లార్కప్రతిబింబం బనం
బలితంబౌకుచమండలిన్ మకరికా ♦ పత్త్రాకృతిన్ వ్రేఁకెం
పుల మేల్బంగరుతాళిబొట్టు వినతాం ♦ భోజాస్యయై యొప్పెతి
త్కలకంఠిమణికంఠసీమఁ బతి దాఁ ♦ గట్టెన్ మహోత్కంఠతన్.

పతి = భర్తయగుకృష్ణుఁడు, అలపూర్వాచలసానువందున్, అల = ప్రసిద్ధమైన, పూర్వాచల = ఉదయపర్వతముయొక్క (సూర్యుఁ డుదయించుకొండ) సానువందున్ = చఱియయందున్, అలరుబాలార్కప్రతిబింబంబనన్ = ప్రకాశించులేఁతసూర్యబింబమువలెన్, బలితంబు = మిగులబలసినది, ఔకుచమండలిన్ = అగుస్తనసమీపమందున్, మకరికాపత్త్రాకృతిన్ = మకరికాపత్త్రములయాకారముచేతను, మకరికాపత్త్రము వలె ననిభావము (స్త్రీలచెక్కులు మొదలగుతావులందుఁ గస్తూరిమొదలగువానితోఁ వ్రాయు రేఖలు మకరికాపత్త్రములు. అవిమకరములం బోలుఁగాన నీపేరుగలిగెను.) వ్రేఁకన్ = వ్రేలునట్లు, కెంపులమేల్బంగరుతాళిబొట్టు = కెంపులుతాపినమేలిమిబంగారు (తోఁజేయఁబడిన) బొట్టును (మంగళసూత్రమునఁ గట్టుస్వర్ణాభరణము బొట్టనంబడు.) విన

తాంభోజాస్యయై=వంపఁబడినమోముఁదామర గలదియై, ఒప్పుతత్కాలకంఠీమణికంఠసీమన్=ప్రకాశించునాభద్రయనుస్త్రీరత్నముయొక్క మెడయందున్, తాన్=కృష్ణుఁడు, మహోత్కంఠతన్=మిగులవేడుకతోన్, కట్టెన్=బంధించెను. ఇష్టవస్తుసంపాదనకై వేగిరపాటుత్కంఠ యనంబడు. ఇందుపమయు నిదర్శనయుఁ గలవు.

క. లలి నపుడు పెండ్లిపనులన్
వలఁతు లగుపురంధ్రు లచట ♦ వహ్ని నిలిపి రం
దలఘుమణీపీఠాసీ
ను లయివధూవరులు ద్విజము ♦ నులయనుమతిచేన్.

అపుడు=ఆకాలమునన్, పెండ్లిపనులన్=పెండ్లితో సంబంధించినకార్యములందున్, వలఁతులు=నేర్పరులు, అగుపురంధ్రులు=అగుసువాసినులు, అచటన్=ఆపెండ్లియరఁగుమీఁదన, వహ్నిన్=అగ్నిని, నిలిపిరి=ప్రతిష్ఠించిరి వధూవరులు=పెండ్లికొడుకుఁ బెండ్లికూఁతురును, అలఘుమణీపీఠాసీనులు=గొప్పది యగుమణిపీఠముపైం దుఁ గూర్చున్నవారలు, అయి, ద్విజమునులయనుమతిచేన్=బ్రాహ్మణు లైనమునుల యాజ్ఞచేతను, అందున్=ఆయగ్ని యందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

ఉ. ఓజ శమీశిఫాపరిక ♦ రోన్నతి యొప్పఁగ వేల్చి రాహుతుల్
లాజలు దోయిలించి నవ ♦ లానవలాలితరీతి వేల్చుచో
లేఁజెమటం గరాంగుళుల ♦ లీలగ నంటినకొన్ని వొల్చె నం
భోజదళంబులం బొదువు ♦ ఫుల్లత దాల్చినమల్లెపూలనన్. 76

శమీశి.....ఫాపరికరోన్నతి, శమీ=జమ్మియొక్క, శిఫా=చిన్నకొమ్మలనియెడు, (సమిధలు) పరికర=సాధనముయొక్క, ఉన్నతి=అతిశయము, ఒప్పఁగన్=ప్రకాశింపఁగాన్, ఓజన్=క్రమముగాన్, ఆహుతుల్=హోమద్రవ్యములను, వేల్చిరి=హోమము చేసిరి. వెనుకపద్యమునందలి వధూవరులు దీనికిం గర్తలు నవలా=ఆస్త్రీ (భద్ర) లాజలు=పేలాలను, నవలాలితరీతిన్=క్రొత్తసొగసైనరీతి చేతను, దోయిలించి=దొసిటం బట్టికొని, వేల్చుచోన్=హోమము చేయుచుండఁగాన్, లేఁజెమటన్=కొలఁదిచెమటచేతను, కరాంగుళులన్=చేతివ్రేళ్లయందున్, లీలగన్=చక్కఁగాన్, అంటినకొన్ని=తగుల్కొన్నకొన్నిలాజలు, అంభోజదళంబులన్=తామరరేకులను, పొదువు.....పూలనన్, పొదవు=అంటికొనియెడు,

(ఇగిపూలకువిశేషణము.) ఫుల్లతరాల్చిన = వికాసముపొందిన, మల్లెపూలవలెన్ = మల్లెపువ్వులువలె, పొల్చెన్ = కాన్పించెను. ఆమె లాజలు హోమముచేయునపుడు నాయకునిసాన్నిధ్యముచేఁ గల్గినచెమటచే నన్నియు నగ్నిం బడక వ్రేళ్ల నంటికొని యవి తామరతేకులమీఁద నున్న మల్లెపూలవలెఁ గాన్పించె ననిభావము. ఉపమాలంకారము.

క. సనికల్ ద్రొక్కించునెడల
నెనసె సతీపతులచరణ ♦ మృదుళాంగుళులం
బెనుపగు కెంజిగి యిరువురి
కనురాగం బిట్లు బహుళ ♦ మగు మీఁదట నాన్. 77

సనికల్ = పిండి నూరుకొను రాతిని, ద్రొక్కించునెడలన్ = త్రొక్కించు నపుడు, సతీపతులచరణమృదుళాంగుళులన్, సతీపతుల = వధూవరులయొక్క, చరణ = పాదమునందును, మృదుళ = మెత్తని, అంగుళులన్ = వ్రేళ్లయందును, (వధువుయొక్క పాదమందును వరునియొక్క చేతివ్రేళ్లయందును నని యర్థము) పెనుపగు కెంజిగి = అధికమైనయెఱ్ఱనికాంతి, ఇరువురకున్ = ఆదంపతులకున్, మీఁదటన్ = ఉత్తరకాలమందున్, అనురాగంబు = ప్రేమము, ఇట్లు = ఈపాదమునందును వ్రేళ్లయందు నున్నయెఱుపువలెనే, బహుళ మగునాన్ = అధిక మగు నని చెప్పుచున్నట్లు, ఎసఁగెన్ = పొందెను. వివాహమునాఁడు పెండ్లికొడుకు తనచేతితోఁ బెండ్లికూఁతుపాదము పట్టికొని సన్నికలు ద్రొక్కింపవలయు ననుపద్ధతిగలదు. ఈపెండ్లికొడుకు కిట్లుచేయునపుడు తనమృదువు లగు వ్రేళ్లతో ముట్టఁగనే యామెపాదమున, పాదము సోఁకఁగనే యాతనివ్రేళ్లను నెఱ్ఱనయ్యెను. ఈయారుణ్యము భార్యాభర్తలకు ముందు ప్రేమాధిక్యము గల్గ ననిసూచించుటకుఁ బుట్టెనో యనున ట్లుండె ననిభావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. కొంగులు ముడివడుచోఁ బు
ణ్యాంగన లెత్తి రట మంగ ♦ ళారాత్రికముల్
నింగి నరుంధతి ధ్రువుని గ
నుంగొనిరి వధూవరులు మ ♦ నోమోదమునన్. 78

కొంగులు ముడివడుచోన్ = వధూవరులకొత్తవస్త్రములయంచులు ముడివేయునపుడు, పుణ్యాంగనలు = పేరఁటాండ్రు, మంగళారాత్రికముల్ = ఆరతులను, ఎత్తిరి = ఒసంగిరి. అటన్ = పిమ్మటను, వధూవరులు = పెండ్లికూఁతురుం బెండ్లికొడుకు

ను, మనోమోదమునన్ = మనస్సంతోషముతోన్, నింగిన్ = ఆకాశమునందున్, అరుంధతిన్ = నక్షత్రరూపమున నున్న యరుంధతిని, ధ్రువునిన్ = అట్టిధ్రువునిని, కనుంగొనిరి = చూచిరి. వివాహానంతరమున నరుంధతిని ధ్రువుని నాయుర్వృద్ధికై కాన్పింతురు.

గీ. అపుడు పాండవులాదిగా ♦ నఖిలబాంధ
వావళు లనర్ఘరత్నాంబ ♦ రాభరణము
లెలమి దంపతులకుఁ బురో ♦ హితునిచేత
కట్నములు చదివించిరి ♦ ఘనతరముగ. 79

అపుడు = వివాహానంతరమున, పాండవులు, ఆదిగాన్ = మొదలుగాఁ, అఖిల బాంధవావళులు = ఎల్లచుట్టములసముదాయములును, దంపతులకున్ = భార్యాభర్త్రులకున్, (జాయా + పతి = దంపతులు) ఎలమిన్ = సంతోషముతోన్, అనర్ఘ . . . లు, అనర్ఘ = వెలలేని, (ఎక్కువ వెలగల యనియర్థము.) రత్న = మణులను, అంబర = వస్త్రములను, ఆభరణములు = భూషణములను, పురోహితునిచేతన్, ఘనతరముగన్ = అధికముగాన్, కట్నములు = కానుకలను, చదివించిరి.

క. హేమము లుద్దామమణి
స్తోమములును దిక్కులోన ♦ దొరకెడుక్షేత్రా
రామము లొసఁగె నృపాలుఁడు
గ్రామము లొసఁగెం గుమారి ♦ కకుఁ బసపునకై. 80

నృపాలుఁడు = కేకయరాజు, హేమములు = బంగారునాణెములును, ఉద్దామమణిస్తోమములును = పెద్దమణులసముదాయములును, దిక్కులోనన్ = దున్నటలోనే, దొరకెడుక్షేత్రారామములు = దొరకెడుపొలములును, తోఁటలును, ఒనరన్ = కలుగునట్లుగా, గ్రామములు = గ్రామములను, కుమారికకున్ = కూఁతునకున్, పసపునకై = పసపునకున్ గుంకుమము మొదలగువానికి ననియర్థము ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

సీ. పంచధారాసమృ ♦ ద్ధ్యంచితాశుగమనో
చ్చముల శ్రీవృత్తకికి ♦ సైంధవముల
దిక్కరీంద్రంబుల ♦ ధిక్కరింపఁగఁజాలు
పృథుసారగంభీర ♦ వేదితతులఁ

తప్తకాంచనమణి ♦ స్థగితంబు లగుమేరు
మందరసుందర ♦ స్యందనములఁ
జెలఁగెంటిపూఁబోండ్ల ♦ తెలఁగెంటికంటి కిం
పగుజవ్వనంపుటూ ♦ డిగపుఁజెలుల
మఱియు నానావిధానుప ♦ మప్రకాశ
మానమణిభూషణాదుల ♦ మామ యొసఁగె
నుడుగిరలుగా మహోత్సాహ ♦ మొలయ మించ
నల్లునకు యాదవాన్వయ ♦ ప్రభుండు. 81

మామ = ధృష్టకేతుఁడు, పంచధారా .... సైంధవములన్, పంచధారా = అయిదైనగమనవిశేషములయొక్క, సమృద్ధి = సంపదచేతను, అంచిత = పూజింపఁబడినవియు, (ని) ఆస్కందితంధోరితకం రేచితంవల్గితంప్లుతంగతమోమాఃపంచధారాః అ ఆశుగ = గాలికంటెను, మనః = మనసుకంటెను, ఉచ్చములన్ = (వడివే) నధికములగు, శ్రీవృక్షకిసైంధవములన్ = శ్రీవృక్షకు లనుపేరుగలగుఱ్ఱములను, (గుఱ్ఱములపై రోమమ్ము నం గలసుడి శ్రీవృక్షకమనియు నట్టిసుడి గలగుఱ్ఱములు శ్రీవృక్షకులనియుఁ జెప్పంబడును ఇవి సంగ్రహించినవారి కవితసంపదల నిచ్చును) దిక్కరీంద్రంబులన్ = దిగ్గజములను, ధిక్కరింపఁగన్ = తిరస్కరించుటకున్, చాలు తతులన్, చాలు = తగిన, పృథునాసి = అధికబలముగల, గంభీరవేదితతులన్ = గంభీరవేదు లనుపేరుఁగల సమూహములను, ("చర్మము చీల్చుటవలనను రక్తము స్రవించుటవలనను గూడఁ దన్నుఁ దెలిసికొనఁజాలని యేనుఁగు గంభీరవేది" మిగుల మదించిన దనియర్థము.) తప్త... ...తంబులు, తప్త = పుటము వేయఁబడిన, కాంచన = బంగారము చేతను, మణి = రత్నములచేతను, స్థగితంబులు = కప్పఁబడినవి, అగు . నములన్, అగు, మేరు = మేరుపర్వతమువలెను, మందర = మందరపర్వతమువలెను, సుందర = అందముగల, స్యందనములన్ = రథములను, చెలఁగెంటిపూఁబోండ్ల తెలఁగు, చెలఁగెంటి = దేవతలయొక్క, పూఁబోండ్లతెలఁగు = స్త్రీలయొక్కవిధమును, అంటి = స్పృశించి, దేవతాస్త్రీలంబోలి యనియర్థము కంటికిన్ = నేత్రములకున్, ఇంపు = సంతోషమును, అగు .....లన్, అగు = కల్గించెడు, జవ్వనంపు......టూడిగపుఁజెలులన్ = పడుచుఁదనము గలపనికత్తెలను, మఱియున్ = ఇంకను, నానావిధ......భూషణాదులన్, నానావిధ = పె

ష్కృతెఱఁగులుగల, అనుపమ = సాటిలేని, ప్రకాశమాన = తేజరిల్లుచున్న, మణిభూషణాదులన్ = మాణిక్యముల (తోఁ గూడిన) నగలు మొదలగువానిని, యాదవాన్వయ వల్లభునకున్ = యదువంశపురాజునకున్, అల్లునకున్, మహోత్సాహము = మిగులసంతసము, బలయూ మరెపన్ = కలుగుచుండఁగాన్, ఉపదగరలుగాన్ = కానుకలుగాన్, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను

చ. అనుపమరత్నకాంచనమ • యాభరణంబులు పట్టుపుట్టముల్
పునుఁ గగరున్ మృగీమదముఁ • బొల్పగుదంతపుఁ బేటికల్ సఖీ
జనము మహామణుల్ పస న • సంగెడుపచ్చలకోళ్లమంచముల్
గనకకళాచికల్ మొదలుగా • శుభవస్తువు లిచ్చెఁ బుత్రికిన్. 82

అనుపమ . . .లు, అనుపమ = సాటిలేని, రత్న = మణులయొక్కయు, కాంచన = బంగారముయొక్కయు, మయ = వికారములైన. ఆభరణంబులు = భూషణంబులును, పట్టుపుట్టముల్ = పట్టువస్త్రములును, పునుఁగు = జవ్వాదిని, అగరున్, మృగీమదమున్ = కస్తూరిని, పొల్పగుదంతపుఁ బేటికల్ = ఒప్పైన (యేనుఁగు) దంతముతోఁ జేసినపెట్టెలను, సఖీజనమున్ = చెలికత్తెలును, మహామణుల్ = గొప్పరత్నములును, పసన్ = కాంతితోన్, ఎసంగెడుపచ్చలకోళ్లమంచముల్ = ప్రకాశించుపచ్చరాలకోళ్లగలమంచములును, కనకకళాచికల్ = బంగారుతమ్మపడిగెలును, మొదలుగాన్, శుభవస్తువులు = మంచివస్తువులను, పుత్త్రికిన్ = కూఁతునకున్, ఇచ్చెన్ = (కేకయరాజు) ఇచ్చెను.

వ. ఇవ్విధంబునం గళ్యాణమహోత్సవంబు గావించి భూవరుండు స
కలదేశాగతు లగుబంధుమిత్త్రామాత్యులకు విప్రబృందంబునకు
వందిమాగధవైతాళికగణికాదిజనంబునకుఁ దత్తదుచితప్రకారంబు
నం బారితోషికంబు లభీష్టార్థంబు లొసంగి వీడ్కొల్పె ననంత
రంబ నిజకాంతామణి యగుశ్రుతకీర్తియుం బతియనుమతిం గొమరి
ని రమణునికడ కనుపందలంచి యొక్కశుభదినంబున. 83

ఇవ్విధంబునన్ = ఈప్రకారముచేతను, భూవరుండు = రాజు, కళ్యాణమహోత్సవంబు = పెండ్లివేడుకను, గావించి, సకలదేశాగతులు = ఎల్లదేశములనుండి వచ్చినవారు,

అగుబంధుమిత్రామాత్యులకున్ = అగుచుట్టములకున్, నెయ్యురకున్, మంత్రులకును, విప్రబృందంబునకున్ = బ్రాహ్మణసముదాయమునకున్, వంది .....జనంబునకున్, వంది = పరాక్రమమును స్తుతించువారును, మాగధ = వంశమువారిని గొనియాడువారును, వైతాళిక = మేలుకొల్పులు పాడువారును, గణికాది = వేశ్యలు మొదలగువారు (నగు) జనంబునకున్, తత్తదుచితప్రకారంబునన్ = వారివారికిం దగినరీతిచేతను, పారితోషికంబులున్ = బహుమానములను, అభీష్టార్థంబులు = కోరినవస్తువులను, ఒసంగి = యిచ్చి, వీడ్కొల్పెన్ = సెలవిచ్చి పంపెను అనంతరంబ = పిమ్మటను, నిజకాంతామణి = తన భార్య, అగుశ్రితకీర్తి, పతియనుమతిన్ = భర్తసమ్మతిచేతను, రమణునికడకున్ = భర్తదగ్గఱకున్, కొమరిన్ = కూఁతు రగుజద్రిను, అనుపన్ = పంపుటకున్, తలంచి (భర్తతోఁ గూర్పఁదలఁచి యనియర్థము) ఒక్కశుభదినంబునన్ = ఒకమంచిదినమున, ముందుపద్యముతో నన్వయము

చ. జలకములార్చి పెన్నెరుల ♦ సాంద్రతరాగరుధూపవాసనల్
కలపి చతుర్విధాభరణ ♦ గా లతకూన నలంకరించి నె
చ్చెలులును దానుఁ గేళితతిఁ ♦ జేయఁగ నొప్పువిలాసచేష్టితం
బుల నెఱిఁగించి రాముఁగుద ♦ ముద్దులగుమ్మకు మంతనంబునన్. 84

జలకములార్చి = స్నానముచెయించి, పెన్నెరులన్ = పొడవు లగుకురులందున్, సాంద్ర వాసనల్, సాంద్రతర = మిక్కిలియధికమైన, అగరుధూపవాసనల్ = అగరుపొగయొక్క పరిమళములను, కలపి = సంఘటించి, లతకూనన్ = కూఁతు రగుబద్రిను, (లేఁదీవవలె మృదు వగుశరీరము గలదానిని) చతుర్విధాభరణగాన్ = ముత్యాలదండలు. కడియములు, కర్ణభూషణములు, బాహుపురులు నను నాల్గువిధము లగునలంకారములు గలదియగునట్లుగాన్, అలంకరించి = సింగారించి, తాను = తల్లియును, నెచ్చెలులును = చెలికత్తెలును, కేళితతిన్ = (మగనితోఁ)గ్రీడించునప్పుడు, చేయఁగన్ = చేయుటకున్, ఒప్పువిలాసచేష్టితంబులన్ = ఒప్పెడుశృంగారచేష్టలను, (చేయవలయు శృంగారప్రబంధనలను) మంతనంబునన్ = ఏకాంతమందున్, ఆముద్దులగుమ్మకున్ = ఆముగ్ధయగుసుందరికిన్, ఎఱిఁగించిరి = తెలిపిరి

సీ. వింజామరలు వీచు ♦ వింతకీల్బొమ్మలు
తళుకారునిల్వుటద్దములఁ దోఁచ

బవడంపునునుఁగోళ్ల ♦ పందిరిమంచంబు
తెరలు ముత్యాలజా ♦ లరుల నెసఁగ
రంగుబంగరునీటి ♦ వ్రాఁతచిత్తరువుల
దంపతుల్ మదనతం ♦ త్రంబుఁ జూపఁ
బల్లటీల్గోణిగల ♦ పై నారజపుబెలుం
గులు గ్రొత్తవలపులు ♦ గ్రుమ్మరింప
గంధరాజంబు లోనుగాఁ ♦ గలసుగంధ
వస్తువులు వీడియపుజాల ♦ వల్లికలును
దమ్మికెంపులకాళాంజి ♦ తమ్మపడిగె
లుం బొదలుచుండుకేళిసౌ ♦ ధంబుమీఁద. 85

వింజారలు = తెల్లనిసవరములను, వీచువింతకీల్బొమ్మలు = విసరుచిత్రము లగు జంత్రపుబొమ్మలు, తళుకారునిల్వుటద్దములన్ = మెఱసెడి పెద్దయద్దములందున్, తోఁపన్ = ప్రతిఫలింపఁగాన్, పవడంపు.... తెరలు, పవడంపు = పగడపురాతియొక్క, నునుఁగోళ్ల = నున్ననికోళ్లుగల, పందిరిమంచంబుతెరలు = పందిరిమంచమునకుఁ జుట్టునుండు (దోమలు మొదలగునవి రాకుండఁ గట్టెడు) తెరచీరలు, ముత్యాలజాలరులన్ = ముత్తెములు గూర్చినజాలెలచేతను, ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, రంగు .. ...చిత్తరువులదంపతుల్, రంగు = మంచికాంతిగల, బంగరునీటి = బంగారునీటియొక్క వ్రాఁతచిత్తరువులదంపతుల్ = వ్రాఁత గలపటములం దున్న భార్యాభర్తలు, (బంగారునీటితోఁ బటములందు భార్యాభర్తృరూపమున వ్రాసినబొమ్మ లనియర్థము) మదనతంత్రంబు = మన్మథవ్యాపారమును, చూపన్ = బోధింపఁగాన్, పల్లటీల్ = పావురములు, కోణిగలపైన్ = చూరుపట్టెలమీఁదను, ఆరజపుబెలుంగులు = చక్కనికూఁతల చేతను, క్రొత్తవలపులు = క్రొత్తకోరికలను, క్రుమ్మరింపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, గంధరాజంబు = ఒకానొకమంచివాసనగలవస్తువు, లోనుగాన్ = మొదలుగాన్, కలసుగంధవస్తువులు = కలపరిమళద్రవ్యములును, వీడియపుజాలవల్లికలును = తాంబూలకరండములును (పొందానులు) తమ్మి ....లున్, తమ్మికెంపుల = పద్మరాగములయొక్క, (వికారమైన) కాళాంజితమ్మపడిగెలున్ = పతద్గ్రహములును, (పీకదాన్లు) పొదలు చుండుకేళిసౌధంబుమీఁదన్ = వ్యాపించి యుండెడుసింగారపుమేడయందున్,

(ముందుపద్యముతో నన్వయము)

క. మే లగువిరిపాన్పున గో
పాలుఁడు భద్రాంగనావి ♦ భాసితలీలా
కేళీలాలసమానసుఁ
డై లాలితరీతి నుండ ♦ నాసమయమునన్. 86

మేలగువిరిపాన్పునన్ = శ్రేష్ఠ మగుపూసెజ్జయందున్, గోపాలుఁడు = కృష్ణుఁడు భద్రాంగనా... ..మానసుఁడై, భద్రాంగనా = భద్రయనునింతియొక్క, విభాసిత = ప్రకాశించెడు, లీలా = విలాసముతోఁ గూడిన, కేళీ = క్రీడయందున్, లాలసమానసుఁడై = ఆసక్తి గలమనసు గలవాఁడై, లాలితరీతిన్ = చక్కనిరీతితోన్, ఉండన్ = ఉండఁగాన్, ఆసమయమునన్ = ఆకాలమందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. తననునుఁజెక్కుట ♦ ద్దపుఁదళత్తళలకు
వజ్రకర్ణికలు ని ♦ వాళు లొసఁగఁ
దనబెళుకువాల్చూపు ♦ లనిగన్నుగలకు మేల్
కిరణిచెంపలనిగ్గు ♦ గదిసి యొదుగఁ
దననిస్తులస్తన ♦ ద్వయి మిసమిసలకు
హారాంగదములు దా ♦ స్యంబు సలుపఁ
దనరత్నమేఖలా ♦ భాగభాగ్యములకుఁ
గుంకుమాంశుకము సి ♦ గ్గువడి ముడుఁగ
రమణు లిర్వంకలను గరా ♦ గ్రములు వట్టి
యల్లనల్లనఁ దోతేర ♦ ఘల్లనుచు
నందియలు మ్రోయఁ గేళిగృ ♦ హంబుచెంత
కతివ యరుదెంచె మదమోహ ♦ నాస్త్ర మనఁగ. 87

తన......ళలకున్, తన = భద్రయొక్క, నునుఁజెక్కుటద్దపుఁదళత్తళలకున్ = నున్ననియద్దములం బోలినచెక్కులయొక్క తళతళ మనియెడు కాంతులకున్, వజ్రకర్ణికలు = వజ్రములు తాపినకర్ణపుష్పములు, నివాళులు = ఆరతులను, ఒసఁగన్ = ఇయ్యఁ

గాన్, తనకెళ్కు వాల్చూపులనిగన్నిగలకున్ = తనయొక్క చలించెడు వాఁడిచూపుల యొక్క నిగనిగలాడెడు కాంతులకున్, మేల్కరిణిచెంపలనిగ్గు = శ్రేష్ఠమగు ముంగురులకాంతి, కదిసి = సమీపించి, ఒదవఁగన్ = అధికముకాఁగాన్, తననిస్తులస్తనద్వయిమిసమిసలకున్ = తనయొక్క సాటిలేని కుచములజంటయొక్క మిసమిసలాడుకాంతికిన్, హారాంగదములు = ముత్యాలదండలు భుజకీర్తులును దాస్యంబు = సేవను, సలుపన్ = చేయఁగాన్, తనరత్నమేఖలాధాగధగ్యములకున్ = తనయొక్క రత్నములతోఁ గూడిన మొలనూలియొక్క ధగధగలాడెడుకాంతికిన్, కుంకుమాంశుకము = కుంకుమవన్నె గలవస్త్రము, సిగ్గువడి = లజ్జనొంది, మునుఁగన్ = ముడిఁగిపోఁగాన్, రమణులు = మనోహరలగుచెలులు, ఇరువంకలన్ = రెండువైపులను, కరాగ్రములు = చేతులను, పట్టి = పట్టుకొని, అల్లనల్లనన్ = మందమందముగాను, తోతేన్ = తీసికొనిరాఁగాన్, అందియలు, ఘల్లురనుచున్ = ఘల్లుఘల్లు మనుచున్, మ్రోయన్ = ధ్వనింపఁగాన్, అతివ = పడతి, మరుమోహనాస్త్ర మనఁగన్ = మన్మథునిమోహనబాణమువలెన్, (మూర్ఛను గలిగించుబాణము మోహనబాణము) కేళీగృహంబుచెంతకున్ = (కృష్ణుఁడున్న) క్రీడాగృహముదగ్గఱకున్, అరుదెంచెన్ = వచ్చెను

క. ప్రౌఢిమినలజ్జాభరమున
నడు గామడ యైనముగుద ♦ యపు డీడిగిలం
బడి పడకయిల్లు సొరక
ప్పడఁతుల వెసఁ గసరి యిట్లు ♦ పలికెం గలఁకన్ 88

ముగుద = ముగ్ధ యగు పడతి, (ఉదయించుచున్న జవ్వనము గలదియై సిగ్గున మదని జయించుబాల ముగ్ధ యనంబడు) ప్రౌఢిమినలజ్జాభరమునన్ = ప్రౌఢిమినసిగ్గు యొక్క యతిశయముచేతను, అడుగ = అడుగుఁడుదూరము, ఆమడయైనన్ = ఆమడ (దూరపుఁబ్రయాణముతో సమము) కాఁగాన్, ఈడిగిలంబడి = రానని పట్టుపట్టి కూర్చుండి, అపుడు, పడకయిల్లు = పరుండునింటిని, చొరక = ప్రవేశింపక, అప్పడఁతులన్ = ఆచెలులను, వెసన్ = వేగముతోన్, కసరి = కోపించి, కలఁకన్ = క్షోభముతోన్, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పలికెన్ = చెప్పెను.

ఉ. అక్కట! నన్ను మీర లిపు ♦ డందఱు నాఱడిపెట్టి మాయలం
జిక్కఁగఁజేసి కన్నెఱిఁగి ♦ చెచ్చెర నేఁగఁ దలంచినార ల

మ్మక్కరో! మీవివేకము లహో! తెలిసెన్ మిముఁ బాసి యొంటిమై
నొక్కనిమేషమున్ మెలఁగ నొల్లఁజుఁడీ వెనువెంట వచ్చెదన్. 89

అక్కట = అయ్యో (సంతాపార్థక మైనయవ్యయము) మీర లందఱు, ఇప్పుడు = ఈకాలమునన్, నన్నున్, అఱడివెట్టి = నిందించి, మాయలన్ = మోసములందున్ చిక్కఁగఁజేసి = తగుల్కొనఁజేసి, కన్నుమొఱంగి = వంచించి, చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగాన్, ఏగన్ = పోవుటకున్, తలంచినారలు, అమ్మక్కరో = ఎంతవింత, (ఆశ్చర్యమును దెలియఁజేయును) మీవివేకములు = మీతెలివులు, తెలిసెన్; ఆహా! = ఎంత ఖేదము! మిమున్, పాసి = విడిచి, ఒంటిమైన్ = ఒంటరితనముతోన్, ఒక్కనిమేషమున్ = ఒక్క రెప్పపాటుకాలమైనను, మెలఁగన్ = ఉండటకున్, ఒల్లఁజూఁడీ = ఇష్టపడముజూఁడీ! (చుఁడీ చూచుధాతువు ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుష బహువచనము.) వెనువెంటన్ = మీవెనుకను, వచ్చెదన్ = వచ్చెదను

వ. అనిన నచ్చిన్నియన్నులతలమిన్న కన్నెలంత లొత్తి యిట్లనిరి. 90

అనినన్ = (భద్ర) యిట్లుచెప్పఁగాన్, అచ్చిన్నియన్నులతలమిన్నకున్ = ఆ బాలికాశిరోరత్నమునకున్, అన్నెలంతలు = ఆచెలులు, ఒత్తి = బలాత్కరించి, ఇట్లు = ఈక్రిందివాక్యములను, అనిరి = పలికిరి.

చ. అవు నవు మంచిదానవె బళా వెఱ పేమిటి కమ్మ! నీవు గో
రి వలచినట్టిచెల్వుఁ డమరెం బ్రమదాంబుధి నోలలాడెదో
యువిదలమిన్న! మిన్నక యయో చల మేల యొనర్చెదమ్మ! బే
లవె సకలం బెఱింగినపలంతివి రాఁగదవమ్మ! చెచ్చెరన్. 91

ఓయువిదలమిన్న = ఓస్త్రీరత్నమా! (యువతిశబ్దభవము, ఉవిద మిన్న = రత్నము) బళా! = (నీవు చెప్పినమాటలు) ఎంతప్రశస్తముగా నున్నవి! అవునవున్ = (ఇది యంగీకారముఁ దెలుపుఁ గాని యిచటదీనికిని వెనుకటిబళా యనునవ్యయమునకును విపరీతలక్షణచె విరుద్ధార్థము చెప్పవలయును) మంచిదానవె! = మనసునను న్న దానికంటె వేఱువిధమును బ్రకటించుచున్న దానవు కావున మంచిదానవు కావనిపరిహాసము వెఱపు = భయము, ఏమిటికమ్మ = ఎందునకమ్మ? భయపడవలదని భావము నీవు, కోరి = కామించి, వలచినట్టిచెల్వుఁడు = ప్రేమించినప్రియుఁడు, అమరెన్ = సమకూడెను ప్రమదాంబుధిన్ = సంతోషసముద్రమునందన్, ఓలలాడెదు =

క్రీడింతువు అహో = ఎంతకష్టము! మిన్నక = వ్యర్థముగాన్, చలము = మచ్చరమును, ఏల = ఎందులకున్, ఒనర్చెదమ్మ = చేసెదవు? పట్టు పట్టు పెంచుల కనియర్థము. తేల వే = ఎఱుఁగనిదానవా? (కా వనియర్థము) సకలంబు = అంతయు, ఎఱింగినవలంతి వి = తెలిసిననేర్పరివి. చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగాను, రాఁగదమ్మ = రమ్మ

క. మిగుల వలపూని మము మొ
న్నఁగదే బతిమాలుకొంటి • నాథుని గూర్పం
బిగిసెద వేమే యోసెమ
వగ లేటికి రమ్మ మేల్మి • బంగరుబొమ్మా! 92

మిగులన్ = అధికముగాను, వలపు = కోరికను, ఊని = దరించి, నాథునిన్ = భర్తను, కూర్పన్ = సంఘటించుటకున్, మొన్నఁగదే = నిన్నటికిఁ బూర్వదినముననే కదా, బతిమాలుకొంటి = దైన్యముతో నడిగితివి ఓసెమ = ఓయమ్మా, బిగిసెద వేమే = బింకములు చేసెద వేమే, మేల్మిబంగరుబొమ్మా = పుటము వేసిన బంగారుబొమ్మం బోలినభద్రా, వగలు = విలాసములు, ఏటికిన్ = ఎందునకున్, (అగును) రమ్మ = ఏతెమ్మ.

చ. అని సఖు లూఱడించి కమ•లాక్షుని చెంతకు ముద్దరాలిఁ దో
డ్కొని చని పూలపాన్పుదరిఁ•గోమలి నుంచి యొయారికృష్ణ యీ
యనుపమసుందరాంగిని బ్రి•యం బలరారఁగ నేలుకొమ్ము కొ
మ్మని తగ నప్పగించి వెస•నందఱు జాఱిరి మన్కిపట్లకున్. 93

అని = ఈప్రకారము, సఖులు = చెలికత్తెలు, ఊఱడించి = సమ్మతిపఱచి, ముద్దరాలిన్ = ఆభద్రను, కమలాక్షుని చెంతకున్ = కృష్ణునిసమీపమునకున్, తోడ్కొని చని = తీసికొనివెళ్లి, పూలపాన్పుదరిన్ = పూలసెజ్జసమీపమందున్, కోమలిన్ = ఆ స్త్రీని, ఉంచి = నిలిపి, ఒయారి = ఓసొగసుకాఁడా, కృష్ణ, ఈ యనుపమసుందరాంగిన్ = ఈ సాటిలేని సొగసుకత్తెను, ప్రియంబు = ప్రేమము, అలరారఁగన్ = అతిశయించునట్లు, ఏలుకొమ్మ = పాలింపుము. కొమ్ము = పరిగ్రహింపుము, అని = ఇట్లు చెప్పి, తగన్ = బాగుగాన్, అప్పగించి, అందఱు, వెసన్ = త్వరతోన్, మన్కిపట్లకున్ = (వారు) నివసించుతావులకున్, జాఱిరి = క్రమముగా వెళ్లిరి.

చ. అపుడు ముకుందుఁ డవ్వికసితాంబురుహాంబకసోయగంబు గా
టపుఁదమి మీఱఁ గన్గొని తటాలున ముంజెయి పట్టి పూలపా
నుపునకుఁ జేర్పఁగాఁ జెలఁగె నూపురభూరిఝణంఝణధ్వనుల్
విపులధనుర్గుణధ్వనులు వేడ్క మరుం డొనరించెనో యనన్. 94

ముకుందుఁడు = కృష్ణుఁడు, అపుడు, అవ్వికసితాంబురుహాంబకసోయగంబు = ఆభద్రయొక్క చక్కఁదనము, (వికసిత = పూచిన, అంబురుహ = తామరపూవులంబోలిన, అంబక = కన్నులుగలది. వికసితాంబురుహాంబక) గాటపుఁదమి = అధికమైన వలపు, మీఱన్ = ప్రకటముకాఁగాన్, కన్గొని = చూచి, తటాలునన్ = మిగుల వేగము గాన్, ముంజెయి = హస్తాగ్రమును, పట్టి = పట్టికొని, పూలపాన్పునకున్ = పుష్పశయ్యకున్, చేర్పఁగాన్ = ఆకర్షింపఁగాన్, ఇట్లు చేయఁగా నరియర్థము. నూపురభూరిఝణంఝణధ్వనుల్ = అందెలయొక్క యధికమైనఝణఝణ లాడుధ్వనులు, మరుండు = మన్మథుఁడు, విపులధనుర్గుణధ్వనులు = అధికమైన వింటినారిటంకారములను, వేడ్కన్ = సంతసముతోన్, ఒనరించెనో యనన్ = చేసెనో యనునట్లు, చెలఁగెన్ = ప్రకాశించెను ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

ఉ. పానుపు నొంద కప్పుడు త్రపాభయసంచలితాంతరంగయై
మానిని మోహసంభ్రమసమగ్రత మైపులకింప ఘర్మసాం
ద్రాననయై కనుంగవ ముదశ్రులు గ్రమ్మ వినిశ్చలత్వముం
బూనుచు నిల్చె దివ్యమణిపుత్త్రికకైవడి శౌరిముందటన్. 95

మానిని = భద్ర, (గొప్పమనసుగలది) అప్పుడు, పానుపు = శయ్యను, ఒందక = ప్రవేశింపక, త్రపా ....యై, త్రపా = సిగ్గుచేతను, భయ = భయముచేతను, సంచలిత = వడఁకింపఁబడిన, అంతరంగయై = మనసు గలదియై, మోహసంభ్రమసమగ్రతన్ = వలపుయొక్కయు వేగిరపాటుయొక్కయు సంపూర్తిచేతను, మై = శరీరము, పులకింపన్ = గగుర్పాటువడఁగాన్, ఘర్మసాంద్రాననయై = చెమటచే నిండినమోముగలదియై, ముదశ్రులు = సంతోషబాష్పములు, కనుంగవన్ = కన్నులజంటయందున్, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగాన్, దివ్యమణిపుత్త్రికకైవడిన్ = సుందరమైనమాణిక్యపుబొమ్మవిధముచేతను, వినిశ్చలత్వమున్ = కదలకుండుటను, పూనుచున్ = ధరించుచున్, నిల్చెన్ = ఉండెను. ఇందు స్తంభము, గగుర్పాటు, స్వేదము, నశ్రువు లను సాత్త్వికభావములును, త్రి

ప, భయము ననుసంచారిభావములును జెప్పఁబడియె. రాగభయాదులవలనం గదలకుండుట స్తంభమును, సుఖాదులయతిశయమువలన నుత్పన్నమైనరోమాంచము గగుర్పాటును, లజ్జాభయక్రోధాదులవలన శరీరమునం బుట్టినజలము స్వేదమును, హర్షాదులవలన జనితంబైనకన్నీరు అశ్రువును, మన్మథనిమిత్తమైనరాగాదులచేఁ గల్గినమనస్సంకోచము త్రపయును, భయహేతువులని చిత్తక్షోభము త్రాసము (ఇదియే భయ మనంబడు) ననియు నాలంకారికులు.

క. నాన నొదిఁగె దేటికి నలి
నానన కెమ్మోవి తేనె • నాన నొసఁగి న
న్నానసవిల్తుని దురమున
నానందసమగ్రుఁ జేయు • మనిబలుకూర్మిన్. 96

నలినానన = ఓభద్రా (తామరపూవుం బోలినముఖము గలదానా) నానన్ = సిగ్గుచేతను, ఏటికిన్ = ఎందునకున్, ఒదిఁగెదు = తొలఁగెదవు కెమ్మోవి తేనె = ఎఱ్ఱని పెదవి యందలి తేనెను, ఆనన్ = త్రావుటకున్, ఒసఁగి = ఇచ్చి, నన్నున్, ఆనసవిల్తునిదురమునన్ = మన్మథయుద్ధమందున్, (నన = పుష్పము, విల్లు = ఎవనికి ధనువో యతఁడు, ననవిల్తుఁడు. తకారము సమాసాంతప్రత్యయము) ఆనందసమగ్రున్ = సంతోషపూర్ణునిన్, చేయు మని = కావింపు మని, బలుకూర్మిన్ = అధికమైనస్నేహముతోన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము

క. మునుకొని ముంజెయిఁ జేకొని
కనకాంబరుఁ డపుడు బాలి • కారత్నము నొ
య్యనఁ బుష్పతల్పమున క
త్యనురక్తిం దిగిచి సంస్మి • తాననుఁ డగుచున్. 97

కనకాంబరుఁడు = కృష్ణుఁడు (బంగారముం బోలినపచ్చనివస్త్రము గలవాఁడు.) అపుడు, మునుకొని = ముందునకుం బోయి, ముంజెయి = హస్తాగ్రమును, చేకొని = పట్టుకొని, అత్యనురక్తిన్ = మిగుల ననురాగముతోన్, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగాన్ బాలికారత్నమున్ = భద్రను, పుష్పతల్పమునకున్ = పూలపాన్పునకున్, తిగిచి = ఆకర్షించి, సంస్మితాననుఁడు = చిఱునవ్వుతోఁ గూడినమోము గలవాఁడు, అగుచున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. చేర్చుక్కరాయిడిఁ ♦ జెదరె నీబొట్టంచు
గోట దిద్దుచును ముం ♦ గురులు దువ్వి
చిలికె నీమకరికల్ ♦ చిత్రవాసన లంచు
మూర్కొంచుఁ జెక్కిలి ♦ ముద్దులాడి
హృదయంబు విరహాప్తి ♦ నెంత గ్రాఁగెనొ యంచు
నెదను జెయ్యిడుచుఁ బా ♦ లిండ్లు పట్టి
యొదిఁగె నీకుచ్చిళ్ల ♦ నొడ్డాణపుంగెంట
లనుచుఁ జేకొనుచు నీ ♦ విని వదల్చి
నాదుకౌస్తుభమణియు నీ ♦ నవ్యరత్న
మాలికానాయకమును స ♦ మంబు లగునొ
కావొ యని యుర మురమునఁ ♦ గదియఁ గూర్చి
కలికి చెలువంపుమెయిదీఁగెఁ ♦ గౌఁగిలించె. 98

చేర్చుక్కరాయిడిన్ = పాపటబొట్టుయొక్క (నొసట నలంకరించుకొను నాభరణముయొక్క) రాపిడిచేతను, నీబొట్టు = నీతిలకము, చెదరెన్ = చెడెను, అంచున్ = ఇట్లు చెప్పుచున్, గోటన్ = గోరితోన్, దిద్దుచున్ = (బొట్టును) సవరించుచున్, ముంగురులు = అలకములను, దువ్వి = నిమిరి, నీమకరికల్ = నీయొక్క మకరాకార మైన గంధపుంబూఁతలు, చిత్రవాసనలు = అపూర్వ మైన పరిమళములను, చిలికెన్ = ప్రసరింపఁజేసెను అంచున్, మూర్కొంచు = వాసనచూచుచు, చెక్కిలి = చెక్కిలిని, ముద్దులాడి = ముద్దుపెట్టికొని, విరహాప్తిన్ = వియోగము కలుగుటచేతను, హృదయంబు, ఎంతగ్రాఁగెనొ యనుచున్ = ఎంతవెచ్చనయ్యెనో యనుచున్, ఎదను = ఱొమ్మునందున్, చెయ్యిడుచున్ = హస్తముంచుచున్, పాలిండ్లు = స్తనములను, పట్టి, ఒడ్డాణపుంగెంటలు = ఒడ్డాణమందున్న మువ్వలు, నీకుచ్చిళ్లన్ = నీకట్టుబట్టలయందున్, ఒదిఁగెన్ = దాఁగెను, అనుచున్, చేకొనుచున్ = గ్రహించుచున్, నీవి = పోఁకముడిని, వదల్చి = సడలించి, నాదుకౌస్తుభమణియు = నామెడలోనిహారములో నున్నమణియు, నినవ్యరత్నమాలికానాయకమును = నీయొక్క క్రొత్తరత్నములదండయం దున్న నాయకమణియును, (హారమునడుమ నున్న పెద్దమణి నాయకము) సమంబులు = తుల్యములు, అగునొ కావొ యని, ఉరము = తనవక్షమును, ఉరమునన్ = ఆమెవక్షస్థ

మందుకన్, కదియకన్, కూర్చి=సంఘటించి, కలికిచెలువంపుమెయిదీఁగెన్ = ఆభద్రయొక్క సుందరమైనతనూలతను, కౌఁగలించెన్=ఆలింగనము చేసికొనెను.

ఇందుఁ గృష్ణుఁ డొక్కొక్కనెపముచే నొక్కొక్కయిష్టకార్యమును సాధించుకొనె ననిచెప్పుటచేఁ బర్యాయోక్త్యలంకారము.

సీ. పుక్కిటిపచ్చక ♦ ప్పురపుపీడె మొసంగి
కలికికెమ్మోవి ప ♦ ల్లంట్లొనర్చి
కటిసీమఁ గొనగోరు ♦ ఘటియించి గుబ్బల
మురువుగా మేలుట ♦ త్తరువుఁ జలికి
తొడతొడం బెనచి ముం ♦ దుగ ముత్తెసరులచి
క్కెడలించి నునుఁబోఁక ♦ ముడి వదల్చి
చెక్కు చెక్కుటఁ జేర్చి చే ♦ వేణిఁ గీలించి
భుజము భుజంబునఁ ♦ బొందుపఱిచి
చిఱుచెమట లాఱ నెఱిపూవు ♦ సురటి విసరి
గళరవంబులు పిలసిల్లఁ ♦ గలసి మెలసి
వలచి వలపింపఁజేయుచు ♦ నలరుపిల్లు
కేళిఁ దేలించె నమ్ముద్ద ♦ రాలి శౌరి. 99

శౌరి=కృష్ణుఁడు, పుక్కిటిపచ్చకప్పురపుపీడెము=నోటియందలి పచ్చకప్పురముతోఁ గూడినతాంబూలమును, ఒసఁగి=(భద్రకు) నిచ్చి, కలికికెమ్మోవి = సుందరి యగుభద్రయొక్క యెఱ్ఱనిపెదవియందున్, ఇట సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ. పల్లంట్లు=దంతక్షతములను, ఒనర్చి=చేసి, కటిసీమన్=కటిస్థలమునందున్, కొనగోరు=గోటిచివరను, ఘటియించి=కూర్చి, (నఖక్షతములు చేసి) గుబ్బలన్=స్తనములందున్, మురువుగా=చక్కఁగాన్, మేలుటత్తరువున్=ప్రశస్తమైనగంధతైలమును, చలికి=చల్లి, తొడ, తొడన్, పెనచి, ముందుగాన్=మొట్టమొదటను, ముత్తెసరుల చిక్కు=ముత్యాలదండలచిక్కును, ఎడలించి=తీసివేసి, నునుఁబోఁకముడిన్, వదల్చి, చెక్కు=తనచెక్కిలిని, చెక్కుటన్=భద్రచెక్కిలిని, చేర్చి, చేన్=హస్తముతోన్, వేణిన్=జడను, కీలించి=పట్టుకొని, భుజము భుజంబునన్, పొందుపఱిచి=కూర్చి,

చిఱుచెమటలు, ఆఱన్ = పోవునట్లు, నెటిపూవుసురటిన్ = మంచిపూవులవిసనకఱ్ఱతోన్ విసరి, గళరవంబులు = గొంతులోనికూఁతలు, (మణితము) విలసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, అమ్ముగ్ధరాలిన్ = ఆముగ్ధాంగనను, కలసిమెలసి = కూడి, వలచి = ప్రేమించి, వలపంపఁజేయుచున్ = ఆమెకుఁ దనయందుఁ బ్రేమ పుట్టునట్లు చేసికొనుచున్, అలరువిలుతుకేళిన్ = మన్మథక్రీడయందున్, తేలించెన్ = తృప్తిపఱిచెను

సీ. అధరామృతము విభుం ♦ డానఁ బల్మాటిన
హాయంచుఁ గన్బొమ ♦ దోయి వంచుఁ
గొంతుండు ముందుగాఁ ♦ గరఁగిన చో విన్నఁ
బోవుట వాలుచూ ♦ పులనె కాంచుఁ
జెలువుండు గనుదామ ♦ రలు ముద్దులిడ నంటు
కాటుక కెమ్మోవిఁ గాంచి నవ్వు
వరుఁడు పైకొని వేడ్క ♦ మరుతావు లంటినఁ
గరఁగి సిబ్బితి నెమ్మొ ♦ గంబు వంచు
వింతగిల్గింతలకు నుల్కు ♦ వీడియంపుఁ
వలపులకుఁ జొక్కు వల పను ♦ వలను జిక్కుఁ
దక్కుదొంతరముద్దుల ♦ మక్కు వలర
మరునిపనిఁ దేలువేళ న ♦ మ్మగువమిన్న. 100

అమ్మగువమిన్న = ఆస్త్రీరత్నము, మరునిపనిన్ = మన్మథక్రీడచేత, ఆనన్ = త్రావఁగాన్, విన్నఁబోవుటన్ = తెలతెలఁబోవుటను, చెలువుండు = ప్రియుఁడు, మరుతావులు = కళాస్థానములను, సిబ్బితిన్ = సిగ్గుతోన్, ఉల్కన్ = జడియును, వీడియంపువలపులకున్ = తాంబూలము నందలిసువాసనలకున్, చొక్కన్ = పరవశురాలగును. వల పనువలన్ = మోహ మనువలయందున్, దొంతరముద్దులన్ = ఎడతెగని చుంబనములందున్, మక్కువ = కూరిమి. తక్కినది సుగమము.

వ. ఇవ్విధంబున నవ్వారిజాక్షి మవ్వంపుజవ్వనంపుఁ గ్రొవ్వారుతమకంబవ్వారిగా నవ్వారిజాక్షుండు తదీయమాధుర్యలజ్జాపరిత్యాగంబు గా

వించి మించినయనురాగంబున వివిధబంధవిచిత్రక్రీడావినోదంబులం
దేలించుచు నంచితభోగంబులఁ జొక్కం బగునక్కేకయపురంబునం
గొన్నిదినంబు లుండి యత్తమామ లగుశ్రుతకీర్తిధృష్టకేతులయను
మతి నొంది వందనం బిడి తదీయపురోహితబంధుమిత్రామాత్యుల
కు వాంఛితార్థప్రదానంబుల నానందంబు గూర్చి కనకమణిమయా
భరణాంబరసుగంధద్రవ్యపరిపూర్ణపేటికాందోళికాది సమస్తవస్తుసం
పదలతోడం బరిచారికాశతసహితంబుగా భద్రాంగనారత్నంబుం
దోడ్కొని చతురంగబలవిలసితనిజపరివారంబుతో వెడలి కతిపయ
ప్రయాణంబుల నిఖిలమంగళాకరం బగుద్వారకానగరంబుఁ బ్రవే
శించి రుక్మిణీసత్యభామాదిదేవీకలితనిరంతరభోగంబు లనుభవించు
చు సుఖం బుండె నని శుకయోగీంద్రుండు పరీక్షిన్నరేంద్రునకుం
దెలిపె. 101

అవ్వారిజాక్షుండు = ఆకృష్ణుఁడు, ఇవ్విధంబునన్ = ఈప్రకారముచేతను, అవ్వారిజాక్షీ... తమకంబు, అవ్వారిజాక్షీ = ఆభద్రయొక్క, మవ్వంపు = కోమలమైన, జవ్వనంపు = పడుచుఁదనమువలనఁ (కలిగిన) క్రొవ్వారుతమకంబు = మదముతోఁ గూడినమోహము, అవ్వారి = అధికము, కాన్, తదీయ.....గంబు, తదీయ = ఆభద్రాసంబంధమైన, మౌగ్ధ్య = ముద్దరాలితనముచేఁ (కలిగిన) లజ్జా = సిగ్గుయొక్క, పరిత్యాగంబు = విడుపును, కావించి = చేసి, మించినయనురాగంబునన్ = అధికమైన యనురాగముచెతను, వివిధ.....లన్, వివిధ = పెక్కుతెఱంగులు గల, బంధ = సంభోగవిశేషములచేతను, విచిత్రక్రీడావినోదంబులన్, విచిత్ర = ఆశ్చర్యమును కలిగించెడు, క్రీడా = ఆటలయందలి, వినోదంబులన్ = వేడుకలచేతనను, తేలించుచున్ = తృప్తిపఱుచుచున్, అంచితభోగంబులన్ = మనోహరమైనసుఖానుభవములచేతను, చొక్కంబు = స్వచ్ఛమైనది, (సంతోసము నిచ్చునది) అగునక్కేకయపురంబునన్, కొన్నిదినంబులు, ఉండి, అత్తమామలగుశ్రుతకీర్తిధృష్టకేతులయనుమతిన్, ఒంది = పొంది, వందనంబిడి = నమస్కరించి, తదీయపురోహితబంధుమిత్రామాత్యులకున్ = వారిసంబంధు లగుపురోహితులకుఁ జుట్టములకుఁ జెలికాండ్రకు మంత్రులకును, వాంఛితార్థప్రదానంబులన్ = కోరినవస్తువుల నిచ్చుటచేతను, ఆనందంబు = సంతసమును, కూర్చి = ఘ

టించి, కనక......తోడన్, కనకమణిమయ = బంగారుయొక్కయు మణులయొక్కయు వికారమైన, ఆభరణ = నగలతోడను, అంబర = వస్త్రములతోడను, సుగంధద్రవ్య = పరిమళవస్తువులతోడను. పరిపూర్ణ = నిండిన, పేటికా = పెట్టెలు, ఆందోళికాది = అందలములు మొదలగు, సమస్తవస్తుసంపదలతోడన్ = సకలపదార్థములసంపత్తుతోన్, పరిచారికాశతసహితంబు గాన్, పరిచారికా = పనికత్తెలయొక్క, శత = శతముతో, సహితంబుగాన్ = కూడునట్లు, పెక్కండ్రుపరిచారికలతో ననియర్థము. భద్రాంగనారత్నంబున్, తోడ్కొని = తీసికొని, చతురంగబలవిలసితనిజపరివారంబుతోన్ = నాల్గువిధములబలముతోఁ బ్రకాశించుతనపరిజనముతోన్, వెడలి, కతిపయప్రయాణంబులన్ = కొన్నిపయనములచేతను, నిఖిలమంగళాకరంబు = ఎల్లశుభములకునికిపట్టు, అగు ద్వారకానగరంబున్, ప్రవేశించి, రుక్మిణీసత్యభామాదిదేవీకలితనిరంతరభోగంబులు = రుక్మిణి, సత్యభామ మొదలగుభార్యలతోఁ బొందఁబడిన యెడతెగనిసుఖములను, అనుభవించుచున్, సుఖంబు = సుఖముతోన్, ఉండెన్, అని, శుకయోగీంద్రుండు, పరీక్షిన్నరేంద్రునకున్, తెలిపెన్.

క. ఈభద్రాశ్రీకృష్ణుల
శోభనచరితంబు వినిన ♦ సుస్థిరచిత్తుం
డై భువిఁ జదివిన వ్రాసిన
నాభక్తుఁడు గాంచు నిహప ♦ రానందంబున్. 102

(సుగమము.)

శా. తేజఃపంకజరాజ రాజ జనతా ♦ ధృగ్గౌతమీతీరవి
భ్రాజద్రాజమహేంద్రపట్టణవర ♦ ప్రాంతస్థిరస్థాపితా
వ్యాజాన్నప్రదసత్ర సత్ప్రపవర ♦ తుష్మధీశ ధీశాలితాం
భోజాతప్రభవా భవాచ్యుతసమ ♦ ప్రోద్యన్మనోభావనా. 103

తేజఃపంకజరాజ, తేజః = ప్రకాశముచేతను, పంకజరాజ = సూర్యుఁడా, (సూర్యసదృశుఁడాయనియర్థము.) రాజ = జనులరంజించుప్రభువా, జనతా.....సత్ర, జనతా = జనసమూహమును, ధృత్ = ధరించినట్టియు, గౌతమీతీర = గౌతమి యనునదియొడ్డున, విభ్రాజత్ = ప్రకాశించునట్టియు, రాజమహేంద్రిపట్టణవర = రాజమహేంద్రి యనుపట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, ప్రాంత = సమీపప్రదేశమందున్, స్థిర = స్థిర

ముగాన్, స్థాపిత=కట్టింపఁబడిన, అవ్యాజ=దంభము లేనందునట్లుగాన్, అన్నప్రద=అన్నము నిచ్చెడు, సత్రి=సత్రముగలప్రభువా! సత్రప..... శ, సత్రప=లజ్జతోఁగూడిన, (లజ్జపొందిన యనియర్థము) పరక్ష్మాధీశ=శత్రురాజులు గలప్రభువా! (దానశౌర్యాదులచేఁ బగవారికి లజ్జ పొడమింపువాఁడా యనియర్థము.) ధీశాలి......ప్రభువా, ధీశాలితా=బుద్ధికలిమిచేతను, అంభోజాతప్రభవా=బ్రహ్మదేవుఁడా! భవా......భావనా, భవ=శివునందును, అచ్యుత=విష్ణువునందును, సమ=తుల్యముగాన్, ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, మనోభావనా=మనసునందలితలఁపు గలస్వామీ! (శివకేశవు లిద్దఱియందును సమానాభిప్రాయము గలప్రభువా యనియర్థము)

క. భీమధ్వనిభరితజయఢ
మామాచౌహత్తిమల్ల ♦ మల్లవరాఖ్య
గ్రామోపాంతవినిర్మిత
భూమహితాంభోధితులిత ♦ భూరితటాకా. 104

భీమధ్వని......ఢమామా, భీమ=భయంకరమైన, ధ్వని=ధ్వనితో, భరిత=పూర్ణమైన, జయఢమామా=జయభేరి గలప్రభువా! చౌహత్తిమల్ల=చౌహత్తిమల్లుఁడను బిరుదు గలవాఁడా! మల్లవరాఖ్య......తటాకా, మల్లవరాఖ్య=మల్లవరమను పేరుగల, గ్రామ=గ్రామముయొక్క, ఉపాంత=సమీపమందు, వినిర్మిత=త్రవ్వింపఁబడినదియును, భూమ=బాహుళ్యముచె, హిత=(జనులకు) మేలుచేయునదియును అంభోధితులిత=సముద్రముతోఁ బోల్పఁబడిన, భూరితటాకా=పెద్దది యగుచెఱువు గలస్వామీ! మల్లవరగ్రామమున సముద్రముంబోలిన పెద్దచెఱువు త్రవ్వించినప్రభువా యనియర్థము

విలోమసర్వగ్రాహివృత్తము.

రాజజాకారితా ♦ రామరాయాజతా
దాజగోధీశమా ♦ ధారనారాజమా
మాజరానారధా ♦ మాశధీగోజదా
తాజయారామరా ♦ తారికాజాజరా. 105

దీనిని మొదటినుండి కడవఱకుం జదివినట్లే కడనుండి మొదటివఱకుం జదివినను భేద ముండదు.

పదచ్ఛేదము.

రాజజాకారితా - రామరాయా - జతాదా - జగోధీశ - మాధార - సారాజమా - మాజరా - సారధామా - శధీ - గోజ - దాతా - జయారామ - రాతారి - కాహాజరా

రాజజాకారితా = జయంతునియాకారముం బోలినయాకారము గలప్రభువా! (రాజ = ఇంద్రునివలన, జ = జన్మించినవాఁడు, రాజజుఁడు = జయంతుఁడు. అతనియాకారము = రాజజాకారము. అది యితరులకు సంభవింపమిచే దానిం బోలినయాకారము గలవాఁడు రాజజాకారితుఁడు దీనిసంబోధనము రాజజాకారితా (ని) రాజా ప్రభౌనృపే చంద్రేయక్షే క్షత్రియశక్రయోః ॥) జతాదా, జ = జయమును, తా = కరుణయును, దా = మాపులయందుఁ గలప్రభువా (ని) జోజపేవిజయే మేరా యని యును, తశబ్దః పుంసిసంభోగే విశ్చయే కోపపుచ్ఛయోః దాతువాదపిడాహో లేకరుణా యాంతు తాస్త్రీ యని యును దంక్లీబేపా వైరాగ్యకరే ప్రేష్యవలోకనే యనియును నానార్థరత్నమాల. జగోధీశ, జ = తేజముచే, గోధీశ = సూర్య (సదృశుఁడా) గో + అధీశుఁడు = గోధీశుఁడు, గో = కిరణములం, అధీశుఁడు = ప్రభువు. సంబుద్ధి గోధీశ (ని) జంకతే భూమహోపత్నాత్రంతే. స్యంబునిజన్మని యనియును గౌఃక్రతే వృషభే చంద్రే వాన్బాణ స్వర్గేను షుస్త్రియాందద్వ యోస్తు శ్రద్ధ్యగ్వాంస్వర్గక్రాంబాలోపస ని యును నానార్థరత్నమాల) మాధార, మ = జనమును దాయాముసస, అరా = ఆశ్రయుఁడా! (ని) మాన్యయంప్రతిషేధే జనేను న్యాన్యపుంసకం. సా నా సాంజమా, సా = దేవాకాంగచేతను, రాజమా = పందర్పించపడగలప్రభూ, (ని) మా శ్రీమానే మృతౌ వేలా మేధా శ్రీమద్యమాతృషు అనియు సగిపుంస్యమాసు తేవాయాదేవాకాం తౌతు సాస్త్రియాం అనియు నానార్థరత్నమాల మాజరా, మా = మరణమునెడు, జ = భూమనమును, రా = గ్రహించినప్రభువా! రాఅదానే ధా. కృ. సారధామా = బలమునకు నివాసస్థానమా, (ని) సారో బలే స్థిరాంసేచ యనియును, రంస్థాయామట జంధామానివేశశ్శరణాంక్షుయు యనియు నమరుఁడు శధీ = కీర్తినిధి. (ని) శంక్లీబే శాస్త్రీశేయసిమంగళే కీర్త్యా శక్రాయుధే స్వర్గే నా నా (శ = కీర్తి, ధీ = ఉండుచోటిస్థలము) గోజ, గో = వాక్యములవిషయమై (విద్యావిషయమై యన్నియర్థము) అజ = బ్రహ్మదేవుఁడా, దాతా = దానశీలుఁడా! జయారామ, జయ = శత్రువిజయముయొక్క, ఆ = గౌరవమునందు, రామ = రామసదృశుఁడా! (ని) అకారో బ్రహ్మవిష్ణీశకమఠేష్వ (... ంతగస్త్రీ హేతౌ నా. నా రాతారి = గెలిచినశత్రువులుగ

లప్రభువా! (ర=క్షయమును, అత=పొందిన, అతసాతత్యగమనే. ధా. కృ అరి= శత్రువులుగలవాఁడు (ని) రః పుమాన్ పావకే కామే క్షయేవ క్లేశయేపతౌ. నా నా) కాజాజరా, క=బ్రహ్మవిషయమై, అజ=శివవిషయమై, అ=విష్ణువిషయమై, జ= పుట్టిన, రా=ధ్యానముగల, రామరాయా!=రామరాయప్రభూ (ని) కో బ్రహ్మ త్మనిలా కాగ్ని చిత్తధీయము శేకిషువిష్ణావాహాతిశబ్దే యనియును అజశ్శంభౌ విష్ణుధా త్రో యనియును నానార్థరత్నమాల. ఇది చతుర్థాశ్వాసము.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవదెల్లనార్యపౌత్ర
రంగశాయినామార్యపుత్ర హారితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాక
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందు
సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము
శ్రీ శ్రీ శ్రీ



సీ. శాలివాహనశక ♦ సంవత్సరము లిందు
గగనకరీందుసం ♦ ఖ్యల నెసంగ
జరుగుప్రమాదివ ♦ త్సరమార్గశిరశుద్ధ
సప్తమీశుక్రవా ♦ సరమునందు
శ్రీమహారాజభూ ♦ షితచరిత్రుండు సూ
ర్యారాయభూనాయ ♦ కాత్మజుండు
రావుగంగాధర ♦ రామరాయక్షమా
ధవుఁడు సుబ్రహ్మణ్య ♦ కవివరునకుఁ
బీరపురదుర్గసౌధంపుఁ ♦ బెద్దకొలువు
నందు భద్రాపరిణయకా ♦ వ్యంబు నంది
యధికతరమాన్యభూమి వె ♦ య్యాఱులును సు
వర్ణవలయంబులును సేలు ♦ వలు నొసంగె.

